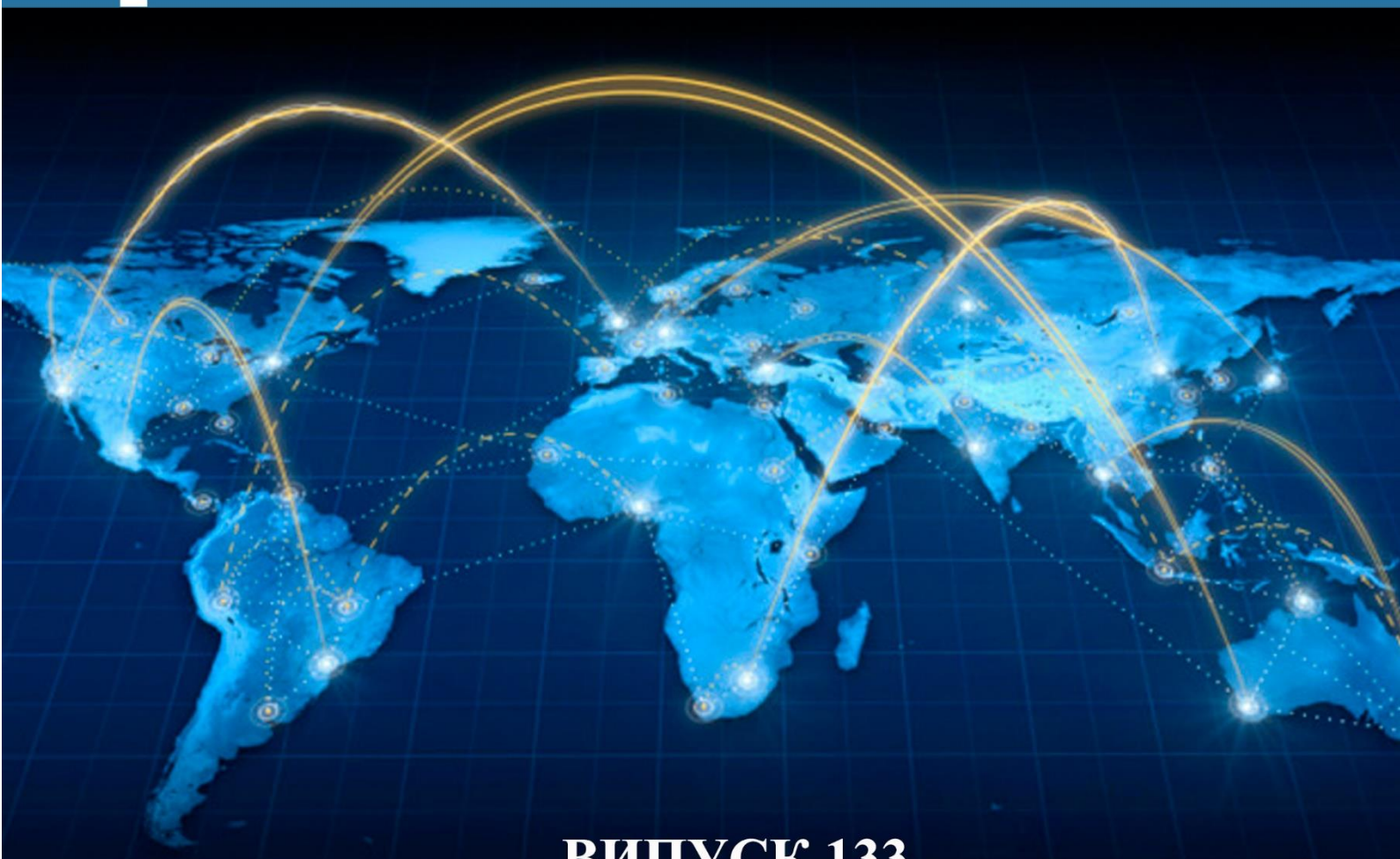
МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА
ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЯ

«ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НАУКИ І ОСВІТИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ»



ВИПУСК 133

30 вересня 2026 р.

м. Переяслав

УНІВЕРСИТЕТ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ
В ПЕРЕЯСЛАВІ
РАДА МОЛОДИХ УЧЕНИХ УНІВЕРСИТЕТУ
ГО «ІНСТИТУТ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ
І НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ»

Матеріали
Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції

«ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НАУКИ І ОСВІТИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ»

30 вересня 2026 року
Вип. 133

Збірник наукових праць

Переяслав
2026

УДК 001+37(100)
Т 33

Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»: зб. наук. праць. Переяслав, 2026. Вип. 133. 321 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:
Кикоть С. М. – кандидат історичних наук, заступник голови ГО «Інститут суспільного розвитку і наукових досліджень»

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:
Воловик Л. М. – кандидат географічних наук, доцент
Гузун А. В. – кандидат біологічних наук, доцент
Євтушенко Н. М. – кандидат економічних наук, доцент
Носаченко В. М. – кандидат педагогічних наук, доцент
Руденко О. В. – кандидат психологічних наук, доцент
Садиков А. А. – кандидат фізико-математичних наук, доцент (Казахстан)
Скляренко О. Б. – кандидат філологічних наук, доцент
Халматова Ш. С. – кандидат медичних наук, доцент (Узбекистан)
Юхименко Н. Ф. – кандидат філософських наук, доцент

Збірник матеріалів конференції вміщує результати наукових досліджень наукових співробітників, викладачів вищих навчальних закладів, докторантів, аспірантів, студентів з актуальних проблем гуманітарних, природничих і технічних наук

Відповідальність за грамотність, автентичність цитат, достовірність фактів і посилань несуть автори публікацій

© Університет Григорія Сковороди в Переяславі
© Рада молодих учених університету
© ГО «Інститут суспільного розвитку і наукових досліджень»

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ / BIOLOGICAL SCIENCES

УДК 577.169

Любомира Гуменюк
(Дніпро, Україна)

РОЛЬ ФОТОСИНТЕЗУ У ПРИРОДІ ТА ЖИТТІ ЛЮДИНИ

Процес фотосинтезу є одним з найважливіших біологічних процесів, що протікають в природі, адже саме завдяки йому відбувається утворення органічних речовин і виділення кисню, який необхідний для життя всіх живих організмів. Мета даної дослідницької роботи полягає в тому, щоб вивчити властивості фотосинтезуючих пігментів і з'ясувати як умови довкілля впливають на інтенсивність фотосинтезу.

Ключові слова: *фотосинтез, зелені рослини, кисень, дослідження, коледж.*

The process of photosynthesis is one of the most important biological processes occurring in nature, because it is thanks to it the formation of organic substances and the release of oxygen, which is necessary for the life of all living organisms. The purpose of this research work is to study the properties of photosynthetic pigments and find out how environmental conditions affect the intensity of photosynthesis.

Key words: *photosynthesis, green plants, oxygen, research, college.*

Проблема. Звичайний листок – справжнє диво природи. Саме в ньому з простих неорганічних речовин вуглекислого газу і води утворюються органічні речовини. А використовується для цього енергія Сонця. Фотосинтез відбувається у більшості рослин і водоростей, а також у деяких бактерій і найпростіших. Для фотосинтезу необхідно наявність зеленого пігменту хлорофілу. І тому, щоб вивчити цей процес необхідно володіти інформацією про властивості хлорофілу та умови, які необхідні для здійснення фотосинтезу.

Актуальність. Фотосинтез забезпечує живлення рослин, які в свою чергу є їжею для гетеротрофних організмів. Крім того, в ході фотосинтезу утворюється кисень, яким ми дихаємо. З кисню в атмосфері формується озоновий шар, який захищає живі організми від ультрафіолетового випромінювання.

Мета даного дослідження полягає в тому, щоб вивчити властивості фотосинтезуючих пігментів і з'ясувати як умови довкілля впливають на інтенсивність фотосинтезу.

У зв'язку з виконанням мети дослідження перед нами постали такі **завдання:**

1. Охарактеризувати об'єкт і методи дослідження.
2. Здійснити самостійний пошук інформації та опрацювати її, систематизувати та узагальнити зібраний матеріал.
3. Ознайомитися з історією вивчення фотосинтезу.
4. За допомогою дослідів вивчити фотосинтезуючі пігменти і умови, які необхідні для здійснення фотосинтезу.

Об'єктом дослідження: кімнатні рослини.

Методами дослідження відповідно до мети й конкретних завдань обрано метод літературних джерел, експериментальний та порівняльний.

Фотосинтез як процес здавна цікавив вчених. Його дослідження починаються з другої половини XVIII ст., коли англійський вчений Джозеф Прістлі доказав наявність цього процесу у рослин. У своїх експериментах він показав, що рослини дійсно здатні поглинати вуглекислий газ і виділяти кисень.

На початку XX ст. російський вчений Климент Тімірязєв, а також західні вчені Мюллер і Енгельман в своїх дослідженнях довели, що зелений листок вловлює червоні промені.

Фотосинтез має велике значення для існування біосфери. Зелені рослини завдяки фотосинтезу щорічно вносять до складу органічних речовин близько 170 млрд. т вуглецю, здатні поновити увесь кисень атмосфери приблизно за 2 тисячі років і увесь вуглекислий газ – за 300 років. Проте в процесі фотосинтезу використовується лише 1 % усієї сонячної енергії, яка потрапляє на рослини.

На початку 1950-х років, Кальвін і Бенсон розшифрували послідовність реакцій темнової фази фотосинтезу, тому реакції темнової фази називаються циклом Кальвіна-Бенсона. Таким чином, до кінця XX століття склалась цілісна картина про механізм фотосинтезу.

Дослід 1. Вивчення фотосинтезуючих пігментів в листі клівії

До подрібнених двох листків клівії додали 5-10 мл етилового спирту, на кінчик ножа подрібнену крейду для нейтралізації клітинного соку і розтерли суміш в ступці до однорідної маси. Отриману спиртову витяжку відфільтрували в чисту пробірку. На фільтрований папір нанесли скляною паличкою краплю спиртової витяжки.

Висновок: через 3-5 хвилин ми помітили на фільтрованому папері кольорові кола: в центрі зелений хлорофіл, а зовні жовтий – каротиноїди.

Дослід 2. Взаємодія хлорофілу з кислотою

В дві пробірки додали по 2-3 мл спиртової витяжки хлорофілу. Одну пробірку залишили без змін як контроль, а в другу пробірку додали 2-3 каплі хлоридної кислоти.

Висновок: ми помітили, що в результаті взаємодії хлорофілу з кислотою магній заміщується двома атомами гідрогену і утворюється розчин бурого кольору – феофітин. Феофітин утворюється в листках рослин під час заморозків або при високій температурі. Металоорганічний зв'язок ми відновили шляхом нагрівання феофітину з оцтовокислою міддю: атом двовалентного металу витісняє водень з феофітину, а оцтова кислота служить каталізатором.

Дослід 3. Вплив світла на утворення органічних речовин

У кімнатної рослини пеларгонії, яка знаходилася на світлі, відрізали один листок, а другий листок із каланхоє, яке дві доби знаходився в темряві. Два листки опустили на 5 хвилин в тарілку з гарячою водою, а потім – в тарілку зі спиртом. Зелене забарвлення листків розчинилося в спирті, тоді їх промили в чистій воді і опустила в розчин йоду.

Висновок: листок пеларгонії зафарбувався в синій колір, а листок каланхоє залишився без змін. Це вказує, що органічні речовини в процесі фотосинтезу утворюються тільки на світлі. А йод якісна реакція на крохмаль.

Дослід 4. Виділення кисню під час фотосинтезу

Взяли дві гілочки фікуса, помістили їх в скляні посудини, які заповнили вуглекислим газом і закрили кришкою. Одну банку поставили в темну шафу, а другу – на світло. Через добу відкрили банки і опустили в них палаючу свічку.

Висновок: в банці, яка знаходилася в шафі свічка погасла, а та банка, яка знаходилася на світлі свічка горіла. Кисень виділяється під час фотосинтезу тільки на світлі.

Висновки. 1. Процес фотосинтезу складається з цілого ряду реакцій, частина яких відбувається з поглинанням світлової енергії, а частина – в темряві.

2. Кінцевими продуктами фотосинтезу є глюкоза і кисень.

3. Крохмаль утворюється на світлі в тій частині листя рослини, де є пігмент хлорофіл, в зелених пластидах хлоропластах.

4. Листя – це частина рослини і воно, як і сама рослина харчується, дихає, росте і пристосовується до умов середовища.

5. У листі рослини як в будь-якій хімічній лабораторії відбувається складний процес утворення органічних речовин з неорганічних в присутності енергії Сонця.

6. Значення процесу можна сказати словами академіка Сергія Павловича Костичева: «Варто зеленому листю припинити свою роботу на кілька років, і все живе населення земної кулі, в тому числі і людство, загине».

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бровко М. М., Костюк В. К. Біохімія та фізіологія рослин: навч. посібник. Житомир: ЖНАУ, 2018. 180 с.
2. Москаленко М. П. Фізіологія рослин: навч. посібник: у 2-х ч.; Ч. 2. Суми: ФОП Цьома С.П., 2020. 93 с.

УДК 581.1:574.4

Mariia Malimon, Natalia Sushko
(Mykolaiv, Ukraine)

THE SECRET LANGUAGE OF PLANTS: HOW FLORA COMMUNICATES THROUGH CHEMICAL SIGNALS AND UNDERGROUND NETWORKS

У статті досліджуються унікальні механізми комунікації між рослинами. Проаналізовано два основні шляхи передачі інформації: повітряний (через виділення летких органічних сполук) та підземний (за допомогою мікоризних грибних мереж). Наведено приклади того, як рослини попереджають сусідів про небезпеку, діляться поживними речовинами та розпізнають своїх «родичів», що доводить наявність складної соціальної поведінки у флори.

Ключові слова: *комунікація рослин, леткі органічні сполуки (ЛОС), мікориза, Wood Wide Web, екологічна адаптація, захисні механізми.*

The article explores the unique mechanisms of communication between plants. Two main ways of information transfer are analyzed: airborne (through the release of volatile organic compounds) and underground (using mycorrhizal fungal networks). The paper provides examples of how plants warn neighbors about danger, share nutrients, and recognize their «relatives», proving the existence of complex social behavior in flora.

Key words: *plant communication, volatile organic compounds (VOCs), mycorrhiza, Wood Wide Web, ecological adaptation, defense mechanisms.*

For centuries, humans thought of plants as simple, passive organisms. Unlike animals, plants do not have a brain, they cannot run away from danger, and they cannot make sounds to call for help [1, p. 45]. Because of this, traditional biology viewed plants mainly as biological machines that only consume water, sunlight, and carbon dioxide. However, modern scientific discoveries have proven that this view is completely wrong. Plants are highly active and interactive. They have their own «secret language» [4, p. 112].

Recent studies in botany and ecology show that plants can communicate with each other, warn their neighbors about herbivore attacks, share resources, and even recognize their genetic relatives [3, p. 78]. This phenomenon radically changes our understanding of nature. It shows that forests and fields are not just random groups of individual plants competing for survival, but complex, interconnected societies that work together [5, p. 201].

To understand how plants communicate without eyes, ears, or a nervous system, we must look at their chemical and biological adaptations. Science identifies two main methods of plant communication: airborne communication (using chemical gases) and underground communication (using fungal networks) [2, p. 134].

The first major method of communication happens through the air. When a plant is attacked by a hungry insect, like a caterpillar, it does not just sit and suffer in silence. It reacts immediately. The damaged leaves start to release specific chemical gases into the air. These gases are called Volatile Organic Compounds (VOCs) [4, p. 115].

These VOCs act as an invisible alarm system. When neighboring plants detect these chemicals in the air, they «smell» the danger and decode the message: «An enemy is eating me, prepare your defenses!» [1, p. 50]. In response, the healthy neighbors quickly change their internal chemistry.

They start producing toxic or bad-tasting substances in their own leaves, making them unattractive or even poisonous to the insects before the insects even reach them.

A famous example of this chemical defense can be seen in the African acacia trees. When giraffes start eating the leaves of an acacia tree, the tree immediately releases a chemical called ethylene into the air [4, p. 118]. The wind carries the ethylene to nearby acacia trees. As soon as the neighbor trees sense this gas, they begin pumping a bitter substance called tannin into their leaves. In high amounts, tannin can make herbivores very sick. Because of this, giraffes know they cannot eat from trees that are close to each other. They usually eat from one tree and then walk a long distance to find another tree that has not received the chemical warning yet [5, p. 205].

Moreover, some plants use VOCs to «call for help» from a third party. When attacked by caterpillars, tomato and corn plants release a special scent that attracts parasitic wasps. These wasps are the natural enemies of caterpillars. The wasps follow the smell, find the caterpillars on the plant, and lay their eggs inside the pests, eventually killing them [2, p. 140]. This is an amazing example of a plant communicating with an insect to protect itself.

Table 1. Examples of plant defense and interaction

Plant Species	Threat / Trigger	Signal / Mechanism	Result
African acacia	Giraffe eating leaves	Releases ethylene gas into the air and pumps bitter tannin into leaves	Leaves become toxic to herbivores; nearby trees receive the warning and prepare defenses
Tomato and corn	Caterpillar attack	Releases specific Volatile Organic Compounds (VOCs)	Attracts parasitic wasps that lay eggs inside the caterpillars, eventually killing them
«Mother trees»	Need to support genetic offspring	Uses the mycorrhizal network to recognize their own seedlings	Sends more nutrients specifically to their own young to help them survive

While airborne communication is fast and effective over short distances, the second method of plant communication is even more complex and covers huge areas. It happens deep underground and is often called the «Wood Wide Web» – a term that playfully compares the forest floor to the human internet [3, p. 82].

This underground communication system is based on a symbiotic (mutually beneficial) relationship between plant roots and special fungi, known as mycorrhiza. In a healthy forest, the roots of almost every tree and plant are physically connected by millions of microscopic fungal threads called mycelium [5, p. 210].

Through this massive biological network, trees can interact in incredible ways:

1. Resource Sharing: Trees can share food and water. For example, a tall, older tree that receives a lot of sunlight produces extra sugar through photosynthesis. Using the fungal network, it can send this extra sugar to younger, smaller trees growing in the deep shade that cannot produce enough food for themselves [3, p. 85].

2. Disease Warnings: If a tree is attacked by a harmful fungus or disease, it sends chemical stress signals through the root network. Neighboring trees receive these signals and activate their immune systems to prevent the infection [4, p. 122].

3. Kin Recognition: Studies show that «mother trees» (the oldest and largest trees in the forest) can recognize their own seedlings (their genetic children) among other plants. The mother trees use the mycorrhizal network to send more nutrients specifically to their own young, helping them survive [5, p. 215].

The fungi do not do this for free. In exchange for acting as the «cables» of the forest internet, the fungi receive up to 30% of the sugar that the trees produce [2, p. 150]. This symbiosis is one of the most important foundations of terrestrial ecosystems.

To clearly summarize the differences between the two main types of plant communication, we have structured their characteristics in Table 1.

Table 2. Comparative characteristics of plant communication methods

Feature	Airborne Communication (VOCs)	Underground Communication (Mycorrhiza)
Medium of transfer	Air	Soil (Fungal mycelium network)
Mechanism	Release of Volatile Organic Compounds (gases)	Transfer of chemicals and nutrients through fungi
Speed	Very fast (depends on the wind)	Slower (moves through living tissues)
Main functions	Warning neighbors, attracting predatory insects	Sharing food, water, and stress signals
Distance	Short distance (several meters)	Long distance (can connect an entire forest)

As we can see from the table, these two methods complement each other. Together, they create a robust defense and support system that helps plant species survive in harsh environmental conditions.

Based on modern biological and ecological studies, we can formulate the following scientific conclusions:

1. Plants are not passive organisms. They have developed a highly complex, decentralized system of communication that allows them to interact with their environment, other plants, and even insects [1, p. 55].
2. Airborne chemical signals (VOCs) serve as a rapid defense mechanism, allowing flora to warn each other about herbivores and actively change their chemical composition to avoid being eaten [4, p. 125].
3. The underground mycorrhizal network, or the «Wood Wide Web,» proves that plants exhibit social behavior. They can support weak individuals, share vital resources, and protect their genetic offspring [5, p. 220].
4. Understanding plant communication changes our approach to agriculture and ecology. Instead of using artificial chemical pesticides, future farming could use the plants' natural chemical language to protect crops from pests [2, p. 160].

In conclusion, the secret language of flora shows us that nature is deeply connected. Evolution has provided plants with incredible tools for survival, proving that you do not need a brain or a voice to communicate effectively and build a supportive community.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гіль М. І., Слюсаренко О. В. Молекулярна біологія та екологія рослин: навч. посібник. Миколаїв : МНАУ, 2023. 189 с.

2. Кузнецов В. В., Дмитрієва Г. А. Фізіологія рослин: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Харків : Фоліо, 2020. 412 с.

3. Biedrzycki M. L., Bais H. P. Kin recognition in plants: a mysterious behaviour unsolved. *Journal of Experimental Botany.* 2021. Vol. 61, No. 15. P. 4123-4128.

4. Karban R. Plant Sensing and Communication. Chicago : University of Chicago Press, 2022. 240 p.

5. Simard S. Finding the Mother Tree: Discovering the Wisdom of the Forest. New York: Knopf, 2021. 368 p.

УДК 582.28:581.5

Ярослава Павлишак, Марія Хом'як
(Дрогобич, Україна)

ФЛОРИСТИЧНО-ТАКСОНОМІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН ПРИРОДНОЇ ФЛОРИ ТЯЧІВСЬКОГО РАЙОНУ

У статті представлено результати флористично-таксономічного дослідження дикорослих лікарських рослин природної флори Тячівського району. Встановлено, що лікарська флора досліджуваної території налічує 76 видів, які належать до 32 родин і 75 родів. У кількісному співвідношенні переважають представники відділу Magnoliophyta – 72 види (94,8 %), зокрема класу Magnoliopsida – 93,5 %. Найбільшим видовим різноманіттям характеризуються родини Asteraceae – 15,8 %, Lamiaceae –14,5 % та Rosaceae – 13,5 %.

Ключові слова: *лікарські рослини, природна флора, таксономічна структура, родина, видовий склад.*

The article presents the results of a floristic and taxonomic study of wild medicinal plants of the natural flora of Tyachiv District. It was established that the medicinal flora of the study area comprises 76 species belonging to 32 families and 75 genera. In terms of quantitative representation, the division Magnoliophyta predominates, comprising 72 species (94,8 %), including the class Magnoliopsida, which accounts for 93,5 %. The greatest species diversity is recorded in the families Asteraceae (15,8 %), Lamiaceae (14,5 %), and Rosaceae (13,5 %).

Key words: *medicinal plants, natural flora, taxonomic structure, family, species composition.*

В останні роки у світі простежується стійка тенденція до зростання інтересу до лікувальних властивостей рослин, що зумовлює підвищення попиту на лікарську рослинну сировину. Спостерігається постійне зростання потреби в цій сировині, яка щороку збільшується більш ніж на 25 % [1]. Для лікувальних цілей використовують широкий спектр видів рослин, що є сировинною основою для створення численних лікарських препаратів рослинного походження [2]. За сучасними даними, частка лікарських препаратів рослинного походження, що використовуються в медицині, перевищує 35 %, а в Україні сягає близько 40 %. Міністерство охорони здоров'я України рекомендує для використання понад 260 видів рослин із цілющими властивостями [2].

Раціональне використання лікарських рослин грунтується на оцінюванні їхніх ресурсів у межах конкретної території та вивченні екологічних особливостей промислових видів на популяційному рівні для забезпечення їхньої охорони та безвиснажливого використання. Необхідність дослідження екології видів дикорослої лікарської флори тісно пов'язана з проблемою збереження біорізноманіття, значення якої людство особливо гостро усвідомило у третьому тисячолітті [1].

Для України одним із важливих регіонів заготівлі лікарських рослин є Закарпатська область. Природні умови та значне флористичне різноманіття Закарпаття створюють сприятливі передумови для формування ресурсної бази лікарських рослин і заготівлі лікарської рослинної сировини для потреб фармацевтичної промисловості. Водночас сировинні ресурси окремих видів лікарських рослин зазнають техногенного впливу, унаслідок чого зменшується їхнє різноманіття, скорочується чисельність популяцій, а в окремих природних місцезростаннях вони можуть зникати [4].

Унаслідок змін флористичного складу біоценозів Тячівського району актуальним є проведення моніторингу стану різноманіття дикорослих лікарських рослин та визначення їхнього видового складу. Флористичний аналіз лікарських рослин проведено на основі матеріалів польових маршрутних досліджень, здійснених у весняно-літній період 2024-2025 років в околицях села Тарасівка Тячівського району.

У ході дослідження встановлено, що лікарська флора околиць села Тарасівка налічує 76 видів рослин. Виявлені види належать до 75 родів, 32 родин, 5 класів та 4 відділів. *Lycopodiohyta* та *Equisetophyta* представлені по 1 виду (по 1,3 %), *Pinophyta* – 2 видами (2,6%), а *Magnoliophyta* – 72 видами (94,8 %).

Найчисельнішою за видовим складом є родина *Asteraceae*, яка налічує – 12 видів (15,8%), серед яких *Matricaria recutita* L., *Cichorium intybus* L., *Taraxacum officinale* L., *Centaurea cyanus* Dost та ін. Другу позицію за кількістю видів посідає родина *Lamiaceae* – 11 видів (14,5 %), серед яких широко представлені: *Galeopsis speciosa* L., *Origanum vulgare* L., *Prunella vulgaris* L., *Lamium album* L. та інші види. Третю позицію посідає родина *Rosaceae* – 10 видів (13,5 %), серед яких *Prunus spinosa* L., *Fragaria vesca* L., *Crataegus oxyacantha* L., *Potentilla erecta* L. тощо. Родина *Fabaceae* представлена 4 видами (5,3 %), зокрема *Robinia pseudoacacia* L., *Trifolium pratense* L., *Ononis arvensis* L. та *Mellilotus officinalis* L. П'ять родин – *Scrophulariaceae, Apiaceae, Boraginaceae, Ericaceae* та *Betulaceae* налічують по 3 види, що становить по 3,9 % від загальної кількості видів. Родина *Gentianaceae* представлена двома видами: *Centaurium minus Moench.* та *Gentiana lutea* L. Слід зазначити, що 22 родини є одновидовими.

За шкалою Друде визначено рясність лікарських рослин досліджуваної території. Так, досить часто (*Cop1)* відмічено зростання 11 видів (14,5 %) від загальної кількості досліджених видів. До цієї групи належать: *Urtica dioica* L., *Polygonum persicaria* L., *Tussilago farfara* L., *Tilia cordata* L. та інші. Часто (*Cop2)* трапляється 16 видів лікарських рослин, що становить 21,1%. Серед них *Mentha arvensis* L., *Calluna vulgaris* L., *Alnus incana* (Chaix.) D.C, *Hieracium pilosella* L. та інші. Дуже часто (*Cop3*) відмічено 8 видів, що становить 10,5 %. До них належать *Galeopsis speciosa* L., *Vaccinium myrtillus* L., *Achillea millefolium* L. та інщі. Рослини які трапляються зрідка, але невеликими групами (*Sp*), представлені 26 видами, що становить 34,2 %. Серед них *Viburnum opulus* L., *Primula veris* L., *Arctium lappa* L., *Linaria vulgaris* Mill., *Valeriana stolonifera L.* Поодиноко (*Sol*) трапляється 12 видів лікарських рослин, що становить 15,8 %. До цієї групи належать *Gentiana lutea* L., *Angelica archangelica* L., *Centaurium minus Moench*., *Inula helenium* L. *Caltha palustris* L. *Betonica officinalis* L. та інші. Найменшою кількістю представлені рослини, змикаються надземними частинами, – 3 види (3,9 %): *Thymus serpillum* L., *Fragaria vesca* L., *Vinca minor* L.

За результатами аналізу життєвих форм (рис.1), проведеного за класифікацією Раункієра [5], на досліджуваній території переважають гемікриптофіти – 39 видів, що становить 51,3 % від загальної кількості досліджених видів. До цієї групи належать – *Chelidonium majus* L., *Prunella vulgaris* L., *Valeriana stolonifera* L., *Inula helenium* L. тощо. Фанерофіти представлені 15 видами, що становить 19,7 % (*Quercus rubra* L., *Juniperus communis* L., *Samducus nigra* L., *Robinia pseudoacacia* L., *Rosa canina* L. та ін). Частка терофітів серед досліджених видів становить 11,8 % – 9 видів. До терофітів належать *Capsela bursa-pastoris* L., *Mellilotus officinalis* L., *Centaurea cyanus* Dost. тощо. Криптофіти та хамефіти представлені практично однаковою кількістю видів. Хамефіти налічують 7 видів, що становить 9,2 %. Серед них *Huperzia selago* L., *Thymus serpillum* L., *Vaccinium myrtillus* L., *Vaccinium vitis-idaea* L. тощо.

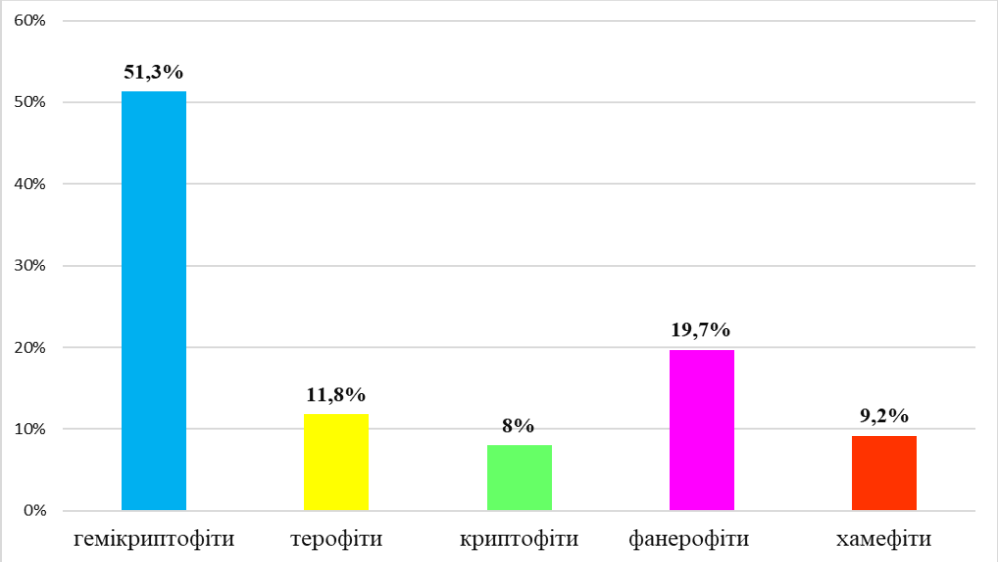


Рис. 1. Біоморфи видів лікарських рослин за К. Раункієром

У результаті проведеного аналізу за вимогами до вологості грунту встановлено, що за кількісним співвідношенням переважають ксеромезофіти – 28 видів, що становить 36,8 % від загальної кількості досліджених видів. До цієї групи належать *Artemisia absinthium* L., *Agrimonia eupatoria* L., *Achillea millefolium* L., *Chamaerion angustifolium* та ін. Мезофіти представлені 25 видами, що становить 32,9 %. Серед них *Arctium lappa* L., *Capsela bursa-pastoris* L., *Hypericum perforatum* L., *Centaurium minus Moench.* та ін. Мезоксерофіти 13 видів (17,1 %): *Carum carvi* L., *Prunus spinosa* L., *Rosa canina* L., *Potentilla erecta* L. Найменшою кількістю представлені гігромезофіти – 10 видів (13,2 %). Серед них *Sanguisorba officinalis* L., *Tussilago farfara* L., *Mentha arvensis* L., *Caltha palustris* L., *Urtica dioica* L.

Нами було проаналізовано відношення лікарських рослин до освітлення. За результатами дослідження встановлено, що за кількісним співвідношенням значно переважають геліофіти – 37 видів, що становить 48,7 % від загальної кількості видів. До цієї групи належать *Ononis arvensis* L., *Prunella vulgaris* L., *Linaria vulgaris* Mill., *Origanum vulgare* L. та ін. Друге місце за чисельністю займають сціогеліофіти 22 види, що становить 28,9 % від загальної кількості досліджених видів. Це *Arctium lappa L., Digitalis grandiflora* Mill., *Alchemilla vulgaris* L.тощо. Третю позицію займають геліосціофіти 17 видів (22,4 %): *Vinca minor* L., *Samducus nigra* L. *Vaccinium myrtillus* L., *Urtica dioica* L. та ін.

Проаналізовано відношення лікарських рослин до поживності грунту. Найбільшою кількістю представлені евтрофи, які налічували 39 видів (51,3 %): *Geum rivale* L., *Arctium lappa L. Trifolium platense* L., *Mentha arvensis* L., *Mentha arvensis* L. тощо. Мезотрофи представлені 27 видами, що становить 35,5 %. До цієї групи належать *Artemisia absinthium* L., *Tanacetum vulgare* L., *Cichorium intybus* L., *Polygonum persicaria* L. та ін. Група оліготрофів представлена незначною кількістю видів – 10, що становить 13,2 %. Це *Mellilotus officinalis* L., *Linaria vulgaris* Mill., *Achillea millefolium* L. та ін.

За результатами флороценотипічного аналізу встановлено нерівномірний розподіл видів у межах основних флороценотипів. Найвищою видовою представленістю характеризується лучний флороценотип, до якого належить 31 вид, або 40,8 % від загальної кількості досліджених видів. Серед характерних представників – *Echium vulgare* L., *Sanguisorba officinalis* L., *Potentilla erecta* L. та ін. Неморальний флороценотип представлений 14 видами, що становить 18,4 %. Серед його представників – *Prunus spinosa* L., *Vinca minor* L., *Quercus rubra* L. тощо. Синантропний флороценотип охоплює 16 видів (21,1 %), серед яких *Plantago major* L., *Urtica dioica* L., *Ballota nigra* L. тощо. Представники цієї групи переважно приурочені до антропогенно трансформованих угруповань, що зумовлює їх поширення на порушених місцезростаннях. Бореальна група представлена 6

видами, що становить 7,9 % від загальної кількості досліджених видів. Серед її представників – *Vaccinium myrtillus* L., *Vaccinium vitis-idaea* L., *Calluna vulgaris* L. та ін. Гігрофільна група представлена 5 видами, що становить 6,6 %. Це *Mentha arvensis* L., *Angelica archangelica* L., *Geum rivale* L. тощо. Монтанна група є найменш представленою і охоплює 4 види, що становить 5,2 %. До неї належать *Alchemilla vulgaris* L., *Alnus incana* (Chaix.) D.C., *Valeriana stolonifera* L. тощо.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Доброчаєва Д. М., Заверуха Б. В. Ресурси дикорослих лікарських рослин, їх раціональне використання. *Фармацевтичний журнал*. 2006. № 2. С.10–13.

2. Зузук Б. М., Зузук Л. Б. Ресурсознавство лікарських рослин. Вінниця: Нова книга, 2009. 144 с.

3. Мінарченко В.М. Поширення та диференціація ресурсів лікарських рослин України. *Екологічний вісник*. 2008. № 5. С.15–17.

4. Роман Л. Ю. Ресурси Закарпаття: навч. посібник. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2023. 240 с.

5. Raunkiaer C. The life forms of plants and statistical geography. Oxford: Univ. Press, 1934. 632 p.

УДК 377.015.31:57(477.81)

Ірина Слободзян
(Сарни, Україна)

ВІД АНТРОПОЛОГІЇ ДО ФІТОНЦИДІВ: СТУДЕНТСЬКИЙ ВИМІР ПРОЄКТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПОЛІССЯ

У статті висвітлено досвід залучення студентської молоді до міждисциплінарних краєзнавчих пошуків у межах загальноколеджних проєктів. Окрему увагу приділено природничому блоку дослідження, який представлений трьома студентськими роботами біологічного спрямування.

Ключові слова: *Полісся, проєкти, студентські дослідження, біологічна антропологія поліщуків, типова рослинність, фітонциди, екологічний стан атмосфери, міждисциплінарний підхід.*

The article highlights the experience of involving student youth in interdisciplinary local history research within college-wide projects. Special attention is paid to the natural science block of the research, which is represented by three student studies with a biological focus.

Key words: *Polissya, projects, student research, biological anthropology of Polishchuks, typical vegetation, phytoncides, ecological state of the atmosphere, interdisciplinary approach.*

Без засвоєння історико-культурної спадщини та духовних надбань українського народу, усвідомлення закономірностей розвитку навколишнього світу; без гармонії між природою і людиною виховати всебічно розвинену особистість неможливо. Реалізація таких масштабних виховних і світоглядних завдань у закладі освіти потребує відходу від пасивного засвоєння матеріалу на користь практико-орієнтованих форматів. Науковці, педагогі вже давно визначили, що в сучасній освіті та вихованні студентів найбільш результативним є використання активних методів навчання, серед яких чільне місце посідає метод проєктів.

Освіта, науковий пошук і любов до рідної землі – три складові, що об'єднали студентську молодь Відокремленого структурного підрозділу «Сарненський педагогічний

фаховий коледж РДГУ» в межах загальноколеджних проєктів «Поліщуки» та «Мій рідний край – моє Полісся дороге».

Реалізація загальноколеджних проєктів орієнтувалася на проведення комплексного міждисциплінарного дослідження Поліського краю – від мистецтва, музики, народних ремесел і спорту до історії, географії, біології, екології та інших наукових напрямків. Основне завдання проєктів: акумуляція, систематизація та наукове узагальнення різнопланового емпіричного матеріалу про Поліський регіон; створення умов для оволодіння практичними навичками пошуково-дослідницької роботи, задоволення потреб професійного самовизначення.

Працюючи в проєктах студенти здійснювали збір польових даних, аналізували наукові джерела та систематизували фактологічний матеріал за окремими тематичними напрямами. Дослідницька робота біологічного спрямування охоплювала декілька взаємопов'язаних векторів: вивчення адаптаційних та антропологічних рис місцевого населення, аналіз типових фітоценозів регіону та оцінку екологічної ролі природних компонентів середовища.

У межах проєкту «Поліщуки» особливу увагу студенства та викладачів привернуло дослідження «Біологічна антропологія поліщуків». Полісся тривалий час залишалося географічно та ізоляційно специфічним регіоном, що сприяло збереженню унікального генофонду та морфофізіологічних рис його мешканців.

У своїй роботі студенти проаналізували адаптаційні механізми поліщуків до умов помірно-вологого клімату, специфіку фізичного розвитку, фенотипові особливості та адаптивні типи, які формувалися протягом століть. Особливу увагу було зосереджено на виявленні та комплексному аналізі соматологічних, гематологічних, одонтологічних та дерматогліфічних особливостей корінного населення Полісся.

У ході досліджень було виділено найхарактерніші риси поліщуків:

– дуже низьке і широке обличчя з таким же низьким лицьовим покажчиком (85,5), що не зафіксований, за літературними даними, в жодному ареалі Європи, та максимальний в Україні розвиток надбрів’я;
– значний нахил чола;
– слаборозвинена складка верхньої повіки;
– губи тонкі або середні.
– зріст – середній (167,5–168 см);
– пігментація очей дещо темніша, ніж загальноукраїнська, а волосся – світліша.

У поліщуків низький дельтовий індекс, зумовлений високим відсотком дуг і петель на пальцях рук, часто поєднується з невисоким індексом Камінса. Понижений показник гена А, що відповідає за ІІ групу крові та дещо підвищений гена В (ІІІ група крові) свідчить про скотарське спрямування поліщуків та тривалу відсутність тут хліборобських популяцій. Про архаїчність складу населення Полісся свідчить дещо підвищена резус-негативність (13,9%). Ряд інших ознак – типово європеоїдні.

Збереження знань про біологічну самобутність автохтонного населення Поліського краю дає змогу глибше зрозуміти не лише минуле нашого народу, а й особливості адаптації людини до специфічних природних умов Полісся.

Другий напрям наукових пошуків розгорнувся в межах проєкту «Мій рідний край – моє Полісся дороге» і був присвячений рослинному покриву нашої малої Батьківщини. У праці «Типова рослинність Полісся» студенти систематизували й детально описали ключові фітоценози краю.

Сучасна флора Українського Полісся нараховує близько 2000 видів рослин, із них більше 1400 видів є аборигенними (представники 560 родів та 110 сімейств). У дослідженні висвітлено флористичне різноманіття Полісся представлене широким спектром типових рослин, які утворюють характерні для регіону природні угрупування – лісові, болотні, лучні та піщані. Кожне з цих типів угрупувань має свої особливості складу, структури та

функціонального значення в біогеоценозах. В проєкті описані найбільш типові види рослин які найчастіше зустрічаються та визначають обличчя місцевої природи, їх морфологічні особливості, екологічні умови зростання, значення у природному угрупованні, розповсюдження.

Систематизація знань про автохтонну флору є фундаментом для подальшої охорони та відновлення природних екосистем регіону.

Логічним продовженням флористичних досліджень стала робота «Роль фітонцидів у покращенні екологічного стану атмосфери на Поліссі». Вивчаючи фітонцидну активність місцевих деревних та трав'янистих рослин (зокрема сосни звичайної, дубу, берези, ялівцю та дикорослих трав), студенти розкрили важливу екологічну функцію поліських екосистем. Висвітлення фітонцидної активності місцевих видів рослин має практичну цінність для озеленення населених пунктів та формування здорового середовища проживання.

Фітонциди – природні біологічно активні речовини – виступають потужним біофільтром, здатним пригнічувати розвиток хвороботворних мікроорганізмів та очищувати атмосферне повітря. Результати цієї роботи підкреслюють не лише екологічне, а й рекреаційно-оздоровче значення поліських фітоценозів як природних санаторіїв для збереження здоров'я людини.

Висновки. В процесі науково-пошукової роботи з’ясували, що сучасний студент-дослідник дивиться на свій край крізь призму природничих наук. Реалізація загальноколеджних проєктів «Поліщуки» та «Мій рідний край – моє Полісся дороге» стала яскравим прикладом того, як навчально-дослідницька діяльність студентів перетинається з глибинним краєзнавством. Комплексний біологічний підхід дав змогу розглянути Поліський регіон не просто як географічну територію, а як унікальну цілісну екосистему, де людина, флора та довкілля перебувають у безперервному взаємозв'язку.

Участь у подібних проєктах не лише поглиблює фахові знання студентів з біології, екології та анатомії, а й формує екологічну свідомість, дослідницькі навички та високу патріотичну культуру. Досвід, здобутий під час підготовки робіт, доводить: вивчення рідного Полісся має безмежний потенціал для нових наукових досліджень молоді.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Д. Виховання особистості: Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади: навч.-метод. посіб. Київ: Либідь, 2003. 344 с.

2. Валентина Йотка. Антропологічний тип українця: зовнішність і характер нації : веб-сайт. URL: https://bazarmedia.info/2020/04/23/antropolohichnyi-typ-ukraintsia-zovnishnist-i-kharakter-natsii/ (дата звернення: 12.04.2024).

3. Вигера С. М. Фітонцидологія з основами вирощування та застосування фітонцидно лікарських рослин: навч. посіб. Житомир: Рута, 2009. 296 с

4. Ключка С. І. Формування екологічної компетентності студентів в процесі професійної підготовки студентів. *Вісник Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького*. 2011. Вип. 209, Ч. 1. С. 132–136.

5. Сегеда С. П. Україна, держава: антропологія давнього та сучасного населення. *Енциклопедія історії України: Україна–Українці.* Кн. 1 / редкол: В.А. Смолій (голова) та ін.; НАН України; Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2018.

6. Українське Полісся. Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: https://surl.li/egrrpc (дата звернення: 22.09.2026).

7. Фіторізноманіття Українського Полісся та його охорона / Т. Л. Андрієнко та ін.; за ред. Т. Л. Андрієнко. Київ: Фітосоціоцентр, 2006. 316 с. URL: https://www.botany.kiev.ua/doc/FitodiversityUA_Polissia_2006.pdf (дата звернення: 22.09.2026).

ЕКОЛОГІЯ / ECOLOGY

УДК 504.4.054:502.175

Яна Залізняк
(Умань, Україна)

КОНТРОЛЬ ТА ЗМЕНШЕННЯ БІОГЕННОГО НАВАНТАЖЕННЯ: ТЕХНОЛОГІЧНІ РІШЕННЯ ДЛЯ ЗАПОБІГАННЯ «ЦВІТІННЮ» ВОДОЙМ ТА ЕВТРОФІКАЦІЇ

Впродовж останніх десятиліть водні екосистеми планети зазнають системної деструкції під впливом комплексу екологічних загроз. Серед них виняткової гостроти набула проблема евтрофікації – збагачення водойм біогенними елементами, що запускає ланцюгову реакцію деградації гідросфери. Цей процес давно вийшов за межі суто екологічного дискомфорту. Евтрофікація становить безпосередню загрозу глобальній та регіональній продовольчій безпеці за рахунок скорочення рибних ресурсів і погіршення якості питної води, а також завдає значних економічних збитків аграрному сектору, комунальному господарству, рекреації та туризму.

Ключові слова: *евтрофікація, біогенне навантаження, захист водних ресурсів, азот, фосфор, екобезпека.*

Over the past few decades, the planet's aquatic ecosystems have undergone systemic destruction under the influence of a complex set of environmental threats. Among them, the problem of eutrophication – the enrichment of water bodies with nutrients that triggers a chain reaction of hydrosphere degradation – has become exceptionally acute. This process has long gone beyond mere ecological discomfort. Eutrophication poses a direct threat to global and regional food security due to the reduction of fish stocks and the deterioration of drinking water quality, while also causing significant economic losses to the agricultural sector, public utilities, recreation, and tourism.

Keywords: *eutrophication, nutrient loading, water resources protection, nitrogen, phosphorus, environmental safety.*

Процеси евтрофікації водойм різного типу є предметом ґрунтовних досліджень широкого кола вітчизняних та зарубіжних науковців. Зокрема, у праці [8] всебічно розкрито кореляцію між якістю води та станом здоров’я населення. Автори акцентують увагу на тому, що явище токсичного «цвітіння» (насамперед розмноження ціанобактерій) не лише порушує екобаланс, а й критично знижує рекреаційний потенціал прибережних територій та погіршує якість життя місцевих громад. У цьому контексті особливого значення набуває імплементація рекомендацій Всесвітньої організації охорони здоров’я (ВООЗ) щодо моніторингу та мінімізації ризиків для людини від впливу шкідливого цвітіння водоростей [2].

Дослідження свідчать, що евтрофікація найчастіше прогресує у водоймах із високим рівнем первинної біологічної продуктивності, зумовленим інтенсивним надходженням біогенних елементів. Проблема загострюється через те, що цей колосальний біологічний потенціал (надлишкова біомаса фітопланктону) не засвоюється наступними ланками трофічного ланцюга. Як наслідок, відмирання та гниття водоростей призводить до дефіциту розчиненого кисню, вторинного токсичного забруднення та різкого падіння екологічних індексів якості води [3, 4, 7].

Варто зауважити, що сучасна наука пропонує значний арсенал обґрунтованих методів протидії «цвітінню» води (від фіторемедіації до локального зв'язування фосфору). Комплексне застосування цих технологій дозволяє не лише покращити екологічний стан

водойм, а й забезпечити відчутний економічний ефект, зокрема для розвитку національного рибного господарства та аквакультури. Попри це, сьогодні такі інноваційні заходи не набули масового практичного застосування. Вони все ще потребують глибокого економіко-екологічного обґрунтування, масштабування та системного впровадження на загальнодержавному і регіональному рівнях [6, 7, 9].

Водночас у вітчизняному науковому та практичному дискурсі залишається недостатньо вивченим передовий зарубіжний досвід управління біогенним навантаженням та боротьби з деградацією водойм. Аналіз та адаптація міжнародних водоохоронних практик є надзвичайно актуальним завданням у контексті євроінтеграційних процесів України (зокрема, виконання вимог Водної рамкової директиви ЄС) та реалізації Глобальних цілей сталого розвитку.

Зважаючи на те, що деградація поверхневих водних об'єктів України внаслідок евтрофікації набула системного характеру і щороку демонструє стійку тенденцію до загострення, критично важливим стає глибоке дослідження та імплементація передового зарубіжного досвіду. Провідні країни світу вже пройшли етап критичного забруднення своїх водойм і сформували дієві стратегії управління водними ресурсами, які дозволяють ефективно контролювати та мінімізувати біогенне навантаження.

Адаптація цих міжнародних водоохоронних практик до вітчизняних екологічних, кліматичних та економічних реалій дозволить уникнути неефективних рішень. Вивчення успішних кейсів створить надійне підґрунтя для розробки власних науково обґрунтованих механізмів запобігання «цвітінню» води. У перспективі впровадження таких комплексних підходів сприятиме не лише відновленню гідрологічного режиму водойм, а й стане невіддільною складовою формування та проектування стійкої національної екомережі, гарантуючи довгострокову екологічну безпеку.

Серед різноманітних технологій та стратегій захисту водного середовища у світовій практиці високу ефективність демонструє комбінований підхід, що поєднує біологічні, агротехнічні та геоінформаційні інструменти.

Біологічні методи та біоманіпуляція (європейський досвід). У країнах Європи вагомі результати у запобіганні евтрофікації, насамперед у штучних і регульованих водоймах, показав метод екологічної біоманіпуляції. Суть цієї біотехнології полягає у цілеспрямованому вселенні у водойми рослиноїдних видів риб (зокрема, товстолобика та білого амура), які виступають природними меліораторами і активно трофічно споживають біомасу синьо-зелених водоростей. Це стримує первинну продукцію та зменшує інтенсивність «цвітіння» води. Перевагою методу є його синергетичний ефект: окрім покращення екологічного стану гідроекосистеми, забезпечується висока рентабельність рибництва завдяки вирощуванню товарної риби без витрат на штучні корми [1].

Агротехнічні та міжурядові регуляторні механізми (досвід Північної Америки). У Північній Америці, де масове «цвітіння» водойм тривалий час спричинялося критичним надходженням фосфору, основними інструментами протидії стали міжнародно-правові регулятори та раціональні агротехнології. Ще у 1972 р. між США та Канадою було укладено фундаментальну Угоду про якість води Великих озер, яка зобов'язала обидві держави жорстко лімітувати нормативи скидання фосфатів з усіх джерел забруднення.

З огляду на те, що головним локаційним забруднювачем виступало сільське господарство, у цих країнах було впроваджено масштабні освітньо-інформаційні програми для аграріїв. Навчання фермерів принципам «стійкого землеробства» (оптимізація дозування добрив, дотримання строків внесення та висадка захисних буферних смуг) дозволило суттєво зменшити поверхневий змив біогенів у річкову мережу.

Цифрові технології моніторингу та раннього реагування. Сучасним етапом розвитку водоохоронних практик у США стало розгортання цифрових геоінформаційних систем. Агентство з охорони довкілля США розробило інтерактивну карту, яка на основі супутникових даних у режимі реального часу відстежує та візуалізує рівень евтрофікації й

динаміку поширення ціанобактерій у водоймах країни [5]. Це дає змогу профільним службам оперативно визначати загрози, прогнозувати розвиток токсичних спалахів та вживати точкових заходів із локалізації забруднень.

Контроль та зменшення біогенного навантаження сполуками азоту й фосфору є головною умовою запобігання евтрофікації та масовому «цвітінню» водойм в Україні. Для ефективного захисту водного середовища не обов'язково будувати надскладні та коштовні споруди – достатньо комбінувати доступні біологічні, агроекологічні, фізико-хімічні та цифрові рішення.

У біологічній сфері високу ефективність показує встановлення плаваючих фітоостровів із рогозом чи очеретом, коріння яких вбирає азот і фосфор безпосередньо з води, а також зариблення водойм рослиноїдними рибами (товстолобиком та білим амуром) для природного поїдання ціанобактерій. На суші ключову роль відіграє створення прибережних захисних смуг із багаторічної рослинності, які затримують до 90 % добрив, що змиваються з полів, у поєднанні з методами точного землеробства.

Для точкового зв'язування забруднень застосовують внесення доступних сорбентів (наприклад, бентонітових глин чи вапна) та придонну аерацію, яка заважає фосфору підніматися з донних відкладів назад у товщу води. Інформаційну основу цієї системи складає супутниковий ГІС-моніторинг, що дозволяє відстежувати осередки «цвітіння» у режимі реального часу. Поєднання таких методів дозволить зупинити деградацію українських річок і водосховищ та відновити їхню природну здатність до самоочищення.

Отже, ефективна боротьба з евтрофікацією та масовим «цвітінням» водойм в Україні вимагає системного контролю надходження сполук азоту й фосфору за допомогою доступних та екологічно безпечних технологій. Комплексне поєднання зарубіжного досвіду – біотехнологій (встановлення плаваючих фітоостровів і зариблення рослиноїдними рибами), агроекологічних заходів (висадка прибережних захисних смуг і точне землеробство), фізико-хімічних методів (поглинання фосфору сорбентами й придонна аерація) та супутникового ГІС-моніторингу – дозволяє дієво локалізувати екологічні загрози. Впровадження цієї інтегрованої системи зупинить деградацію вітчизняних гідроекосистем, відновить їхню природну самоочисну здатність та забезпечить виконання вимог Водної рамкової директиви ЄС задля довгострокової екологічної безпеки України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Афанасьєв С. О. Біоіндикація екологічного стану річкових систем України в аспекті імплементації директив ЄС у галузі довкілля (стенограма наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 13 лютого 2019 р.). *Вісник Національної академії наук України*. 2019. № 4. С. 23–31.

2. Бондаренко Ю. Г., Папач В. В., Тищук М. М. Епідеміологічна оцінка стану якості води Кременчуцького водосховища за 2021 рік. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. 2022. № 2. С. 20–24.

3. Бургаз М. І., Матвієнко Т. І. Оцінка біопродуктивності та перспективи рибогосподарського використання малих водойм Одеської області. *Таврійський науковий вісник. Сільськогосподарські науки*. 2016. № 95. С. 155–161.

4. Вишневський В. І. Просторово-часова мінливість «цвітіння» води у дніпровських водосховищах. *Український журнал дистанційного зондування Землі*. 2019. № 20. С. 18–27.

5. Екологічна біотехнологія переробки синьо-зелених водоростей : монографія / М. В. Загірняк та ін. Кременчук : ПП Щербатих О. В., 2017. 104 с.

6. Пилипенко Ю. В. Біологічна меліорація як елемент керування якістю води малих водосховищ. *Таврійський науковий вісник*. 2008. № 58. С. 319–324.

7. Таврель М. І. Обґрунтування шляхів подолання евтрофікації водойм. *Проблеми екології*. 2021. № 1 (23). С. 73–79.

8. Хільчевський В. К. Оцінювання якості рекреаційного водного середовища: світові підходи, рекомендації ВООЗ, директива ЄС щодо води для купання. *Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія*. 2021. № 4. С. 6–17.

9. Шевченко В. Ю., Кутіщев П. С. Обґрунтування рибогосподарського використання малих водосховищ Миколаївської області. *Таврійський науковий вісник*. 2020. № 115. С. 285–290.

УДК 629.33:620.22-419

Ангеліна Коваленко
(Харків, Україна)

СИНТЕЗ ТА ВЛАСТИВОСТІ ПОЛІМЕРНИХ КОМПОЗИЦІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ, АРМОВАНИХ ВУГЛЕЦЕВИМ ВОЛОКНОМ, ДЛЯ ЗМЕНШЕННЯ МАСИ КУЗОВА ТА ЕКОНОМІЇ ПАЛЬНОГО

У статті досліджено особливості синтезу та комплекс фізико-механічних властивостей полімерних композиційних матеріалів, армованих вуглецевим волокном (вуглепластиків), у контексті їх перспективного застосування в сучасному автомобілебудуванні. Детально проаналізовано вплив зниження маси кузова транспортних засобів на паливну економічність, динамічні показники та зменшення викидів вуглекислого газу. Розглянуто основні технологічні методи формування композитів (автоклавне спікання, метод вакуумної інфузії RTM) та обґрунтовано їхню роль у підвищенні енергоефективності й пасивної безпеки автомобілів.

Ключові слова: *полімерні композиційні матеріали, вуглецеве волокно, вуглепластики, автомобілебудування, маса кузова, економія пального, енергоефективність.*

The article investigates the features of synthesis and a comprehensive set of physical-mechanical properties of polymer composite materials reinforced with carbon fiber (carbon fiber-reinforced polymers) in the context of their prospective application in modern automotive engineering. The impact of reducing vehicle body weight on fuel efficiency, dynamic performance, and carbon dioxide emission reduction is analyzed in detail. The main technological methods of composite formation (autoclave curing, vacuum infusion RTM method) are reviewed, and their role in improving energy efficiency and vehicle passive safety is substantiated.

Key words: *polymer composite materials, carbon fiber, carbon fiber-reinforced polymers, automotive engineering, body mass, fuel economy, energy efficiency.*

Сучасний етап розвитку глобального автомобілебудування характеризується запровадженням жорстких екологічних норм (зокрема стандартів Євро-6 та перспективних вимог щодо нульових викидів), а також стійкою тенденцією до максимізації паливної економічності та збільшення запасу ходу як для машин із ДВЗ, так і для електромобілів. Зменшення маси кузова є одним із найефективніших інженерних шляхів зниження споживання енергії та викидів шкідливих речовин в атмосферу [1, с. 256]. Традиційні конструкційні матеріали, такі як низьковуглецеві сталі та алюмінієві сплави, поступово наближаються до межі свого потенціалу щодо подальшого полегшення конструкцій без критичної втрати жорсткості та міцності. Тому вкрай перспективною альтернативою стають полімерні композиційні матеріали (ПКМ), армовані вуглецевим волокном (вуглепластики), які поєднують рекордно високу питому міцність, жорсткість та унікальну стійкість до циклічних навантажень [2, с. 314].

Вуглепластики є гетерогенними системами, що складаються з високоміцного армуючого наповнювача (вуглецевих волокон) та зв’язуючої матриці (найчастіше

термореактивних епоксидних, вінілефірних чи поліефірних смол) [3, с. 52]. Матриця виконує низку критичних функцій: забезпечує монолітність матеріалу, рівномірний розподіл механічних напружень між окремими волокнами, захист армуючого каркасу від агресивних факторів навколишнього середовища (влоги, дорожніх реагентів, ультрафіолету), а також визначає зсувні й поперечні характеристики композиту.

Процес синтезу та формоутворення деталей складних геометричних форм із вуглепластиків вимагає бездоганного контролю технологічних параметрів: температурних режимів, швидкості нагріву/охолодження, тиску пресування та ступеня конверсії полімерної матриці. Найбільш поширеними у виробництві силових елементів кузова є такі методи:

1. Автоклавне спікання препрегів – забезпечує найвищу якість матеріалу (мінімальна пористість, висока концентрація волокон до 60–65%), проте є економічно витратним [4, с. 296].

2. Метод інфузії смоли **(RTM – Resin Transfer Molding)** – технологія, за якої сухе вуглецеве полотно укладається у форму, після чого під тиском просочується рідкою полімерною матрицею, що дозволяє серійно виготовляти крупногабаритні кузовні панелі з оптимальним співвідношенням ціни та якості [5, с. 78].

Аналіз фізико-механічних властивостей свідчить, що за модулем пружності та питомою міцністю сучасні вуглепластики суттєво перевершують традиційні метали. Наприклад, за межі міцності при розтязі вуглепластики перевершу конструкційні сталі у 4–5 разів при масі, що становить лише 1/5–1/4 від маси сталевої деталі аналогічної міцності. Зменшення загальної маси автомобіля на 10% забезпечує пряму економію палива в середньому на 6–8% у міському циклі руху, а також пропорційно знижує навантаження на гальмівну систему, підвіску та шини [1, с. 266]. Для електричного транспорту зниження маси кузова на 15–20% дозволяє збільшити запас ходу на одному заряді батареї на 12–15% без збільшення місткості акумуляторних батарей, що є критично важливим для оптимізації вартості електромобіля.

Окрім вагових переваг, вуглепластики демонструють високі показники поглинання енергії при ударних деформаціях, що відкриває великі перспективи для проєктування зон деформації кузова з підвищеними вимогами до пасивної безпеки [6, с. 210]. Висока корозійна стійкість вуглецевих композитів повністю виключає проблеми електрохімічної корозії, характерні для з’єднань сталь-алюміній, що суттєво подовжує життєвий цикл транспортного засобу.

Однак на шляху до масового впровадження вуглепластиків у масове автомобілебудування стоять певні стримуючі фактори: висока вартість первинної сировини, енергоємність виробництва волокон, складність неруйнівного контролю готових виробів на наявність прихованих внутрішніх дефектів, а також екологічна проблема утилізації та вторинної переробки термореактивних полімерів [7, с. 45]. Вирішення цих завдань пов'язане з розробкою нових біодеградованих або термопластичних матриць, які підлягають вторинному плавленню та переробці, а також з удосконаленням методів автоматизованого укладання волокон (AFP – Automated Fiber Placement).

Отже, застосування полімерних композиційних матеріалів, армованих вуглецевим волокном, у кузовобудуванні є стратегічним напрямом розвитку індустрії транспортного машинобудування. Попри поточні технологічні та економічні обмеження, унікальні експлуатаційні характеристики вуглепластиків повністю виправдовують їхнє впровадження у виробництво спортивних автомобілів, електромобілів преміум-сегмента та елементів силової структури кузовів майбутнього.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Сукач М. К., Сидоренко В. П., Аржаєв Г. О., Литвиненко І. М. Автомобільні експлуатаційні матеріали. Ч. 1. Паливно-мастильні матеріали та спеціальні рідини : навч. посібник. Київ : Університет «Україна», 2006. С. 256–279.
2. Косенко В. А., Кущевська Н. Ф., Добровольський О. Г., Малишев В. В. Матеріали та матеріалознавство в автомобільному транспорті: навч. посібник. Київ : Університет «Україна», 2015. 314 с.
3. Бондаренко М. О. Технологія переробки полімерних та композиційних матеріалів : навчальний посібник. Харків : ХПІ, 2022. 188 с.
4. Полянський С. К., Коваленко В. М. Експлуатаційні матеріали для автомобілів і будівельно-дорожніх машин : підручник. Київ : Либідь, 2005. 296 с.
5. Шевченко І. М., Петренко О. В. Методи формоутворення деталей з вуглепластиків у транспортному машинобудуванні. *Автомобільний транспорт*. 2024. № 54. С. 75–82.
6. Campbell F. C. Structural Composite Materials. Materials Park : ASM International, 2019. 450 p.
7. Mallick P. K. Fiber-Reinforced Composites: Materials, Manufacturing, and Design. Boca Raton : CRC Press, 2021. 624 p.

УДК 502/504.502.3/.7.502.2

Ірина Мальована
(Київ, Україна)

ЯКА СЬОГОДНІ ФІЛОСОФІЯ «ВИЖИВАННЯ ЛЮДСТВА»?

У статті висвітлені актуальні екологічні проблеми, пов'язані з практичною діяльністю людини. Окреслено, що стиль сучасного людського буття хибний, і його неодмінно треба змінити, якщо ми хочемо зберегти біосферу й вижити.

Ключові слова: *деградація екологічної свідомості, моральні принципи, екологічна криза, еволюція, екологічна етика, природокористування, антропоцентричний гуманізм, екологія.*

Сучасна людина фактично обожнила саму себе.
Та вона фальшиве божество. Створене нею на Землі
– не рай, а кошмар, до якого вона сама адаптується
дедалі меншою мірою й який уже не може
задовольнити її соціальних, психологічних,
духовних і естетичних запитів.
Е. Голдсміт

Сьогодні кожній людині необхідно засвоїти певний обсяг екологічних знань, розвивати екологічне мислення, яке дасть змогу правильно зрозуміти процеси й закономірності взаємовідносин людини й природи, вибрати оптимальні способи збереження та примноження біорізноманіття, очищення води й повітря, пом'якшити відповідні удари природи по людству.

Екологічне мислення сьогодні – це вирішення екологічних проблем та досягнення певної мети охорони та збереження навколишнього середовища.



Рис. 1. Екологічне мислення

Досі людина в своїх діях керувалась ідеєю антропоцентричного гуманізму, тобто підкорення їй усього, що є в природі, панування над природою. Життя показало хибність цієї ідеї. Загальнолюдський інтелект разом із найсучаснішою технікою, попри всю їхню могутність, сьогодні не в змозі штучно підтримувати нормальне функціонування тисяч екосистем біосфери, в якій мільйони видів живих істот протягом сотень тисячоліть еволюційно формували свої численні зв'язки (через обмін речовин, енергії та інформації) для гармонійного співіснування, а тим паче не можуть управляти ними. Вже доведено, що людина не здатна створити ідеальної глобальної соціосистеми з регульованою народжуваністю, керованим споживанням, із соціальною та економічною стабільністю. Сучасні технології – це поки що потужний інструмент, за допомогою якого людство споживає набагато більше, ніж природа може продукувати, й водночас викидає в довкілля стільки відходів, скільки природа нейтралізувати неспроможна.

Відомий український еколог, академік Ємельянов І Г. наголошує, що сучасні стереотипи поведінки й мислення людей неодмінно призведуть до катастрофи. Один із таких стереотипів сформульований у відомому гаслі: «Ми не можемо чекати милостей від природи, взяти їх у неї – наше завдання!» І брали, брали силоміць, не замислюючись про наслідки, будували «світле майбутнє», а тих, хто був незгодний із такими методами будівництва, «перевиховували» або знищували.

Глибокі роздуми великих філософів – космістів М.В. Федорова, В.І. Вернадського, П.О. Флоренського про важливість гармонійного розвитку неподільної системи Космос – Земля – Людина підтверджуються в наші дні.

Людина тисячі років боролася за своє існування, виживала в епідеміях, голодоморах, у п'ятнадцяти тисячах воєн, які сама ж і розв'язувала, виживала й вірила в краще майбутнє. Заради цього вона розвивала науку, культуру, медицину, формувала нові соціальні системи. І ось через свої хибні моральні принципи, деградацію екологічної свідомості й совісті, люди знову опинилися на порозі нового, можливо, найжахливішого етапу напруженої боротьби за своє виживання.

Знову історія нагадала про нерозривні зв'язки між мораллю й соціальним розвитком, про те, що неможливо навіть найкращі соціальні ідеї втілити в життя за допомогою насильства, не звертаючись до розуму, совісті й мудрих порад Природи, що роз'єднаність, аморальність навіть за найвищих досягнень науки й техніки все одно призведуть до кризи, що сьогоднішній комфорт створюється за рахунок майбутнього планети. Нині суть понять «екологічна мораль та «екологічна етика» змінилася: аби передбачити наслідки нашої

поведінки для довкілля, недостатньо лише інтуїції – потрібна висока компетентність, а саме: ключові компетентності: екологічна грамотність і здорове життя, уміння вчитися впродовж життя.

Тому, подумайте: Чи турбує вас екологічна ситуація у вашій місцевості, країні, світі? Чи замислюєтесь ви про проблеми довкілля у повсякденному житті?

Чи можуть пересічні люди, в тому числі і ви, вплинути на розв'язання екологічних проблем в країні? Над цими питаннями потрібно замислитися, тому, що одна з найбезпечніших помилок людини – віддання переваги одно-моментній вигоді на шкоду довкіллю. Тому до найважливіших завдань сучасності належить необхідність зміни пріоритетів серед загальнолюдських цінностей. Майбутні покоління не мають права на аморальні рішення та дії стосовно природи. Є девіз: «Ми не отримали Землю в спадок від батьків, ми взяли її в борг у наших дітей!»

«Необхідні подальші величезні зусилля, аби дії людини стали мудрими, неупередженими й завбачливими. Якщо ж у її поведінці, як і досі, переважатимуть роз'єднаність, антагонізм, пожадливість, то зруйнуються найтонші механізми, котрі підтримують рівновагу сил природи, що оточує нас. І тоді навряд чи в людини залишаться шанси вижити». (Б.Уорд)

Тому людству залишається одне: почавши з підвищення рівня освіченості людей, їхньої культури, формування в них екологічної свідомості, із забезпечення технологічної дисципліни на виробництві, підвищення екологічної ефективності науки, поступово, але якомога швидше, створити нову спільноту – високо -інформаційну, з могутнім колективним інтелектом, здатну організувати свій сбалансований розвиток у злагоді з Природою.

«У присутності природи, людиною оволодіває одвічна насолода, хоч би які прикрощі випадали їй у повсякденному житті». (Р.Емерсон).

Глобальна схема екологічної освіти для населення країни, планети – усвідомлення того, що виникла життєво важлива глобальна проблема довкілля й усього, що з ним пов'язане, усвідомлення того, що довкіллям необхідно опікуватися й що для цього треба мати відповідні знання, досвід, уміння, мотивації та зобов'язання як для індивідуальної, так і для колективної роботи задля порятунку біосфери та запобігання майбутнім екологічним катастрофам. Дотримуватися нормативних вимог, відповідно Законів про охорону навколишнього природного середовища.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. URL: http://geo.historic.
2. Баландін Р.К., Бондарєв Л.Г. Природа і цивілізація. Київ, 2015.
3. Боков В.А. Основи економічної небезпеки. 2016.
4. Джигирей В.С. Основи екології та охорона природи. Київ: Здоров'я, 2005.
5. Закон України про охорону навколишнього природного середовища. Київ, 1991.
6. Лукашенко Т., Малишев В. Екологічна компетентність особистості в умовах фундаменталізації освіти. 2012. № 3. С. 246.
7. Проблеми охорони навколишнього природного середовища та техногенної безпеки. Харків, 2010.
8. Реймерс Н. Ф. Надія на виживання людства. 2017.
9. Уайнер Дж. Екологія людини. 2012.

ТУРИЗМ І РЕКРЕАЦІЯ / TOURISM AND RECREATION

УДК 338.48:640.4

Поліна Дзюба, Наталія Сушко
(Миколаїв, Україна)

CUSTOMER SERVICE AND ITS IMPORTANCE IN THE HOSPITALITY INDUSTRY

Стаття присвячена дослідженню клієнтоорієнтованості та досконалості обслуговування в сучасній індустрії гостинності. Підкреслено важливість людського фактора, емоційного інтелекту та персоналізованої взаємодії з гостями для формування довгострокової лояльності до бренду та забезпечення конкурентоспроможності готелів і ресторанів.

Ключові слова: *клієнтоорієнтованість, сектор гостинності, якість обслуговування, персоналізація, лояльність клієнтів, комунікація персоналу.*

This article is about customer-centricity and service excellence in the present hospitality industry. It underscores the importance of the human factor, emotional intelligence, and personalized guest interaction for building long-term brand loyalty and competitiveness in hotels and restaurants.

Key words: *customer-centricity, hospitality sector, quality of service, personalization, customer loyalty, staff communication.*

As we live in today's globalized world, the hotel industry (hotels, resorts, and restaurants) is in competition with the world. As physical infrastructure, amenities, and pricing strategies get more and more identical, the customer is the ultimate difference in any hospitality business; customer-centricity is now more than just marketing, it is all about the customer. Customer-centricity is not just a nice-to-have marketing strategy but a management philosophy in hotels and food service and is the basis of the success of many companies today.

The development of globalization and digital technologies has changed customer expectations. Guests can easily compare hotels and restaurants, read reviews, examine prices, and choose between different service providers. Therefore, hospitality businesses have to compete not only through physical facilities but also through the experience they provide. Service orientation, service quality, customer satisfaction, and customer loyalty are closely connected in hospitality [1, pp. 619–637].

Customer-centricity has therefore become an important element of modern hospitality management. It means understanding customers' needs, expectations, and experiences and using this knowledge to improve service. Research shows that customer-centricity can contribute to a stronger customer-focused culture and influence customer evaluations of hospitality businesses [2, pp. 1–7].

The Essence of Customer-Centered Hospitality

"Customer-centricity" is what we mean in the hotel and restaurant business when we put the client at the heart of everything we do for every customer. Unlike traditional product-driven business models, hospitality businesses sell intangible experiences, feelings, and comfort. So value is created through human contact between the service provider and the consumer.

In hospitality, the customer does not simply buy a room or a meal. The customer also buys an experience that includes communication, atmosphere, convenience, attention, and emotions. Two hotels with similar rooms can create completely different impressions because of the way their employees communicate with guests. For an organization to be customer-centric, it can only be a culture shift in the organization. The customer-oriented attitude of staff, from front-desk agents

and concierges to waiters and housekeepers, needs to realize that their aim is to anticipate what needs are to be anticipated rather than to respond to them. This proactive attitude transforms an ordinary transaction into an emotional experience as well, which is what the guest will find so satisfying in the brand. Customer-oriented employees are often the first and most direct representatives of a hospitality organization. Their behaviour can influence how customers perceive the whole business. Research in full-service restaurants demonstrates that interaction between service employees and customers can influence service quality, customer satisfaction, and customer loyalty [3, pp. 153–174].

The Human Factor and Personalization

Empowering the Workforce: Satisfied employees lead to satisfied customers (the "satisfaction chain"). And staff are in a position to help and support in terms of a positive work culture.

Employees are one of the most important elements of hospitality because service is often produced and consumed at the same time. Unlike a physical product, a hotel stay or restaurant experience cannot be completely separated from the person delivering the service. Employee communication, behaviour, and willingness to help can therefore influence the customer's experience.

Research shows that employee empowerment can have positive effects on perceived service quality and job satisfaction [4, pp. 36–50]. Empowerment is especially important when frontline employees need to solve customer problems quickly. However, employees also need appropriate training, clear standards, and organizational support.

In conclusion, hospitality is based on human connection. Technology, automated check-ins, and digital menus may all help in the efficiency of things, but they don't match the unique nature of service delivery and human interaction in hospitality service: production and consumption occur at the same time, which makes service delivery susceptible to the "human factor."

Technology can nevertheless support customer-centricity. Customer relationship management systems and other digital tools can help hotels understand customer preferences and provide more personalized services [5, pp. 349–362]. The most effective approach is therefore to combine technology with human interaction rather than completely replace employees with automated systems.

Three things are at the heart of good service interactions:

First Impressions: A warm smile at check-in or a polite greeting at a restaurant host stand are the first signals that set the tone for the full staying experience. Emotionally intelligent staff are able to read verbal and non-verbal signals to address the mood and preferences of those who come.

Personalization: Contemporary guests demand hyper-personalization. A repeat visitor's dietary restrictions, room preferences, or favorite table is a testament that people truly care about what they do. Even small details can make customers feel recognized and valued. Research also shows that personalization can influence how guests perceive their hotel experience [6].

Conflict Resolution and Service Recovery: In a fast-paced service world, mistakes are inevitable. But the way a complaint is handled can turn one dissatisfied customer into an advocate. Service recovery is actually about frontline empowerment: letting people take care of small problems and not waiting for administrative approval. Complaints are a natural part of hospitality because many different processes are involved in service delivery. A reservation can contain an error, food can be delayed, or a room may not meet expectations. What matters is not only whether a mistake occurs but also how the organization reacts.

Research on hotels shows that employee competence, human resource practices, and empowerment can contribute to effective service recovery [7, pp. 73–82]. mployees should therefore be trained to listen to customers, communicate clearly, and find reasonable solutions to problems.

Management Approaches to Customer-Centricity

To achieve a high level of customer-centricity, management needs to implement some structured approaches to improve service and customer service.

Continuity of staff training: ongoing staff training in communication skills, cross-cultural awareness, and empathy for all staff is essential to keep them firm and professional. Training should be continuous because customer expectations and service technologies are constantly changing. Employees need to understand organizational standards and know how to respond to different service situations. Training in communication, emotional intelligence, conflict resolution, and service recovery can help employees feel more confident when dealing with guests.

Feedback loops: Digital tools, direct feedback from customers, and reviews help management find service gaps and adjust standards as needed genuine hospitality, warmth and care.

Customer feedback is an important source of information for hospitality organizations. Surveys, online reviews, social media comments, and direct conversations with guests can reveal problems that management may not notice internally. Service quality and customer satisfaction can influence customer loyalty, making feedback an important tool for long-term improvement [1, pp. 619–637].

A customer-centric strategy, supported by an unrelenting commitment to service and service excellence, means high customer retention and positive word-of-mouth marketing and sustained business growth. It is the most important skill for hotel and restaurant professionals to learn human-centric service to be successful.

Customer retention is particularly valuable because returning customers already know the organization and have developed expectations based on previous experiences. If these expectations are consistently met, customers may become loyal to the brand and recommend it to other people.

At the same time, customer-centricity should not mean simply giving customers everything they ask for. Hospitality organizations need to balance customer expectations with operational possibilities, employee well-being, and business objectives. A sustainable customer-centric strategy should therefore create value for both customers and employees.

Conclusion

Hospitality is ultimately a people-oriented industry. Although technology continues to change the way hotels and restaurants operate, the human factor remains an essential part of service delivery. Customers want efficiency and convenience, but they also want to feel respected, understood, and valued.

Customer-centricity involves understanding customers, personalizing services, communicating effectively, empowering employees, responding professionally to complaints, and using customer feedback to improve organizational processes.

Technology can support these interactions by improving efficiency and providing useful customer information, but it cannot completely replace empathy, emotional intelligence, communication, and genuine attention. A strong customer-centric culture can contribute to customer satisfaction, loyalty, positive word-of-mouth, and long-term competitiveness.

The most important task for hotel and restaurant management is therefore to combine technological development with human-centered service. When employees have the skills, training, and support necessary to understand and respond to customers, customer-centricity becomes not only a marketing concept but a practical approach to achieving service excellence.

REFERENCES

1. Kim H. J. Service Orientation, Service Quality, Customer Satisfaction, and Customer Loyalty: Testing a Structural Model. *Journal of Hospitality Marketing & Management.* 2011. Vol. 20, No. 6. P. 619–637. DOI: 10.1080/19368623.2011.577698.

2. Inversini A., De Carlo M., Masiero L. The effects of customer-centricity in hospitality. *International Journal of Hospitality Management.* 2020. Vol. 86. Article 102436. DOI: 10.1016/j.ijhm.2019.102436.

3. Kim W. Customers' Responses to Customer Orientation of Service Employees in Full-Service Restaurants: A Relational Benefits Perspective. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism.* 2009. Vol. 10, No. 3. P. 153–174. DOI: 10.1080/15280080902988188.

4. He P., Murrmann S. K., Perdue R. R. An Investigation of the Relationships among Employee Empowerment, Employee Perceived Service Quality, and Employee Job Satisfaction in a U.S. Hospitality Organization. *Journal of Foodservice Business Research.* 2010. Vol. 13, No. 1. P. 36–50. DOI: 10.1080/15378021003595947.

5. Piccoli G., Lui T.-W. The impact of IT-enabled customer service systems on service personalization, customer service perceptions, and hotel performance. *Tourism Management.* 2017. Vol. 59. P. 349–362. DOI: 10.1016/j.tourman.2016.08.015.

6. Lei S. S. I., Wang D., Fong L. H. N., Ye S. Recipe for perceived personalization in hotels. *Tourism Management.* 2024. Vol. 100. Article 104818. DOI: 10.1016/j.tourman.2023.104818.

7. Hewagama G., Boxall P., Cheung G., Hutchison A. Service recovery through empowerment? HRM, employee performance and job satisfaction in hotels. *International Journal of Hospitality Management.* 2019. Vol. 81. P. 73–82. DOI: 10.1016/j.ijhm.2019.03.006.

ЕКОНОМІКА / ECONOMICS

Лариса Старинська, Дмитро Сорока
(Суми, Україна)

ІНВЕСТУВАННЯ В БУДІВЕЛЬНУ ГАЛУЗЬ СУМЩИНИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті розглянуто особливості інвестиційної діяльності у будівельній галузі Сумської області в умовах військового стану. Визначено основні проблеми, що впливають на залучення та реалізацію інвестиційних проєктів, а також окреслено перспективні напрями розвитку будівництва, пов'язані з відновленням пошкоджених об'єктів, модернізацією інфраструктури, підвищенням енергоефективності та створенням безпечного середовища. Обґрунтовано необхідність поєднання державного, місцевого, приватного та міжнародного фінансування для забезпечення сталого розвитку будівельного комплексу Сумщини.

Ключові слова: *інвестиції, будівельна галузь, Сумщина, військовий стан, відновлення, інфраструктура, будівництво, інвестиційні проєкти, енергоефективність, територіальні громади.*

Будівельна галузь відіграє важливу роль у забезпеченні економічного розвитку регіонів, формуванні виробничої та соціальної інфраструктури, створенні робочих місць і розвитку суміжних секторів економіки. В умовах військового стану значення будівництва істотно зростає, оскільки поряд із традиційними завданнями розвитку виникає необхідність відновлення пошкоджених і зруйнованих будівель, інженерних мереж, транспортної та соціальної інфраструктури.

Для Сумської області питання інвестування у будівельну сферу є особливо актуальним через її прикордонне розташування та підвищені безпекові ризики. Регіональна політика на 2026 рік передбачає подолання наслідків збройної агресії, відбудову пошкодженої інфраструктури, підтримку бізнесу, забезпечення безпеки та підвищення якості життя населення. У таких умовах інвестиції в будівництво слід розглядати не лише як джерело фінансування окремих об'єктів, а як важливий інструмент відновлення економічного потенціалу області та формування її майбутньої стійкості.

Сучасний стан інвестиційної діяльності у будівництві Сумщини

Воєнні дії суттєво змінили умови функціонування будівельного комплексу. Основними факторами, що стримують інвестиційну активність, є високі безпекові ризики, пошкодження виробничих та інфраструктурних об'єктів, нестабільність логістичних ланцюгів, зростання вартості будівельних матеріалів, дефіцит окремих видів трудових ресурсів, обмеженість фінансових можливостей підприємств та високий рівень невизначеності. Особливістю Сумщини є необхідність враховувати безпекову складову практично на всіх етапах реалізації будівельного проєкту. Під час планування інвестицій необхідно оцінювати не лише економічну ефективність майбутнього об'єкта, а й можливі ризики його будівництва та експлуатації. Це стосується вибору земельної ділянки, організації будівельного майданчика, забезпечення укриттями, резервними джерелами електроенергії, водопостачанням та іншими елементами автономності. Водночас війна створює значний попит на будівельну продукцію та послуги. Потребують відновлення житлові будинки, заклади освіти та охорони здоров'я, об'єкти транспортної й комунальної інфраструктури, підприємства та інженерні мережі. Таким чином, будівельна галузь одночасно зазнає негативного впливу воєнних ризиків і отримує нові напрями для розвитку.

Важливим підтвердженням перспективності цього напряму є участь Сумщини у міжнародних заходах з відновлення України. У 2026 р. область представила на Ukraine Recovery Conference 38 проєктів, спрямованих на відновлення, посилення безпеки, розвиток

інфраструктури та економічну стійкість. Серед них – проєкти енергоефективного житла, підземних шкіл, укриттів та енергетичної інфраструктури.

Основні напрями інвестування

Одним із першочергових напрямів інвестування має стати відновлення житлового фонду. Відбудова житла необхідна не тільки для компенсації втрат, а й для забезпечення повернення населення, створення належних умов проживання та формування привабливого середовища для трудових ресурсів і бізнесу. Перспективним є застосування сучасних технологій швидкого будівництва, енергоефективних конструкцій та модульних рішень.

Другим важливим напрямом є розвиток соціальної інфраструктури. Інвестиційні ресурси необхідно спрямовувати на відновлення та модернізацію шкіл, дитячих садків, медичних установ, адміністративних і культурних об'єктів. Особливої актуальності набуває будівництво безпечних закладів освіти із захисними спорудами. Партнерство Сумщини з міжнародними організаціями вже охоплює питання будівництва підземних шкіл та укриттів.

Третій напрям – відновлення та модернізація транспортної й комунальної інфраструктури. Йдеться про дороги, мости, системи водопостачання і водовідведення, теплопостачання, електричні мережі та інші об'єкти життєзабезпечення. Їхній стан безпосередньо впливає на можливість функціонування підприємств та залучення нових інвесторів.

Окрему увагу необхідно приділяти енергетичній стійкості будівель і споруд. Перспективними є проєкти з утеплення будівель, встановлення сонячних електростанцій, теплових насосів, систем накопичення енергії та резервного електроживлення. Енергоефективне будівництво дає змогу не тільки скорочувати експлуатаційні витрати, а й підвищувати автономність об'єктів у разі пошкодження централізованих систем.

Важливим напрямом може стати будівництво та модернізація промислових об'єктів. Відновлення виробничого потенціалу області сприятиме створенню робочих місць, збільшенню податкових надходжень і формуванню додаткового попиту на продукцію будівельної галузі. Особливу перспективу мають проєкти, які передбачають використання місцевої сировини, сучасних технологій та створення продукції з високою доданою вартістю.

Джерела та механізми залучення інвестицій

В умовах військового стану фінансування будівельних проєктів потребує поєднання різних джерел. Значну роль відіграють кошти державного та місцевих бюджетів, приватні інвестиції, міжнародна технічна і фінансова допомога, грантові програми, кредитні ресурси та механізми державно-приватного партнерства. Важливим прикладом є фінансування проєктів у межах Програми відновлення України. У червні 2026 р. для семи бюджетів територіальних громад Сумської області було розподілено понад 72,3 млн грн у рамках відповідної державної субвенції.

Для підвищення інвестиційної привабливості регіону важливо забезпечити прозорість відбору проєктів, якість проєктно-кошторисної документації, обґрунтованість кошторисної вартості, контроль за використанням фінансових ресурсів та зрозумілі механізми взаємодії між інвесторами, органами влади й будівельними підприємствами.

Окремим завданням є формування інвестиційних паспортів громад, у яких мають бути представлені земельні ділянки, об'єкти нерухомості, інфраструктурні можливості, кадровий потенціал, потреби громади та перспективні інвестиційні проєкти. Це дозволить потенційним інвесторам швидше оцінювати можливості реалізації проєктів.

Перспективи розвитку будівельної галузі

Перспективи будівельної галузі Сумщини безпосередньо пов'язані з процесами відновлення та модернізації регіону. У середньо- та довгостроковій перспективі можна очікувати зростання потреби в будівельних роботах, проєктуванні, виробництві будівельних матеріалів, транспортних послугах та інших видах діяльності, пов'язаних із будівельним комплексом.

Одним із ключових принципів майбутнього відновлення має стати концепція «відбудувати краще, ніж було». Відновлення пошкоджених об'єктів доцільно поєднувати з їх модернізацією, підвищенням енергоефективності, доступності та безпеки. Це створює додаткові можливості для впровадження сучасних будівельних технологій.

Перспективним є також розвиток регіонального виробництва будівельних матеріалів. Збільшення частки місцевої продукції дозволить зменшити залежність від віддалених постачальників, скоротити транспортні витрати та забезпечити додаткові робочі місця. Інвестиції у виробництво бетонних виробів, теплоізоляційних матеріалів, металоконструкцій, конструкцій для швидкого будівництва та інших матеріалів можуть стати важливою складовою відновлення. Особливого значення набуває цифровізація будівництва. Використання BIM-технологій, електронного управління проєктами, цифрового контролю вартості та строків будівництва дозволить підвищити прозорість інвестиційних процесів і зменшити ризики перевищення кошторисної вартості.

Висновки

Інвестування у будівельну галузь Сумщини в умовах військового стану є складним, але стратегічно важливим напрямом регіонального розвитку. Високі безпекові ризики, пошкодження інфраструктури та нестабільність економічного середовища стримують приватну інвестиційну активність, однак одночасно формують значний обсяг потреби у відновленні та модернізації.

Основними перспективними напрямами є відновлення житлового фонду, соціальних і промислових об'єктів, транспортної та комунальної інфраструктури, будівництво захисних споруд, розвиток енергоефективних технологій та створення автономних систем життєзабезпечення. Важливим чинником розвитку стане залучення міжнародних партнерів та поєднання бюджетного фінансування з приватним капіталом. Успішне відновлення будівельного комплексу Сумщини потребує системного підходу, за якого інвестиційні проєкти оцінюються не лише за економічними показниками, а й за їхнім соціальним ефектом, безпекою, енергоефективністю та впливом на довгострокову стійкість громад. Саме така модель може сформувати основу для повоєнного відновлення регіону, активізації підприємницької діяльності, створення нових робочих місць та підвищення якості життя населення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Про правовий режим військового стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/389-19 (дата звернення: 24.09.2026).

2. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 № 695, зі змінами. Офіційний вебпортал Сумської обласної державної адміністрації. URL: Стратегія розвитку Сумської області.

3. Стратегія регіонального розвитку Сумської області на 2021–2027 роки. Сумська обласна державна адміністрація. URL: Стратегія регіонального розвитку Сумської області.

4. План заходів на 2025–2027 роки з реалізації Стратегії регіонального розвитку Сумської області на 2021–2027 роки. Сумська обласна державна адміністрація. URL: Матеріали щодо реалізації Стратегії розвитку Сумської області.

5. Програма соціально-економічного розвитку Сумської області на 2026 рік. Сумська обласна державна адміністрація. URL: Програма соціально-економічного розвитку Сумської області

6. Програма відновлення України: матеріали щодо фінансування проєктів відновлення територіальних громад. Кабінет Міністрів України. URL: Урядовий портал України

7. Державна служба статистики України: офіційний вебсайт. URL: Державна служба статистики України.

8. Міністерство розвитку громад та територій України: офіційний вебсайт. URL: Міністерство розвитку громад та територій України

9. Дія.Бізнес. Інвестиційні можливості та підтримка підприємництва в Україні. Офіційний портал. URL: Дія. Бізнес

МЕНЕДЖМЕНТ І МАРКЕТИНГ / MANAGEMENT AND MARKETING

УДК 339.138:004.9

Дарина Борзовець
(Володимир, Україна)

ПЕРСОНАЛІЗАЦІЯ МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ У ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ: УПРАВЛІНСЬКИЙ ВИМІР

У статті розглянуто персоналізацію маркетингових комунікацій як управлінський інструмент цифрового маркетингу. Проаналізовано наукові підходи до персоналізованого контенту, довіри споживачів та ролі штучного інтелекту в маркетинговому менеджменті. Визначено управлінські умови, за яких персоналізація підвищує залученість аудиторії, не поглиблюючи проблему приватності даних.

Ключові слова: *маркетинг, персоналізація, цифровий маркетинг, управління маркетингом, довіра споживачів, штучний інтелект, приватність даних.*

The article examines the personalization of marketing communications as a management tool of digital marketing. Scholarly approaches to personalized content, consumer trust and the role of artificial intelligence in marketing management are analysed. Managerial conditions under which personalization increases audience engagement without deepening data-privacy concerns are identified.

Key words: *marketing, personalization, digital marketing, marketing management, consumer trust, artificial intelligence, data privacy.*

Цифрова трансформація суттєво змінила логіку маркетингових комунікацій: односторонню передачу рекламного повідомлення дедалі частіше заміщує індивідуалізована взаємодія з кожним споживачем окремо. У таких умовах керівництво підприємства постає перед управлінським вибором – якою мірою стандартизувати маркетингове повідомлення, а якою – адаптувати його до конкретного користувача. Систематичний огляд наукової літератури з персоналізованого маркетингу засвідчує, що це питання охоплює щонайменше шість тематичних напрямів: персоналізовані рекомендації, побудову довготривалих стосунків із клієнтом, парадокс персоналізації й приватності, персоналізовану рекламу, концептуалізацію самого явища та використання клієнтських даних [3]. Це підтверджує, що персоналізація давно вийшла за межі суто технічного інструменту і стала повноцінним об'єктом маркетингового менеджменту.

Важливим напрямом управлінського осмислення персоналізації є її вплив на клієнтський досвід у розрізі окремих точок контакту. Концептуальний синтез 293 наукових праць показує, що персоналізація впливає на всі типи реакцій клієнта на бренд, причому цей вплив опосередковується характеристиками самої точки контакту – її природою, етапом клієнтського шляху та особливостями дизайну персоналізації [9]. З управлінської точки зору це означає, що персоналізацію не можна впроваджувати як окремий технічний модуль; вона має плануватися системно, з урахуванням того, на якому етапі взаємодії перебуває клієнт і які його індивідуальні характеристики – рівень довіри, обізнаність із технологією та ставлення до приватності даних – визначають сприйняття персоналізованого контенту [9].

Ключовим технологічним чинником сучасної персоналізації є штучний інтелект. Стратегічна рамка застосування штучного інтелекту в маркетингу показує, що різні типи машинного інтелекту – механічний, аналітичний та емоційний – послідовно перебирають на себе завдання маркетингового менеджменту, рухаючись від стандартизованих процесів до персоналізації та, зрештою, до побудови індивідуальних стосунків із клієнтом [4]. Таким

чином, роль керівника маркетингу поступово зміщується від безпосереднього виконання рутинних завдань до налаштування та контролю алгоритмічних систем, які приймають персоналізовані рішення в режимі реального часу.

У цьому ж контексті дослідники наголошують, що штучний інтелект перетворює маркетингову діяльність з традиційної на дата-орієнтовану, забезпечуючи автоматизацію процесів, персоналізацію контенту та прогнозування поведінки споживачів [6]. Водночас автори застерігають, що впровадження таких технологій потребує виваженого підходу та дотримання етичних стандартів, оскільки надмірна автоматизація без належного контролю може підірвати довіру аудиторії до бренду [6]. Для маркетингового менеджменту це означає необхідність поєднувати технологічну ефективність із відповідальністю за використання даних споживачів.

Персоналізація маркетингових комунікацій нерозривно пов'язана з проблемою приватності даних, яку в науковій літературі описують як парадокс персоналізації. Дослідження ефективності персоналізованої онлайн-реклами демонструє, що збір інформації про користувача підвищує релевантність повідомлення, однак позитивний ефект персоналізації проявляється лише за умови, що підприємство паралельно застосовує стратегії формування довіри до способу використання цих даних [1]. Інакше кажучи, сама лише точність персоналізованого повідомлення не гарантує його ефективності – вирішальним є те, наскільки прозоро компанія пояснює споживачеві правила збору й використання його даних.

Цей висновок підтверджують і новіші дослідження: аналіз впливу приватності споживача та технологій інтелектуальної персоналізації на купівельну поведінку показує, що надмірна персоналізація, яка сприймається як втручання в особистий простір, здатна провокувати опір споживача щодо покупки [2]. Для маркетингового менеджменту це є прямим сигналом того, що інтенсивність персоналізації має свою управлінську межу, за якою додаткова точність налаштування контенту вже не підвищує, а знижує ефективність комунікації.

Погляд практиків підтверджує актуальність цієї проблеми на рівні галузі. Дослідження, що узагальнює перспективи фахівців із персоналізованої маркетингової комунікації, вказує на потребу в більшій чіткості нормативного регулювання приватності та в цілеспрямованих заходах для підвищення обізнаності споживачів щодо того, як саме працюють персоналізовані сервіси [7]. Це означає, що управлінська відповідальність за етичність персоналізації не обмежується службою маркетингу, а поширюється на комунікацію підприємства зі споживачем загалом.

Водночас емпіричні дані не завжди підтверджують однозначно негативний зв’язок між персоналізацією та занепокоєнням щодо приватності. Дослідження персоналізованої реклами в соціальних мережах засвідчує, що така реклама здатна одночасно посилювати залученість споживача до бренду й знижувати рівень занепокоєння щодо приватності, оскільки користувачі, які розпізнають механізм персоналізації, схильні сприймати його як прийнятний обмін даними на релевантний контент [5]. Це спостереження важливе для маркетингового менеджменту, оскільки показує, що прозорість персоналізації може перетворювати потенційний ризик на джерело довіри.

Варто зауважити, що сама ідея персоналізації маркетингової комунікації виникла задовго до появи сучасних технологій штучного інтелекту. Ще дослідження взаємодії споживачів з інтерактивними маркетинговими каналами на початку доби масового поширення інтернету фіксувало зростання ролі інтерактивності та персоналізації стосунків як самостійних чинників ефективності комунікації [8]. Це підтверджує, що персоналізація є не тимчасовим технологічним трендом, а стійкою управлінською парадигмою, яка лише інтенсифікується з розвитком цифрових інструментів.

Практична реалізація персоналізації в управлінні маркетингом починається із сегментації аудиторії та формування системи роботи з даними. Підприємству потрібно

визначити, які дані воно збирає, з якою метою та протягом якого періоду зберігає, а також забезпечити технічну й організаційну відповідність цих процесів вимогам законодавства про захист персональних даних. Без чіткої політики управління даними навіть технологічно досконала система персоналізації ризикує сприйматися споживачем як загроза приватності, а не як цінність [2; 7].

Управлінський контроль за персоналізацією також потребує адекватної системи показників. Якщо метою персоналізованої комунікації є підвищення залученості, доцільно відстежувати динаміку взаємодій із персоналізованим контентом; якщо метою є конверсія, пріоритетними стають показники переходів і завершених цільових дій. При цьому показники ефективності персоналізації варто аналізувати в парі з індикаторами задоволеності та довіри споживачів, оскільки короткострокове зростання конверсії за рахунок надмірно агресивної персоналізації може супроводжуватися довгостроковим зниженням довіри до бренду [2; 5].

Узагальнення розглянутих досліджень дає підстави сформулювати кілька управлінських принципів ефективної персоналізації маркетингових комунікацій. По-перше, персоналізація має плануватися відповідно до конкретного етапу клієнтського шляху, а не застосовуватися уніфіковано до всіх точок контакту [9]. По-друге, рівень деталізації персоналізованого повідомлення повинен узгоджуватися з готовністю аудиторії сприймати таку деталізацію, оскільки надмірна точність налаштування може викликати опір [2]. По-третє, підприємству варто послідовно пояснювати споживачам логіку використання їхніх даних, перетворюючи технічну функцію на елемент довіри до бренду [1; 7].

Окремої управлінської уваги потребують ризики, пов’язані з автоматизацією персоналізації засобами штучного інтелекту. Йдеться про можливу упередженість алгоритмів, втому аудиторії від надмірно частих персоналізованих звернень та потенційні порушення вимог захисту даних. Відповідальне впровадження технологій персоналізації передбачає збереження людського контролю над остаточними маркетинговими рішеннями, а не повну передачу цієї функції автоматизованим системам [6].

Отже, персоналізація маркетингових комунікацій у цифровому середовищі є не окремим технічним інструментом, а комплексним управлінським завданням, що поєднує аналіз клієнтського досвіду, застосування технологій штучного інтелекту та етичну роботу з даними споживачів. Наукові джерела одностайно підтверджують, що ефективність персоналізації визначається не стільки технічною точністю налаштувань, скільки довірою, яку підприємство здатне сформувати навколо способу використання даних [1; 2; 5; 7]. Перспективи подальших досліджень пов’язані з вивченням довгострокового впливу персоналізації на лояльність клієнтів, культурними відмінностями у сприйнятті персоналізованого контенту та розробкою управлінських механізмів контролю за алгоритмічними рішеннями в маркетингу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Aguirre E., Mahr D., Grewal D., de Ruyter K., Wetzels M. Unraveling the Personalization Paradox: The Effect of Information Collection and Trust-Building Strategies on Online Advertisement Effectiveness. *Journal of Retailing.* 2015. Vol. 91, No. 1. P. 34–49. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jretai.2014.09.005.

2. Cai H., Mardani A. Research on the Impact of Consumer Privacy and Intelligent Personalization Technology on Purchase Resistance. *Journal of Business Research.* 2023.Vol.161.Article113811. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2023.113811.

3. Chandra S., Verma S., Lim W. M., Kumar S., Donthu N. Personalization in Personalized Marketing: Trends and Ways Forward. *Psychology & Marketing.* 2022. Vol. 39, Issue 8. P. 1546–1565. DOI: https://doi.org/10.1002/mar.21670.

4. Huang M.-H., Rust R. T. A Strategic Framework for Artificial Intelligence in Marketing. *Journal of the Academy of Marketing Science.* 2021. Vol. 49, No. 1. P. 30–50. DOI: https://doi.org/10.1007/s11747-020-00749-9.

5. Loureiro S. M. C., Hollebeek L., Rather R. A., Ruivo L., Kaljund K., Guerreiro J. Engaging with (vs. Avoiding) Personalized Advertising on Social Media. Journal of Marketing Communications. 2025. Vol. 31, Issue 7. P. 764–785. DOI: https://doi.org/10.1080/ 13527266.2023.2289044.

6. Potwora M., Vdovichena O., Semchuk D., Lipych L., Saienko V. The Use of Artificial Intelligence in Marketing Strategies: Automation, Personalization and Forecasting. *Journal of Management World.* 2024. No. 2. P. 41–49. DOI: https://doi.org/10.53935/jomw.v2024i2.275.

7. Strycharz J., van Noort G., Helberger N., Smit E. Contrasting Perspectives – Practitioner's Viewpoint on Personalised Marketing Communication. *European Journal of Marketing.* 2019. Vol.53, No.4. P.635–660. DOI: https://doi.org/10.1108/EJM-11-2017-0896.

8. Vlašić G., Kesić T. Analysis of Consumers' Attitudes toward Interactivity and Relationship Personalization as Contemporary Developments in Interactive Marketing Communication. *Journal of Marketing Communications.* 2007. Vol. 13, No. 2. P. 109–129. DOI: https://doi.org/10.1080/ 13527260601070417.

9. Weidig J., Weippert M., Kuehnl C. Personalized Touchpoints and Customer Experience: A Conceptual Synthesis. *Journal of Business Research.* 2024. Vol. 177. Article 114641. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2024.114641.

Науковий керівник: Подворнюк О. О.

УДК 005.73:004.8

Ангеліна Кошман, Світлана Нєсвєтова
(Ромни, Україна)

ДОСЛІДЖЕННЯ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ КОМПАНІЇ З ВИКОРИСТАННЯМ ІНСТРУМЕНТІВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

У статті досліджено можливості застосування штучного інтелекту для діагностики корпоративної культури в системі управління персоналом. Розглянуто традиційні методи її оцінювання та сучасні ШІ-інструменти для автоматизації збору й аналізу даних, виявлення тенденцій і проблемних аспектів. Визначено потенціал HR-Tech платформ для підвищення ефективності та оперативності оцінювання корпоративної культури.

Ключові слова: *корпоративна культура, штучний інтелект, HR-Tech, управління персоналом, діагностика, HR-аналітика, eNPS, залученість працівників.*

The article examines the potential of artificial intelligence for diagnosing corporate culture within the human resource management system. Traditional methods of corporate culture assessment and modern AI-based tools for automating data collection and analysis, identifying trends, and detecting problematic areas are considered. The potential of HR-Tech platforms to improve the efficiency and timeliness of corporate culture assessment is determined.

Keywords: *corporate culture, artificial intelligence, HR-Tech, human resource management, diagnostics, HR analytics, eNPS, employee engagement.*

Цифровізація управління персоналом зумовлює використання ШІ для аналізу внутрішніх процесів компанії [2]. Одним із перспективних напрямів є діагностика корпоративної культури, що дає змогу визначити позиції працівників, виявити проблемні

аспекти та оцінити відповідність корпоративних цінностей реальним практикам. Корпоративна культура є сукупністю цінностей, норм, переконань, моделей поведінки та взаємодії, які формуються в організації та впливають на діяльність її працівників. Вона визначає характер внутрішніх комунікацій, ставлення працівників до роботи, рівень залученості, взаємодію з керівництвом та сприйняття організаційних змін.

Діагностика корпоративної культури необхідна для визначення її поточного стану, виявлення сильних і проблемних сторін, встановлення відповідності між задекларованими цінностями та реальною поведінкою працівників, а також визначення напрямів подальшого розвитку. Проблематика дослідження формування та впливу корпоративної культури на розвиток персоналу представлена у працях багатьох українських і зарубіжних науковців. Діагностуванням та оцінюванням ефективності рівня корпоративної культури займалася Іваненко О. [1]. Карпенко Д., в свою чергу приділяв увагу оцінці персоналу як елементу корпоративної культури. Шапка І. та Яшкіна Н. [3] акцентували увагу на адаптації персоналу та ролі корпоративної культури в цьому процесі. Щодо зарубіжних науковців, слід виділити праці Едгара Шейна [4], Кіма Камерона, Роберта Куїна, Джона Коттера, Алана Вілкінса, які досліджували відповідність цінностей працівників і організації та її вплив на формування корпоративної культури.

Діагностика корпоративної культури потребує комплексного оцінювання рівня довіри, залученості працівників, якості комунікації, командної взаємодії та відповідності задекларованих цінностей реальним практикам. До найбільш поширених методик належать анкетування, шкала Лайкерта, Pulse Survey, анонімні опитування, глибинні інтерв'ю, фокус-групи, відкриті запитання, 360°-опитування, eNPS та дослідження корпоративних цінностей, що в свою чергу потребує значного часу та залучення ряду фахівців. Застосування ШІ значною мірою прискорить процес збору і обробки інформації. При анкетуванні дає змогу отримати кількісну та якісну інформацію про сприйняття працівниками корпоративної культури. За його допомогою оцінюють задоволеність персоналу, довіру до керівництва, внутрішню комунікацію, командну взаємодію та цінності компанії. Застосування інструментів ШІ в корпоративному управлінні заохочується державними органами управління. Кабінет Міністрів України затвердив план заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2025–2026 роки [2], який охоплює як питання безпечного використання технологій ШІ, так і підготовку відповідних фахівців. Важливим напрямом є розвиток освіти у сфері штучного інтелекту. МОН та Мінцифри мають забезпечувати можливість здобуття освіти за програмами, пов'язаними з інформаційними технологіями, ШІ та аналізом інформації.

Традиційні методи дослідження корпоративної культури можна посилити за допомогою сучасних цифрових та ШІ-інструментів. Шкала Лайкерта дає змогу кількісно оцінювати ставлення працівників і відстежувати зміни в динаміці, а Pulse Survey – регулярно моніторити рівень задоволеності, залученості та довіри. Якщо кількісні методи показують, що оцінюють працівники, то якісні допомагають зрозуміти, чому вони мають такі оцінки. Особливе значення мають ШІ-інструменти, які автоматизують аналіз великих масивів даних, виявляють тенденції, опрацьовують текстові відповіді та візуалізують результати. Наприклад, Culture Amp, Officevibe (Workleap) та Lattice поєднують опитування з аналітичними можливостями для HR. Для оцінювання управлінської взаємодії можуть застосовуватися 360°-опитування, eNPS та дослідження корпоративних цінностей. Особливі можливості відкриває ШІ, який автоматизує обробку даних, аналізує відповіді, визначає емоційне забарвлення текстів та виявляє приховані тенденції у взаємодії працівників. Culture Amp автоматично групує коментарі за ключовими темами, Lattice AI узагальнює результати 360°-оцінювання, Qualtrics EmployeeXM здійснює семантичний і емоційний аналіз.

Сучасні HR-Tech платформи (Culture Amp, Qualtrics, Lattice, 15Five, Workday Peakon, Officevibe та Glint) використовують ШІ для аналізу анонімних опитувань, коментарів і

фокус-груп. Алгоритми автоматично групують відповіді за темами, оцінюють емоційні тенденції, виявляють ризики в командах та порівнюють позиції різних груп працівників, поєднуючи текстовий зворотний зв'язок із загальними HR-даними. Узагальнення напрямів використання ШІ, переваг і обмежень основних методик діагностики корпоративної культури представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Застосування ШІ в методиках діагностики корпоративної культури

Методика	Використання ШІ	Переваги	Обмеження
Анкетування	Формування запитань, аналіз відповідей, виявлення проблем	Швидкість, автоматизація, опрацювання великих масивів	Залежність від якості запитань і даних
Шкала Лайкерта	Обробка оцінок, визначення середніх значень, порівняння груп	Зручність кількісного аналізу	Числові оцінки не пояснюють причин
Pulse Survey	Аналіз регулярних опитувань і динаміки показників	Постійний моніторинг змін	Обмежена глибина відповідей
Анонімне опитування	Групування та тематичний аналіз відповідей	Виявлення критичних проблем, відкритість	Необхідність забезпечення реальної анонімності
Глибинне інтерв'ю	Транскрибування, тематичний аналіз, пошук повторюваних тем	Економія часу, систематизація інформації	Можлива втрата окремих контекстуальних нюансів
Фокус-групи	Аналіз транскриптів, порівняння позицій	Виявлення спільних і відмінних поглядів	Можливість неточної інтерпретації контексту
Відкриті запитання	Класифікація відповідей, визначення тенденцій	Швидке опрацювання великого обсягу тексту	Складність розпізнавання іронії та контексту
360°-опитування	Порівняння оцінок різних груп	Виявлення розбіжностей у сприйнятті	Суб'єктивність окремих оцінок
eNPS	Розрахунок показника, аналіз причин оцінок	Простота та швидкість моніторингу	Не характеризує корпоративну культуру комплексно
Корпоративні цінності	Порівняння задекларованих і фактичних цінностей	Виявлення ціннісних розривів	Залежність від якості сформованих запитань

Під час глибинних інтерв'ю ШІ може транскрибувати розмови, виділяти повторювані теми та аналізувати відповіді. У фокус-групах – опрацьовувати транскрипти та порівнювати думки різних категорій працівників. Аналіз відкритих запитань за допомогою ШІ дає змогу

класифікувати відповіді за тематичними категоріями, визначати позитивні й негативні тенденції та узагальнювати значний обсяг тексту. У 360°-опитуванні ШІ може порівнювати оцінки керівників, колег, підлеглих і самооцінку працівника, виявляючи суттєві розбіжності. Для оцінювання eNPS та корпоративних цінностей ШІ дає змогу аналізувати не лише числові показники, а й текстові відповіді працівників. Perceptyx за допомогою ШІ виявляє культурні тенденції, пов'язані з довірою, прозорістю та взаємодією в колективі; InnerLogic оцінює психологічну безпеку, інклюзивність та взаємодію команд; Happily.ai аналізує eNPS і допомагає визначати причини низьких оцінок. Під час дослідження корпоративних цінностей ШІ може зіставляти задекларовані цінності з їх сприйняттям працівниками та проявами в організаційній взаємодії, що допомагає виявляти розбіжності й проблемні аспекти культури. Використання ШІ-інструментів дає змогу своєчасно виявляти проблеми, оцінювати залученість працівників і визначати напрями вдосконалення корпоративної культури. Водночас ефективність таких інструментів залежить від якості даних, правильності їх інтерпретації та врахування людського чинника.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Іваненко О. Діагностування та оцінювання ефективності рівня корпоративної культури. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2024. № 1 (224). С. 21–27. URL: https://doi.org/10.17721/1728-2667.2024/224-1/3

2. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2025-2026 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України; План, Заходи від 09.05.2025 № 457-р. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/457-2025-%D1%80

3. Шапка І. В., Яшкіна Н. В. Інструментарій адаптації персоналу як фактор ефективної діяльності компанії. *Economic Synergy*. 2023. № 3. С. 38–54. https://doi.org/ 10.53920/ES-2023-3-3

4. Schein E.H., Schein P.A. Humble Leadership: The Power of Relationships, Openness, and Trust. Berrett-Koehler Publishers, 2023. 192 p.

УДК 339.138:004.738.5

Соломія Лейнік
(Володимир, Україна)

ЦИФРОВИЙ МАРКЕТИНГ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ У СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті розглянуто роль цифрового маркетингу в розвитку сучасних підприємств та визначено його значення для залучення клієнтів, підтримання комунікації з цільовою аудиторією й підвищення результативності управлінських рішень. Проаналізовано основні цифрові інструменти, особливості їх використання малими та середніми підприємствами, значення аналітики, соціальних мереж, електронної комерції та штучного інтелекту. Обґрунтовано необхідність комплексного підходу, за якого цифрові канали розглядаються не як окремі рекламні майданчики, а як частина загальної маркетингової та управлінської системи підприємства.

Ключові слова: *цифровий маркетинг, менеджмент, маркетингова стратегія, соціальні мережі, електронна комерція, цифрові інструменти, штучний інтелект.*

The article examines the role of digital marketing in the development of modern enterprises and identifies its importance for customer acquisition, communication with target audiences and improvement of management decisions. The main digital tools, the specifics of their use by small

and medium-sized enterprises, and the importance of analytics, social media, e-commerce and artificial intelligence are analysed. The paper substantiates the need for an integrated approach in which digital channels are considered not as separate advertising platforms but as a component of the enterprise's overall marketing and management system.

Key words: *digital marketing, management, marketing strategy, social media, e-commerce, digital tools, artificial intelligence.*

Цифровізація бізнесу стала одним із визначальних чинників трансформації сучасного менеджменту та маркетингу. Підприємства працюють у середовищі, де значна частина взаємодії з клієнтом відбувається через вебсайти, соціальні мережі, пошукові системи, мобільні застосунки, електронну пошту та інші цифрові канали. За таких умов маркетинг перестає бути лише засобом просування товару чи послуги. Він дедалі більше пов'язується зі збиранням і аналізом інформації про споживачів, побудовою довгострокових відносин із ними, формуванням репутації та підтримкою управлінських рішень.

Актуальність теми зумовлена тим, що цифрові інструменти дають підприємствам можливість працювати з аудиторією швидше, точніше та з більшою кількістю вимірюваних показників. OECD зазначає, що цифровізація відкриває для малих і середніх підприємств можливості для підвищення продуктивності, інноваційності, диференціації продукції та розширення доступу до клієнтів і ринків [4]. Водночас цифрова трансформація не відбувається автоматично: підприємству необхідні стратегічне планування, відповідні компетентності, ресурси та розуміння потреб цільової аудиторії.

Для українського бізнесу ця проблема має особливе значення. У дослідженні OECD, присвяченому цифровій трансформації підприємств в Україні, наголошено на необхідності посилення цифрових можливостей бізнесу та створення умов, які сприяють стійкості підприємств [8]. В умовах нестабільного середовища цифрові канали можуть забезпечувати безперервність комунікації з клієнтами, підтримувати продажі, допомагати виходити на нові аудиторії та швидко поширювати інформацію про зміни в роботі підприємства.

Метою статті є визначення основних можливостей цифрового маркетингу як інструменту розвитку підприємства та з'ясування умов, за яких його застосування сприяє підвищенню ефективності маркетингового менеджменту. Для досягнення мети розглянуто сутність цифрового маркетингу, основні канали взаємодії з клієнтами, роль цифрової аналітики, особливості роботи в соціальних мережах, електронній комерції та перспективи використання генеративного штучного інтелекту.

Цифровий маркетинг доцільно розглядати як систему маркетингових дій, що реалізуються за допомогою цифрових технологій і каналів для дослідження ринку, залучення та утримання клієнтів, комунікації з аудиторією й досягнення цілей підприємства. На відміну від традиційного маркетингу, цифрове середовище дає змогу швидко отримувати зворотний зв'язок і відстежувати поведінку користувачів. Це створює передумови для переходу від загального масового впливу до більш адресної комунікації.

Важливою складовою цифрового маркетингу є власний вебресурс підприємства. Сайт може виконувати одночасно інформаційну, комунікаційну, сервісну та торговельну функції. Для інтернет-магазину він стає безпосереднім каналом продажу, а для сервісної компанії – засобом представлення послуг, приймання заявок і підтримки клієнтів. Електронна комерція в Україні має законодавче підґрунтя: Закон України «Про електронну комерцію» визначає правові засади діяльності у цій сфері [1]. Отже, цифровий маркетинг пов'язаний не лише з рекламними практиками, а й з організацією повноцінної взаємодії підприємства з клієнтом у цифровому середовищі.

Другим важливим напрямом є пошуковий маркетинг. Користувач часто починає шлях до придбання товару або послуги з пошукового запиту. Тому видимість підприємства у пошуковій системі може впливати на кількість відвідувань сайту та потенційних звернень. Пошукова оптимізація передбачає роботу зі структурою сайту, якістю контенту,

технічними параметрами та відповідністю сторінок запитам аудиторії. Платна пошукова реклама, своєю чергою, дає змогу швидше залучати користувачів за визначеними запитами. Ефективність обох підходів потребує систематичного вимірювання, а не одноразового запуску.

Особливе місце в цифровому маркетингу займають соціальні мережі. Вони дають змогу підприємствам не лише поширювати рекламні повідомлення, а й підтримувати двосторонню комунікацію. Клієнти можуть коментувати публікації, ставити запитання, ділитися власним досвідом і формувати ставлення до бренду. Систематичний огляд наукових досліджень свідчить, що залученість споживачів у соціальних мережах є багатовимірним явищем, яке може оцінюватися за кількісними та якісними показниками [7]. Тому кількість підписників сама по собі не може бути єдиним показником результативності сторінки підприємства.

Значення цифрового контенту також зростає. Текст, фотографії, відео, інфографіка, відгуки клієнтів та навчальні матеріали можуть виконувати різні функції на шляху споживача до прийняття рішення. Сучасні дослідження маркетингового контенту в цифрових соціальних каналах показують, що характеристики контенту та його цінність для користувача пов’язані з реакціями споживачів [6]. З управлінської точки зору це означає необхідність створення контент-плану, визначення цілей для кожного формату та подальшої оцінки результатів.

Одним із ключових інструментів цифрового маркетингу є CRM-підхід – управління взаємовідносинами з клієнтами. Дані про звернення, покупки, повторні замовлення та реакції на комунікацію можуть використовуватися для сегментації аудиторії та побудови персоналізованих пропозицій. OECD відносить CRM, соціальні мережі, онлайн-продажі та вебсайти до важливих цифрових інструментів, пов’язаних із маркетинговою функцією підприємства [4]. Таким чином, маркетингова діяльність дедалі тісніше інтегрується з інформаційними системами менеджменту.

Цифрова аналітика є механізмом, який поєднує маркетинг і управління. Підприємство може відстежувати джерела переходів на сайт, взаємодію з контентом, заявки, покупки, повторні звернення та інші показники. Це дає можливість оцінювати не тільки охоплення, а й реальний внесок каналів у досягнення бізнес-цілей. Водночас надмірна кількість показників може ускладнити прийняття рішень. Тому керівнику важливо визначити обмежений набір ключових показників ефективності, які безпосередньо пов’язані зі стратегією підприємства.

Застосування цифрових інструментів особливо актуальне для малого та середнього бізнесу. OECD наголошує, що малі підприємства часто починають цифровізацію з адміністративних і маркетингових функцій, тоді як складніші технології потребують більшої організаційної та фінансової готовності [4]. Тому для малого підприємства раціональним може бути поетапний підхід: спочатку створення якісного цифрового представництва, далі – системна робота із соціальними мережами та контентом, потім – аналітика, CRM та автоматизація.

Таким чином, цифровий маркетинг потребує не набору випадкових активностей, а цілісної стратегії. Її формування доцільно починати з визначення бізнес-цілей, цільової аудиторії та ціннісної пропозиції. Наступним етапом має бути вибір каналів і форматів комунікації. Після запуску кампаній необхідно збирати дані, аналізувати результати та коригувати дії. Такий цикл відповідає управлінській логіці планування, організації, контролю та коригування.

Не менш важливим є питання довіри. У цифровому середовищі споживач оцінює не тільки продукт, а й спосіб комунікації підприємства. Зрозуміла інформація про ціну, умови придбання, доставку, повернення та способи зв’язку зменшує невизначеність. Водночас перебільшені рекламні обіцянки, приховані умови або ігнорування запитів можуть негативно впливати на репутацію. Тому цифровий маркетинг має спиратися на достовірність, послідовність і прозорість комунікації.

Узагальнюючи, можна запропонувати модель управління цифровим маркетингом підприємства, яка складається з шести взаємопов'язаних етапів: аналіз ситуації та аудиторії; визначення цілей; вибір цифрових каналів; створення та поширення контенту; вимірювання результатів; коригування стратегії. Така модель дозволяє перетворити маркетингову активність із набору окремих дій на керований процес. На кожному етапі повинні бути визначені відповідальні особи, ресурси та критерії оцінювання.

Отже, цифровий маркетинг є не окремим напрямом реклами, а комплексним інструментом розвитку підприємства. Його потенціал полягає у можливості поєднати комунікацію з клієнтом, аналітику, продажі, сервіс та управлінські рішення в єдину систему. Для малого і середнього бізнесу особливо важливими є доступність цифрових платформ, можливість поступового впровадження технологій і вимірюваність результатів. Для ефективного використання цих переваг необхідні стратегічне планування, цифрові компетентності, якісний контент, аналітика та відповідальне застосування автоматизованих інструментів.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з аналізом конкретних цифрових інструментів у різних видах бізнесу, оцінюванням ефективності генеративного штучного інтелекту в маркетингових процесах, розвитком CRM-систем та вивченням поведінки українських споживачів у цифровому середовищі. Особливий інтерес становить дослідження того, як підприємства можуть поєднувати цифрові канали з традиційними способами комунікації, зберігаючи довіру клієнтів і водночас підвищуючи результативність маркетингової діяльності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Про електронну комерцію: Закон України від 03.09.2015 № 675-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/675-19 (дата звернення: 18.09.2026).

2. OECD. Beyond the studio, a wellness SME's hybrid approach to digitalisation. Paris: OECD Publishing, 2025. 5 p. URL: https://www.oecd.org/en/publications/digital-for-smes-case-studies_d65e57f4-en/beyond-the-studio-a-wellness-sme-s-hybrid-approach-to-digitalisation_1e0e3506-en.html (дата звернення: 18.09.2026).

3. OECD. SME Digitalisation to manage shocks and transitions: 2024 OECD D4SME survey. OECD SME and Entrepreneurship Papers. 2024. No. 62. 61 p. DOI: https://doi.org/10.1787/eb4ec9ac-en

4. OECD. The Digital Transformation of SMEs. Paris : OECD Publishing, 2021. 275 p. DOI: https://doi.org/10.1787/bdb9256a-en

5. Pokhrel S., Somasiri N. Generative AI and Customer Engagement in Digital Marketing: A Systematic Review and Evidence Map of Affective vs. Behavioral Outcomes, Disclosure Effects, and Human-in-the-Loop Moderation. 2026. DOI: https://doi.org/10.1177/27523543261461786

6. Reitsamer B. F., Stokburger-Sauer N. E., Giertz J. N., Nocker J. S. Marketer-generated content in digital social touchpoints: A systematic literature review and research agenda. *Journal of Business Research.* 2026. Vol. 205. Article 115883. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2025.115883

7. Trunfio M., Rossi S. Conceptualising and measuring social media engagement: A systematic literature review. *Italian Journal of Marketing.* 2021. Vol. 2021, No. 3. P. 267–292. DOI: https://doi.org/10.1007/s43039-021-00035-8

8. OECD. Підвищення стійкості шляхом прискорення цифрової трансформації бізнесу в Україні. Paris : OECD Publishing, 2024. 116 с. DOI: https://doi.org/10.1787/5d9e86a7-uk

Науковий керівник: Подворнюк О. О.

ЖУРНАЛІСТИКА / JOURNALISM

УДК 316.77:364.266(477)

Софія Брік
(Дніпро, Україна)

ВИСВІТЛЕННЯ ЛЮДЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УКРАЇНСЬКИХ ОНЛАЙН-МЕДІА: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ

У статті проаналізовано сучасні тенденції висвітлення людей з інвалідністю в українських онлайн-медіа. Розглянуто використання термінології, вибір тем, формулювання заголовків і способи представлення героїв у журналістських матеріалах. Визначено основні проблеми, серед яких стереотипне зображення, надмірна героїзація або жаліслива тональність, обмежене тематичне представлення та недостатнє залучення людей з інвалідністю як джерел інформації.

Ключові слова: *люди з інвалідністю, онлайн-медіа, журналістика, медіарепрезентація, стереотипи, безбар'єрність.*

The article analyses current trends in the representation of people with disabilities in Ukrainian online media. It examines terminology, topic selection, headline construction, and approaches to portraying people in journalistic materials. The main problems include stereotyping, excessive heroisation or pity-based framing, limited thematic representation, and insufficient inclusion of people with disabilities as sources of information.

Key words: *people with disabilities, online media, journalism, media representation, stereotypes, accessibility.*

Те, як медіа розповідають про людей з інвалідністю, впливає на їхнє сприйняття аудиторією. Онлайн-видання визначають теми суспільного обговорення, добирають слова для опису інвалідності та вирішують, кому надати право голосу. Повторення однакових формулювань і сюжетів закріплює певний образ людини з інвалідністю, який може бути реалістичним або зводитися до кількох стереотипних ролей. Л. Климанська, М. Кліманська та Г. Герасим зазначають, що медіаобраз впливає на ціннісні орієнтації суспільства, моделі поведінки та ставлення до різних соціальних груп [2, с. 25]. Люди з інвалідністю часто з'являються в новинах у зв'язку з пам'ятними датами, Паралімпійськими іграми, благодійними акціями або конфліктними ситуаціями. Повсякденне життя, робота, освіта, стосунки, творчість і громадська участь висвітлюються значно рідше. І. Мудра та А. Янусь встановили, що тема інвалідності не належала до найпопулярніших у медіа, хоча кількість аналітичних матеріалів та особистих історій поступово зростала [3, с. 75]. Мета статті полягає у визначенні основних тенденцій і проблем висвітлення людей з інвалідністю в українських онлайн-медіа. Для цього використано аналіз наукових джерел, порівняння та узагальнення.

Одним із показників якості матеріалу є термінологія. Коректним і нейтральним є словосполучення «людина з інвалідністю», оскільки воно ставить на перше місце людину, а не стан її здоров'я. Формулювання «інвалід», «людина з обмеженими можливостями», «неповносправний» і «людина з особливими потребами» не варто використовувати як загальні назви. Потреби в освіті, роботі, спілкуванні, безпеці та самореалізації є спільними для всіх, відрізнятися можуть умови, необхідні для їх задоволення. У посібнику «Медіакомпас» журналістам рекомендують уникати слів, які представляють людину як пасивну жертву, підкреслюють безнадійність або викликають жаль. До них належать вислови «прикутий до візка», «страждає від» і «жертва хвороби» [1, с. 81–82]. Нейтральніше зазначити, що людина користується кріслом колісним, має певне захворювання або живе з

конкретним порушенням. Згадувати інвалідність доцільно тоді, коли вона справді потрібна для розуміння теми. Якщо матеріал присвячено професійним, творчим або спортивним досягненням, діагноз героя не повинен автоматично ставати центром розповіді.

Значення створюється не одним словом, а всім контекстом публікації. Матеріал може містити коректне словосполучення «людина з інвалідністю», але формувати образ безпорадності через заголовок, фотографію та добір подробиць. Постійне наголошення на потребі в допомозі без пояснення причин і суспільних бар'єрів переносить відповідальність із недоступного середовища на саму людину. Читач отримує враження, що проблема полягає в інвалідності, хоча реальною перешкодою можуть бути сходи без пандуса, відсутність субтитрів, недоступний транспорт або упереджене ставлення роботодавців. Дослідниці звертають увагу на ментальні, фізичні та інформаційні бар'єри, які обмежують участь людей з інвалідністю в різних сферах життя [3, с. 76–77]. Завдання журналіста полягає в тому, щоб пояснювати причини проблеми та показувати роль середовища, а не подавати інвалідність як особисту трагедію.

В українських онлайн-медіа зберігаються два поширені способи представлення людей з інвалідністю. У першому випадку людину показують як жертву обставин, яка викликає співчуття та потребує допомоги. У другому її перетворюють на виняткового героя, який нібито щодня здійснює подвиг. Образ жертви позбавляє людину самостійності, а надмірна героїзація створює нереалістичні очікування. Дослідники виділяють сентименталізацію, героїзацію, інфантилізацію, медикалізацію, деперсоналізацію та гомогенізацію [2, с. 24]. Сентименталізація ґрунтується на надмірному емоційному забарвленні. Інфантилізація проявляється, коли дорослу людину описують як дитину, не сприймають серйозно її рішення або звертаються до людини, яка її супроводжує. Медикалізація зводить особистість до діагнозу та лікування, а гомогенізація створює хибне враження, що всі люди з інвалідністю мають однакові потреби й погляди.

Особливо помітна героїзація в матеріалах про параспортсменів, громадських активістів, військових і людей, які досягли професійного успіху. Заголовки часто будуються навколо слів «подолав», «переміг себе», «незважаючи на інвалідність» або «довів, що можливо все». Професійна підготовка, щоденна праця та конкретні результати відходять на другий план, а головною подією стає те, що людина з інвалідністю навчається, працює, займається спортом або подорожує. Така подача здається позитивною, але підтримує дистанцію між героєм і аудиторією. Звичайна дія подається як виняткова лише через інвалідність. У дослідженні медіарепрезентацій зазначено, що журналісти часто показують людей з інвалідністю як об'єкти жалю або зосереджуються на їхніх «супергероїчних» досягненнях, рідше висвітлюючи повсякденність, потреби та особисті бажання [2, с. 26]. Коректний матеріал не применшує успіх, але пояснює його через досвід, працю, професійність і конкретні обставини.

Інвалідність також використовують як емоційний засіб для привернення уваги. Особисті обставини, медична інформація або фотографії можуть публікувати без достатнього пояснення їхньої суспільної значущості. Особливої обережності потребують історії дітей та людей, які не можуть самостійно оцінити наслідки розголошення особистої інформації. Згода родичів не звільняє редакцію від відповідальності за зміст і форму публікації. Конкуренція онлайн-видань підштовхує до заголовків, які мають викликати сильну емоцію. І. Мудра та А. Янусь звертають увагу на надмірно сенсаційні заголовки, які нагнітають ситуацію та іноді не відображають основного змісту матеріалу [3, с. 79]. У публікаціях про людей з інвалідністю така практика посилює стереотипи, оскільки складна тема зводиться до страху, жалю, конфлікту або сенсації.

Проблемним є й матеріал, у якому немає прямої мови людини, про яку розповідає журналіст. Коментарі можуть давати родичі, лікарі, представники благодійних організацій або посадовці, тоді як позиція самого героя залишається невідомою. У такій ситуації людина з інвалідністю стає об'єктом обговорення. Залучення її як героїні, авторки або

експертки дає змогу створити точніший матеріал. Людина може пояснити, які слова вважає прийнятними щодо себе, з якими бар'єрами стикається і які зміни їй потрібні. Журналісту варто звертатися безпосередньо до співрозмовника, а не до його супроводу, і не припускати автоматично, що людина потребує допомоги.

Тематичне представлення людей з інвалідністю також залишається обмеженим. Найчастіше йдеться про соціальні виплати, лікування, благодійні збори, недоступність будівель, спортивні перемоги або окремі випадки дискримінації. Ці питання мають суспільне значення, проте не охоплюють усього досвіду. Люди з інвалідністю навчаються, працюють, створюють родини, займаються мистецтвом, беруть участь у політичному житті та мають різні погляди. Їх варто залучати до матеріалів про освіту, культуру, економіку, спорт, міське середовище та громадську діяльність. Якщо людина виступає як фахівець, головними мають бути її компетентність і тема коментаря, а не медичний діагноз. Регулярна присутність людей з інвалідністю в різних рубриках допомагає сприймати їх як повноправних учасників інформаційного простору, а не як героїв матеріалів до окремої пам'ятної дати.

Важливою складовою є доступність самого медіаконтенту. Онлайн-видання можуть додавати субтитри до відео, текстові розшифрування аудіоматеріалів, альтернативні описи зображень, зрозумілу структуру сторінки та достатній контраст. Доступність визначає, чи зможе людина отримати інформацію без сторонньої допомоги. До способів покращення медіарепрезентації дослідники зараховують залучення людей з інвалідністю до створення контенту, використання субтитрів, аудіодискрипції та адаптованих форматів [2, с. 29]. Фотографії й відео теж мають значення. Постійне використання зображень крісла колісного, протезів або окремих частин тіла знеособлює героя. Візуальний матеріал має показувати людину в контексті теми, а перед зніманням потрібно отримати згоду та пояснити, де буде опубліковано матеріал.

Висвітлення людей з інвалідністю в українських онлайн-медіа поступово змінюється. У публікаціях частіше використовується коректна термінологія, з'являються особисті історії та матеріали про безбар'єрність. Проте зберігаються жаліслива тональність, надмірна героїзація, сенсаційні заголовки та звуження особистості до діагнозу. Коректна медіарепрезентація передбачає повагу до самостійності людини, точну лексику, відмову від драматизації та увагу до суспільних бар'єрів. Людей з інвалідністю потрібно показувати в різних сферах життя, надавати їм можливість говорити від власного імені та не робити стан здоров'я головною характеристикою кожної історії. Редакціям також необхідно дбати про доступність контенту. Дотримання цих принципів допоможе сформувати точніший медіаобраз і зменшити вплив стереотипів на аудиторію.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Голуб О. П. Медіакомпас: путівник професійного журналіста: практичний посібник. Київ: ТОВ «Софія-А», 2016. 184 с. URL: https://imi.org.ua/wp-content/uploads/2017/06/Mediakompas.pdf.

2. Климанська Л. Д., Кліманська М. Б., Герасим Г. З. Медіа і суспільне сприйняття інвалідності: аналіз медіарепрезентацій та стратегій комунікації. *Габітус.* 2024. Вип. 67. С. 24–30. https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.67.2.

3. Мудра І., Янусь А. Публікації про людей з обмеженими можливостями в інтернет-ЗМІ. *Вісник Львівської політехніки. Серія: Журналістські науки.* 2020. Вип. 4. С. 75–80. https://doi.org/10.23939/sjs2020.01.075.

Науковий керівник: кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент Лященко А. В.

УДК 007:070

Вадим Слюсар
(Житомир, Україна)

ІНТЕРАКТИВНІСТЬ І МЕРЕЖЕВІСТЬ ЯК УМОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ РЕЛІГІЙНОГО МЕДІАДИСКУРСУ В ЦИФРОВУ ЕПОХУ

У статті розглянуто інтерактивність і мережевість як умови функціонування релігійного медіадискурсу в постсекулярному суспільстві. Проаналізовано дві форми релігійної участі в інтернеті («релігія в онлайні» та «онлайн-релігія») і концепцію мережевої релігії Г. Кемпбелл, зокрема ознаку зміни авторитету. З'ясовано, що цифрові медіа одночасно послаблюють і зміцнюють релігійний авторитет, що виявляється в появі нових ролей, децентралізації структур і плюралізації тлумачень.

Ключові слова: *медіадискурс, релігійний медіадискурс, нові медіа, інтерактивність, мережевість, релігійний авторитет, постсекулярне суспільство.*

The article examines interactivity and networking as conditions for the functioning of religious media discourse in a postsecular society. It analyzes two forms of religious participation on the internet (religion online and online religion) and H. Campbell's concept of networked religion, focusing on its feature of changing authority. It is shown that digital media simultaneously weaken and strengthen religious authority, which manifests in new roles, decentralized structures, and a plurality of interpretations.

Keywords: *media discourse, religious media discourse, new media, interactivity, network nature, religious authority, post-secular society.*

Умова, яку створюють нові медіа для функціонування релігійного медіадискурсу зокрема в постсекулярному суспільстві, – це інтерактивність і мережевість. Уже з поширенням технології інтернету на початку двохтисячних років, коли налічувалося лише біля 300 мільйонів, релігія стала доволі поширеною в мережі, при чому активно створювали та поширювали свій контент і традиційні, і нові релігійні групи [1: 2]. Канадський дослідник онлайн-релігій та релігій в онлайні Крістофер Гелланд, оперуючи статистикою, що в інтернеті на той час було майже втричі більше сайтів про Бога, ніж про секс, таку популярність пояснює здатністю цієї технології створювати унікальний публічний простір, до якого учасники долучаються, не виходячи зі своїх осель, можливістю розмивати межу між традиційним публічним простором і приватними проявами релігійних переконань [3, с. 212]. Інтернет відкрив нові можливості релігійної участі, яка відбувається, і ми погоджуємося з його думкою, у двох формах – релігії в онлайні (застосування традиційних форм презентації релігії за допомогою нових технологій), яку, як правило, ініціюють релігійні організації, які прагнуть актуалізувати свою діяльність у нових форматах; та онлайн-релігії (функціонування медіадискурсу за принципами масової комунікації), яка позначається неструктурованістю, відкритістю та неієрархічністю у взаємодії між суб'єктами комунікації та діє поза релігійними структурами [3, с. 214-220]. Унікальним є те, що у другій формі учасники взаємодіють не з класичними системами релігійних вірувань, а тими, що представлені в інтернеті, встановлюючи при цьому діалог з іншими учасниками. Трансформація релігійних вірувань крізь призму індивідуальних досвіду й переконань отримує тут відгуки від інших учасників, які не мають відповідної богословської кваліфікації. Саме тут проявляються інтерактивний та мережевий характери масової комунікації.

Мережевість ґрунтується на соціально-філософських ідеях Мануеля Кастельса щодо нового етапу розвитку суспільства, в якому соціальні відносини переважно децентралізовані, організовану у формі гнучких мереж, а, відповідно, виробництво та обмін інформацією здійснюються через взаємопов'язані комунікаційні структури. Американська

дослідниця Гайді Кемпбелл у низці праць, присвячених диджиталізації релігії формує концепцію мережевої релігії як медіа-феномену, природою якого є мережеве суспільство та соціально-технічні структури, що його підтримують. Присутність релігії в онлайн-середовищі позначається формуванням нею типових для цього простору технологічних структур та характеристик: згладжування традиційних ієрархій, заохочення миттєвого спілкування та реагування, а також розширення доступу до священної або раніше приватної інформації [4, с. 68]. Релігійні спільноти в соціальних мережах діють і взаємодіють за іншими принципами, ніж у сформованих традиційними інституціями спільнотах. Тут домінує наратив про «духовну мережу», який проголошує у контексті концепції соціального формування технологій із акцентом на необхідності релігійної спільноти колективного сприйняття нових медіа оцінки інтернету як засобу для духовних зустрічей із такими ж шукачами відповідей на релігійні питання. Такий наратив спільного досвіду проголошує, що «інтернет був створений Богом для конкретної релігійної мети або наповнений божественним потенціалом для сприяння духовним зустрічам» [5, с. 15]. І унікальністю такої мережевої релігії є орієнтація на бажання свободи та духовного досвіду, що реалізується у діалозі з іншими користувачами. У своєму дослідженні «Кібервіра: як американці шукають релігію онлайн» Елена Ларсен запропонувала визначати таких користувачів «релігійними серферами», утім цей термін на набув поширення в науковій літературі. На основі соціологічних досліджень, актуальних на 2004 рік, вона зробила висновки, що релігійні серфери ставляться до своєї віри серйозно в офлайн-світі і використовують онлайн-інструменти, щоб поглиблювати знання про свою віру та практикувати свої релігійні обов'язки [6, с. 19]. Наразі вчені переважно фіксують тенденційність утвердження цього типу комунікації, особливо з поширенням соціальних мереж. У своєму аналізі переваг обговорення релігійних питань онлайн швейцарські вчені Бекка Сміт та Естер Харгіттай доводять, що користувачі переважно надають перевагу онлайн-спілкуванню через його асинхронність, можливість відсторонитися та можливості, які пропонують соціальні мережі (зокрема анонімність та конфіденційність) [7, с. 1848]. Науковці провели інтерв'ю із 45 особами і щодо можливостей соціальних мереж наводять цитату респондента 37-річного християнського служителя, який зазначає, що для нього онлайн-розмови про духовність – найкращі з тих, що він проводив, оскільки це місце, де люди почуваються найкомфортніше, залишаючи найдовші коментарі, в висловлювання духовного змісту в Instagram – переважно швидкі, короткі та підбадьорливі [7, с. 1843]. Звісно, автори показали наявність протилежний точок зору респондентів, які надають перевагу офлайн-спілкуванню на релігійну тематику.

Мережева релігія має п'ять рис: мережева спільнота, оповідні / розповідні ідентичності, зміна авторитету, конвергентна практика, багатосайтова реальність [4]. У контексті нашого дослідження основну увагу приділимо рисі зміні авторитету, адже її аналіз дозволяє виявити, на яких підставах ті чи інші суб'єкти наділяються правом як продукувати, так і надавати легітимності конкретним релігійним смислам, наративам у медіапросторі. Американська дослідниця Полін Хоуп Чонг виокремлює три напрями тлумачення цієї проблеми, за логіками розриву та витіснення, продовження та доповнення, діалектики та парадоксу [8]. Перший напрям прагне показати інтернет децентралізованим простором, в якому під впливом цифрових медіатехнологій релігійний авторитет втрачається, порушуються традиційні релігійні доктрини та сфери . Відносини між релігійною владою та онлайн-медіа характеризуються хаосом і / або відсутністю зв'язку, церква поступається статусом «місця теології» авторитету веб-сторінки, що дозволяє будь-яким релігійним діячам, навіть самопроголошеним, пропонувати масовій аудиторії свої вчення, що йдуть врозріз із традиційними позиціями церкви, навіть здійснювати дезінформаційну кампанію. Другий – альтернативний – наголошує на потенціалі відновлення релігійного авторитету та легітимності для діяльності у релігійній сфері завдяки новим медіа. А третій – виявляє парадокс релігійної влади, яку цифрові медіатехнології одночасно і послаблюють, і зміцнюють. Вона прагне застосувати сучасні медіапрактики, зазнаючи цим самим

оновлення розуміння релігійного авторитету користувачами нових медіа, адже створюється конфлікт через їх опанування, і одночасно останні виступають платформою для взаємопристосування, знімаючи напругу [8, с. 90-97]. Г. Кемпбелл пропонує розглядати зміну авторитету методом системного аналізу, розглядаючи релігійний дискурс як комплекс сфер, який складається з релігійної ієрархії, структури, ідеології та тексту. Це дозволяє визначити, як саме відбувається зміна авторитету при формуванні релігійного медіадискурсу в цифрову епоху. На рівні ієрархії фіксується поява нових ролей релігійної влади в інтернеті, як з технічного боку (наприклад, модератора), так і з персонального – акторів, які беруть на себе функції лідера думок. На рівні структури спостерігається зсув від ієрархічних організаційних форм до мережевих децентралізованих, що відображається на рівні ідеології, в якій інтернет-технології сприяють плюралізації думок, ідей, інтерпретацій (а це, в свою чергу, сприяє появі нових ідей та тлумачень, які можуть мати і контраверсійний характер, суперечити традиційним нормам, відповідати політичній кон'юнктурі). Важливо, що за наявності такого плюралізму, можливостей отримувати інформацію про інші релігії, користувачі, які належать до конкретних конфесій, навпаки, використовують релігійний медіадискурс винятково для обміну інформацією переважно з однодумцями.

Висновки. Інтерактивність і мережевість є базовими умовами релігійного медіадискурсу в цифрову епоху, оскільки саме вони дозволяють учасникам без богословської кваліфікації брати участь у формуванні й оцінюванні релігійних смислів. Серед п'яти рис мережевої релігії саме зміна авторитету виявляє, на яких підставах суб'єкти отримують право продукувати та легітимізувати релігійні наративи в медіапросторі. Цифрові медіа водночас послаблюють традиційну релігійну владу й створюють умови для її оновлення, а плюралізація тлумачень поєднується з тенденцією користувачів обмінюватися інформацією переважно з однодумцями.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Slyusar V. Religious media discourse in new media: the mediatization of religion in postsecular society. *The foundation of social progress*; ed. Olga Dobrodum and Namig Isazade, Tallinn: International Research, Education and Training Center MTÜ, 2026. 188–199.

2. Слюсар В. М. Гносеологічний потенціал теорій масових комунікацій у вивченні трансформації релігійного медіадискурсу в цифрову епоху. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. *Серія: Філологія. Журналістика.* 2026. № 2. Том 2. С. 167–173.

3. Helland C. Online Religion / Religion Online and Virtual Communitas. *Religion on the Internet: Research Prospects and Promises* / ed. by J. K. Hadden, D. E. Cowan. Amsterdam : Emerald Group Publishing Limited (JAI Press), 2000. P. 205–223.

4. Campbell H. A. Understanding the Relationship between Religion Online and Offline in a Networked Society. *Journal of the American Academy of Religion.* 2012. Vol. 80, № 1. P. 64–93.

5. Campbell H. Spiritualising the Internet: Uncovering Discourses and Narratives of Religious Internet Usage. *Online – Heidelberg Journal of Religions on the Internet*. 2005. Vol. 1, № 1. P. 1–26. DOI: 10.11588/rel.2005.1.381.

6. Larsen E. Cyberfaith: How Americans Pursue Religion Online. Religion Online: Finding Faith on the Internet / ed. by L. L. Dawson, D. E. Cowan. New York ; London : Routledge, 2004. P. 17–22.

7. Smith B., Hargittai E. «It's Really Hard to Be a Jerk When You're Sitting on Someone's Couch»: Preferences for Discussing Science and Religion Online versus Offline. Information, Communication & Society. 2024. Vol. 27, № 12. P. 1836–1853.

8. Cheong P. H. Authority. *Digital Religion: Understanding Religious Practice in Digital Media* / ed. by H. A. Campbell, R. Tsuria. 2nd ed. London ; New York : Routledge, 2022. P. 87–102.

УДК 070:004.77:004.738.5

Надія Яблонська, Катерина Чмут
(Житомир, Україна)

ЦИФРОВІ АТРИБУТИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ІМІДЖУ ОСОБИСТОГО БРЕНДУ МЕДІАФАХІВЦЯ

У статті теоретично обґрунтовано доцільність використання цифрових атрибутів у процесі формування та розвитку іміджу особистого бренду медіафахівця. Деталізовано чотири ключові групи цифрових атрибутів: візуальні, контентні, платформні та репутаційні. Окрему увагу приділено практичним рекомендаціям щодо оптимізації професійної культури, дотримання етикету в мережі та подолання психологічних бар'єрів на шляху до публічності.

Ключові слова: *особистий бренд, медіафахівець, цифрові атрибути, імідж журналіста, професійна культура, цифрова репутація, соціальні мережі.*

The article theoretically substantiates the expediency of using digital attributes in the process of shaping and developing the personal brand image of a media professional. Detail four key groups of digital attributes: visual, content, platform, and reputational ones. Special attention is paid to practical recommendations for optimizing professional culture, observing online etiquette, and overcoming psychological barriers to publicity.

Key words: *personal brand, media professional, digital attributes, journalist's image, professional culture, digital reputation, social media.*

Від безперервного зростання потоку фактажу виникає потреба оптимізації джерел професійної культури в цілому та формуванні власного бренду зокрема. Інформаційні технології та інформаційні війни породжують у соціумі нове розуміння і впровадження іміджу особистого бренду фахівця. Необхідність у формуванні власного бренду фахівця медіагалузі набуває особливого значення, що вимагає розробки сучасних стратегій розвитку у навчанні й практиці. Відповідно актуалізується проблема реалізації цифрових атрибутів у формуванні та розвитку іміджу особистого бренду фахівця як вагомого фактору, що впливає на підвищення якості професійної культури.

Аналіз наукової літератури, досвіду викладацької та журналістської роботи засвідчило, що на етапі трансформації редакцій наявний рівень особистого бренду журналіста як складової професійної діяльності медіафахівців не відповідає їх реальному потенціалу у розв’язанні актуалізованої проблеми.

Теоретико-методологічні та професійні аспекти дослідження формування іміджу особистого бренду фахівця розглянуто у працях О. Біловодської [1], О. Винницької [9], Ф. Котлера [5], О. Помаз [11], Т. Пітерса, Т. Чабан [12], О. Шептухи [13] та ін.

Актуальність окресленої проблеми зумовили *мету* статті – теоретично обґрунтувати доцільність використання цифрових атрибутів у формуванні та розвитку іміджу особистого бренду фахівця.

У нашому науково-практичному дослідженні виділяємо IV групи цифрових атрибутів:

І. Візуальні атрибути (Digital Visual Identity) – усе те, що аудиторія бачить у перші секунди контакту з брендом:

- аватар та професійне портфоліо (якісні фотографії в єдиному стилі, look & feel);
- фірмова колористика та шрифти (сталий набір кольорів і шрифтів, що використовуються на сайті, у банерах і презентаціях);
- логотип або персональний знак (унікальний графічний елемент);
- візуальний стиль контенту (уніфікований дизайн обкладок для відео, шаблонів для постів і сторіз).

II. Контентні та вербальні атрибути (Verbal & Content Identity) – смислове наповнення бренду та спосіб комунікації:

- унікальна торгова пропозиція (УТП) / Bio (короткий текст у профілі, який чітко пояснює: хто ви, чим корисні та яка ваша експертність);
- тон голосу (стиль спілкування з аудиторією: експертний, дружній, провокативний, офіційний);
- ключові ідеї та наративи (головні цінності та теми, які транслюються через контент);
- нікнейм (уніфіковане, легке для читання та пошуку ім'я користувача в усіх соціальних мережах).

III. Платформні та інфраструктурні атрибути (Digital Infrastructure) – цифрові майданчики, де особистий бренд презентує себе, свою експертність:

- персональний сайт або блог (головна цифрова резиденція автора, доменне ім'я часто збігається з прізвищем);
- профілі в професійних і соціальних мережах: LinkedIn, Facebook, Instagram, YouTube, Telegram, TikTok залежно від цільової аудиторфї).
- цифровий слід у ЗМІ (згадки, інтерв'ю, коментарі на авторитетних онлайн-ресурсах);
- електронна візитка (єдина сторінка-навігатор з усіма важливими посиланнями на ресурси й контакти особистого бренду).

IV. Репутаційні та поведінкові атрибути (Behavioral & Social Proof) – показники, які підтверджують статус і рівень довіри до бренду:

- відгуки та рекомендації (оцифровані кейси, рекомендаційні листи в LinkedIn, скріншоти вдячних клієнтів);
- показники залученості (кількість підписників, охоплення, уподобайки, а головне – якість і глибина коментарів під публікаціями);
- активність у ком'юніті (участь у фахових онлайн-дискусіях, проведення вебінарів, прямих ефірів та колаборації з іншими експертами).

Доцільним у використанні цифрових атрибутів для формування та розвитку іміджу особистого бренду фахівця є *етикет* – зовнішня культура, правила й норми, які сприяють спілкуванню людей. Уміння володіти нормами культури й правильно застосовувати їх на практиці визначає цінність особистості людини, її здатність впливати на навколишній світ [4]. У той же час, етикет – це сукупність правил поведінки, які регулюють зовнішній вияв людських взаємин, поведінку в громадських місцях, манери, одяг. Етикет також найчастіше ототожнюється із культурою поведінки. Відповідно, система ритуалів, словесних формул, яка вживається з метою встановлення контакту та підтримки доброзичливості спілкування, становить *мовний етикет* [5].

Зауважимо, що *професійний імідж* – це штучний образ, який формується в індивідуальній чи суспільній свідомості різними засобами. Імідж поєднує в собі як реально існуючі властивості об'єкта, так і такі, що йому не притаманні. Ідеальний імідж – це коли фахівець відповідає уявленням про самого себе, і реально вже складеному його образу в суспільстві. Межі ідентичності іміджу у такому випадку мають збігатися із зоною його відповідальності й свободи у ході реалізації професійної діяльності. Наприклад, імідж журналіста розглядаємо у двох аспектах: I – імідж людини, що формується самим фахівцем та зберігається протягом всієї кар'єри; II – імідж журналіста, що є представником певної редакції, носієм її специфіки тощо (імідж може змінюватися залежно від тенденцій у журналістській сфері).

Виокремимо ефективність використання цифрових атрибутів у формуванні та розвитку іміджу особистого бренду фахівця:

1. Активне ведення соцмереж – доступний й безкоштовний інструмент просування, який допомагає розширити нетворк і налагодити контакти із потрібними людьми. Не обов'язково бути в усіх соціальних мережах одразу: можна вибрати одну, але зробити в ній

усе якісно. Важливо створювати професійний контент, який показує експертність своєї справи, а також і особистий контент, який транслює власну життєву позицію, цінності, переконання.

2. Створювати цифровий слід (будь-яка інформація, яку видає пошукова система на запит про вас). Репутація кожного залежить від того, що побачить людина, набравши в Google ваше ім'я. Тому бажано працювати над тим, щоби пошукова система мала посилання на матеріали, які розкривають їхній професіоналізм та власні якості.

3. Не нашкодити самому собі. Необхіжно стежити за тим, щоб у соцмережу не потрапляли матеріали, здатні скомпрометувати вас чи нашкодити вашій професійній діяльності. Довіру аудиторії дуже важко завоювати і дуже легко втратити, тому варто не керуватися емоціями, щоби не нашкодити власному бренду.

4. Щирість – новий тренд у формуванні особистого бренду. Образ може бути контроверсійним, неоднозначним, але щирим, і таким чином кожен буде ближчим до реципієнтів і їм подобатись більше. Потрібно намагатися бути кращими, але необхідно бути справжніми.

5. Бути послідовними і *обирати свою сферу діяльності*. Наприклад, обирати три теми і постійно розповідати лише про них. Контент фахівця має чітко ідентифікувати його серед аудиторії, а візуальний, смисловий та емоційний образи мають бути цілісними.

6. Обирати свою емоцію. Наприклад, запишіть, які емоції ви хотіли б викликати у людей, щоб ваш образ був сприйнятим і особисто співзвучним. А також дайте відповідають на питання: З чим люди йдуть від вас у реальному і віртуальному світі? Ви надихаєте чи вас всі бояться? Ви – прогресивні?

7. Спонукати до обговорення у своїх публікаціях. Наприклад, Фейсбук занижує пости, які не коментують, бо це означає нецікавий контент, тому майбутні журналісти спонукають аудиторію висловлювати свою думку, а це сприяє обговоренню, відтак пост потрапляє у оновлену стрічку новин. Якщо матеріали репостять, то особистий бренд запрацював.

8. Вчитися бути готовим до темної сторони публічності. Наприклад, психологічно загартовуються до того, якщо комусь ваші матеріали не сподобаються, то в розпачі ні в якому разі не будуть. Уміло публічно ведіть комунікацію.

9. Не бійтеся особистих історій. Прагнути викликати співпричетність до події, явища чи ситуації; сміливо розказувати про невдачі, з якими вже впоралися. Це підтвердження, що діє жива людина, особистий бренд.

10. Намагатися бути у колаборації з відомими блогерами, журналістами. Наприклад, у прямих ефірах тощо. Така співпраця це – дешевий спосіб популяризувати себе за рахунок вже відомого особистого бренду.

11. Прагнути до підвищення кваліфікації через різні інструменти: вебінари, форуми, воркшопи, тренінги, майстер класи, конференції, реалізацію проєктів тощо. А також вчитися аналізувати і підмічати деталі, що дає змогу якісно формувати власний бренд.

12. Передбачити бар'єри у формуванні та розвитку особистого бренду: *синдром самозванця* (фахівець має високу впізнаваність завдяки щасливій випадковості, і нічим не вирізняєтеся на фоні колег); *комплекс відмінника* (підхід «краще ніколи, але ідеально, ніж сьогодні, але нормально» заважає фахівцю розбудовувати особистий бренд); *ефект Даннінга–Крюгера* (фахівець має знання й навики висококваліфікованого фахівця, але при цьому з кожним разом виконання професійного завдання почуваєтеся все менш впевненими у власних силах).

Резюмуємо, у процесі розвитку особистого бренду важливо цілісно поєднувати отримані знання, уміння й навички щодо використання цифрових атрибутів. Це дає можливість якісно реалізувати поставлені цілі, оскільки комплексне поєднання сприяє ефективності і є підґрунтям успішно впровадити особистий бренд у соціум.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Біловодська О. А. Персональний брендинг як важливий інструмент успішної професійної діяльності. *Економічні проблеми сталого розвитку:* тези доповідей науково-технічної конференції викладачів, співробітників, аспірантів і студентів факультету економіки та менеджменту (Суми, 18–22 квітня 2011 р.) / відп. за вип. А. Ю. Жулавський. Суми : СумДУ, 2011. Ч. 4. С. 223–224.

2. Біловодська О. А., Пузікова М. В. Аналіз і оцінка персонального брендингу в умовах підвищення професійного успіху особистості. *Маркетинг і менеджмент інновацій.* 2011. № 4, т. І. С. 67–74.

3. Гед Т., Розенкрейц А. Створи свій бренд. Київ : Нива, 2004. 191 с.

4. Коломінський Н. Л. Соціально-психологічні проблеми підготовки фахівців до професійної діяльності. *Наука і освіта.* 2004. № 3. С. 14–16.

5. Котлер Ф. Маркетинг 4.0. Від традиційного до цифрового. Київ : KM Books, 2021. 224 с.

6. Кострубська А. Ф., Забурмеха Є. М. Персональний брендинг як мистецтво досягнення успіху. *Економіка. Управління. Інновації.* 2014. Вип. 1 (11). URL: nbuv.gov.ua (дата звернення: 19.09.2026).

7. Кравченко С. О., Бажан С. П. Персональний брендинг як сучасна фахова компетентність майбутнього педагога. *Інноваційна педагогіка.* 2026. Вип. 48, т. 2. С. 124–127. URL: npu.kiev.ua (дата звернення: 20.09.2026).

8. ЛеПла Ф. Дж., Девіс С. В., Паркер Л. М. Стратегії розвитку бренду. Оригінальний практичний інструментарій для лідерства вашого бренду / за ред. О. Б. Максимової ; пер. з англ. Дніпропетровськ : Баланс-Клуб, 2014. 368 с.

9. Онлайн-курс: «Побудова особистого бренду» від О. Винницької. 2026. URL: tilda.ws (дата звернення: 18.09.2026).

10. Особистий «бренд» у соцмережах: навіщо він журналісту. 2026. URL: surl.li (дата звернення: 19.19.2026).

11. Помаз О. М., Товкайло О. О., Стеценко О. І. Концепція персонального бренду, його ідентифікація і позиціювання. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Економічні науки.* 2015. Вип. 2 (11). С. 204–209.

12. Чабан Т. Персональний брендинг. 2026. URL: tntu.edu.ua (дата звернення: 19.09.2026).

13. Шептуха О. М. Формування особистого бренду в соціальних мережах. 2026. URL: cutt.ly (дата звернення: 20.09.2026).

14. Jacobson J. You are a brand: social media managers' personal branding and the future audience. *Journal of Product & Brand Management.* 2020. Vol. 29, no. 6. P. 715–727. DOI: doi.org (дата звернення: 18.09.2026).

15. Katryna M. Johnson. The Importance of Personal Branding in Social Media: Educating Students to Create and Manage their Personal Brand. *International Journal of Education and Social Science.* 2017. Vol. 4, no. 1. P. 21–27.

СОЦІОЛОГІЯ / SOCIOLOGY

УДК 316.614-053.6:004:37.014.54

Ірина Сурова, Світлана Буряченко
(Слов'янськ, Україна)

ЦИФРОВА СОЦІАЛІЗАЦІЯ МОЛОДІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ОСВІТИ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ТРАНСФОРМАЦІЙ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті здійснено соціологічний аналіз процесів цифрової соціалізації молоді в умовах глобалізації освіти. Розкрито особливості трансформації соціальної ідентичності під впливом онлайн-освіти, міжнародної академічної мобільності та цифрових мереж. Показано, як глобальні освітні практики формують гібридну ідентичність, посилюють цифровий капітал і водночас створюють нові форми соціальної нерівності. Окреслено основні виклики та перспективи розвитку освіти в глобалізованому цифровому просторі.

Ключові слова: *цифрова соціалізація, глобалізація освіти, соціальна ідентичність, молодь, гібридна ідентичність, цифровий капітал, соціальна нерівність.*

Сучасний світ стрімко змінюється під впливом процесів глобалізації, які охоплюють економіку, культуру, політику та, що особливо важливо, освіту. Глобалізація освіти вже давно вийшла за межі простого обміну студентами чи створення спільних університетів. Вона перетворилася на потужний механізм формування нового типу соціальності – цифрової, мережевої, гібридної. Саме в цьому контексті особливої актуальності набуває проблема цифрової соціалізації молоді та трансформації її соціальної ідентичності.

Молодь сьогодні живе на перетині двох світів: локального (сім'я, школа, університет, місто) і глобального (онлайн-курси, міжнародні освітні платформи, соціальні мережі, транснаціональні спільноти). Цей перетин породжує нові форми соціальної взаємодії, змінює способи самовизначення та створює як унікальні можливості, так і серйозні виклики. Соціологічний погляд дозволяє побачити ці процеси не як суто технологічні, а як глибоко соціальні – такі, що переформатовують саму тканину суспільних відносин.



Рис. 1. Візуалізація процесів цифрової соціалізації та трансформації соціальної ідентичності молоді в глобалізованому освітньому просторі

Глобалізація освіти – це не лише збільшення кількості іноземних студентів чи поширення англійської мови як мови академічного спілкування. Це, насамперед, формування глобального освітнього простору, у якому знання, компетенції та соціальні зв'язки стають транснаціональними. Як зазначає Р. Робертсон, глобалізація – це «сукупність процесів, що поєднують соціальний світ в одне ціле» [3, с. 45]. В освітній сфері це ціле проявляється через масові відкриті онлайн-курси (MOOCs), програми подвійних дипломів, міжнародні наукові колаборації та цифрові платформи обміну досвідом.

Однак глобалізація освіти має і зворотний бік. Вона посилює соціальну нерівність, створюючи так званий «цифровий розрив» між тими, хто має доступ до якісних онлайн-ресурсів, і тими, хто залишається на периферії глобальних мереж знань. Молодь з великих міст і розвинених університетів легше інтегрується в глобальний простір, тоді як студенти з регіонів часто стикаються з обмеженнями інфраструктури, мови та культурного ресурсу. Таким чином, глобалізація освіти одночасно демократизує знання і відтворює нові форми соціальної стратифікації [1].

Саме на цьому тлі особливої гостроти набуває питання того, як молода людина формує свою соціальну ідентичність. Якщо раніше ідентичність значною мірою визначалася локальним середовищем – родиною, школою, національною культурою, – то сьогодні вона стає результатом складного діалогу між локальним і глобальним, реальним і віртуальним.

Цифрова соціалізація – це процес засвоєння соціальних норм, цінностей і практик у цифровому середовищі. На відміну від традиційної соціалізації, яка відбувалася переважно в офлайн-просторі, цифрова соціалізація характеризується високою швидкістю, множинністю акторів і відсутністю чітких просторових меж. Молода людина одночасно перебуває в кількох соціальних просторах: університетській аудиторії, Telegram-чаті групи, Discord-сервері геймерів, LinkedIn-профілі майбутнього професіонала та Instagram-сторінці з естетикою особистого бренду.

Ця множинність просторів породжує феномен «гібридної ідентичності». Молодь вже не відчуває жорсткої межі між «я в реальному житті» і «я онлайн». Навпаки, цифрові практики стають важливою частиною конструювання себе. Як показують дослідження, студентська молодь активно використовує соціальні мережі не лише для розваг, а й для професійної самопрезентації, пошуку менторів, участі в глобальних освітніх спільнотах [4, с. 112]. Водночас це створює нові ризики: залежність від зовнішньої валідації (лайки, перегляди), фрагментацію уваги, емоційне вигорання та розмивання відчуття автентичності.

Особливо цікавим є те, як цифрова соціалізація впливає на освітні практики. Онлайн-навчання, яке масово поширилося під час пандемії COVID-19 і закріпилося як норма, змінило не лише формат засвоєння знань, а й характер соціальної взаємодії в навчальному процесі. Студенти звикають до асинхронного спілкування, до навчання у власному темпі, до можливості «вийти» з аудиторії одним кліком. Це формує новий тип освітньої суб'єктності – більш автономної, але водночас більш ізольованої.

Соціальна ідентичність молоді в умовах глобалізації стає дедалі більш пластичною і багаторівневою. Класична теорія соціальної ідентичності (А. Теджфел, Дж. Тернер) акцентувала увагу на груповій належності [5, с. 152]. Сьогодні ж молода людина може одночасно ідентифікувати себе з українською нацією, європейською академічною спільнотою, глобальною спільнотою програмістів, фандомом певного культурного продукту і локальною дружньою групою. Ці ідентичності не обов'язково суперечать одна одній – вони співіснують, переплітаються і періодично змінюють ієрархію пріоритетів.

Особливо яскраво це проявляється в контексті освітньої мобільності. Студент, який навчається за програмою Erasmus+ або бере участь у міжнародних онлайн-проєктах, отримує досвід «іншого» культурного середовища. Це може зміцнити національну ідентичність (через порівняння і усвідомлення власної унікальності), а може, навпаки, сприяти формуванню космополітичної самосвідомості. Результат залежить від багатьох факторів: тривалості перебування, інтенсивності контактів, особистісних рис і соціального капіталу [6].

Варто зазначити, що глобалізація освіти посилює роль «цифрового капіталу» – сукупності знань, навичок і ресурсів, необхідних для ефективної участі в цифровому суспільстві. Молодь, яка володіє високим рівнем цифрової грамотності, легше будує глобальні мережі, знаходить можливості для самореалізації та впливає на формування публічного дискурсу. Натомість ті, хто залишається на периферії цифрового простору, ризикують опинитися в ситуації соціальної ексклюзії навіть за наявності формальної освіти [2].

Одним із ключових викликів є збереження балансу між глобальним і локальним. Повне «розчинення» в глобальних мережах може призвести до втрати відчуття вкоріненості, а надмірна замкненість на локальному – до ізоляції від сучасних знань і можливостей. Соціологія тут бачить завдання не в тому, щоб вибирати між глобальним і локальним, а в тому, щоб формувати здатність до їхнього продуктивного поєднання – те, що деякі дослідники називають «глокальністю» [3].

Інший важливий виклик – етичний. Цифрове середовище часто працює за логікою алгоритмічної персоналізації, яка підсилює вже наявні уподобання і створює «бульбашки фільтрів». Молодь може опинитися в інформаційному просторі, де її світогляд постійно підтверджується, а альтернативні погляди майже не зустрічаються. Це створює ризики для формування критичного мислення і здатності до діалогу – ключових компетенцій сучасної освіти.

Водночас перспективи виглядають обнадійливими. Глобалізація освіти відкриває доступ до знань, які раніше були елітарними. Вона дозволяє молодим людям з різних куточків світу створювати спільні проєкти, обмінюватися досвідом і формувати нові форми солідарності. Соціологічне завдання полягає в тому, щоб не лише фіксувати ці процеси, а й допомагати суспільству осмислювати їхні наслідки та формувати освітні політики, які б максимізували позитивні ефекти і мінімізували ризики.

Отже, цифрова соціалізація молоді в умовах глобалізації освіти є складним, багатовимірним процесом, який суттєво трансформує соціальну ідентичність. Молода людина сьогодні конструює себе на перетині локальних і глобальних, реальних і віртуальних просторів. Це створює як нові можливості для самореалізації та соціальної мобільності, так і ризики фрагментації ідентичності, цифрової нерівності та етичних дилем.

Соціологічний аналіз цих процесів дозволяє побачити, що освіта в епоху глобалізації вже не може обмежуватися передачею знань. Вона має ставати простором формування критичної цифрової грамотності, здатності до міжкультурного діалогу та свідомого конструювання гібридної ідентичності. Саме в цьому напрямку і пролягає один із ключових векторів розвитку науки і освіти в умовах глобалізації.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бек У. Що таке глобалізація? Помилки глобалізму – відповіді на глобалізацію / пер. з нім. Київ : Альтерпрес, 2005. 240 с.

2. Кастельс М. Інформаційна епоха: економіка, суспільство і культура / пер. з англ. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2016. 606 с.

3. Робертсон Р. Глобалізація: соціальна теорія та глобальна культура / пер. з англ. Київ : Ніка-Центр, 2018. 248 с.

4. Соціокультурна ідентичність студентської молоді в умовах глобалізації та інформатизації суспільства : аналіт. звіт / за ред. О. В. Петренко. Харків : НУРЕ, 2016. 112 с.

5. Теджфел А., Тернер Дж. Соціальна ідентичність і міжгрупові відносини. *Соціальна психологія.* Київ : Либідь, 2014. С. 145–167.

6. Digital socialization of student youth in the period of digitalization of society. *Habitus.* 2022. № 41. С. 198–203.

УДК 316.74:37

Марія Терещук
(Умань, Україна)

ОСВІТА В УМОВАХ СУСПІЛЬНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

У статті здійснено соціологічний аналіз ключових викликів, з якими стикається система освіти в умовах суспільної нестабільності, зокрема воєнного стану в Україні. Розглянуто механізми дезорганізації освітнього середовища, поглиблення освітньої нерівності, трансформації ролі педагога та психоемоційні наслідки кризи для учасників навчального процесу. Узагальнено адаптаційні стратегії й ресурси стійкості освітньої системи та сформульовано практичні рекомендації щодо їх посилення.

Ключові слова: *освіта, суспільна нестабільність, соціологія освіти, освітня нерівність, психосоціальна підтримка, адаптаційні стратегії, цифровізація освіти.*

The article presents a sociological analysis of the key challenges faced by the education system under conditions of social instability, in particular the state of war in Ukraine. It examines the disorganisation of the educational environment, the deepening of educational inequality, the transformation of the teacher's role, and the psycho-emotional consequences of the crisis for participants in the educational process. Adaptive strategies and resilience resources of the education system are summarised, and practical recommendations for strengthening them are formulated.

Key words: *education, social instability, sociology of education, educational inequality, psychosocial support, adaptive strategies, digitalisation of education.*

Сучасне суспільство перебуває у стані перманентної трансформації та перебудови, зумовленої накладанням кількох криз одночасно: воєнної, економічної, міграційної та інформаційної. Для України ці процеси мають особливо гострий характер, оскільки повномасштабне вторгнення докорінно змінило умови функціонування всіх соціальних інститутів, і освіта не є винятком, навіть навпаки майже центральною мішенню. Освітня система, яка традиційно виконує функції соціалізації та передачі знань, змушена адаптуватися до умов, коли базові сенси її функціонування – безпека, стабільність, доступність – поставлені під сумнів.

Актуальність соціологічного аналізу освіти в умовах нестабільності зумовлена необхідністю осмислити не лише організаційні аспекти адаптації навчального процесу, а й розібрати та зрозуміти глибші соціальні наслідки цих змін: трансформацію освітніх траєкторій молоді, зміну ролі педагога, поглиблення освітньої нерівності та вплив травматичного досвіду на якість навчання. Ще У. Бек в концепції «суспільства ризику» вказував, що сучасність породжує системні загрози, які руйнують традиційні механізми соціального відтворення [1, с. 45], що й зумовлює наукову новизну цієї розвідки.

Метою статті є соціологічний аналіз ключових викликів, з якими стикається система освіти в умовах суспільної нестабільності, а також визначення основних адаптаційних стратегій учасників освітнього процесу. Завдання: охарактеризувати прояви дезорганізації освітнього середовища; розкрити механізми поглиблення освітньої нерівності; проаналізувати трансформацію соціальних ролей учасників освітнього процесу; виявити психоемоційні наслідки нестабільності; узагальнити адаптаційні стратегії та ресурси стійкості освітньої системи.

Дослідження базується на вторинному аналізі соціологічних опитувань і звітів вітчизняних та міжнародних аналітичних центрів щодо стану освіти в Україні у 2022–2024 роках [4, с. 12]. Використано системний і порівняльний методи для зіставлення

українського досвіду з практиками інших країн, які проходили через періоди суспільної нестабільності.

Найбільш очевидним наслідком суспільної нестабільності є руйнування звичного формату навчання. Оскільки, вимушений перехід на дистанційну та змішану форми освіти, часті переривання навчального процесу через повітряні тривоги, а також фізичне пошкодження або знищення освітньої інфраструктури створюють умови хронічної невизначеності. За таких умов освітній процес втрачає ознаки послідовності й системності, що негативно позначається на якості засвоєння матеріалу та мотивації учнів і студентів.

Дослідники-соціологи фіксують, що кризові умови не створюють нові форми нерівності, а радше видозмінюють уже наявні [2, с. 115]. Діти з малозабезпечених родин, мешканці сільської місцевості чи прифронтових територій, внутрішньо переміщені особи мають суттєво менший доступ до інтернету, техніки та психологічної підтримки, що формує стійку різницю в освітніх досягненнях і можливих шансах на успіх.

Трансформація ролі педагога в умовах нестабільності є дуже значущим. Від учителя вимагається значно ширший спектр компетентностей, ніж суто фахові: функції психологічної підтримки, кризового менеджера освітнього процесу, соціального медіатора між родиною й закладом освіти. Водночас сам педагогічний персонал перебуває під впливом того самого стресотворчого середовища, що призводить до емоційного вигорання й потребує системної інституційної підтримки.

З точки зору психології, травматичний досвід безпосередньо впливає на когнітивні здібності: концентрацію уваги, пам'ять, здатність до планування. Опитування молоді демонструють зростання тривожності й скепсису щодо довгострокового планування освітньої траєкторії, що є специфічною рисою покоління, яке дорослішає в умовах війни [3, с. 52].

Адаптаційні стратегії та ресурси стійкості. Попри деструктивні тенденції, дослідження фіксують і потужний потенціал адаптації: гнучкі освітні траєкторії, змішані формати навчання, індивідуальні освітні плани, нові горизонтальні мережі підтримки між закладами освіти, громадськими організаціями та міжнародними партнерами. Важливим ресурсом стійкості виступає й неформальна освіта, яка частково компенсує прогалини формальної системи.

Роль цифровізації як подвійного чинника. Цифрові технології одночасно виступають і засобом подолання кризи, і джерелом нових форм нерівності: онлайн-платформи та системи дистанційного навчання зберігають безперервність освітнього процесу, тоді як «цифровий розрив» між регіонами й соціальними групами створює додаткові бар'єри.

Порівняльний аналіз показує, що подібні виклики переживали освітні системи інших країн, які мали справу із збройними конфліктами чи масовими епідеміями [5, p. 130]. Найефективнішими виявилися гнучкі модульні освітні програми, інституціоналізація психосоціальної підтримки та партнерства держави, громад і міжнародних донорів.

На основі проведеного аналізу можна сформулювати практичні рекомендації: розробити державну програму психосоціальної підтримки учасників освітнього процесу; посилити інвестиції у цифрову інфраструктуру освіти в регіонах з обмеженим доступом; запровадити гнучкі механізми оцінювання навчальних досягнень, які враховують нерівномірність освітніх втрат; розвивати мережі підтримки на рівні місцевих громад.

Проведений соціологічний аналіз засвідчує, що суспільна нестабільність трансформує освіту не лише на організаційному, а й на глибинному соціальному рівні, впливаючи на структуру нерівності, ролі учасників освітнього процесу та психоемоційний стан молоді.

Водночас освітня система демонструє значний адаптаційний потенціал, реалізація якого потребує системної підтримки з боку держави, громадянського суспільства та міжнародної спільноти. Подальші дослідження мають бути спрямовані на моніторинг довгострокових наслідків пережитого досвіду для освітніх траєкторій молодого покоління та розробку ефективних механізмів компенсації освітніх втрат.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бек У. Суспільство ризику. На шляху до іншого модерну / пер. з нім. В. Купліна. Київ : Критика, 2000. 384 с.

2. Заячук О. Освітня нерівність в умовах кризи: соціологічний вимір. Український соціум. 2023. № 2. С. 112–127.

3. Кулик В. Соціологія освіти в умовах суспільних трансформацій. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2022. № 3. С. 45–58.

4. Освіта і наука України в умовах воєнного стану : інформ.-аналіт. зб. Київ : ДНУ «Інститут освітньої аналітики», 2023. 200 с.

5. Educational Disruption and Resilience: Global Perspectives / ed. by J. Smith. Oxford : Oxford University Press, 2021. 256 p.

СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ / SOCIAL WORK AND SOCIAL SECURITY

УДК 364-787.24:159.9-053.9:355.01

Надія Горна
(Чернігів, Україна)

УДОСКОНАЛЕННЯ ТА НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ ДЛЯ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ ПІД ЧАС ВІЙНИ

У статті розглянуто особливості надання соціальних послуг людям похилого віку в умовах війни з урахуванням змін їхнього психоемоційного стану, соціального оточення та повсякденного функціонування. Визначено актуальні напрями вдосконалення соціальної підтримки, що передбачають поєднання побутової, інформаційної та медико-соціальної допомоги із психологічним супроводом, відновленням соціальних зв'язків та індивідуалізацією послуг.

Ключові слова: *люди похилого віку, соціальні послуги, війна, психологічна підтримка, психоемоційний стан, соціальна адаптація, психосоціальна допомога.*

The article examines the provision of social services to older people during wartime, taking into account changes in their psycho-emotional state, social environment and daily functioning. The main directions for improving social support are identified, including the combination of everyday, informational and medico-social assistance with psychological support, restoration of social ties and individualisation of services.

Key words: *older people, social services, war, psychological support, psycho-emotional state, social adaptation, psychosocial support.*

Повномасштабна війна суттєво змінила умови життя населення України та водночас виявила проблеми, які в мирний час не завжди мали настільки гострий характер. Особливо відчутними ці зміни стали для людей похилого віку. Обмежена мобільність, хронічні захворювання, залежність від регулярного прийому лікарських засобів, звужене коло соціальних контактів та потреба у сторонній допомозі роблять частину представників цієї вікової групи більш залежними від стабільної роботи соціальних і медичних служб. Війна порушує таку стабільність, а до вже наявних труднощів додає загрозу життю, вимушене переміщення, втрату житла, розлуку з близькими та тривале перебування у стані невизначеності.

Закон України «Про соціальні послуги» визначає соціальні послуги як дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, їх подолання або мінімізацію негативних наслідків. Важливо, що до чинників, які можуть спричинити складні життєві обставини, законодавство відносить як похилий вік і втрату рухової активності, так і шкоду, пов'язану з воєнними діями, збройним конфліктом та вимушеним внутрішнім переміщенням [3]. Отже, під час війни в житті однієї людини можуть одночасно поєднуватися декілька чинників соціальної вразливості.

Проблема набуває виразного психологічного змісту, якщо враховувати, що наслідки війни не обмежуються погіршенням матеріальних умов. Дослідження Л. Єни та Г. Христофорової, проведене у 2022–2023 рр. серед 400 осіб віком 60–89 років, показало значне поширення соціальних та психоемоційних проблем. Серед обстежених 35 % проживали самотньо, стільки ж мали низький рівень фінансового забезпечення, у 20 % були обмежені соціальні зв'язки. Пригнічений настрій виявлено у 97 % опитаних, тривожність – у 74 %, порушення сну – у 87 % [6, с. 155–156]. Такі результати не можна механічно переносити на все населення України, оскільки досліджувалася конкретна клінічна вибірка,

однак вони виразно демонструють поєднання фізичних, психологічних і соціальних проблем у літньому віці під час війни.

Саме тому забезпечення продуктами, ліками, засобами гігієни або побутовою допомогою, хоча й залишається необхідним, не вичерпує змісту підтримки. Людина може мати задоволені першочергові матеріальні потреби, але водночас переживати самотність, страх, безпорадність або втрату відчуття контролю над власним життям. Психологічний стан у такій ситуації пов'язаний не лише з безпосереднім переживанням небезпеки, а й зі зміною звичного способу життя. Особливо складною ця проблема стає для людей, які були змушені залишити власний дім.

О. Дьомкін, аналізуючи становище вимушено переміщених людей похилого віку, пов'язує погіршення їхнього психоемоційного стану з утратою звичного середовища, розривом соціальних зв'язків, зміною соціального статусу та ускладненим доступом до медичних і соціальних послуг. Наслідками можуть бути посилення тривожності, депресивні прояви, відчуття самотності й безпорадності, а також труднощі адаптації до нового соціального середовища [1, с. 57–60]. Для літньої людини переїзд означає не лише зміну адреси проживання. Втрачаються повсякденні маршрути, знайомі люди, звичні способи отримання допомоги, сформовані протягом багатьох років соціальні контакти. У новому місці їх доводиться вибудовувати фактично заново.

За таких обставин психологічний компонент має розглядатися як повноцінна складова соціальної послуги. Його не варто зводити виключно до консультації психолога після виникнення виражених емоційних проблем. Більш доцільною видається модель раннього виявлення психосоціальних потреб. Під час первинної оцінки стану людини необхідно з'ясовувати не тільки її матеріальне становище, здатність до самообслуговування та потребу в догляді, а й наявність соціальних контактів, переживання самотності, зміни сну й настрою, рівень тривоги, відчуття безпеки та доступність підтримки з боку родини чи громади.

Підстави для такого підходу простежуються і в міжнародних практичних рекомендаціях. У керівництві HelpAge International щодо психічного здоров'я та психосоціальної підтримки людей старшого віку в гуманітарних кризах наголошено на необхідності включення Mental Health and Psychosocial Support до гуманітарного реагування на різних його етапах [5]. Важливою рисою такого підходу є сприйняття людини похилого віку не лише як пасивного одержувача допомоги. Збереження гідності, автономності, можливості робити вибір та підтримувати соціальну участь має не менше значення, ніж сам факт отримання певної послуги.

Удосконалення системи соціальних послуг, таким чином, доцільно починати з переходу від стандартизованого набору допомоги до оцінювання індивідуальних потреб. Дві людини одного віку можуть перебувати в абсолютно різних життєвих ситуаціях. Одна з них зберігає фізичну активність, має підтримку родини й потребує переважно інформаційної допомоги, інша живе самостійно, має труднощі з пересуванням, хронічне захворювання та пережила вимушене переміщення. Однаковий перелік послуг для цих випадків не забезпечуватиме однакового результату.

О. Митькевич також звертає увагу на те, що робота з людьми похилого віку під час воєнного стану потребує індивідуального підходу та взаємодії соціальних працівників з іншими фахівцями [2, с. 51–56]. Це особливо актуально тоді, коли соціальні проблеми поєднуються з погіршенням здоров'я та емоційного стану. У таких випадках межа між соціальною, медичною та психологічною потребою часто є умовною: неможливість самостійно придбати ліки може посилювати тривогу; втрата мобільності – соціальну ізоляцію; відсутність близького спілкування -відчуття самотності та безпорадності. Отже, ефективна допомога передбачає координацію дій соціального працівника, психолога, сімейного лікаря, органів місцевого самоврядування, громадських і волонтерських організацій.

Не менш важливим напрямом є забезпечення доступності допомоги. Традиційна модель, за якої людина повинна самостійно звернутися до установи, в умовах війни не завжди працює. Частина людей похилого віку має труднощі з пересуванням, проживає самотньо або не володіє інформацією про доступні послуги. Додатковими перешкодами можуть стати пошкодження транспортної інфраструктури, безпекові ризики та переміщення до незнайомої громади. Тому система повинна бути здатною не лише прийняти звернення, а й виявити людину, яка потребує допомоги.

У цьому контексті перспективним є посилення виїзних і домашніх форм роботи. Соціальний працівник, який регулярно контактує з людиною за місцем її проживання, може виконувати не лише побутові завдання, а й помітити зміни її психоемоційного або фізичного стану та своєчасно залучити інших фахівців. Дистанційні консультації також можуть доповнювати очну допомогу, однак вони не повинні розглядатися як її повна заміна. Цифрові навички, доступ до відповідного обладнання, порушення слуху або зору та когнітивні зміни можуть істотно обмежувати можливість користування такими сервісами.

Потребує уваги й проблема соціальної ізоляції. В умовах війни вона може посилюватися через евакуацію членів родини, смерть близьких, переїзд сусідів та руйнування звичних форм спілкування. Тому відновлення соціальних контактів має бути одним із результатів соціально-психологічної підтримки. Дьомкін серед її напрямів виокремлює індивідуальне психологічне консультування, групову роботу, психоедукацію, соціальний супровід, активізацію внутрішніх ресурсів та відновлення соціальних контактів [1, с. 57–60]. Участь у групах підтримки, доступному дозвіллі та житті громади може допомагати людині поступово повертати відчуття приналежності й особистої значущості.

Підхід до вдосконалення послуг має враховувати й те, що люди похилого віку не становлять однорідної групи. Вік сам по собі недостатній для визначення потреб. Стан здоров’я, рівень автономності, житлові умови, наявність родини, досвід переміщення, матеріальне становище, попередній травматичний досвід і доступ до соціальних ресурсів створюють різні комбінації ризиків. У цьому сенсі доцільним є ведення випадку, коли після комплексного оцінювання визначається не абстрактний перелік послуг для вікової категорії, а конкретний план підтримки певної людини.

Загальні принципи такої роботи узгоджуються з висновками Ю. Сахарука щодо соціальної роботи з вразливими групами населення під час війни. Автор наголошує на необхідності комплексного підходу, координації різних служб та визначення підтримки відповідно до конкретних потреб. Окремо зазначається роль психологічної допомоги та соціальної реабілітації, а щодо людей похилого віку, значення психологічної підтримки, побутової допомоги й заходів, спрямованих на збереження самостійності [4, с. 51–54].

На практичному рівні це означає, що вдосконалення соціальних послуг для людей похилого віку під час війни має відбуватися одночасно в кількох взаємопов’язаних напрямах. Потрібне раннє виявлення осіб, які залишилися без підтримки; комплексне оцінювання їхніх соціальних, психологічних і фізичних потреб; розвиток допомоги за місцем проживання; доступність психологічного консультування та психоедукації; підтримка соціальної активності; налагодження взаємодії між соціальними, психологічними та медичними службами. Важливим залишається і зворотний зв’язок від самих отримувачів послуг. Без нього складно визначити, чи відповідає формально надана допомога реальній потребі людини.

Особливої уваги потребує підготовка фахівців, які безпосередньо працюють із цією категорією населення. Соціальний працівник не повинен виконувати функції клінічного психолога, однак йому необхідно розпізнавати ознаки вираженого емоційного неблагополуччя та знати алгоритм перенаправлення людини до відповідного спеціаліста. Психологові, своєю чергою, важливо враховувати вікові зміни, стан соматичного здоров’я, втрати та життєвий досвід клієнта. Така міжпрофесійна взаємодія дозволяє уникнути ситуації, коли людина змушена самостійно шукати різних спеціалістів і повторно пояснювати кожному з них власну проблему.

Отже, війна актуалізувала необхідність перегляду підходів до соціального обслуговування людей похилого віку. Допомога цій категорії населення не може обмежуватися матеріальним забезпеченням або доглядом. Дані сучасних досліджень свідчать про тісний взаємозв'язок соціального становища, фізичного здоров'я та психоемоційного благополуччя літньої людини. Самотність, вимушене переміщення, руйнування соціальних зв'язків, невизначеність та переживання небезпеки формують комплекс проблем, для вирішення яких необхідне поєднання соціальної та психологічної підтримки.

Перспективним напрямом удосконалення системи є формування доступної моделі допомоги, орієнтованої на конкретну людину та її життєву ситуацію. Її основою мають стати індивідуальна оцінка потреб, міждисциплінарна взаємодія, розвиток допомоги за місцем проживання, раннє виявлення психологічного неблагополуччя та підтримка соціальних контактів. Водночас людина похилого віку повинна залишатися активним учасником прийняття рішень щодо власного життя. Саме такий підхід дозволяє розглядати соціальну послугу не тільки як реагування на кризу, а як засіб збереження автономності, психологічного благополуччя та гідності людини в умовах тривалої війни.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дьомкін О. Соціально-психологічна підтримка та наслідки переміщення людей похилого віку. *Ввічливість. Humanitas*. 2025. № 6. С. 57–64. DOI: https://doi.org/10.32782/humanitas/ 2025.6.7.

2. Митькевич О. Соціальна робота з людьми похилого віку в умовах воєнного стану. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*. 2024. Вип. 78. С. 51–56. DOI: https://doi.org/10.31652/2415-7872-2024-78-51-56.

3. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2671-19 (дата звернення: 27.09.2026).

4. Сахарук Ю. Соціальна робота з вразливими групами населення в умовах воєнного стану. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2024. № 1 (12). С. 48–54. DOI: https://doi.org/10.31499/2618-0715.1(12).2024.305099.

5. HelpAge International. *Mental Health & Psychosocial Support and Older People in Humanitarian Crises: Good Practice Guide*. 2024. URL: https://www.helpage.org/resource/mental-health-psychosocial-support-and-older-people-in-humanitarian-crises-ukrainian/ (дата звернення: 27.09.2026).

6. Yena L. M., Khrystoforova G. M. Assessment of social, physical, and mental health of elderly people during the war in Ukraine. *Pain, Joints, Spine*. 2023. Vol. 13, No. 3. P. 155–164. DOI: https://doi.org/10.22141/pjs.13.3.2023.380.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ / HISTORICAL SCIENCES

УДК 94(477.46)(092)Чор

Дмитро Ткаченко
(Умань, Україна)

ІСТОРІЯ БОГДАНА ЧОРНОМАЗА, ЯКИЙ КИНУВ ВИКЛИК РАДЯНСЬКІЙ СИСТЕМІ

У статті досліджено опозиційну та державотворчу діяльність Богдана Чорномаза як знакової постаті дисидентського руху на Уманщині й Черкащині. Автори проаналізували його безкомпромісну боротьбу з радянським тоталітаризмом, методи протидії репресивному тиску КДБ та внесок у розбудову Народного Руху України. Комплексно охарактеризовано його науковий доробок, який поєднує досвід колишнього політв'язня з фаховими історичними студіями задля відновлення національної пам'яті.

Ключові слова: *Богдан Чорномаз, Народний Рух, незалежність, Умань, репресії, історична пам'ять, політв'язень.*

The article examines the oppositional and state-building activities of Bohdan Chornomaz, a prominent figure in the dissident movement in the Uman and Cherkasy regions. The authors analyze his uncompromising struggle against Soviet totalitarianism, his methods of countering repressive pressure from the KGB, and his contribution to the development of the People's Movement of Ukraine. His scholarly work is comprehensively characterized, combining the experience of a former political prisoner with professional historical research aimed at restoring national memory.

Key words: *Bohdan Chornomaz, People's Movement, independence, Uman, repressions, historical memory, political prisoner.*

Актуальність дослідження. Актуальність дослідження зумовлена потребою переосмислення радянського минулого крізь призму регіонального супротиву, де постать Богдана Чорномаза слугує ключем до аналізу дисидентського руху в Умані. Вивчення його життєвого шляху дозволяє децентралізувати історію антирежимної боротьби, задокументувати репресивні практики КДБ та підкреслити роль інтелектуального опору в центральній Україні. В умовах сучасної російської агресії цей досвід набуває особливого значення, демонструючи незламність особистості та вагомий внесок у зміцнення української національної ідентичності.

Постановка проблеми полягає в суперечності між недостатньою висвітленістю регіонального дисидентського руху, на прикладі Умані та діяльності Богдана Чорномаза, у загальнонаціональному дискурсі та потребою цілісного осмислення провінційного інтелектуального спротиву. Вирішення цього завдання вимагає з'ясування механізмів формування осередків національного самоусвідомлення, методів радянських репресій та впливу досвіду політв'язня на трансформацію суспільної думки в регіоні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Діяльність Богдана Чорномаза розглядається переважно в межах біографічного методу та історії правозахисного руху в Україні. Фундаментальне значення для вивчення теми має деталізована стаття Т. В. Кузнець та Д. Д. Хоменко, яка присвячена життєвому шляху Богдана Даниловича чий виклик радянській системі став логічним продовженням цінностей, сформованих у його національно свідомому родинному середовищі [1]. Велике значення для дослідження мають матеріали В. В. Овсієнка [2] та дружини Чорномаза – Тетяни [3], зокрема, записані інтерв'ю, які демонструють його громадську та політичну діяльність. Прикладом поглядів

самого Б. Д. Чорномаза виступають його праці про опір населення Уманщини радянській владі у часи післявоєнного СРСР [5] та аналіз подій в Україні після 2014 р. [4].

Мета статті. Дослідження опозиційної діяльності Богдана Чорномаза як ключової постаті дисидентського руху на Уманщині. Робота спрямована на аналіз його методів боротьби з радянською тоталітарною системою, виявлення специфіки регіонального спротиву та визначення внеску діяча у відновлення історичної пам'яті України.

Виклад основного матеріалу. Формування особистості Богдана Чорномаза відбувалося в атмосфері глибокої національної свідомості, що була закладена в родинному колі. Саме сімейне виховання стало тим ідейним фундаментом, який дозволив майбутньому дисиденту критично сприймати радянську дійсність.

Богдан Данилович Чорномаз народився 9 квітня 1948 р. у селі Стегниківці, неподалік Тернополя, в сім'ї з глибокими традиціями національної свідомості. Його батько, Данило Чорномаз, був активним просвітянином та учасником національно-визвольних змагань. Через свою політичну діяльність він зазнав репресій з боку польської, німецької та радянської адміністрацій, зокрема, відбував ув'язнення в радянських таборах у періоди 1949-1956 рр. та 1972-1975 рр. Мати, Марія Маличок, у другій половині 1930-х рр. очолювала сільську жіночу організацію «Берегиня» [6].

Становлення особистості Богдана Чорномаза відбувалося в умовах деструктивного впливу радянської репресивної політики, зумовленої тривалим ув'язненням батька за політичними мотивами. Натомість виховний вплив матері, Марії, вихованої на традиціях товариства «Просвіта» та молодіжної організації «Каменярки», сприяв збереженню етнокультурної спадщини та національній самоідентифікації [1, 2]. Поєднання цих факторів – раннього досвіду зіткнення з державним терором і патріотичного сімейного середовища – стало базовою детермінантою, що сформувала світоглядні орієнтири та переконання майбутнього дисидента.

Освітній шлях розпочався у 1955 р. та завершився здобуттям середньої освіти у Збаражі, де під впливом викладача історії сформувався глибокий інтерес до минулого й критичне мислення учня. Після невдалої першої спроби вступу до Уманського сільськогосподарського інституту він продовжив підготовку, працюючи різноробочим у науково-дослідному господарстві при закладі задля набуття практичного досвіду для подальшого навчання на плодоовочевому факультеті. Однак реалізацію освітніх планів перервав призов на строкову військову службу 21 червня 1967 р. [1]. Під час служби у радіолокаційних військах на Далекому Сході, попри ідеологічний тиск радянських політпрацівників, Богдан Данилович видавав стіннівку «Літературна Україна». Діяльність привернула увагу спецслужб, проте він витримав тиск і згодом повернувся до Умані [2]. Процес становлення громадянської суб'єктності Б. Чорномаза відбувався через інтенсивну інтеграцію у неформальні інтелектуальні спільноти, що функціонували як альтернатива радянській науковій школі. Безпосередня комунікація з провідними представниками українського дисидентства та національно орієнтованою інтелігенцією виступила фундаментальним каталізатором трансформації його світоглядної парадигми.

У студентський період Богдан Чорномаз інтегрувався в інтелектуальне середовище Умані, сформоване навколо постаті Надії Суровцової та Кузьми Матвіюка. Через контакти з провідними діячами руху опору (Д. Шумуком, І. Світличним, Л. Плющем) він долучився до розповсюдження та вивчення самвидаву, зокрема праць І. Дзюби, Є. Сверстюка, М. Грушевського та забороненої літератури «розстріляного відродження». Участь у клубі «Сонячні кларнети» та неформальних дискусійних групах сприяла радикалізації його світогляду [1].

Інтелектуальна еволюція Б. Чорномаза супроводжувалася засвоєнням ідей «шістдесятництва», що перевело його опозиційні настрої зі стихійного невдоволення у структуровану ідеологічну позицію. Ознайомлення з самвидавом та участь у дискусіях конвертували теоретичні знання в активну практику інтелектуального опору. Це

сформувало остаточні антитоталітарні переконання, перетворивши його на свідомого суб'єкта національно-визвольного руху, готового до відкритого протистояння системі.

Перша половина 1970-х років позначилася ескалацією радянських репресій проти національно-патріотичного руху. Напередодні запланованого шлюбу з Тетяною Литвиненко Богдана Чорномаза заарештували, а 16 листопада 1972 р. Черкаський обласний суд засудив його до трьох років таборів суворого режиму за звинуваченнями в «антирадянській агітації». Покарання він відбував у таборах суворого режиму в селі Кучино, де утримувався разом із відомими українськими дисидентами, зокрема Л. Лук'яненком, Є. Сверстюком та іншими, і де згодом одружився з Тетяною [6]. Попри психологічний тиск, погрози та вимоги публічного каяття чи співпраці зі спецслужбами, Б. Чорномаз зберіг вірність своїм переконанням і після звільнення повернувся до Умані для продовження боротьби.

Із початком «перебудови» Богдан Чорномаз став активним учасником відродження української державності, спершу зосередивши зусилля в Умані, а згодом розширивши діяльність на всю Черкащину. На запрошення соратників, колишніх політв'язнів, він долучився до створення ключових національно-патріотичних організацій країни: від Товариства української мови ім. Тараса Шевченка до Української Гельсінської Спілки [8]. У той період існування СРСР, людей готових відкрито боротися за незалежність, було обмаль, адже така позиція означала реальну загрозу кар'єрі, свободі або навіть життю. Багато друзів Чорномаза постраждали за свої переконання, а сам він двічі ставав жертвою жорстоких нападів. Особливе значення має його внесок у розвиток Народного Руху України. Б. Чорномаз став першим головою Уманського крайового, а згодом і Черкаського обласного Руху. Завдяки його невтомній енергії та відданості, Умань посіла почесне місце в авангарді визвольних змагань поруч із такими містами, як Львів, Тернопіль чи Полтава. У 1989 р. він став організатором видання однієї з перших незалежних газет «Червона калина», що друкувалася в Литві. Згодом, після створення осередку УРП, почав виходити часопис «Тризуб» під редакцією його дружини Т. Чорномаз. У цих виданнях він відігравав провідну роль. Газети мали регулярний вихід і значний попит серед читачів. Для забезпечення їх випуску родина Чорномазів використала майже всі власні заощадження [6].

Багаторічна боротьба, сповнена принижень, переслідувань і важких втрат, велася заради єдиної мети, що стала символом прагнень усього народу – Незалежності України. Для Богдана Чорномаза цей день став не просто зміною політичного курсу, а глибоко особистим здійсненням найзаповітнішої мрії. Це була мить тріумфу для кожного, хто зберігав віру, терпів випробування та не зрадив своїх переконань. Його шлях до цієї мети був надзвичайно складним: через ув'язнення, підпілля та постійний тиск спецслужб, який не припинявся навіть у перші роки самостійності. Проте він продовжував вірити не на словах чи гаслах, а через щоденну дієву боротьбу. І коли настав історичний день 16 липня 1990 р., він не стримував сліз, адже це була не лише загальнонародна перемога, а й торжество правди над обманом та непохитної віри над зневірою.

Власні емоції у той час Богдан Данилович описав так: «Я стояв і ще не до кінця розумів, що сталося. Серце у грудях так швидко билося, що, здавалося, не витримає і вискочить, теж побіжить на вулицю до радісного люду» [1]. Кульмінацією для громадського діяча стало проголошення Незалежності України. Тетяна Чорномаз згадує це так – «Це був результат страшної втоми. Ми приїжджали з мітингів і падали з ніг. Ми по три дні не бували вдома – пікетували разом з уманською та черкаською делегацією, дехто й жив перед Радою. У день, коли підписали Декларацію про Незалежність, ми відранку стояли перед Радою. Пообіді вже несила стало терпіти. Ми прорвались крізь ОМОНівське оточення і побігли до дверей. Я добігла до самих дверей Верховної Ради з натовпом, ми збиралися захопити приміщення і довести справу до кінця. Але тут вискочив В'ячеслав Чорновіл, спинив нас і каже: «Тихо, тихо, не займайте, вони зараз підпишуть, ми домовились». Бо ми б усе рознесли і невідомо, що б було» [3]. Але це не означало, що боротьба закінчена, навпаки, родина Чорномазів продовжувала активно нести свою ідею у народні маси.

У 1996 р. він заочно здобув освіту на історичному факультеті Львівського університету імені Івана Франка, представивши дипломну роботу про діяльність національно-патріотичного підпілля на Уманщині в період 1941-1945 років. Наступного року він став аспірантом-здобувачем в університеті «Львівська політехніка». Протягом 1996-1998 років він очолював правління обласного Молодіжного центру історичних досліджень. У 2002 р. світ побачила його монографія, присвячена діяльності підпілля Уманщини в роки Другої світової війни, а у 2005 р. він успішно захистив дисертацію, здобувши вчений ступінь кандидата історичних наук [6]. З цього ж року почав науковий шлях в Уманському педагогічному університеті на кафедрі історії України. Викладацька діяльність Богдана Чорномаза вирізнялася поєднанням академічних курсів («Історія української державності», «Дисидентський рух в Україні») з власним досвідом боротьби за незалежність. Це дозволяло йому надавати студентам об'єктивний аналіз російсько-більшовицького режиму на основі архівних даних та особистого розуміння імперського тиску. Останні роки життя він присвятив роботі на історичному факультеті, науковим конференціям і спілкуванню з молоддю. Передчасна смерть у квітні 2021 р. обірвала його шлях, залишивши вагому наукову спадщину у вигляді монографій, посібників та спогадів.

Висновки. Дослідження опозиційної діяльності Богдана Чорномаза підтверджує його статус ключової постаті дисидентського руху на Уманщині та засвідчує глибоке інтелектуальне підґрунтя спротиву в регіонах центральної України. Його безкомпромісна боротьба та активна участь у створенні Української Гельсінської спілки та Народного Руху України стали визначальними для консолідації демократичних сил Черкащини. Поєднуючи особистий досвід політв'язня та фахові компетенції історика, Б. Чорномаз здійснив фундаментальний внесок у професійну фіксацію радянських репресивних практик і відновлення історичної пам'яті.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кузнець Т. В., Хоменко Д. Д. З когорти борців за незалежність України: Богдан Чорномаз (1948–2021 рр.). DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-11(41)-3748-3763

2. Інтерв'ю Богдана Чорномаза 8 грудня 2000 року і Тетяни Чорномаз. Дисидентський рух в Україні. URL: https://museum.khpg.org/1195063449 (дата звернення: 13.04.2026).

3. Корнієнко А. Тетяна Чорномаз: «Ця незалежність жила в душах і серцях багатьох людей». Суспільне Новини. 2020. URL: https://suspilne.media/cherkasy/57669-tetana-ceornomaz-ca-nezaleznist-zila-v-dusah-i-sercah-bagatoh-ludej/

4. Чорномаз, Б. Д. (2019). Національна пам'ять як зброя в інформаційній війні. DOI: https://doi.org/10.15421/10.15421/171999

5. Чорномаз Б Д. Опір радянській владі на Уманщині (друга половина XX ст.) : докум. вид. : монографія. Умань : Уман. комун. вид.-полігр. підпр., 2010. 310 с.

6. Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР. Т. 1 : Україна, ч. 2 / Харків. правозахис. група. Харків : Права людини, 2006. С. 517–1020.

7. ДП «Редакція газ. «Голос України». Виховати національну свідомість і гідність – ось головне. *Голос України – газета Верховної Ради України.* URL: https://www.golos.com.ua/article/333286

8. Організація Українських Націоналістів Офіційний сайт ОУН (OUN, kmoun.info) Богдан Чорномаз і Умань. Організація Українських Націоналістів Офіційний сайт ОУН (OUN, kmoun.info). URL: https://kmoun.info/2021/04/09/bogdan-chornomaz-i-uman/

КУЛЬТУРОЛОГІЯ / CULTURAL STUDIES

Марія Шалигіна
(Дрогобич, Україна)

УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

У статті розглянуто особливості функціонування та розвитку української культури в умовах сучасних суспільних викликів. Особливу увагу приділено впливу повномасштабної війни, глобалізації, цифровізації та культурної взаємодії на збереження української національної ідентичності. Проаналізовано роль мови, історичної пам'яті, традицій, мистецтва, освіти та культурної спадщини у формуванні духовної стійкості українського суспільства. Визначено значення культури як засобу суспільної консолідації, культурного опору та представлення України у світовому просторі. Обґрунтовано необхідність поєднання збереження традицій із розвитком сучасних форм культурного самовираження.

Ключові слова: *українська культура, культурна ідентичність, національна свідомість, культурна спадщина, глобалізація, цифровізація, війна, культурний опір, освіта, культурна пам'ять.*

The article examines the features of the functioning and development of Ukrainian culture under the conditions of contemporary social challenges. Particular attention is paid to the impact of the full-scale war, globalisation, digitalisation and cultural interaction on the preservation of Ukrainian national identity. The role of language, historical memory, traditions, art, education and cultural heritage in shaping the spiritual resilience of Ukrainian society is analysed. The significance of culture as a means of social consolidation, cultural resistance and the representation of Ukraine in the global space is defined. The necessity of combining the preservation of traditions with the development of modern forms of cultural self-expression is substantiated.

Key words: *Ukrainian culture, cultural identity, national consciousness, cultural heritage, globalisation, digitalisation, war, cultural resistance, education, cultural memory.*

Вступ. Культура є одним із найважливіших чинників існування та розвитку суспільства. Вона охоплює не лише мистецтво, літературу, музику чи архітектуру, а й мову, традиції, звичаї, моральні цінності, історичну пам'ять, спосіб мислення та повсякденну поведінку людей. Саме через культуру народ усвідомлює власну своєрідність, зберігає зв'язок між поколіннями та формує уявлення про своє минуле, сучасне і майбутнє.

Для України питання культури набуло особливого значення в умовах сучасних суспільно-політичних трансформацій та повномасштабної російсько-української війни. Культура сьогодні є не лише сферою духовного життя, а й важливим чинником національної безпеки, суспільної стійкості та міжнародної комунікації. Збереження культурної спадщини, української мови, традицій та історичної пам'яті стало важливою складовою боротьби за незалежність [7].

Сучасні виклики водночас створюють нові можливості для розвитку культури. Цифрові технології дають змогу популяризувати українське мистецтво у світовому інформаційному просторі, створювати електронні архіви, проводити віртуальні виставки, поширювати українську музику, літературу та кінематограф. Молодь отримує можливість бути не лише споживачем культурного продукту, а й активним його творцем.

Метою статті є визначення особливостей розвитку української культури в умовах сучасних викликів, а також з'ясування ролі культури у збереженні національної ідентичності та суспільної єдності.

Українська культура як основа національної ідентичності

Національна культура є одним із фундаментів самоідентифікації народу. Людина усвідомлює свою належність до певної спільноти не лише за територією проживання, а передусім через мову, історичну пам'ять, культурні символи, традиції та спільні цінності [3].

Українська культура формувалася протягом багатьох століть. Її розвиток пов'язаний із традиціями Київської Русі, культурою українського козацтва, духовною спадщиною Києва, Чернігова, Львова, Галичини, Поділля, Волині, Наддніпрянщини та інших історико-культурних регіонів. Важливу роль у цьому процесі відігравали народна пісня, вишивка, декоративно-ужиткове мистецтво, усна народна творчість, церковна культура, література, театр та музика.

Особливе місце в українській культурі займає мова. Українська мова є не тільки засобом спілкування, а й носієм історичної пам'яті та культурного досвіду народу. У словах, фразеологізмах, народних піснях і прислів'ях зберігається світогляд багатьох поколінь.

Важливою складовою культурної ідентичності є також пам'ять про історичні події. Переосмислення минулого дає можливість суспільству краще зрозуміти сучасність. Особливо актуальним це стало в Україні в умовах війни, коли питання історичної правди та протидії фальсифікації минулого набули особливого значення.

Культурна ідентичність не означає відмови від інших культур. Навпаки, зріле суспільство здатне поважати культурне різноманіття, водночас усвідомлюючи власні цінності та традиції. Тому сучасна українська культура може розвиватися у взаємодії з європейським та світовим культурним простором, зберігаючи власну самобутність [7].

Українська культура в умовах війни

Повномасштабна війна стала одним із найбільших викликів для української культури у XXI столітті. Російська агресія спрямована не лише проти територіальної цілісності України, а й проти її історичної пам'яті, мови, культурної спадщини та права на власну ідентичність.

Внаслідок бойових дій пошкоджено або зруйновано численні культурні об'єкти: музеї, бібліотеки, театри, пам'ятки архітектури, сакральні споруди. Значна кількість культурних цінностей потребує евакуації, реставрації або цифрового збереження.

Проте культура в умовах війни не зникає. Навпаки, вона стає одним із засобів духовного опору. Українські митці продовжують працювати, створюють пісні, картини, фільми, літературні твори, театральні постановки. Культурні заходи відбуваються навіть у складних умовах, а мистецтво допомагає людям переживати травматичний досвід війни [1].

Особливо важливу роль відіграє українська пісня. У воєнний час вона стала способом підтримки військових і цивільного населення, засобом вираження болю, надії та віри в перемогу. Пісні, які народжуються під час війни, з часом можуть стати важливою частиною історичної пам'яті майбутніх поколінь.

Мистецтво також допомагає привертати увагу міжнародної спільноти до подій в Україні. Українські художники, музиканти, режисери, письменники та фотографи через творчість розповідають світові про досвід українського народу. Таким чином культура стає важливим інструментом міжнародної комунікації.

Традиційна культура та сучасність

Одним із важливих завдань сучасної культурної політики є збереження традиційної культури. Народні звичаї, обряди, пісні, ремесла, вишивка, народний одяг та кулінарна спадщина є невід'ємною частиною культурного багатства України [5].

Водночас традиція не повинна сприйматися як щось незмінне, що існує лише в минулому. Сучасна культура може творчо переосмислювати традиційні елементи та використовувати їх у нових формах.

Прикладом цього є сучасний український дизайн, у якому традиційні орнаменти поєднуються з модерними формами. Українські музиканти використовують народні мелодії та інструменти у сучасній музиці. Художники звертаються до традиційної символіки, створюючи сучасні мистецькі твори.

Таке поєднання минулого і сучасності допомагає молодому поколінню сприймати традицію не як застаріле явище, а як джерело творчості та натхнення.

Особливе значення має передача культурного досвіду від старших поколінь до молодших. Родина, школа, заклади культури та освіти повинні створювати умови для такого діалогу. Знання народних традицій допомагає молодій людині краще розуміти власне походження та відчувати зв'язок із попередніми поколіннями.

Глобалізація та українська культура

Глобалізація створює для національних культур одночасно нові можливості та певні ризики. Завдяки сучасним засобам комунікації український культурний продукт може швидко поширюватися за межами держави [3].

Українська музика, кіно, література, образотворче мистецтво та дизайн дедалі активніше входять у міжнародний культурний простір. Це сприяє формуванню позитивного образу України у світі.

Водночас глобалізація може призводити до культурної уніфікації. Масова культура часто пропонує однакові моделі поведінки, одягу, розваг та споживання для людей у різних країнах. У таких умовах існує ризик втрати локальної культурної специфіки. Тому важливим завданням є не ізоляція від світової культури, а формування здатності до культурного діалогу. Українська культура має бути відкритою до нового, але водночас зберігати власне ядро – мову, історичну пам'ять, традиції та цінності.

Україна має можливість не лише запозичувати культурні надбання інших народів, а й активно представляти власну культуру. Саме культурний обмін сприяє взаєморозумінню між народами.

Цифровізація української культури

Однією з характерних рис сучасної культури є активне використання цифрових технологій. Інтернет, соціальні мережі, цифрові архіви, електронні бібліотеки та мультимедійні платформи значно змінили способи створення і поширення культурного продукту.

Для України цифровізація має особливе значення. В умовах війни цифрові технології дозволяють зберігати інформацію про культурні пам'ятки, створювати електронні копії документів, музейних експонатів та мистецьких творів. Бібліотеки, архіви та музеї фактично перетворюються на інформаційні хаби, що формують цифрові колекції, електронні репозитарії та віртуальні музейні платформи [4].

Віртуальні музеї та онлайн-виставки дають змогу знайомитися з українською культурною спадщиною незалежно від місця перебування людини. Це особливо важливо для українців, які через війну були змушені залишити свої домівки.

Соціальні мережі стали також важливим простором культурної комунікації. Молоді митці можуть самостійно презентувати свою творчість, знаходити аудиторію та співпрацювати з людьми з інших країн.

Однак цифрове середовище має і певні проблеми. Значний обсяг інформації ускладнює її перевірку. Поширення неправдивих повідомлень, маніпуляцій та пропаганди може негативно впливати на суспільство. Тому важливо розвивати медіаграмотність і критичне мислення.

Роль освіти у розвитку української культури

Важливе місце у збереженні та розвитку культури належить освіті. Саме освітні заклади формують у молоді розуміння культурної спадщини, історії, мистецтва та цінностей суспільства [2].

Культурологічна освіта допомагає студентам побачити взаємозв'язок між різними явищами культури. Вивчення історії мистецтва, архітектури, літератури, музики та традицій сприяє формуванню цілісного світогляду.

Особливо важливо використовувати сучасні методи навчання. Молодь активно сприймає візуальну інформацію, відеоматеріали, інтерактивні завдання, цифрові ресурси. Тому культурологічна освіта повинна поєднувати традиційні форми навчання з можливостями сучасних технологій.

Для студентів важливо не лише отримувати інформацію про культуру, а й особисто долучатися до культурного життя. Відвідування музеїв, театрів, виставок, концертів, участь у культурних заходах та творчих проєктах допомагають перетворити знання на особистий досвід.

Освіта також має формувати повагу до культурного різноманіття. Розуміння власної культури повинно поєднуватися з толерантним ставленням до культур інших народів.

Сучасне українське мистецтво як форма культурного опору

Сучасне українське мистецтво активно реагує на суспільні події. Художники, музиканти, письменники, режисери та театральні діячі осмислюють досвід війни, втрати, вимушеного переселення, героїзму, волонтерства та людської солідарності [6].

Мистецтво допомагає суспільству говорити про складні теми, які важко передати лише за допомогою звичайної мови. Картина, пісня, фільм або театральна вистава можуть передати емоції та переживання людини, яка стала свідком історичних подій.

Особливу роль відіграє документальне мистецтво. Фотографії, відеозаписи, документальні фільми та свідчення очевидців стають частиною історичної пам'яті. Вони допомагають зберегти правду про події для майбутніх поколінь.

Українські митці сьогодні виконують важливу суспільну функцію. Їхня творчість підтримує моральний дух, привертає увагу світу до України та сприяє осмисленню складного досвіду сучасності. Дослідники відзначають формування своєрідної двоїстої ідентичності митця – водночас художника і борця, – коли художній жест стає формою самозбереження, протесту та збереження культурної пам'яті [1].

Перспективи розвитку української культури

Майбутнє української культури значною мірою залежить від здатності суспільства поєднати збереження культурної спадщини з відкритістю до інновацій [8].

Одним із першочергових завдань є збереження культурних пам'яток, які постраждали внаслідок війни. Необхідними є систематична фіксація пошкоджень, реставрація об'єктів, цифрове архівування та залучення міжнародної підтримки.

Важливим напрямом залишається розвиток української мови та літератури. Підтримка книговидання, бібліотек, перекладацьких проєктів та сучасних українських авторів сприятиме розвитку культурного середовища.

Не менш важливим є підтримання культурних ініціатив молоді. Молоді люди повинні мати можливості для реалізації творчих ідей, участі у мистецьких проєктах, фестивалях, конкурсах та міжнародних культурних програмах.

Українська культура має значний потенціал для міжнародного представлення. Її популяризація може здійснюватися через кіно, музику, літературу, дизайн, гастрономію, фестивалі, музейні проєкти та цифрові платформи.

Важливо також розвивати культурну дипломатію. Представлення української культури у світі сприяє формуванню об'єктивного розуміння України та її історії.

Висновки

Українська культура в умовах сучасних викликів переживає складний, але водночас надзвичайно важливий період розвитку. Війна, глобалізація, цифровізація та суспільні трансформації створюють серйозні виклики для збереження культурної спадщини, але водночас відкривають нові можливості для культурного самовираження.

Культура сьогодні є важливим чинником національної ідентичності та суспільної єдності. Українська мова, традиції, історична пам'ять, мистецтво та культурна спадщина допомагають суспільству усвідомлювати власну самобутність і зберігати духовну стійкість.

Особливого значення культура набуває в умовах війни. Вона стає формою культурного опору, засобом збереження історичної правди та способом комунікації України зі світом. Творчість українських митців допомагає осмислювати пережитий досвід, підтримувати людей та формувати образ України як незалежної європейської держави.

Перспективи української культури пов'язані з поєднанням традицій та інновацій. Збереження культурної спадщини повинно супроводжуватися розвитком сучасного мистецтва, цифрових технологій, культурної освіти та міжнародного культурного співробітництва.

Отже, українська культура не лише зберігає досвід минулих поколінь, а й активно формує майбутнє України. Її розвиток є важливою умовою збереження національної ідентичності, духовної незалежності та суспільної єдності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Антонюк О. Українське мистецтво під час війни: ключові тенденції трансформацій і нова роль митця. *Вісник Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури.* Київ, 2026. № 5. С. 136–143. DOI: https://doi.org/10.32782/naoma-bulletin-2026-5-13.

2. Бойко С. Формування національної ідентичності української молоді в умовах російсько-української війни. *Українознавчий альманах.* Київ, 2022. Вип. 30. С. 17–22. DOI: https://doi.org/10.17721/2520-2626/2022.30.2.

3. Гриценко О. А. Культурний простір і національна культура: теоретичне осмислення та практичне формування : монографія. Київ : Інститут культурології НАМ України, 2019. 256 с.

4. Добровольська В. Цифровізація культурної спадщини України в умовах воєнного стану. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія.* Київ, 2025. № 2. DOI: https://doi.org/10.32461/2409-9805.2.2025.350074.

5. Консолідуючий потенціал етнокультурної традиції українців у контексті сучасних викликів. *Українознавство.* Київ, 2024. № 3 (92).

6. Стоян С. Тема війни в образотворчому мистецтві: специфіка культурних трансформацій. *Українські культурологічні студії.* Київ, 2023. Т. 1, № 12. С. 15–17. DOI: https://doi.org/10.17721/UCS.2023.1(12).03.

7. Тарангул Л. М., Чернікова І. В., Дрогомирецька Л. Р. Збереження історико-культурної спадщини України як чинник національної ідентичності. *Культурологічний альманах.* Київ, 2024. № 1. С. 147–159. DOI: https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.1.18.

8. Шумейко Л. М. Культуротворчий резільєнс як нова культурологічна парадигма. *Культурологічний альманах.* Київ, 2025. № 3.

ПОЛІТОЛОГІЯ / POLITICAL SCIENCE

УДК 32

Олена Тюріна
(Київ, Україна)

ДВОСТОРОННІ ВІДНОСИНИ УКРАЇНИ ТА КРАЇН БАЛТІЇ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

У статті досліджуються особливості розвитку двосторонніх відносин України з Литовською Республікою, Латвійською Республікою та Естонською Республікою на сучасному етапі. Простежено історичні передумови українсько-балтійської взаємодії, проаналізовано її політико-дипломатичний, безпековий, економічний, гуманітарний та соціокультурний виміри. Особливу увагу приділено трансформації відносин після початку повномасштабного російського вторгнення у 2022 р., розвитку довгострокових безпекових угод, оборонної та кібернетичної співпраці, гуманітарній підтримці України, а також спільним регіональним ініціативам. Обґрунтовано значення історичної пам'яті та спільного досвіду протистояння радянській системі для формування сучасної політичної солідарності. Розглянуто перспективи поглиблення взаємодії у контексті європейської та євроатлантичної інтеграції України, розвитку транспортних та енергетичних коридорів, ініціативи Тримор'я та відбудови України.

Ключові слова: *Україна, Литва, Латвія, Естонія, Балтійський регіон, міжнародні відносини, стратегічне партнерство, безпека, європейська інтеграція, Тримор'я.*

The article examines the development of bilateral relations between Ukraine and the Baltic states – Lithuania, Latvia and Estonia – at the present stage. The historical background of Ukrainian-Baltic interaction, as well as its political, security, economic, humanitarian and socio-cultural dimensions are analyzed. Particular attention is paid to the transformation of relations after the beginning of Russia's full-scale invasion of Ukraine in 2022, the development of long-term security agreements, defense and cyber cooperation, humanitarian assistance, regional initiatives and infrastructure projects. The article emphasizes the role of shared historical experience in shaping political solidarity and examines prospects for further cooperation in the context of Ukraine's European and Euro-Atlantic integration, the Three Seas Initiative, infrastructure development and post-war reconstruction.

Keywords: *Ukraine, Lithuania, Latvia, Estonia, Baltic region, international relations, strategic partnership, security, European integration, Three Seas Initiative.*

Сучасний етап розвитку міжнародних відносин у Центрально-Східній Європі характеризується посиленням взаємозалежності між питаннями національної безпеки, регіональної стабільності, економічної стійкості та європейської інтеграції. У цьому контексті двосторонні відносини України з Литвою, Латвією та Естонією набули особливого значення. Протягом років незалежності ці зв'язки пройшли шлях від встановлення дипломатичних контактів і формування договірно-правової бази до політичного, безпекового та гуманітарного партнерства. Повномасштабна війна Росії проти України стала чинником, який істотно прискорив цю трансформацію та розширив коло напрямів взаємодії. [1]

Актуальність дослідження зумовлена тим, що країни Балтії належать до держав, які послідовно підтримують Україну на двосторонньому та багатосторонньому рівнях, розглядаючи безпеку України як важливу складову безпеки Балтійсько-Чорноморського простору. Водночас українсько-балтійські відносини не обмежуються воєнною підтримкою. Вони охоплюють дипломатію, торгівлю, інвестиції, логістику, енергетику,

цифрові технології, гуманітарну політику, культуру та взаємодію громадянських суспільств. [3]

Проблематика українсько-балтійських відносин розглядається у працях з історії міжнародних відносин, дипломатії, регіональних студій та безпекових досліджень. Історичні аспекти взаємодії України та країн Балтії дають змогу простежити формування політичних і культурних зв'язків у різні періоди європейської історії. Сучасний геополітичний вимір співпраці досліджується крізь призму трансформації системи європейської безпеки, російсько-української війни, регіонального співробітництва та ініціативи Тримор'я. Значний масив джерел становлять міждержавні договори, безпекові угоди, офіційні документи та матеріали міжнародних організацій. [5]

Метою статті є комплексний аналіз сучасного стану та основних тенденцій розвитку двосторонніх відносин України з Литвою, Латвією та Естонією з урахуванням їхнього історичного підґрунтя, політико-безпекових, економічних і соціокультурних аспектів, а також визначення ключових напрямів подальшої співпраці.

Історичне підґрунтя українсько-балтійських відносин

Історичні контакти українських земель із територіями сучасних балтійських держав мають тривалу традицію. Важливим етапом стало формування політичних, торговельних і культурних зв'язків у середньовічний період, зокрема в межах політичного простору Великого князівства Литовського. Українські землі в цей період були включені до складної системи політичних та правових відносин Центрально-Східної Європи. Традиції права, місцевого самоврядування та політичної взаємодії, пов'язані з литовсько-руською спадщиною, залишили помітний слід у подальшому розвитку регіону. [9]

Окреме значення для формування історичної пам'яті має досвід визвольних змагань початку XX ст. У період Української революції 1917–1921 років українська дипломатія прагнула сформувати мережу міжнародних контактів і союзів у Центрально-Східній Європі. У цьому контексті важливими були контакти з балтійськими державами та пошук спільних безпекових інтересів. Пізніше ідеї регіонального об'єднання та співпраці держав між Балтійським і Чорним морями отримали розвиток у різних концепціях регіонального співробітництва. [14]

Вирішальним чинником зближення України та балтійських народів у XX столітті став спільний досвід перебування у складі Радянського Союзу. Репресії, депортації, обмеження національно-культурного розвитку та придушення політичних свобод сформували подібні історичні травми та моделі сприйняття загроз. Досвід національно-визвольного руху в Україні та рухів опору в країнах Балтії, а також активізація демократичних рухів наприкінці 1980-х років створили передумови для відновлення державної незалежності. [13]

Відновлення незалежності України та Литви, Латвії й Естонії на початку 1990-х років започаткувало новий етап міждержавних відносин. Базові документи визначили правові рамки співпраці. Договір про основи міждержавних відносин між Україною та Литвою був підписаний 12 грудня 1991 р., а договори про дружбу і співробітництво з Латвією та Естонією – у травні 1992 р. У подальшому сформувалися механізми політичного діалогу, міжурядових контактів, економічної та гуманітарної взаємодії. [6]

Таким чином, історичний досвід є не лише ретроспективним тлом сучасних відносин, а й одним із чинників формування взаємної довіри. Для країн Балтії український досвід протистояння російській агресії та прагнення до європейської інтеграції розглядаються у взаємозв'язку з їхнім власним історичним досвідом відновлення незалежності та інтеграції до європейських і євроатлантичних структур.

Політичний та безпековий вимір сучасних відносин

Після 2014 р., а особливо після 24 лютого 2022 р., політичний діалог України з Литвою, Латвією та Естонією істотно інтенсифікувався. Країни Балтії послідовно підтримують територіальну цілісність і суверенітет України, виступають за збереження міжнародного санкційного тиску на Росію та підтримують посилення міжнародної допомоги Україні. Ця

позиція проявляється як у двосторонніх контактах, так і в діяльності Європейського Союзу, НАТО, ООН та інших міжнародних форматів. [10]

Важливою особливістю сучасного етапу стало укладення довгострокових безпекових угод. У 2024 р. Україна підписала відповідні документи з Латвією, Естонією та Литвою, які передбачають довгострокову підтримку у військовій, фінансовій та інших сферах. Такі угоди мають значення не лише як документи про поточну допомогу, а й як механізм формування більш передбачуваних двосторонніх відносин у сфері безпеки. [7]

Особливе місце у регіональній системі співробітництва посідає «Люблінський трикутник» за участю України, Литви та Польщі. Його створення у 2020 р. спрямоване на поглиблення політичної координації, регіональної безпеки, економічної та гуманітарної взаємодії. Для України цей формат є важливим каналом взаємодії з державами Центрально-Східної Європи, а для Литви – одним із інструментів формування ширшого регіонального порядку. [2]

Безпекова співпраця охоплює не лише передачу військової допомоги, а й підготовку військовослужбовців, розмінування, кібербезпеку, протидію дезінформації, розвиток оборонно-промислової кооперації та обмін практичним досвідом. У межах міжнародних «коаліцій спроможностей» Латвія, Литва та Естонія беруть участь у розвитку напрямів, пов'язаних із безпілотними системами, розмінуванням та ІТ-інфраструктурою оборонного сектору України. Така взаємодія демонструє перехід від ситуативної допомоги до більш системної моделі безпекового партнерства.

Окремим напрямом є кібербезпека. Естонія має значний досвід розвитку цифрового державного управління та кіберзахисту, а українська сторона – практичний досвід протидії масштабним кібератакам в умовах війни. Співпраця у цій сфері спрямована на підвищення стійкості державних інформаційних систем, захист критичної інфраструктури та обмін інформацією про кіберзагрози. [15]

Країни Балтії також послідовно підтримують міжнародно-правові механізми притягнення до відповідальності за міжнародні злочини, пов'язані з російською агресією проти України. Цей напрям взаємодії поєднує політичні та правові інструменти та спрямований на формування довгострокових принципів міжнародної відповідальності.

Економічне співробітництво, торгівля та інфраструктура

Економічний компонент українсько-балтійських відносин зазнав істотної трансформації під впливом повномасштабної війни. Якщо раніше основна увага приділялася розвитку торгівлі, інвестицій та підприємницьких контактів, то після 2022 р. до порядку денного вийшли питання збереження економічної стійкості України, логістики, енергетичної безпеки, оборонно-промислової кооперації та майбутньої відбудови. [4]

Одним із ключових напрямів стала підтримка функціонування транспортних коридорів. В умовах блокування частини традиційних морських маршрутів особливого значення набули сухопутні та залізничні шляхи через країни Європейського Союзу. Балтійські порти та транспортна інфраструктура розглядаються як один із напрямів диверсифікації українського експорту та доступу до ринків Північної Європи. Водночас подальший розвиток таких маршрутів потребує узгодження технічних стандартів, пропускної спроможності, митних процедур та інфраструктурних інвестицій.

У цьому контексті перспективним є залучення України до «Ініціативи трьох морів», яка орієнтована на розвиток інфраструктурних зв'язків між державами Балтійського, Адріатичного та Чорного морів. Для України цей формат може мати значення у сферах транспорту, енергетики, цифрової інфраструктури та регіональної економічної інтеграції. Проєкти на кшталт Rail Baltica та Via Carpathia створюють основу для формування вертикальних транспортних коридорів Північ–Південь, а розвиток енергетичних інтерконекторів відкриває можливості для подальшої інтеграції українського енергетичного ринку з європейським. [12]

Важливим є також досвід країн Балтії у відмові від залежності від російських енергетичних ресурсів. Для України, яка внаслідок війни зіткнулася з системними ударами по енергетичній інфраструктурі, співпраця з балтійськими державами може сприяти розвитку децентралізованої генерації, підвищенню стійкості мереж та диверсифікації джерел постачання.

Окремий напрям становить участь країн Балтії у відновленні української інфраструктури. Підтримка окремих регіонів України, відновлення житлових, освітніх та енергетичних об'єктів створюють практичний вимір двостороннього партнерства. Важливим є перехід від екстреної допомоги до довгострокових проєктів відбудови, які можуть поєднувати державне фінансування, міжнародні програми, місцеве самоврядування та приватний бізнес.

Економічна взаємодія має також військово-технічний компонент. Потреби України у сучасних технологіях стимулюють розвиток співпраці у сфері безпілотних систем, засобів протидії дронам, зв'язку, розвідки та кіберзахисту. Для країн Балтії ця співпраця також створює можливості отримання практичного досвіду експлуатації відповідних технологій в умовах високої інтенсивності бойових дій.

Гуманітарний, соціальний та культурний вимір

Повномасштабна війна спричинила значне переміщення українського населення до країн Європи. Литва, Латвія та Естонія стали державами, які прийняли значну кількість громадян України та створили механізми їхнього тимчасового захисту, доступу до освіти, медицини та соціальних послуг. За наведеними у дипломній роботі даними, у 2024 р. в Литві перебувало близько 80 тисяч українців, у Латвії – близько 50 тисяч, в Естонії – понад 40 тисяч. Для невеликих за чисельністю населення держав це створило помітне навантаження на місцеві системи соціальної підтримки. [11]

Гуманітарна взаємодія має двосторонній характер. З одного боку, балтійські держави забезпечують прихисток, соціальну підтримку та можливості інтеграції українців. З іншого – українські громади стають важливою частиною суспільного життя країн перебування, беруть участь у культурних, освітніх та громадських ініціативах, підтримують зв'язок із Україною та сприяють взаємному культурному обміну.

Важливим напрямом залишається освітня співпраця. Українські діти, які перебувають у країнах Балтії, інтегруються до місцевих освітніх систем або навчаються за комбінованими моделями. Вищі навчальні заклади та громадські організації реалізують програми академічної мобільності, мовної підтримки, психологічної та соціальної адаптації. Такі практики формують довгострокові гуманітарні зв'язки, значення яких виходить за межі періоду війни.

Культурна дипломатія також відіграє важливу роль у зміцненні взаєморозуміння. Спільні культурні заходи, виставки, конференції, літературні та мистецькі проєкти сприяють актуалізації спільної історичної спадщини та формуванню сучасного образу України в балтійських суспільствах. Паралельно відбувається переосмислення спільного досвіду радянського минулого, що має значення для суспільної консолідації у Центрально-Східній Європі.

Виклики та перспективи подальшої взаємодії

Сучасне українсько-балтійське партнерство розвивається в умовах комплексних геополітичних викликів. Насамперед ідеться про тривалу російсько-українську війну та пов'язані з нею ризики для східного флангу НАТО і держав Балтійського моря. Російська військова активність, гібридні операції, кібератаки, інформаційний вплив та загрози критичній інфраструктурі формують спільне безпекове середовище. [8]

Одним із викликів є протидія дезінформації. Російські інформаційні кампанії спрямовані на поляризацію суспільств, поширення недовіри до державних інституцій та міжнародної підтримки України, а також на формування уявлення про «втому» європейських держав від війни. Для України та країн Балтії це створює потребу в посиленні медіаграмотності, обміні інформацією та координації стратегічних комунікацій.

Інший напрям – захист критичної інфраструктури. Енергетичні мережі, підводні кабелі, транспортні вузли та цифрові системи мають стратегічне значення. Досвід України у відновленні енергосистеми після ракетних і дронових атак та досвід країн Балтії у диверсифікації енергопостачання створюють основу для взаємного навчання та спільного розвитку стійкості.

Перспективи співпраці значною мірою пов'язані з європейською та євроатлантичною інтеграцією України. Країни Балтії вже мають досвід вступу до ЄС і НАТО та можуть відігравати роль партнерів у процесі інституційної адаптації України. Йдеться про обмін досвідом реформування державного управління, сектора безпеки, цифровізації, економічної політики та виконання європейських стандартів.

Особливого значення набуває інфраструктурна інтеграція. Розвиток транспортних коридорів між Балтійським і Чорним морями, підключення України до регіональних енергетичних проєктів, цифрових мереж та логістичних маршрутів може створити нові економічні зв'язки. У цьому сенсі «Тримор'я» може розглядатися як один із форматів, здатних поєднати економічні та безпекові інтереси держав регіону.

Важливим довгостроковим напрямом є оборонно-промислова співпраця. Війна продемонструвала необхідність масштабного виробництва боєприпасів, безпілотних систем, засобів протиповітряної оборони, засобів радіоелектронної боротьби та обладнання зв'язку. Україна володіє унікальним практичним досвідом ведення сучасної війни, тоді як балтійські держави мають досвід технологічних інновацій, цифрового управління та координації оборонної політики у межах НАТО. Поєднання цих можливостей може стати основою для спільних виробничих і технологічних проєктів.

Окреме значення матиме співпраця у відбудові України. Вона може охоплювати відновлення муніципальної інфраструктури, енергетики, транспорту, цифрових систем, житла та соціальних об'єктів. Для країн Балтії така участь є не лише гуманітарним внеском, а й можливістю посилити економічні зв'язки з Україною та сприяти її наближенню до європейського економічного простору.

Отже, подальший розвиток двосторонніх відносин доцільно розглядати як багаторівневий процес, у якому безпекове партнерство поєднується з економічною інтеграцією, гуманітарною взаємодією та спільною участю у формуванні регіональної політики. Водночас сталість такого партнерства залежатиме від інституційного оформлення домовленостей, реалізації спільних проєктів і здатності сторін адаптуватися до змін у європейському безпековому середовищі.

Висновки

Українсько-балтійські відносини на сучасному етапі характеризуються значним поглибленням та розширенням предметних сфер взаємодії. Їхня сучасна динаміка має історичне підґрунтя, пов'язане зі спільним досвідом політичного розвитку Центрально-Східної Європи, боротьби за державну незалежність та протистояння радянській системі. Саме цей досвід сприяв формуванню взаєморозуміння щодо характеру безпекових загроз у регіоні.

Після початку повномасштабного російського вторгнення політичне та безпекове партнерство України з Литвою, Латвією та Естонією набуло особливої інтенсивності. Довгострокові безпекові угоди, військова та фінансова допомога, участь у міжнародних коаліціях, співпраця у сфері кібербезпеки та підтримка міжнародно-правових механізмів відповідальності свідчать про інституціоналізацію взаємодії.

Економічне співробітництво дедалі більше пов'язується з питаннями стійкості української економіки, логістики, енергетики, оборонно-промислової кооперації та відбудови. Балтійські транспортні коридори, порти, енергетичні та цифрові інфраструктурні проєкти можуть відіграти важливу роль у поглибленні економічної інтеграції України з Європейським Союзом.

Не менш важливим є гуманітарний вимір партнерства. Прийняття українських громадян, підтримка освіти, соціальної адаптації та культурних зв'язків сприяють формуванню стійких суспільних контактів. Цей рівень взаємодії створює довгостроковий соціальний капітал українсько-балтійських відносин.

Перспективи подальшого розвитку пов'язані з європейською та євроатлантичною інтеграцією України, поглибленням регіонального співробітництва, розвитком «Тримор'я», спільними інфраструктурними проєктами, цифровою та енергетичною інтеграцією, а також оборонно-промисловою кооперацією. Відносини України з Литвою, Латвією та Естонією таким чином формують важливу складову сучасної системи взаємодії держав Центрально-Східної Європи та мають потенціал для подальшого інституційного й практичного поглиблення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2023 році». Київ : НІСД, 2023. 182 с.

2. Вдовиченко В. Тримор'я для країн Балтії: що вимірюємо, куди рухаємося? Київ : Інститут демократизації та розвитку, 2021. 64 с.

3. Віднянський С. В., Мартинов А. Ю. Україна в системі міжнародних відносин в епоху глобальних трансформацій : монографія. Київ : Інститут історії України НАН України, 2018. 576 с.

4. В'ятрович В. М. Історія з грифом «Секретно»: Український визвольний рух. Київ : Наш формат, 2014. 320 с.

5. Головченко В. І. Дипломатична історія України : підручник. Київ : Київський університет, 2016. 315 с.

6. Договір про дружбу і співробітництво між Україною і Латвійською Республікою від 23 травня 1992 р. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/428_004#Text (дата звернення: 17.05.2024).

7. Договір про дружбу і співробітництво між Україною та Естонською Республікою від 26 травня 1992 р. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/233_004#Text (дата звернення: 17.05.2024).

8. Договір про основи міждержавних відносин між Україною та Литовською Республікою від 12 грудня 1991 р. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440_003#Text (дата звернення: 17.05.2024).

9. Зашкільняк Л. О. Історія Центрально-Східної Європи : посібник для студентів. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2001. 660 с.

10. Зовнішня політика України: стратегічні пріоритети та європейські виміри : колективна монографія / за ред. В. Огризка. Київ : Вид-во НАУ, 2020. 310 с.

11. Касьянов Г. В. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–1980-х років. Київ : Либідь, 2019. 224 с.

12. Коппель О. А. Балтійсько-Чорноморський регіон у сучасних геополітичних умовах: виклики та загрози. Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії. 2022. № 3. С. 72–85.

13. Кульчицький С. В. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Київ : Темпора, 2013. 504 с.

14. Матяш І. Українська дипломатія 1917–1921 років: таємниці державних інтересів. Київ : Видавництво «Кліо», 2019. 280 с.

15. Оболенцев В. Ф. Базові засади системного аналізу кіберзагроз у сучасному світі. Харків : Юрайт, 2021. 116 с.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ / LEGAL SCIENCES

ӘОЖ 34.343.9

Кулбагила Байкенжина, Болат Сарсембаев
(Қарағанды, Қазақстан)

ОТБАСЫНДАҒЫ КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРҒА ҚАТЫСТЫ КҮШ ҚОЛДАНУДЫ ЗЕРТТЕУДІҢ ВИКТИМОЛОГИЯЛЫҚ АППАРАТЫ

Мақалада отбасындағы кәмелетке толмағандарға қатысты күш қолдануды зерттеудің виктимологиялық аппараты қарастырылады. Кәмелетке толмағандардың виктимділігіне әсер ететін факторлар, зорлық-зомбылықтың түрлері және оның жәбірленуші тұлғаға тигізетін әлеуметтік-құқықтық салдары талданады. Зерттеу барысында кәмелетке толмағандарды қорғау және виктимизацияның алдын алу бағытындағы виктимологиялық тәсілдердің маңызы айқындалады.

Кілт сөздер: *кәмелетке толмағандар, отбасылық зорлық-зомбылық, виктимология, виктимділік, жәбірленуші.*

The article examines the victimological framework for studying violence against minors within the family. It analyzes the factors affecting the victimization of minors, the forms of violence, and its social and legal consequences for victims. The study highlights the importance of victimological approaches aimed at protecting minors and preventing their victimization.

Keywords: *minors, domestic violence, victimology, victimization, victim.*

Қылмыскермен бірге басқа адамдар, ең алдымен жәбірленушілер қылмыстық жағдайды дамытуда белгілі рөл атқара алады. Кейбір жағдайларда қылмыскерлердің әрекеттері белгілі бір дәрежеде қылмыс нәтижесінде зиян келтіретін адамдардың мінез-құлқы мен жеке қасиеттерімен анықталады.

Г.Р.Рустемованың ескертуі бойынша қылмыскермен жәбірленуші бір құбылыстың екі жағын білдіреді – қылмыс, көбінесе жәбірленушінің жеке басы мен мінез-құлқы белсенді фактор ретінде әрекет етеді. Ш.Б.Маликова сондай – ақ осындай ұстанымды ұстана отырып, жәбірленушіні «қылмыс алдындағы және тікелей қылмыстық жағдайдың элементі» деп санайды. Көбінесе бұл қылмыскердің қандай жағдайда болатынына байланысты – қылмыс жасауға ықпал етеді немесе кедергі келтіреді. Көбінесе жәбірленуші қылмыскерді қоздыратын жағдайлардың авторы ретінде әрекет етеді» [1, 87-89 бб].

Басқаша айтқанда, көптеген қылмыстар бізге жәбірленушінің болған жағдайға қосқан елеулі үлесін көрсетеді, бұл қылмыс ерлі – зайыптылардың-қылмыскер мен жәбірленушінің әрекетінің нәтижесі болып табылады. Шынында да, кез – келген қылмыс-бұл объективті және субъективті байланыстардың жиынтығына негізделген қылмыскер мен жәбірленушінің өзара әрекеттесуінің нәтижесі, осыған байланысты қылмыскердің ғана емес, сонымен бірге отбасындағы күш қолданудан зардап шеккен адамның жеке басын зерттеу қажет.

Виктимологиялық тәсіл қылмыскердің отбасылық ортасында жасалған қылмыстарды талдауда өте тиімді екенін ескерсек. В.С.Харламов сонымен бірге отбасындағы қақтығыстар негізінде жасалған қылмыстардан зардап шеккендерді тәуелсіз виктимологиялық зерттеу тақырыбына негізді түрде бөлді.

Бұл отбасылық қылмыстарда жәбірленушілердің рөлі олардың криминологиялық бағалауы бойынша жалпы қылмыстардағы рөлдері анағұрлым маңызды. Қарастырылып отырған қылмыс санатында қылмыскер мен жәбірленуші күнделікті әлеуметтік қарым-қатынас шеңберімен (отбасылық, туыстық, қарым-қатынас, жүйелі тұрмыстық байланыс) тығыз байланысты.

Кәмелетке толмағандарға қатысты отбасындағы күш қолданудың виктимологиялық аспектілерін зерттеуде виктимологиялық аппаратты құру орынсыз, қазірдің өзінде жасалғанға жүгіну негізделген. Виктимологиялық аппараттың тұжырымдамалық негізі «жәбірленуші» немесе «жәбірленуші факторлар», «жәбірленуші мінез-құлық», «жәбірленуші жағдай», «жәбірленуші профилактика» сияқты ұғымдардан тұрады.

Осы зерттеуде жоғарыда аталған ұғымдар келесі түсіндірмеде қолданылған. Виктимологияның негізгі ұғымы – «қылмыстың құрбаны». Қазақстандық заңнаманы талдай отырып, «қылмыс құрбаны» деген ұғым жоқ, оның орнына «жәбірленуші» ұғымы қолданылады деген қорытындыға келеміз. «Жәбірленуші» ұғымын қолдану виктимологиялық зерттеулерде де өте қолайлы, бірақ бұл азаматты іс жүзінде мойындау фактісімен байланысты болмауы керек. Бұл зерттеуде «қылмыс құрбаны» және «қылмыс жәбірленушісі» терминдері зерттеу нәтижелерін сипаттау кезінде дәл көрсетілгендей қолданылады.

Эмпирикалық зерттеу қылмыстан зардап шеккен адамның операциялық тұжырымдамасына негізделген. Осы тұжырымдамаға сәйкес, қылмыстың құрбаны-бұл қылмыс тікелей моральдық, физикалық немесе мүліктік зиян келтірген немесе оған нақты қауіп төндірген жеке тұлға.

Осы зерттеу тақырыбына қатысты отбасындағы күш қолданудың құрбаны ретінде он сегіз жасқа толмаған, отбасылық күш қолдану нәтижесінде физикалық немесе моральдық зиян келтірілген не оны келтірудің нақты қаупі туындаған жеке тұлға түсінілуі керек. Бұл жағдайда отбасындағы күш қолдану құрбаны ұғымынан мүліктік зиян келтіру немесе нақты қауіп-қатерді көрсету алынып тасталады. Виктимологиядағы негізгілердің бірі-виктимизация ұғымы, ол заңмен қорғалатын қоғамдық қатынастар субъектісін (жеке адамды немесе белгілі бір адам қауымдастығын) қылмыстық әрекеттің нәтижесінде қылмыстың құрбанына айналдыру процесі мен әлеуметтік маңызды салдарын білдіреді.

Тағы бір нәрсе – «құрбандық» ұғымымен тығыз байланысты. «Жәбірленушілік-бұл адамның тұрақты типтік әлеуметтік және психологиялық қасиеттерінің белгілі бір жиынтығы, олар сыртқы жағдайлармен өзара әрекеттесіп, оның қылмыстың құрбаны болу қабілетін арттырады». Басқаша айтқанда, бұл жеке тұлғаның ерекше қасиеті, сайып келгенде, оның қылмыстық тұрғыдан «осалдығын» тудырады. Құрбандықтың екі негізгі түрі бар – жеке және рөлдік. Өз кезегінде жеке жәбірленушілік екі түрге бөлінеді: тұлғаның объективті қасиеттеріне байланысты (жыныстық, жас) жәбірленушілік, жәбірленушілік – патология, стресстік жәбірленушілік) және жеке тұлғаның виктимогендік деформациясы.

Отбасылық күш қолданудың кәмелетке толмаған құрбандары көбінесе жеке тұлғаның объективті қасиеттерімен, атап айтқанда жыныстық және жас ерекшеліктеріне байланысты құрбандыққа шалдығу қаупінің жоғарылауымен сипатталады, сирек жағдайда құрбандық-патология (жеке тұлғаның патологиялық жағдайының салдары ретінде құрбандық: психикалық ауру, соқырлық, саңырау, мүгедектік және денсаулықтың өзге де ауыр бұзылыстары).

Н.Уласбекулы атап өткендей, «балалар мен жасөспірімдердің психофизикалық ерекшеліктері – қызығушылық, шытырман оқиғаларға деген құштарлық, сенімділік, ұсыныс, қажеттілік туындайтын жағдайларға бейімделе алмау, жанжалды өмірлік жағдайларда дәрменсіздік, ақырында, кейбір жағдайларда физикалық әлсіздік – осы жас тобының құрбандығының жоғарылауына әкеледі» [2, 82 б].

Жәбірленушінің жынысы да қылмыс жасау механизмінде маңызды рөл атқарады, әсіресе оған қатысты жасалған қылмыстың түріне байланысты. Мысалы, «... кейбір қылмыстардан әйел адамдардың құрбандықтарының саны жоғарылауы айқын (мысалы, зорлау, жыныстық күш қолдану және т.б.).

Сонымен қатар, жәбірленушілік адамның құрбан болу қабілеті емес екенін және жеке тұлғаның субъективті, объективті бейімділігіне ғана байланысты емес екенін есте ұстаған

жөн. Алайда, адамның қылмыс құрбанына айналу ықтималдығын тек өзіне тән жәбірленушілік қана емес, сонымен бірге жәбірленуші мінез-құлық та арттыра алады».

«Бұл екі ұғым (жәбірленуші және жәбірленуші мінез-құлық) бірдей емес: жәбірленуші міндетті түрде жәбірленуші мінез-құлықта көрінбейді, ал жәбірленуші мінез-құлық өз кезегінде әрқашан жәбірленушінің салдары бола бермейді. Жәбірленуші мінез-құлық-жәбірленушінің оған қандай да бір зиян келтіруге тікелей немесе жанама түрде ықпал ететін мінез-құлқы» [3, 89 б]. Бұл тұжырымдама жәбірленушінің құрбан болуына ықпал ететін қылмыстық жағдайда болуы мүмкін барлық мінез-құлқын біріктіреді.

Сонымен, адамның белгілі бір қылмыстық жағдайлардағы мінез-құлқы бейтарап болуы мүмкін, оны құрбан етуге ешқандай ықпал етпейді, бірақ бұл адамды қылмыскер өзіне тән құрбандыққа байланысты «таңдайды». Бұл мінез-құлық қылмыскер жас баланы немесе физикалық науқас адамды жәбірленуші ретінде таңдағанда, соңғысы қарсылық көрсете алмайтындығына сеніп, болған жағдай туралы құқық қорғау органдарына хабарланбайды деген жағдайда.

Сонымен қатар, адамға тән жәбірленушілік мінез-құлықта сырттан объективтендірілуі мүмкін. Адамның құрбан болуының салдары болып табылмайтын және жағдайдың нақты ерекшеліктерімен анықталатын, бірақ соған қарамастан қылмыс жасауға ықпал ететін бір реттік жәбірленушілік мінез-құлық жағдайлары болуы мүмкін. Жәбірленушінің іс-әрекеті заңмен қорғалатын мүдделерді қорғауды жүзеге асырумен байланысты болған кезде де, әлеуметтік жағынан мақұлданбаған кезде де жәбірленушінің мінез-құлқы біртекті емес және әлеуметтік жағынан мақұлданбауы мүмкін. Жәбірленушінің әлеуметтік мақұлданбаған мінез – құлқы және оның жәбірленушінің кінәсі сияқты құрбандықтың механизміндегі рөлі виктимологияның негізгі және пікірталас мәселелерінің бірі болып табылады.

Бұл зерттеуде З.Р.Танаеваның тұжырымдамасы қолданылды, оған сәйкес әлеуметтік мақұлданбаған мінез-құлық кінәліге және теріс кінәсіз жәбірленушінің өзінің мінез-құлқының теріс сипатын білмеуі де, оның мүмкін екенін түсінуі де мүмкін оның мүдделері саласында қол сұғушылық жасауға ықпал етуі.

Негізінен, отбасындағы күш қолданудың кәмелетке толмаған құрбандары бейтарап мінез-құлықпен сипатталады, өйткені жәбірленуші өзіне тән құрбандыққа байланысты қылмыскер ретінде «таңдалған». «Виктимологиялық жағдай – жоғары жәбірленуші потенциалы бар тұлғаны қалыптастыруды, нақты қылмысқа дейінгі жәбірленуші өмірлік жағдайды, қылмысты тікелей жасау жағдайын, сондай-ақ қылмыс жасағаннан кейінгі жәбірленушінің жай-күйі мен мінез-құлқын қамтитын объективті және субъективті мән-жайлардың жиынтығы». Айта кету керек, қылмыс алдындағы және нақты қылмыс жағдайының кезеңдерінде виктимологиялық және криминологиялық жағдайлар сәйкес келеді, олардың айырмашылығы-оларды жәбірленуші мен қылмыскер тиісінше қалай қабылдайды, оған қандай әсер етеді.

Тағы бір тұжырымдама бар – «виктимогендік жағдай», ол «виктимологиялық жағдай» ұғымының құрамдас бөліктерінің бірі болып табылады және жәбірленушінің жеке құрбандығын жүзеге асырудың қолайлы мүмкіндігін тудыратын объективті және субъективті жағдайлардың жиынтығын қамтиды, басқаша айтқанда-бұл қылмыс алдындағы жәбірленушінің жағдайы.

Сонымен қатар, оны анықтайтын дәлелдерсіз құрбандық процестерін зерттеу мағынасыз. Мұндай факторларға – жәбірленушінің жеке басының ішкі (жеке және мінез-құлық ерекшеліктері) және сыртқы (сыртқы ортаның сипаттамалары, атап айтқанда қылмыстық жағдайлардың сипаттамалары-жәбірленушінің жәбірленушілігімен де, оның жәбірленушілік мінез-құлқымен де байланысты емес, қылмыс жасалғанға дейін немесе оның сәтінде қалыптасатын объективті жағдайлар) жатады.

Осы зерттеудің виктимологиялық аппаратына қатысты тағы бір ұғым бар – виктимологиялық профилактика. Бұл қылмыспен күресудің маңызды бағыттарының бірі,

онда алдын-алу шаралары қылмыскердің мінез-құлқына емес, жәбірленушіге бағытталған. Виктимологиялық профилактика деп жәбірленушінің «кінәлі» мінез-құлқын қалыптастыратын мән-жайларды анықтауға және жоюға, оларға алдын алу шараларын қолдануға, девиктимизацияға, жәбірленушінің қайталануының алдын алуға бағытталған іс-әрекет түсініледі.

Виктимологиялық профилактиканың пәні виктимогендік процестер мен факторлар болып табылады, олар виктимизация болуы мүмкін. Мұндай профилактиканың объектісі қылмыстың нақты және ықтимал құрбандары болып табылады. Айта кету керек, виктимологиялық профилактика дәстүрлі профилактикамен қатар қылмыстың алдын алу деңгейін жоғарылатады, алдын алу шараларын қисынды түрде аяқтайды. Дәл осы виктимологиялық профилактика саласында ойластырылған шешімдер қабылдау үшін қылмыс құрбандары, әлеуметтік зардаптар, жәбірленушілердің жәбірленушілік дәрежесі, жәбірленушілердің жәбірленушілік мінез-құлқы туралы ақпарат қажет. Зерттеу нәтижелерімен, оны талдау нәтижесінің қорытындылары және осыған қатысты жасалған тұжырымдар кәмелетке толмағандарға қатысты отбасылық күш қолдануға тиімді қарсы тұруға мүмкіндік береді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Рустемова Г.Р., Маликова Ш.Б., Маликов Д.Б. О семейно-бытовом (домашнем) насилии в отношении несовершеннолетних детей – жертв насилия. *Вестник КазНУ. Серия юридическая.* 2024. Т. 110. № 2.

2. Уласбекулы Н. Насилие в семье как основной фактор виктимизации несовершеннолетних в Казахстане. *Бюллетень науки и практики.* 2026. Т. 12. № 3.

3. Ибрагимова Л.Р. Несовершеннолетние жертвы семейного насилия. *Социальное управление.* 2024. Т. 6. № 3.

УДК 342.9:004.8:341.231.14

Роман Горбань, Людмила Савранчук
(Київ, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В АДМІНІСТРАТИВНІЙ ПРОЦЕДУРІ: ПРАВОВІ РИЗИКИ ТА ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ПРИВАТНОЇ ОСОБИ

У тезах проаналізовано правові ризики та гарантії захисту прав приватних осіб під час застосування систем штучного інтелекту в адміністративній процедурі. Розкрито відмінності між технічною автоматизацією та використанням ШІ, а також висвітлено проблеми прозорості, алгоритмічної упередженості, дотримання права бути вислуханим та забезпечення змістовного людського контролю. Обґрунтовано необхідність запровадження оцінки впливу ШІ на права людини, обов'язкового журналювання операцій та збереження повної відповідальності адміністративного органу за прийняті рішення.

Ключові слова: *штучний інтелект, адміністративна процедура, прозорість, людський контроль, захист персональних даних, мотивування адміністративного акта.*

The thesis analyzes the legal risks and safeguards for protecting the rights of private individuals when using artificial intelligence systems in administrative procedures. It reveals the differences between technical automation and the use of AI, as well as highlights the issues of transparency, algorithmic bias, compliance with the right to be heard, and ensuring meaningful human control. The necessity of introducing an AI human rights impact assessment, mandatory logging of operations, and maintaining the full liability of the administrative body for decisions made is substantiated.

Keywords: *artificial intelligence, administrative procedure, transparency, human control, personal data protection, reasoning of administrative acts.*

Цифрова трансформація публічного адміністрування зумовлює використання систем штучного інтелекту (ШІ) для аналізу даних, перевірки документів, підготовки проєктів адміністративних актів і прийняття рішень. Такі системи можуть пришвидшити адміністративну процедуру, але водночас створюють ризики непрозорості, дискримінації, неналежного мотивування, порушення права особи бути вислуханою та невизначеності відповідальності. Тому застосування ШІ допустиме лише за умови збереження процедурних гарантій приватної особи.

ШІ слід відрізняти від звичайної автоматизації. Рада Європи розмежовує системи, які лише підтримують рішення посадової особи, і системи, результат яких визначає остаточне адміністративне рішення [5, с. 8–9]. В. Сірко виокремлює технічну автоматизацію, алгоритмічну підтримку, частково та повністю автоматизоване вирішення справи. Чим вища автономність системи та її вплив на права особи, тим суворішими мають бути правові гарантії [4, с. 37–39]. У цьому контексті європейські стандарти, зокрема Акт ЄС про штучний інтелект, відносять системи ШІ, що використовуються в сфері надання публічних послуг та прийняття владних рішень, до категорії систем високого ризику, що вимагає застосування до них підвищених вимог щодо безпеки, детального аудіювання та якості вихідних даних.

Розмежування має практичне значення, так автоматична реєстрація заяви або перевірка комплектності документів здебільшого стосується технічного опрацювання, тоді як рекомендація відмовити у видачі дозволу вже може впливати на правове становище заявника. Якщо службовець лише підтверджує запропонований результат, формальна наявність людини не забезпечує належного контролю. Оцінювати слід фактичну роль технології у справі та можливість посадової особи змінити результат [4, с. 37–40].

Стаття 62 Закону України «Про адміністративну процедуру» допускає повне або часткове здійснення адміністративного провадження в автоматичному режимі у визначених законом випадках. Адміністративний орган при цьому відповідає за прийнятий акт [1, с. 346–351]. Використання ШІ потребує додаткових запобіжників, оскільки такі системи не лише виконують наперед задані операції, а й можуть аналізувати дані, формувати рекомендації та прогнозні результати.

Технічна здатність системи виконати певну операцію сама по собі не створює повноваження адміністративного органу. ШІ має застосовуватися в межах компетенції та відповідно до встановленої процедури. Особливо обережно слід автоматизувати дискреційні рішення, коли закон дозволяє обрати один із кількох правомірних варіантів. Наперед заданий критерій не повинен підміняти оцінку конкретних обставин і пропорційності втручання у права особи [4, с. 39–40].

Першим істотним ризиком є непрозорість алгоритмічного рішення. Особа повинна знати, що під час вирішення її справи використовувався ШІ, які дані мали істотне значення, за якими критеріями їх оцінювали та чому отримано саме такий результат. Доступ до програмного коду не завжди потрібний, однак пояснення має бути достатнім для розуміння рішення та його оскарження. Рада Європи розрізняє технічну прозорість системи і пояснюваність конкретного рішення для адресата [5, с. 12].

На нашу думку, повідомлення про використання ШІ не має обмежуватися загальною фразою на вебсайті органу. Заявникові доцільно пояснювати роль системи у його справі, межі автоматизованої оцінки та порядок звернення до посадової особи. Пояснення слід викладати зрозумілою мовою: посилання лише на технічний показник або машинний рейтинг не дає змоги перевірити фактичні й правові підстави несприятливого адміністративного акта.

Другий ризик пов'язаний з алгоритмічною упередженістю, дискримінацією та обробкою персональних даних. Результат залежить від навчальних даних, закладених критеріїв і ваги окремих факторів, тому помилки можуть системно відтворювати нерівне ставлення [5, с. 11]. Системи ШІ також часто зіставляють значні масиви персональної інформації з даними державних реєстрів. Це вимагає законної мети обробки, належної якості даних, інформаційної безпеки та реальної можливості оскаржити автоматизоване рішення [3, с. 60].

Захист даних передбачає увагу не тільки до запобігання витоку інформації, а й до її достовірності та відповідності меті обробки. Застарілий запис у реєстрі може стати підставою помилкової рекомендації. Тому доцільно передбачити перевірку джерела відомостей, обмеження доступу та можливість їх виправлення. Передавання персональних даних зовнішньому сервісу ШІ також потребує окремої перевірки правомірності, а не лише зручності такого сервісу [3, с. 60].

Право приватної особи бути вислуханою не може залежати від способу опрацювання справи. Алгоритм може не врахувати виняткові обставини, тому особа повинна мати можливість подати пояснення, документи та заперечення. Повністю автоматизоване вирішення справи ускладнює реалізацію цього права [5, с. 13]. Справи, у яких необхідно оцінити пропорційність, індивідуальні обставини або баланс приватного і публічного інтересів, мають розглядатися зі змістовним людським контролем [4, с. 39–40].

Реальна участь особи означає, що її пояснення можуть вплинути на результат, а не просто долучаються до справи після автоматичної відмови. Якщо заявник вказує на помилку в даних або на обставину, якої система не врахувала, орган повинен змістовно перевірити цей аргумент. Інакше право бути вислуханою перетворюється на формальність, а автоматизація закріплює первинну помилку.

Людський контроль не повинен зводитися до формального підтвердження машинного результату. Посадова особа має перевіряти дані, оцінювати обставини справи, відхиляти рекомендацію системи та приймати власне мотивоване рішення, а за необхідності – повністю заблокувати чи переглянути алгоритмічне рішення [4, с. 40]. Це особливо важливо через automation bias – схильність надмірно довіряти автоматизованим рекомендаціям [5, с. 10]. ШІ може допомагати шукати норми і готувати мотивувальну частину акта, але неповні або неточні дані здатні спричинити помилковий висновок; тому згенерований текст потребує правової перевірки [2, с. 90–91]. Офіційне затвердження сформованого акта при цьому має здійснюватися підписом посадової особи чи кваліфікованою електронною печаткою органу.

Мотивування має показувати зв'язок між установленими фактами, застосованими нормами та обраним рішенням. Відтворення машинної рекомендації без такого зв'язку не пояснює заявникові причин відмови. Посадовій особі доцільно перевіряти актуальність правових норм, правильність посилань і відповідність тексту матеріалам справи. Навіть мовно переконливий текст може містити неточний висновок, якщо його сформовано на неповній інформації [2, с. 90–91].

Гарантії мають діяти на всіх етапах застосування ШІ. До впровадження системи слід оцінити її вплив на права людини та якість даних; під час розгляду справи – повідомити особу про використання ШІ, забезпечити участь і людський перегляд; після рішення – надати зрозуміле мотивування, виправити помилкові дані та гарантувати адміністративне і судове оскарження [4, с. 40–41]. Для технічних операцій достатньо загальних вимог до точності та безпеки, а для рішень, що впливають на права, потрібні посилені гарантії, зокрема пояснюваність, журналювання операцій і змістовний людський нагляд.

Для ефективного оскарження важливо мати можливість відтворити процес прийняття рішення. На нашу думку, органу слід зберігати відомості про використані дані, версію системи, отриману рекомендацію та дії посадової особи. Журналювання допомагає з'ясувати, чи виникла помилка в даних, алгоритмі або правовій оцінці. Залучення

приватного розробника не повинно ускладнювати заявникові визначення відповідального органу. Обов'язки між органом і постачальником технології доцільно врегулювати заздалегідь, зберігши публічну відповідальність за адміністративний акт [5, с. 10].

Отже, ШІ може підвищити ефективність адміністративної процедури, але не повинен звужувати права приватної особи. Рівень гарантій має відповідати впливу системи на результат справи. Основними гарантіями є інформування, пояснюваність, недискримінація, захист персональних даних, право бути вислуханою, людський контроль, належне мотивування та ефективне оскарження. Незалежно від участі розробника чи складності алгоритму відповідальність за законність адміністративного акта залишається за компетентним адміністративним органом [5, с. 10].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Науково-практичний коментар до Закону України «Про адміністративну процедуру» / авт. кол.: О. Ф. Андрійко, В. М. Бевзенко, А. П. Школик та ін.; за заг. ред. В. П. Тимощука. Київ, 2023. 545 с. URL: https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2024/10/lap_commentary_web-1.pdf

2. Коваленко Л., Солонінка М. Використання штучного інтелекту при оформленні адміністративного акта: переваги та ризики. *Слово Національної школи суддів України.* 2024. №4(49). С. 85–94. DOI: 10.37566/2707-6849-2024-4(49)-7. URL: https://slovo.nsj.gov.ua/images/pdf/2024_4_49/kovalenko.pdf

3. Hachkevych A. Process automation in public administration in Ukraine and ensuring legality of AI-driven decision-making. *Актуальні проблеми правознавства.* 2025. № 4 (44). С. 57–62. DOI: 10.35774/app2025.04.057. URL: https://appj.wunu.edu.ua/index.php/apl/article/view/2196

4. Сірко В. С. Адміністративна процедура в умовах алгоритмізації публічного адміністрування: межі дискреції, гарантії прав людини та стандарти Європейського Союзу. *Форум права.* 2026. Т. 87. №3. С. 31–43. DOI: 10.32631/fp.2026.3.04. URL: https://fp.univd.edu.ua/index.php/fp/article/view/54

5. Wolswinkel J. Comparative Study on Administrative Law and the Use of Artificial Intelligence and Other Algorithmic Systems in Administrative Decision-Making in the Member States of the Council of Europe. Strasbourg: Council of Europe, 2022. 43 p. URL: https://www.coe.int/en/web/cdcj/ai-administrative-law

ӘОЖ 34.34.096

Лаура Кайроллаева
(Қарағанды, Қазақстан)

ПРОКУРОРДЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ СОТ ІСІН ЖҮРГІЗУГЕ ҚАТЫСУШЫ РЕТІНДЕГІ ТҮСІНІГІ

Бұл мақалада прокурордың қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушы ретіндегі құқықтық мәртебесі, оның қылмыстық процестегі орны мен негізгі өкілеттіктері қарастырылады. Прокурордың сотқа дейінгі және сот сатыларындағы қызметінің ерекшеліктері, мемлекеттік айыптауды қолдаудағы рөлі, заңдылықты қамтамасыз ету міндеттері және қылмыстық процестің қатысушылары арасындағы өзара іс-қимылы талданады.

Кілт сөздер: *прокурор, қылмыстық процесс, қылмыстық сот ісін жүргізу, мемлекеттік айыптау,*

This article examines the legal status of the prosecutor as a participant in criminal proceedings, as well as the prosecutor's role and principal powers within the criminal justice process. It analyzes the specific features of prosecutorial activities at the pre-trial and trial stages of criminal proceedings, the prosecutor's role in maintaining the public prosecution, the responsibilities associated with ensuring legality, and interaction with other participants in criminal proceedings.

Keywords: *prosecutor, criminal procedure, criminal proceedings, public prosecution*.

Прокурор іс бойынша тергеу барысында да, сот талқылауы барысында да ерекше өкілеттіктері мен функциялары бар қылмыстық процестің қатысушыларының бірі болып табылады.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық процестік кодексі 58-бабының 1-бөлігінде прокурор мемлекет атынан қолданыстағы заңнамаға сәйкес және өзіне жүктелген міндеттер мен өкілеттіктер шеңберінде анықтау және алдын ала тергеу органдарының қызметін, қылмыстық қудалауды және қадағалауды жүзеге асыратын лауазымды тұлға екенін белгілейді [1].

Қылмыстық процестің субъектісі ретінде прокурордың заңмен бекітілген анықтамасына қарамастан, ғылыми әдебиеттерде біз осы терминді анықтаудағы авторлардың көптеген көзқарастарын табамыз. Олардың бірнешеуін қарастырайық. Мысалы, М.О.Байдинамен К.Табылдиев өз еңбектерінде прокурордың қылмыстық іс жүргізу заңнамасымен реттелетін құзырет шегінде алдын ала тергеу және анықтау органдарының заңдардың орындалуын қадағалау қызметін жүзеге асыру, сондай – ақ қылмыстық сот ісін жүргізу процесінде қылмыстық қудалауды жүзеге асыру бойынша өкілеттіктері бар лауазымды тұлға екенін көрсетеді [2, 264-271 бб].

Анықтаманың ұзақ мәтініне қарамастан, біздің ойымызша, бұл жеткілікті мағыналы емес, өйткені ол прокурордың міндеттерін тек үстірт қарастырады, ал оның өкілеттіктері мен функциялары кеңірек.

Прокурордың өкілеттілігін анықтаудың ең сәтті нұсқасын А. Алтынбекқызы береді. Ол оларға осы анықтамамен Қазақстан Республикасының Қылмыстық процестік кодексінің 58 - бабының 1-бөлігінің редакциясын келесі мазмұнмен ауыстыруды ұсынады: «Прокурор осы Кодексте белгіленген құзырет шегінде анықтау органдары мен алдын ала тергеу органдарының іс жүргізу қызметін мемлекет атынан қадағалауға, сондай-ақ ол, тергеу органдарынан келген аяқталған қылмыстық істі айыптау актісімен сот қарауына жіберетін өкілетті лауазымды тұлға болып табылады. Тергеу нәтижелерін заңды және негізделген деп таныған прокурор осы сәттен бастап, содан кейін сот сатыларында қылмыстық қудалауды жүзеге асырады» [3, 89 б]. Осылайша, бұл анықтама М.О.Байдинамен К.Табылдиев ұсынған анықтамадан айырмашылығы ең толық болып көрінеді.

Аталған анықтамалардан басқа, Б.Нурғалиевтың пікірі де назар аударуға лайық, ол өз жазбаларында прокурор – бұл сотта айыптау тарапын ұсынуға, сондай-ақ мемлекет атынан әрекет ете отырып, қоғамның барлық салаларында Қаақстан Республикасы заңнамаларының сақталуын бақылауға өкілетті тұлға екенін атап көрсетеді [4, 72 б].

Қазақстан Республикасы Қылмыстық процестік кодексінің түсініктемелеріне сілтеме жасай отырып, прокурор қылмыстық іс жүргізуде ерекше іс жүргізу мәртебесіне ие, қылмыстық іс бойынша іс жүргізудің барлық кезеңдерінде құқық қорғау функциясы бар лауазымды тұлға екенін атап өтті [5, 71-72 б.].

Прокурордың іс жүргізу мәртебесін анықтауда Ж.Б.Жолжақсынов, Қазақстан Республикасы Конституциясында қамтылған прокуратура қызметінің негіздеріне сүйене отырып, прокурор-бұл қылмыстық процестің қатысушысы, оның міндеті адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау, сондай-ақ мемлекет пен қоғамның мүдделерін қорғау және сот ісінің барлық кезеңдерінде заңнаманың сақталуын қадағалау болып табылады [5, б. 37].

Осы жерден біз М.О.Байдинамен К.Табылдиев берген прокурордың іс жүргізу мәртебесінің анықтамасы заңнамалық анықтамаға сәйкес келетіндігін, бірақ прокурор қызметінің жетекші бағыты оның мазмұны бойынша әр түрлі болатындығын ажырата аламыз.

Бұл анықтаманың дұрыс еместігі мынада, Қазақстан Республикасы Конституциясы прокурордың іс жүргізу мәртебесін анықтайтын жалғыз көз емес. Сондықтан, терминнің мағынасын ашқан кезде « Қазақстан Республикасы прокуратурасы туралы» заң сияқты басқа да көздерге, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Қылмыстық процестік кодексінің нормаларына сүйену керек.

Келесі назар аударарлық анықтама – Ж.Б.Жолжақсыновтың анықтамасы, ол өз еңбектерінде прокурорды прокурорлық қадағалауды жүзеге асыруға өкілеттік берілген прокуратура органдарының лауазымды тұлғасы ретінде қысқаша және нақты анықтайды [5, 90 б]. Жалпы, бұл анықтама өте толық және сонымен бірге қысқа болып көрінеді. Алайда, оның кемшілігі-нақтылықтың болмауы, Б.Нурғалиев прокурордың қызметін де, оның іс жүргізу мәртебесін де айтпайды, тек өкілеттіктеріне жалпы сілтеме жасаумен шектеледі.

С.В.Сокол прокурорды барлық мемлекеттік және басқа органдардың, ұйымдардың, лауазымды адамдар мен азаматтардың заң нормаларының сақталуын және дұрыс қолданылуын қадағалайтын лауазымды тұлға ретінде анықтайды.

Қылмыстық процестік құқығы саласындағы ғалымдардың негізгі теориялық әзірлемелерін қарастыра отырып, «прокурор» терминін және прокурордың іс жүргізу мәртебесін толық ашу және талдау үшін Қазақстан Республикасы заңнамасының ережелеріне жүгіну қажет деп санаймыз.

«Қазақстан Республикасы прокуратурасы туралы» заңда прокурордың қызметіндегі негізгі өкілеттіктер, міндеттер, сондай-ақ іске асыру нысандары белгіленген [6]. Аталған заңнан басқа, олар қылмыстық процестік заңнаманың нормаларында да бар.

Мысалы, Қазақстан Республикасы ҚПК-нің 337-бабының 1-бөлігіне сәйкес айыптаушының сот талқылауына қатысуы міндетті болып табылады. Айыптаушының сотқа қатысуының кейбір ерекшеліктері бар: мемлекеттік және жеке айыптау істері бойынша айыптаушы прокурор, ал жеке айыптау істері бойынша жәбірленуші.

Қазақстан Республикасы ҚПК-нің жоғарыда аталған 58-бабынан басқа, прокурордың анықтамасын Қазақстан Республикасы ҚПК -нің 7-бабының 22-тармағында табуға болады, онда прокурор Қазақстан Республикасының Бас прокуроры, сондай – ақ оған бағынышты прокурорлар, олардың орынбасарлары және прокуратура органдарының басқа да лауазымды тұлғалары, олар сот ісіне қатысады және Прокуратура туралы заңнамаға сәйкес өкілеттіктерге ие.

Айта кету керек, жалпы ережеге сәйкес, лауазымдық өкілеттіктерді кеңейту бағытында түсіндіру мүмкін емес, сондықтан осы анықтама бойынша ол «Қазақстан Республикасы Прокуратурасы туралы» заңда көрсетілген өкілеттіктерді ғана қамтитынын түсінуге болады. Алайда, Қазақстан Республикасы ҚАК 7-бабының 22-тармағы прокурордың іс жүргізу мәртебесі туралы емес, оның санатына жататындығы туралы норманы білдіретінін ескеру қажет.

«Прокурордың тұжырымдамасына прокуратураның тергеушісі де кіретінін білдіретін «басқа лауазымды тұлғалар» тұжырымдамасына назар аударуға болмайды»-деп жазады Д.И.Ережепалиев. Осылайша, прокурордың анықтамаларын Қазақстан Республикасы ҚПК-нің екі нормасынан табуға болады, сондықтан талдау жүргізіп, екі норманы салыстырған жөн. Көрсетілген нормаларды салыстыру кезінде біз прокурордың қылмыстық процеске қатысушы ретіндегі мәртебесі айтарлықтай өзгеретінін анықтаймыз: бірінші нұсқада прокурор Прокуратура органының лауазымды адамы болып табылады, ал екінші нұсқада біз қатысушы туралы айтып отырмыз.

Сонымен қатар, 58-бапта прокурорлық өкілеттіктерді қала прокурорлары, олардың орынбасарлары, оларға теңестірілген және жоғары тұрған прокурорлар жүзеге асыра алатындығы көрсетілген. Яғни, осы баптың 6-бөлігінде прокурор санатына жататындардың тізімі берілген.

Осылайша, біз тіпті бір заңнамалық актіде прокурордың іс жүргізу мәртебесінде қайшылықтар бар екенін көреміз, ал прокурор ұғымының өзі заң шығарушының айыптау функциясын тек прокурорға ғана емес, сонымен бірге барлық құқық қорғау органдарына жүктейтіндігіне байланысты толық қалыптаспаған.

Қазіргі жағдайды ескере отырып, Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы мен қылмыстық сот ісін жүргізу жазалау әдісін қарастыратын бұрынғы сот төрелігі жүйелерінен алшақтады деп айтуға болмайды. Бүгінгі таңда заңнама, атап айтқанда прокуратура институты қылмыстық іс жүргізу құқығының нормаларына сәйкес әлі күнге дейін демократиялық мемлекеттің принциптерінен және халықаралық құқықтың негіздерінен алшақтап, жазалаушы сот төрелігі жүйесін ұстанады.

Прокурор-қолданыстағы заңнамаға сәйкес мемлекет атынан және өзіне жүктелген міндеттер мен өкілеттіктер шеңберінде анықтау және алдын ала тергеу органдарының қызметін қылмыстық қудалауды және қадағалауды жүзеге асыратын лауазымды тұлға;

– прокурор-бұл сотта айыптау тарапының атынан өкілдік етуге, сондай-ақ мемлекет атынан әрекет ете отырып, қоғамның барлық салаларында Қазақстан Республикасы заңнамасының сақталуын бақылауға өкілетті тұлға;

– прокурор-бұл қылмыстық іс бойынша іс жүргізудің барлық кезеңдерінде құқық қорғау функциясы бар, қылмыстық сот ісін жүргізуде ерекше іс жүргізу мәртебесіне ие лауазымды тұлға;

– прокурор-бұл қылмыстық процестің қатысушысы, оның міндеті адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау, сондай-ақ мемлекет пен қоғамның мүдделерін қорғау болып табылады.

Біз, Қазақстан Республикасы заңнамасында, сонымен қатар қылмыстық іс жүргізу құқығы саласындағы ғалымдар әзірлеген прокурордың кейбір анықтамаларын келтірдік, алайда бұл анықтамалардың барлығында ұқсас белгілер бар. Мұндай белгілер:

– прокурор лауазымды тұлға болып табылады;

– прокурор өз қызметін мемлекет атынан жүзеге асырады;

– прокурор Қазақстан Республикасы заңнамасында берілген өкілеттіктер шеңберінде әрекет етеді;

– прокурордың негізгі қызметі – адам құқығын қорғау.

Жоғарыда келтірілген анықтамаларды бөліп көрсете отырып, біз прокурордың тәуелсіз анықтамасын шығара аламыз.

Сонымен, прокурор-бұл адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау, сондай-ақ мемлекет пен қоғамның мүдделерін қорғау бойынша Қазақстан Республикасы заңнамасында берілген өкілеттіктер шеңберінде мемлекет атынан өз қызметін жүзеге асыратын лауазымды тұлға.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасы Қылмыстық процестік кодексі. 03. 04. 2014ж. қабылданған
2. Баяндина М.О., Табылдиев К. Сотқа дейінгі өндірістегі прокурордың функционалдық ролі. *ҚазҰУ Хабаршысы. Заң сериясы.* Алматы, 2016. №4 (80). Б. 264–271.
3. Алтынбекқызы А. Роль прокурора в обеспечении прав человека по уголовному делу. *ҚазҰУ Хабаршысы. Заң сериясы.* Алматы, 2011. №3 (59).
4. Нұрғалиев Б.М., Уәлиев К.С., Құсайынова А.К. Процессуальный прокурор в новом уголовно-процессуальном законодательстве Казахстана. *Актуальные проблемы современности.* 2018. №3 (21). Б. 10–13.

5. Жолжақсынов Ж.Б., Шукенов Н.С. Прокурор қылмыстық процестегі іс жүргізу шешімдерін келісетін субъект ретінде. *Хабаршы – Вестник.* Қарағанды, 2024. №3 (85).

6. Қазақстан Республикасының «Прокуратура туралы» 2022 жылғы 5 қарашадағы №155-VII Конституциялық заңы. Астана, 2022.

УДК 342.924:004.8

Мар'яна Савело, Людмила Савранчук
(Київ, Україна)

АВТОМАТИЗОВАНЕ ПРИЙНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ АКТІВ ПРОБЛЕМИ ПРОЗОРОСТІ МОТИВУВАННЯ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОГО ОРГАНУ

У тезах розглянуто проблеми забезпечення прозорості, належного мотивування та відповідальності адміністративного органу під час автоматизованого прийняття адміністративних актів відповідно до Закону України «Про адміністративну процедуру». Проаналізовано ризики використання неактуальних даних у державних реєстрах і відсутності обґрунтування несприятливих рішень. Обґрунтовано необхідність запровадження гарантій людського перегляду алгоритмічних рішень та фіксації аудиторського сліду для захисту прав осіб.

Ключові слова: *автоматизований розгляд, адміністративний акт, прозорість, мотивування, відповідальність адміністративного органу.*

The thesis addresses the issues of ensuring transparency, proper motivation, and liability of an administrative body during the automated adoption of administrative acts under the Law of Ukraine "On Administrative Procedure". It analyzes the risks of using outdated registry data and the lack of reasoning for adverse decisions. The necessity of introducing guarantees for human review of algorithmic decisions and logging an audit trail to protect individual rights is substantiated.

Keywords: *automated processing, administrative act, transparency, reasoning, administrative body liability.*

Автоматизований розгляд адміністративних справ змінює взаємодію особи з публічною адміністрацією: окремі процедурні дії або кінцеве рішення можуть формуватися інформаційно-комунікаційною системою без безпосереднього втручання посадової особи. Це може скоротити строки розгляду й обсяг рутинної роботи, однак ускладнює розуміння причин рішення та виправлення помилок. Тому автоматизація має поєднуватися з прозорістю, належним мотивуванням адміністративного акта й відповідальністю компетентного органу. У доповіді розглядаються зміст цих гарантій та способи їх забезпечення в автоматизованій процедурі.

Нормативну основу становить ст. 62 Закону України «Про адміністративну процедуру»: автоматичний режим повного або часткового провадження застосовується у випадках та порядку, визначених законом [5, с. 62]. Отже, наявність технічної можливості не надає органу права автоматизувати будь-яку справу. Для електронних публічних послуг значення також мають Закон України «Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг» та Порядок, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 05.08.2022 № 868 [6; 7]. Їх слід розглядати разом із загальними вимогами адміністративної процедури [1, с. 346–347].

Автоматичний режим не створює нового суб'єкта владних повноважень. Алгоритм є технічним засобом реалізації компетенції адміністративного органу. Н. Хлібороб

характеризує такий розгляд як вирішення справи на основі обробки даних через взаємодію інформаційно-комунікаційних систем без додаткового опрацювання посадовою особою [2, с. 272]. При цьому автоматизація не обов'язково передбачає використання штучного інтелекту: система може виконувати наперед визначені перевірки. Слід також відрізняти автоматичне прийняття акта від підготовки його проєкту програмою, коли остаточне рішення приймає посадова особа [2, с. 271]. Крім того, юридичне значення має належне посвідчення автоматично сформованого акта (наприклад, кваліфікованою електронною печаткою адміністративного органу), що підтверджує його офіційне походження та чинність.

Першою проблемою є прозорість прийняття акта. Особа має розуміти, який орган вирішив справу, які обставини враховано та які норми застосовано. В автоматизованій процедурі частина перевірок відбувається всередині системи, тому адресат ризикує отримати результат без зрозумілого пояснення причин.

Особливо це небезпечно у випадку несприятливого адміністративного акта. Інформаційна система може використати неправильні чи неактуальні відомості з державного реєстру, автоматично встановити невідповідність певному критерію або сформувати негативний результат унаслідок технічної помилки. У науковій літературі наголошується, що передумовою справедливої та прозорої автоматизованої процедури є достовірність даних, а також зрозумілість алгоритмів і критеріїв, на основі яких формується рішення [2, с. 273].

Прозорість не обов'язково потребує розкриття всього програмного коду. Важливішою для адресата є пояснюваність конкретного рішення: які юридично значущі відомості використано, з яких ресурсів їх отримано, який критерій не виконано та яка норма зумовила результат. Загальне повідомлення про автоматизацію на вебсайті не замінює такого пояснення. На нашу думку, зрозуміле повідомлення має також указувати орган, до якого можна звернутися для перевірки даних або оскарження акта.

Такий підхід узгоджується з Рекомендацією Комітету Міністрів Ради Європи CM/Rec (2020) щодо впливу алгоритмічних систем на права людини. У додатку до неї передбачено прозорість, можливість розпізнати алгоритмічний характер рішення, отримати пояснення та оскаржити результат. Рекомендація також орієнтує держави на забезпечення ретельного перегляду й можливості отримати неавтоматизоване рішення [4, с. 9]. Ці положення є рекомендаційними стандартами, а не самостійною підставою для автоматичного перенесення всіх їхніх вимог у національну процедуру.

Другою проблемою є мотивування адміністративного акта. За ст. 72 Закону України «Про адміністративну процедуру» акт у письмовій формі або усний акт, підтверджений письмово, повинен мати мотивувальну частину, крім винятків, передбачених ч. 6 цієї статті [5, с. 72]. Мотивування має дозволяти особі зрозуміти рішення та реалізувати право на оскарження. Воно відображає встановлені обставини, враховані документи й докази, їхню правову оцінку та висновки органу [1, с. 397–400]. Сам по собі автоматизований спосіб прийняття акта не є винятком із цього обов'язку.

Використання програми не може усувати обов'язок мотивувати несприятливе рішення. Повідомлення «автоматична перевірка не пройдена» або «у наданні послуги відмовлено» не розкривають конкретної причини результату. Технічний статус перевірки не замінює правового обґрунтування акта й не дозволяє особі визначити, що саме слід оскаржувати.

Тому автоматично сформоване несприятливе рішення має пояснювати зв'язок між визначальними фактами, застосованою нормою та правовим наслідком. Доцільно зазначати джерело даних і конкретний критерій, якому вони не відповідають. Наприклад, повідомлення про невідповідність реєстрових відомостей повинно дозволяти встановити, які саме відомості стали причиною відмови. Це допоможе відрізнити фактичну помилку від неправильного застосування норми. У коментарі до Закону мотивування також розглядається як засіб самоконтролю адміністративного органу [1, с. 399–401].

Третім аспектом є відповідальність адміністративного органу. Частина третя ст. 62 Закону прямо покладає на нього відповідальність за акти, прийняті в автоматичному режимі [5, с. 62]. Цю характеристику підкреслює й О. Муза [3, с. 31]. Орган не може усунутися від перевірки законності акта лише тому, що результат сформувала програма. Водночас конкретні підстави й наслідки юридичної відповідальності визначаються відповідним законодавством: ст. 62 не встановлює окремого універсального порядку відшкодування будь-якої технічної помилки.

На нашу думку, відносини органу з розробником програмного забезпечення та технічним адміністратором не повинні ускладнювати захист особи. Адресат має розуміти, який орган прийняв акт і відповідає за його законність, пояснення та виконання рішення за результатами оскарження. Можливі вимоги органу до розробника через дефект системи слід вирішувати окремо. Особа не повинна самостійно з'ясовувати договірний розподіл технічних обов'язків, щоб оскаржити владне рішення.

Окремим ризиком є якість даних. Навіть правильно побудований алгоритм може сформувати неправомірний результат через застарілі, неповні або помилкові відомості в реєстрі. Тому доцільно забезпечувати перевірку джерела й актуальності вирішальних даних та зрозумілий механізм повідомлення про помилку. Виправлення даних і перегляд адміністративного акта є пов'язаними, але різними діями: саме оновлення реєстру не завжди усуває наслідки вже прийнятого рішення. О. Муза відносить до критеріїв якості автоматичного режиму результативність провадження, уніфікацію технічних стандартів взаємодії та довіру до органів [3, с. 33].

Додаткові гарантії потребують чіткого розмежування чинних норм і пропозицій. Пункт 3 ч. 2 ст. 63 Закону передбачає, що заслуховування не проводиться, якщо орган приймає відповідний акт в автоматичному режимі [5, с. 63]. Тому можливість людського перегляду несприятливого результату доцільно закріплювати як спеціальну гарантію. Такий перегляд має включати оцінку пояснень особи й перевірку даних, а не повторний запуск тієї самої перевірки. Він не повинен підміняти чи обмежувати адміністративне та судове оскарження, а також має забезпечувати чітке обчислення строків звернення за захистом прав з моменту офіційного сповіщення особи про рішення.

На нашу думку, для перевірки рішення доцільно протоколювати джерела даних, час перевірок, застосовані критерії та версію правил системи. Це дозволить відтворити причини конкретного результату й виявити повторюваний дефект. Доступ до таких матеріалів слід організувати з дотриманням вимог захисту інформації. Н. Хлібороб обґрунтовує необхідність уточнення правил автоматизації, вимог до даних, інформування особи та перевірки алгоритмічного рішення людиною [2, с. 276–277].

Отже, автоматизація не змінює публічно-правової природи адміністративного акта. Прозорість, мотивування та відповідальність органу забезпечують розуміння рішення й захист особи незалежно від способу його прийняття. Належна якість даних, доступне оскарження та спеціальні механізми людського перегляду мають поєднувати технологічну ефективність із можливістю виправити помилковий результат.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Науково-практичний коментар до Закону України «Про адміністративну процедуру» / авт. кол.: О. Ф. Андрійко, В. М. Бевзенко та ін.; за заг. ред. В П. Тимощука. Київ, 2023. 545 с. URL: https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2024/10/lap_commentary_web-1.pdf

2. Хлібороб Н. Є. Розгляд і вирішення адміністративної справи в автоматичному режимі у світлі Закону «Про адміністративну процедуру». Проблеми законності. 2023. Вип. 163. С. 267–279. DOI: 10.21564/2414-990X.163.292387. URL: https://plaw.nlu.edu.ua/article/view/292387

3. Муза О. В. Автоматичний режим розгляду адміністративних справ як форма адміністративного провадження у відносинах адміністративної процедури.

Університетські наукові записки. 2023. № 5 (95). С. 28–36. DOI: 10.37491/UNZ.95.3. URL: https://unz.univer.km.ua/article/download/95_28-36/360/

4. Recommendation CM/Rec (2020) of the Committee of Minister stomember Stateson the human rights impacts of algorithmic systems. Councilof Europe. 8 April 2020. 15 p. URL: https://rm.coe.int/09000016809e1154

5. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20

6. Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг: Закон України від 15.07.2021 № 1689-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-20

7. Про затвердження Порядку надання електронних публічних послуг в автоматичному режимі: постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2022 № 868. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/868-2022-%D0%BF

УДК 343.98:004.056

Болат Сарсембаев, Кулбагила Байкенжина
(Қарағанды, Қазақстан)

ДИПФЕЙК КРИМИНАЛИСТИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУ ОБЪЕКТІСІ РЕТІНДЕ: ЦИФРЛЫҚ ДӘЛЕЛДЕМЕЛЕРДІ АНЫҚТАУ ЖӘНЕ БАҒАЛАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақалада жасанды интеллект негізінде жасалатын дипфейктің криминалистикалық зерттеу объектісі ретіндегі ерекшеліктері және цифрлық дәлелдемелердің түпнұсқалығын анықтау мәселелері қарастырылады. Дипфейкті анықтаудың визуалдық, техникалық, цифрлық-криминалистикалық және алгоритмдік әдістерінің мүмкіндіктері мен шектеулері талданып, цифрлық объектінің шығу тегі, жасалу тәсілі және өзгеру тарихын кешенді зерттеудің қажеттілігі негізделеді.

Түйін сөздер: *дипфейк, жасанды интеллект, цифрлық дәлелдемелер, цифрлық криминалистика, криминалистикалық зерттеу, синтетикалық медиаконтент, цифрлық бұрмалау.*

The article examines the specific features of deepfakes generated using artificial intelligence as objects of forensic investigation, as well as the challenges associated with determining the authenticity of digital evidence. The capabilities and limitations of visual, technical, digital forensic, and algorithmic methods for detecting deepfakes are analyzed. The article substantiates the need for a comprehensive examination of the origin, method of creation, and history of modification of digital objects.

Keywords: *deepfake, artificial intelligence, digital evidence, digital forensics, forensic examination, synthetic media content, digital manipulation.*

Кіріспе

Жасанды интеллект технологияларының қарқынды дамуы цифрлық ақпаратты жасау, өңдеу және тарату тәсілдерінде өзгертуде. Соның нәтижесінде шынайы медиаматериалға сыртқы белгілері бойынша ұқсас синтетикалық контентті қалыптастыру мүмкіндігі арта түсуде. Осындай технологиялардың бірі – дипфейк. Дипфейк адамның бет-бейнесін, дауысын, қимыл-қозғалысын немесе бейнематериалдың жекелеген элементтерін жасанды түрде қалыптастыруға немесе өзгертуге мүмкіндік береді. Заманауи генеративтік модельдердің жетілдірілуі синтетикалық контенттің шынайылық деңгейін арттырып, оны дәстүрлі визуалдық бақылау арқылы анықтауды қиындатады [1].

Аталған жағдай криминалистика үшін маңызды мәселелердің болып табылады. Бейнежазбалар, фотосуреттер мен аудиожазбалар тергеу барысында дәлелдемелік маңызы

бар ақпарат көзі ретінде пайдаланылғанымен, олардың мазмұны жасанды түрде өзгертілуі мүмкін. Сондықтан цифрлық материалдың түпнұсқалығын, шығу тегін және өзгертілу фактісін анықтау криминалистикалық зерттеулердің өзекті бағыттарының біріне айналып отыр.

Зерттеудің мақсаты – дипфейктің криминалистикалық зерттеу объектісі ретіндегі ерекшеліктерін айқындау және оны анықтау мен цифрлық дәлелдемелерді бағалаудың негізгі ғылыми-әдістемелік мәселелерін талдау.

Негізгі бөлім

Дипфейктің негізгі ерекшелігі – синтетикалық контенттің шынайылыққа жоғары деңгейде ұқсастығы. Оның көмегімен адамның бет-бейнесін алмастыруға, дауысын синтездеуге, мимикасын өзгертуге немесе бұрын болмаған бейнематериалды жасап қалыптастыруға болады.

Криминалистикалық тұрғыдан дипфейкті жасанды түрде қалыптастырылған немесе өзгертілген және нақты іс бойынша дәлелдемелік маңызы болуы мүмкін цифрлық объект ретінде қарастыруға болады.

Жасанды интеллект технологиясын пайдалану өздігінен құқыққа қайшы әрекетті білдірмейді. Оның криминалистикалық маңызы оны қылмыс жасауға, жасыруға, жалған ақпарат қалыптастыруға немесе тергеліп отырған оқиға туралы бұрмаланған мәліметтерді ұсынуға пайдаланған жағдайларда ғана туындайды.

Осыған байланысты дипфейк: криминалистикалық зерттеу объектісі; қылмыс жасау немесе жасыру құралы; жалған ақпарат қалыптастыру тәсілі; бұрмалануы мүмкін дәлелдемелік ақпарат көзі және цифрлық із ретінде қарастырылуы мүмкін.

Дипфейктің криминалистикалық зерттеу объектісі ретіндегі ерекшеліктерін қарастыратын болсақ, цифрлық ақпарат материалдық объектілерден былайша ерекшеленеді: ол оңай көшіріледі, әртүрлі құрылғыларда қатар сақталады және мазмұны сыртқы белгілерін айқын өзгертпей редакциялануы мүмкін.

Дипфейк бұл ерекшелікті күрделендіреді, өйткені жасанды интеллект алгоритмдері медиаматериалдың жекелеген элементтерін ғана емес, оның елеулі бөлігін қайта қалыптастыра алады.

Сондықтан дипфейкті зерттеу соңғы файлмен шектелмеуі тиіс. Оның бастапқы нұсқалары, метадеректері, техникалық сипаттамалары, өңдеу барысында қолданылған бағдарламалық құралдар және басқа цифрлық іздер де зерттеу объектісіне айналады.

Бұл тәсіл зерттеудің міндетін «файл шынайы ма, әлде жалған ба?» деген сұрақтан кеңейтіп, цифрлық объектінің қалыптасу және өзгеру механизмін анықтауға мүмкіндік береді.

Дипфейктің криминалистикалық белгілері синтетикалық медиаконтентті анықтау генеративтік модельдердің үнемі жетілдірілуіне байланысты күрделене түсуде.

Дипфейктің жасалу белгілеріне: бет қимылының табиғилығының бұзылуы; ерін қозғалысы мен дыбыстың сәйкес келмеуі; жарық пен көлеңкенің сәйкессіздігі; бет элементтерінің геометриялық ауытқулары; кадрлар арасындағы ақаулар; тері текстурасының қалыптан тыс сипаттары; дыбыстық сигналдың ерекшеліктері; файлдың техникалық параметрлеріндегі сәйкессіздіктер; қайта кодтау іздері; метадеректердегі ауытқулар жатқызылуы мүмкін.

Алайда мұндай белгілердің әрқайсысы дипфейктің бар екенін жеке өзі дәлелдемейді. Кескіндік ақаулардың бір бөлігі файлды қысу, сапаның төмендеуі немесе қайта сақтау нәтижесінде пайда болуы ықтимал.

Сондықтан синтетикалық контентті анықтау белгілер жиынтығын және олардың пайда болу себептерін кешенді бағалауға негізделуі тиіс.

Дипфейкті анықтаудың негізгі әдістерін төрт топқа бөлуге болады.

Біріншісі – визуалдық талдау. Бейнежазба кадр бойынша зерттеліп, мимика, көз қозғалысы, ерін артикуляциясы, жарықтандыру және басқа да белгілер бағаланады. Бұл әдіс

бастапқы талдау үшін маңызды болғанымен, жоғары сапалы синтетикалық контентке қатысты оның мүмкіндігі шектеулі.

Екіншісі – техникалық талдау. Файл форматы, кодек, ажыратымдылық, кадр жиілігі, аудиожол сипаттамалары, контейнер құрылымы және метадеректер зерттеледі.

Үшіншісі – цифрлық криминалистика. Компьютерлер, мобильді құрылғылар, ақпарат тасымалдағыштар, резервтік көшірмелер және файлдың өзге нұсқалары зерттеліп, оның жасалу және таралу тарихы анықталуы мүмкін.

Төртіншісі – алгоритмдік анықтау. Машиналық оқыту алгоритмдері кескіннің, бейненің немесе дыбыстың статистикалық және кеңістіктік-уақыттық сипаттамаларын талдайды [1; 2].

Аталған әдістердің әрқайсысының өзіндік мүмкіндіктері мен шектеулері бар. Сондықтан оларды өзара толықтыратын құралдар ретінде қолдану неғұрлым негізді.

Дипфейкті анықтауға арналған автоматтандырылған жүйелердің тиімділігі қолданылған модельге, оқыту деректеріне және зерттелетін файлдың техникалық жағдайына тәуелді болады.

Нәтижеге файлдың сапасы, қысу деңгейі, қайта кодталуы, бейненің ұзақтығы және синтетикалық материалды қалыптастырған генеративтік модель әсер етуі мүмкін. Бұдан басқа, белгілі бір деректер негізінде оқытылған детектордың жаңа генеративтік технологиялармен жасалған материалдарға қатысты тиімділігі төмендеуі ықтимал.

Осыған байланысты автоматтандырылған жүйенің нәтижесін дипфейктің бар немесе жоқ екенін түпкілікті белгілейтін абсолютті көрсеткіш ретінде қарастыруға болмайды.

Криминалистикалық зерттеуде алгоритмдік нәтиже техникалық, визуалдық және цифрлық-криминалистикалық талдау нәтижелерімен салыстырыла отырып бағалануы тиіс.

Дипфейкті зерттеудің маңызды шарты – цифрлық дәлелдеменің түпнұсқалығы мен тұтастығын қамтамасыз ету.

Цифрлық файл бірнеше рет көшіріліп, әртүрлі құрылғыларда сақталуы мүмкін. Сонымен қатар оның мазмұны өзгертіліп, кейін бастапқы файлға ұқсас нұсқа ретінде ұсынылуы ықтимал. Сондықтан цифрлық объектіні алу және сақтау рәсімдері оның кейінгі зерттелу мүмкіндігін қамтамасыз етуі тиіс.

Криминалистикалық зерттеу барысында: объектінің алыну жағдайлары; бастапқы ақпарат тасымалдағыш; файлдың бастапқы нұсқасы; ақпаратты алу тәсілі; жасалған көшірмелер; қолданылған бағдарламалық құралдар; жүргізілген зерттеу әрекеттерінің реттілігі құжатталуы қажет.

Цифрлық криминалистикада объектінің тұтастығын тексеруге мүмкіндік беретін арнайы техникалық тәсілдер қолданылады [3].

Дипфейкті криминалистикалық зерттеудің маңызды міндеттерінің бірі – оның шығу тегін анықтау. Бұл ретте файлдың жасалған уақыты, пайдаланылған бағдарламалық құрал, бастапқы материал, өңделген құрылғы, аралық нұсқалар және таралу жолдары зерттелуі мүмкін.

Бір объектінің әртүрлі нұсқаларын салыстыру оның өзгеру реттілігін анықтауға мүмкіндік береді. Осылайша, цифрлық объектінің техникалық сипаттамалары мен іздерін зерттеу оның қалыптасу тарихын реконструкциялауға жағдай жасайды.

Сонымен бірге дипфейктің синтетикалық сипатын анықтау оның нақты іс бойынша дәлелдемелік маңызын автоматты түрде белгілемейді. Сондықтан үш мәселені ажырату қажет: объектінің синтетикалық немесе шынайы сипаты; оның жасалу немесе өзгертілу тәсілі; оның нақты іс бойынша дәлелдемелік маңызы.

Мысалы, бейнежазбаның жасанды түрде жасалғаны анықталған жағдайда, бұл факт цифрлық манипуляцияның болғанын көрсетуі мүмкін, бірақ материалды нақты кім жасағанын өздігінен дәлелдемейді.

Сондықтан сараптамалық қорытынды іс бойынша жиналған басқа да дәлелдемелермен өзара байланыста бағалануы тиіс [4].

Дипфейк технологияларының дамуына байланысты криминалистикалық зерттеу әдістемесін жетілдірудің бірнеше бағыттары анықталды.

Біріншіден, синтетикалық медиаконтентті зерттеуге арналған ғылыми негізделген әдістемелерді әзірлеу қажет.

Екіншіден, цифрлық дәлелдемелерді алу, бекіту, сақтау және зерттеу рәсімдерін біріздендіру маңызды.

Үшіншіден, автоматтандырылған анықтау жүйелерін әртүрлі деректер жиынтығында сынақтан өткізу және олардың сенімділік көрсеткіштерін бағалау қажет.

Төртіншіден, криминалист-сарапшылардың цифрлық криминалистика, машиналық оқыту, компьютерлік көру және цифрлық сигналдарды өңдеу салаларындағы кәсіби құзыреттерін арттыру қажет.

Бесіншіден, цифрлық контенттің шығу тегін және тұтастығын растауға мүмкіндік беретін цифрлық қолтаңба, криптографиялық бекіту және өзге де технологияларды қолдану перспективалы болып табылады.

Қорытынды

Дипфейк жасанды интеллект негізінде қалыптастырылатын немесе өзгертілетін синтетикалық медиаконтент ретінде криминалистика үшін жаңа зерттеу объектісін жасап қалыптастырады. Оның басты ерекшелігі – шынайы ақпаратты жоғары дәрежеде бейнелеу мүмкіндігімен қатар, цифрлық объектінің мазмұнын ғана емес, оның қалыптасу, сақталу және өзгеру үдерістерін де зерттеу қажеттілігі.

Дипфейкті анықтау визуалдық бақылаумен шектелмей, техникалық талдау, цифрлық криминалистика және алгоритмдік әдістерді қамтитын кешенді зерттеуге негізделуі тиіс. Автоматтандырылған детекторлардың нәтижелері олардың техникалық шектеулері ескеріле отырып, өзге зерттеу нәтижелерімен салыстырылып бағалануы қажет.

Криминалистикалық зерттеудің маңызды бағыты – дипфейктің синтетикалық сипатын ғана емес, оның шығу тегін, жасалу тәсілін, өзгеру реттілігін және таралу тарихын анықтау.

Осыған байланысты қазіргі криминалистика ғылымының алдында цифрлық дәлелдемелердің тұтастығын қамтамасыз ету, синтетикалық медиаконтентті зерттеудің бірыңғай әдістемелерін қалыптастыру және сараптамалық зерттеулердің ғылыми негізділігі мен тексерілу мүмкіндігін арттыру міндеттері тұр.

Дипфейк технологияларының одан әрі дамуы цифрлық криминалистика мен сот сараптамасының әдістемелік базасын жетілдіруді талап етеді. Бұл бағыттағы негізгі ғылыми міндет цифрлық материалдың шынайылығын анықтаумен қатар, оның қалыптасу тарихын объективті түрде реконструкциялауға мүмкіндік беретін кешенді криминалистикалық тәсілдерді қалыптастыру болып табылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Mirsky Y., Lee W. The Creation and Detection of Deepfakes. *ACM Computing Surveys*. 2021. Vol. 54, № 1. Article 7. P. 1–41. DOI: 10.1145/3425780.

2. Аскаров А. А., Медиев Р. А. Цифровая собственность как новое доказательство: концептуальные основы исследования цифровых объектов в криминалистике Казахстана. *Вестник Академии правоохранительных органов.* 2025. № 4 (38).

3. Бисембиев Т. Ш., Бекбаева А. А., Мурсалова Л. А. Цифровая криминалистика: особенности современной методики расследования. *Вестник Актюбинского регионального университета имени К. Жубанова.* 2026. Т. 84, № 2.

4. Бакыт С. Б., Алаева Г. Т., Жанибеков А. К., Юхневич Э. Э., Рахметулина Б. С. Цифровизация судебной экспертизы: влияние на качество доказательств и процессуальные риски. *Вестник КазНУ. Серия юридическая.* 2026. Т. 117, № 1. С. 191–202. DOI: 10.26577/JAPJ1171202616.

МИСТЕЦТВО. ДИЗАЙН / ART. DESIGN

УДК 7.012:004.8

Едуард Красний
(Чернігів, Україна)

ВІЗУАЛЬНА ГРАМОТНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ДИЗАЙНЕРА В УМОВАХ РОЗВИТКУ ГЕНЕРАТИВНОГО ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

У статті розглянуто трансформацію візуальної грамотності майбутнього дизайнера в умовах активного розвитку генеративного штучного інтелекту та його інтеграції у професійну й освітню практику. Визначено, що поряд із традиційними компонентами візуальної грамотності – сприйняттям, аналізом композиції, форми та кольору – особливого значення набувають здатність критично оцінювати результати генерації, здійснювати їх професійний відбір та трансформувати відповідно до проєктного задуму. Обґрунтовано необхідність поєднання художньо-композиційної підготовки майбутнього дизайнера з формуванням навичок свідомого та критичного використання генеративних технологій.

Ключові слова: *візуальна грамотність, дизайн-освіта, генеративний штучний інтелект, візуальне мислення, дизайн-проєктування, критичне мислення, художньо-композиційна підготовка.*

The article examines the transformation of visual literacy in future designers in the context of the rapid development of generative artificial intelligence and its growing integration into professional and educational practice. Alongside traditional components of visual literacy, including the perception and analysis of composition, form, and colour, particular importance is increasingly placed on the ability to critically evaluate AI-generated visual content, select relevant solutions, and further transform them in accordance with a design concept. The study emphasizes the need to combine artistic and compositional training with the development of conscious and critical approaches to the use of generative technologies in design practice.

Keywords: *visual literacy, design education, generative artificial intelligence, visual thinking, design practice, critical thinking, artistic and compositional training.*

Вступ. Сучасний етап розвитку дизайну характеризується активним упровадженням цифрових технологій, серед яких особливе місце посідають системи генеративного штучного інтелекту. Інструменти, здатні створювати та трансформувати візуальний матеріал на основі текстових або комбінованих запитів, поступово інтегруються у професійну діяльність дизайнерів, розширюючи можливості пошуку композиційних, колористичних, стилістичних та образних рішень. Відтак змінюється не лише технічний інструментарій дизайнера, а й сам характер роботи з візуальною інформацією: замість послідовного створення одного графічного рішення фахівець отримує можливість швидко формувати та порівнювати значну кількість варіантів.

За таких умов особливого значення набуває проблема візуальної грамотності майбутнього дизайнера. Традиційно професійна підготовка фахівця дизайнерського профілю передбачає розвиток здатності сприймати, аналізувати та створювати візуальні образи, розуміти закономірності композиції, кольору, форми, пропорцій і просторової організації. Візуальне мислення при цьому виступає важливою складовою художньо-проєктної компетентності, оскільки забезпечує образне сприйняття, аналіз та трансформацію візуальної інформації у процесі проєктної діяльності. Отже, візуальна грамотність не обмежується технічною здатністю створювати зображення, а охоплює комплекс умінь, пов’язаних із його професійним сприйняттям та осмисленням.

Поширення генеративного штучного інтелекту істотно змінює співвідношення між створенням та оцінюванням візуального матеріалу. Сучасні генеративні нейромережі дають змогу оперативно отримувати численні варіанти візуальних рішень, змінювати їхні композиційні та колористичні характеристики, трансформувати окремі елементи та поєднувати різні образні підходи. У результаті частина операцій, які раніше вимагали безпосереднього графічного виконання дизайнером, може бути передана цифровому інструменту. Водночас це не усуває потреби у професійних знаннях, оскільки отриманий результат має бути співвіднесений із конкретним проєктним завданням, функціональними вимогами, композиційними закономірностями та художньою концепцією.

Особливо актуальною ця проблема стає у сфері професійної освіти. Застосування штучного інтелекту в навчанні дизайну відкриває нові можливості для моделювання, візуалізації та пошуку проєктних рішень, водночас актуалізуючи питання самостійності мислення, індивідуальності творчого результату та характеру професійних компетентностей майбутнього фахівця. Таким чином, освітній процес має враховувати не лише здатність студента користуватися сучасними цифровими інструментами, а й уміння критично працювати з отриманими результатами.

У цьому контексті особливого значення набуває критичне осмислення результатів, створених генеративними системами. Генеративний штучний інтелект (ШІ) може розглядатися не тільки як інструмент отримання готового візуального продукту, а і як середовище для пошуку, порівняння та аналізу альтернативних рішень. Водночас ефективність такого використання залежить від здатності здобувача освіти оцінювати запропоновані результати, виявляти їхні переваги та недоліки й приймати обґрунтовані рішення щодо подальшого використання. У професійній діяльності дизайнера ця здатність набуває особливої ваги, оскільки автоматично згенерований образ не є тотожним завершеному дизайнерському рішенню.

Отже, розвиток ШІ зумовлює необхідність переосмислення змісту візуальної грамотності майбутнього дизайнера. Поряд із традиційними навичками сприйняття, аналізу та створення візуальних образів дедалі більшого значення набувають уміння формулювати проєктне завдання для генеративної системи, аналізувати множину отриманих варіантів, критично оцінювати їхню відповідність поставленій меті та здійснювати подальшу авторську трансформацію. Інтеграція сервісів ШІ у професійну діяльність дизайнера вже охоплює автоматизовану верстку, інтелектуальне редагування та інші операції з візуальним контентом, що підтверджує необхідність відповідного переосмислення професійної підготовки.

Таким чином, актуальним стає не питання заміни традиційних художніх навичок генеративними технологіями, а визначення їхнього нового співвідношення у професійній діяльності дизайнера. Візуальна грамотність в умовах розвитку ШІ має розглядатися як комплексна здатність, що поєднує художньо-композиційне мислення, візуальний аналіз, критичне оцінювання та свідоме використання цифрових генеративних інструментів.

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є визначення особливостей трансформації візуальної грамотності майбутнього дизайнера в умовах розвитку генеративного штучного інтелекту та окреслення її ключових компонентів, необхідних для професійного аналізу й використання створеного ШІ візуального матеріалу.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання: проаналізувати роль візуального мислення та візуальної грамотності у професійній підготовці майбутнього дизайнера; визначити основні зміни у характері роботи дизайнера з візуальним матеріалом, зумовлені розвитком ШІ; обґрунтувати значення критичного аналізу та професійного оцінювання результатів, створених генеративними системами, у процесі дизайн-проєктування; окреслити ключові компоненти візуальної грамотності майбутнього дизайнера в умовах інтеграції ШІ в дизайн-освіту та професійну діяльність.

Методологія дослідження. Методологічну основу дослідження становить поєднання теоретичних та аналітичних методів, що дають змогу розглянути трансформацію візуальної грамотності майбутнього дизайнера під впливом ШІ. Теоретичний аналіз використаний для опрацювання наукових підходів до розуміння візуальної грамотності, візуального мислення, художньо-проєктної компетентності та використання генеративного ШІ в дизайні й освіті. Порівняльний метод – для зіставлення традиційних підходів до формування візуальної грамотності дизайнера з новими вимогами, що виникають у процесі використання генеративних технологій. Систематизація та узагальнення застосовані для визначення основних змін у структурі візуальної грамотності та виокремлення її компонентів, актуальних в умовах розвитку генеративного ШІ. Метод структурно-логічного моделювання – для формування авторського бачення взаємозв'язку між художньо-композиційною підготовкою, візуальним аналізом, критичним оцінюванням ШІ-згенерованих матеріалів та їх подальшою трансформацією у дизайн-проєкт.

Результати дослідження. Візуальне мислення є однією з базових складових професійної підготовки майбутнього дизайнера, оскільки забезпечує здатність працювати з образами ще до їх остаточного матеріального або цифрового втілення. Воно передбачає не лише сприйняття готового зображення, а й уміння виділяти його структурні, композиційні, просторові та образні характеристики, встановлювати взаємозв'язки між окремими елементами та на цій основі формувати власне проєктне рішення [2, с. 17].

У контексті дизайн-освіти особливого значення набувають базові художньо-композиційні знання: розуміння форми, пропорцій, масштабу, ритму, контрасту, нюансу, кольору, просторових співвідношень та композиційного центру. Саме вони дають змогу дизайнеру не лише створювати візуальні образи, а й оцінювати їхню цілісність та відповідність поставленому завданню. Отже, художньо-композиційна підготовка формує своєрідну систему координат, за допомогою якої може здійснюватися професійний аналіз будь-якого візуального матеріалу – незалежно від способу його створення.

Важливим є те, що розвиток ШІ не усуває потреби в таких компетентностях. Навпаки, зі збільшенням кількості доступних візуальних варіантів зростає значення здатності їх розрізняти, порівнювати та оцінювати. Якщо традиційний процес навчання значною мірою зосереджувався на формуванні вміння створити певний візуальний образ, то сучасна підготовка дизайнера має доповнюватися формуванням уміння професійно працювати з множиною запропонованих цифрових варіантів.

Однією з принципових особливостей ШІ є його здатність створювати значну кількість візуальних варіантів на основі заданих параметрів. У графічному дизайні генеративні нейромережі можуть використовуватися для створення, трансформації та редагування зображень, варіювання композиційних характеристик, кольорової гами, контрасту та геометричних параметрів об'єктів [1, с. 85]. Це змінює традиційну послідовність проєктної роботи, у якій дизайнер поступово переходить від задуму до ескізу, уточнення форми та остаточного графічного рішення.

За використання генеративних технологій процес набуває більш варіативного характеру: початковий задум може бути представлений у вигляді текстового або комбінованого запиту, після чого система формує низку можливих візуальних інтерпретацій. Дизайнер у такому випадку працює не лише як безпосередній виконавець зображення, а й як постановник завдання, селектор та інтерпретатор отриманих результатів. Таким чином, частина операцій зі створення візуального матеріалу може бути делегована цифровому інструменту, тоді як функції формування задуму, оцінювання та прийняття остаточного рішення залишаються пов'язаними з професійною діяльністю людини.

Зміна характеру професійної діяльності відповідно впливає і на зміст дизайн-освіти. Дослідження перспектив використання ШІ в навчанні дизайну засвідчує необхідність пошуку балансу між використанням цифрових технологій та розвитком творчого потенціалу студентів [4, с. 140]. Це означає, що навчання роботи з генеративними

системами доцільно розглядати не як заміну традиційної художньої підготовки, а як її доповнення новими видами діяльності.

У цьому контексті доцільно розмежовувати створення візуального матеріалу та створення дизайнерського рішення**.** Генеративна система може запропонувати певний образ, композицію або стилістичну інтерпретацію, проте їхня відповідність функціональним, естетичним, ергономічним та концептуальним вимогам визначається вже в процесі професійного аналізу. Тому наявність технічної можливості швидко отримувати візуальний результат не означає автоматичного отримання якісного дизайнерського рішення.

Одним із ключових результатів проведеного аналізу є визначення зростання ролі критичного оцінювання в роботі дизайнера. Генеративний ШІ створює умови для швидкого отримання великої кількості альтернатив, однак сама кількість варіантів не гарантує їхньої якості. Навпаки, надлишок візуальних рішень може ускладнювати процес вибору та вимагати від фахівця чітких критеріїв професійного оцінювання.

Критичне ставлення до результатів генерації передбачає перевірку їхньої відповідності початковому задуму, композиційної цілісності, логіки взаємодії форми та простору, колористичної узгодженості, функціональної доцільності та стилістичної відповідності. Відповідно, візуальна грамотність у цифровому середовищі набуває нового виміру: дизайнер має не тільки вміти бачити та створювати, а й аргументовано визначати, чому певне візуальне рішення є придатним або непридатним для конкретного проєкту**.**

Значення такого підходу підтверджується дослідженнями використання генеративного ШІ у вищій освіті, які наголошують на необхідності цілеспрямованої, рефлексивної та критичної взаємодії студентів із генеративними системами, за якої ШІ розглядається не як безумовне джерело готових відповідей, а як інструмент, використання якого потребує осмислення та оцінювання [5]. Для дизайн-освіти цей підхід набуває особливого значення, оскільки результат взаємодії з ШІ має передусім візуальну форму і може створювати ілюзію завершеності навіть тоді, коли він не відповідає професійному завданню.

Тому одним із перспективних напрямів формування візуальної грамотності стає навчання студентів критичного читання ШІ-згенерованих зображень**.** Така робота може передбачати аналіз композиційної структури, виявлення домінанти та акцентів, оцінювання кольорових співвідношень, масштабу, ритму, пропорцій та характеру взаємодії окремих елементів. У результаті студент переходить від пасивного сприйняття згенерованого зображення до його професійної інтерпретації.

На основі проведеного теоретичного аналізу та порівняння традиційних і сучасних підходів до роботи з візуальним матеріалом можна окреслити розширену структуру візуальної грамотності майбутнього дизайнера. Вона має охоплювати як базові художньо-композиційні компетентності, так і нові види діяльності, пов'язані з використанням ШІ.

До її основних компонентів доцільно віднести:

1. Візуально-перцептивний компонент – здатність сприймати та розрізняти форму, колір, масштаб, просторові співвідношення, композиційну структуру та інші характеристики візуального матеріалу.

2. Візуально-аналітичний компонент – здатність розкладати візуальний образ на окремі композиційні, колористичні, формотворчі та стилістичні складові й встановлювати взаємозв'язки між ними.

3. Генеративно-комунікативний компонент – здатність чітко формулювати творче або проєктне завдання для генеративної системи та керувати процесом отримання візуальних варіантів.

4. Критично-оцінювальний компонент – здатність визначати відповідність згенерованого матеріалу проєктному завданню, виявляти його недоліки, суперечності та потенційні можливості подальшого використання.

5. Авторсько-трансформаційний компонент – здатність не обмежуватися використанням готового результату, а переосмислювати, коригувати та трансформувати його відповідно до власного творчого задуму.

Останній компонент є принципово важливим для збереження авторської ролі дизайнера. Сучасні дослідження професійного використання ШІ у дизайні демонструють розширення можливостей автоматизації верстки, редагування зображень, компонування контенту та генерації творчих рішень, водночас підкреслюючи збереження контролю дизайнера над естетичними та композиційними рішеннями [3, с. 82]. Отже, генеративний інструмент доцільно розглядати не як заміну професійної діяльності, а як засіб розширення варіативності проєктного пошуку.

Узагальнення результатів дослідження дає змогу представити трансформацію візуальної грамотності як послідовний процес: сприйняття та аналіз візуальної інформації; формування проєктного задуму; генерація варіантів; критичне оцінювання; відбір; авторська трансформація; інтеграція результату в дизайн-проєкт. Таким чином, ШІ не скасовує традиційні складові візуальної грамотності, а розширює їх новими операціями, пов'язаними з керуванням, оцінюванням та переосмисленням цифрового візуального матеріалу.

Саме тому художньо-композиційна підготовка майбутнього дизайнера зберігає фундаментальне значення. Знання закономірностей композиції, кольору, форми, пропорцій і просторової організації створює основу для професійного оцінювання результатів генеративних систем. У такому розумінні сучасний дизайнер має бути не лише користувачем цифрових інструментів, а критичним інтерпретатором візуальної інформації та автором її подальшої проєктної трансформації.

Висновки. Проведене дослідження показало, що розвиток генеративного ШІ не зменшує значення візуальної грамотності майбутнього дизайнера, а трансформує її зміст. Поряд із традиційними навичками сприйняття, аналізу та створення візуальних образів особливого значення набувають критичне оцінювання, відбір та професійна інтерпретація результатів, створених генеративними системами.

На основі аналізу визначено п’ять взаємопов’язаних компонентів візуальної грамотності майбутнього дизайнера: візуально-перцептивний, візуально-аналітичний, генеративно-комунікативний, критично-оцінювальний та авторсько-трансформаційний**.** Їх поєднання дає змогу розглядати генеративний ШІ не як заміну художньо-композиційної підготовки, а як додатковий інструмент пошуку та опрацювання візуальних рішень.

Отримані результати підкреслюють необхідність поєднання традиційної художньо-композиційної підготовки з формуванням навичок свідомого та критичного використання генеративних технологій у дизайн-освіті. Перспективу подальших досліджень становить практична перевірка запропонованих компонентів у процесі підготовки студентів дизайнерського профілю.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Геренко С. Штучний інтелект у графічному дизайні: кейс генеративних нейромереж. *Деміург: ідеї, технології, перспективи дизайну.* 2024. Вип. 7. № 1. С. 78–91. https://doi.org/10.31866/2617-7951.7.1.2024.300924

2. Желанова В. Креативність і візуальне мислення як основа художньо-проєктної компетентності майбутнього дизайнера. *Серія академічних нотаток. Педагогічні науки.* 2025. Вип. 14. С. 15–21. https://doi.org/10.59694/ped_sciences.2025.14.015

3. Кудляк В. М. та ін. Інтеграція сервісів штучного інтелекту у професійну діяльність дизайнера: методологія автоматизованої верстки та інтелектуального редагування зображень. *Академічні студії. Серія «Гуманітарні науки».* 2026. Вип. 2. С. 74–84. https://doi.org/10.52726/as.humanities/ 2026.2.10

4. Трошкін А. А., Макухін Д. В. Перспективи використання штучного інтелекту в навчанні архітектурі та дизайну. *Теорія та практика дизайну.* 2025. Вип. 36. С. 136–143. https://doi.org/10.32782/2415-8151.2025.36.13

5. Уманець С. Генеративний штучний інтелект як засіб розвитку критичного мислення студентів. *Педагогічна наука і освіта XXI століття*. 2026. № 6. С. 357–366. https://doi.org/10.35619/pse.vi6.161

УДК 7.012:725.18

Валерій Привала
(Хмельницький, Україна)

МІЖДИСЦИПЛІНАРНА СИНЕРГІЯ ДИЗАЙНУ З ІНШИМИ НАУКАМИ

Розглянуто міждисциплінарний характер сучасного дизайну та його взаємозв'язок із природничими, технічними, соціальними й гуманітарними науками. Проаналізовано роль психології, соціології, ергономіки, інженерії, інформатики, біології, екології, економіки та мистецтвознавства у формуванні дизайнерських рішень. Обґрунтовано, що сучасний дизайн є не лише сферою художньої творчості, а комплексною проєктною діяльністю, спрямованою на розв'язання практичних, соціальних і технологічних проблем.

Ключові слова: *дизайн, наука, дослідження, синергія, результат.*

The interdisciplinary nature of contemporary design and its relationship with the natural, technical, social, and humanities sciences are examined. The role of psychology, sociology, ergonomics, engineering, computer science, biology, ecology, economics, and art studies in the development of design solutions is analyzed. It is substantiated that contemporary design is not merely a field of artistic creativity but a complex project-based activity aimed at addressing practical, social, and technological problems.

Key words*: design, science, research, synergy, result.*

Сучасний дизайн дедалі менше можна розглядати виключно як сферу художньої діяльності, пов'язану з формотворенням, композицією та естетикою. Об'єктом роботи дизайнера сьогодні може бути не лише предмет або графічне зображення, а й інтер'єр, цифровий інтерфейс, міське середовище, сервіс, інформаційна система, упаковка, одяг, меблі або комплексна система взаємодії людини з технологіями. Тому дизайнер під час проєктування змушений враховувати значно ширше коло чинників: фізіологічні характеристики людини, психологію сприйняття, соціальну поведінку, технологічні можливості виробництва, властивості матеріалів, економічну доцільність, екологічні наслідки та цифрові технології. Таким чином, дизайн формується на перетині багатьох галузей знань. Університет Мічигану, наприклад, характеризує design science як міждисциплінарну сферу, орієнтовану на створення артефактів, систем, методів і процесів для розв'язання практичних проблем. На відміну від наук, які переважно описують і пояснюють світ, design science спрямована також на його цілеспрямовану зміну.

Одним із найтісніших є взаємозв'язок дизайну з психологією. Будь-який дизайнерський об'єкт сприймається людиною. Тому важливо знати, як людина бачить, запам'ятовує, інтерпретує інформацію, реагує на колір, форму, масштаб, композицію та просторове середовище. Наприклад, у графічному дизайні психологія допомагає пояснити: особливості сприйняття кольору; закономірності зорового сприйняття; увагу та її концентрацію; запам'ятовування візуальної інформації; емоційні реакції на форму та колір; поведінку користувача під час взаємодії з інтерфейсом. У дизайні середовища психологічні чинники впливають на сприйняття масштабу приміщення, його комфортності, приватності,

відкритості та безпеки. Отже, психологія допомагає дизайнеру перейти від питання «Що красиво?» до ширшого питання: «Як це буде сприйматися людиною?».

Дизайн завжди існує в певному соціальному середовищі. Предмет, інтер'єр або цифровий продукт створюються не для абстрактної людини, а для певної соціальної групи. Тому дизайнерові необхідно враховувати: вік користувачів; спосіб життя; професійні особливості; культурний контекст; соціальні звички; моделі поведінки; потреби різних груп населення. Особливо важливим це стає під час проєктування громадського простору, міського середовища, транспорту, освітніх закладів, медичних установ та цифрових сервісів. Сучасний human-centred design передбачає дослідження реальних користувачів і контексту використання. Наприклад, ISO 9241-210:2019 та ISO 9241-220:2019 визначають принципи та діяльність людиноцентричного дизайну протягом життєвого циклу інтерактивних систем. Стандарт залишається чинним після перегляду у 2025 році [1; 2]. Отже, соціологія дозволяє дизайнеру відповісти на питання: Для кого створюється дизайн і яким чином люди реально будуть ним користуватися?

Особливе значення має взаємодія дизайну з ергономікою. Ергономіка досліджує взаємодію людини з предметним і технологічним середовищем, враховуючи фізичні та когнітивні можливості людини. Для дизайнера це означає необхідність враховувати: антропометричні характеристики; положення тіла; зручність користування; досяжність елементів; навантаження; освітлення; акустику; безпеку; доступність. Наприклад, під час проєктування стільця недостатньо створити привабливу форму. Необхідно визначити відповідні висоту сидіння, глибину, кут нахилу спинки, параметри опори та характер взаємодії тіла людини з конструкцією. У дослідженнях ергономіки підкреслюється, що ергономічні знання повинні інтегруватися безпосередньо у процес проєктування, а не просто передаватися дизайнеру у вигляді готових рекомендацій. Таким чином, ергономіка перетворює абстрактне поняття «зручності» на систему конкретних проєктних параметрів (рис. 1).



Рис.1. Приклад ергономіки в дизайні

Матеріал є одним із головних засобів реалізації дизайнерської ідеї. Вибір матеріалу впливає не тільки на зовнішній вигляд виробу, а й на: міцність; вагу; довговічність; тактильні властивості; технологію виготовлення; безпеку; вартість; можливість повторної переробки. Наприклад, сучасний дизайнер текстилю працює не лише з традиційними волокнами. Він може використовувати мембранні матеріали, композитні структури, функціональні покриття, матеріали зі спеціальними властивостями, сенсорні текстильні системи. Отже, знання хімії, фізики та матеріалознавства розширюють можливості дизайнерського формотворення.

Особливо цікавим напрямом є взаємозв’язок дизайну з біологією. Одним із проявів такого зв’язку є біоміміkрія – використання принципів, форм і механізмів, які існують у природі, для створення технічних і дизайнерських рішень. Наприклад: природний об’єкт →

принцип → дизайнерське рішенням. При цьому джерелом натхнення може бути і плавник киту, як аеродинамічна форма, і листок рослини – принцип самоорганізації/структури та ін. Сучасні дослідження біомімікрії описують процес як послідовність визначення дизайнерської проблеми, пошуку біологічної стратегії, її аналізу, абстрагування, імітації та оцінювання результату (рис. 2).



Рис. 2. Приклади використання природних об’єктів у дизайні

Не менш важливим залишається зв’язок дизайну з історією мистецтва та культурологією. Саме ці дисципліни дозволяють дизайнеру: розуміти історію стилів; аналізувати художні традиції; працювати з культурною символікою; використовувати історичні прототипи; розуміти закономірності розвитку форм; уникати механічного копіювання історичних зразків. У цьому випадку історія мистецтва виконує не роль «архіву красивих речей», а стає джерелом професійних знань про еволюцію форми, композиції, стилю та культурних значень.

У XXI столітті все більшого значення набуває взаємодія дизайну з екологією. Дизайнер враховує не лише момент створення виробу, а весь його життєвий цикл: сировина → виробництво → використання → ремонт → повторне використання → утилізація/переробка. Це породжує такі напрями, як: eco-design; sustainable design; circular design; дизайн із мінімізацією відходів; дизайн для ремонту; дизайн для повторного використання матеріалів [3]. Отже, екологічні науки розширюють відповідальність дизайнера, оскільки результатом проєктування стає не лише форма виробу, а й певний вплив на навколишнє середовище (рис. 3).



Рис. 3. Створення еко-дизайну

Але найголовнішим та фундаментальним напрямом взаємодії є зв'язок дизайну з інженерією. Якщо дизайн визначає, що і для кого необхідно створити, то інженерні науки значною мірою відповідають на питання: «Як це можна реалізувати технічно?». Взаємодія особливо очевидна у промисловому дизайні; меблевому дизайні, дизайні транспорту, дизайні побутової техніки, архітектурі, дизайні освітлення; проєктуванні конструкцій, робототехніці, медичному дизайні. Наприклад, дизайнер меблів може запропонувати певну форму крісла, однак реалізація цієї форми потребує знань про міцність матеріалів, конструкцію, навантаження, технологію виготовлення та способи з'єднання деталей (рис. 4).



Рис. 4. Приклади поєднання дизайн рішень з інженерією

Саме тому сучасний дизайнер дедалі частіше працює не ізольовано, а в команді з інженерами, технологами, програмістами, маркетологами та іншими спеціалістами [4]. Дослідження міждисциплінарної взаємодії інженерії та поведінкових наук показують, що така співпраця дозволяє поєднати технічні можливості з розумінням людської поведінки та реального контексту використання (табл. 1).

Таблиця 1

Взаємозв'язок сучасного дизайну з іншими науками

Наука	Що досліджується	Що отримує дизайнер
Психологія	сприйняття та поведінку	принципи візуального й емоційного впливу
Соціологія	суспільство та групи	інформацію про користувачів
Ергономіка	взаємодію людини і середовища	параметри зручності
Інженерія	конструкції та технології	можливість технічної реалізації
Матеріалознавство	властивості матеріалів	вибір матеріалу
Біологія	природні системи	принципи біомімікрії
Інформатика	цифрові системи	інтерактивні рішення
Екологія	взаємодію людини і природи	принципи сталого дизайну
Економіка	ресурси та ринок	економічну доцільність
Мистецтвознавство	історію та закономірності мистецтва	культурну та художню основу
Фізика	властивості матерії та явищ	обґрунтування технічних рішень
Культурологія	культурні процеси та символи	відповідність культурному контексту

Отже, дизайн не просто запозичує готові знання інших наук. Він трансформує їх у проєктні рішення, з якими ми зустрічаємось щодня.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. ISO 9241-210:2019. Ergonomics of human-system interaction – Part 210: Human-centred design for interactive systems. 2nd ed. Geneva : International Organization for Standardization, 2019. 33 p.
2. ISO 9241-220:2019. *Ergonomics of human-system interaction – Part 220: Processes for enabling, executing and assessing human-centred design within organizations*. Geneva : International Organization for Standardization, 2019. 90 p.
3. University of Michigan. Design Science Overview. University of Michigan. URL: https://designscience.engin.umich.edu/what-is-design-science/design-science-overview (дата звернення: 25.09.2026).
4. Kant, V. (2018). The sociotechnical constitution of cognitive work analysis: Roles, affordances and malfunctions. Theoretical Issues in Ergonomics Science, 19(2), 195–212. DOI: 10.1080/1463922X.2017.1311384.

УДК 72.012:502.131

Тетяна Янчук
(Житомир, Україна)

ІННОВАЦІЙНІ БУДІВЕЛЬНІ ТА ОЗДОРОВЧІ МАТЕРІАЛИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА В СУЧАСНОМУ ДИЗАЙНІ

У статті досліджено роль інноваційних будівельних і оздоблювальних матеріалів у контексті формування екологічно збалансованого архітектурного і дизайнерського середовища. Проаналізовано ключові тенденції сталого розвитку, які зумовлюють перехід від традиційних екстенсивних підходів до ресурсоефективного та циркулярного дизайну. Розглянуто властивості біорозкладних, вторинно перероблених, фотокаталітичних, фазозмінних та гігроскопічних матеріалів, що можуть сприяти зниженню антропогенного навантаження на довкілля та покращенню параметрів внутрішнього середовища. Особливу увагу приділено психоемоційному впливу природних матеріалів і принципів біофільного дизайну в умовах урбанізованого простору.

Ключові слова: *інноваційні матеріали, екологічне середовище, сучасний дизайн, сталий розвиток, циркулярна економіка, архітектурне середовище, оздоблювальні матеріали, біофільний дизайн.*

The article explores the role of innovative building and finishing materials in the context of creating an ecologically balanced architectural and design environment. Key sustainable development trends that encourage the transition from traditional extensive approaches to resource-efficient and circular design are analyzed. The properties of biodegradable, recycled, photocatalytic, phase-change and hygroscopic materials are considered as potential means of reducing environmental impacts and improving indoor environmental conditions. Particular attention is paid to the psychological and physiological significance of natural materials and biophilic design principles in an urbanized environment.

Key words: *innovative materials, ecological environment, modern design, sustainable development, circular economy, architectural environment, finishing materials, biophilic design.*

Умови глобалізації, стрімкої урбанізації і глобальних кліматичних викликів суттєво трансформують парадигму розвитку сучасної архітектури та дизайну. Якщо раніше

ключовими критеріями оцінки проєкту були його візуальна виразність, функціональність і економічна доцільність, то сьогодні дедалі більшого значення набувають ресурсоефективність, енергозбереження, скорочення відходів та екологічна безпека. Сталий розвиток дедалі більше розглядається як комплексний процес, що має охоплювати не лише енергоефективність будівель, а й характер використання ресурсів, матеріалів та організацію життєвого циклу об'єктів [1, с. 214].

Особливої актуальності це набуває в контексті спеціальності «Будівництво та цивільна інженерія», зокрема освітніх програм, пов'язаних з опорядженням будівель і споруд та будівельним дизайном, де вибір матеріалу визначає не лише технічні характеристики конструкції, а й параметри внутрішнього середовища та потенційний екологічний вплив протягом життєвого циклу [2, с. 251].

Метою даної статті є теоретичне обґрунтування ролі інноваційних будівельних і оздоблювальних матеріалів як одного з важливих чинників формування екологічного середовища в сучасному дизайні.

Сучасна будівельна галузь є одним із вагомих джерел споживання енергії та природних ресурсів. Саме тому питання сталості будівельного середовища безпосередньо пов'язане з вибором матеріалів, їх виробництвом, експлуатацією, повторним використанням та утилізацією. У сучасних дослідженнях життєвий цикл матеріалу розглядається як послідовність етапів від добування сировини та виготовлення до експлуатації, ремонту, демонтажу й утилізації [2, с. 251–252].

Упровадження принципів екологічного дизайну вимагає переходу від оцінювання лише окремих властивостей матеріалу до комплексного аналізу його життєвого циклу. Такий підхід передбачає врахування використання ресурсів, енергетичних витрат, можливості повторного застосування та переробки матеріалів [2, с. 252–253; 3, с. 1–3].

Формування екологічного середовища доцільно розглядати через три взаємопов'язані принципи:

– зменшення споживання первинних ресурсів;

– повторне використання та переробка матеріалів відповідно до принципів циркулярної економіки;

– забезпечення безпечності матеріалів для людини та довкілля протягом їхнього життєвого циклу [2, с. 251–252].

Важливим напрямом сучасного будівельного дизайну стає циркулярна економіка. На відміну від лінійної моделі «видобуваємо – виробляємо – викидаємо», циркулярна модель передбачає повторне використання ресурсів, скорочення відходів та максимально тривале збереження матеріалів у господарському циклі [2, с. 251]. Аналогічний підхід у сучасних дослідженнях будівельних і демонтажних відходів розглядається як один із перспективних напрямів сталого розвитку будівельної галузі [3, с. 1–3].

Науково-технічний прогрес сприяв появі нових матеріалів, які розширюють можливості архітектурного та інтер'єрного проєктування. Серед них особливе місце займають біоматеріали, матеріали з вторинної сировини, фотокаталітичні покриття, фазозмінні матеріали та природні гігроскопічні матеріали.

1. Біорозкладні та органічні матеріали (Bio-based materials)

До цієї групи належать матеріали на основі міцелію грибів, рослинних волокон, деревних відходів та іншої біомаси. Особливий інтерес для сучасного дизайну становлять міцеліальні композити, у яких грибний міцелій виконує функцію природного зв'язувального компонента для органічного субстрату [4, с. 489–492].

Сучасні дослідження демонструють значний інтерес до використання міцеліальних матеріалів у дизайні та архітектурі. Водночас властивості таких композитів істотно залежать від виду грибів, складу субстрату, умов вирощування, способу формування та подальшої обробки матеріалу [4, с. 489–492].

Актуальні архітектурні дослідження показують, що міцеліальні матеріали вже використовуються в експериментальних павільйонах, інсталяціях, панелях, оболонках та інших архітектурних об'єктах. Водночас їх широке застосування залишається обмеженим питаннями довговічності, стандартизації, вологостійкості та стабільності експлуатаційних характеристик [5, с. 2–3; 5, с. 18–20].

Важливою особливістю біоматеріалів є можливість поєднання функціональності та природної естетики. Видима структура волокон, пористість та органічна фактура можуть використовуватися як самостійний дизайнерський елемент, формуючи матеріально насичене середовище.

2. Матеріали з вторинної сировини (Recycled materials)

Використання вторинної сировини є одним із практичних способів інтеграції принципів циркулярної економіки в архітектуру та дизайн. До цієї категорії належать вироби з переробленого пластику, скла, деревини, текстильних волокон, будівельних відходів та інших матеріалів.

Українські дослідження наголошують на актуальності ресайклінгу та апсайклінгу в будівництві як інструментів повторного залучення матеріалів до виробничого циклу. Перероблені матеріали та продукти апсайклінгу можуть використовуватися як у конструктивних елементах, так і в декоративному оформленні будівель та інтер'єрів [6, с. 131–133].

На відміну від ресайклінгу, який передбачає переробку відходів у сировину для подальшого виробництва, апсайклінг передбачає повторне використання матеріалів або предметів із наданням їм нової функції. Саме тому апсайклінг має значний потенціал у дизайні інтер'єрів, оскільки походження матеріалу часто безпосередньо впливає на його естетичне сприйняття [6, с. 133–136].

Водночас масштабне застосування вторинних матеріалів потребує організованої системи збору, сортування та контролю якості відходів. Автори українського дослідження наголошують на необхідності розвитку інфраструктури управління відходами та поширення практик вибіркового демонтажу [6, с. 136].

Таким чином, матеріал у сучасному дизайні може розглядатися не лише як кінцевий продукт, а як елемент циклу, здатний повторно включатися у виробничий процес.

3. Фотокаталітичні та самоочисні покриття (Photocatalytic coatings)

Окрему групу інноваційних оздоблювальних матеріалів становлять покриття на основі нанодіоксиду титану (TiO_2). Під дією світла фотокаталітичні матеріали можуть сприяти окисненню органічних забруднювачів і формувати властивості, пов'язані із самоочищенням поверхні [7, с. 20584–20586].

Однією з перспективних властивостей TiO_2-вмісних матеріалів є фотоіндукована гідрофільність. Під дією світла поверхня може ставати більш змочуваною, що сприяє утворенню рівномірної водної плівки та полегшує видалення частини забруднень [7, с. 20586–20589].

Сучасні дослідження також розглядають можливість використання фотокаталітичних поверхонь для зменшення концентрації окремих забруднювачів повітря та створення функціональних будівельних поверхонь. Водночас ефективність таких систем залежить від інтенсивності та спектрального складу освітлення, складу покриття, способу введення каталізатора та умов експлуатації [7, с. 20589–20592].

Тому фотокаталітичні матеріали доцільно розглядати як перспективний функціональний компонент екологічного дизайну, ефективність якого має оцінюватися відповідно до конкретних умов застосування.

4. «Розумні» та гігроскопічні матеріали (Smart & Hygroscopic materials)

Інноваційним напрямом є використання матеріалів, здатних реагувати на зміни температури та вологості внутрішнього середовища. Одним із найбільш досліджуваних напрямів є застосування фазозмінних матеріалів (Phase Change Materials – PCM), які можуть поглинати або віддавати теплову енергію під час фазового переходу [8, с. 1918–1920].

РСМ можуть інтегруватися в огороджувальні конструкції, стіни, стелі, підлоги та інші елементи будівлі. Їх застосування розглядається як спосіб пасивного регулювання теплового режиму та підвищення енергоефективності будівель [8, с. 1920–1923].

Застосування РСМ дозволяє накопичувати теплову енергію та поступово віддавати її при зміні температурних умов. У результаті може зменшуватися потреба в активному опаленні та охолодженні, а також підвищуватися рівень теплового комфорту користувачів приміщень [8, с. 1920].

Окрему групу становлять природні гігроскопічні матеріали, передусім глиняні та земляні матеріали. Їхня пориста структура дозволяє поглинати та віддавати водяну пару залежно від зміни відносної вологості повітря. Сучасні дослідження підтверджують перспективність земляних матеріалів для пасивного регулювання вологості та теплових характеристик внутрішнього середовища [9, с. 3–6].

Екологічною особливістю земляних матеріалів є можливість їхнього використання з мінімальною термічною або хімічною обробкою. Дослідження показують, що такі матеріали мають значний потенціал з погляду вологообміну, теплової поведінки та повторного використання [9, с. 5–6].

Поєднання гігроскопічних матеріалів із сучасними фазозмінними компонентами створює перспективу формування пасивних систем регулювання параметрів внутрішнього середовища без постійного збільшення навантаження на механічні системи опалення та кондиціонування [8, с. 1920–1923; 9, с. 5–6].

Матеріали у сучасному дизайні середовища виконують не лише утилітарну чи естетичну функцію, а й можуть впливати на сприйняття простору людиною. Концепція біофільного дизайну розглядає інтеграцію природних елементів у архітектуру як ширший підхід, що охоплює фізичні, сенсорні, матеріальні, морфологічні та інші форми взаємодії людини з природою [10, с. 115–118].

Сучасні дослідження показують, що біофільний дизайн не обмежується використанням рослин у будівлях. До нього можуть належати природні матеріали, форми, фактури, сенсорні характеристики та інші способи формування зв'язку людини з природою [10, с. 117–120].

У цьому контексті природні деревні, мінеральні, глиняні та інші фактури можуть виступати не лише як декоративні елементи, а як частина цілісної сенсорної концепції простору. Матеріальна різноманітність, природні фактури та безпосередній зв'язок із природними формами можуть бути інтегровані в загальну концепцію біофільного дизайну [10, с. 125–130].

Інноваційні екологічні матеріали також пов'язані з проблематикою якості внутрішнього середовища. При виборі матеріалів доцільно враховувати не лише їхні технічні характеристики, а й походження, ресурсомісткість, можливість повторного використання, експлуатаційні властивості та потенційний вплив на людину [2, с. 251–253].

Таким чином, сучасний екологічний дизайн поступово переходить від простого використання «натуральних» матеріалів до комплексного оцінювання їхнього походження, технології виробництва, експлуатаційних властивостей, можливості повторного використання та впливу на внутрішнє середовище.

Підсумовуючи вищенаведене, можна констатувати, що інноваційні будівельні та оздоблювальні матеріали є одним із важливих інструментів екологічної трансформації сучасного дизайну. Біоматеріали та міцеліальні композити відкривають можливості для використання відновлюваної сировини; перероблені матеріали сприяють замиканню матеріальних потоків; фотокаталітичні покриття формують нові функціональні властивості поверхонь; РСМ та гігроскопічні матеріали створюють можливості для пасивного регулювання тепловологісного режиму.

Інтеграція таких матеріалів із принципами біофільного дизайну дозволяє поєднати функціональні, екологічні та естетичні вимоги до сучасного архітектурного середовища.

Водночас ефективність кожного інноваційного матеріалу має оцінюватися комплексно – з урахуванням його життєвого циклу, технічних характеристик, довговічності, безпечності, можливості повторного використання та реальних умов експлуатації [2, с. 251–253].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Смалійчук А. Перехід до сталої архітектури як етап цивілізаційних змін першої половини XXI століття. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Архітектура.* 2024. Т. 6, № 2. С. 212–219. DOI: 10.23939/sa2024.02.212.

2. Пушкарьова К. К., Кочевих М. О. Життєвий цикл будівельних об'єктів та економіка замкненого циклу. *Маркетингові стратегії, підприємництво і торгівля: сучасний стан, напрямки розвитку :* матеріали III Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. Київ, 2022. С. 251–253.

3. Oluleye B. I., Chan D. W. M., Saka A. B., Olawumi T. O. Circular economy research on building construction and demolition waste: A review of current trends and future research directions. *Journal of Cleaner Production.* 2022. Vol. 357. Article 131927. DOI: 10.1016/j.jclepro.2022.131927.

4. Kırdök O., Akyol Altun D., Dahy H., Strobel L., Hameş Tuna E. E., Köktürk G., Andiç Çakır Ö., Tokuç A., Özkaban F., Şendemir A. Design studies and applications of mycelium biocomposites in architecture. *Biomimicry for Materials, Design and Habitats: Innovations and Applications.* Elsevier, 2022. P. 489–527. DOI: 10.1016/B978-0-12-821053-6.00004-7.

5. Berčič T., Stavrev M., Mahovič A. Built with mycelium: A comparative review of architectural case studies (2014–2025). *Journal of Building Engineering.* 2026. Vol. 123. Article 115686. DOI: 10.1016/j.jobe.2026.115686.

6. Гнатюк Л. Р., Новік Г. В., Мельник М. А. Ресайклінг і апсайклінг у будівництві. *Теорія та практика дизайну.* 2022. Вип. 25. С. 130–139. DOI: 10.18372/2415-8151.25.16789.

7. Wei Y., Wu Q., Meng H., Zhang Y., Cao C. Recent advances in photocatalytic self-cleaning performances of TiO_2-based building materials. *RSC Advances.* 2023. Vol. 13. P. 20584–20597. DOI: 10.1039/D2RA07839B.

8. Yadav A., Samykano M., Pandey A. K., Natarajan S. K., Vasudevan G., Muthuvairavan G., Suraparaju S. K. Sustainable phase change material developments for thermally comfortable smart buildings: A critical review. *Process Safety and Environmental Protection.* 2024. Vol. 191. Part B. P. 1918–1955. DOI: 10.1016/j.psep.2024.09.025.

9. Zhang Y., Jiang S., Quan D., Fang K., Wang B., Ma Z. Properties of Sustainable Earth Construction Materials: A State-of-the-Art Review. *Sustainability.* 2024. Vol. 16, No. 2. Article 670. 29 p. DOI: 10.3390/su16020670.

10. Zhong W., Schröder T., Bekkering J. Biophilic design in architecture and its contribution s to health, well-being, and sustainability: A critical review. *Frontiers of Architectural Research.* 2022. Vol. 11, No. 1. P. 114–141. DOI: 10.1016/j.foar.2021.07.006.

ПЕДАГОГІКА. ОСВІТА / PEDAGOGY. EDUCATION

УДК 37.016:004.9

Людмила Баленко
(Олександрія, Україна)

ВПРОВАДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС

Стаття висвітлює проблему модернізації освітнього процесу в умовах розбудови цифрового суспільства шляхом активного впровадження ІКТ. Розглянуто інноваційні підходи до навчання, які дозволяють зробити освітнє середовище більш гнучким, адаптивним та орієнтованим на здобувачів освіти.

Ключові слова: *штучний інтелект, гейміфікація, цифровізація, мультимедійні технології, симуляційні ігри.*

The article highlights the problem of modernizing the educational process in the context of developing a digital society through the active implementation of ICT. It considers innovative approaches to teaching that make the educational environment more flexible, adaptive, and student-centered.

Key words: *Artificial Intelligence, Gamification, Digitalization, Multimedia technologies, Simulation games.*

На сучасному етапі розвитку інформаційних технологій не виникає сумніву в потребі підготовки здобувачів освіти, які б вільно орієнтувалися в інформаційному просторі [1]. Впровадження інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в освітній процес – це вже не просто модний тренд, а життєва необхідність і вимога часу.

Головна мета ІКТ в освіті – не замінити викладача комп'ютером, а стати потужним інструментом, який робить навчання доступнішим, цікавішим та ефективнішим.

Впровадження інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в освітній процес є ключовим фактором у підвищенні якості освіти та розвитку компетентностей, необхідних для сучасного інформаційного суспільства. Аналіз сучасних підходів до використання ІКТ у навчанні свідчить про значний потенціал для покращення навчального процесу.

Однак, інтеграція ІКТ у навчальний процес має й свої виклики, такі як необхідність оновлення матеріально-технічної бази навчального закладу та відповідної підготовки викладачів, які повинні мати навички та знання для ефективного використання ІКТ у своїй роботі. Впровадження ІКТ в освіті - це можливість трансформувати освіту, зробити її більш персоналізованою, захоплюючою та ефективною для всіх здобувачів освіти.

Засоби ІКТ в освіті класифікують залежно від їх методичного призначення (табл. 1) [3].

Таблиця 1

Класифікація засобів ІКТ залежно від їх методичного призначення

Навчальні	повідомляють освітню інформацію, формують знання, навички й уміння навчальної або практичної діяльності
Тренувальні	призначенні для закріплення умінь і навичок, повторення вивченого матеріалу
Інформаційно-пошукові і довідкові	повідомляють інформацію, формують уміння її систематизувати
Демонстраційні	візуалізують об’єкти, що вивчаються, з метою їх дослідження та вивчення
Імітаційні	представляють певний аспект реальності для вивчення його структурних та функціональних характеристик
Лабораторні	дають змогу проводити віддалені експерименти на реальному обладнанні
Навчально-ігрові	створюють навчальні ситуації, яких діяльність реалізується в ігровій формі

Сучасні ІКТ інтегруються в освіту на різних рівнях. Серед найважливіших можна виділити:

– **Мультимедійні технології:** Заміна статичних підручників інтерактивними презентаціями, відеороликами, 3D-моделями та анімаціями. Складні процеси тепер можна візуалізувати.

– **Системи дистанційного та змішаного навчання (LMS):** Платформи на кшталт Google Classroom, Moodle чи Microsoft Teams дозволяють організувати навчання у будь-який час і з будь-якої точки світу.

– **Інтерактивне тестування та гейміфікація (ігрифікація):** Сервіси Kahoot!, Quizizz, Classtime перетворюють перевірку знань на захопливу гру, знижуючи рівень стресу в здобувачів освіти та автоматично аналізуючи результати для викладача.

– **Штучний інтелект (ШІ):** Використання ШІ-асистентів для адаптивного навчання (підлаштування складності матеріалу під конкретного здобувача освіти) та автоматизації рутинної роботи педагога.

Сучасні інформаційно-комунікаційні технології навчання представлено на рис. 1 [3].



Рис. 1.

ШІ використовується в освіті в різних форматах, від персоналізованих систем навчання до інтелектуальних помічників. Системи персоналізованого навчання можуть адаптувати навчальні матеріали та завдання до потреб окремих здобувачів освіти, що може допомогти їм вчитися швидше та ефективніше. Інтелектуальні помічники можуть надавати здобувачам освіти підтримку та керівництво, а також відповідати на їхні запитання.

На сьогоднішній день ШІ вже використовується в освіті в таких ключових напрямках:

Персоналізоване навчання

– *Системи адаптивного навчання*. ШІ може аналізувати дані про успішність здобувача освіти, щоб адаптувати навчальні матеріали та завдання до його індивідуальних потреб, стилю навчання та темпу роботи. Це може допомогти здобувачам освіти краще засвоїти матеріал та досягти більшого прогресу.

– *Індивідуальні плани навчання*. ШІ може використовуватися для створення персоналізованих планів навчання для кожного здобувача освіти, які враховують його сильні та слабкі сторони, інтереси та цілі.

– *Рекомендації щодо навчальних ресурсів*. ШІ може рекомендувати здобувачам освіти

навчальні ресурси, такі як статті, відео та вправи, які відповідають їхнім індивідуальним потребам.

Автоматизація завдань

– *Перевірка завдань*. ШІ може автоматизувати перевірку завдань з множинним вибором та різнорівневих тестових завдань, звільняючи час викладачів для більш змістовної взаємодії зі здобувачами освіти.

– *Створення звітів*. ШІ може автоматично генерувати звіти про успішність здобувачів освіти, що може допомогти викладачам відстежувати прогрес здобувачів освіти та виявляти області, які потребують покращення.

– *Надання зворотного зв'язку*. ШІ може надавати здобувачам освіти негайний зворотний зв'язок на їхні завдання, допомагаючи їм вчитися на своїх помилках та покращувати свою роботу.

Підтримка здобувачів освіти з особливими потребами.

– *Індивідуальні плани навчання*. ШІ може використовуватися для створення персоналізованих планів навчання для здобувачів освіти з особливими потребами, які враховують їхні унікальні потреби та здібності.

– *Інтелектуальні помічники*. ШІ-помічники можуть надавати здобувачам освіти з особливими потребами підтримку та інструкції в режимі реального часу, допомагаючи їм долати труднощі та досягати успіху в навчанні.

– *Програмне забезпечення для читання тексту*. ШІ може використовуватися для читання тексту вголос здобувачам освіти з порушеннями зору або труднощами з читанням.

Оцінювання та зворотний зв'язок

– *Автоматизована оцінка та аналітика даних*. ШІ може використовуватися для автоматизованої оцінки письмових робіт, есе та інших завдань, звільняючи час викладачів для більш змістовної взаємодії зі здобувачами освіти, а також використовуватися для аналізу даних про оцінювання.

– *Персоналізований зворотний зв'язок*. ШІ може надавати здобувачам освіти персоналізований зворотний зв'язок на їхні завдання, роботи та проекти, допомагаючи їм вчитися на своїх помилках та покращувати свою роботу.

Віртуальна реальність (VR) відкриває абсолютно нові можливості для освіти та навчання. За допомогою спеціальних VR-пристроїв, таких як шоломи віртуальної реальності, здобувачі освіти можуть потрапити в інтерактивне тривимірне середовище, де навчальний процес стає неймовірно цікавим та ефективним [5].

VR/AR може використовуватися для створення захоплюючого та інтерактивного навчального досвіду, який може допомогти здобувачам освіти краще зрозуміти складні поняття. Наприклад, здобувачі освіти можуть використовувати VR-гарнітуру для дослідження внутрішньої будови людського серця. У VR інформація сприймається не лише зорово та на слух, але й за допомогою інших органів чуття, що сприяє глибшому розумінню.

Також, у сфері навчання швидко розвиваються сучасні технології, зокрема використання віртуальної реальності у поєднанні з інтелектуальними системами, такими як інтерактивні 3D-підручники, навчальні ігри з елементами штучного інтелекту тощо. Ці інновації радикально змінюють традиційну модель освіти.

Використання віртуальної реальності відкриває абсолютно нові можливості для навчання та освіти. Вона робить процес здобуття знань неймовірно захоплюючим, інтерактивним та ефективним. Хоча існують певні технічні та методичні виклики, проте у найближчому майбутньому VR стане необхідною складовою навчального середовища.

Гейміфікація (ігрифікація) – це використання ігрових практик, елементів, механізмів у навчальному процесі для підвищення мотивації, залученості та ефективності засвоєння знань студентами. Ігрифікація може зробити навчання більш захоплюючим та приємним, а також може допомогти здобувачам освіти залишатися мотивованими та досягати своїх цілей.

Найпопулярнішими сучасними платформи, які дозволяють легко впроваджувати елементи гри як в офлайн-, так і в онлайн-навчанні є:

– ***Kahoot!:*** Створення інтерактивних вікторин і тестів, де здобувачі освіти змагаються на швидкість та правильність відповідей.

– ***Quizizz:*** Платформа для створення власних тестів (вбудовуючи різні типи питань – багатовибірні, відкриті, опитування, заповнення пропусків тощо), медіа-матеріалів (зображення, відео, аудіо- та голосові записи) та квізів. Це інструмент гри-орієнтованого навчання, який використовується для залучення студентів до навчального процесу.

Викладачі закладів освіти можуть використовувати великі об’єми даних та аналітику для відстеження успішності здобувачів освіти, виявлення проблемних областей та прийняття обґрунтованих рішень щодо покращення навчання.

Мобільні технології – це широкий спектр цифрових і повністю портативних мобільних пристроїв (смартфони, планшетні комп'ютери, електронні книги тощо), що дозволяють здійснювати операції з отримання, обробки та поширення інформації.

Мобільні технології дозволяють комунікувати, отримувати, обробляти та передавати інформацію з будь-якого місця в режимі реального часу, не прив'язуючись до конкретного фізичного простору.

Досвід провідних країн показує, що успішне впровадження ІКТ вимагає комплексного підходу, включаючи розробку державних програм інформатизації освіти, впровадження ІКТ-компетентностей та розробку моделей оцінювання стану інформатизації навчальних закладів.

Штучний інтелект та віртуальна реальність вже активно використовуються в освіті для персоналізованого навчання, створення захоплюючого навчального досвіду та підвищення ефективності навчального процесу. Зокрема, системи персоналізованого навчання на базі ШІ допомагають адаптувати навчальний матеріал до потреб кожного здобувача освіти, а VR/AR створюють інтерактивні та захоплюючі заняття.

Загалом, інноваційні технології в освіті відкривають нові можливості для покращення навчального процесу, але їх впровадження потребує комплексного підходу та підготовки всіх учасників освітнього процесу до нових вимог і можливостей, які вони надають.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Віртуальна реальність в освіті: як технології VR змінюють процес навчання. *Бізмаг.* 2023. URL: https://bizmag.com.ua/virtualna-realnist-v-osviti/.

2. Перспективи використання штучного інтелекту в шкільній освіті. *Інтернет на користь.* 2023. №1. URL: https://naurok.com.ua/post/perspektivi-vikoristannya-shtuchnogo-intelektu-v-shkilniy-osviti.

3. Рейс Т.Т., Максютова О.В. Інноваційні технології в освіті: впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в освітній процес. *Міжнародний науковий журнал «ОСВІТА І НАУКА».* 2024. Вип. 1(36). С. 160–170.

УДК 376-056,36:373.3.011.3-052]:612.825.2]:615.825

Поліна Бугаєнко, Ніна Кравець
(Київ, Україна)

СТАН ПСИХОМОТОРНОГО РОЗВИТКУ УЧНІВ 1-4-х КЛАСІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ ЗАСОБАМИ ЛІКУВАЛЬНОЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті представлено результати дослідження психомоторного розвитку учнів 1–4 класів із порушеннями інтелекту. Для оцінювання психомоторного розвитку використано комплекс діагностичних вправ, спрямованих на визначення стану загальної та дрібної моторики учнів, координації, рівноваги, просторової орієнтації, схеми тіла, праксису кисті, самоконтролю та довільної регуляції рухової діяльності.

Ключові слова: *психомоторний розвиток, учні з порушеннями інтелекту, комплекс діагностичних вправ.*

The article presents the results of a study of the psychomotor development of first- to fourth-grade students with intellectual disabilities. To assess psychomotor development, a set of diagnostic exercises was used to determine the state of gross and fine motor skills, coordination, balance, spatial orientation, body schema, hand praxis, self-control, and voluntary regulation of motor activity.

Keywords: *psychomotor development, students with intellectual disabilities, a set of diagnostic exercises.*

Ефективність корекційно-розвиткової роботи з учнями з порушеннями інтелекту значною мірою залежить від повноти та об'єктивності визначення висхідного рівня їхнього психофізичного й моторного розвитку. Для дітей молодшого шкільного віку особливого значення набуває оцінювання не лише загальних фізичних можливостей, а й важливих компонентів психомоторного розвитку, зокрема: координація рухів, стан рівноваги, диференціація рухових дій, стан дрібної моторики, просторового орієнтування, схеми тіла та здатність до довільної регуляції рухової активності.

Проблема розвитку рухової сфери дітей із інтелектуальними порушеннями розглядається сучасними українськими дослідниками з позицій адаптивної фізичної культури, спеціального фізичного виховання та корекційно-розвиткової роботи. Так, О. Колишкін і А. Колишкіна розглядають використання засобів адаптивного фізичного виховання в умовах спеціального освітнього закладу й наголошують на необхідності комплексного підходу до організації фізкультурно-оздоровчої роботи [1, с. 374-376]. Н. Кравець і О. Конопацька акцентують увагу на значенні адаптивної фізичної культури для розвитку рухової активності учнів з інтелектуальними порушеннями та корекції психофізичних особливостей [2, с. 85-88].

Окремі аспекти фізичного розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями раннього віку висвітлено в роботах М. Омельченко, Т. Кузнецової, О. Аматьєвої, С. Гнатюк, Є. Неведомської, В. Лукіянчук, С. Потюк та інших науковців [3, с. 44-49].

Отже, сучасні наукові праці підтверджують актуальність цілеспрямованого розвитку рухової сфери дітей з особливостями психофізичного розвитку. Водночас потребує подальшого вивчення питання комплексної оцінки власне психомоторних функцій учнів 1–4-х класів з інтелектуальними порушеннями. З огляду на це метою даного дослідження було дослідження стану психомоторних функцій учнів 1–4-х класів із порушеннями інтелекту та обґрунтування доцільності подальшого застосування спеціально дібраного комплексу засобів лікувальної фізичної культури [4, с. 60-64]. Відповідно до поставленої мети визначено завдання:

1. Здійснити теоретичний аналіз науково-методичної літератури проблеми розвитку психомоторної та рухової сфери дітей молодшого шкільного віку з порушеннями інтелекту.

2. Дібрати та адаптувати діагностичний інструментарій для комплексного оцінювання психомоторних функцій учнів 1–4-х класів, зокрема координації рухів, дрібної моторики, схеми тіла, просторової орієнтації.

3. Визначити висхідний рівень розвитку психомоторної сфери дітей досліджуваної категорії та виявити найбільш виражені труднощі.

Дослідження проводили на базі багатопрофільного навчально-реабілітаційного закладу «Довіра» міста Кривий Ріг. До експерименту залучили 36 учнів 1–4-х класів із порушеннями інтелектуального розвитку.

З метою визначення висхідного стану психомоторної сфери дітей використали комплекс діагностичних рухових завдань, спрямованих на оцінювання наступних компонентів:

1 – стан загальної моторики та координації рухів;

2 – стан дрібної моторики та праксису кисті;

3 – просторова орієнтація та у схемі власного тіла;

4 – самоконтроль і довільна регуляція рухової активності.

Проводячи обстеження учнів, враховували їхні психофізичні можливості, доступність інструкцій, необхідність наочного показу, темп подачі завдань та тривалість їх виконання.

Проаналізувавши отримані результати, визначили особливості розвитку окремих компонентів психомоторної сфери учнів.

1. Стан загальної моторики та координації рухів. У 60 % досліджуваних виявлено труднощі з плавністю та ритмічністю рухів під час ходьби й бігу. Такі труднощі проявлялися у нерівномірності темпу, недостатній узгодженості рухів окремих частин тіла та потребі в додатковому показі в разі виконання складніших рухових завдань. У 15 % дітей спостерігалися труднощі зі збереженням статичної та динамічної рівноваги, зокрема коли стояли на одній нозі та проходили по заданій лінії. У 25 % учнів було виявлено уповільнене переключення з одного виду рухової діяльності на інший та труднощі виконання координаційних завдань за типом «рука – нога».

2. Стан дрібної моторики та праксису кисті. Під час обстеження зафіксовано труднощі диференціації рухів пальців кисті. Найбільш складними виявилися вправи, що потребують послідовної зміни положення кисті та пальців, зокрема «пальчики вітаються», «кулак – ребро – долоня». У частини дітей спостерігалася надмірна м’язова напруга, недостатній тонус кистей, що ускладнювало утримання письмового приладдя, виконання точних маніпуляцій із предметами та деяких побутових дій.

3. Просторова орієнтація та у схемі власного тіла. Виконуючи діагностичні завдання, учні з труднощами диференціювали праву та ліву сторони власного тіла. Важко вдалося виконання рухів за принципом дзеркального відображення. Окремі школярі мали труднощі під час виконання словесних рухових інструкцій, що містили просторові відношення: «попереду», «позаду», «між», «над», «під».

4. Самоконтроль і довільна регуляція рухової активності. У 80 % досліджуваних виявлено труднощі дозування сили та амплітуди рухових дій. Діти виконували окремі рухи занадто сильно або, навпаки, недостатньо інтенсивно, що впливало на точність виконання вправ. Також спостерігалося зниження стійкості уваги під час тривалого виконання рухових завдань. У частини дітей після 5–7 хвилин безперервної діяльності знижувалася продуктивність виконання вправ, збільшувалася кількість помилок та виникала потреба у зміні виду діяльності або в додатковому стимулюванні.

Виявлені особливості обґрунтовують необхідність систематичного використання засобів лікувальної фізичної культури, спрямованих на розвиток координації, рівноваги, дрібної моторики, просторової орієнтації та у схемі тіла, довільної регуляції рухової діяльності в учнів з порушеннями інтелектуального розвитку 1-4 класів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Колишкін О. В., Колишкіна А. П. Використання засобів адаптивного фізичного виховання в умовах спеціального освітнього закладу для осіб з інтелектуальними порушеннями. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2023. № 10 (134). С. 365–379. DOI: https://repository.sspu.edu.ua/handle/123456789/4057
2. Кравець Н. П., Конопацька О. С. Розвиток рухової активності учнів з інтелектуальними порушеннями засобами адаптивної фізичної культури. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. збірник наукових праць.* Київ: Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2025. Вип. 48. С. 82-88. DOI: https://enpuir.udu.edu.ua/handle/123456789/49693
3. Омельченко М. С., Кузнецова Т. Г., Аматьєва О. П. Фізичний розвитокдітей раннього віку з інтелектуальними порушеннями. *Інноваційна педагогіка*. 2025. Вип. 84. Т. 2. С. 44–49. DOI: https://doi.org/10.32782/2663-6085/2025/84.2.8
4. Потюк С. В. Рухливі ігри як чинник подолання фізичних труднощів дітей з інтелектуальними порушеннями. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2024. Вип. 102. С. 60–64. DOI: https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series5.2024.102.12

УДК 373.3.016:811.161.2

Світлана Гірняк, Михайлина Іванюк
(Дрогобич, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ ОНЛАЙН-СЕРВІСІВ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ОРФОЕПІЧНИХ ВМІНЬ У ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

У статті викладено теоретичні основи використання сучасних інтерактивних онлайн-сервісів для розвитку орфоепічних навичок у початкових класах на уроках української мови. Розглянуто ключові аспекти, структуру та складові орфоепічної компетентності учнів молодших класів, а також особливості опанування норм української літературної вимови та акцентуації в умовах цифровізації освітнього середовища Нової української школи. Представлено функціональні можливості таких онлайн-сервісів, як Wordwall, LearningApps, Canva, Baamboozle, Kahoot із наголосом на їхній дидактичний потенціал у створенні артикуляційних тренувань, інтерактивних дидактичних ігор, аудіовправ та завдань для розвитку мовленнєвого самоконтролю.

Ключові слова: *орфоепічні навички, орфоепічна компетентність, початкові класи, інтерактивні онлайн-сервіси, освітнє середовище.*

The article presents the theoretical foundations to using modern interactive online services for the development of orthoepic skills in primary school Ukrainian language lessons. The key aspects, structure, and components of the orthoepic competence of primary school students are considered, as well as the features of mastering the norms of Ukrainian standard pronunciation and accentuation in the conditions of digitalization of the educational environment of the New Ukrainian School. The functionality of online services such as Wordwall, LearningApps, Canva, and Baamboozle, Kahoot is presented, emphasizing their didactic potential in creating articulation training, interactive educational games, audio exercises, and tasks for the development of speech self-control. It is substantiated that the involvement of audiovisual online platforms not only activates auditory-phonemic perception and immerses children in the correct language environment, but also makes the process of mastering complex pronunciation norms natural, interesting, and effective.

Key words: *orthoepic skills, orthoepic competence, primary classes, interactive online services, educational environment.*

Термін «орфоепія» має давньогрецьке походження й утворений від поєднання слів *orthos* – «прямий, правильний» та *epos* – «мова, мовлення». Етимологічно це поняття означає «мистецтво правильної вимови».

Поняття орфоепічних вмінь учнів початкової школи розглядається як навички, які дитина опановує для виконання мовленнєвих дій, дотримуючись правил української літературної вимови та правильного наголошування. Це базується на засвоєних орфоепічних правилах і розвинутому фонематичному слуху. Як зауважує В. Грещук: «Учні 1–4 класів на уроках української мови, читання та письма удосконалюють навички правильного вимовляння звуків та позначення їх буквами на письмі, вчаться розрізняти поняття звук та буква, поділяти слова на склади, визначати наголошені й ненаголошені склади, голосні та приголосні звуки» [2, с. 10].

Структура цих вмінь складається з декількох основних компонентів.

Аудіативно-слухова здатність полягає у вмінні розпізнавати правильність або помилковість звукового відтворення мовних одиниць та розрізняти темброві та інтонаційні нюанси.

Артикуляційно-вимовна здатність включає чітке і нормативне відтворення звуків та звукосполучень, дотримуючись правил літературної вимови, зокрема правильно вимовляючи глухі та дзвінкі, тверді та м’які приголосні, а також ненаголошені голосні [е], [и], [о].

Акцентуаційна здатність стосується правильного наголошування слів згідно з нормами українського літературного наголосу.

Здатність до самоконтролю включає вміння критично оцінювати та коригувати власне усне мовлення й мовлення співрозмовників.

«Володіння орфоепічними нормами на сьогодні – проблема надактуальна, адже з усіх норм сучасної української літературної мови найменш засвоєними практично є саме вимовні норми» [1, с. 5].

Ефективне формування зазначених навичок у початковій школі потребує поєднання традиційних артикуляційних вправ із сучасними цифровими технологіями. Вони мають найвищий дидактичний потенціал для розвитку орфоепічних навичок у молодших учнів. Як зазначає Л.І. Мацько: «Орфоепічні норми формують мовленнєву компетентність з перших років навчання, адже саме від них залежить якість усного мовлення» [3, с. 114], тому проблема правильного наголошування особливо складна для молодших школярів через рухомий наголос в українській мові.

Wordwall (wordwall.net) пропонує широкий спектр ігрових шаблонів, таких як «Випадкове колесо», «Знайди пару», «Класифікація» і «Відкрий коробку». Для роботи з наголосами ефективно використовувати шаблон «Розподіл по групах», де учні розподіляють слова за категоріями відповідно до наголошених складів. Шаблон «Випадкове колесо» ідеально підходить для інтерактивних орфоепічних вправ: учень обертає колесо і читає з виразністю слова або скоромовки, що випали, дотримуючись усіх орфоепічних норм.

LearningApps.org є хмарним сервісом, що дозволяє створювати вправи з аудіосупроводом. Вчителі можуть завантажувати аудіофайли з правильним звучанням складних слів або речень. У вправі «Пари» учні поєднують записане слово з відповідним еталонним аудіофайлом, що сприяє розвитку фонематичного слуху та допомагає уникнути діалектних викривлень. Досвід застосування LearningApps в освітньому процесі початкової школи доводить, що дане навчальне середовище сприяє формуванню в учнів навичок ефективного використання інформаційно-комунікаційних технологій, уміння працювати в групах, стимулює розвиток інтересу до навчання, виховує відповідальність за індивідуальні та спільні результати діяльності.

Платформа **Baamboozle** забезпечує інтерактивне та командне засвоєння матеріалу, надаючи можливість перевірити орфоепічну грамотність в ігровій атмосфері, знижуючи стрес для учасників. Завдяки цьому підходу, процес навчання стає більш захоплюючим та продуктивним. Орфоепічні дуелі та вікторини є одним з ключових елементів: створюються командні змагання на теми «Вияв помилок у вимові» або «Правильна постановка наголосу». Учитель демонструє завдання на екрані, після чого члени команди мають визначити і чітко вимовити слово, правильно розставивши всі наголоси. Картки Baamboozle можуть включати скоромовки, які спеціально підібрані для відпрацювання складних звуків, таких як [дж], [дз], та шиплячі. Команди заробляють бали залежно від того, наскільки чітко та орфоепічно правильно вони вимовляють скоромовки в високому темпі. Процес формувального оцінювання, доповнений елементами випадкових бонусів та змагальності, дозволяє учням з будь-яким рівнем підготовки впевнено відповідати вголос. Це сприяє тому, що вчитель може легко і без напруги діагностувати можливі орфоепічні хиби серед учнів, надаючи їм зворотний зв'язок для подальшого вдосконалення навичок.

Canva є потужною та багатогранною онлайн-платформою, що надає користувачам можливість створювати привабливі та деталізовані візуалізовані матеріали. Зокрема, вона дозволяє розробляти яскраві та інформативні орфоепічні плакати, картки-пам'ятки, а також створювати інтерактивні презентації, які можуть бути забезпечені вбудованим аудіосупроводом. Ці інструменти є надзвичайно корисними для проведення артикуляційної гімнастики, а також для ефективного засвоєння правил вимови складних звуків, що значно покращує якість навчання і сприяє глибшому розумінню матеріалу.

Kahoot – це інтерактивна платформа, яка дозволяє проводити опитування та вікторини в реальному часі, значно підвищуючи мотивацію молодших школярів у вивченні орфоепії. Використання для розвитку орфоепічних навичок:

Перевірка наголошування: Швидкі запитання з вибором правильного варіанту наголосу (наприклад, вИпадок або випАдок).

Аудіозавдання: Учні слухають вимову слова й визначають, чи відповідає вона орфоепічній нормі (наприклад, дзвінкість приголосних [дуб], а не [дуп]).

Висновки. Систематичне впровадження онлайн-сервісів у початкову освіту є потужним інструментом для підвищення ефективності розвитку орфоепічних вмінь у молодших школярів. Завдяки інтеграції наочності, мультимедійності та гейміфікації, цифрові платформи як Wordwall, LearningApps, Canva та Baamboozle, Kahoot перетворюють вивчення орфоепічних норм на захопливий і продуктивний процес. Вони підтримують активізацію фонематичного слуху, формування стійких акцентуаційних навичок, сприяють розвитку здатності до самоконтролю в мовленні та допомагають зменшити вплив діалектного середовища. Подальші перспективи в цій сфері включають створення повноцінного методичного комплексу інтерактивних дидактичних матеріалів з орфоепії для учнів 1–4 класів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вашуленко М. Методика навчання української мови в початковій школі: навчально-методичний посібник. Київ: Літера ЛТД, 2016. С. 112-120.

2. Ґрещук В. Методичні рекомендації до проведення уроків з української мови (Фонетика. Орфографія. Орфоепія). Івано-Франківськ: НАІР, 2025. 102 с.

3. Мацько Л. Культура української мови: навч. посібник. Київ: Вища школа, 2003. 360 с.

УДК 37.013.46(152)

Ольга Довгальова
(Ізмаїл, Україна)

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕМОЦІЙНИХ УМІНЬ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті представлено деякі характеристики психосоціальної поведінки в молодшому шкільному віці, доведено психолого-педагогічні умови формування соціально-етичних умінь учнів початкових класів закладу загальної середньої освіти.

Ключові слова: *психосоціальна поведінка, здобувачі початкової освіти, соціально-емоційне навчання.*

The article presents certain characteristics of psychosocial behavior in early school-age children and substantiates the psychological and pedagogical conditions for developing the socio-ethical skills of primary school students in general secondary education institutions.

Key words: *psychosocial behavior, primary education students, social-emotional learning.*

В умовах осучаснення підходів до розвитку соціально-етичної та духовної сфери здобувачів освіти згідно з концепцією Нової української школи вагома роль приділяється формуванню в учнівської молоді компетенцій соціально-емоційного характеру.

Формування соціально-емоційних навичок учнів закладів загальної середньої освіти є новим фокусом роботи сучасної школи, оскільки раніше акцент уваги був лише на здобутті знань та умінь учнів. З метою реалізації в освіті України емоційного компоненту з 2023 р. впроваджується пілотна програма, яка включає соціально-емоційне й етичне навчання (СЕЕН) [2, с. 40].

Аналіз науково-методичних праць і спостережень вітчизняних учених (Л. Казак, М. Максимчук, Т. Скрипник, Т. Шкварська та ін.) доводить, що діти в умовах продовження дії правового режиму воєнного стану в Україні є досить вразливим осередком суспільства. Четвертий рік поспіль триває військова агресія російської федерації проти українського народу, й наймолодші громадяни нашої держави сильно потерпають від її жахливих наслідків. Ці фактори не можуть не подіяти негативно на психічний стан підростаючого покоління.

Крім того, наслідки COVID-19 та тривалої збройної агресії рф проти України саме зараз вплітаються до складу існуючих негативних чинників, оскільки саме народжені в цей період першокласники вступають зараз до шкільного навчання чи перебувають у закладах дошкільної освіти.

Мета статті: з'ясувати характерні прояви психосоціальної поведінки в молодшому шкільному віці, довести психолого-педагогічні умови формування соціально-етичних умінь учнів початкових класів закладу загальної середньої освіти.

Соціально-емоційні навички (СЕН), (це навички XXI століття, soft або life skills, їх ще називають м'якими та гнучкими навичками) – це індивідуальні риси та характеристики, які можна розвивати уздовж всього свого життя, ці навички важливі не лише для академічних успіхів, а й для активної життєвої позиції налагодження соціальних зв'язків, професійній активності та конкурентоспроможності на ринку праці та добробуту людини загалом [2, с. 40].

Вважаємо за потрібне підкреслити основні психолого-педагогічні характеристики дітей молодшого шкільного віку, довести деякі приклади психічних і поведінкових проявів, зокрема в емоційній та когнітивній сферах. Передусім це стосується сенсорики, моторики, уваги, пам'яті, мови та мислення здобувачів початкової освіти.

За даними Н. Базими варто узагальнити такі характерні прояви психосоціальної поведінки сучасних молодших школярів:

- дефіцит психічної активності;
- нерівномірність інтелектуального розвитку;
- труднощі під час концентрації уваги;
- відсутність стійкої зацікавленості;
- невмотивованість при дослідженні навколишнього середовища;
- уникнення спрямованих на дитину негативних впливів оточення;
- слабка реакція або взагалі її відсутність при спробах залучення уваги до предметів навколишньої дійсності;
- нерозвинута довільна увага, швидке втомлення та виснаження;
- гіперактивність і перенасиченість будь-якою діяльністю;
- труднощі при символізації, перенесенні навичок з однієї ситуації в іншу; повільний перебіг формування соціальної та комунікативної функцій.

У деякій мірі молодшим школярам, які ніколи не відвідували дошкільний навчальний заклад, характерні певна затримка мовленнєвого розвитку та відсутність потреби й бажання йти на контакт з оточуючими, що призводить до дефіциту спілкування, обмеженості інтересів, стереотипності в дитячій поведінці (М. Плахтій, Я. Куралова). Такі діти досить часто потребують невербального спілкування, адже важко йдуть на контакт, «… відмовляються дивитися в очі співрозмовнику і не приймають тілесних обіймів, не здатні дружити з однолітками, не вміють розділяти захоплення й радість з товаришами, не виявляють співпереживання і співчуття до оточуючих. Водночас у них спостерігається невтомне прагнення наводити порядок у навколишньому просторі, впорядковувати предмети, які їх оточують.

Водночас, деякі труднощі мовленнєвої діяльності дітей у молодшому шкільному віці, як вважають Н. Базима, К. Островська, М. Шеремет, напряму залежать від рівня сформованості комунікативних умінь і навичок усного діалогічного мовлення, які суттєво впливають на соціальні взаємини з однолітками та дорослими. Все це відзначається на їхньому соціальному розвитку, в тому числі дещо гальмує в подальшому процес набуття особистісних соціально-емоційних навичок.

Таким чином, до основних несприятливих показників соціального розвитку дітей у передшкільному та молодшому шкільному віці слід віднести «… дефіцит соціальної комунікації і соціальної взаємодії, що виявляється через брак реагування на звернення, прохання і пропозиції інших людей; відсутність здатності грати з іншими дітьми, зважати на них під час гри; невміння виявляти соціальні навички (вітатися, просити про те, що хочеться, прощатися); нездатність ініціювати соціальну взаємодію; невміння розвивати стосунки з іншими людьми; нерозуміння контексту ситуації та своєї ролі в ній» [1, с. 4].

Розуміння правил комунікативної взаємодії з іншими, набуття мотивації й цілеспрямованості в оволодінні соціальними вміннями та навичками, що доводять стан їх соціальної адаптації спричиняє подальшу соціалізацію в суспільстві, дозволяє уникнути партнерських ускладнень. Загалом набуття дітьми позитивного соціального досвіду, засвоєння та впровадження в повсякденну практику норм соціального життя та поведінки в суспільстві покращує рівень соціально-емоційного розвитку дітей, характеризує посилення психосоціальних контактів з оточуючими. Наповненість і змістовність таких стосунків, їх глибина та характерні особливості залежать від віку дитини, особливостей педагогічної взаємодії, сімейного виховання тощо.

Загальна зрілість емоційно-вольової сфери кількісно й якісно вливає на соціальну поведінку, навчає дітей стримувати свої емоції, діяти за соціальними правилами, виконувати завдання, які не є особистісно значимими та не викликають безпосереднього інтересу, але є потрібними для навчання та виховання в освітньому середовищі навчального закладу.

Подолання тривожності соціального стресу, становлення емоційних переживань дають змогу задовольняти потребу в досягненні соціального успіху, покращити емоційне самопочуття дітей, їхні взаємини з педагогами. Підвищення в учнів початкових класів стану емоційного комфорту від досягнення успіху у навчальній роботі є достатньо дієвим стимулом прогресивного індивідуального розвитку.

Заслуговує на увагу думка Д.Шульженко, яка слушно доводить потребу в урахуванні психологічних засад у роботі з дітьми, в яких виявлені певні психофізіологічні особливості розумового розвитку, вказує на необхідність педагогічної роботи з даною категорією учнів; розуміння всіма учасниками інклюзивного процесу потреб, реакцій, станів таких учнів; проведення бесід з батьками та учнями; випереджання конфліктів між учнями; психологічний супровід [2, с. 182].

Відтак підкреслимо, що потенційні можливості розвитку соціально-емоційних властивостей у дітей молодшого шкільного віку спираються на врахування педагогами їхнього соціально-психологічного розвитку впродовж дошкільного дитинства. Наприклад, дослідження українських учених М. Максимчук, Т. Скрипник, Г. Супрун, К. Островської, З. Шевців дозволяють зробити висновок про необхідність забезпечення в освітньому середовищі оптимальних психолого-педагогічних умов, які сприятимуть розвивальній меті навчання, посиленню мотиваційної функції початкового навчання тощо.

Водночас у роботі з дітьми молодшого шкільного віку слід систематично приділяти увагу пошуку ефективних способів і засобів організації їх навчання та виховання, розвитку, створювати оптимальні умови для їх адаптації в соціальному середовищі, зокрема, в класному колективі, в шкільному середовищі, в партнерстві з усіма учасниками освітнього процесу.

Таким чином, при плануванні освітньої діяльності з дітьми молодшого шкільного віку вчителю необхідно враховувати особливості розвитку їх мовленнєвої та психофізичного стану задля побудови педагогічного процесу не лише в напрямку розвитку їх соціально-комунікативних умінь і навичок, а й підвищення пізнавальних здібностей, формування мовленнєвої активності, розвитку емоційної сфери й особистісних якостей у комплексі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гриневич Л. та ін. Аналітичний огляд «Можливості для реалізації соціально-емоційного навчання в рамках реформи «Нова українська школа». Київ: Шкільний світ, 2021. 314 с.

2. Гасанова Л.І., Кравченко О.О. Формування соціально-емоційних навичок в учнівської молоді. *Науковий вісник Ужгородського університету.* 2023. Вип. 2 (53). С. 40–43.

3. Шульженко Д. Інтернальність як чинник психологічної готовності вчителів до інклюзивної форми навчання учнів із особливими освітніми потребами. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2021. С. 181–184.

Мар'яна Дубина, Людмила Свиріпа
(Броди, Україна)

РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ЛЕКСИКИ НА ЗАНЯТТЯХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ЗАКЛАДАХ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті досліджено науково-методичні аспекти розвитку творчих здібностей студентів закладів фахової передвищої освіти під час вивчення лексикології на заняттях з української мови. Обґрунтовано доцільність відходу від репродуктивних методів навчання на користь інноваційних технологій. Визначено та охарактеризовано ефективні практичні методи активізації творчого потенціалу майбутніх фахівців, зокрема: метод проєктів, створення медіапродукту, лексико-стилістичне конструювання, кейс-метод, гейміфікація та ментальні карти. Доведено, що інтеграція креативних завдань у процес засвоєння лексичного матеріалу не лише збагачує словниковий запас студентів, а й формує їхню комунікативну та професійну компетентність.

Ключові слова: *фахова передвища освіта, творчі здібності, лексика, українська мова, інтерактивні методи, комунікативна компетентність.*

The articleexamines the scientific and methodologicalaspects of developing the creative abilities of students in professionalpre-highereducationinstitutionsduring the study of lexicology in Ukrainian languageclasses. The expediency of shifting from reproductiveteachingmethods to innovativetechnologies is substantiated. Effectivepracticalmethods for activating the creative potential of future specialists are identified and characterized, including the project method, media product creation, lexical-stylistic design, the case method, gamification, and mindmapping. It is proven that integrating creative tasksinto the process of masteringlexicalmaterial not onlyenrichesstudents' vocabularybutalsoformstheircommunicative and professionalcompetence.

Keywords:*professionalpre-highereducation, creative abilities, vocabulary, Ukrainian language, interactivemethods, communicativecompetence.*

Постановка проблеми та її актуальність.

Студенти закладів фахової передвищої освіти перебувають у віці, коли формується їхній професійний світогляд. Проте традиційні підходи до вивчення лексики, що обмежуються репродуктивними вправами (переписування, підкреслення, механічне зазубрювання значень), часто знижують інтерес до предмета. Актуальним завданням викладача є впровадження інноваційних методик, які перетворюють засвоєння лексичного матеріалу на творчий, пошуковий процес.

Ефективні методи та прийоми розвитку творчих здібностей:

1. Метод проєктів та створення медіапродукту

Замість стандартного аналізу запозичених слів чи неологізмів, студентам пропонується створити інфографіку, інтерактивний плакат або короткий відеоролик (наприклад, для TikTok чи Instagram) на тему: «Топ-10 суржикових слів у мовленні мого міста та їхні нормативні відповідники» або «Словник професійного сленгу майбутнього IT-фахівця/будівельника/медика». Це стимулює дослідницький інтерес та творчу уяву.

2. Лексико-стилістичне конструювання

Студенти отримують завдання написати коротке есе, детективну історію або рекламний анонс, використовуючи виключно певну лексичну групу: лише архаїзми (для створення комічного чи історичного ефекту), лише запозичені слова або виключно синоніми до одного поняття. Це вчить відчувати конотацію слова та доречно використовувати його в контексті.

3. Кейс-метод та лінгвістичні парадокси

Викладач пропонує студентам реальну життєву або професійну ситуацію (кейс), де через неправильне розуміння багатозначного слова чи омоніма виник конфлікт між партнерами по бізнесу або клієнтами. Завдання студентів – розплутати ситуацію, запропонувати правильний варіант комунікації та розробити «кодекс мовленнєвої безпеки».

4. Інтерактивні технології

Використання ребусів, кросвордів, мовних квестів та інструментів типу Kahoot! або LearningApps для роботи з фразеологізмами, синонімічними рядами та антонімами. Творчим завданням є самостійне розроблення студентами таких цифрових вправ для своїх одногрупників.

5. Метод асоціативних карт (MentalMaps)

При вивченні тем «Лексика за походженням» або «Сфери використання лексики» студенти малюють ментальні карти, де кожне слово візуалізується через малюнки, символи та нестандартні логічні зв'язки. Це активізує як ліву, так і праву півкулі мозку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблема розвитку творчих здібностей студентської молоді у процесі лінгвістичної підготовки належить до фундаментальних напрямів сучасної лінгводидактики. Модернізація системи фахової передвищої освіти (ФПО) вимагає відмови від репродуктивних методів навчання та спрямування освітнього процесу на формування креативної, комунікативно спроможної особистості майбутнього фахівця.

Теоретико-методологічне підґрунтя для дослідження процесів професійного становлення, розвитку творчого потенціалу та педагогіки праці закладено у фундаментальних працях відомого українського вченого, академіка НАПН України Н. Ничкало**.** Науковий доробок дослідниці фокусується на концептуальних засадах неперервної професійної освіти, взаємозв’язку загальноосвітньої та фахової підготовки, а також на розвитку творчої активності особистості як стрижневого компонента її професіоналізму. У контексті вивчення мовних дисциплін ідеї Н. Ничкало дають змогу спроєктувати процес засвоєння лексики не як механічне заучування термінів чи словникових одиниць, а як інструмент професійно-творчого самовираження студента коледжу.

Окреме місце у розв'язанні проблеми креативного навчання посідають праці О. Кучерявого**,** у яких детально проаналізовано психолого-педагогічні аспекти формування творчої особистості, акмеологічні підходи до організації навчання та розвиток індивідуального стилю мислення студентів. Його концептуальні положення допомагають розкрити внутрішні механізми стимулювання пізнавального інтересу та креативності засобами мовного матеріалу.

У контексті мовної освіти вагомий внесок у дослідження лексичної компетентності та мовленнєво-творчого розвитку зробили О. Біляєв, М. Пентилюк, К. Плиско та Л. Мацько. Лінгводидакти наголошують, що саме робота зі словом – його відтінками, стилістичним забарвленням та конотацією – має найбільший потенціал для глибинного залучення студентів у світ власних думок та розширення меж уяви.

Сучасний етап розвитку методики викладання української мови характеризується зміщенням акцентів у бік інноваційних та цифрових технологій:

- Візуалізація та медіаграмотність: Дослідження засвідчують високу ефективність використання ментальних карт, інфографіки, хмар слів та мовних мемів для інтенсифікації навчання. Практика доводить, що наочність активізує пізнавальний інтерес та самостійність студентів.
- Проєктна діяльність: У роботах методистів розкрито потенціал ігрових технологій та методу проєктів, які виступають дієвим інструментом розвитку критичного й нешаблонного мислення. Вони знімають психологічні бар'єри та створюють в аудиторії простір для відкритого обговорення та дебатів.

Водночас, попри значну кількість публікацій, більшість наявних напрацювань стосується або учнів початкової школи, або студентів вищих навчальних закладів (університетів).

Специфіка розвитку творчих здібностей саме у студентів закладів фахової передвищої освіти (коледжів) під час вивчення лексикології залишається розкритою недостатньо. Студенти ЗФПВО потребують особливих підходів, які б гармонійно поєднували загальноосвітню мовну підготовку з елементами майбутньої професійної діяльності, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Метою статті є теоретичне обґрунтування, практичне розроблення та експериментальна перевірка ефективності методичної системи розвитку творчих здібностей студентів закладів фахової передвищої освіти у процесі вивчення лексикології української мови. Для досягнення цієї мети передбачено аналіз стану проблеми, визначення критеріїв і рівнів сформованості творчого потенціалу, а також розробку комплексу інноваційних методів і практичних завдань.

Ефективність розвитку творчих здібностей студентів закладів фахової передвищої освіти під час вивчення лексики залежить від переходу до продуктивної моделі навчання. Запропоновані педагогічні умови включають професіоналізацію лексичного матеріалу через контекстне навчання, інтеграцію цифрових технологій, а також застосування методу лінгвістичних кейсів і когнітивних парадоксів.

Виклад основного матеріалу

Специфіка навчання в ЗФПО вимагає поєднання загальноосвітньої мовної підготовки з професійним складником. Розвиток творчих здібностей у цьому контексті ми розглядаємо як здатність здобувачів освіти відходити від мовних шаблонів, критично оцінювати текстовий матеріал, самостійно моделювати комунікативні ситуації та ефективно використовувати синонімічне, антонімічне й фразеологічне багатство мови у майбутній професійній діяльності.

Реалізація окресленої мети передбачає впровадження системи творчих завдань, які розподіляються за кількома функціональними блоками:

1. Когнітивно-пошукові завдання на матеріалі синонімії та антонімії. Синоніміка є потужним інструментом розвитку гнучкості мислення. Для активізації творчого потенціалу ефективною є вправа «Градаційний ланцюжок». Студентам пропонується не просто підібрати синоніми до слова (наприклад, *говорити*), а вибудувати їх у лінійку за зростанням чи згасанням інтенсивності дії або емоційного забарвлення (*шепотіти – розмовляти – проголошувати – кричати – репетувати*), а потім скласти мікротекст, де кожне наступне речення використовує нове слово з ланцюжка для створення динамічного сюжету.

Для інтелектуального тренінгу доцільно використовувати метод «Лексичного парадоксу», де студенти мають поєднати контекстуальні антоніми у формі оксиморона (наприклад, *гучна тиша, убоге багатство*) та написати коротке есе-роздум, яке б пояснювало логіку цього вислову в межах їхньої майбутньої спеціальності.

2. Інтерактивні та ігрові технології при вивченні фразеології та паронімії. Робота з паронімами часто викликає труднощі через подібність їхнього звучання. Для запобігання помилкам і розвитку креативності застосовується метод «Комунікативного моделювання». Студенти отримують пари слів (наприклад, *діловитий – діловий, адресант – адресат*) і мають створити гумористичний діалог або сценарій конфліктної ситуації, яка виникла на підприємстві саме через те, що один із працівників переплутав ці поняття. Це знімає психологічний бар'єр, розвиває почуття гумору та мовне чуття.

При вивченні фразеології високу ефективність демонструє прийом «Візуалізації та модернізації». Здобувачам освіти пропонується взяти відомий стійкий вираз (*бити байдики, товкти воду в ступі*) та «перекласти» його сучасною професійною мовою (наприклад, мовою ІТ-спеціалістів, економістів чи автомеханіків), або ж створити сучасний мем, де фразеологізм обігрується у новому соціальному контексті.

3. Професійно орієнтована словотворчість та робота з іншомовною лексикою.

Сучасний мовний простір перенасичений запозиченнями (публікації в медіа, професійний сленг). Творче завдання «Лінгвістичний імпортозамісник» спонукає студентів до активного пошуку або самостійного створення українських відповідників до новітніх англіцизмів (наприклад, *дедлайн – реченець*, *спічрайтер – провєць*). Це не лише розвиває мовну інтуїцію, а й виховує повагу до рідної мови.

Для реалізації творчих здібностей на міжпредметному рівні застосовується метод проєктів. Студенти працюють над довготривалими завданнями, такими як:

- «Паспорт професійного терміна»(дослідження походження, розвитку значення та створення креативної інфографіки для терміна зі своєї спеціальності);
- «Укладання ілюстрованого тлумачного мікрословника» (де кожне лексичне значення супроводжується авторським малюнком, мемом або оригінальним прикладом вживання).

Впровадження таких методів безпосередньо впливає на мотивацію навчання. Робота з лексикою перестає бути рутинною. Студенти вчаться бачити в слові не просто статичну одиницю словника, а живий, пластичний матеріал, за допомогою якого можна самовиражатися, переконувати та будувати успішну професійну кар'єру.

Таким чином, розвиток творчих здібностей у процесі вивчення лексики в ЗФПО є цілісною системою, яка переводить студента з позиції пасивного слухача в позицію активного дослідника та співавтора освітнього процесу. Це забезпечує високу якість мовної підготовки та формує конкурентоспроможного фахівця.

Висновки

Розвиток творчих здібностей студентів ЗФПВО під час вивчення лексики є невід'ємною умовою формування їхньої комунікативної компетентності. Використання інтерактивних, пошукових та ігрових методів навчання дозволяє відійти від шаблонів, збагачує словниковий запас майбутніх фахівців, розвиває гнучкість мислення та підвищує загальний рівень мотивації до вивчення рідної мови у її професійному вимірі.

Дослідження показало, що розвиток творчих здібностей студентів закладів фахової передвищої освіти (ЗФПО) у процесі вивчення лексики є невід'ємною умовою формування їхньої професійно-комунікативної компетентності. Перехід від репродуктивних методів навчання до продуктивно-творчих дозволяє здобувачам освіти не лише засвоїти теоретичні мовні норми, а й навчитися гнучко та нестандартно використовувати мовний арсенал у майбутній професійній діяльності.

Застосування комплексу творчих завдань (інтерактивних ігор, методу мовного моделювання, кейс-методу та проєктних технологій) довело свою ефективність у когнітивному та емоційному розвитку студентів. Вправи на градацію синонімів, аналіз паронімічних помилок, «лінгвістичне імпортозаміщення» та візуалізацію фразеологізмів сприяють руйнуванню мовних штампів, активізують критичне мислення, розвивають мовне чуття та знімають психологічні бар'єри перед публічним самовираженням.

Особливістю розвитку креативності в умовах коледжу є обов'язкова інтеграція мовної підготовки з фаховими дисциплінами. Творчий потенціал студентів реалізується найповніше тоді, коли лексичний матеріал (зокрема термінологія, професійні сленгізми, ділова лексика) безпосередньо пов'язаний із практичними завданнями майбутнього фаху. Це суттєво підвищує внутрішню мотивацію до навчання та перетворює рідну мову на дієвий інструмент кар'єрного зростання.

Організація освітнього процесу на засадах словотворчості та дослідницького пошуку трансформує позицію студента з пасивного споживача інформації на активного суб'єкта лінгвістичного процесу. Перспективними напрямами подальших науково-методичних розвідок у цьому контексті є розробка спеціалізованих цифрових мовних кейсів та інтерактивних платформ для самостійної творчої роботи студентів різних профілів навчання.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Горошкіна О. М. Професійна спрямованість навчання української мови в закладах фахової передвищої освіти: теорія і практика. *Українська мова і література в школі*. 2021. №4. С. 12–16.
2. Караман С. О., Караман О. В., Дияк О. В. Методика навчання української мови в середній і вищій школі : підручник. Київ : Літера ЛТД, 2019. 396 с.
3. Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту: навч. посіб. 3-тє вид., переробл. і доповн. Київ : Знання, 2018. 423 с.
4. Мацько Л. І., Кравець Л. В. Культура української фахової мови: навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2017. 368 с.
5. Олійник Н. А. Розвиток креативного мислення студентів коледжів на заняттях із філологічних дисциплін. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Вип. 55, т. 2. С. 89–93.
6. Пентилюк М. І., Горошкіна О. М., Нікітіна А. В. Концептуальні засади навчання української мови в умовах компетентнісної парадигми. Київ : Педагогічна думка, 2020. 184 с.
7. Пономарів О. Д. Культура слова: Мовностилістичні поради : навч. посіб. 5-те вид. Київ : Либідь, 2018. 240 с.
8. Сиротинська А. П. Інтерактивні технології вивчення лексикології в закладах фахової передвищої освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2022. №3(117). С. 145.

УДК 373.3.016:811.111

Валерія Зеленько
(Володимир, Україна)

ВЕБКВЕСТ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ АНГЛОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті обґрунтовано доцільність використання вебквесту як інноваційної технології навчання англійської мови в початковій школі. Схарактеризовано структуру вебквесту, його дидактичні переваги та ризики, запропоновано алгоритм створення й приклад короткотермінового вебквесту для учнів 3–4 класів.

Ключові слова: *вебквест, англійська мова, початкова школа, комунікативна компетентність, цифрова грамотність, Нова українська школа.*

The article substantiates the expediency of using a WebQuest as an innovative technology for teaching English in primary school. It describes the structure of a WebQuest, its didactic advantages and risks, and proposes a creation algorithm and an example of a short-term WebQuest for grades 3–4.

Key words: *WebQuest, English language, primary school, communicative competence, digital literacy, New Ukrainian School.*

Постановка проблеми. Стрімка цифровізація освіти та перехід до компетентнісної парадигми змінюють вимоги до навчання іноземних мов: сучасний учень має не лише засвоювати мовні знання, а й уміти шукати, критично оцінювати та використовувати інформацію в автентичному англомовному середовищі [2; 5]. Традиційні методи не завжди забезпечують достатню мотивацію та самостійність здобувачів освіти. Одним із ефективних способів розв’язання цього завдання є вебквест – проблемне завдання з елементами рольової гри, для виконання якого використовують інформаційні ресурси Інтернету [6; 7]. Актуальність теми зумовлена також вимогами Концепції «Нова українська

школа», що орієнтує на діяльнісний підхід, співпрацю та формування ключових компетентностей [4]. Для початкової школи проблема має додаткову гостроту: молодші школярі щойно опановують перші навички читання й письма, а їхня увага потребує частої зміни видів діяльності, тому вибір методів має бути особливо виваженим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін «вебквест» запровадив 1995 р. Б. Додж (Сан-Дієгоський державний університет), окресливши його як орієнтовану на дослідження діяльність, у якій уся або майже вся інформація, з якою працюють учні, надходить із вебресурсів [6]. Т. Марч акцентував на «навчальній силі» вебквестів, що поєднують автентичне завдання, багатий ресурс і чітку структуру підтримки [7]. У вітчизняній науковій традиції питання використання інноваційних та інтернет-технологій у навчанні розробляли С. Ніколаєва, І. Дичківська та ін. [1; 3]. Водночас методика інтеграції вебквестів у навчання англійської мови з урахуванням Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти й умов змішаного та дистанційного навчання потребує подальшого осмислення [2; 5].

Мета статті – теоретично обґрунтувати доцільність використання вебквесту як інноваційної технології навчання англійської мови молодших школярів та окреслити методичні засади його впровадження.

Виклад основного матеріалу. Вебквест – це навчальний вебсайт або цифровий документ, що містить сценарій пошуково-дослідницької діяльності учнів і посилання на відібрані вчителем ресурси. За Б. Доджем, розрізняють короткотермінові вебквести (від одного до трьох уроків), спрямовані на засвоєння й інтеграцію знань, та довготермінові (від тижня до місяця), які передбачають глибокий аналіз матеріалу і створення кінцевого продукту [6]. Типова структура вебквесту включає такі компоненти: вступ (Introduction), завдання (Task), процес виконання (Process), ресурси (Resources), оцінювання (Evaluation) та висновок (Conclusion) [6; 7]. Важливо, що ресурси добирає вчитель, тому діти працюють у безпечному й контрольованому інформаційному просторі.

У навчанні англійської мови вебквест забезпечує низку дидактичних переваг. По-перше, він створює автентичне мовленнєве середовище: учні опрацьовують реальні англомовні тексти, відео й аудіоматеріали, що розвиває навички читання й аудіювання. По-друге, командна робота над завданням стимулює усне та писемне продуктивне мовлення (обговорення, аргументація, підготовка презентації, есе чи постера). По-третє, вебквест сприяє розвитку цифрової грамотності, критичного мислення й автономії: учень самостійно добирає інформацію в межах визначених учителем ресурсів [7]. По-четверте, рольовий сценарій (наприклад, «турагент», «журналіст», «еколог») підвищує внутрішню мотивацію та емоційну залученість.

Методично доцільно добудовувати вебквест за таким алгоритмом: 1) визначення мовленнєвої теми та комунікативних результатів відповідно до рівня володіння мовою (A1–A2 для початкової школи) [2; 5]; 2) добір і перевірка вебресурсів, адаптація їх за складністю; 3) формулювання завдання й розподіл ролей; 4) розроблення критеріїв оцінювання (рубрик) щодо змісту, мовної правильності, співпраці та презентації; 5) проведення квесту з консультативною підтримкою вчителя; 6) публічна презентація результатів і рефлексія. Для створення вебквестів можна використовувати Google Sites, Wix, Padlet, Canva, Genially, Google Docs та інші безкоштовні сервіси. У початковій школі вебквест має бути коротким, візуально насиченим і з простими інструкціями.

Прикладом може слугувати вебквест «A Trip to the Zoo» для учнів 3–4 класів: у ролях зоологів, екскурсоводів і художників діти за підготовленими вчителем посиланнями дізнаються про тварин, добирають лексику (colours, animals, body parts) і створюють постер із підписами та коротку усну розповідь англійською мовою («This is a … It can …»). Структуру такого вебквесту подано в таблиці 1.

Таблиця 1

Структура короткотермінового вебквесту «A Trip to the Zoo» (3–4 класи)

Компонент	Зміст у вебквесті «A Trip to the Zoo»
Вступ (Introduction)	Діти отримують «лист із зоопарку»: працівники просять допомогти підготувати інформаційний стенд про тварин
Завдання (Task)	Створити постер із малюнками та підписами й підготувати коротку усну розповідь англійською мовою
Процес (Process)	Робота в групах за ролями (зоологи, екскурсоводи, художники); опрацювання сторінок і відео; добір лексики
Ресурси (Resources)	Перелік посилань, перевірених учителем; картки-словнички з ключовою лексикою
Оцінювання (Evaluation)	Проста рубрика: зміст, мовна правильність, співпраця, презентація
Висновок (Conclusion)	Презентація постерів, спільна рефлексія: «What did you learn?»

Розмаїття типів завдань дає вчителеві змогу підбирати вебквест до конкретної мети заняття. Б. Додж описує різні види завдань: відтворення інформації, компіляцію, журналістське розслідування, створення творчого продукту, досягнення консенсусу, переконання й інші [6]. У початковій школі найдоцільнішими є простіші форми – компіляція інформації в постер або міні-книжку, творче завдання (намалювати й описати улюблену тварину чи героя казки), рольова інсценізація. Такі завдання природно поєднують читання, аудіювання, говоріння й письмо, а отже, сприяють формуванню англомовної комунікативної компетентності в її цілісності, а не лише окремих мовних умінь.

Змінюється й роль учителя. Він виступає не джерелом готових знань, а автором сценарію, координатором і консультантом: добирає й перевіряє ресурси, підтримує групи, ставить навідні запитання, стежить за темпом роботи та за участю кожної дитини. Така позиція відповідає діяльнісному підходу Нової української школи [4] та потребує від педагога відповідної цифрової й методичної підготовки. Практичним кроком може стати створення шкільного або коледжного банку готових вебквестів, які вчителі адаптують до свого класу та обмінюються ними в межах методичних об’єднань.

Вебквест добре поєднується з різними форматами навчання. В умовах змішаного навчання його можна використовувати як завдання для самостійної роботи між очними заняттями, а в умовах дистанційного – як основу групової взаємодії за допомогою відеоконференцій і спільних документів. Для майбутніх учителів початкової школи розроблення власного вебквесту є також корисною формою професійного навчання: студент проходить шлях від визначення мети й добору ресурсів до створення рубрики оцінювання й рефлексії, що поглиблює методичну та цифрову компетентність.

Особливості початкової школи вимагають додаткових методичних рішень. Замість розлогих текстів доцільно пропонувати короткі підписи, піктограми, аудіозаписи та відео з простою лексикою; інструкції формулюють короткими реченнями, а за потреби супроводжують малюнками. Значну роль відіграє попередня лексична підготовка: перед початком квесту вчитель ознайомлює дітей з ключовими словами й мовленнєвими зразками, тож самостійна робота не перетворюється на пошук незрозумілих слів. Корисним є використання карток-підказок і словничків, що зменшує тривожність і допомагає слабшим учням упевнено брати участь у груповій роботі.

Окремої уваги потребує оцінювання. Критерії мають бути зрозумілими дітям і представленими заздалегідь, наприклад, у вигляді простої рубрики щодо змісту, мовної правильності, співпраці в команді та презентації результату. Формувальне оцінювання,

взаємооцінювання й самооцінювання (наприклад, за допомогою смайлів чи зірочок) дають змогу побачити внесок кожного учасника та підтримують позитивну мотивацію до вивчення мови. Завершальна рефлексія («What did you learn?», «What was easy / difficult?») допомагає усвідомити досягнення й окреслити подальші кроки.

Ефективність вебквесту залежить від чіткості інструкцій, відповідності завдання мовному рівню, якості ресурсів і прозорості критеріїв оцінювання. До ризиків належать надмірне навантаження учнів текстами, недостатній рівень цифрових компетентностей, нерівний доступ до технологій та можливість домінування окремих членів команди. Їх можна мінімізувати за допомогою попередньої лексичної підготовки, диференціації завдань, чіткого розподілу ролей і формувального оцінювання. Якщо вдома в дітей немає доступу до пристроїв, вебквест доцільно виконувати на уроці в групах або в друкованому форматі з QR-кодами чи короткими посиланнями.

Висновки і перспективи. Вебквест є ефективною інноваційною технологією навчання англійської мови, яка інтегрує проблемний, проєктний і комунікативний підходи, розвиває мовні та цифрові компетентності, самостійність і вміння співпрацювати. Його впровадження відповідає завданням Нової української школи та європейським орієнтирам мовної освіти. Перспективи подальших досліджень пов’язані з експериментальною перевіркою впливу вебквестів на рівень сформованості англомовної комунікативної компетентності, а також з розробленням банку вебквестів для різних рівнів і форматів навчання (очного, змішаного, дистанційного).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навч. посіб. Київ : Академвидання, 2004. 352 с.

2. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / наук. ред. укр. вид. С. Ю. Ніколаєва. Київ : Ленвіт, 2003. 273 с.

3. Ніколаєва С. Ю. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах : підручник. Київ : Ленвіт, 2002. 328 с.

4. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи. Міністерство освіти і науки України, 2016. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Ukrainska%20shkola/konczepcziya.pdf (дата звернення: 28.09.2026).

5. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Companion Volume. Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2020. URL: https://www.coe.int/lang-cefr (date of access: 28.09.2026).

6. Dodge B. Some thoughts about WebQuests. 1995. URL: https://webquest.org/index-creation.php (date of access: 28.09.2026).

7. March T. The learning power of WebQuests. Educational Leadership. 2003. Vol. 61, No. 4. P. 42–47.

УДК 373.3.091.33:51:004

Іванна Комарницька
(Броди, Україна)

МЕНТАЛЬНІ КАРТИ, ІНТЕРАКТИВНІ ВПРАВИ ТА ЦИФРОВІ ДОШКИ ЯК ІНСТРУМЕНТИ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ЗНАНЬ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ В УМОВАХ НУШ

У статті досліджено потенціал комплексного використання ментальних карт, інтерактивних вправ і цифрових дошок як ефективних засобів візуалізації та систематизації знань на уроках математики в початковій школі. Розкрито методичні засади застосування майндмеппінгу, гейміфікованих сервісів та онлайн-дошок у контексті вимог Державного стандарту початкової освіти та концепції НУШ. Наведено практичний кейс поєднання зазначених інструментів під час вивчення математичного матеріалу.

Ключові слова: *Нова українська школа, початкова освіта, математика, ментальні карти, інтерактивні вправи, цифрові дошки, візуалізація знань, гейміфікація.*

The article explores the potential of the complex use of mind maps, interactive exercises, and digital whiteboards as effective tools for visualising and systematising knowledge in mathematics lessons in primary school. The methodological foundations of using mind mapping, gamified services, and online whiteboards are revealed in the context of the State Standard of Primary Education and the NUS concept. A practical case study of combining these tools during the study of mathematical material is presented.

Key words: *New Ukrainian School, primary education, mathematics, mind maps, interactive exercises, digital whiteboards, knowledge visualisation, gamification.*

Постановка проблеми. Трансформаційні процеси в українській освіті, зумовлені впровадженням концепції Нової української школи (НУШ), вимагають від педагога відходу від традиційної авторитарної та суто репродуктивної парадигми навчання. Сучасний урок математики в початкових класах має бути орієнтований на формування математичної компетентності відповідно до Державного стандарту початкової освіти [2], розвитку критичного та системного мислення, а також вміння застосовувати набуті знання у реальному житті [1, с. 45].

Водночас учитель початкових класів стикається з віковими особливостями учнів. Для сучасних молодших школярів характерні переважно наочно-образний тип мислення. Абстрактні математичні поняття, алгоритми обчислень, класифікації геометричних фігур чи методи розв’язування текстових задач нерідко викликають у дітей труднощі та страх перед предметом, якщо вони подаються сухо та без належної опори на наочність.

У цих умовах актуалізується проблема пошуку сучасних методів та цифрових інструментів, які дозволяють не лише яскраво візуалізувати навчальний матеріал, а й допомагають школярам систематизувати його, бачити причинно-наслідкові зв'язки та активно залучатися до навчального процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці дослідження застосування наочності та інтерактивних технологій у початковій школі присвячено праці багатьох вітчизняних науковців і педагогів-практиків, зокрема О. Савченко [4, с. 12] та Н. Бібік [1, с. 20]. Теоретичні засади створення ментальних карт як інструменту структуризації мислення розроблено в сучасній педагогічній методиці на основі концепцій візуалізації даних. Застосування цифрових інструментів та мультимедійних сервісів у контексті цифровізації початкової освіти висвітлено у працях Н. Морзе та ін. [3, с. 116]. Проте питання комплексного поєднання інструментів візуалізації – ментальних карт, інтерактивних вправ і цифрових дошок безпосередньо на уроках математики в 1–4 класах НУШ потребує детальнішого методичного узагальнення.

Мета статті – обґрунтувати дидактичний потенціал та розкрити методичні особливості комплексного використання ментальних карт, інтерактивних онлайн-вправ і цифрових дошок як інструментів візуалізації та систематизації математичних знань молодших школярів в умовах НУШ.

Виклад основного матеріалу. Застосування візуалізації в навчанні математики виконує кілька важливих функцій: когнітивну (полегшує сприйняття та розуміння абстракцій), компресійну (стискає великий обсяг інформації до компактної форми), мнемонічну (сприяє міцному запам'ятовуванню) та мотиваційну (викликає інтерес до пізнання) [4, с. 18]. Розглянемо детальніше три ключові інструменти візуалізації та систематизації знань.

1. Ментальні карти (Mind Maps) як засіб структурування знань. Ментальна карта (карта розуму, думок) є ефективною технікою графічного подання інформації у вигляді деревоподібної діаграми. Вона відтворює природний процес мислення, оскільки спирається на радіальну структуру та асоціативні зв'язки.

У початкових класах використання ментальних карт має свою специфіку:

• Мінімум тексту – максимум образів: замість довгих визначень використовуються короткі ключові слова, малюнки, піктограми, умовні знаки та кольорове кодування.

• Еволюція складності від 1 до 4 класу: у 1-2 класах ментальні карти створюються переважно колективно на дошці під керівництвом учителя. Вони слугують опорними схемами для вивчення складу чисел, зв’язку між діями додавання та віднімання, ознайомлення з базовими геометричними фігурами. У 3-4 класах учні залучаються до створення карт у парах чи малих групах. Ментальні карти стають інструментом систематизації складніших тем: «Одиниці вимірювання величин» (довжина, маса, час, місткість), «Класифікація чотирикутників», «Види задач на рух», «Властивості дій множення та ділення» [5, с. 88].

Створення інтерактивної ментальної карти дозволяє дитині бачити цілісну картину теми, а не розрізнені факти, що є основою системного засвоєння математики [3, с. 118].

2. Інтерактивні вправи як спосіб гейміфікації та відпрацювання навичок. Навчання шляхом гри є одним із наріжних каменів концепції НУШ [1, с. 50]. Інтерактивні онлайн-вправи перетворюють рутинне розв'язання прикладів та задач на захопливий процес, у якому дитина отримує миттєвий зворотний зв'язок.

Серед найефективніших сервісів для уроків математики в початковій школі варто виділити:

• LearningApps.org: дозволяє створювати вправи на встановлення відповідностей (наприклад, «Вираз – значення»), сортування елементів за категоріями (парні/непарні числа, одноцифрові/двоцифрові), класифікацію геометричних фігур, розгадування математичних пазлів [3, с. 120].

• Wordwall: пропонує гейміфіковані шаблони – «Колесо фортуни» (для усного рахунку), «Вибий крота» (для відпрацювання таблиці множення), «Вікторина», «Пошук пари» [3, с. 121].

• Liveworksheets: перетворює стандартні друковані картки на інтерактивні аркуші із самоперевіркою.

Перевага таких вправ полягає в тому, що вони забезпечують індивідуальний темп виконання, формують навички самоконтролю та усувають психологічний страх перед помилкою [3, с. 122], оскільки дитина завжди може спробувати виконати завдання знову.

3. Цифрові дошки як простір для інтерактивної взаємодії та співпраці. Онлайн-дошки (Miro, Padlet, ClassPoint тощо) виступають єдиним інтегрованим середовищем, на якому учитель та учні можуть об'єднувати текстові, графічні та відеоматеріали [3, с. 125].

На уроках математики цифрові дошки дозволяють:

• Організувати групову роботу: кожна група отримує свій сектор на дошці для створення схеми розв'язання текстової задачі або побудови геометричної моделі.

• Створювати "живі" опорні плакати: дошка залишається доступною для учнів і після уроку, що дозволяє їм повертатися до вивченого матеріалу під час виконання домашніх завдань.

• Проводити оперативну рефлексію та формувальне оцінювання: використання смайликів, стікерів із короткими коментарями, «збирання думок» для швидкого аналізу розуміння теми [4, с. 25].

Комплексний практичний кейс (фрагмент уроку). Найбільший педагогічний ефект досягається тоді, коли зазначені інструменти не використовуються ізольовано, а гармонійно поєднуються в межах одного уроку або навчального модуля.

Наведемо приклад фрагменту уроку математики у 3 класі за темою: «Вимірювання величин. Одиниці вимірювання довжини (міліметр, сантиметр, дециметр, метр, кілометр)».

1. Етап актуалізації знань та мотивації (Цифрова дошка Padlet): Учитель розміщує на цифровій дошці зображення різноманітних об'єктів (мураха, олівець, парта, висота будинку, відстань між містами). Учні за допомогою наліпок пропонують, якими приладами чи одиницями зручно виміряти кожен об'єкт.

2. Етап засвоєння та систематизації (Ментальна карта): Разом із учителем на дошці створюється ментальна карта «Одиниці довжини». У центрі – малюнок лінійки та рулетки. Від центру відходять гілки: від найменшої одиниці (1 мм) до найбільшої (1 км). Біля кожної гілки додаються яскраві асоціативні малюнки (наприклад, товщина монети – 1 мм, ширина пальця – 1 см) та співвідношення між одиницями (1 м = 100 см).

3. Етап закріплення та формувального оцінювання (Wordwall): Учням пропонується інтерактивна гра «Знайди пару» на сервісі Wordwall, де потрібно зіставити величини (наприклад, 1 м і 100 см, 1 дм і 10 см) або вибрати відповідну одиницю вимірювання для конкретного предмета.

Такий поєднаний підхід забезпечує постійну зміну видів діяльності, залучає зорові, слухові та кінестетичні канали сприйняття, що суттєво підвищує якість засвоєння матеріалу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Застосування ментальних карт, інтерактивних вправ та цифрових дошок на уроках математики в початковій школі в умовах НУШ є потужним чинником модернізації освітнього процесу. Комплексне використання цих інструментів дозволяє: подолати абстрактний характер математичних понять через їх яскраву та зрозумілу візуалізацію; сформувати в молодших школярів первинні навички систематизації, класифікації та аналізу інформації; підвищити пізнавальну мотивацію та залученість учнів завдяки елементам гейміфікації; ефективно реалізувати діяльнісний та інтерактивний підходи НУШ.

Перспективи подальших розробок у даному напрямі полягають у створенні цілісного методичного банку цифрових ментальних карт та інтерактивних тренажерів для всіх тем навчальної програми з математики для 1-4 класів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бібік Н. М. Нова українська школа : порадник для вчителя / за заг. ред. Н. М. Бібік. Київ : Літера ЛТД, 2019. 208 с.

2. Державний стандарт початкової освіти / затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%bf

3. Морзе Н. В., Варченко-Троценко Л. О., Бойко М. А. Використання цифрових інструментів для організації навчання в умовах Нової української школи. *Інформаційні технології і засоби навчання.* 2021. Том 83, № 3. С. 115-130.

4. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти: підручник. Київ : Грамота, 2013. 504 с.

5. Скворцова С. О., Онопрієнко О. В. Математика. 3 клас : підручник для закладів загальної середньої освіти. Харків : «Ранок», 2020. 128 с.

Науковий керівник: Савчин Р. О.

УДК 378.147:36-051:005.336.6:17.022.1

Олександр Кузін
(Дніпро, Україна)

ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО ІМІДЖУ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті актуалізовано проблему формування професійного іміджу майбутніх соціальних працівників у процесі професійної підготовки в закладі вищої освіти. Розкрито сутність професійного іміджу як інтегративної характеристики майбутнього фахівця, що поєднує професійні знання, ціннісні орієнтації, особистісні якості, комунікативні вміння та способи професійної самопрезентації. Обґрунтовано доцільність цілеспрямованого використання педагогічних можливостей освітнього процесу для формування позитивного професійного іміджу майбутніх соціальних працівників. Технологію його формування розглянуто як цілісну сукупність взаємопов'язаних цілей, змісту, форм, методів, засобів і педагогічної взаємодії, спрямованих на забезпечення позитивної динаміки професійно-особистісного становлення здобувачів вищої освіти. Акцентовано увагу на потенціалі інтерактивних методів навчання, моделювання професійних ситуацій, практичної підготовки, тренінгової роботи, рефлексивних завдань та професійної самопрезентації.

Ключові слова: *професійний імідж, майбутній соціальний працівник, професійна підготовка, технологія формування, освітній процес, заклад вищої освіти, професійна компетентність, самопрезентація.*

The article highlights the problem of developing the professional image of future social workers in the process of their professional training at a higher education institution. Professional image is considered as an integrative characteristic of a future specialist combining professional knowledge, value orientations, personal qualities, communication skills and ways of professional self-presentation. The expediency of purposeful use of the pedagogical potential of the educational process for developing a positive professional image of future social workers is substantiated. The technology of professional image development is considered as an integral combination of interrelated goals, content, forms, methods, tools and pedagogical interaction aimed at ensuring positive dynamics of students' professional and personal development. Particular attention is paid to the potential of interactive teaching methods, modelling of professional situations, practical training, training activities, reflective tasks and professional self-presentation.

Key words: *professional image, future social worker, professional training, development technology, educational process, higher education institution, professional competence, self-presentation.*

Сучасні трансформації українського суспільства зумовлюють суттєве розширення соціальних функцій та професійних завдань фахівців соціальної сфери. Соціальний працівник взаємодіє з різними категоріями отримувачів соціальних послуг, представляє соціальну установу або організацію, бере участь у міжпрофесійній взаємодії, реалізує консультативну, комунікативну, організаційну, посередницьку та інші функції. За таких умов важливого значення набуває не лише сформованість системи професійних знань і практичних умінь майбутнього фахівця, а й те, наскільки він здатний позиціонувати себе як компетентного, відповідального, етично орієнтованого та комунікативно спроможного представника професії.

Зазначене актуалізує проблему формування професійного іміджу майбутнього соціального працівника ще на етапі його навчання в закладі вищої освіти. Професійний

імідж не виникає автоматично після отримання диплома. Його становлення пов'язане з процесами професійної ідентифікації, засвоєнням норм і цінностей професії, розвитком професійно значущих якостей, набуттям досвіду взаємодії з різними суб'єктами соціальної роботи, усвідомленням власних професійних можливостей та формуванням здатності до адекватної самопрезентації.

Аналіз наукових праць свідчить про поступове посилення уваги дослідників до проблеми професійного іміджу фахівців соціальної сфери. У попередніх дослідженнях професійний імідж майбутнього соціального працівника розглядається як складне інтегративне утворення, пов'язане з професійною компетентністю, особистісними характеристиками та сприйняттям фахівця іншими суб'єктами професійної взаємодії [3, с. 218; 4, с. 134]. Зокрема, у структурі професійного іміджу майбутнього соціального працівника виокремлено мотиваційно-ціннісний, когнітивний та діяльнісний компоненти. У дослідженні Я. Співака, Д. Плесканьова, Л. Співак та Н. Чернухи наголошується на необхідності створення в закладі освіти відповідного середовища формування професійного іміджу та врахування компетентнісного, особистісно орієнтованого, аксіологічного і середовищного підходів [5, с. 190]. Це дає підстави розглядати освітній процес закладу вищої освіти не лише як простір засвоєння здобувачами системи професійних знань, а як середовище їхнього професійно-особистісного становлення.

Мета статті – теоретично обґрунтувати сутність і педагогічні можливості технології формування професійного іміджу майбутніх соціальних працівників в освітньому процесі закладу вищої освіти.

Професійний імідж майбутнього соціального працівника доцільно розглядати в безпосередньому зв'язку із загальним процесом його професійної підготовки. Він не може бути зведений лише до зовнішньої привабливості, стилю поведінки, мовлення або вміння справляти позитивне перше враження. Таке трактування суттєво звужує педагогічний зміст досліджуваного феномену.

Професійний імідж має відображати реальний рівень професійної готовності особистості, її ставлення до обраної професії, усвідомлення соціальної значущості майбутньої діяльності, володіння професійними знаннями та способами діяльності, здатність до продуктивної комунікації, дотримання етичних норм і відповідальне ставлення до професійних обов'язків. Саме тому його формування має бути інтегрованим у систему професійної підготовки, а не існувати як відокремлена діяльність, спрямована виключно на розвиток навичок самопрезентації.

Професійний імідж соціального працівника має особливе значення через специфіку самої соціальної роботи. Результативність професійної взаємодії значною мірою залежить від довіри отримувача соціальних послуг до фахівця, його готовності приймати рекомендації, відкрито повідомляти про проблеми та співпрацювати в процесі їх розв'язання. Сформований позитивний професійний імідж сприяє формуванню поваги до соціального працівника як професіонала та довіри отримувачів соціальних послуг до його рекомендацій [4, с. 135].

У контексті досліджуваної проблеми поняття «технологія формування професійного іміджу майбутніх соціальних працівників» доцільно використовувати для позначення цілеспрямованої, змістовно й організаційно впорядкованої педагогічної діяльності, яка забезпечує використання потенціалу освітнього процесу для професійно-особистісного розвитку здобувачів та набуття ними характеристик, необхідних для створення позитивного професійного образу.

Таке розуміння технології не передбачає її зведення до механічної послідовності окремих заходів. Йдеться про взаємозв'язок цільового, змістового, організаційного, методичного, комунікативного та рефлексивного аспектів професійної підготовки.

Основним середовищем реалізації означеної технології виступає освітній процес закладу вищої освіти. Його можливості щодо формування професійного іміджу значно

ширші за межі окремої навчальної дисципліни. Відповідний педагогічний вплив може реалізовуватися під час аудиторних занять, самостійної роботи, навчальної та виробничої практики, науково-дослідної діяльності студентів, участі у волонтерських і соціальних проєктах, професійно спрямованих заходах, комунікації з представниками соціальних установ та громадських організацій.

Важливою умовою є професійна спрямованість змісту підготовки. Здобувачеві недостатньо засвоїти абстрактне уявлення про позитивний імідж. Він має усвідомити, яким чином професійні знання, етичні переконання, особливості комунікації, поведінки та самопрезентації проявляються в реальних ситуаціях соціальної роботи.

У цьому контексті особливого значення набуває моделювання професійних ситуацій. Студент може теоретично знати правила професійної комунікації, однак реальна готовність застосовувати їх виявляється під час взаємодії з клієнтом, колегою, представником іншої установи або групою отримувачів соціальних послуг. Тому практико орієнтоване навчання створює умови, за яких професійний імідж перестає бути абстрактною категорією та набуває конкретного поведінкового змісту.

Вагомий потенціал мають інтерактивні методи навчання. Доцільність їх застосування для формування професійного іміджу майбутніх соціальних працівників відзначалася в педагогічних дослідженнях [2, с.130]. Інтерактивна взаємодія створює умови для активної позиції студента, розвитку комунікативних умінь, набуття досвіду прийняття професійних рішень та оцінювання наслідків власної поведінки.

У межах освітнього процесу можуть використовуватися дискусії, кейс-метод, рольові та ділові ігри, аналіз професійних ситуацій, проєктна діяльність, проблемні завдання. Їх педагогічна цінність полягає не в самому факті використання інтерактивної форми, а в можливості поставити здобувача в активну професійну позицію.

Наприклад, аналіз кейсу дозволяє майбутньому соціальному працівникові не лише запропонувати спосіб розв’язання професійної проблеми, а й оцінити, як обраний спосіб комунікації впливає на сприйняття його як фахівця. Рольова гра створює можливість побачити власну поведінку очима іншого учасника взаємодії. Дискусія сприяє формуванню здатності аргументувати позицію, слухати співрозмовника та коректно реагувати на альтернативні погляди.

Важливою складовою технології формування професійного іміджу є практична підготовка майбутніх соціальних працівників. Саме під час практики відбувається зіставлення сформованого студентом уявлення про майбутню професію з реальними умовами діяльності. Здобувач отримує можливість спостерігати професійні моделі поведінки досвідчених фахівців, взаємодіяти з отримувачами соціальних послуг, аналізувати власні професійні дії та отримувати зворотний зв’язок.

Практичний досвід має особливу цінність для формування реалістичного професійного іміджу. Позитивний імідж не повинен створюватися за принципом конструювання штучного образу, який не відповідає реальним особистісним і професійним характеристикам майбутнього фахівця. Стійкий позитивний імідж має ґрунтуватися на професійній компетентності, етичності, відповідальності, здатності до співпраці та усвідомленому професійному саморозвитку.

Значні можливості має тренінгова робота. Сучасні дослідження професійної підготовки фахівців соціальної сфери підтверджують ефективність тренінгу як методу практичної підготовки [1, с. 8]. У контексті формування професійного іміджу тренінгові форми можуть бути спрямовані на розвиток професійної комунікації, навичок публічного представлення себе та результатів власної діяльності, конструктивного реагування на критику, роботи зі зворотним зв’язком, невербальної комунікації.

Окремого значення набуває професійна самопрезентація. У сучасному інформаційному просторі образ фахівця формується не лише під час безпосереднього контакту. Цифрова комунікація, соціальні мережі, участь у професійних спільнотах і публічне представлення

результатів діяльності також впливають на професійний образ. Тому підготовка майбутнього соціального працівника має сприяти усвідомленню відповідальності за власну професійну присутність у цифровому середовищі.

Водночас формування навичок самопрезентації не повинно трансформуватися в навчання маніпулятивного створення «вигідного» образу. Принциповим є узгодження зовнішнього професійного образу з реальними компетентностями, професійними цінностями та поведінкою особистості. У цьому полягає відмінність професійного іміджу від ситуативного прагнення справити позитивне враження.

Особливої уваги потребує рефлексивна складова професійної підготовки. Майбутній соціальний працівник має вміти аналізувати не лише результати виконаного професійного завдання, а й власну поведінку в процесі його виконання. Корисними є рефлексивні запитання: «Як мене сприймав співрозмовник?», «Які мої дії сприяли встановленню довіри?», «Що в моїй комунікації могло ускладнити взаємодію?», «Наскільки моя поведінка відповідала професійним цінностям?».

Рефлексія дозволяє перевести процес формування професійного іміджу із зовнішньо керованого у внутрішньо усвідомлений. Студент поступово стає не лише об’єктом педагогічного впливу, а активним суб’єктом власного професійного становлення.

Важливим засобом може бути професійне портфоліо, у якому відображаються результати навчальної, практичної, наукової, проєктної та волонтерської діяльності здобувача. Його цінність полягає не стільки в накопиченні сертифікатів, скільки в можливості простежити власну професійну динаміку, усвідомити сильні сторони та напрями подальшого розвитку.

Важливу роль у реалізації технології відіграє особистість викладача. Викладач є не тільки джерелом професійної інформації, але й носієм певної культури професійної комунікації. Особливості взаємодії зі студентами, ставлення до професії, культура мовлення, дотримання академічної та професійної етики створюють моделі, які здобувачі можуть свідомо або неусвідомлено засвоювати.

Не менш важливим є залучення практиків соціальної сфери. Безпосередня комунікація з фахівцями дозволяє студентам отримувати реалістичні уявлення про вимоги професії, аналізувати різні стилі професійної поведінки та бачити зв’язок між професійною компетентністю й довірою до соціального працівника.

Отже, технологія формування професійного іміджу майбутніх соціальних працівників має реалізовуватися не через окремі епізодичні заходи, а шляхом системного використання можливостей освітнього процесу закладу вищої освіти. Її зміст має забезпечувати взаємозв’язок професійних знань, ціннісного ставлення до соціальної роботи, практичної діяльності, професійної комунікації, самопрезентації та рефлексії.

При цьому важливо уникати уніфікації професійного образу. Мета педагогічної діяльності не полягає у формуванні однакового типу поведінки всіх майбутніх соціальних працівників. Індивідуальний стиль, особистісна автентичність і різноманітність способів професійного самовираження можуть і повинні зберігатися за умови відповідності діяльності етичним нормам, професійним стандартам і завданням соціальної роботи.

Отже, технологія формування професійного іміджу майбутніх соціальних працівників може розглядатися як цілісно організована педагогічна діяльність, інтегрована в освітній процес закладу вищої освіти та спрямована на створення умов для усвідомлення здобувачами цінності позитивного професійного іміджу, засвоєння відповідних знань, розвитку професійно значущих якостей, набуття досвіду професійної взаємодії, самопрезентації та рефлексивного самовдосконалення.

Ефективність такої технології пов’язана з практичною спрямованістю професійної підготовки, активною позицією здобувача, використанням інтерактивних методів навчання, наближенням освітніх ситуацій до реального професійного контексту, залученням практиків соціальної сфери та забезпеченням систематичного рефлексивного аналізу майбутніми фахівцями власного професійного становлення.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в конкретизації організаційно-педагогічного забезпечення технології формування професійного іміджу майбутніх соціальних працівників та експериментальній перевірці її ефективності в освітньому процесі закладів вищої освіти.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Захаріна Т., Чернуха Н. Тренінг як ефективний метод практичної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Педагогічні науки*. 2024. № 3 (62). С. 5–10. DOI: 10.32689/maup.ped.2024.3.1.

2. Остапйовський І. Використання інтерактивних технологій як важлива педагогічна умова формування професійного іміджу майбутніх соціальних працівників. *Педагогічний часопис Волині*. 2017. № 1. С. 127–133.

3. Плесканьов Д. В., Співак Я. О. Професійний імідж майбутніх соціальних працівників як наукова проблема. *Інноваційна педагогіка*. 2024. Вип. 72. С. 217–220. DOI: 10.32782/2663-6085/2024/72.43.

4. Плесканьов Д. В. Змістова структура професійного іміджу майбутніх соціальних працівників. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2025. № 102. С. 132–136. DOI: 10.32782/1992-5786.2025.102.23.

5. Співак Я. О., Плесканьов Д. В., Співак Л. А., Чернуха Н. М. Особливості формування професійного іміджу майбутніх соціальних працівників в умовах закладу освіти. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2025. № 1 (107). С. 183–193. DOI: 10.31865/2077-1827.1(107)2025.327075.

УДК 373.5:811.111

Дарина Марченко
(Умань, Україна)

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК УМІНЬ ГОВОРІННЯ І ПИСЬМА У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ

У статті розглядається проблема інтеграції умінь говоріння та письма у процесі навчання англійської мови учнів старшої школи. Обґрунтовано доцільність комплексного розвитку продуктивних видів мовленнєвої діяльності на засадах комунікативного та соціокультурного підходів. Проаналізовано взаємовплив усного та писемного мовлення, зокрема, ефект перенесення навичок. Запропоновано конкретні практичні способи впровадження інтегрованих завдань (проєктна робота, рольові ігри, створення подкастів, диктант-реконструкція) для підвищення загальної іншомовної комунікативної компетентності старшокласників.

Ключові слова: *говоріння, письмо, продуктивні види мовленнєвої діяльності, інтегроване навчання, англійська мова, старша школа.*

The article addresses the challenge of integrating speaking and writing skills in the teaching of English to high school students. The expediency of complex development of productive types of speech activity on the basis of communicative and sociocultural approaches is substantiated. The mutual influence of oral and written speech, in particular the effect of skill transfer, is analysed. Specific practical ways to implement integrated tasks (project work, role-plays, podcast creation, dictogloss) to improve the general foreign-language communicative competence of high school students are proposed.

Key words: *speaking, writing, productive skills, integrated learning, English language, high school.*

Сучасна парадигма іншомовної освіти в Україні, орієнтована на компетентнісний підхід, вимагає від випускника старшої школи здатності ефективно спілкуватися в усній та письмовій формах. Традиційно в методиці викладання іноземних мов говоріння та письмо розглядалися як окремі, відносно незалежні види мовленнєвої діяльності, кожен з яких потребує специфічного набору вправ. Однак сучасні дослідження в галузі психолінгвістики та лінгводидактики дедалі частіше наголошують на їхньому тісному взаємозв'язку та взаємозумовленості.

Наукові розвідки останніх років переконливо доводять, що говоріння й письмо не просто співіснують, а перебувають у стані постійної взаємодії. Обидва види діяльності мають спільну когнітивну основу, спираються на схожі механізми породження висловлювання та взаємно підсилюють один одного в процесі засвоєння мови. Це дає підстави стверджувати, що розвиток говоріння та письма відбувається одночасно, а зростання в одній навичці безпосередньо позначається на розвитку іншої, створюючи реципрокний (взаємний) та бінарний вплив. Відтак на ефективних заняттях з іноземної мови вчителі мають інтегрувати мовленнєві навички одночасно, щоб зробити вивчення мови максимально реалістичним.

Попри значний інтерес науковців до проблеми інтеграції мовленнєвих навичок, питання взаємозв'язку між говорінням і письмом в умовах старшої школи залишається недостатньо дослідженим. Більшість наявних праць зосереджена на вищій школі або на інтеграції всіх чотирьох видів мовленнєвої діяльності загалом, тоді як специфіка роботи зі старшокласниками, які готуються до підсумкового оцінювання та подальшого навчання, потребує окремого розгляду. Крім того, бракує практичних рекомендацій щодо конкретних завдань, які одночасно розвивали б обидві продуктивні навички.

Мета статті – обґрунтувати доцільність інтегрованого розвитку умінь говоріння та письма у процесі навчання англійської мови учнів старшої школи та запропонувати практичні способи реалізації такого підходу.

Завдання статті:

1. проаналізувати наукові джерела з проблеми взаємозв'язку говоріння та письма;
2. визначити психолінгвістичні та методичні передумови інтеграції цих видів мовленнєвої діяльності;
3. охарактеризувати практичні способи поєднання говоріння та письма на уроках англійської мови в старшій школі;
4. окреслити переваги інтегрованого підходу для формування іншомовної комунікативної компетентності старшокласників.

Попри значний інтерес науковців до проблеми інтеграції мовленнєвих навичок, питання взаємозв’язку між говорінням і письмом в умовах старшої школи залишається недостатньо дослідженим. Більшість наявних праць зосереджена на вищій школі або на інтеграції всіх чотирьох видів мовленнєвої діяльності загалом, тоді як специфіка роботи зі старшокласниками, які готуються до підсумкового оцінювання та подальшого навчання, потребує окремого розгляду. Крім того, бракує практичних рекомендацій щодо конкретних завдань, які одночасно розвивали б обидві продуктивні навички.

Погоджуємося з позицією Р. Оксфорд, яка наголошує, що ефективне навчання іноземної мови вимагає одночасної інтеграції мовленнєвих навичок, що наближає навчальний процес до реальних умов спілкування [5]. Продуктивні види мовленнєвої діяльності, а саме говоріння та письмо, відіграють вирішальну роль у досягненні вільного володіння англійською мовою, оскільки вони дозволяють учневі активно продукувати власні думки, а не лише пасивно сприймати інформацію. Дослідження в галузі навчання іноземної мови підтверджують, що ці дві модальності не просто співіснують, а перебувають у стані постійної взаємодії. Зокрема, Дж. Кан зазначає, що розвиток говоріння та письма відбувається одночасно, а зростання в одній навичці може безпосередньо впливати на розвиток іншої, створюючи реципрокний (взаємний) та бінарний вплив [4, с. 252].

З точки зору методики, це означає, що цілеспрямоване використання письмових завдань може бути потужним інструментом для вдосконалення усного мовлення і навпаки [3, с. 342]. Дослідження показують, що завдання, які вимагають написання тексту, сприяють глибшій обробці мовного матеріалу учнями, що згодом позитивно позначається на їхній здатності продукувати усні висловлювання. Наприклад, письмові завдання, такі як написання есе, складання плану усної відповіді або ведення щоденника, дозволяють старшокласникам ретельніше обміркувати структуру речення, підібрати лексику та граматичні конструкції, які згодом можуть бути автоматизовані в усному мовленні. Зворотний процес також є ефективним: участь у класних дискусіях, дебатах чи рольових іграх перед написанням твору допомагає учням генерувати ідеї, розвивати аргументацію та збагачувати словниковий запас, що робить їхнє письмо більш змістовним і переконливим.

На старшому етапі навчання в загальноосвітній школі учні вже володіють достатнім рівнем сформованості навичок як в усному, так і в писемному мовленні. Однак часто ці навички розвиваються ізольовано. Інтегрований підхід, який поєднує говоріння та письмо, дозволяє подолати цю штучну межу. Розглянемо конкретні практичні способи, які демонструють свою ефективність у роботі зі старшокласниками.

Одним із найефективніших способів інтеграції є метод проєктів, зокрема, створення коротких відеороликів. Цей підхід, заснований на принципах Task-Based Language Teaching (TBLT), передбачає, що учні проходять повний цикл створення продукту: написання сценарію (письмо), розкадрування (письмо та планування), безпосередня зйомка (говоріння) та постпродакшн [6]. Такий процес створює автентичний контекст для використання мови, де письмо стає основою для усного мовлення. Наприклад, учні можуть отримати завдання створити рекламний ролик про здоровий спосіб життя, де спочатку вони разом пишуть переконливий текст, а потім репетирують його вимову з правильною інтонацією та наголосом.

Метод створення подкастів є особливо мотивуючим для підлітків, оскільки дозволяє їм створити реальний медіапродукт [2, с. 16]. Учні об’єднуються в групи по 2-3 особи та отримують завдання записати 2-хвилинний епізод подкасту на актуальну для них тему (наприклад, вплив соціальних мереж, важливість сну, екологічні звички). Процес чітко структурований: спочатку дослідження теми та збір фактів, потім написання сценарію з чіткою структурою (вступ, 2–3 основні тези, заклик до дії), і нарешті – репетиція та аудіозапис. Це завдання вимагає від учнів не просто механічного відтворення тексту, а усвідомленого використання просодії, темпу та чіткості для передачі смислу.

Інтеграція письма та говоріння може відбуватися через імітацію реальних академічних або професійних ситуацій. Наприклад, модель ООН або дебати на тему глобальних проблем. Учні готують письмові промови або резолюції, в яких вони формулюють свою позицію та аргументи. Під час самої гри вони виголошують ці промови, беруть участь у неформальних переговорах та дискусіях. Це дозволяє їм побачити прямий зв’язок між ретельним плануванням тексту та успішністю усної комунікації [1, с. 73].

Метод диктанту-реконструкції є чудовим прикладом інтеграції аудіювання, письма та говоріння в межах одного завдання. Вчитель читає короткий текст у нормальному темпі, учні слухають, не роблячи записів. Під час другого читання вони записують ключові слова. Потім у невеликих групах учні обговорюють (говоріння), що вони почули, і разом намагаються відтворити письмовий текст, максимально наближений до оригіналу. Ця вправа тренує не лише письмо, а й увагу до деталей, а також навички спільної роботи та аргументації під час обговорення варіантів.

Простий, але дієвий прийом: перед будь-яким усним завданням (наприклад, монологом або участю в дискусії) учні витрачають 5 хвилин на письмове планування. Це можуть бути не повні речення, а ключові тези, аргументи або корисна лексика. Такий підхід дозволяє знизити рівень тривожності (афективний фільтр) та дає учням час на обмірковування структури висловлювання. Дослідження показують, що студенти, які використовують

письмові нотатки як опору для усного мовлення, демонструють вищу швидкість і точність мовлення.

Отже, взаємозв'язок умінь говоріння та письма є потужним резервом для підвищення ефективності навчання англійської мови в старшій школі. Проведений аналіз наукових джерел засвідчив, що продуктивні види мовленнєвої діяльності не функціонують ізольовано: вони перебувають у стані постійної взаємодії, взаємно підсилюють одна одну та розвиваються за принципом реципрокного (взаємного) впливу. Це означає, що цілеспрямований розвиток однієї навички закономірно позначається на якості іншої, створюючи ефект перенесення.

Розуміння цього зв'язку дозволяє вчителю перейти від ізольованого формування навичок до їхнього комплексного розвитку, що особливо важливо на старшому етапі навчання. Саме в старшій школі учні вже володіють достатнім мовним і мовленнєвим досвідом, а тому здатні свідомо використовувати письмо як опору для усного висловлювання і навпаки. Інтегрований підхід у цьому контексті виступає не лише методичним прийомом, а й засобом наближення навчального процесу до умов реальної комунікації, де мовленнєві навички майже ніколи не застосовуються окремо.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Божко Ю. О. Effectiveness of Debates in Teaching English. *Аргументи сучасної філології. Образ жінки: «жіноче», «феміністське», «фемінне»:* матеріали другої Міжнародної наукової конференції (7–8 квітня 2022 р.). Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2022. С. 69–74. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.6449124.

2. Гриньова Ю., Рафальська М., Полодюк М. Використання подкастів та відеокастів під час вивчення англійської мови як метод розвитку навичок аудіювання. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2023. Вип. 3. С. 14–21. DOI: https://doi.org/10.31499/2307-4906.3.2023.289871.

3. Чевичелова О. Інтегроване навчання видів мовленнєвої діяльності на заняттях з англійської мови у ЗВО. *Міжнародний філологічний часопис*. 2023. Т. 14, № 23. С. 337–346. DOI: https://doi.org/10.32782/2617-3921.2023.23.337-346.

4. Kang J. Speaking and Writing Connections in L2: The Roles of Multimodal Teaching and Learning. *Language Research*. 2020. Vol. 56, No. 2. P. 263–286.

5. Oxford R. Integrated Skills in the ESL/EFL Classroom. *ERIC Digest*. 2001. URL: https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED456670.pdf (дата звернення: 22.09.2026).

6. Task-Based Video Projects for Enhancing Collaborative Speaking and Writing Skills. *Zenodo*. 2025. URL: https://zenodo.org/records/15824639 (дата звернення: 22.09.2026).

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент Бевз О. П.

УДК 373.5.016:811.111'243'342.3-057.874](045)

Олександр Мітін
(Умань, Україна)

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ НАВЧАННЯ УСНОГО АНГЛОМОВНОГО МОВЛЕННЯ В СТАРШІЙ ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ

У статті розглянуто психологічні та лінгвістичні характеристики говоріння як виду мовленнєвої діяльності, визначено структуру іншомовної компетентності в говорінні та вимоги до рівня її сформованості в учнів профільної школи. Проаналізовано основні труднощі оволодіння усним мовленням старшокласниками й обґрунтовано систему вправ і сучасних технологій активізації усного мовлення на уроках англійської мови.

Ключові слова: *говоріння, усне мовлення, іншомовна комунікативна компетентність, профільна школа, система вправ, інтерактивні технології, англійська мова.*

The article examines the psychological and linguistic characteristics of speaking as a type of speech activity and defines the structure of foreign language speaking competence and the requirements for its development in upper secondary students of profile schools. The main difficulties students face in mastering oral speech are analysed, and a system of exercises and modern technologies for activating speaking in English lessons is substantiated.

Key words: *speaking, oral speech, foreign language communicative competence, profile school, system of exercises, interactive technologies, English.*

Постановка проблеми. Інтеграція України в європейський освітній простір, поглиблення міжнародної співпраці та запровадження профільного навчання у старшій школі [5] висувають нові вимоги до рівня іншомовної підготовки випускників закладів загальної середньої освіти. Серед усіх видів мовленнєвої діяльності саме говоріння найбільшою мірою забезпечує реальну комунікацію та виступає головним показником практичного володіння мовою. Водночас результати шкільної практики свідчать, що навіть учні, які мають достатній рівень лексико-граматичних знань, часто відчувають труднощі в спонтанному усному спілкуванні англійською мовою. Це зумовлює актуальність пошуку ефективних шляхів розвитку навичок говоріння з урахуванням специфіки профільного навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психологічні основи говоріння як виду мовленнєвої діяльності ґрунтовно розкрито в працях В. Левелт, який запропонував модель породження мовлення від задуму до артикуляції [9]. Методичні засади навчання усного мовлення в українській методиці узагальнено в колективній праці за редакцією С. Ніколаєвої [1]. Питання навчання говоріння в зарубіжній методиці висвітлено в роботах Дж. Хармера, С. Торнбері, П. Ур, К. Гота Е. Бернса [7; 8; 11; 12]. Орієнтири для визначення рівнів сформованості іншомовної комунікативної компетентності визначено Загальноєвропейськими Рекомендаціями з мовної освіти та їх оновленим супровідним виданням [3; 6]. Разом із тим недостатньо дослідженим залишається питання адаптації методики навчання говоріння до умов диференційованого профільного навчання.

Мета статті – охарактеризувати особливості розвитку навичок говоріння на уроках англійської мови у профільній школі, визначити основні труднощі оволодіння усним мовленням старшокласниками та обґрунтувати систему методичних засобів, спрямованих на їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Говоріння є продуктивним видом мовленнєвої діяльності, за допомогою якого здійснюється усне спілкування. З психологічного погляду воно характеризується вмотивованістю, цілеспрямованістю, ситуативністю, зв’язком з особистістю мовця та з іншими видами мовленнєвої діяльності. За моделлю В. Левелт, процес породження висловлювання охоплює етапи концептуалізації (формування задуму), формулювання (добору лексичних і граматичних засобів) та артикуляції [9]. Для учня, який говорить іноземною мовою, кожен із цих етапів потребує значних когнітивних зусиль, оскільки мовні операції ще не автоматизовані. Тому одне із центральних завдань навчання полягає в автоматизації мовних дій, що звільняє увагу мовця для змісту висловлювання.

З лінгвістичного погляду усне мовлення відрізняється від писемного наявністю еліптичних конструкцій, спрощеним синтаксисом, використанням мовленнєвих кліше, заповнювачів пауз, самовиправлень, а також значною роллю інтонації та невербальних засобів. С. Торнбері наголошує, що ці риси є не помилками, а природними ознаками живого мовлення, яких також потрібно цілеспрямовано навчати [11]. Традиційно виокремлюють дві форми усного мовлення – діалогічну та монологічну. Діалогічне мовлення вимагає вміння реагувати на репліки співрозмовника, ініціювати, підтримувати та завершувати розмову, тоді як монологічне передбачає здатність самостійно будувати логічно зв’язне, розгорнуте висловлювання.

Іншомовна компетентність у говорінні є складником комунікативної компетентності й охоплює лінгвістичний (лексичні, граматичні, фонетичні знання та навички), соціолінгвістичний (уміння добирати мовні засоби відповідно до ситуації та співрозмовника) і прагматичний (дискурсивні та функціональні вміння) компоненти [3; 6]. Оновлене видання Загальноєвропейських Рекомендацій, крім того, розглядає усну взаємодію та медіацію як окремі види комунікативної діяльності [6]. Відповідно до Державного стандарту профільної середньої освіти та модельної навчальної програми поглибленого рівня, наприкінці 12-го класу учні, які вивчають першу іноземну мову поглиблено, мають досягти рівня В2, що передбачає здатність брати активну участь у дискусії, чітко й докладно висловлюватися щодо широкого кола тем, аргументувати й обстоювати власну позицію [2; 4]. Досягнення цього рівня неможливе без систематичної роботи над усним мовленням.

Аналіз шкільної практики дає змогу виокремити кілька груп труднощів, з якими стикаються старшокласники під час оволодіння усним мовленням. До мовних труднощів належать обмежений активний словниковий запас, недостатня автоматизованість граматичних навичок, вплив рідної мови на вимову та інтонацію. Психологічні труднощі пов’язані з мовленнєвою тривожністю, страхом зробити помилку, низькою мотивацією до висловлювання на запропоновані теми. П. Ур зазначає, що учні часто не мають ідей для висловлювання та нерівномірно беруть участь в обговоренні, коли кілька активних учнів домінують над рештою класу [12]. Організаційні труднощі зумовлені обмеженим часом уроку, великою наповнюваністю класів та домінуванням мовлення вчителя. Специфікою профільної школи є також неоднорідність навчальних груп і різні освітні потреби учнів: для учнів філологічного профілю англійська мова є профільним предметом, тоді як для учнів природничо-математичного чи технологічного профілів вона має передусім прикладне значення.

З огляду на зазначене, ефективна методика розвитку говоріння у профільній школі має ґрунтуватися на кількох принципах: комунікативної спрямованості, ситуативності, особистісної орієнтації, профільної диференціації змісту та поступовості переходу від підготовленого до непідготовленого мовлення. Особливе значення має відбір навчального матеріалу. Тематика висловлювань повинна бути актуальною для старшокласників, пов’язаною з їхнім майбутнім професійним самовизначенням і профілем навчання. Наприклад, учні технологічного профілю можуть обговорювати вплив штучного інтелекту на ринок праці, учні природничого профілю – екологічні проблеми, учні суспільно-гуманітарного профілю – питання прав людини та громадянського суспільства. Автентичні тексти, відео- та аудіоматеріали слугують змістовою опорою для висловлювань та джерелом мовних зразків.

Система вправ для розвитку говоріння передбачає послідовне виконання умовно-комунікативних і комунікативних вправ. На першому етапі учні виконують вправи на відтворення та трансформацію мовленнєвих зразків, засвоюють функціональні кліше для вираження згоди, незгоди, аргументації, уточнення. На другому етапі використовуються вправи з опорами: складання діалогів за функціональною схемою, розгорнуте висловлювання за планом, ключовими словами чи візуальною опорою. На третьому етапі учні виконують вправи без опор, що імітують реальні комунікативні ситуації: обговорення проблеми, інтерв’ю, презентацію власної позиції. Такий підхід відповідає загальновизнаній у методиці послідовності від контрольованої практики до вільного мовлення [1; 8].

Серед сучасних технологій активізації усного мовлення у старшій школі найбільш ефективними вважаємо навчання на основі завдань (task-based learning), проєктну технологію, дебати, рольові ігри та кейс-метод. Навчання на основі завдань передбачає, що учні використовують мову для досягнення реального результату – розв’язання проблеми, ухвалення спільного рішення, планування події. За моделлю Дж. Вілліса, цикл роботи містить підготовчий етап, виконання завдання, звітування перед класом і завершальний

аналіз мовних засобів [13]. Цінність такого підходу полягає в тому, що увага учнів зосереджена на змісті, а мовна форма засвоюється у процесі осмисленої комунікації [10].

Дебати є особливо доцільними для профільної школи, оскільки розвивають уміння аргументувати, спростовувати думку опонента, структурувати висловлювання та дотримуватися регламенту. Рольові ігри та симуляції дають змогу моделювати ситуації професійного спілкування відповідно до профілю навчання – співбесіду з роботодавцем, наукову конференцію, переговори. Кейс-метод передбачає аналіз реальної проблемної ситуації в малих групах та презентацію запропонованих рішень. Для зниження мовленнєвої тривожності доцільно поєднувати роботу в парах і малих групах із фронтальною роботою, надавати учням час на підготовку та застосовувати стратегію повторного виконання завдання, коли учень удруге викладає ту саму думку більш вільно й точно [7; 11].

Важливим засобом активізації говоріння є цифрові технології. Запис власних аудіо- та відеовисловлювань дає учням змогу проаналізувати свою вимову, плавність мовлення і типові помилки. Онлайн-платформи для спільної роботи уможливлюють підготовку проєктів поза уроком, а відеоконференції – спілкування з однолітками з інших країн. В умовах змішаного та дистанційного навчання, які стали реальністю для українських шкіл, такі засоби набувають особливого значення. Водночас цифрові інструменти мають доповнювати живу взаємодію на уроці, а не заміняти її.

Окремої уваги потребує оцінювання усного мовлення. Доцільно використовувати критеріальне оцінювання, яке враховує виконання комунікативного завдання, зв’язність і логічність висловлювання, лексичну та граматичну правильність, вимову, а для діалогічного мовлення – ще й здатність до взаємодії. Прозорі критерії, з якими учні ознайомлені заздалегідь, у поєднанні із самооцінюванням і взаємооцінюванням сприяють розвитку рефлексії та відповідальності за власний навчальний поступ. Корекція помилок під час вільного мовлення повинна бути делікатною та відтермінованою, щоб не порушувати хід комунікації.

Висновки. Отже, говоріння є складним видом мовленнєвої діяльності, успішне оволодіння яким вимагає автоматизації мовних операцій, сформованості лінгвістичного, соціолінгвістичного та прагматичного компонентів компетентності, а також подолання психологічних бар’єрів. Особливості розвитку навичок говоріння у профільній школі зумовлені вищим рівнем вимог до іншомовної підготовки, неоднорідністю освітніх потреб учнів і необхідністю пов’язувати зміст навчання з їхнім професійним самовизначенням. Ефективність навчання усного мовлення забезпечують профільно зорієнтований відбір навчального матеріалу, поетапна система вправ від контрольованої практики до вільного мовлення, використання інтерактивних технологій (навчання на основі завдань, дебатів, рольових ігор, кейс-методу) та цифрових засобів, а також критеріальне оцінювання. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в експериментальній перевірці ефективності запропонованої методики та розробленні комплексів вправ для окремих профілів навчання.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бігич О. Б., Бориско Н. Ф., Борецька Г. Е. та ін. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика : підручник / за заг. ред. С. Ю. Ніколаєвої. Київ : Ленвіт, 2013. 590 с.

2. Державний стандарт профільної середньої освіти: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 25.07.2024 № 851. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-derzhavnoho-standartu-profilnoi-serednoi-osvity-851-250724 (дата звернення: 30.09.2026).

3. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / наук. ред. укр. вид. С. Ю. Ніколаєва. Київ : Ленвіт, 2003. 273 с.

4. Модельна навчальна програма «Іноземна мова 10–12 класи» (поглиблений рівень) для закладів профільної середньої освіти / авт.: О. П. Шаленко, О. Я. Коваленко,

М. С. Тріфан та ін. ; рек. наказом Міністерства освіти і науки України від 28.08.2025 №1192. Київ, 2025. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/profilna/mnp/programa-10-12-pogliblenii-riven-2025-1.pdf (дата звернення: 30.09.2026).

5. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19 (дата звернення: 30.09.2026).

6. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Companion Volume. Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2020. URL: https://rm.coe.int/16809ea0d4 (date of access: 30.09.2026).

7. Goh C. C. M., Burns A. Teaching Speaking: A Holistic Approach. Cambridge : Cambridge University Press, 2012. 301 p.

8. Harmer J. The Practice of English Language Teaching. 5th ed. Harlow : Pearson Education, 2015. 446 p.

9. Levelt W. J. M. Speaking: From Intention to Articulation. Cambridge, MA : MIT Press, 1989. 566 p.

10. Richards J. C., Rodgers T. S. Approaches and Methods in Language Teaching. 3rd ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2014. 410 p.

11. Thornbury S. How to Teach Speaking. Harlow : Longman, 2005. 156 p.

12. Ur P. A Course in Language Teaching: Practice and Theory. Cambridge : Cambridge University Press, 1996. 375 p.

13. Willis J. A Framework for Task-Based Learning. Harlow : Longman, 1996. 183 p.

УДК 378.147:33

Світлана Оліфірова, Ольга Гензера, Марина Кучерявенко
(Кривий Ріг, Україна)

НЕСТАНДАРТНІ ФОРМИ НАВЧАННЯ ПРИ ФОРМУВАННІ ПОТРЕБИ В ЗНАННЯХ

Акцентовано увагу на та самостійній дослідницькій діяльності студентів у підготовці майбутніх фахівців економічного профілю. Висвітлено її значення для підвищення зацікавленості студентів у навчанні, розвитку творчого та критичного мислення, формування практичних умінь і навичок.

Ключові слова: *дослідницька діяльність,самостійна робота,пізнавальна діяльність.*

Emphasis is placed on the role of independent research activities in the training of future economics professionals. The study highlights the significance of such activities in fostering student engagement, developing creative and critical thinking, and cultivating practical skills and competencies.

Keywords: *research activity, independent work, cognitive activity.*

Впровадження інтерактивних форм навчання – один з найважливіших напрямків удосконалювання підготовки студентів у сучасному вузі.

Інтерес до навчання у студентів падає, особливо коли навчання є монотонною та рутинною справою. Як розв’язати цю проблему? Можна застосовувати в навчально-виховному процесі активні та інтерактивні методи роботи, нестандартні методики, які будуть розвивати творче мислення студентів, примусять їх розмірковувати, навчать спілкуватися і активізують їх діяльність [1].

Головними особливостями використання нестандартних форм навчання при викладанні економічних дисциплін є [2]:

– використання студентами набутих теоретичних знань на практиці у вигляді конкретних умінь та навичок;

– заохочення і підвищення зацікавленості учнів до навчання економічних дисциплін шляхом прийняття економічно виважених рішень щодо проблем, пов'язаних з майбутньою практичною діяльністю.

При викладанні курсу економіки в закладах 1 та 2 рівня акредитації є сенс використовувати як стандартні, так і нестандартні форми організації навчання. За допомогою одних у студентів формуються традиційні базові знання, уміння та навички. А за допомогою нетрадиційних форм організації навчання заохочується і підвищується зацікавленість до навчання економічних дисциплін, з'являється можливість використовувати набуті теоретичні знання на практиці у вигляді конкретних умінь і навичок.

Сьогодні завдання не тільки в тому, щоб дати молодому спеціалісту знання, а в тому, щоб сформувати потребу в них. Виховати прагнення до їх постійного оновлення, власного вдосконалення.

Самоосвітня функція – це формування вмінь і навиків, самостійного їх оновлення і творчого застосування. Робимо акцент саме на цій функції.

Отже, мета самостійної роботи студентів [3]:

– розвиток творчих здібностей та активізація розумової діяльності;
– формування потреби безперервного самостійного поповнення знань;
– здобуття глибокої системи знань як ознаки їх міцності;
– самостійна робота студентів як результат їх морально-вольових зусиль.

З часом форми самостійної роботи змінюються. За рівнем обов'язковості виокремлюють самостійну роботу:

а) обов'язкову, окреслену навчальними планами і робочими програмами;

б) бажану (участь у наукових гуртках, конференціях, підготовка наукових тез, статей, доповідей, рецензування робіт інших студентів тощо).

У ВСП «Індустріальний фаховий коледж Криворізького національного університету» сучасним студентам пропонується займатися в процесі навчання дослідницькою роботою. Метою цього напрямку навчання є розвиток творчих здібностей студентів та набуття навиків з розрахунку показників, що вивчаються, а також поглиблення знань про їх створення та функціонування.

Наприклад :

1) Участь у студентських конференціях на регіональному рівні – «Розвиток підприємництва у місті Кривий Ріг». Проблема розвитку підприємництва в місті Кривому Розі досліджена студентами з точки зору майбутнього підприємця.

2) Дослідницька робота на тему: «Вплив реконструкційних робіт на показник собівартості, що виконувались на агрегатній дільниці» базується на даних ПрАТ «ПІВНГЗК», а саме його структурного підрозділу – гірничо-транспортного цеху №2. Метою проведеного дослідження є формування в майбутніх фахівців необхідного в їх подальшій професійній діяльності рівня знань з питань організації, планування виробництва, заробітної плати, обліку й аналізу виробничої діяльності, а також умінь, спрямованих на отримання кращих результатів господарювання шляхом оптимального використання трудових, матеріальних, фінансово-кредитних та інших ресурсів підприємства.

3) Дослідницька робота на тему «Відновлення людського капіталу в Дніпропетровській громаді». Справедлива оцінка наявних ресурсів і вдосконалення політики зайнятості можуть бути важливими стратегічними кроками до відновлення економічної стабільності та соціально-економічного процвітання України під час та після військових дій.

4) Дослідницька робота в галузі банківської діяльності на тему «Скімінг платіжних карток». Завданням дослідження було розкриття способів викрадення грошових коштів;

дослідження методів боротьби зі скімінгом; розгляд практичних рекомендацій щодо зняття коштів в банкоматах.

Викладачі економічних дисциплін ВСП «Індустріальний фаховий коледж КНУ» займаються популяризацієї самостійної роботи студентів шляхом проведення роегіональних заходів. Так, у 2025 р. відбувся регіональний захід «ФОРУМ ІДЕЙ» на тему: «Повоєнне відновлення економіки України» серед студентів коледжів Північного регіону м. Кривий Ріг.

Основні завдання форуму, які були поставлені і вирішені під час проведення: підтримка талановитої молоді, розвиток інтелектуальної творчості студентів, залучення їх до дослідницької діяльності; підготовка та реалізація проектів відновлення економіки на місцевому рівні.

Дослідницька діяльність студентів є одним із основних чинників підготовки висококваліфікованих кадрів. Головним завданням такої діяльності є активізація пізнавальної діяльності, поглиблення знань зі спеціальності та використання цих знань, умінь та навичок при вирішенні практичних завдань.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Інтерактивні методи викладання. Практичні поради для викладачів. Київ: ФОП Демчинський О.В., 2017. 64 с.

2. Журавель Д. Методика організації і проведення самостійної та науково-дослідної роботи студентів. URL: https://www.academia.edu/123466686

3. URL: https://www.researchgate.net/publication/388469798_ORGANIZACIA_SAMOSTIJNOI_ROBOTI_STUDENTIV_U_ZAKLADAH_VISOI_OSVITI_UKRAINI.

УДК 373.5.016:81’271.1-028.61]:004.77](045)

Дар’я Остапенко
(Умань, Україна)

ПИСЬМОВІ НАВИЧКИ У ЦИФРОВУ ДОБУ: ОСВІТНІЙ ПОТЕНЦІАЛ ПЛАТФОРМ ДЛЯ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ

Стаття присвячена дослідженню основних вимог до письмових навичок учнів старшої школи та освітнього потенціалу цифрових платформ для їх розвитку. Особливу увагу зосереджено на методичних аспектах інтеграції інформаційних технологій у навчальний процес, що сприяє формуванню академічної та креативної письмової компетентності, а також розвитку комунікативних умінь учнів.

Ключові слова: *цифрові платформи, методика викладання іноземних мов, письмові навички, старша школа, НУШ, інформаційні технології в освіті, розвиток комунікативної компетентності.*

This article examines the educational potential of digital platforms in developing the writing skills of upper secondary school students. Particular attention is paid to the methodological aspects of integrating information technologies into the educational process, which fosters the development of academic and creative writing competence and develops students' communicative skills.

Key words: *digital platforms, foreign language teaching methodology, writing skills, upper secondary school, the New Ukrainian School (NUS), information technologies in education, development of communicative competence.*

В епоху стрімкої цифрової трансформації методика навчання іноземних мов переживає фундаментальну зміну парадигми. Традиційні підходи до навчання англійської мови як іноземної (EFL) у старшій школі часто стикаються з викликами, пов’язаними з низькою залученістю учнів, високим рівнем письмової тривожності та обмеженими можливостями для надання індивідуалізованого й своєчасного зворотного зв’язку. Розвиток писемної грамотності – зокрема, академічного та аргументативного письма – залишається одним із найскладніших завдань для старшокласників. У контексті переходу до компетентнісної освіти та профільного навчання виникає нагальна потреба в інтеграції інноваційних педагогічних моделей на основі цифрових технологій, які б супроводжували процес письма на всіх етапах: від генерації ідей до публікації готового тексту.

Мета статті полягає у з’ясуванні вимог до письмових навичок учнів старшої школи (НУШ) згідно з документами державного рівня та описі освітнього потенціалу платформ для розвитку письмових навичок старшокласників.

Згідно з Державним стандартом профільної середньої освіти [3] та Типовою освітньою програмою для 10-12 класів закладів загальної середньої освіти, які забезпечують здобуття профільної середньої освіти за академічним спрямуванням [8], яка набирає чинності з 1 вересня 2027 р., учні старшої школи мають демонструвати здатність до створення різних письмових продуктів – від академічних есе до цифрового контенту – з акцентом на комунікативну компетентність, критичне мислення та адаптацію текстів до різних аудиторій. Модельна програма [4] визначає орієнтовну послідовність досягнення очікуваних результатів навчання, охоплює теми, пов'язані з особистісним розвитком молоді, соціальною взаємодією, світовими проблемами, цифровим середовищем та майбутньою професійною діяльністю та пропонує сучасні види навчальної діяльності, проєктні та компетентнісні підходи. Оскільки в Державному стандарті профільної середньої освіти вимоги до обов’язкових результатів навчання найдокладніше розкрито в орієнтирах для оцінювання, ми орієнтуємося на цей рівень конкретизації обов’язкових результатів навчання для впорядкування послідовності досягнення очікуваних результатів навчання, що дає змогу змоделювати навчальний поступ старшокласників у набутті певної компетентності. Наприкінці 12-го класу здобувачі профільної середньої освіти, які вивчають першу іноземну мову, досягають рівня B2. Його характеризують результати навчальних досягнень у кожному способі спілкування, які узгоджуються із Загальноєвропейськими Рекомендаціями з мовної освіти (CEFR): вивчення, викладання, оцінювання [10].

Аналіз програм дозволив виокремити основні вимоги до письмових навичок учнів старшої школи (НУШ), які зосереджені на розвитку загальної компетентності, а саме: вільному продукуванні письмових текстів різних жанрів (есе, стаття, рецензія, блог, офіційний лист); академічному письмі, яке вимагає аргументованого викладу думок, логічної структури, використання цитат і посилань; креативному письмі, що полягає у створенні історій, сценаріїв, постів для соціальних мереж; а також розвитку медіаграмотності, як адаптацію текстів для різних платформ (соцмережі, блоги, презентації). Очікувані результати навчання включають вміння писати тексти різного обсягу (від коротких повідомлень до розгорнутих робіт), використання мовних засобів відповідно до ситуації (офіційний/неофіційний стиль), редагування та самооцінювання письмових робіт, тобто розвиток рефлексії й навичок самокорекції, а також інтеграцію цифрових інструментів для створення та публікації іншомовного контенту. Учні поступово переходять від коротких текстів до аналітичних і мультимедійних продуктів. Важливим є розвиток критичного мислення та медіаграмотності через письмо. Програма інтегрує міжнародні стандарти (CEFR) для випускників профільної школи, що підвищує вимоги до точності й автентичності письма. Оцінювання базується на формувальному підході: учні навчаються редагувати, аналізувати та вдосконалювати власні тексти.

Таким чином, сучасна програма НУШ для старшої школи орієнтує учнів на письмо як інструмент комунікації, самовираження та створення контенту, а не лише як академічну

вправу. Письмові навички у старшій школі НУШ – це не лише академічне письмо, а й креативне та цифрове продукування текстів, що готує учнів до університетського й професійного середовища.

Сучасні закордонні та вітчизняні наукові розвідки акцентують увагу на трансформаційному потенціалі цифрових платформ та інструментів штучного інтелекту (ШІ) у контексті педагогічної підтримки (scaffolding) розвитку письмових навичок іноземної мови (L2). Процесно-орієнтований підхід (Process Writing) набув значного імпульсу завдяки середовищам для спільної онлайн-роботи. Дослідження Лі та Кіма [14] доводить, що синхронне редагування в режимі реального часу та механізми взаємоперевірки (peer review), інтегровані в такі платформи, як Google Docs, безпосередньо покращують когерентність (змістовну зв'язність тексту) і когезію (зв'язність тексту) аргументованих есе старшокласників, одночасно знижуючи загальну письмову тривожність. Крім того, етап підготовки до письма (pre-writing), який є критично важливим для структурування логіки та аргументації, ефективно забезпечується інтерактивними візуальними інструментами [15].

Закордонна наукова дискусія щодо інтеграції штучного інтелекту в навчання письма [11; 13] передусім зосереджена на соціокультурній теорії, процесному підході та когнітивному навантаженні. Західні дослідники розглядають системи автоматизованого оцінювання письма та генеративний ШІ як партнера у діалозі (co-writer) чи формувального тьютора. У цих працях акцентується увага на розвитку автономії здобувача освіти шляхом зниження рутинного когнітивного навантаження під час виправлення граматичних помилок, що дозволяє учневі зосередитися на вищих когнітивних рівнях – на побудові аргументації та структуризації. Водночас висвітлюються ризики надмірної залежності та втрати власного авторського голосу. Гафнер і Міллер [12], а також Чжен і Чжан [16] доповнюють цей вектор аналізом мультимодального сторітелінгу (Canva, Book Creator), вказуючи на його вирішальну роль у зростанні внутрішньої мотивації та орієнтації на цільову аудиторію.

На противагу та на доповнення до закордонного досвіду, українська школа методики навчання мов та цифровізації освіти досліджує використання цифрових екосистем і ШІ крізь призму системно-діяльнісного, компетентнісного та дидактико-методичного підходів. Вітчизняні науковці приділяють особливу увагу ключовій ролі педагога як модератора. На відміну від закордонних моделей, орієнтованих переважно на пряму взаємодію «учень–ШІ», українські дослідники [2; 7] наголошують, що штучний інтелект є лише допоміжним засобом, ефективність якого повністю визначається педагогічно сформульованим завданням (наприклад, критичний аналіз помилок у згенерованому ШІ тексті).

У працях В. Бикова [1], Н. Морзе [6] цифрові екосистеми аналізуються як фактор подолання освітніх втрат і забезпечення безперервності освіти під час вимушеного дистанційного навчання. В українському контексті ШІ виконує функцію первинного тренажера та засобу самостійної роботи за відсутності постійного зв'язку з учителем.

Праці О. Лободи [5] та В. Черниш [9] підкреслюють важливість збереження дидактичної послідовності формування писемної компетентності в старшій профільній школі, де цифрові сервіси доповнюють, а не замінюють традиційні етапи засвоєння мовного матеріалу.

Отже, вимоги до письмових навичок учнів старшої школи диктуються Державним стандартом профільної середньої освіти, типовими та модульними програмами для 10–12 класів, які набирають чинності з 1 вересня 2027 року. Письмові навички розглядаються не лише як мовна компетентність, а й як інструмент комунікації, творчості та професійної самореалізації учнів у сучасному цифровому середовищі.

Сучасні цифрові платформи та інструменти штучного інтелекту відкривають нові горизонти для розвитку іншомовних письмових навичок у старшій школі НУШ. Вони сприяють формуванню автономії учнів, зниженню письмової тривожності та підвищенню

мотивації, водночас залишаючи за педагогом ключову роль модератора й наставника. Поєднання процесно-орієнтованого підходу, інтерактивних інструментів та дидактичної послідовності забезпечує не лише якісне оволодіння письмом, а й підготовку учнів до реальних комунікативних викликів у глобалізованому світі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Биков В. Ю., Лещенко М. П. Цифровий гуманістично орієнтований навчальний простір відкритої освіти. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2018. Т. 66, № 4. С. 1–15. DOI: https://doi.org/10.33407/itlt.v66i4.2343
2. Бугайчук К. М. Генеративний штучний інтелект у вищій та загальній середній освіті: можливості та ризики. *Освітньо-технологічний квартальник*. 2023. № 3. С. 210–225. DOI: https://doi.org/10.55056/etq.588
3. Державний стандарт профільної середньої освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 25 липня 2024 р. № 851. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-2024-%D0%BF#Text (дата звернення: 28.09.2026).
4. Іноземна мова 10-12 класи (основний рівень) : Модельна навчальна програма для закладів профільної середньої освіти : рекомендовано наказом Міністерства освіти і науки України від 28.08.2025 №1192 / [О.П. Шаленко, О.Я. Коваленко, М.С. Тріфан, Г.П. Терентьєва, Д.В. Арцимєєва, О.І. Рацюк]. 2025. URL: programa-10-12-osnovnii-riven-2025-1.pdf (дата звернення: 28.09.2026).
5. Лобода О. П. Процесно-орієнтований підхід до навчання англомовного писемного мовлення старшокласників засобами цифрових інструментів. *Журнал методики викладання іноземних мов*. 2021. Т. 12, № 1. С. 34–48.
6. Морзе Н. В., Глазунова О. Г. Критерії оцінювання ефективності хмаро орієнтованих навчальних середовищ у загальноосвітніх навчальних закладах. *Український журнал освітніх досліджень*. 2021. Т. 15, № 2. С. 89–102.
7. Осадчий В. В., Варіна Г. Б. Адаптивні цифрові платформи для засвоєння іноземних мов у контексті загальної середньої освіти. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2022. Т. 88, № 2. С. 112–128. DOI: https://doi.org/10.33407/itlt.v88i2.4812
8. Типова освітня програма для 10-12 класів закладів загальної середньої освіти, які забезпечують здобуття профільної середньої освіти за академічним спрямуванням : наказ Міністерства освіти і науки України від 26.05.2025 №765 зі змінами від 19.07.2025 № 884. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/2025/12/19/nakaz-1674-vid-19122025.pdf (дата звернення: 28.09.2026).
9. Черниш В. О. Методичні засади формування англомовної академічної писемної компетентності у здобувачів освіти. *Іноземні мови*. 2020. № 2 (102). С. 15–22.
10. Council of Europe (2020) Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment – Companion volume. Council of Europe Publishing, Strasbourg. Accessed 28 September 2026. [online] Available from: www.coe.int/lang-cefr.
11. Gass S., Thorne S. L. Artificial intelligence and L2 writing pedagogy: Automated feedback, learner autonomy, and skill retention in secondary education. *Language Learning & Technology*. 2023. Vol. 27, no. 2. P. 45–68. DOI: https://doi.org/10.1012/llt.2023.2724
12. Hafner C. A., Miller L. Digital multimodal composing in the L2 classroom: Enhancing engagement and writing proficiency in upper-secondary school. *ReCALL*. 2021. Vol. 33, no. 3. P. 215–231. DOI: https://doi.org/10.1017/S095834402100008X
13. Kohnke L., Moorhouse B. L., Zou D. Exploring the potential of generative AI in English language teaching and learning: GenAI as a writing tutor. *TESOL Quarterly*. 2023. Vol. 57, no. 4. P. 1410–1422. DOI: https://doi.org/10.1002/tesq.3262
14. Li M., Kim D. Collaborative writing in online environments: Scaffolding high school EFL students' argumentative essay structure. *System*. 2020. Vol. 89. Art. 102213. DOI: https://doi.org/10.1016/j.system.2020.102213

15. Pham V. P. H. The effects of Padlet-supported pre-writing activities on EFL high school students' writing performance. *Interactive Learning Environments*. 2021. Vol. 31, no. 5. P. 2890–2905. DOI: https://doi.org/10.1080/10494820.2021.1927116

16. Zheng B., Zhang Y. Scaffolding multimodal writing with digital platforms in secondary EFL contexts: A mixed-methods study. *Computer Assisted Language Learning*. 2022. Vol. 35, no. 8. P. 1845–1870. DOI: https://doi.org/10.1080/09588221.2020.1868532

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент Бевз О. П.

УДК 378.147:36-051:005.336.6:17.022.1

Дмитро Плесканьов
(Дніпро, Україна)

ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО ІМІДЖУ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

У статті розглянуто освітнє середовище закладу вищої освіти як важливий чинник формування професійного іміджу майбутніх соціальних працівників. Визначено можливості освітнього середовища щодо розвитку професійної компетентності, ціннісних орієнтацій, комунікативної культури, професійної самопрезентації та рефлексивної позиції здобувачів вищої освіти.

Ключові слова: *професійний імідж, майбутній соціальний працівник, освітнє середовище, заклад вищої освіти, професійна підготовка, професійна компетентність, самопрезентація.*

The article considers the educational environment of a higher education institution as an important factor in developing the professional image of future social workers. The possibilities of the educational environment for the development of professional competence, value orientations, communication culture, professional self-presentation and a reflective position of higher education students are outlined.

Key words: *professional image, future social worker, educational environment, higher education institution, professional training, professional competence, self-presentation.*

Сучасні суспільні трансформації, воєнні виклики, вимушене переміщення населення та зростання кількості людей, які перебувають у складних життєвих обставинах, актуалізують питання якісної професійної підготовки фахівців соціальної сфери. Соціальний працівник сьогодні є не лише надавачем допомоги, а й посередником між людиною та суспільством, організатором взаємодії різних суб'єктів соціальної роботи. Тому значущими стають професійні знання, здатність викликати довіру, ефективно комунікувати, демонструвати відповідальність та етичність.

Саме тому важливим результатом професійної підготовки майбутнього соціального працівника є формування його позитивного професійного іміджу. Проблема набуває особливої актуальності ще на етапі навчання у закладі вищої освіти, оскільки саме в цей період закладаються основи професійної ідентичності, формуються уявлення здобувача про майбутню професію, засвоюються її цінності й етичні норми, набувається перший досвід професійної комунікації та взаємодії з різними категоріями отримувачів соціальних послуг.

У сучасних дослідженнях професійний імідж майбутнього соціального працівника розглядається як інтегративна характеристика, пов'язана з професійною компетентністю фахівця, його особистісними характеристиками та спроможністю сприяти позитивному

сприйняттю професії соціального працівника в суспільстві [4, с. 217–220]. Дослідники наголошують, що імідж майбутнього фахівця формується відповідно до вимог до особистісних і професійних якостей працівника соціальної сфери та з урахуванням цілей і змісту майбутньої професійної діяльності.

Особливого значення у цьому процесі набуває освітнє середовище закладу вищої освіти. Воно не обмежується сукупністю навчальних дисциплін чи безпосередньою взаємодією викладача і здобувача під час аудиторних занять. Освітнє середовище охоплює організаційні, комунікативні, інформаційні, соціально-психологічні, практико-орієнтовані та ціннісні умови, у межах яких здійснюється професійне становлення особистості майбутнього фахівця.

Б. Анціборенко, аналізуючи особливості освітнього середовища у підготовці соціальних працівників, акцентує увагу на його значенні для формування професійних компетентностей здобувачів та виокремлює важливість педагогічних технологій, соціально-психологічного клімату й інноваційних підходів до професійної підготовки [1, с .144–153]. Отже, освітнє середовище доцільно розглядати не лише як простір отримання професійних знань, а як багатокомпонентну систему, здатну цілеспрямовано впливати на професійне та особистісне становлення здобувача.

Важливою особливістю такого середовища є поєднання теоретичного навчання з практичним досвідом. Професійний імідж неможливо сформувати лише засвоєнням теорії: він виявляється у поведінці в реальних або змодельованих професійних ситуаціях, умінні спілкуватися, приймати обґрунтовані рішення, дотримуватися професійної етики та працювати в команді.

У дослідженні Я. Співака, Д. Плесканьова, Л. Співак та Н. Чернухи зазначається, що професійний імідж соціального працівника визначається сукупністю об’єктивних і суб’єктивних характеристик та забезпечує позитивне сприйняття його особистості колегами й отримувачами соціальних послуг як працівника-професіонала [6]. Автори пов’язують формування професійного іміджу майбутніх соціальних працівників із компетентнісним, особистісно орієнтованим, аксіологічним і середовищним підходами.

Не менш значущим є ціннісно-етичний компонент освітнього середовища. Соціальна робота належить до професій типу «людина – людина», тому її результативність значною мірою визначається здатністю фахівця поважати гідність особистості, дотримуватися конфіденційності, демонструвати толерантність, неупередженість, відповідальність і готовність діяти в інтересах отримувача соціальних послуг. Відтак професійний імідж соціального працівника не може бути зведений лише до зовнішньої привабливості або технологій самопрезентації. Його основою мають бути професійні цінності та етична позиція особистості.

Значний потенціал для формування професійного іміджу має комунікативна складова освітнього середовища. Під час навчання здобувач постійно взаємодіє з викладачами, іншими здобувачами, представниками професійної спільноти, а під час практичної підготовки – з фахівцями соціальних установ та отримувачами соціальних послуг. Кожна така взаємодія створює ситуацію набуття комунікативного досвіду.

Важливе місце належить практико-орієнтованому компоненту освітнього середовища. Навчальна та виробнича практика дають можливість майбутньому соціальному працівнику співвіднести власні уявлення про професію з реальною діяльністю соціальних установ і служб. У процесі практики здобувач спостерігає за професійною поведінкою досвідчених фахівців, засвоює норми професійної взаємодії, випробовує власні способи комунікації, отримує зворотний зв’язок.

Сучасна професійна підготовка соціальних працівників відбувається в умовах суттєвих суспільних викликів. Н. Максимовська зазначає, що воєнні реалії впливають на зміст і формат підготовки фахівців, актуалізують необхідність безпечного освітнього середовища та трансформації форм освітньої роботи відповідно до сучасних потреб [3, с. 124–135]. Це

безпосередньо стосується і професійного іміджу майбутнього соціального працівника, адже суспільні зміни підвищують вимоги до його адаптивності, стресостійкості, соціальної відповідальності та готовності працювати з різними категоріями населення.

Таким чином, формування професійного іміджу майбутнього соціального працівника в освітньому середовищі ЗВО має комплексний характер. Воно охоплює розвиток професійної компетентності, засвоєння етичних цінностей, формування комунікативної культури, набуття практичного досвіду, розвиток самопрезентації та рефлексивної позиції.

Отже, освітнє середовище закладу вищої освіти є одним із провідних чинників формування професійного іміджу майбутніх соціальних працівників, оскільки саме в його межах інтегруються навчальна, практична, комунікативна, ціннісна та рефлексивна складові професійного становлення особистості. Його потенціал реалізується через створення ситуацій професійно орієнтованої взаємодії, практичну підготовку, використання активних та інноваційних методів навчання, партнерську взаємодію учасників освітнього процесу, залучення здобувачів до діяльності професійної спільноти.

Ефективне освітнє середовище має сприяти не створенню штучного зовнішнього образу фахівця, а поступовому становленню особистості, професійні знання, компетентності, цінності та поведінка якої відповідають суспільним очікуванням щодо професії соціального працівника. Саме такий підхід дозволяє розглядати формування професійного іміджу як органічну складову професійної підготовки, що сприяє професійній ідентифікації майбутнього фахівця, підвищенню його конкурентоспроможності та зміцненню позитивного сприйняття соціальної роботи у суспільстві.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Анціборенко Б. Особливості освітнього середовища у підготовці соціальних працівників. *Теорія і практика управління соціальними системами.* 2024. № 4. С. 144–153. DOI: 10.20998/2078-7782.2024.4.10.

2. Захаріна Т. І. Підготовка соціальних працівників в умовах реінтеграційного освітнього середовища університету. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка.* 2023. DOI: 10.58407/visnik.232310.

3. Максимовська Н. О. Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників в умовах сучасних викликів. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки.* 2024. № 2 (13). С. 124–135. DOI: 10.32755/sjeducation.2024.02.124.

4. Плесканьов Д. В., Співак Я. О. Професійний імідж майбутніх соціальних працівників як наукова проблема. *Інноваційна педагогіка.* 2024. Вип. 72. С. 217–220. DOI: 10.32782/2663-6085/2024/72.43.

5. Руденька В. С. Професійний імідж соціальної роботи як чинник особистісного розвитку майбутніх соціальних працівників : кваліфікаційна робота бакалавра : 231 Соціальна робота. Хмельницький : Хмельницький національний університет, 2025. 73 с.

6. Співак Я. О., Плесканьов Д. В., Співак Л. А., Чернуха Н. М. Особливості формування професійного іміджу майбутніх соціальних працівників в умовах закладу освіти. *Гуманізація навчально-виховного процесу.* 2025. № 1 (107). DOI: 10.31865/2077-1827.1(107)2025.327075.

УДК 37.091.3:004.8

Ольга Подворнюк, Ілля Подворнюк
(Володимир, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ПЕДАГОГІЧНОГО ФАХОВОГО КОЛЕДЖУ ПІД ЧАС ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТЕХНОЛОГІЙ

У статті розглянуто педагогічні можливості та ризики використання інструментів штучного інтелекту в освітньому процесі педагогічного фахового коледжу. Окреслено напрями інтеграції цих інструментів у підготовку майбутніх учителів технологій, а також умови їх безпечного та доброчесного застосування.

Ключові слова: *штучний інтелект, освітній процес, фаховий коледж, технологічна освіта, академічна доброчесність, цифрова компетентність.*

The article examines the pedagogical opportunities and risks of using artificial intelligence tools in the educational process of a pedagogical professional college. It outlines areas for integrating these tools into the training of future technology teachers and the conditions for their safe and academically honest use.

Key words: *artificial intelligence, educational process, professional college, technological education, academic integrity, digital competence.*

Швидкий розвиток технологій штучного інтелекту (далі – ШІ) докорінно змінює освітнє середовище. Генеративні мовні моделі, системи розпізнавання мовлення, інструменти створення зображень і презентацій стали доступними кожному студенту, а отже, заклади фахової передвищої освіти вже сьогодні мають визначати власну позицію щодо їх використання. Для педагогічних коледжів це питання особливо гостре: майбутні вчителі не лише самі користуються такими засобами, а й невдовзі навчатимуть ними користуватися школярів [3; 4].

Актуальність теми зумовлена кількома чинниками. По-перше, державна політика в сфері цифрової трансформації передбачає впровадження ШІ в різні галузі, зокрема й в освіту [2]. По-друге, міжнародні організації наголошують на необхідності людиноцентричного підходу до застосування генеративного ШІ та розвитку відповідної компетентності як педагогів, так і здобувачів освіти [7]. По-третє, для майбутніх учителів технологій (спеціальність «Технологічна освіта») цифрові інструменти є не лише допоміжним засобом, а й частиною предметного змісту професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інформатизації та відкритості освіти системно розглядав В. Ю. Биков, який обґрунтував роль хмаро орієнтованих та мережевих технологій у побудові сучасного навчального середовища [1]. Зарубіжні дослідники здійснили огляд можливостей ШІ для персоналізації навчання, автоматизації оцінювання та підтримки викладачів і водночас вказали на ризики, пов’язані з упередженістю алгоритмів, захистом персональних даних та надмірною залежністю здобувачів освіти від автоматично згенерованих відповідей [5; 6]. Разом з тим питання практичного впровадження інструментів ШІ саме у професійну підготовку майбутніх учителів технологій у коледжах залишається недостатньо висвітленим.

Мета статті – окреслити педагогічні можливості та обмеження використання інструментів ШІ в освітньому процесі педагогічного фахового коледжу та запропонувати практичні підходи до їх інтеграції у підготовку майбутніх учителів технологій.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України «Про фахову передвищу освіту» заклади цієї ланки зобов’язані забезпечувати якість освітнього процесу та академічну доброчесність [4]. Закон України «Про освіту» проголошує академічну

доброчесність однією з основ освітньої діяльності й передбачає відповідальність за порушення її принципів [3]. Тому використання ШІ в коледжі має базуватися на двох опорах: педагогічній доцільності та прозорих правилах.

Розглянемо основні напрями застосування ШІ в освітньому процесі. Перший напрям – підтримка викладача. Інструменти ШІ здатні прискорювати підготовку дидактичних матеріалів: варіантів завдань, тестів, кейсів, планів занять, чернеток методичних рекомендацій. Водночас такі матеріали потребують обов'язкової перевірки та доопрацювання викладачем, оскільки моделі можуть генерувати неточну або вигадану інформацію. Роль педагога в цьому процесі змінюється від «автора всього» до «редактора та експерта», що відповідає підходам, які пропонують міжнародні дослідники [5; 7].

Другий напрям – індивідуалізація навчання. Діалогові системи можуть виступати віртуальним консультантом: пояснювати складну тему різними способами, пропонувати додаткові приклади, допомагати студентові підготуватися до практичного заняття. Це особливо корисно для студентів із різним рівнем підготовки, оскільки дає змогу працювати в індивідуальному темпі [6]. Проте такий помічник не замінює викладача, а лише розширює можливості самостійної роботи.

Третій напрям – розвиток професійних компетентностей майбутніх учителів технологій. Студенти мають навчитися не лише користуватися інструментами ШІ, а й критично оцінювати результати їх роботи, формулювати ефективні запити, розуміти обмеження технологій та етичні аспекти їх застосування. Для цього доцільно поєднувати в межах одного заняття три види діяльності: постановку завдання, аналіз відповіді ШІ та її самостійне вдосконалення. Приклади інтеграції ШІ на різних етапах заняття наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Приклади інтеграції інструментів ШІ в заняття

Етап заняття	Інструмент ШІ	Діяльність викладача і студента
Актуалізація знань	Генерування тестових запитань та кейсів	Викладач перевіряє та коригує завдання; студенти відповідають і аналізують помилки
Вивчення нового матеріалу	Діалогова модель як віртуальний консультант	Студенти ставлять уточнювальні запитання; викладач спрямовує та оцінює достовірність відповідей
Практична робота	Допомога в підготовці технологічних карток, ідей проєктів	Студенти критично оцінюють та вдосконалюють запропоноване, враховуючи вимоги безпеки
Рефлексія	Аналіз власного прогресу за запитами до ШІ	Студенти описують, що виконали самостійно, а що з допомогою ШІ

Особливу увагу слід приділити формуванню в студентів цифрової та інформаційної грамотності. Майбутній учитель технологій повинен уміти перевіряти достовірність інформації, зіставляти результати ШІ з підручниками, нормативними документами та іншими надійними джерелами. Корисним є виконання завдань на пошук помилок у відповіді ШІ: студентам пропонується проаналізувати згенерований текст, виявити неточності й обґрунтувати виправлення. Така робота розвиває критичне мислення та запобігає бездумному копіюванню.

Не менш важливим є питання академічної доброчесності. Коледж має визначити чіткі правила: у яких завданнях застосування ШІ дозволене, а в яких ні; як студент має зазначати використання інструментів ШІ під час підготовки роботи; яка частина роботи повинна виконуватися самостійно. Практика показує, що заборони без пояснення малоефективні,

тоді як відкрите обговорення правил та вимога вказувати, як саме використано ШІ, формує культуру відповідальності [7]. Крім того, студентів необхідно ознайомити з правилами захисту персональних даних: не слід вводити в публічні сервіси особисту чи конфіденційну інформацію.

Серед ризиків використання ШІ в освітньому процесі виділимо такі: зниження самостійності мислення за умови надмірного покладання на автоматичні відповіді; наявність недостовірної інформації; можливі упередження у відповідях; нерівний доступ студентів до цифрових пристроїв і платних сервісів; загроза приватності даних [5; 6]. Для їх мінімізації доцільно дотримуватися кількох принципів: людина приймає остаточне рішення; результат ШІ завжди перевіряється; використання інструментів є відкритим і прозорим; завдання формулюються так, щоб потребувати особистого осмислення та творчості студента.

У підготовці майбутніх учителів технологій ШІ може бути корисним і предметно. Наприклад, під час вивчення проєктної діяльності студенти можуть використовувати ШІ для генерування ідей виробів, складання технологічних карток, добору матеріалів, підготовки інструкцій та презентацій проєкту, а потім критично оцінювати реалістичність запропонованих рішень з урахуванням вимог безпеки праці та наявної матеріальної бази. Таким чином, технологія стає об’єктом аналізу, а не готовою відповіддю.

Ефективне впровадження ШІ неможливе без підготовки самих викладачів. Методична робота коледжу має включати короткі практикуми, обмін досвідом у циклових комісіях, створення бази перевірених завдань і рекомендацій щодо формулювання запитів. Важливу роль відіграє й документальне забезпечення: положення про академічну доброчесність, пам’ятки для студентів, форми декларування використання ШІ. Саме системний підхід дозволяє перетворити нову технологію на педагогічно виважений інструмент [2; 7].

Висновки. Інструменти штучного інтелекту мають значний потенціал для підвищення якості освітнього процесу в педагогічному фаховому коледжі: вони підтримують викладача, сприяють індивідуалізації навчання та розвивають цифрові компетентності майбутніх учителів технологій. Водночас їх використання супроводжується ризиками, які потребують чітких правил, критичного ставлення та відкритості. Ключовою умовою ефективності є збереження провідної ролі педагога і студента як активних суб’єктів навчання, а ШІ має залишатися допоміжним засобом. Перспективою подальших досліджень є експериментальна перевірка запропонованих підходів та розроблення методичних рекомендацій для викладачів і студентів коледжу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Биков В. Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти : монографія. Київ : Атіка, 2008. 684 с.

2. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 груд. 2020 р. № 1556-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80 (дата звернення: 29.09.2026).

3. Про освіту : Закон України від 5 верес. 2017 р. № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19 (дата звернення: 29.09.2026).

4. Про фахову передвищу освіту : Закон України від 6 черв. 2019 р. № 2745-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19 (дата звернення: 29.09.2026).

5. Holmes W., Bialik M., Fadel C. Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. Boston : Center for Curriculum Redesign, 2019. 228 p.

6. Luckin R., Holmes W., Griffiths M., Forcier L. B. Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education. London : Pearson, 2016. 60 p.

7. UNESCO. Guidance for generative AI in education and research. Paris : UNESCO, 2023. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000386693 (date of access: 29.09.2026).

УДК 373.5.016:811.111

Владислав Поліщук
(Умань, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПОТЕНЦІЙНІ ТРУДНОЩІ В ІНТЕГРАЦІЇ ПОДКАСТІВ ТА ВІДЕОБЛОГІВ В СТАРШІЙ ШКОЛІ

У статті розглянуто особливості використання подкастів і відеоблогів у навчанні англійської мови учнів старшої школи як засобу розвитку та активізації навичок говоріння. Проаналізовано дидактичний потенціал цифрових ресурсів, особливості їх добору, способи організації мовленнєвої діяльності учнів, а також основні мовні, технічні, методичні, організаційні та психологічні труднощі їх використання в освітньому процесі.

Ключові слова: *подкасти, відеоблоги, учні старшої школи, говоріння, іншомовна комунікативна компетентність.*

The article examines the use of podcasts and video blogs to teach English to upper-secondary school students and to develop and enhance their speaking skills. The didactic potential of digital resources, the principles of their selection, ways of organising students' speaking activities, as well as the main linguistic, technical, methodological, organisational, and psychological challenges associated with their use in the educational process are analysed.

Key words: *podcasts, video blogs, upper-secondary school students, speaking skills, foreign language communicative competence.*

Ефективність формування іншомовної комунікативної компетентності учнів старшої школи значною мірою визначається змістовим наповненням, організаційними особливостями та методичним супроводом освітнього процесу. Важливе місце в цьому процесі посідає розвиток навичок говоріння, яке є одним із ключових видів іншомовної мовленнєвої діяльності та спрямоване на формування здатності учнів використовувати англійську мову в ситуаціях реального спілкування, обмінюватися інформацією, висловлювати й обґрунтовувати власні погляди, а також брати участь у різноманітних комунікативних ситуаціях.

У процесі формування та вдосконалення навичок говоріння перспективним напрямом сучасного навчання англійської мови є залучення автентичних цифрових ресурсів, серед яких особливе місце займають подкасти та відеоблоги. Їх використання створює додаткові можливості для організації іншомовної комунікативної діяльності учнів та наближення навчального спілкування до реальних мовленнєвих ситуацій.

Крім того, використання цифрових засобів підвищує мотивацію до вивчення англійської мови й допомагає розвивати необхідні мовленнєві навички та вміння. Тому інтеграція комп'ютерних технологій у процес навчання англійської мови є одним із важливих напрямів сучасної освіти [12, с. 112].

Застосування інтерактивних методів надає навчальному процесу більшої динамічності та передбачає активну участь учнів у здобутті знань. Учитель у такому форматі не обмежується передаванням готової інформації, а допомагає учням самостійно досліджувати, осмислювати й засвоювати навчальний матеріал. Його роль полягає в організації освітньої діяльності, спрямуванні пізнавальної активності школярів і створенні умов для їхньої самостійної роботи [5, с. 52].

Інтернет є невід'ємною складовою сучасного життя та ефективним засобом урізноманітнення освітнього процесу. Його використання під час вивчення іноземних мов розширює можливості навчання, сприяє досягненню поставлених цілей і створює умови для розвитку міжкультурної комунікативної компетентності. Завдяки доступу до

автентичних матеріалів та взаємодії з представниками інших культур учні можуть удосконалювати вміння ефективно спілкуватися в міжкультурному середовищі [3, с. 65].

Подкасти та відеоблоги можуть використовуватися як джерело автентичного мовлення, тематичної інформації, лексичних одиниць і моделей комунікативної взаємодії. Водночас їхнє ефективне застосування потребує методично обґрунтованого добору матеріалів, визначення навчальної мети та організації діяльності, спрямованої на активне використання англійської мови. Їхнє використання на уроках англійської мови створює можливості для розвитку навичок аудіювання та подальшого переходу до усного мовлення. Однією з основних особливостей подкастів є можливість зосередити увагу учнів на сприйманні усного мовлення без додаткової візуальної інформації. Це допомагає розвивати здатність розуміти зміст повідомлення, визначати основну думку, виокремлювати важливі деталі та розпізнавати ставлення мовця до обговорюваної теми. Учні також мають змогу звертати увагу на вимову, інтонацію, темп мовлення, паузи й особливості використання лексики [2, с. 124].

Важливою перевагою аудіоформату є можливість повторного прослуховування окремих фрагментів, що дає змогу учням уточнити зміст, звернути увагу на незнайомі мовні конструкції та підготуватися до подальшого обговорення. За потреби вчитель може запропонувати текстову розшифровку, перелік ключових слів або запитання, які спрямовують увагу на основну інформацію.

Проте водночас подкасти не забезпечують візуальної підтримки, що може ускладнювати сприймання матеріалу для учнів із недостатнім рівнем володіння англійською мовою. Тому важливо враховувати складність лексики, темп мовлення, чіткість вимови та тривалість аудіозапису. Доцільно добирати матеріали, які відповідають навчальній темі та мають зрозумілу комунікативну мету.

Для розвитку навичок говоріння в учнів старших класів доцільно використовувати подкасти, які містять актуальні теми, природне англійське мовлення та матеріал для подальшого обговорення. Для прикладу це можуть бути:

1) BBC Learning English [6] (https://www.bbc.co.uk/learningenglish) – освітній ресурс BBC, що пропонує аудіо- та відеоматеріали для вивчення англійської мови. На сайті представлені різні навчальні програми, зокрема: 6 Minute English, The English We Speak, Learning English from the News та Real Easy English. Особливу цінність для старшокласників має подкаст 6 Minute English. Він присвячений різноманітним актуальним темам, а випуски містять діалог ведучих і пояснення корисної лексики. Порівняно невелика тривалість робить його зручним для використання на уроці.

На уроках даний ресурс можна використовувати для визначення основної думки та ключових фактів; добору й пояснення нової тематичної лексики; обговорення теми подкасту в парах або групах; висловлення власної думки та наведення аргументів; підготовки короткого усного повідомлення за змістом випуску.

Наприклад, після прослуховування подкасту про технології учні можуть обговорити запитання «How does technology affect our lives?» або підготувати коротку промову про переваги й недоліки цифрових технологій.

2) British Council LearnEnglish [7] (https://learnenglish.britishcouncil.org/general-english/audio-series/podcasts) – містить серію подкастів для тих, хто вивчає англійську мову. Матеріали поділено за рівнями A2 та B1. Вони охоплюють повсякденні ситуації, короткі історії, жарти, вікторини та мовні поради. До аудіозаписів додаються транскрипти й інтерактивні вправи для перевірки розуміння. Цей ресурс можна використовувати в старшій школі для роботи з учнями, яким потрібна додаткова мовна підтримка або поступовий перехід до складніших автентичних матеріалів. Транскрипти допомагають уточнити незрозумілі фрагменти, а вправи дають змогу перевірити розуміння змісту.

Наприклад, після прослуховування епізоду про повсякденне життя учні можуть розіграти діалог про плани на вихідні, навчання або дозвілля.

3) TED Talks Daily [11] (https://www.ted.com/podcasts/ted-talks-daily) – подкаст, у якому публікуються аудіозаписи виступів на різноманітні теми: від науки й технологій до культури та суспільства. Випуски містять ідеї та роздуми фахівців і спікерів із різних галузей. Цей ресурс доцільно використовувати з учнями, які мають достатній рівень володіння англійською мовою, оскільки окремі виступи можуть містити складну лексику, швидкий темп мовлення та абстрактні ідеї. Для уроку варто добирати короткі фрагменти, попередньо перевіривши їхню змістову й мовну доступність. Для багатьох виступів TED також доступні відео та інтерактивні транскрипти, які допомагають уточнити почуте.

На уроках можна використовувати для визначення головної ідеї виступу; обговорення позиції спікера; аналізу аргументів і прикладів; підготовки власної промови за аналогічною темою; проведення дебатів або дискусії. Наприклад, після прослуховування виступу про освіту учні можуть обговорити запитання: «What makes learning effective?» і представити власні погляди, використовуючи приклади зі свого досвіду.

Вибір конкретного подкасту має залежати від навчальної мети, рівня володіння англійською мовою, вікових інтересів учнів і часу, відведеного на занятті. Для активізації говоріння важливо завершувати прослуховування завданнями, які спонукають школярів висловлювати власні думки, взаємодіяти з однокласниками та застосовувати нові мовні засоби в усному спілкуванні.

На відміну від подкастів, відеоблоги поєднують усне мовлення з візуальним рядом, завдяки чому створюють додаткові умови для розуміння змісту. Учні можуть сприймати не лише слова мовця, а й міміку, жести, рухи, предмети та ситуації, що супроводжують повідомлення. Така взаємодія аудіальної та візуальної інформації допомагає встановлювати контекст, розуміти значення окремих висловлювань і спостерігати за невербальними засобами спілкування.

Відеоблоги часто мають особистісний характер: автор розповідає про власний досвід, висловлює думку, демонструє певну діяльність або коментує події. Це дає змогу використовувати їх для обговорення тем, близьких до інтересів старшокласників, зокрема освіти, подорожей, технологій, дозвілля, соціальних мереж і професійного самовизначення [4, с. 86].

Водночас візуальна насиченість відеоблогів може відволікати учнів від мовлення. Якщо відео містить багато монтажних ефектів, музики, написів або швидкої зміни кадрів, учням може бути складно зосередитися на змісті самого повідомлення. Тому під час добору матеріалів необхідно враховувати не лише їхню тематичну привабливість, а й відповідність навчальній меті.

Для розвитку навичок говоріння учнів 10-11 класів доцільно використовувати англомовні відеоблоги, у яких автори розповідають про власний досвід, подорожі, навчання, культуру, науку або повсякденне життя. Такий контент дає змогу учням сприймати природне мовлення, спостерігати за невербальними засобами комунікації та використовувати побачене як основу для власних висловлювань.

Добираючи конкретні відео, учителю варто попередньо перевіряти їхній зміст, мовну складність, тривалість і відповідність віковим особливостям учнів, розвитку їхнього мовлення, а також складності теми.

Для прикладу це можуть бути такі YouTube-канали, які можна застосовувати в освітньому процесі:

1) Ruri Ohama [9] / http://youtube.com/@RuriOhama

Ruri Ohama публікує відео про саморозвиток, навчання, продуктивність і повсякденні звички. Відео вказаного каналу можуть стати основою для обговорення особистих цілей, організації часу, звичок і балансу між навчанням та відпочинком. Тематика близька старшокласникам, які планують подальше навчання та професійний шлях.

Це можуть бути такі завдання: визначити головну думку відео, скласти перелік корисних звичок, про які йдеться, обговорити, які рекомендації є реалістичними для учнів,

висловити власну позицію щодо ефективного планування часу, підготувати коротку презентацію My goals for the future.

Канал доречно використовувати під час вивчення тем Personal Development, Education, Future Plans та Healthy Lifestyle. Оскільки окремі відео можуть містити складні абстрактні поняття, перед заняттям необхідно оцінити їхню мовну доступність.

2) SmarterEveryDay [10] / http://youtube.com/@smartereveryday

SmarterEveryDay – це науково-популярний YouTube-канал, у відео якого автор досліджує явища навколишнього світу, пояснює наукові процеси та демонструє експерименти. Відео допомагають поєднати вивчення англійської мови з науково-пізнавальним змістом. Візуальні демонстрації підтримують розуміння пояснень і створюють підґрунтя для опису процесів, формулювання припущень та обговорення результатів.

Використовуючи цей блог, учням можна дати завдання описати експеримент або явище, представлене у відео, сформулювати припущення перед переглядом, пояснити, що відбулося та чому, обговорити, які наукові відкриття можуть змінити повсякденне життя, підготувати коротке усне пояснення за зразком автора.

Канал можна використовувати для тем Science and Technology, Environment, Inventions та The World Around Us. Для уроку доцільно обирати короткі фрагменти з чіткою візуальною демонстрацією, оскільки спеціалізована лексика може бути складною для частини учнів.

3) Geography Now [8] / https://www.youtube.com/@GeographyNow

Geography Now – освітній канал, присвячений країнам світу, їхній географії, культурі, населенню та особливостям життя. Матеріали каналу можна використовувати для розширення країнознавчих знань і формування лексики, пов’язаної з географією, культурою, традиціями та суспільством. Відео також сприяють розвитку вміння порівнювати країни, описувати місцевість і презентувати інформацію.

Обираючи відео з цього відеоблогу старшокласникам можна дати завдання визначити основні факти про країну, заповнити коротку інформаційну картку, порівняти країну з Україною, підготувати усну презентацію про країну, обговорити, як географічні умови впливають на спосіб життя людей.

Канал доцільно використовувати під час вивчення тем Countries and Cultures, Travel, Geography та National Identity. Учителю варто заздалегідь добирати фрагменти, які відповідають темі уроку й не перевантажені фактологічною інформацією.

Вчитель може в роботі з розвитку говоріння в старших класах використовувати й інші відеоблоги або деякі відео. Проте варто зазначити, що для розвитку говоріння відеоблог варто використовувати не лише як матеріал для перегляду, а як основу для послідовної мовленнєвої роботи. Тому учитель має до перегляду актуалізувати лексику, обговорити тему, запропонувати запитання для прогнозування. Під час перегляду запропонувати визначити основну думку, знайти потрібні факти або занотувати ключові слова. Після перегляду організувати парне обговорення, дискусію, рольову гру, презентацію чи творче завдання.

Також залучення до уроків таких матеріалів дозволяє в якості самостійної роботи запропонувати учням створити короткий власний відеоблог або усний виступ за аналогічною темою.

Використання реальних англомовних відеоблогів у старшій школі дає змогу поєднати сприймання автентичного мовлення з активною комунікативною діяльністю. А їхня ефективність залежить від відповідності матеріалу, рівню учнів і від того, наскільки продуманими є завдання, що спонукають школярів самостійно висловлювати думки, обмінюватися інформацією та взаємодіяти англійською мовою [4, с. 87].

Попри значний дидактичний потенціал цифрових матеріалів, їх використання в освітньому процесі може супроводжуватися низкою труднощів:

- Мовні труднощі. Однією з основних проблем є невідповідність мовної складності матеріалу рівню підготовки учнів. Автентичні подкасти й відеоблоги можуть містити швидке мовлення, незнайому лексику, ідіоми, скорочення, розмовні конструкції та різні варіанти вимови англійської мови, що на практиці ускладнюватиме розуміння змісту. Тому для подолання цієї проблеми вчителю слід попередньо ознайомитися з матеріалом, визначити потенційно складні мовні одиниці та підготувати вправи на їх опрацювання. Доцільно використовувати короткі фрагменти, повторне прослуховування або перегляд, ключові слова та запитання для перевірки розуміння.
- Технічні труднощі. Використання цифрового контенту залежить від доступу до інтернету, наявності відповідних пристроїв, якості звуку та можливості відтворення відео. У разі технічних перебоїв навчальна діяльність може перериватися, що впливає на темп уроку та виконання запланованих завдань. Тому, щоб уникнути технічних ризиків учителю доцільно заздалегідь перевіряти доступність матеріалу, якість звуку та зображення, а також підготувати альтернативний варіант роботи. За можливості варто завантажувати дозволені для використання матеріали заздалегідь або мати текстову версію основного змісту. Важливо також перевіряти, чи доступний ресурс учням без додаткової реєстрації та чи не містить він неприйнятної реклами або сторонніх посилань.
- Методичні труднощі. Використання подкастів і відеоблогів не гарантує автоматичного розвитку говоріння. Щоб уникнути цього, необхідно пов’язувати сприймання цифрового матеріалу з подальшою мовленнєвою діяльністю. Учні мають не лише відтворювати почуте чи побачене, а й висловлювати власні думки, ставити запитання, аргументувати позицію, взаємодіяти з однокласниками та створювати власні повідомлення.
- Організаційні труднощі. Підготовка до використання цифрових матеріалів потребує додаткового часу. Учитель має знайти відповідний ресурс, перевірити його зміст, визначити фрагменти для роботи, розробити завдання та передбачити можливі труднощі. Для ефективної організації навчання варто заздалегідь визначати послідовність роботи, тривалість кожного етапу та очікуваний результат. Доцільно поєднувати індивідуальні, парні й групові форми діяльності, розподіляти ролі та забезпечувати кожному учневі можливість усного висловлювання.
- Психологічні труднощі. Деякі учні можуть відчувати невпевненість під час усного мовлення англійською мовою, боятися припуститися помилки або негативної оцінки однокласників. Для підтримки учнів важливо створювати доброзичливу атмосферу, у якій помилки розглядаються як природна частина навчання. Доцільно починати з коротких парних висловлювань, надавати мовленнєві опори та поступово переходити до складніших завдань. Під час створення власних подкастів або відеоблогів варто передбачити можливість попередньої репетиції, повторного запису та вибору способу представлення результату.
- Проблеми добору та оцінювання контенту. Цифрові платформи містять велику кількість матеріалів, які відрізняються за якістю, тематикою, мовною складністю та достовірністю інформації. Не кожен популярний подкаст або відеоблог відповідає навчальним цілям, віковим особливостям учнів і вимогам освітнього середовища, тому вчителю необхідно завчасно оцінювати зміст матеріалу, його відповідність темі уроку, мовну доступність, тривалість, якість мовлення та можливість створення на його основі продуктивних завдань. Важливо також враховувати авторські права, правила безпечного користування цифровими ресурсами та необхідність критичного ставлення до інформації, представленої в інтернеті.

В цілому, інтеграція подкастів та відеоблогів у навчання англійської мови в старшій школі має значний потенціал для розвитку навичок говоріння. Подкасти сприяють удосконаленню сприймання усного мовлення, розпізнаванню мовних моделей і підготовці до обговорення, тоді як відеоблоги забезпечують додаткову візуальну підтримку та дають змогу аналізувати вербальні й невербальні засоби комунікації.

Водночас ефективність цих ресурсів залежить від методично обґрунтованого добору матеріалів, їхньої мовної доступності, технічної якості та характеру запропонованих завдань. Основними труднощами є складність автентичного мовлення, технічні обмеження, ризик пасивного сприймання інформації, значні витрати часу на підготовку та психологічні бар'єри учнів під час усного висловлювання.

Подолання зазначених труднощів передбачає цілеспрямовану організацію роботи, поєднання аудіювання й перегляду з активною комунікативною діяльністю, поступове ускладнення завдань і створення підтримувального навчального середовища. Саме за таких умов подкасти та відеоблоги можуть стати дієвими засобами активізації говоріння, розвитку самостійності та підвищення зацікавленості старшокласників у вивченні англійської мови.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Балтіна О. Б. Подкасти як засіб вивчення та викладання англійської мови. URL: http://ea.donntu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/1702/1/Baltina%20Olena%20%20Podkasty%20jak%20zasib%20vyvchennia%20ta%20vykladannia%20anglijskoii%20movy.pdf (дата звернення: 30.09.2026).

2. Крат Є. Використання англомовних подкастів на уроках англійської мови. *Актуальні проблеми іноземної філології і лінгводидактики:* зб. наук. ст. здобувачів вищ. освіти ф-ту інозем. філології Харків. нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2024. Вип. 6. С. 123–126.

3. Луцан Н. І., Федорова О. А. Інтернет-ресурси як засіб формування аудитивних умінь української мови у іноземних слухачів підготовчого відділення. *ScienceRise*. 2015. № 6. С. 64–67.

4. Подоляк М. Використання відеохостингу Ютуб при вивченні іноземної мови. *Освіта. Інноватика. Практика.* 2024. Т. 12, № 7. С. 85–89. DOI: https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol12i7-012.

5. Abdalova O. I., Isakov O. J. The use of e-learning technologies in the educational process. *Distant and Virtual Training.* 2014. P. 50–55.

6. BBC Learning English. URL: https://www.bbc.co.uk/learningenglish (дата звернення: 30.09.2026).

7. British Council LearnEnglish. Audio series: Podcasts. URL: https://learnenglish.britishcouncil.org/general-english/audio-series/podcasts (дата звернення: 30.09.2026).

8. Geography Now. YouTube. URL: https://www.youtube.com/@GeographyNow (дата звернення: 30.09.2026).

9. Ruri Ohama. YouTube. URL: https://www.youtube.com/@RuriOhama (дата звернення: 30.09.2026).

10. SmarterEveryDay. YouTube. URL: https://www.youtube.com/@smartereveryday (дата звернення: 30.09.2026).

11. TED Talks Daily. TED. URL: https://www.ted.com/podcasts/ted-talks-daily (дата звернення: 30.09.2026).

12. Field J. Listening in the Language Classroom. Cambridge : Cambridge University Press, 2009. 377 p.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент Бевз О. П.

УДК 377.091.33:51:004

Роман Савчин
(Броди, Україна)

ТЕХНОЛОГІЯ МІКРОНАВЧАННЯ (MICROLEARNING) ТА МОБІЛЬНІ КВІЗИ ЯК ЗАСІБ АКТУАЛІЗАЦІЇ ОПОРНИХ ЗНАНЬ ІЗ МАТЕМАТИКИ

У статті досліджено особливості впровадження технології мікронавчання (microlearning) та мобільних квізів у процес викладання математики. Розглянуто психолого-педагогічні переваги подачі навчального матеріалу короткими дозованими порціями та використання інтерактивних вікторин для актуалізації опорних знань здобувачів освіти. Проаналізовано ефективність сучасних цифрових інструментів та платформ для організації швидкого зворотного зв'язку на заняттях.

Ключові слова: *мікронавчання, мобільні квізи, математика, актуалізація знань, цифрові технології, інтерактивне навчання.*

The article explores the features of introducing microlearning technology and mobile quizzes into the mathematics teaching process. The psychological and pedagogical advantages of delivering educational material in short, measured portions and using interactive quizzes to update students' baseline knowledge are considered. The effectiveness of modern digital tools and platforms for organizing prompt feedback in classes is analyzed.

Keywords: *microlearning, mobile quizzes, mathematics, knowledge updating, digital technologies, interactive learning.*

Сучасний етап розвитку системи освіти характеризується стрімкою цифровою трансформацією та зміною когнітивних особливостей нового покоління здобувачів освіти, для яких характерне кліпове мислення, висока динаміка сприйняття інформації та потреба у швидкому отриманні результатів [1, с. 3]. Традиційні методи організації навчального процесу, зокрема тривалі репродуктивні опитування на початку заняття, часто не забезпечують належного рівня залученості та мотивації у студентів. У зв'язку з цим постає гостра потреба в пошуку та впровадженні інноваційних освітніх технологій, які б дозволили оптимізувати етап актуалізації опорних знань із математики, зробити його динамічним, інтерактивним та ефективним [2, с. 45]. Одним із найперспективніших напрямів у цьому контексті є поєднання технології мікронавчання (microlearning) та мобільних квізів.

Проблематика застосування цифрових інструментів та інтерактивних методів у закладах фахової передвищої освіти активно досліджується вітчизняними та зарубіжними науковцями [4, с. 14; 5, с. 30]. Проте питання комплексного використання мікронавчання у поєднанні з мобільними квізами саме для етапу актуалізації опорних знань із математичних дисциплін потребує додаткового науково-методичного осмислення.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та практичні аспекти використання технології мікронавчання й мобільних квізів як ефективного засобу актуалізації опорних знань здобувачів освіти на заняттях математики.

Аналізуючи сутність поняття, зазначимо, що мікронавчання (microlearning) або мікролернінг – це сучасний освітній підхід, за якого навчальний матеріал подається у формі коротких, концентрованих модулів, зазвичай тривалістю від кількох секунд до 5-15 хвилин, націлених на одне конкретне завдання чи поняття [7, с. 16]. Такий формат базується на принципі «одне заняття – одна тема» (або одне завершене мікропоняття). В умовах перевантаження інформаційним простором мікронавчання дозволяє знизити когнітивне навантаження на студента, забезпечити краще засвоєння інформації та її довготривале збереження в пам'яті за рахунок регулярного повторення невеликих порцій навчального матеріалу [6, с. 11510; 8, с. 35].

Важливою складовою успішної реалізації мікронавчання є його інтеграція з мобільними пристроями (смартфонами та планшетами), які є постійними супутниками сучасних здобувачів освіти. Мобільне навчання (m-learning) створює умови для персоналізації освітнього процесу, адже студенти можуть звертатися до навчальних матеріалів у будь-який зручний час і в будь-якому місці [9, с. 28].

Особливе місце впровадження мікронавчання відіграє на етапі актуалізації опорних знань. Ефективність вивчення нової математичної теми (наприклад, похідної функції, тригонометричних чи логарифмічних рівнянь, тощо) безпосередньо залежить від того, наскільки якісно актуалізовані базові поняття, сформовані раніше. Якщо традиційна перевірка знань у вигляді усного опитування охоплює лише кількох здобувачів освіти за заняття, то використання мобільних квізів дозволяє залучити до активної роботи всю академічну групу одночасно впродовж 3-5 хвилин [3, с. 56].

Мобільний квіз (interactive quiz) – це цифровий інструмент перевірки знань та закріплення матеріалу у вигляді інтерактивної вікторини, яка запускається на мобільних пристроях користувачів. Ігрова форма квізів, наявність таймера зворотного відліку, балів, звукових ефектів та турнірної таблиці в реальному часі перетворюють звичайну перевірку знань на захопливе змагання [7, с. 20].

Серед ключових педагогічних переваг використання мобільних квізів у форматі мікронавчання на заняттях математики можна виділити такі:

- миттєвий зворотний зв'язок (instant feedback): викладач і студент одразу бачать результати виконання завдань, що дозволяє виявити прогалини в знаннях ще до переходу до вивчення нової теми;
- висока інтерактивність та активізація пізнавальної діяльності: кожен учасник залучений до процесу, відсутня можливість «відсидітися» пасивно;
- зменшення психологічної напруги: ігрова форма та відсутність страху отримати негативну оцінку перед одногрупниками сприяють створенню ситуації успіху.
- гнучкість та адаптивність: завдання можна легко налаштувати під різний рівень підготовки студентів, інтегрувати формули, графіки та геометричні креслення [4, с. 18; 3, с. 58].

Для практичної реалізації цього підходу на уроках математики викладачі можуть використовувати широкий спектр сучасних цифрових платформ. Серед найбільш популярних слід виділити Kahoot!, Quizizz, Wordwall, LearningApps, а також вітчизняні освітні ресурси, наприклад, платформу «Всеосвіта», яка надає зручні інструменти для створення інтерактивних завдань і вебквестів.

Розглянемо приклад застосування мікронавчання та мобільних квізів перед вивченням теми «Фізичний та геометричний зміст похідної» на заняттях у коледжі. Оскільки ця тема спирається на вже засвоєні раніше поняття границі, рівняння прямої, тангенса кута нахилу та елементарної кінематики, перед поясненням нового матеріалу викладач пропонує здобувачам освіти пройти короткий 4-хвилинний мобільний квіз (мікромодуль із 8 запитань на платформі Quizizz або Kahoot!).

Добір запитань спрямований на поетапну актуалізацію знань, необхідних для розуміння як геометричного, так і фізичного змісту похідної:

Запитання 1. Який вигляд має загальне рівняння невертикальної прямої на координатній площині?

Варіанти відповідей: А) $y = ax^2 + bx + c$; Б) $x^2 + y^2 = R^2$; ***В)*** $y = kx + b$; Г) $ax + by = c$.

Запитання 2. Чому дорівнює кутовий коефіцієнт k у рівнянні прямої $y = kx + b$ з погляду кута нахилу α цієї прямої до додатного напрямку осі Ox?

Варіанти відповідей: А) $sin\alpha$; Б) $cos\alpha$; ***В)*** $tg\alpha$; Г) $ctg\alpha$.

Запитання 3. Чим є дотична до кривої в заданій точці з погляду положення січної?

Варіанти відповідей: А) перпендикуляром до осі абсцис; ***Б)*** граничним положенням січної, коли точка перетину прямує до точки дотику; В) довільною паралельною прямою; Г) бісектрисою кута.

Запитання 4. Якщо кут нахилу дотичної до осі абсцис є гострим ($0^0 < \alpha < 90^0$), то яким є знак її кутового коефіцієнта *k*?

Варіанти відповідей: ***А)*** додатний ($k > 0$); Б) від'ємний ($k < 0$); В) дорівнює нулю; Г) залежить від радіуса.

Запитання 5. Якщо закон прямолінійного руху матеріальної точки задано рівнянням $S(t) = 2t^2$ (де *S* – у метрах, *t* – у секундах), то який шлях пройде тіло за перші 2 секунди ($t = 2$)?

Варіанти відповідей: А) 4 м; ***Б)*** 8 м; В) 2 м; Г) 16 м.

Запитання 6. Як визначається середня швидкість прямолінійного руху тіла за проміжок часу від t_1 до t_2?

Варіанти відповідей: А) як добуток швидкості на час; Б) як сума початкової і кінцевої швидкостей; ***В)*** як відношення переміщення (ΔS) до відповідного проміжку часу (Δt); Г) як прискорення тіла.

Запитання 7. Знайдіть приріст функції $f(x) = 3x$ при переході від значення $x_0 = 2$ до значення $x_1 = 3$.

Варіанти відповідей: А) 2; Б) 5; ***В)*** 3; Г) 6.

Запитання 8. Що є математичною основою для введення поняття похідної функції в точці?

Варіанти відповідей: А) сума значень функції; ***Б)*** границя відношення приросту функції до приросту аргументу, коли приріст аргументу прямує до нуля; В) значення функції в нулі; Г) довжина відрізка.

Такий короткий мікроквіз дозволяє за 4-5 хвилини актуалізувати саме ті опорні знання, які стануть фундаментом для сприйняття поняття похідної як границі відношення приросту функції до приросту аргументу. Після завершення квізу система автоматично формує аналітичний звіт для викладача, показуючи, на які саме запитання найбільша кількість студентів відповіла помилково. Це дає можливість оперативно скоригувати пояснення нового матеріалу, приділивши увагу слабким місцям.

Організація подібної роботи вимагає від викладача ретельного добору контенту. Порції інформації та запитань мають бути максимально лаконічними, позбавленими зайвого тексту, чітко структурованими та націленими на формування конкретної математичної навички. Поєднання мікронавчання з елементами гейміфікації не лише підвищує мотивацію здобувачів освіти до вивчення математики, але й сприяє розвитку їхньої самостійності, критичного мислення та цифрової компетентності.

Висновки. Таким чином, технологія мікронавчання у поєднанні з мобільними квізами є потужним інструментом оптимізації освітнього процесу з математики. Вона гармонійно доповнює традиційні методи навчання, відповідає психологічним особливостям сучасного покоління здобувачів освіти та дозволяє перетворити етап актуалізації опорних знань на динамічну інтерактивну гру з високим освітнім ефектом. Перспективними напрямами подальших досліджень убачається розробка комплексної системи мікромодулів та мобільних квізів для повного курсу математики закладів фахової передвищої освіти.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Биков В. Ю. Цифрова трансформація освіти і нові технології навчання. *Шлях освіти.* 2020. № 1. С. 2–8.

2. Жалдак М. І., Триус Ю. В., Бойко М. Р. Система комп'ютерно-орієнтованих засобів навчання математики : навч. посіб. Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2019. 504 с.

3. Ляшенко Б. М. Цифрові інструменти зворотного зв'язку на заняттях природничо-математичних дисциплін. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного*

університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія. 2024. Вип. 72. С. 54–59.

4. Морзе Н. В., Спаська Є. В. Використання технології мікронавчання в умовах змішаного навчання. *Open Educational E-Environment of Modern University.* 2023. Вип. 14. С. 12-23.

5. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : наук.-метод. посіб. Київ : АСК, 2020. 192 с.

6. Fidan M. The effects of microlearning-supported flipped classroom on pre-service teachers' learning performance, motivation and engagement. *Education and Information Technologies.* 2023. Vol. 28. P. 11505–11528.

7. Hug T. Micro Learning: Changing Concepts of Learning and That Environment. Proceedings of Microlearning Conference *2005*. Innsbruck : Innsbruck University Press, 2005. P. 15–22.

8. Shail M. Microlearning: Innovative Approach to Learning and Development. *The IUP Journal of Soft Skills.* 2019. Vol. 13, No. 2. P. 32–41.

9. Traxler J. Mobile Learning: The Ethical and Legal Frameworks. Mobile Learning: Transforming the Delivery of Education and Training. Calgary : AU Press, 2020. P. 25–40.

УДК 378.14

Ірина Соколова
(Ірпінь, Україна)

РОЗВИТОК МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ-БАКАЛАВРІВ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Розвиток міжкультурної компетентності є особливо важливим для студентів-бакалаврів різних спеціальностей, оскільки здобувачі першого наукового ступеня мають бути обізнані у культурологічних аспектах міжкультурної комунікації. Саме на заняттях з іноземної мови студенти-бакалаври можуть отримати перший досвід комунікації з представниками іншої культури. Розвиток міжкультурної компетентності вимагає комплексного та систематичного підходу в рамках програм підготовки бакалаврів.

Ключові слова: *міжкультурна компетентність, іноземна мова за професійним спрямуванням, мультикультурне суспільство, експериментальне навчання, рефлексивна практика.*

The development of intercultural competence is particularly important for undergraduate students across various disciplines, as those pursuing a first degree must be familiar with the cultural aspects of intercultural communication. It is precisely in foreign language classes that undergraduate students can gain their first experience of communicating with representatives of other cultures. The development of intercultural competence requires a comprehensive and systematic approach within undergraduate programmes.

Keywords: *intercultural competence, foreign language for professional purposes, multicultural society, experiential learning, reflective practice.*

Швидкі процеси глобалізації, міграції та міжнародної співпраці змінили багато аспектів сучасного суспільства, зокрема й освіту. Школи та університети все частіше об’єднують учнів та студентів із різноманітним культурним, мовним та соціальним походженням. Як наслідок, студенти-бакалаври мають бути обізнані щодо особливостей культури та менталітету представників інших країн та вміти ефективно здійснювати комунікацію у таких умовах.

У минулому освітні системи часто зосереджувалися переважно на академічних знаннях та предметній експертизі. Однак сучасна освіта вимагає володіння ширшим набором професійних компетентностей, зокрема комунікативними навичками, емпатією, культурною обізнаністю та навичками міжкультурної взаємодії. Тому міжкультурна компетентність стала невід'ємною складовою навчання іноземних мов у вищих навчальних закладах України.

Розвиток міжкультурної компетентності є особливо важливим для студентів-бакалаврів різних спеціальностей, оскільки здобувачі першого наукового ступеня мають бути обізнані у культурологічних аспектах міжкультурної комунікації. Саме на заняттях з іноземної мови студенти-бакалаври можуть отримати перший досвід комунікації з представниками іншої культури.

Метою цієї статті є аналіз теоретичних засад міжкультурної компетентності та розгляд методів, що застосовуються для розвитку компетентності у майбутніх спеціалістів рівня бакалавр. У роботі також розглядаються проблеми, пов'язані з впровадженням міжкультурної освіти в програми підготовки бакалаврів у вищих навчальних закладах України.

Культура відіграє значну роль у формуванні уявлень, цінностей, поведінки та стилів спілкування людей. Згідно з Hofstede G, культуру можна розуміти як колективне програмування свідомості, що відрізняє членів однієї групи від іншої [4, с. 3]. Культурне походження впливає на те, як люди інтерпретують інформацію, взаємодіють з іншими та підходять до процесів навчання.

Міжкультурна компетентність широко досліджується в галузях освіти, психології та міжкультурної комунікації. Хоча визначення різняться, більшість науковців сходяться на думці, що міжкультурна компетентність передбачає здатність ефективно та доречно спілкуватися в міжкультурних ситуаціях [5, 12].

Deardorff D. K. описує міжкультурну компетентність як поєднання ставлень, знань та навичок, що дають змогу людям успішно взаємодіяти з представниками різних культур [3, с. 243]. Ця компетентність включає відкритість, цікавість, культурну самосвідомість та здатність адаптувати комунікативні стратегії в міжкультурних контекстах.

Подібним чином Byram M. запровадив поняття міжкультурної комунікативної компетентності, яке підкреслює важливість культурних знань, критичної культурної обізнаності та здатності інтерпретувати й пов'язувати культурні перспективи [2, с. 4].

Для пояснення розвитку міжкультурної компетентності було запропоновано кілька теоретичних моделей. Однією з найвпливовіших моделей є Модель розвитку міжкультурної чутливості (DMIS) Беннетта (Bennett M. J). Ця модель описує перехід від етноцентричних поглядів до етнорелятивістських [1, с. 3].

Ці етапи включають:

1. Заперечення – відсутність усвідомлення культурних відмінностей
2. Захист – визнання відмінностей, але з негативною оцінкою
3. Мінімізація – переконання, що культурні відмінності не є суттєвими
4. Прийняття – визнання та повага до культурних відмінностей
5. Адаптація – здатність адаптувати поведінку в міжкультурних контекстах
6. Інтеграція – інтерналізація міжкультурних поглядів

Програми підготовки бакалаврів різних спеціальностей мають сприяти розвитку міжкультурної чутливості, надаючи можливості для рефлексії, міжкультурного досвіду та взаємодії з різноманітними спільнотами.

Дослідники проблеми крос-культурної комунікації називають наступні методи розвитку міжкультурної компетентності, які, на нашу думку, бажано було б включити до програм навчання майбутніх спеціалістів:

1. Курси з міжкультурної освіти.

Програми підготовки бакалаврів мають включати курси, присвячені мультикультурній освіті, різноманітності та міжкультурній комунікації. Ці курси знайомлять студентів із теоретичними засадами та надають можливість обговорити культурні питання в освіті.

Завдяки лекціям, дискусіям та аналізу конкретних випадків студенти дізнаються про культурні відмінності у стилях навчання, моделях комунікації та взаємодії у суспільстві.

2. Експериментальне навчання.

Експериментальне навчання дозволяє студентам розвивати міжкультурну компетентність через безпосередній досвід. Такі заходи, як симуляції, рольові ігри та міжкультурні семінари, заохочують студентів відпрацьовувати комунікативні навички в ситуаціях, що характеризуються культурним розмаїттям.

3. Програми міжнародного обміну.

Участь у програмах міжнародного обміну надає студентам-бакалаврам цінні можливості познайомитися з різними культурами та освітніми системами. Програми навчання за кордоном допомагають студентам розвивати міжкультурну обізнаність, здатність до адаптації та комунікативні навички. Вони також дають студентам змогу порівнювати робочі процеси та практики в різних культурах. Дослідження свідчать, що міжнародний досвід суттєво підвищує міжкультурну компетентність студентів [3, с. 257].

4. Рефлексивна практика.

Рефлексія є важливим інструментом розвитку міжкультурної компетентності. За допомогою рефлексивних щоденників, дискусій та завдань із самооцінки майбутні вчителі аналізують свій міжкультурний досвід та визначають напрямки особистого розвитку. Рефлексивна практика допомагає студентам розвивати глибшу культурну самосвідомість та емпатію.

Незважаючи на важливість міжкультурної компетентності, її розвитку в програмах підготовки бакалаврів заважають кілька викликів.

Одним із головних викликів є відсутність у багатьох студентів безпосереднього міжкультурного досвіду. Без взаємодії з культурно різноманітними спільнотами майбутнім спеціалістам може бути складно повною мірою зрозуміти культурні відмінності.

Ще однією проблемою є стійкість стереотипів та несвідомих упереджень. Тому програми підготовки бакалаврів повинні включати заходи, які допомагають студентам розпізнавати ці упередження та боротися з ними.

Перешкодами є також обмежені інституційні ресурси та недостатня увага до міжкультурної освіти у навчальних програмах підготовки бакалаврів.

Розвиток міжкультурної компетентності майбутніх спеціалістів має вирішальне значення в сучасних мультикультурних суспільствах. Студенти-бакалаври повинні бути готові ефективно працювати з людьми з різних культурних середовищ. Навчальні заклади відіграють вирішальну роль у формуванні цієї компетентності за допомогою курсів міжкультурної освіти, можливостей навчання на основі досвіду, міжнародних програм обміну та рефлексивної практики.

Важливу роль у цьому процесі може і має відігравати викладання іноземної мови у вищому навчальному закладі. Як уже було вказано, робоча програма навчальної дисципліни «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)» має включати розвиток міжкультурної компетентності. Крім того, слід використовувати автентичні лінгвокраїнознавчі матеріали, спрямовані на ознайомлення студентів з особливостями іншої культури та менталітету.

Студенти-бакалаври готують доповіді та проводять дискусії на теми «Форми ввічливості в Україні та європейських країнах», «Як ефективно вести комунікацію на загальні теми», «Вплив менталітету на ефективність комунікації у діловому середовищі» та інші. За допомогою доповідей та дискусій відбувається критичне осмислення різниці у культурах та менталітетах країн, що сприяє розвитку крос-культурної компетентності студентів.

Ефективним методом ознайомлення студентів-бакалаврів з особливостями іншої культури та менталітету є проведення міжнародних гостьових лекцій, що є багаторічною практикою у Державному податковому університеті (м. Ірпінь, Україна). Гостьові лекції надають можливість студентам не тільки розширити свій світогляд, але й поспілкуватись із носієм іншої мови та культури.

Таким чином, розвиток міжкультурної компетентності вимагає комплексного та систематичного підходу в рамках програм підготовки бакалаврів. Університети повинні інтегрувати міжкультурну освіту в різні навчальні курси, а не розглядати її як окрему тему. Практичний досвід, взаємодія з громадою та міжнародна співпраця можуть значно підвищити ефективність міжкультурної підготовки.

Крім того, викладачі різних дисциплін повинні володіти високим рівнем міжкультурної компетентності, демонструвати інклюзивні та культурно-чутливі методи викладання.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Bennett M. J. Developmental model of intercultural sensitivity // Kim, Y (Ed) International encyclopedia of intercultural communication. Wiley. 2017. P. 1-8. https://www.researchgate.net/publication/318430742_Developmental_Model_of_Intercultural_Sensitivity [accessed Sep 17 2026].

2. Byram, M. (2019) Evaluation/Assessment und Selbstevaluation/assessment interkulturellerKompetenzen. In: F-J Meissner and C. Fäcke (Hrsg.) Handbuch der Mehrsprachigkeits- und Mehrkulturalitätsdidaktik Tübingen: Narr-Verlag. *(PDF) Assessing intercultural competence in language teaching*. https://www.researchgate.net/publication/284893286_Assessing_intercultural_competence_in_language_teaching#fullTextFileContent [accessed Sep 17 2026].

3. Deardorff D. K. Identification and assessment of intercultural competence. *Journal of Studies in International Education.* 2006. Vol. 10, № 3. P. 241–266.

4. Hofstede G. Dimensionalizing cultures: The Hofstede model in context. *Online Readings in Psychology and Culture.* 2011. P. 1 – 26. https://doi.org/10.9707/2307-0919.1014

5. Spitzberg B. H., Changnon G. Conceptualizing intercultural competence // Deardorff, D.K., Ed., The SAGE Handbook of Intercultural Competence, Thousand Oaks, Sage, 2009. P. 2–52.

УДК 373.5.016:811.111’243:37.091.33-027.22

Альона Степова
(Умань, Україна)

УСНЕ МОНОЛОГІЧНЕ МОВЛЕННЯ У КОНТЕКСТІ ПРОЄКТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА УРОКАХ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

У статті обґрунтовано методичний потенціал проєктної діяльності для розвитку усного монологічного мовлення учнів на уроках іноземної мови. Розкрито основні комунікативні функції монологу (опис, розповідь, повідомлення, міркування, аргументація) у контексті проєктного навчання та визначено етапи методичного супроводу від підготовки до публічної презентації. Особливу увагу приділено використанню мовленнєвих і візуальних опор, збереженню комунікативної безперервності та організації спонтанної взаємодії з аудиторією після виступу.

Ключові слова: *монологічне мовлення, проєктна діяльність, іноземна мова, комунікативні функції, методичний супровід, візуальні опори, діяльнісний підхід.*

The article substantiates the methodological potential of project-based activities for developing students' monologic oral speech in foreign language lessons. The main communicative functions of monologue (description, narration, report, reasoning, argumentation) within project-based learning are identified, and the stages of methodological support, from preparation to public presentation, are determined. Particular attention is paid to the use of language and visual scaffolds, maintaining communicative continuity, and organizing spontaneous interaction with the audience after the presentation.

Keywords: *monologic speech, project-based activity, foreign language, communicative functions, methodical support, visual scaffolds, action-oriented approach.*

Сучасна іншомовна освіта орієнтується не лише на засвоєння лексико-граматичного матеріалу, а й на формування здатності учнів використовувати іноземну мову відповідно до конкретної комунікативної ситуації. Важливим складником такої здатності є усне монологічне мовлення – уміння самостійно, логічно й послідовно висловлювати думки відповідно до комунікативного наміру. Діяльнісний підхід передбачає активну участь учня у виконанні змістовних завдань. CEFR Companion Volume акцентує діяльнісний підхід, соціальну взаємодію, медіацію та міжкультурну компетентність [4]. У цьому контексті проєктна діяльність має методичний потенціал, оскільки передбачає використання іноземної мови для досягнення практичного результату та подальшого його представлення іншим учасникам освітнього процесу.

Мета статті – обґрунтувати методичний потенціал проєктної діяльності для розвитку усного монологічного мовлення учнів та визначити доцільні способи його методичного супроводу під час підготовки й презентації проєктів.

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» монолог визначається як мовлення однієї особи, звернене до себе, інших осіб або слухачів [1]. У методиці навчання іноземних мов монологічне мовлення розглядається як продуктивний вид мовленнєвої діяльності, що передбачає самостійне розгортання висловлювання відповідно до комунікативного наміру. Для монологу характерні можливість попереднього планування, логічність і послідовність викладу [3, с. 108–109].

І. Стецько та О. Ничко виокремлюють монолог-повідомлення, монолог-опис, монолог-міркування та монолог-переконання, а також презентації, публічні доповіді й промови як усні монологічні форми [3, с. 108–109]. М. Яковчук розглядає комунікативні функції монологічного мовлення: повідомлення, розповідь, опис і розмірковування; у його дослідженні також наголошено на використанні елементів аргументації та міркування [2, с. 236–238]. Отже, у проєктній діяльності монолог доцільно розглядати не як механічне відтворення готового тексту, а як засіб реалізації певної комунікативної мети. Комунікативні функції монологічного мовлення у проєктній діяльності відповідно до мети висловлювання подано у таблиці 1.

Таблиця 1

Комунікативні функції монологічного мовлення у проєктній діяльності

(Укладено автором на основі [2; 3])

Функція	Мета висловлювання	Приклад проєктного завдання
Опис	характеристика предмета, особи, місця або явища	Describe your city.
Розповідь	послідовне представлення подій або етапів діяльності	Tell us how your team completed the project.
Повідомлення	передавання фактів, інформації, результатів	Present the main findings.
Міркування	пояснення причин, наслідків, власної позиції	Explain why this solution is important.
Аргументація/ переконання	обґрунтування позиції або рішення	Persuade your classmates to support your idea.

Наведені у таблиці 1 комунікативні функції показують, що проєктне завдання спонукає учня до різнопланового використання мовних засобів залежно від поставленої мети. Систематичний вибір відповідного типу монологу дає змогу здобувачам освіти поступово переходити від простого опису об'єктів до складніших форм висловлювання – аргументації та обґрунтування власної позиції.

Проєктна діяльність створює умови для функціонального використання іноземної мови. Учень працює не лише з мовним матеріалом, а й із змістом, який потрібно дослідити, структурувати та представити. Підготовчий етап дає змогу визначити комунікативну мету, відібрати інформацію, спланувати структуру висловлювання та підготувати необхідні мовні засоби. У дослідженні І. Стецько та О. Ничко проєктна методика безпосередньо розглядається як засіб навчання монологічного мовлення; автори виокремлюють підготовчий, виконавчий, презентаційний і підсумковий етапи роботи [3, с. 110–111].

Важливою умовою є використання мовленнєвих і візуальних опор: ключових слів, схем, таблиць, фотографій, презентацій або ментальних карт. Вони можуть допомагати учневі структурувати зміст і підтримувати послідовність висловлювання, але не повинні замінювати самостійне продукування мовлення. Яковчук наголошує на необхідності поступового переходу від підготовленого монологу до більш самостійного й непідготовленого мовлення та пропонує завдання, спрямовані на логічне розгортання висловлювання, опис, розповідь, повідомлення, аргументацію й міркування [2, с. 236–238].

Особливого значення набуває презентація результатів проєкту. Вона створює ситуацію, у якій учень має конкретного адресата та комунікативну мету. Після підготовленого монологу доцільно організовувати запитання аудиторії, коротке обговорення або аргументований коментар. Це дає змогу поєднати підготовлене монологічне мовлення зі спонтанною комунікативною взаємодією.

Наприклад, під час проєкту «Україна та країна, мова якої вивчається» учні можуть презентувати своє місто, визначні місця або запропонований маршрут для іноземних гостей. У такому завданні поєднуються опис, повідомлення, пояснення та аргументація, а презентація може завершуватися запитаннями й обговоренням.

Для організації роботи доцільно визначити такі етапи: 1) формулювання комунікативного завдання; 2) добір і структурування змісту; 3) мовна підготовка; 4) репетиція; 5) публічна презентація; 6) подальша взаємодія з аудиторією. На етапі підготовки вчитель може запропонувати опорні слова, мовленнєві кліше, схеми або запитання. Поступове зменшення кількості опор сприяє переходу від частково керованого до самостійнішого мовлення.

Під час презентації доцільно зберігати комунікативну безперервність висловлювання. Надмірне переривання учня для виправлення кожної помилки може порушувати логіку виступу. Якщо помилка не перешкоджає розумінню змісту, її можна зафіксувати й обговорити після завершення виступу. Після презентації варто організовувати запитання слухачів, уточнення, коротке обговорення, порівняння позицій або захист запропонованого рішення.

Отже, роль учителя в проєктній діяльності полягає не лише в контролі правильності мовлення, а й у створенні умов для його самостійного продукування. Учитель визначає комунікативне завдання, добирає відповідні опори, допомагає структурувати матеріал, організовує презентацію та забезпечує подальшу взаємодію. Така організація відповідає діяльнісній спрямованості сучасного навчання іноземних мов [3; 4].

Висновки

Проєктна діяльність має методичний потенціал для розвитку усного монологічного мовлення учнів, оскільки створює умови для використання іноземної мови з конкретною комунікативною метою. У межах проєкту учень добирає, структурує та представляє інформацію, висловлює власну позицію й реагує на запитання аудиторії. Монологічне мовлення доцільно організовувати відповідно до його комунікативних функцій: опису,

розповіді, повідомлення, міркування та аргументації. Методичний супровід має передбачати етапну підготовку, використання мовленнєвих і візуальних опор, збереження комунікативної безперервності та організацію взаємодії після презентації. Перспективним є експериментальне дослідження впливу системи проєктних завдань на показники сформованості усного монологічного мовлення учнів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

2. Яковчук М. В. Навчання іншомовного монологічного мовлення учнів 7–9 класів гімназій з використанням компетентнісно орієнтованих технологій. *Український педагогічний журнал.* 2023. № 3. С. 235–245. DOI: 10.32405/2411-1317-2023-3-235-245.

3. Стецько І. І., Ничко О. Я. Англомовне монологічне мовлення як складник мовно орієнтованої компетентності майбутнього філолога-перекладача. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія.* 2021. № 48, т. 4. С. 108–111. DOI: 10.32841/2409-1154.2021.48-4.27.

4. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment – Companion Volume. Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2020. 280 p.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент Бевз О. П.

УДК 37.026.7+372.851+372.881.1

Ольга Чашечникова, Ганна Подосиннікова, Тетяна Докашенко
(Суми, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ ПЛАТФОРМИ JUST CLASS З МЕТОЮ ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ НАВИЧОК САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

У роботі розглянуто проблему формування в учнів навичок самостійної роботи в сучасних умовах. Самостійну роботу учнів визначено як навчальну діяльність, яка передбачає максимальну пізнавальну активність того, хто навчається, за мінімального або відсутнього безпосереднього зовнішнього керівництва. Запропоновано підхід до використання платформи JustClass з метою формування навичок самостійної роботи школярів..

Ключові слова: *навички самостійної роботи, платформа JustClass, пізнавальна самостійність.*

This paper examines the problem of developing students' independent work skills in the contemporary educational context. Independent work is defined as a learning activity that involves maximum cognitive engagement on the part of the learner with minimal or no direct external guidance. An approach to using the JustClass platform to foster students' independent work skills is proposed.

Keywords: *independent work skills, JustClass Platform, cognitive independence.*

У попередніх дослідженнях (Чашечникова О.С., 1996, 1997, 2011) [3; 4; 5] самостійну роботу учнів ми визначили як навчальну діяльність, яка припускає максимальну пізнавальну активність того, хто навчається, при мінімальності або відсутності безпосереднього керівництва нею зовні. Самостійну діяльність учнів ми класифікуємо за формою організації діяльності учнів; за навчальною метою; за мірою фактичної

самостійності; за рівнем розумової діяльності. Подосиннікова Г. І. та Мельник С. М. [2] розглядають навчальну автономію як навчально-пізнавальну діяльність, яка регулюється самим учнем в умовах відносної незалежності від учителя.

Нами у [2; 3] зазначалося, що організація самостійної роботи учнів вимагає визначення мети роботи й очікуваних результатів; зон найближчого та актуального розвитку; розроблення обов'язкових результатів навчання та визначення орієнтовно вищого рівня розвитку; організації оперативної системи зворотного зв'язку у системі «вчитель ↔ учень». Також ми зазначали, що поступовий перехід самостійної роботи на вищий рівень творчої самостійності передбачає кілька етапів, які більш детально описано нами у [3; 4].

Організація самостійної роботи школярів – кропіткий процес, однак усі зусилля можуть виявитися марними, якщо така робота буде самостійною лише формально. Оцінювання ступеня самостійності школярів у процесі виконання завдань завжди було складним завданням для вчителя, але ця проблема особливо загострилася в умовах дистанційного навчання.

Раніше проблема нерозвиненості навичок самостійної діяльності була пов'язана перш за все із списуванням у однокласників, із непомірною допомогою вдома щодо виконання завдань від батьків чи репетиторів.

Згодом з'явились збірники готових домашніх завдань (ГДЗ). І питання організації самостійної роботи учнів стало ще більш проблемним.

Поява нових технологій посилила цю проблему. Однокласники обмінюються готовими файлами, скріншотами, фотографіями сторінок із виконаними завданнями. З'явилися онлайн-ГДЗ та різноманітні цифрові інструменти для пошуку й отримання готових відповідей. Спеціальні застосунки стають дедалі «розумнішими», однак їх некритичне використання може перешкоджати розвитку пізнавальної самостійності та інтелектуальної активності школярів.

Починаючи з 1997 р. нами проводилося анонімне анкетування та опитування школярів м. Суми та Сумської області щодо їхньої спроможності самостійно опрацьовувати навчальний матеріал з математики, зокрема в процесі роботи у закладах загальної середньої освіти (№ 17, № 6, гімназія № 1 м. Суми), а також у межах проєктів із подолання освітніх втрат (ГО «СпівДія»). У 2025/2026 навчальному році проводилося спостереження за школярами щодо сформованості в них навичок самостійної роботи під час занять гуртка англійської мови. Проєкт «Разом» реалізується в межах проєкту EMPOWER, що фінансується Федеральним міністерством економічного співробітництва та розвитку Німеччини (BMZ) спільно з Європейським Союзом.

Отримані результати засвідчують наявність проблеми: порівняно з результатами опитувань попередніх років, зокрема 2009 р., у 2025 р. збільшилася частка школярів, які зазначають, що виконують запропоновані вчителями завдання не самостійно. Значна частина з них використовує інструменти штучного інтелекту, зокрема ChatGPT.

Звичайно, пропонування нешаблонних завдань, усне опитування за результатами виконання домашніх завдань, а також спостереження за процесом виконання завдань певною мірою допомагають учителю оцінити саме знання та вміння учнів, а не лише результат виконання завдання. У статті Т. В. Докашенко [1] розглянуто мовний портфель, який також можна розглядати як засіб організації самостійної роботи учнів з англійської мови.

Зазначені підходи потребують додаткових витрат часу та зусиль учителя, але стають ефективними лише за умови справжньої зацікавленості учнів у самостійному виконанні роботи. Тому важливо організувати ефективну співпрацю вчителя та учнів (Чашечникова О. С., 1996, 1997, 2011), сприяючи формуванню в кожного школяра навичок свідомої самостійної роботи.

У своїй практичній діяльності з 2023 р. ми почали використовувати платформу JustClass.

Безкоштовна платформа JustClass з'явилася в Україні у 2022 р. Спочатку з її допомогою вчителі могли пропонувати школярам домашні завдання онлайн, які автоматично перевірялися та оцінювалися. При цьому можна було встановити дедлайн виконання завдання (максимум 5 днів), а також час на його виконання, який пропонується автоматично, але може бути змінений учителем.

За роки використання платформи з математики з'явилися тестові домашні завдання, самостійні та контрольні роботи, а також тестові завдання для швидкої перевірки знань. Можна також скористатися завданнями для підготовки до НМТ. Пропонуються й олімпіадні завдання, хоча рівень деяких із них дає підстави називати їх «умовно олімпіадними».

Щодо навчання іноземних мов контент на цьому етапі є дещо обмеженим: пропонуються переважно тестові домашні завдання з англійської мови та завдання з позначкою «олімпіадні».

Важливо, що вчитель може обрати спосіб оцінювання роботи учнів. Якщо раніше пропонувалася лише 12-бальна система, яка не завжди відповідала рівню складності завдань, то тепер можна обрати оцінювання за відсотком виконаних завдань або запропонувати учневі підбадьорювальну пораду.

У контексті нашого дослідження виявився ефективним наступний підхід до використання платформи JustClass. Пропонуємо перед уроком учням виконати завдання з теми, розміщені на платформі. Учень має знати, що оцінка за виконання не буде виставлена у журналі (формувальне оцінювання), тому важливо виконати завдання самостійно: отримані результати стають підґрунтям для аналізу помилок під час уроку чи консультації та добору вчителем індивідуальних завдань для усунення прогалин. Це знижує рівень стресу у школярів, сприяє формуванню в учня позитивної мотивації до навчання.

Наступний етап передбачає виконання учнями самостійних завдань із подальшою самооцінкою та спільним з учителем визначенням індивідуальної освітньої траєкторії. Надалі педагогічний супровід поступово мінімізується до рівня консультацій, а відповідальність за власний прогрес поступово переходить до школяра. Це сприяє системному розвитку навичок самоконтролю, автономії та систематичності в навчанні, що є важливим під час опанування іноземної мови.

Результати анонімного опитування учнів засвідчили позитивне сприйняття такого підходу. Зокрема, 52 % опитаних зазначили, що використання платформи допомагає їм краще готуватися до занять. У 42 % учнів виникло бажання більше працювати самостійно, ніж раніше; у 48 % цей показник не змінився, а 10 % не змогли визначитися з відповіддю.

Загалом такий підхід до використання платформи JustClass позитивно оцінюють 64 % опитаних учнів. Отримані результати дають підстави вважати, що використання платформи в описаному форматі може сприяти залученню школярів до самостійної навчальної діяльності та розвитку навичок самоконтролю й навчальної автономії.

Отже, проведений довготривалий експеримент (2023–2026 рр.) засвідчив доцільність використання платформи JustClass з метою формування в учнів навичок самостійної роботи.

Водночас ефективність такого підходу значною мірою залежить не лише від функціональних можливостей цифрової платформи, а й від організації взаємодії вчителя та учня, характеру запропонованих завдань, використання формувального оцінювання та поступовості формування в учнів відповідальності за власний навчальний результат.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Докашенко Т. В. Developing English Writing Skills of Senior Secondary School Students through the Use of an Electronic Language Portfolio. *Linguistic and Linguodidactic Innovations in the Context of Global Educational Transformations: Contemporary Philological Education Between Theory, Practice, and International Standards*: Монографія. Riga, Latvia: "Baltija Publishing", 2026. С. 65–87.

2. Подосиннікова Г. І., Мельник С. М. Розвиток навчальної автономії старшокласників у процесі формування англомовної лексичної компетентності. *Іноземні мови.* 2016. № 1. С. 9–14.

3. Чашечникова О. С. Організація самостійної діяльності учнів як засіб розвитку математичних здібностей. *V Міжнародна наукова конф. імені академіка М. Кравчука*, 16–18 травня 1996 р.: тези доповідей. Київ, 1996. С. 478.

4. Чашечникова О. С. Розвиток математичних здібностей учнів основної школи: дис. … к. пед. н. 13.00.02. Київ, 1997. 208 с.

5. Чашечникова О. С. Теоретико-методичні основи формування і розвитку творчого мислення учнів в умовах диференційованого навчання математики. дис. … докт. пед. наук: 13.00.02. Суми, 2011. 558 с.

6. Платформа Justclass. URL: https://justclass.com.ua

Юлія Шукайло
(Київ, Україна)

БАЗОВІ ПОНЯТТЯ ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВИХОВАТЕЛЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті висвітлено аналіз базових понять формування педагогічної майстерності вихователя дітей дошкільного віку. Розкрито сутність визначень: «педагогічна майстерність вихователя», «професіоналізм вихователя» та «формування педагогічної майстерності».

Ключові слова: *педагогічна майстерність, вихователь дітей дошкільного віку, професіоналізм, професійні знання, сучасний вихователь.*

The article presents an analysis of the fundamental concepts regarding the development of pedagogical mastery in preschool educators. It elucidates the essence of the following terms: «pedagogical mastery of an educator», «educator professionalism», and «development of pedagogical mastery».

Keywords: *pedagogical mastery, preschool educator, professionalism, professional knowledge, modern educator.*

Стрімкий розвиток науки і техніки продукує освітню політику України, спрямовану на її інтеграцію до європейського та світового освітнього простору. Посилені вимоги до педагогічних працівників потребують більш якісної підготовки студентів. Сучасне дошкілля – фундамент неперервної освіти протягом життя. Саме тому актуальність формування педагогічної майстерності вихователів дошкільної освіти є беззаперечною.

Педагогічна майстерність вихователя дітей дошкільного віку – це високий рівень професійної діяльності педагога, який поєднує глибокі знання, фахові здібності та морально-етичні якості особистості. На сьогодні у вітчизняній педагогічній науці ученими запропоновано безліч визначень поняття «педагогічна майстерність». Критеріями педагогічної майстерності вихователя виступають такі ознаки його діяльності як: гуманність, науковість, педагогічна доцільність, результативність, демократичність, творчість та індивідуальність.

О. Мороз та В. Омеляненко зазначають: «Педагогічна майстерність – це досконале, творче виконання вчителем професійних функцій на рівні мистецтва, результатом чого є створення оптимальних соціально-психологічних умов для становлення особистості кожного учня, забезпечення високого рівня інтелектуального розвитку, виховання кращих моральних якостей, духовного збагачення школярів» [3].

Відомий педагог В. Сухомлинський зауважував: «Майстерність і мистецтво виховання всебічно розвиненої особистості полягає в умінні педагога відкрити буквально перед кожним, отже й перед найпосереднішим, найважчим вихованцем ті сфери розвитку його духу, де він може досягти вершини, виявити себе, заявити про своє Я, черпати сили з джерела людської гідності, почувати себе не обділеним, а духовно багатим» [4].

Не менш важливим складником педагогічної майстерності педагога є високий рівень сформованості його професійної компетентності. Професійна компетентність розуміється як цілісна характеристика особистості фахівця із сформованим набором компетенцій, які дозволяють йому результативно виконувати свої професійні функції, постійно оновлювати і збагачувати знання, формувати нові уміння й навички відповідно до рівня розвитку науки і техніки, бути готовим до суспільних змін, отримувати задоволення від своєї професійної діяльності.

Своє бачення педагогічної майстерності неодноразово висловлював А. Макаренко, який вважав, що педагогічна майстерність не є справою талановитих людей, майстром може зробитися кожний, якщо йому допоможуть і він сам буде працювати.

Невід'ємним елементом педагогічної майстерності є педагогічна техніка – володіння комплексом прийомів, який допомагає доступно і яскраво доносити навчальний матеріал, результативно здійснювати виховний вплив, легко встановлювати необхідний контакт зі співбесідниками тощо. До основних елементів педагогічної техніки належать: техніка мовлення (голос, дихання, дикція, інтонаційне забарвлення тощо), виразний показ почуттів і ставлень (міміка, пантоміміка, зовнішній вигляд викладача загалом), професійна самопрезентація педагогом свого психічного стану (самоконтроль, витримка тощо).

Наступним важелем у формуванні педагогічної майстерності вихователя дітей дошкільного віку є його професіоналізм, який значною мірою залежить і від педагогічних здібностей. Серед основних здібностей виділяють:

– комунікативні – здатність до спілкування, до встановлення продуктивних контактів і зв'язків;

– перцептивні – професійна проникливість, пильність, педагогічна інтуїція, здатність сприймати та розуміти іншу людину;

– динамічні – здатність активно впливати на іншу особистість;

– організаторські – залучення до різноманітних справ, заходів, формування колективу;

– гностичні – здатність до пізнання нового;

– дидактичні – уміння навчати інших;

– емоційна стабільність – здатність володіти собою, зберігати самоконтроль, здійснювати саморегуляцію за будь-якої ситуації;

– оптимістичне прогнозування – передбачення розвитку особистості з орієнтацією на позитивне в ній;

– креативність – здатність до творчості тощо [7, с. 13].

На думку О. Кононко, сучасний вихователь – це педагог-новатор, який відчуває нові життєві тенденції, тримає руку на пульсі часу, добре орієнтується у пріоритетах сучасності, спрямований на майбутнє, творчо ставиться до своєї професійної діяльності. Саме такий вихователь «...дивиться на освіту як на процес розширення можливостей компетентного вибору дитиною змісту, місця, тривалості, партнерів, матеріалів для своїх занять; створення умов для її саморозвитку, прояву сутнісних сил; пошук педагогічних технологій побудови розвивального способу життя дошкільника; формування в нього основ особистісної культури; створення виховного середовища» [1].

Виокремлюють такі основні професійні функції сучасного вихователя: оздоровчо-профілактична, освітня, виховна, розвивальна, нормативна, просвітницька, комунікативна, інформаційна, координувальна, функція рефлексії, діагностико-прогностична, планувальна, контролююча, самовдосконалення.

Складовою професіоналізму вихователя є гуманістична спрямованість впливу педагога. В ній виявляються повага до особистості дитини, колег, батьків і прагнення зберегти їхню гідність, сприяти подальшому розвитку. Гуманістично спрямований вихователь намагається встановити духовний контакт з кожним малюком, відчувати дитину, розпізнавати її настрій, прагнення, що особливо важливо у стосунках зі слабкими, хворими й дратівливими дітьми, а також із тими, хто помиляється в оцінюванні своїх дійсних учинків, слів.

Підхід до дітей з оптимістичною гіпотезою, віра у можливості перевиховання педагогічно занедбаних дітей, у здатність до морального вдосконалення людини, навіть із ризиком помилитися, виявляється у впевненій позиції педагога та його бадьорому настрої, у прагненні створити мажорну атмосферу спілкування, готовності допомогти кожному відчути свою силу. Опора на позитивне у дитині, пошук позитивного в кожному малюку, звернення до гідності, щоб разом із дитиною, опираючись на її сильні риси, долати недоліки у поведінці – є необхідною умовою тактовного підходу до чуйної душі малюка.

Принцип єдності вимоги й поваги до дитини у педагогічній діяльності є важливою вимогою та способом впливу на дошкільнят. Педагогічний такт вихователя дає змогу дитині побачити в цій вимозі вияв поваги до її особистості. Позиція педагога – бути водночас і вимогливим, і добрим до дітей виявляючи довіру й турботу. Залишаючись непримиренним до порушень норм моралі з боку дошкільнят, вихователь обов'язково зберігає повагу й гарні стосунки з дітьми, допомагаючи виходити зі складних ситуацій.

Раціоналізація негативних емоцій характеризує тактику дій вихователя. Позитивні емоції, що виникають під час спілкування, слід безпосередньо й відкрито виражати, а негативні – пропускати через фільтр свідомості. Піклування про фізичне й моральне здоров'я дитини. Вияв поваги до особистості – це не лише моральне явище, це також вплив на психічний і фізичний стан дошкільника. Педагогічний такт дає змогу торкнутися цих сфер особистості дуже обережно [5, с. 120].

Як зазначає С. Сисоєва: «Педагогічна майстерність формується й удосконалюється на основі творчої активності самого педагога, пошуково-перетворювальної діяльності в освітньо-виховному процесі. Саме тому творчий вихователь може ще не встигнути стати майстром, але необхідною умовою руху до педагогічної майстерності є його творчість. Високого рівня майстерності педагог досягає лише на основі педагогічної творчості й обов'язково за рахунок сумлінності, завзятості, працелюбності, подолання труднощів, перетворення вміння на навички, тобто при накопиченні досвіду, з часом» [6, с. 106].

Професійні знання вихователя дітей дошкільного віку – це основа педагогічної майстерності. У вихователя мають бути сформовані ґрунтовні знання з фундаментальних і професійно орієнтованих навчальних дисциплін, знати психологію дітей дошкільного віку, їх індивідуальні особливості в різні періоди дошкільного дитинства, що є основою для педагога, який працює з дітьми дошкільного віку і планує свою діяльність, спрямовану на розвиток особистості. Фахівець, який працює у галузі дошкільної освіти має орієнтуватися в сучасних досягненнях педагогічної науки в галузі дидактики і дошкільної освіти, знати основи здоров'язберігаючих технологій, їх мету, завдання, зміст та умови реалізації [2, с. 129].

При обґрунтуванні критеріїв та показників сформованості педагогічної майстерності вихователя дітей дошкільного віку важливо враховувати особливості та специфіку їхньої професійної діяльності. Визначають наступні основні критерії педагогічної майстерності вихователя, а саме: глибоке розуміння особливостей дошкільного віку – вихователі, які мають високий рівень майстерності, володіють глибоким розумінням психофізіологічних та психосоціальних особливостей дітей дошкільного віку; ефективна організація освітнього процесу – майстерні вихователі вміють ефективно організовувати виховно-освітні заходи, враховуючи індивідуальні потреби та інтереси дітей; розвинені комунікативні навички – високий рівень майстерності передбачає володіння вихователем ефективними

комунікативними навичками для спілкування з дітьми, їхніми батьками та колегами; стратегічне мислення та планування – майстерні вихователі володіють стратегічним мисленням, планують свою роботу на довгострокову перспективу, визначаючи конкретні цілі та завдання; стале професійне самовдосконалення – високорівневі вихователі постійно прагнуть до самовдосконалення, беручи участь у навчанні, семінарах та впроваджуючи нові методи та технології у своїй роботі.

Також, слід відмітити, що обмін досвідом в умовах дошкільного закладу освіти визначається як важливий компонент, що сприяє формуванню професійних умінь і навичок вихователів дітей дошкільного віку. Цей процес сприяє розвитку певних компетенцій, встановленню моделей поведінки та пошуку нових форм і методів роботи з дошкільнятами.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі» / наук. кер. та заг. ред. О. Л. Кононко. 3-тє вид., випр. Київ: Світич, 2009. 430 с.

2. Загородня Л. П., Тітаренко С. А. Педагогічна майстерність вихователя дошкільного закладу: навч. посібник. Суми: Університетська книга, 2010. 319 с.

3. Короткова Ю. М., Новікова О. О., Мухіна Г. В. Основи педагогічної майстерності й творчості викладача закладу вищої освіти: навч. посібник. Київ, 2023. 124 с.

4. Кузьмінський А. І., Омеляненко С. В. Технологія і техніка шкільного уроку: навч. посіб. Київ: Знання, 2010. 335 с.

5. Основи педагогічної майстерності: навч.-метод. посібник / упоряд. Н. Мачинська, А. Федорович, Н. Яремчук. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 286 с.

6. Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості: підручник. Київ: Міленіум, 2006. 344 с.

7. Федорчук В. В. Основи педагогічної майстерності. Кам'янець-Подільський: Зволейко Д., 2008. 140 с.

УДК 376-056.2/.3:796

Наталя Щекотиліна, Вікторія Керман
(Одеса, Україна)

ІНТЕГРУВАННЯ ЮНИХ СПОРТСМЕНІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ У СУЧАСНОМУ СПОРТІ

У статті розглянуто актуальні питання інтегрування юних спортсменів з особливими освітніми потребами у сучасний спортивний простір. Проаналізовано значення інклюзивного спорту як ефективного засобу фізичного розвитку, соціалізації та особистісного становлення дітей з ООП. Визначено основні труднощі інтеграції, зокрема недостатню підготовку фахівців, обмеженість адаптованих програм і проблеми доступності спортивної інфраструктури. Висвітлено роль тренера, педагогів, батьків та інших учасників освітньо-спортивного процесу у створенні безпечного та доступного середовища для занять спортом. Обґрунтовано необхідність удосконалення організаційно-педагогічних умов розвитку інклюзивного спорту в Україні. Доведено, що інклюзивний спорт потребує підвищення в обізнаності та впровадження в систему фізичної культури і спорту, розвитку комунікативних навичок, формуванню толерантності та соціальній адаптації дітей з особливими освітніми потребами.

Ключові слова: *інклюзивний спорт, особливі освітні потреби, юні спортсмени, спортивна діяльність, інтеграція, соціалізація, інклюзивне середовище, адаптивна фізична культура.*

The article examines the current issues of integrating young athletes with special educational needs into the modern sports environment. The importance of inclusive sports as an effective means of physical development, socialization, and personal growth of children with special educational needs is analyzed. The main challenges of integration are identified, including insufficient professional training, a limited number of adapted sports programs, and inadequate accessibility of sports infrastructure. The role of coaches, teachers, parents, and other participants in the educational and sports process in creating a safe and inclusive environment is highlighted. The necessity of improving organizational and pedagogical conditions for the development of inclusive sports in Ukraine is substantiated. It is proved that inclusive sports contribute to self-esteem enhancement, communication skills development, tolerance formation, and social adaptation of children with special educational needs.

Key words: *inclusive sports, special educational needs, young athletes, sports activities, integration, socialization, inclusive environment, adaptive physical culture.*

Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується утвердженням принципів гуманізму, рівності можливостей та соціальної справедливості. Особливого значення в цьому контексті набуває забезпечення права кожної дитини на повноцінний розвиток, освіту та участь у спортивній діяльності незалежно від стану здоров'я чи особливостей розвитку. У зв'язку з цим одним із пріоритетних напрямів державної політики стає впровадження інклюзивного підходу в освіті та спорті. Інтегрування юних спортсменів з особливими освітніми потребами (ООП) у сучасний спортивний простір є важливим чинником формування безбар'єрного суспільства. Спорт виступає ефективним інструментом фізичного розвитку, соціальної адаптації та особистісного становлення дітей. Завдяки систематичним спортивним заняттям діти з ООП отримують можливість не лише покращити фізичний стан і рухові здібності, але й розвинути навички спілкування, співпраці, відповідальності.

Сьогодні у світі спостерігається активне зростання уваги до інклюзивного спорту, що обумовлено прагненням забезпечити рівний доступ до спортивних послуг для всіх категорій населення. В Україні розвиток інклюзивного спорту підтримується нормативно-правовими документами, які гарантують право дітей з особливими освітніми потребами на участь у фізкультурно-оздоровчій та спортивній діяльності. [2]

Однією з найважливіших проблем залишається створення умов для повноцінної інтеграції таких дітей у спортивні колективи. Це потребує адаптації програм тренувань, удосконалення матеріально-технічної бази спортивних закладів, підготовки кваліфікованих тренерів та формування позитивного ставлення суспільства до інклюзії. Поряд із цим необхідно враховувати індивідуальні можливості кожної дитини, створюючи умови для максимальної реалізації її потенціалу. Інклюзивний спорт дозволяє формувати середовище, де всі учасники мають можливість взаємодіяти на засадах взаємоповаги, толерантності та підтримки. Саме тому проблема інтегрування юних спортсменів з особливими освітніми потребами є актуальною та потребує подальшого наукового осмислення. Мета роботи: є дослідження особливостей інтегрування юних спортсменів з особливими освітніми потребами у сучасний спортивний простір та визначення організаційно-педагогічних умов, що сприяють ефективній реалізації інклюзивного підходу у спортивній діяльності. [1; 2]

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких завдань:

– проаналізувати значення інклюзивного спорту для дітей з особливими освітніми потребами;

– визначити основні труднощі інтеграції юних спортсменів з ООП у спортивне середовище;

– охарактеризувати роль тренерів, педагогів і батьків у забезпеченні успішної спортивної діяльності дітей;

– обґрунтувати шляхи вдосконалення системи інклюзивного спорту в Україні.

Теоретичний аналіз та узагальнення наукової літератури дали змогу визначити сучасні підходи до організації інклюзивного спортивного середовища та окреслити основні тенденції розвитку інклюзивного спорту. Здійснено аналіз нормативно-правових документів, які регламентують питання забезпечення прав дітей з особливими освітніми потребами у сфері освіти та спорту. Особлива увага приділялася вивченню положень щодо доступності спортивної інфраструктури, організації навчально-тренувального процесу та соціальної інтеграції дітей з ООП. Для систематизації отриманої інформації були використані методи порівняння, класифікації та узагальнення. Це дозволило визначити найбільш ефективні механізми впровадження інклюзивного підходу у спортивну практику. Матеріалами дослідження стали результати сучасних наукових праць у галузі фізичного виховання, адаптивної фізичної культури, спортивної педагогіки, інклюзивної освіти та спортивної психології. Також враховувалися практичні рекомендації щодо організації тренувального процесу для дітей різних нозологічних груп. Проведений аналіз наукових джерел свідчить, що участь дітей з особливими освітніми потребами у спортивній діяльності позитивно впливає на фізичний, психологічний та соціальний розвиток особистості. Регулярні тренування сприяють зміцненню здоров'я, розвитку сили, витривалості, координації рухів та функціональних можливостей організму. [2; 3] Не менш важливими є соціальні результати спортивної діяльності. Спільні тренування та участь у змаганнях створюють умови для розширення кола спілкування, розвитку навичок командної роботи, відповідальності та взаємодопомоги. Діти з ООП отримують можливість відчути себе повноцінними членами спортивного колективу, що позитивно впливає на формування самооцінки та мотивації до саморозвитку. Разом із тим впровадження інклюзивного спорту супроводжується певними труднощами. Серед них можна виокремити недостатній рівень підготовки фахівців до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, обмежену кількість адаптованих спортивних програм, недостатню доступність спортивних споруд та обладнання. Важлива роль у процесі інтеграції належить тренеру. Саме він забезпечує організацію безпечного і доступного навчально-тренувального процесу, здійснює добір адекватних фізичних навантажень, формує позитивний психологічний клімат у команді. Успішний тренер повинен володіти знаннями щодо особливостей фізичного та психічного розвитку дітей різних нозологічних груп і вміти адаптувати методику занять відповідно до їхніх потреб. Значний вплив на успішність спортивної діяльності мають батьки. Їхня підтримка сприяє формуванню позитивної мотивації дитини до занять спортом, допомагає долати труднощі та забезпечує емоційну стабільність. Ефективною є взаємодія між тренером, педагогами, психологами та сім'єю, що дозволяє комплексно вирішувати завдання спортивного та особистісного розвитку дитини. [5] Особливого значення набуває адаптація спортивного середовища. Вона включає модифікацію спортивного інвентарю, адаптацію правил ігор, зміну інтенсивності тренувальних навантажень, використання спеціальних методичних прийомів навчання. Такий підхід забезпечує рівні можливості для участі всіх дітей незалежно від особливостей їхнього розвитку. Практика роботи спортивних секцій засвідчує, що інклюзивні програми сприяють формуванню толерантності серед однолітків. Спільна участь у тренуваннях допомагає руйнувати стереотипи щодо людей з особливими потребами, виховує повагу до різноманітності та розвиває культуру взаємодії. Сучасний спорт дедалі більше орієнтується на індивідуальні потреби спортсмена, що створює сприятливі умови для розвитку інклюзивного руху. Успішна інтеграція дітей з особливими освітніми потребами можлива лише за умови комплексного підходу, який охоплює педагогічні, психологічні, соціальні та організаційні аспекти. Інтегрування юних спортсменів з особливими освітніми потребами є важливим напрямом розвитку сучасного спорту та освітньої системи України. [3; 4] Інклюзивний спорт сприяє не лише фізичному вдосконаленню дітей, а й забезпечує їхню соціалізацію, підвищення самооцінки та інтеграцію в суспільство. Ефективність цього процесу залежить від створення безпечного та доступного спортивного середовища,

професійної підготовки тренерів, адаптації навчально-тренувальних програм і тісної співпраці між усіма учасниками освітньо-спортивного процесу.

Подальший розвиток інклюзивного спорту потребує вдосконалення матеріально-технічної бази спортивних закладів, розширення можливостей участі дітей з ООП у спортивних заходах та популяризації цінностей інклюзії у суспільстві. Реалізація зазначених напрямів сприятиме формуванню безбар'єрного середовища та створенню умов для повноцінного розвитку кожної дитини незалежно від її індивідуальних особливостей.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Когут І., Маринич В., Чебанова К. Впровадження інклюзивного навчання у фізкультурно-оздоровчі, спортивні та інші заклади освіти. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту.* 2020. №1. С. 117–127.

2. Міністерство освіти і науки України. Інклюзивне навчання: офіційні рекомендації та нормативні документи. 2022–2025.

3. Шевченко В. М., Синьов В. М. Інтеграція дітей з особливими освітніми потребами в соціальне середовище в сучасних умовах. *Інклюзія і суспільство.* 2024. №3. С. 120–128.

4. Hutzler Y., Sherrill C. Defining adapted physical activity: International perspectives and future directions. *Adapted Physical Activity Quarterly.* 2022. Vol. 39(2). P. 145–159.

5. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). Inclusive Physical Education and Sport: Policy and Practice. Paris: UNESCO, 2021.

6. European Agency for Special Needs and Inclusive Education. Inclusive Education and Sport Participation for Children with Disabilities. Brussels, 2023.

УДК 796.91:796.015.6-053.2/.8

Наталя Щекотиліна, Вікторія Мельниченко
(Одеса, Україна)

ВАЖЛИВІСТЬ АДАПТАЦІЙНОГО ПЕРІОДУ ДО НАВАНТАЖЕНЬ СЕРЕД АМАТОРІВ, ЩО ЗАЙМАЮТЬСЯ ФІГУРНИМ КАТАННЯМ РІЗНИХ ВІКОВИХ КАТЕГОРІЙ

У статті розглянуто значення адаптаційного періоду до фізичних навантажень серед аматорів, які займаються фігурним катанням у різних вікових категоріях. Висвітлено особливості пристосування організму до тренувальної діяльності залежно від вікових і функціональних особливостей спортсменів. Обґрунтовано необхідність поступового збільшення фізичних навантажень для запобігання травматизму та підвищення ефективності тренувального процесу. Визначено основні чинники успішної адаптації та роль тренера в організації безпечного навчально-тренувального процесу.

Ключові слова: *адаптація, фізичне навантаження, фігурне катання, аматори, тренувальний процес, вікові особливості, спортивна підготовка, профілактика травматизму.*

The article examines the importance of the adaptation period to physical loads among amateur figure skaters of different age groups. The peculiarities of adaptation to training activities depending on age and functional characteristics are highlighted. The necessity of gradual increase in training loads for injury prevention and training effectiveness is substantiated. The main factors of successful adaptation and the role of the coach in organizing a safe training process are determined.

Key words: *adaptation, physical load, figure skating, amateurs, training process, age characteristics, sports training, injury prevention.*

Фігурне катання є одним із найскладніших координаційних видів спорту, який поєднує значні фізичні навантаження, технічну майстерність, артистизм та високі вимоги до функціонального стану організму. В останні роки спостерігається зростання популярності фігурного катання серед аматорів різного віку, що обумовлює необхідність наукового обґрунтування процесу підготовки спортсменів-початківців. Особливого значення набуває адаптаційний період, який забезпечує поступове пристосування організму до специфічних фізичних навантажень та сприяє безпечному включенню спортсменів у тренувальний процес. [1; 5; 7] Недооцінка важливості адаптаційного періоду може призвести до перевтоми, виникнення травм та зниження мотивації до занять спортом. Фізіологічні механізми адаптації до фізичних навантажень. Адаптація являє собою сукупність фізіологічних змін, які виникають в організмі під впливом систематичних фізичних навантажень. Під час занять фігурним катанням відбувається вдосконалення діяльності серцево-судинної та дихальної систем, підвищується ефективність енергозабезпечення м'язової діяльності, покращується координація рухів та рівновага. Регулярні тренування сприяють зміцненню опорно-рухового апарату, підвищенню м'язової сили, розвитку гнучкості та витривалості. Водночас процес адаптації потребує певного часу, протягом якого організм поступово пристосовується до нових умов функціонування. [2; 3; 4] Особливістю фігурного катання є необхідність одночасного розвитку фізичних, технічних та координаційних здібностей. Саме тому збільшення навантажень має бути поетапним і відповідати індивідуальним можливостям спортсмена. Вікові особливості адаптаційного періоду. У дітей молодшого шкільного віку адаптаційні процеси відбуваються швидше завдяки високій пластичності центральної нервової системи. Вони легше опановують нові рухові дії, однак потребують ретельного контролю обсягу фізичних навантажень. У підлітковому віці адаптація ускладнюється інтенсивними процесами росту та статевого дозрівання. У цей період можливе тимчасове погіршення координації рухів, що потребує особливої уваги тренера до дозування навантажень. Для молодих і дорослих аматорів характерний повільніший розвиток спеціальних фізичних якостей, особливо гнучкості та координації. Тому адаптаційний період у спортсменів старших вікових груп повинен бути тривалішим і більш індивідуалізованим. В осіб середнього та старшого віку заняття фігурним катанням сприяють підтриманню фізичної активності, покращенню функціонального стану організму та профілактиці гіподинамії, проте вимагають постійного контролю за станом здоров'я. [3; 5] Профілактика травматизму на початковому етапі підготовки. Однією з найважливіших функцій адаптаційного періоду є профілактика спортивного травматизму. Під час освоєння технічних елементів фігурного катання початківці часто стикаються з падіннями та надмірним навантаженням на опорно-руховий апарат.

Основними заходами профілактики травм є:

– поступове збільшення інтенсивності тренувань;

– обов'язкове проведення розминки;

– використання вправ загальної фізичної підготовки;

– контроль техніки виконання вправ;

– застосування захисного спорядження;

– дотримання режиму праці та відпочинку.

Особливе значення має розвиток м'язового корсета та координаційних здібностей, які забезпечують стабільність рухів на льоду та знижують ризик ушкоджень. [2; 3]

Психологічні аспекти адаптації

Успішність адаптаційного періоду залежить не лише від фізичного стану спортсмена, а й від його психологічної готовності до занять. Для багатьох аматорів характерними є страх падіння, невпевненість у власних можливостях та труднощі опанування нових рухових дій. Позитивний психологічний клімат на тренуваннях сприяє формуванню стійкої мотивації та зацікавленості у спортивній діяльності. Важливу роль відіграє тренер, який повинен

забезпечити індивідуальний підхід до кожного спортсмена та створити умови для поступового досягнення успіху. Підтримка з боку сім'ї та спортивного колективу також позитивно впливає на процес адаптації та сприяє підвищенню впевненості спортсменів у власних силах. Роль тренера в організації адаптаційного періоду. Ефективність адаптаційного періоду значною мірою залежить від професійної компетентності тренера. Саме тренер визначає оптимальний обсяг навантажень, здійснює контроль за фізичним станом спортсменів і коригує тренувальний процес відповідно до індивідуальних потреб. Сучасний тренер повинен володіти знаннями з теорії спортивного тренування, вікової фізіології, спортивної медицини та психології. Це дозволяє забезпечити комплексний підхід до підготовки спортсменів різних вікових категорій та створити умови для безпечного й ефективного розвитку їхніх фізичних якостей. [6; 8]

Отже, адаптаційний період є важливою складовою підготовки аматорів, які займаються фігурним катанням. Його правильна організація забезпечує поступове пристосування організму до фізичних навантажень, сприяє розвитку фізичних якостей, знижує ризик травматизму та підвищує ефективність тренувального процесу. Урахування вікових, фізіологічних та психологічних особливостей спортсменів дозволяє створити оптимальні умови для їхнього спортивного вдосконалення та збереження здоров'я.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Круцевич Т. Ю., Безверхня Г. В. Теорія і методика фізичного виховання. Київ : Олімпійська література, 2021. 384 с.
2. Шинкарук О. А. Теорія і методика підготовки спортсменів. Київ : НУФВСУ, 2021. 286 с.
3. Платонов В. М. Сучасна система спортивного тренування. Київ : Перша друкарня, 2022. 704 с.
4. Lloyd R., Oliver J. Strength and Conditioning for Young Athletes. London : Routledge, 2021. 328 p.
5. Bompa T., Buzzichelli C. Periodization: Theory and Methodology of Training. 7th ed. Champaign : Human Kinetics, 2024. 432 p.
6. Behm D. Neuromuscular Adaptations to Physical Training in Different Age Groups. *Journal of Sports Science.* 2023. Vol. 41(5). P. 455–468.
7. Malina R., Bouchard C., Bar-Or O. Growth, Maturation and Physical Activity. Human Kinetics, 2022. 712 p.
8. Suchilin A., Chinappa A. Long-Term Athlete Development and Adaptation to Physical Loads. *Sports Medicine.* 2022. Vol. 52. P. 1321–1334.

ПСИХОЛОГІЯ / PSYCHOLOGY

УДК 159.922.2:316.356.2:613.81

Олена Єрьоменко
(Одеса, Україна)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОРОСЛИХ ІЗ ДОСВІДОМ ВИХОВАННЯ В СІМ'Ї З БАТЬКІВСЬКОЮ АЛКОГОЛЬНОЮ ЗАЛЕЖНІСТЮ

У статті здійснено теоретичний аналіз психологічних особливостей дорослих, які виховувались у сім'ях з батьківською алкогольною залежністю. Розглянуто алкогольну сім'ю як дисфункційну систему та проаналізовано роль негативного дитячого досвіду, прив'язаності, самооцінки, стресостійкості й адаптаційних стратегій у подальшому функціонуванні особистості. Обґрунтовано доцільність розглядати феномен дорослих дітей алкоголіків не як фіксований особистісний тип, а в межах моделі диференційованого психологічного ризику.

Ключові слова: *дорослі діти алкоголіків, алкогольна залежність батьків, дисфункційна сім'я, прив'язаність, самооцінка, стресостійкість, психологічна адаптація.*

Проблема психологічних наслідків виховання дитини в сім'ї з батьківською алкогольною залежністю залишається соціально й клінічно значущою. Сім'я є первинним середовищем, у якому формуються базові уявлення про себе та інших, способи емоційної регуляції, довіри, близькості та безпеки. Алкогольна залежність одного з батьків може порушувати передбачуваність сімейного життя, межі та комунікацію, а дитина змушена адаптуватися до стану дорослого. У вітчизняних дослідженнях споріднені наслідки часто розглядаються крізь феномен співзалежності: показано зв'язок співзалежних моделей із самоставленням, самозвинуваченням, самоприйняттям та психологічним благополуччям [1; 2].

Метою статті є теоретичний аналіз психологічних особливостей дорослих осіб, які виховувались у сім'ях з батьківською алкогольною залежністю, та визначення механізмів, через які ранній сімейний досвід може бути пов'язаний із психологічним функціонуванням у дорослому віці. У сучасному науковому контексті важливо розглядати батьківську алкогольну залежність не як чинник, що автоматично формує єдиний «тип» дорослої особистості, а як один із компонентів несприятливого дитячого досвіду, дія якого залежить від сукупності ризиків і захисних ресурсів.

Із позицій системного підходу залежність одного з батьків впливає не лише на нього самого, а й на функціонування всієї сім'ї. Дитина може стикатися з непередбачуваністю поведінки дорослого, конфліктами, емоційною недоступністю, необхідністю приховувати сімейну проблему та передчасно брати на себе відповідальність. Частина таких стратегій є адаптивною саме в дитинстві: контроль зменшує суб'єктивне відчуття хаосу, гіпервідповідальність підтримує функціонування сім'ї, а емоційне дистанціювання знижує ризик бути втягнутим у конфлікт. Однак у дорослому віці ригідне збереження цих патернів може ускладнювати автономність, близькість та самоставлення. Українські емпіричні дані 2024–2025 рр. підтверджують значущі зв'язки співзалежної поведінки із характеристиками самоставлення та суб'єктивного благополуччя [1; 2].

Для розуміння довгострокових наслідків важливо враховувати ширший контекст adverse childhood experiences (ACE) – несприятливого дитячого досвіду. Сучасні систематичні огляди й метааналізи засвідчують стійкий зв'язок між накопиченням ACE та ризиком психічних труднощів у дорослому віці. Метааналіз М. МакКея та співавторів показав зв'язок дитячої несприятливості з широким спектром психіатричних розладів у дорослості [3]. Umbrella review Б. Сале та співавторів також засвідчив підвищення ризику

тривожних і депресивних розладів та суїцидальності за наявності ACE [4]. Отже, батьківську алкогольну залежність доцільно аналізувати не ізольовано, а в сукупності з іншими формами сімейної дисфункції.

Водночас негативний дитячий досвід не є психологічним вироком. Систематичний огляд К. Панагу та А. МакБет показує, що зв'язок ACE із психічним здоров'ям у дорослості опосередковується психосоціальними механізмами резильєнтності, зокрема особливостями емоційної регуляції, соціальної підтримки, самооцінки та міжособистісного функціонування [5]. Популяційне дослідження дорослих жінок також демонструє, що за однакового факту несприятливого дитячого досвіду рівень психологічної стійкості може істотно відрізнятися [6]. Це підтримує модель диференційованого ризику: дорослі, які виросли в алкогольних сім'ях, становлять неоднорідну групу, а інтенсивність наслідків залежить від тяжкості та тривалості сімейної дисфункції, наявності підтримувальних дорослих, особистісних ресурсів і подальшого життєвого досвіду.

Одним із механізмів, через які ранній сімейний досвід може проявлятися в дорослому віці, є система прив'язаності. Непослідовність або емоційна недоступність значущого дорослого може сприяти формуванню очікування, що близькість є водночас бажаною й небезпечною. У дорослих стосунках це потенційно виявляється тривожністю щодо відкидання, надмірною орієнтацією на партнера або, навпаки, уникненням залежності та емоційної близькості. Сучасні українські дослідження співзалежних стосунків також розглядають ненадійний тип прив'язаності як один із чинників схильності до таких моделей взаємодії [7].

Окремої уваги потребує самооцінка. В умовах сімейної секретності та сорому дитина може поступово інтеріоризувати переживання «зі мною щось не так». Водночас зовнішня успішність не завжди є еквівалентом внутрішньої стійкості. Гіпервідповідальність, перфекціонізм і звичка швидко мобілізуватися в кризі можуть виконувати компенсаторну функцію. Тому психологічна стійкість дорослих дітей батьків з алкогольною залежністю має оцінюватися не лише через здатність функціонувати під навантаженням, а й через здатність відновлюватися, приймати підтримку, витримувати невизначеність і зберігати гнучкість поведінки.

Для подальшої емпіричної перевірки окреслених положень доцільним є комплексне дослідження не «типу ДДА», а конкретних психологічних параметрів. У межах авторського дослідницького проєкту передбачено оцінювання негативного дитячого досвіду, самооцінки, стресостійкості, дорослої прив'язаності та базових особистісних рис. Вибірка становить 107 респондентів віком від 28 до 63 років, які мають досвід виховання щонайменше одним із батьків з алкогольною залежністю. Застосовуються анкета ACE, Шкала самооцінки Розенберга, CD-RISC-10, ECR та BFI-10. Такий дизайн дозволяє перейти від стигматизуючого опису «синдрому ДДА» до аналізу конкретних взаємозв'язків між дитячим досвідом і психологічним функціонуванням у дорослості.

Практичне значення диференційованої моделі полягає у відмові від припущення, що кожна доросла дитина батьків з алкогольною залежністю повинна мати однаковий набір труднощів. Психологічна допомога має бути спрямована на реально виявлені проблеми: нестабільну самооцінку, хронічний сором, гіпервідповідальність, порушення меж, труднощі звернення по допомогу, страх близькості або покинутості, надмірний контроль. Водночас необхідно виявляти ресурси та механізми резильєнтності. Сучасні огляди ACE підкреслюють доцільність травма-інформованих і ресурсно орієнтованих втручань замість детерміністичного трактування дитячої несприятливості [3–5].

Отже, виховання в сім'ї з батьківською алкогольною залежністю може бути пов'язане з довготривалими психологічними наслідками, однак не формує універсального профілю особистості. Найбільш продуктивним є розгляд такого досвіду в межах моделі диференційованого ризику та резильєнтності. Перспективою подальшого дослідження є емпіричний аналіз взаємозв'язків між інтенсивністю негативного дитячого досвіду та

самооцінкою, стресостійкістю, прив'язаністю й особистісними рисами дорослих, які виховувались у сім'ях із батьківською алкогольною залежністю.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Чачко С. Л., Дибяк А. А. Самоставлення та співзалежна поведінка особистості. Психологічні студії. 2024. № 2. С. 136–143. DOI: 10.32782/psych.studies/2024.2.19.

2. Шевченко Н. Ф., Шульц В. В. Емпіричне дослідження взаємозв'язку співзалежності та особистісного благополуччя. Наукові записки. Серія: Психологія. 2025. № 3. С. 101–108. DOI: 10.32782/cusu-psy-2025-3-14.

3. McKay M. T., Kilmartin L., Meagher A., Cannon M., Healy C., Clarke M. C. A revised and extended systematic review and meta-analysis of the relationship between childhood adversity and adult psychiatric disorder. Journal of Psychiatric Research. 2022. Vol. 156. P. 268–283. DOI: 10.1016/j.jpsychires.2022.10.015.

4. Sahle B. W., Reavley N. J., Li W., Morgan A. J., Yap M. B. H., Reupert A., Jorm A. F. The association between adverse childhood experiences and common mental disorders and suicidality: an umbrella review of systematic reviews and meta-analyses. European Child & Adolescent Psychiatry. 2022. Vol. 31. P. 1489–1499. DOI: 10.1007/s00787-021-01745-2.

5. Panagou C., MacBeth A. Deconstructing pathways to resilience: A systematic review of associations between psychosocial mechanisms and transdiagnostic adult mental health outcomes in the context of adverse childhood experiences. Clinical Psychology & Psychotherapy. 2022. Vol. 29, № 5. P. 1626–1654. DOI: 10.1002/cpp.2732.

6. Daníelsdóttir H. B., Aspelund T., Thordardottir E. B. et al. Adverse childhood experiences and resilience among adult women: A population-based study. eLife. 2022. Vol. 11. e71770. DOI: 10.7554/eLife.71770.

7. Лашко А. О., Грисенко Н. В. Ненадійний тип прив'язаності як фактор схильності до співзалежних стосунків у студентів. Journal of Psychology Research. 2024. Т. 30, № 13. С. 80–89. DOI: 10.15421/103007.

8. Felitti V. J., Anda R. F., Nordenberg D. et al. Relationship of childhood abuse and household dysfunction to many of the leading causes of death in adults: The Adverse Childhood Experiences (ACE) Study. American Journal of Preventive Medicine. 1998. Vol. 14, № 4. P. 245–258.

9. Rosenberg M. Society and the Adolescent Self-Image. Princeton : Princeton University Press, 1965.

10. Connor K. M., Davidson J. R. T. Development of a new resilience scale: The Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC). Depression and Anxiety. 2003. Vol. 18, № 2. P. 76–82.

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, професор Кременчуцька М. К.

УДК 159.9:316.6

Олексій Запорожченко, Марія Козлова
(Ізмаїл, Україна)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ТА ЇХ ЕМОЦІЙНИЙ СТАН

У статті розглянуто психологічні особливості внутрішньо переміщених осіб та специфіку їхнього емоційного стану в умовах війни. Проаналізовано вплив вимушеного переміщення, втрати звичного середовища, порушення відчуття безпеки, невизначеності, соціальних змін і травматичного досвіду на емоційне благополуччя ВПО.

Ключові слова: *внутрішньо переміщені особи, вимушене переміщення, емоційний стан, психологічна адаптація, тривожність, травматичний досвід, резильєнтність.*

The article examines the psychological characteristics of internally displaced persons and the specifics of their emotional state in the context of war. The impact of forced displacement, loss of the familiar living environment, disruption of the sense of safety, uncertainty, social changes and traumatic experiences on the emotional well-being of internally displaced persons is analyzed.

Keywords: *internally displaced persons, forced displacement, emotional state, psychological adaptation, anxiety, traumatic experience, resilience.*

Повномасштабна війна проти України спричинила масштабні соціальні, демографічні, економічні та психологічні зміни в українському суспільстві. Одним із найбільш помітних наслідків воєнних дій стало масове вимушене переміщення населення. Мільйони громадян України були змушені залишити власні домівки, переміститися до інших регіонів держави або виїхати за кордон. Водночас значна частина населення продовжує перебувати в умовах вимушеного переміщення, не маючи можливості повернутися до попереднього місця проживання. За даними Організації Об'єднаних Націй, станом на січень 2025 р. в Україні налічувалося близько 3,7 млн внутрішньо переміщених осіб [1]. Такий масштаб переміщення дає підстави розглядати проблему ВПО не лише як соціальну чи гуманітарну, а й як важливу психологічну проблему сучасного українського суспільства.

Внутрішнє переміщення в умовах війни має принципову відмінність від звичайної зміни місця проживання, оскільки людина змінює життєвий простір не внаслідок вільного вибору, професійної необхідності чи особистого бажання, а під впливом суто зовнішньої небезпеки для життя, при цьому рішення про виїзд часто приймається в умовах гострої загрози, обмеженого часу, невизначеності та високого рівня емоційного напруження. Відповідно, психологічний досвід ВПО починається не після прибуття до нового місця, а ще в момент усвідомлення необхідності залишити дім.

На психологічному рівні вимушене переміщення можна розглядати як складний процес, що передбачає одночасне переживання декількох взаємопов'язаних змін, а, саме, людина втрачає звичне середовище проживання, повсякденні соціальні контакти, усталені способи організації життя, відчуття територіальної належності та, значною мірою, і передбачуваність майбутнього. Якщо переміщення супроводжується руйнуванням житла, втратою майна, загибеллю або зникненням близьких, переживання вимушеної зміни місця проживання стає ще складнішим, адже в такій ситуації йдеться вже не просто про адаптацію до нового середовища, а про необхідність психологічного пристосування до життя після травматичних подій.

Вітчизняні дослідники ще з початку АТО досліджували особливості психологічної реабілітації та соціокультурної адаптації вимушено переселених осіб, звертали увагу на те, що вимушене переселення пов'язане з інтенсивним стресом, психотравмуючим досвідом та кризою ідентичності. Так, Б. Плескач і В. Уркаєв зазначають, що ситуація переміщення може актуалізувати регресивні психологічні механізми захисту, посилювати потребу в безпеці та створювати труднощі у відновленні цілісного відчуття власної ідентичності [2, с. 78]. Ця думка є особливо важливою для розуміння психологічного стану ВПО, оскільки людина втрачає не лише певне місце проживання, а й частину звичного контексту, у межах якого формувалися її соціальні ролі, зв'язки та уявлення про себе. Саме тому поняття «втрата» в контексті внутрішнього переміщення не варто обмежувати лише втратою матеріальних об'єктів. Для людини дім є не просто фізичним простором, оскільки він пов'язаний із пам'яттю, сімейною історією, почуттям приналежності, безпеки та стабільності. Навіть у випадку, коли будинок фізично не зруйнований, неможливість повернутися до нього через окупацію, бойові дії або загрозу повторного обстрілу може переживатися як психологічна втрата. Унаслідок цього у ВПО може виникати своєрідне відчуття «втрати дому», яке не завжди можна компенсувати простим забезпеченням людини новим житлом.

Важливою особливістю психологічного стану ВПО є також і порушення відчуття безпеки. У звичайних умовах людина, як правило, сприймає власне життя як відносно передбачуване: вона знає, де живе, де працює або навчається, із ким спілкується, де може отримати допомогу. Війна руйнує цю передбачуваність і навіть після переміщення до безпечнішого регіону, людина може продовжувати відчувати небезпеку, реагувати на гучні звуки, стежити за повідомленнями про обстріли, хвилюватися за рідних, які залишилися на небезпечній території, або боятися повторної евакуації. Отже, фізичне переміщення до відносно безпечного місця не завжди супроводжується відповідним психологічним переміщенням у стан безпеки. Людина може перебувати в безпечному середовищі, але суб'єктивно продовжувати жити в ситуації загрози. Саме ця невідповідність між об'єктивними умовами та суб'єктивним відчуттям безпеки може пояснювати тривале збереження тривожності, настороженості, труднощів зі сном та емоційного напруження.

Значну увагу психологічним аспектам переживання внутрішнього переміщення приділено в роботах фахівців Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. У методичному посібнику «Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій» узагальнено досвід психологічної роботи з ВПО та їхніми дітьми, а серед основних завдань психологічної підтримки визначено діагностику психічного стану постраждалих, профілактику та подолання посттравматичних проявів, а також урахування соціокультурного контексту життєдіяльності переміщених осіб [3]. Це принципово важливо, оскільки психологічний стан ВПО не можна розглядати у відриві від конкретних життєвих умов, у яких перебуває людина.

Як зазначають І. Теркулова, О. Литвиненко, Н. Миколенко, однією з найбільш характерних емоційних реакцій ВПО є тривога. Вона може бути пов'язана як із безпосередньо пережитими подіями, так і з невизначеністю майбутнього. Людина може хвилюватися щодо власної безпеки, стану здоров'я близьких, можливості повернення додому, збереження роботи, фінансового становища, перспектив дітей або можливості повторного переміщення. Особливістю такої тривоги є те, що її джерело часто не зникає повністю. Навіть після переїзду людина продовжує жити в умовах війни, тому психологічна система реагування на небезпеку не завжди отримує сигнал про завершення загрози [4, с. 164]. Також поширеною емоційною реакцією є страх. Він може бути безпосередньою реакцією на пережиту небезпеку, але з часом здатен трансформуватися у постійне очікування негативних подій. Страх за близьких, які залишилися на окупованих або прифронтових територіях, страх втратити роботу чи житло, страх повернення до рідного населеного пункту або страх нового переміщення можуть формувати тривале емоційне напруження.

Водночас психологічний стан ВПО не можна зводити лише до таких очевидних емоційних станів як страх, тривога, депресія тощо, оскільки емоційний досвід ВПО є значно складнішим і включає, безумовно, більш широкий спектр переживань. У сучасних українських дослідженнях психологічних особливостей ВПО зафіксовано прояви таких емоцій, як горе, гнів, відраза, сором, провина, інтерес, здивування та радість. Крім того, В. Андрущенко, О. Дрозд зазначають, що для групи ВПО, які перемістилися ще у 2014 р., були характерними вищі показники емоційності порівняно з тими, хто перемістився після початку повномасштабної війни [5, с. 10]. Отже, емоційний стан переміщеної людини є динамічним і може змінюватися залежно від тривалості перебування у статусі ВПО, набутого досвіду адаптації та конкретних життєвих обставин.

Особливого значення, на нашу думку, в цьому контексті набуває переживання горя. Втрата дому, майна, звичного способу життя, соціального оточення або близької людини може спричиняти глибоке почуття суму. При цьому горювання в умовах війни має певну специфіку. Воно може бути незавершеним, оскільки людина не завжди має можливість повернутися до місця втрати, попрощатися з близькими або побачити наслідки руйнування власного життєвого простору. Додатковим фактором стає невизначеність: людина може не

знати, чи зможе коли-небудь повернутися додому, чи залишилося її житло, чи буде відновлено населений пункт.

Окремої уваги потребує і феномен своєрідного «подвійного життя» ВПО, який полягає в тому, що людина повинна будувати життя в новому місці: шукати роботу, облаштовувати побут, встановлювати соціальні контакти. З іншого боку, її психологічна увага може залишатися спрямованою на попереднє місце проживання. Спогади про дім, фотографії, контакти з сусідами та друзями, стеження за новинами з рідного регіону можуть підтримувати зв'язок із минулим. Такий зв'язок може виконувати як позитивну, так і негативну функцію: з одного боку він допомагає зберігати ідентичність і відчуття безперервності власної біографії, але водночас може ускладнювати емоційне прийняття нової життєвої ситуації, залишаючи психологічно в минулому. Проблема ідентичності є однією з важливих складових психологічної адаптації ВПО. Людина, яка до переміщення мала сформоване соціальне становище, після зміни місця проживання може опинитися в ситуації, коли її попередні соціальні ролі втрачають актуальність. Вона може перестати бути працівником конкретної установи, членом певної професійної спільноти, сусідом, учасником місцевої громади. У новому середовищі необхідно фактично заново вибудовувати частину соціальної ідентичності [6].

Психологічно складним може бути й саме усвідомлення статусу «переміщеної особи». Людина може не хотіти, щоб її сприймали лише через статус ВПО. У такому випадку надмірна орієнтація соціальної підтримки винятково на «потреби ВПО» може ненавмисно закріплювати образ людини як пасивного отримувача допомоги. Значно продуктивнішим є підхід, за якого внутрішньо переміщена особа розглядається як активний суб'єкт власного життя, здатний приймати рішення, використовувати наявні ресурси та брати участь у житті громади.

На необхідність ресурсного підходу до адаптації ВПО звертає увагу Т. Погуляйло. Дослідниця наголошує, що успішність адаптації залежить від наявності соціальних ресурсів, серед яких особливе значення для людей похилого віку та осіб з інвалідністю мають медичні та соціальні послуги [7, с. 45]. Такий підхід дозволяє розглядати психологічну адаптацію не лише як внутрішній процес, що відбувається «всередині» особистості, а як результат взаємодії людини з її соціальним середовищем. Саме соціальне оточення може стати як ресурсом, так і додатковим джерелом психологічного напруження. Якщо переміщена особа зустрічає розуміння, прийняття та готовність до взаємодії, процес адаптації значно полегшується. Якщо ж людина стикається з упередженнями, соціальною дистанцією або конфліктами, її відчуття ізоляції може посилюватися.

Проблема ставлення приймаючого суспільства до ВПО також має психологічний вимір. Так, дослідження В. Мяленко засвідчило, що в українському суспільстві формувалися різні типи ставлення до внутрішньо переміщених осіб, у тому числі сприйняття їх як біженців, переселенців, «ідейних», авантюристів або людей, які прагнуть отримати вигоду [8, с. 63]. Хоча зазначене дослідження проводилося на попередньому етапі внутрішнього переміщення, воно демонструє важливість соціальних уявлень про ВПО для їхнього психологічного самопочуття.

Особливої уваги потребують посттравматичні прояви. Особи, які безпосередньо перебували в зоні бойових дій, пережили обстріли, окупацію, насильство або втрату близьких, можуть мати підвищений ризик виникнення посттравматичних симптомів. До них можуть належати повторне переживання травматичної події, нав'язливі спогади, нічні кошмари, уникання ситуацій або місць, які нагадують про травму, підвищена збудливість, дратівливість, тривожність та емоційне відсторонення [9, с. 230]. Однак навіть за наявності травматичного досвіду психологічна реакція людини може бути різною. Одні люди потребують професійної психотерапевтичної допомоги, інші поступово відновлюються завдяки підтримці сім'ї, друзів, громади та власним психологічним ресурсам.

Отже, ефективна система допомоги має передбачати різні рівні підтримки від базової психологічної допомоги до спеціалізованого лікування. У цьому контексті важливим є поняття життєстійкості або психологічної резильєнтності, які доцільно розуміти не як здатність людини «не відчувати» негативних емоцій, а як здатність зберігати або поступово відновлювати здатність діяти, приймати рішення, підтримувати соціальні зв'язки та будувати плани навіть за складних обставин. Перспективним напрямом подальших досліджень є вивчення особливостей психологічної адаптації залежно від тривалості перебування у новому середовищі, ролі життєстійкості та особистісних ресурсів у процесі відновлення. Особливо актуальним є проведення емпіричних досліджень серед ВПО в українських територіальних громадах, що дозволило б не лише описувати психологічні труднощі, а й визначати конкретні чинники, які сприяють успішній адаптації та психологічному благополуччю переміщених осіб.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Організація Об'єднаних Націй в Україні. Три роки повномасштабної війни: гуманітарна допомога залишається порятунком для мільйонів. 2025. URL: https://lnk.ua/41YQObaeI

2. Плескач Б. В., Уркаєв В. С. Особливості психотерапевтичних стосунків з внутрішньо переміщеними особами. *Актуальні проблеми психології. Консультативна психологія та психотерапія.* 2015. Вип. 11. Ч. 3. С. 74–95. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/711276/1/Pleskach_Urkaev2015.pdf

3. Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій: метод. посібник / З. Г. Кісарчук, Я. М. Омельченко, Г. П. Лазос, Л. І. Литвиненко, Царенко Л. Г.; за ред. З. Г. Кісарчук. Київ : ТОВ "Видавництво "Логос". 2015. 207 с. URL: https://lnk.ua/tBl5T5XTE

4. Теркулова І, Литвиненко О., Миколенко Н. Психологічні прояви стресу, депресії та тривоги у внутрішньо переміщених осіб. *Слобожанський науковий вісник. Серія: Психологія.* 2025. Вип 2. С. 162–168. URL: https://journals.spu.sumy.ua/index.php/psy/article/view/896/846

5. Андрущенко В., Дрозд О. Психологічні аспекти емоційного стану внутрішньо переміщених осіб. *Вісник Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука. Серія: Педагогіка та психологія.* 2026. №1. С. 9–16. URL: https://journals. megu.rovno.ua/index.php/ped-psyh/article/view/177/169

6. Газізова О. Трансформація ідентичностей внутрішньо переміщених осіб у процесі їх соціокультурної адаптації та інтеграції у нові територіальні громади. *Українознавство.* 2019. №4(73). С. 83–96. URL: https://journal.ndiu.org.ua/article/view/188243

7. Погуляйло Т. О. Ресурсний підхід у дослідженні адаптації внутрішньо переселених осіб у приймаючих громадах України. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* 2021. №1(49). С. 44–50. URL: https://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/232817

8. Мяленко В. В. Особливості ставлення українців до внутрішньо переміщених осіб. *Проблеми політичної психології.* 2016. Вип. 4(18). С. 61–74.

9. Челомбітко Н., Астремська І. Стресові розлади у внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану. *Габітус.* 2024. Вип. 67. С. 229–232. URL: https://habitus.od.ua/journals/2024/67-2024/39.pdf

УДК 159.922.8:159.942

Олена Іванова
(Ізмаїл, Україна)

СІМЕЙНИЙ КОНФЛІКТ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ТРИВОЖНОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

У статті здійснено теоретичний аналіз впливу сімейних конфліктів на процес формування та деструктивної трансформації тривожності в підлітковому віці. Висвітлено психологічні механізми переходу ситуативної тривоги у стійкий особистісний тривожний стан під впливом несприятливого сімейного мікроклімату та деструктивних стилів виховання. Визначено базові напрямки психопрофілактичної роботи з метою мінімізації психоемоційних порушень у підлітків.

Ключові слова: *сімейний конфлікт, тривожність, підлітковий вік, деструктивне виховання, ситуативна тривожність, особистісна тривожність, психологічна безпека.*

The article provides a theoretical analysis of the impact of family conflicts on the process of formation and destructive transformation of anxiety in adolescence. Psychological mechanisms of transition of situational anxiety into a persistent personal anxious state under the influence of an unfavorable family microclimate and destructive parenting styles are highlighted. Basic directions of psychoprophylactic work aimed at minimizing psycho-emotional disorders in adolescents are identified.

Key words: *family conflict, anxiety, adolescence, destructive parenting, situational anxiety, personal anxiety, psychological safety.*

Сучасний етап розвитку суспільства відзначається високим рівнем соціально-економічної нестабільності, психоемоційного напруження та системних викликів, які безпосередньо позначаються на функціонуванні інституту сім'ї. Сім'я як первинний осередок соціалізації відіграє вирішальну роль у формуванні гармонійної особистості, задоволенні її базових потреб у безпеці, прийнятті та емоційній підтримці. Проте зростання частоти міжособистісних суперечностей, системних деструкцій та сімейних конфліктів перетворює сімейне середовище із джерела захисту на чинник хронічного психологічного стресу [1, с. 45].

Особливо вразливою до впливу сімейного неблагополуччя є діти підліткового віку. Підлітковий вік є онтогенетично складним, сенситивним та кризовим періодом розвитку особистості, що супроводжується якісною перебудовою самосвідомості, бурхливими фізіологічними змінами та підвищеною емоційною лабільністю. Зазначені вікові особливості в поєднанні з деструктивним сімейним мікрокліматом створюють підґрунтя для виникнення глибоких психоемоційних розладів, провідне місце серед яких посідають тривожні стани [3, с. 88]. На мою думку у зв'язку з цим виникла нагальна потреба детального теоретичного обґрунтування деструктивного впливу сімейного конфлікту на формування тривожності в підлітковому віці.

Проблема сімейних взаємин та їхнього впливу на психічний розвиток дитини посідає центральне місце у працях багатьох провідних українських та зарубіжних науковців. Теоретичні засади функціонування сім'ї та її кризових станів висвітлено у роботах Т. Титаренко, С. Максименко, Т. Яценко, О. Савченко [2, с. 112; 7, с. 45]. Питання природи, генези та структури тривожності розглядали Ч. Спілбергер, Дж. Боулбі, А. Бек та Е. Еріксон [9, с. 34; 12, с. 102].

У роботі українських дослідників акцентується увага на тому, що саме сімейний конфлікт діє як системний тригер, що руйнує базове відчуття безпеки підлітка. За даними О. Романової, деструктивні сімейні стосунки призводять до дезорганізації емоційної сфери

дитини, формування заниженої самооцінки та хронізації ситуативної тривоги [5, с. 102]. Попри наявність численних робіт, механізми безпосередньої трансформації сімейної напруги у стійкі особистісні риси тривожності саме в умовах сучасних соціально-психологічних трансформацій потребують подальшого поглибленого системного узагальнення.

Сімейний конфлікт є складним психологічним явищем, що виникає в результаті зіткнення протилежно спрямованих інтересів, цінностей, та настанов між членами родини. У науковій літературі виокремлюють декілька основних форм сімейного неблагополуччя: відкриті конфлікти (скандали, з'ясування стосунків у присутності дітей, фізична або вербальна агресія) та приховані конфлікти (емоційна холодність, відсутність довіри, «мовчазний протест», пасивна агресія) [4, с. 15].

Для підлітка однаково деструктивними є як відкриті, так і приховані конфлікти батьків. При відкритих конфліктах підліток стає мимовільним свідком або навіть «інструментом» маніпуляцій у подружніх конфліктів. Це викликає у нього гостре почуття провини, страх розпаду родини та лояльнісну колізію (необхідність обирати між батьком і матір'ю). При прихованій конфліктності у родині панує атмосфера постійного напруження, неочевидної загрози та емоційного відчуження, що є основою для формування невпевненості в собі та хронічного очікування небезпеки [4, с. 18].

Деструктивні стилі виховання, що супроводжують сімейні конфлікти, аналізуються в роботах О. Савченко та зарубіжних концепціях батьківського відношення (Дж. Боулбі, Д. Баумрінд). До них належать:

– домінуюча гіперопіка, яка полягає в надмірному контролі, що обмежує самостійність підлітка та формує відчуття власної безпорадності;

– емоційне відкидання, що проявляється в ігноруванні потреб підлітка, відсутності тепла та емпатії, що призводить до формування глибокого комплексу неповноцінності;

– жорстоке поводження, яке передбачає застосування покарань, що руйнує самоповагу дитини;

– суперечливе виховання, що характеризується різноманітністю та нестабільністю вимог з боку батьків, коли за один і той самий вчинок дитину можуть покарати або похвалити залежно від настрою дорослих [6, с. 14; 10, с. 110].

У психологічній науці розмежовують поняття «тривога» як реакція на конкретну ситуацію загрози та «тривожність» як стійка індивідуальна психологічна властивість особистості, що виявляється у схильності сприймати широкий спектр ситуацій як загрозливі [12, с. 250]. Підлітковий вік характеризується природним підвищенням рівня емоційної збудливості. Проте в умовах нормативно функціонуючої сім'ї ця збудливість компенсується відчуттям підтримки та безпеки.

В умовах сімейного конфлікту виникає порушення процесу формування ідентичності підлітка (в термінології Е. Еріксона). Замість того, щоб спрямовувати внутрішні ресурси на пізнавальний розвиток, самовизначення та побудову конструктивних взаємин з однолітками, підліток змушений витрачати психоемоційну енергію на адаптацію до непередбачуваної поведінки батьків [11, с. 88].

Систематичний вплив сімейної напруги запускає складний процес онтогенетичної трансформації тривожності підлітка, який розгортається послідовно через кілька взаємопов'язаних фаз. На первинному етапі виникає ситуативна тривога, яка є безпосередньою реакцією на конкретній сімейний скандал чи емоційну холодність з боку батьків. Якщо ці несприятливі чинники зберігаються, спостерігається генералізація тривоги, коли стан неспокою та постійного очікування біди виходить за межі родини та поширюється на інші ключові сфери життєдіяльності підлітка, зокрема на шкільне навчання, взаємини з однолітками та рівень самооцінки. У результаті це призводить до закріплення тривожності вже як стійкої особистісної риси, що виражається у постійній внутрішній напрузі, підвищеній сором'язливості, страху припуститися помилки та

хронічному очікуванні негативної оцінки з боку оточення [7, с. 80].

Тривожність підлітка, сформована під впливом сімейного конфлікту, рідко залишається тільки внутрішнім переживанням. Вона має тенденцію екстерналізуватися через поведінкові порушення або інтерналізуватися у вигляді соматоформних розладів [4, с. 119].

Соматичний рівень прояву тривожності включає психосоматичні розлади (головні болі, порушення сну, розлади травлення, кардіопатії), які виступають своєрідним «захисним механізмом» підсвідомості, спробою привернути увагу батьків та припинити їхній конфлікт через хворобу дитини.

Поведінковий рівень прояву включає дві протилежні стратегії:

1. Пасивно-захисна поведінка: замкненість, уникнення контактів, шкільна дезадаптація, виникнення страху перед публічними виступами;

2. Агресивно-демонстративна поведінка: спалахи гніву, девіантна поведінка, вживання психоактивних речовин як спосіб глушіння постійного душевного болю та тривоги [8, с. 55].

З огляду на деструктивний характер впливу сімейних конфліктів на психіку підлітка, виникає необхідність створення комплексної системи психопрофілактичної та корекційної допомоги. Практична діяльність психолога має охоплювати три основні напрямки, такі як:

1. Робота з батьками – усвідомлення батьками деструктивного впливу суперечностей, оптимізація стилів виховання, навчання навичкам ненасильницького спілкування та розв'язання конфліктів.

2. Робота з підлітком – зниження рівня особистісної та ситуативної тривожності, формування навичок саморегуляції (дихальні вправи, арт-терапія, когнітивно-поведінкові техніки), підвищення самооцінки.

3. Шкільне середовище – створення сприятливого, безконфліктного освітнього простору, реалізація тренінгів комунікативної компетенції та стресостійкості.

Ми можемо зробити висновок, що сімейний конфлікт виступає потужним деструктивним чинником, що порушує психологічну безпеку дитина в підлітковому віці та перешкоджає його гармонійному розвитку. Механізм впливу сімейного конфлікту на підлітка полягає у систематичному руйнуванні відчуття прихильності, генералізації ситуативної тривоги та її трансформації у стійку особистісну тривожність. На нашу думку, виявлення специфічних проявів тривожності у підлітків вимагає обов'язкового урахування сімейного контексту та стилів батьківського виховання.

Результати теоретичного аналізу створюють методологічне підґрунтя для розробки та проведения подальшого емпіричного дослідження особистісної та шкільної тривожності підлітків у конфліктних сім'ях.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Власова О. І. Педагогічна психологія : навч. посібник. Київ : Либідь, 2012. 400 с.

2. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ : Радянська школа, 1989. 608 с.

3. Максименко С. Д. Загальна психологія : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2018. 456 с.

4. Потапчук Є. М. Психологія сімейного неблагополуччя та дезадаптації підлітків. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2016. 240 с.

5. Романова О. В. Вплив сімейних взаємин на формування особистості підлітка. *Актуальні проблеми психології*. 2019. Т. 5, Вип. 12. С. 101–108.

6. Савченко О. В. Психологічні особливості підліткової тривожності в умовах сімейної деструкції. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Психологія*. 2020. Вип. 68. С. 14–20.

7. Титаренко Т. М. Психологія особистості в умовах життєво-практичних криз. Київ : Либідь, 2012. 304 с.

8. Яценко Т. С. Основні проблеми практичної психології. Київ : Академвидав, 2015. 280 с.
9. Beck A. T. Cognitive Therapy of Anxiety Disorders: Science and Practice. New York : Guilford Press, 2010. 338 p.
10. Bowlby J. Attachment and Loss: Vol. 3. Loss: Sadness and Depression. New York : Basic Books, 1980. 472 p.
11. Erikson E. H. Identity: Youth and Crisis. New York : W. W. Norton & Company, 1994. 336 p.
12. Spielberger C. D. Anxiety: Current Trends in Theory and Research. New York : Academic Press, 2012. 250 p.

Науковий керівник: кандидат філософських наук, доцент Запорожченко О. В.

УДК 159.9:378.1:005

Лідія Клименко
(Умань, Україна)

ПСИХОЛОГІЧНІ РЕСУРСИ СТУДЕНТІВ У СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ОСВІТНІМ СЕРЕДОВИЩЕМ: ЕМПІРИЧНІ ОРІЄНТИРИ ДЛЯ МЕНЕДЖМЕНТУ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті розглянуто психоемоційний стан студентів як психологічно та управлінськи значущий компонент функціонування закладу вищої освіти. На основі емпіричного дослідження 50 студентів факультету менеджменту Уманського національного університету визначено взаємозв'язки тривожності, фрустрації, емоційного інтелекту, резильєнтності та соціально-психологічної адаптації, а також обґрунтовано організаційні орієнтири для побудови ресурсно-диференційованої системи підтримки студентів.

Ключові слова: *психоемоційний стан, студенти, освітнє середовище, менеджмент освіти, емоційний інтелект, резильєнтність, соціально-психологічна адаптація.*

The article examines students' psycho-emotional state as a psychologically and managerially significant component of higher education institution functioning. Based on an empirical study of 50 management students at Uman National University, relationships between anxiety, frustration, emotional intelligence, resilience and socio-psychological adaptation are identified, and organizational guidelines for a resource-differentiated student support system are substantiated.

Key words: *psycho-emotional state, students, educational environment, education management, emotional intelligence, resilience, socio-psychological adaptation.*

Сучасний заклад вищої освіти є не лише освітньою, а й організаційною системою, результативність якої залежить від здатності студентів навчатися, адаптуватися до змін, підтримувати продуктивну взаємодію та відновлюватися після навантаження. В умовах воєнного стану, цифровізації, змішаного навчання й інформаційної насиченості психоемоційний стан студентів стає не тільки предметом психологічного аналізу, а й важливим орієнтиром для менеджменту освітнього середовища.

Психологічна безпека освітнього середовища пов'язана з якістю взаємодії, зрозумілістю вимог, передбачуваністю комунікації та доступністю підтримки [2]. Дослідження стресостійкості й адаптації студентів показують значення особистісних ресурсів у подоланні навчальних і соціальних труднощів [1; 4]. Водночас дистанційний або змішаний формат не варто апріорі трактувати як негативний чинник: його психологічне

значення залежить від способу організації навчання, ресурсів студента та характеру академічної комунікації [3].

Для менеджменту особливо продуктивним є ресурсний підхід. Резильєнтність у міждисциплінарному контексті пов'язують зі здатністю систем зберігати функціональність, адаптуватися та відновлюватися після порушень [6]. Тому доцільно ставити питання не лише про індивідуальну «стійкість» студента, а й про те, які управлінські рішення підтримують адаптаційні ресурси та не створюють зайвого організаційного напруження.

У дослідженні взяли участь 50 студентів факультету менеджменту Уманського національного університету: 28 студентів денної та 22 заочної форми навчання віком 17–25 років. Дизайн був поперечним, неекспериментальним і кореляційним. Використано методику «Самооцінка психічних станів» Г. Айзенка, методику емоційного інтелекту Н. Холла, CD-RISC-10 та методику соціально-психологічної адаптації К. Роджерса – Р. Даймонд. Статистичне опрацювання у SPSS 20.0 включало описову статистику та кореляційний аналіз Пірсона.

Середні значення тривожності (M = 11,46; SD = 4,10), фрустрації (M = 10,94; SD = 4,30), агресивності (M = 10,60; SD = 3,12) та ригідності (M = 10,60; SD = 2,93) відповідали середньому рівню. Водночас індивідуальний розподіл засвідчив неоднорідність вибірки: високий рівень тривожності виявлено у 28,0 % респондентів, фрустрації – у 24,0 %, агресивності – у 10,0 %, ригідності – у 12,0 %. Отже, орієнтація лише на групові середні може приховувати студентів із підвищеною потребою у підтримці.

Таблиця 1. Описова статистика основних психологічних показників (n=50)

Показник	M	Me	SD	Min	Max
Тривожність	11,46	11,00	4,10	4,00	19,00
Фрустрація	10,94	12,00	4,30	2,00	18,00
Агресивність	10,60	11,00	3,12	4,00	19,00
Ригідність	10,60	10,00	2,93	4,00	16,00
Емоційна обізнаність	-0,24	0,00	8,82	-16,00	15,00
Управління емоціями	-0,76	-1,00	9,68	-17,00	18,00
Самомотивація	0,12	0,00	9,16	-15,00	16,00
Емпатія	-1,22	0,00	8,50	-16,00	15,00
Розпізнавання емоцій інших	-0,78	-0,50	8,40	-14,00	16,00
Інтегративний EI	-2,88	-1,50	41,77	-74,00	75,00
Резильєнтність	21,18	19,50	7,92	7,00	37,00
Адаптація, %	53,63	54,65	13,60	27,08	85,05
Самоприйняття, %	63,02	63,64	12,47	35,71	87,72
Прийняття інших, %	54,82	56,96	15,50	18,18	85,29
Емоційний комфорт, %	53,84	53,67	14,59	24,39	81,40
Інтернальність, %	59,11	59,06	12,78	35,53	89,15
Домінування, %	52,07	51,32	14,74	28,57	85,71

Найбільш виразним ресурсним ризиком виявився рівень резильєнтності. Середній показник CD-RISC-10 становив M = 21,18 (SD = 7,92; Me = 19,50). Низький рівень мали 24,0 % студентів, нижчий за середній – 30,0 %, середній – 20,0 %, вищий за середній – 10,0 %, високий – 16,0 %. Таким чином, 54,0 % вибірки мали низький або нижчий за середній рівень резильєнтності. Це не є підставою характеризувати студентів як психологічно «нестійких», але вказує на актуальність розвитку ресурсів відновлення, психологічної гнучкості та саморегуляції.

Порівняння студентів денної та заочної форм не виявило статистично значущих відмінностей за тривожністю ($p = 0,952$), фрустрацією ($p = 0,619$), агресивністю ($p = 0,131$), ригідністю ($p = 0,937$), інтегративним емоційним інтелектом ($p = 0,598$), резильєнтністю ($p = 0,412$) та адаптацією ($p = 0,712$). У межах цієї вибірки форма навчання сама по собі не

стала статистично виразним фактором диференціації. Тому організаційно доцільніше сегментувати підтримку за актуальними потребами та ресурсним профілем, а не лише за адміністративною ознакою форми навчання.

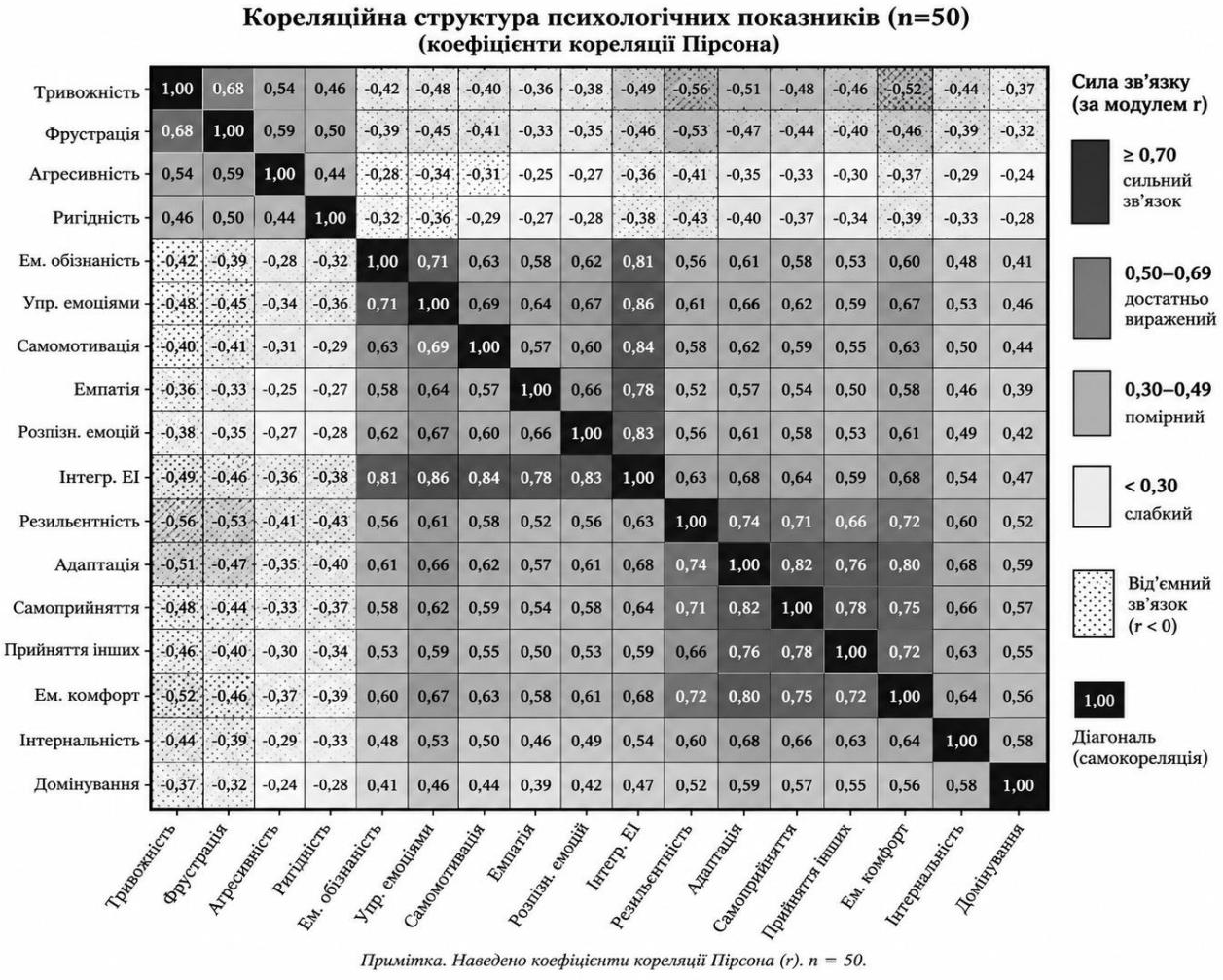


Рис. 1. Теплова карта кореляцій між основними психологічними показниками

Кореляційний аналіз показав, що тривожність обернено пов'язана з резильєнтністю ($r = -0{,}676$; $p < 0{,}001$), адаптацією ($r = -0{,}632$; $p < 0{,}001$) та інтегративним емоційним інтелектом ($r = -0{,}585$; $p < 0{,}001$). Емоційний інтелект позитивно корелює з резильєнтністю ($r = 0{,}672$; $p < 0{,}001$) та адаптацією ($r = 0{,}750$; $p < 0{,}001$), а найсильніший зв'язок установлено між резильєнтністю та адаптацією ($r = 0{,}800$; $p < 0{,}001$). Отже, емоційний інтелект, резильєнтність і соціально-психологічна адаптація утворюють взаємопов'язаний ресурсний комплекс. Кореляційний характер дослідження не дозволяє тлумачити ці зв'язки як причинні.

Результати дають підстави запропонувати ресурсно-диференційовану модель підтримки студентів: універсальна профілактика → раннє виявлення підвищеного напруження → коротке оцінювання потреб і ресурсів → цільова ресурсна підтримка → професійне спрямування. Така модель не є діагностичною системою. Її завдання – створити зрозумілий маршрут допомоги та забезпечити своєчасне реагування без стигматизації студента.

Універсальна профілактика може включати психоосвітні модулі з емоційної саморегуляції, управління стресом, планування навантаження та культури звернення по допомогу. Цільова підтримка – тренінги резильєнтності й комунікації, консультації психолога, наставництво та заходи соціальної інтеграції. Професійне спрямування необхідне тоді, коли потреба студента виходить за межі компетенцій викладача, куратора

або університетської психологічної служби. Практики підтримки психічного здоров'я в організаціях також підкреслюють доцільність поєднання профілактики, оцінювання ризиків, ресурсної підтримки та організаційних інтервенцій [5; 7].

Важливим напрямом є менеджмент освітніх змін. Для студента виснажливою може бути не лише сама зміна формату, розкладу чи способу оцінювання, а насамперед її непередбачуваність. Тому психологічно чутливе управління передбачає єдині канали офіційної інформації, мінімізацію суперечливих інструкцій, завчасне повідомлення про зміни, зрозумілі дедлайни та можливість отримати уточнення. Це управлінські рішення, але вони впливають на суб'єктивне відчуття контрольованості ситуації та можуть зменшувати зайве організаційне напруження.

Ефективність системи підтримки доцільно оцінювати не тільки за кількістю проведених заходів, а й за поінформованістю студентів про доступні сервіси, доступністю звернення, суб'єктивною корисністю підтримки, участю у профілактичних програмах та агрегованою динамікою психоемоційного благополуччя. При цьому психологічні дані не повинні використовуватися як інструмент адміністративного тиску. Ролі також мають бути розмежовані: викладач забезпечує підтримувальну комунікацію, психолог здійснює професійну психологічну роботу, адміністрація створює організаційні умови та ресурси.

Обмеження дослідження пов'язані з невеликим обсягом вибірки, участю студентів одного факультету одного університету та кореляційним дизайном. Освітні зміни й соціально-політична невизначеність розглядалися як актуальний контекст, а не як експериментально контрольовані змінні. Подальші дослідження доцільно проводити на більших багатопрофільних вибірках із повторними вимірюваннями та апробацією запропонованої моделі.

Отже, психоемоційний стан студентів є одночасно психологічною та управлінською проблематикою. За середніх групових показників у частини студентів виявлено високі рівні тривожності й фрустрації, а 54 % респондентів характеризувалися низьким або нижчим за середній рівнем резильєнтності. Відсутність статистично значущих відмінностей між денною та заочною формами за основними показниками обґрунтовує доцільність диференціації підтримки за потребами, а не лише за формою навчання.

Виявлений ресурсний комплекс «емоційний інтелект – резильєнтність – соціально-психологічна адаптація» може слугувати орієнтиром для психологічної та організаційної роботи. Для менеджменту вищого навчального закладу перспективним є поєднання профілактики, раннього виявлення, ресурсної підтримки, професійного спрямування та психологічно чутливого менеджменту змін. Такий підхід дозволяє розглядати благополуччя студентів не як окремий сервіс, а як складову стійкості та якості освітньої організації.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Афанасенко Л., Мартинюк І., Омельченко Л., Шамне А., Шмаргун В., Яшник С. Психологія стресостійкості студентської молоді : монографія / за заг. ред. В. Шмаргуна. Київ : Видавничий центр НУБіП України, 2018. 198 с.

2. Байдик В. В., Гопкало Ю. П., Корнієнко І. О., Лунченко Н. В., Луценко Ю. А., Мороз Р. А., Саврасов М. В. Психологічна безпека освітнього середовища: методи, технології, шляхи формування : практичний посібник. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2024. 134 с.

3. Вінс В., Прудкай Ю. В., Кузьменко Т. В. Психологічні особливості адаптації студентської молоді в умовах воєнного стану та дистанційної форми навчання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія.* 2023. Вип. 4. С. 56–61.

4. Дідух М. М. Проблеми й основні напрями адаптації студентів до умов навчання в закладах вищої освіти. *Юридична психологія.* 2019. Т. 25, № 2. С. 61–69. DOI: 10.33270/03192502.61.

5. Карамушка Л. М., Креденцер О. В., Терещенко К. В. Технології забезпечення психічного здоров'я та благополуччя освітнього персоналу в умовах війни та післявоєнного відновлення : монографія / за ред. Л. М. Карамушки. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2024.

6. Лігоненко Л. О., Андрійчук В. А. Резильєнтність в економічному контексті: аналіз світових трендів та перспективи наукових досліджень. *Стратегія економічного розвитку України.* 2023. № 52. С. 16–37.

7. Методики дослідження психічного здоров'я та благополуччя персоналу організацій : психологічний практикум / Л. М. Карамушка, О. В. Креденцер, К. В. Терещенко та ін. ; за ред. Л. М. Карамушки. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2023. 76 с.

УДК 159.923:316.6

Людмила Панкова
(Одеса, Україна)

ФЕНОМЕН ПОДВІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ВИМУШЕНИХ МІГРАНТІВ В УМОВАХ ТРИВАЛОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

У статті розглядається феномен «подвійної адаптації» як стійкого психологічного стану українських вимушених мігрантів в умовах тривалої невизначеності. Окреслено дослідницький та практичний потенціал запропонованого конструкту для розробки нових форм психологічної підтримки мігрантів, орієнтованих на стабільне функціонування в умовах збереженої двоїстості.

Ключові слова: *вимушена міграція, подвійна адаптація, тривала невизначеність, ідентичність, акультурація, психологічна підтримка.*

The article examines the phenomenon of «double adaptation» as a stable psychological state of Ukrainian forced migrants under conditions of protracted uncertainty. The research and practical potential of the proposed construct is outlined for developing new forms of psychological support for migrants, focused on stable functioning under conditions of preserved duality.

Keywords: *forced migration, double adaptation, protracted uncertainty, identity, acculturation, psychological support.*

У психології міграції наразі складається ситуація, коли життєва реальність людей випереджає мову науки, якою її слід описувати. Поняття «подвійної адаптації» поки не має статусу класичної категорії в академічному тезаурусі, проте воно напрочуд точно вловлює те, що щодня переживають мільйони людей у затяжних кризах, пов'язаних з адаптаційними процесами. У цій статті ми пропонуємо розгорнути цей концепт, показавши його великий описовий, дослідницький і практичний потенціал, зокрема, на прикладі досвіду українських вимушених мігрантів, чиє життя вже не перший рік розділене між новим середовищем перебування і живим нерозірваним зв'язком із домом.

Феномен подвійної адаптації в контексті вимушеної міграції і тривалої невизначеності описує ситуацію, за якої особа змушена одночасно вбудовуватися у нове середовище і зберігати психологічну готовність до повернення в середовище попереднє – тобто фактично утримувати дві паралельні системи адаптаційних завдань, кожна з яких вимагає власного ресурсу уваги, ідентифікації та планування майбутнього. Теоретично цей стан виникає там,

де міграція не супроводжується остаточним розривом зв'язку з країною походження і водночас не має чіткого горизонту завершення: людина не може повністю відпустити стару реальність, бо повернення залишається реальною можливістю, і через це не може також повністю зануритися в нове соціокультурне середовище.

У класичних моделях міграційної адаптації подібна двоїстість зазвичай розглядалася як тимчасова перехідна фаза, що з часом розв'язується або на користь інтеграції, або на користь реміграції. Ситуація ж, коли ця невизначеність триває роками без ознак вирішення, теоретично осмислена значно гірше.

Саме такою є ситуація українських вимушених мігрантів станом на вересень 2026 р. З моменту повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р. минуло вже понад чотири з половиною роки – термін, який виходить далеко за межі того, що зазвичай розуміється під тимчасовим переміщенням. Водночас перспектива завершення війни залишається невизначеною, а разом з нею – і питання повернення. У цих умовах адаптаційна поведінка мігрантів набуває специфічної, суперечливої форми: людина вивчає мову країни перебування, шукає роботу, облаштовує житло, будує соціальні зв'язки – і водночас продовжує стежити за новинами з дому, підтримувати ідентифікацію з українським контекстом, відкладати рішення, які означали б остаточне вкорінення (купівля житла, зміна громадянства, повна професійна переорієнтація). Ця подвійність не є, на нашу думку, ознакою нерішучості чи незавершеного адаптаційного процесу в класичному розумінні, вона є раціональною психологічною відповіддю на об'єктивно нерозв'язану ситуацію, і тому потребує окремого теоретичного осмислення, відмінного від моделей, розрахованих на кризи з передбачуваним завершенням.

Поняття «подвійна адаптація» як самостійний теоретичний конструкт у західній психології сформувалося не одразу – воно виникало на перетині кількох дослідницьких традицій, кожна з яких підходила до проблеми одночасного перебування людини «тут і там» зі свого боку.

Найближче до цієї проблематики підійшов Джон Беррі, чия модель акультурації десятиліттями залишається базовою для розуміння того, як мігрант узгоджує стосунки з культурою походження і культурою прийому. У пізніших роботах Беррі прямо вживає термін «подвійна залученість», маючи на увазі одночасне підтримання зв'язку з обома культурними системами, і зазначає, що саме така стратегія, а не однобічна асиміляція чи ізоляція, має найвищу адаптивну цінність – психологічно, соціокультурно та в міжкультурній взаємодії [9]. Показово, що сам Беррі формулює це не як перехідний стан, а як стійку, психологічно виправдану позицію, що прямо суперечить уявленню про подвійність як незавершену адаптацію.

Іншу лінію розробила Полін Босс, чия теорія амбівалентної втрати виникла з клінічної роботи із сім'ями зниклих безвісти і згодом була поширена на досвід міграції. Босс описує стан, коли об'єкт прив'язаності – людина, дім, звична роль – фізично відсутній, але психологічно залишається присутнім, і саме ця незавершеність позбавляє людину можливості завершити роботу горя за звичною логікою. Амбівалентна втрата виникає навіть за добровільної міграції просто через сам факт розділеності між «тут» і «там» [10]. Для нашої теми принципово важливо, що Босс наполягає на тому, що така втрата в принципі не піддається класичному завершенню, а вимагає навчитися жити з нею.

Третій напрям, соціально-антропологічний, пов'язаний із концепцією транснаціоналізму. Лінда Баш, Ніна Глік Шіллер і Крістіна Санктон Блан у своїй програмній роботі «Nations unbound» показали, що частина мігрантів взагалі не проходить класичного шляху від емігранта до іммігранта, а натомість вибудовує стійке існування одразу в кількох національних полях – соціальному, економічному, політичному, не обираючи остаточно жодного з них [8]. Пізніше Пеггі Левітт і Ніна Глік Шіллер сформулювали поняття транснаціонального соціального поля, наголошуючи, що одночасність належності є не аномалією, а нормальним способом існування значної частини сучасних мігрантів [12]. Це

дає теоретичну підставу розглядати подвійну адаптацію як раціональну відповідь на об'єктивно транснаціональну структуру життя.

Ще один внесок в дослідження проблематики подвійної адаптації належить Мухаммаду Анвару, який показав на матеріалі пакистанської спільноти у Великій Британії, як намір тимчасового перебування поступово перетворюється на постійне проживання, тоді як риторика й самовідчуття тимчасовості лишаються майже незмінними роками й навіть поколіннями [7]. Це дослідження важливе саме тому, що воно емпірично фіксує розрив між об'єктивною тривалістю перебування і суб'єктивним відчуттям незавершеності – саме той розрив, який, на нашу думку, лежить в основі подвійної адаптації українських мігрантів.

Нарешті, у клінічній психології сім'ї істотний внесок зробила Селія Фаліков, яка ввела поняття емоційного транснаціоналізму для опису того, як мігранти утримують емоційну прив'язаність і активну участь у житті родини й спільноти походження, попри фізичну віддаленість і навіть всупереч рокам, проведеним в новій країні [11]. Фаліков наполягає, що терапевтична робота з такими сім'ями має виходити не з логіки «або тут, або там», а з визнання того, що подвійна належність – це нова норма родинного досвіду, яку варто підтримувати, а не намагатися «вилікувати».

Разом ці п'ять напрямів формують теоретичне поле, у якому подвійна адаптація постає не як тимчасова дезорганізація психіки мігранта, а як окрема, стійка конфігурація адаптаційних механізмів – з власною логікою, ресурсами й ризиками, які потребують окремого емпіричного вивчення саме на матеріалі тривалих, невизначено завершуваних криз, до яких належить і повномасштабна війна в Україні.

На відміну від західної традиції, де проблема подвійної адаптації здебільшого осмислювалася через окремі теоретичні конструкти (акультурація, амбівалентна втрата, транснаціоналізм), українська психологія міграції до 2022 р. розвивалася переважно як прикладна дисципліна, орієнтована на практичну допомогу конкретним групам мігрантів.

Орієнтиром для вітчизняних дослідників міграційної психології є навчальний посібник Миколи Слюсаревського та Олени Блінової «Психологія міграції» [5]. У цій роботі закладено понятійний апарат, яким користується більшість пізніших досліджень: міграційна поведінка розглядається не як одноразовий акт, а як процес соціальної ідентифікації, що розтягується в часі й супроводжується постійним переформатуванням уявлення людини про належність до групи. Це дає підстави розглядати подвійність ідентифікаційних процесів не як виняток, а як закладену в саму структуру міграційного досвіду можливість.

Практичний вимір цієї проблеми розкрила Галина Лазос у розділі, присвяченому психологічній допомозі внутрішньо переміщеним особам на прикладі роботи з переселенцями з Криму [4]. Хоча йдеться про внутрішню, а не зовнішню міграцію, її спостереження важливі саме тому, що фіксують типовий психологічний малюнок, який пізніше, уже в масовому масштабі, відтворився серед вимушених мігрантів за кордоном: людина одночасно намагається облаштувати нове життя і психологічно тримає зв'язок зі втраченим домом, не даючи собі права остаточно змиритися з розривом.

Ганна Громова у дисертаційному дослідженні розробила поняття толерантності до невизначеності як окремого чинника трансформації травматичного досвіду особистості [1]. Подвійна адаптація – це, по суті, і є тривале існування в умовах невизначеності, коли людина не може ані остаточно інтегруватися, ані остаточно повернутися. Громова показує, що здатність витримувати цю невизначеність без руйнівних наслідків для психіки є не базовою властивістю, а ресурсом, що можна розвивати, і це відкриває перспективу для практичної роботи саме з мігрантами, які роками перебувають у невизначеному стані і статусі.

Найближче до власне феномену подвійної адаптації підійшли Олена Завгородня та Олена Краєва, які проаналізували психологічні проблеми осіб, вимушено переміщених унаслідок російської агресії, і описали типову для цієї групи кризу ідентичності, яка за несприятливого перебігу призводить до формування псевдоідентичності, тобто зовнішньо адаптивної, але внутрішньо не інтегрованої форми самовизначення [2]. Олена Краєва вже

на матеріалі осіб, переміщених з окупованої території України, показала, що розрив між «старою» і «новою» ідентичністю не завжди долається лінійно й нерідко застигає в проміжній, роздвоєній формі [3]. Саме цю «застиглу двоїстість» ми пропонуємо розглядати як психологічний субстрат подвійної адаптації.

Дослідження Ганни Юрчинської та Людмили Масельської на матеріалі українських жінок – вимушених мігранток, емпірично підтвердило зв'язок між психологічним благополуччям і такими ресурсами, як толерантність до невизначеності та копінг-стратегії, спрямовані на розв'язання проблеми, а не на уникнення [6]. Саме здатність не тікати від невизначеності, а витримувати її, є психологічно затребуваною формою пристосування до нерозв'язної об'єктивної ситуації.

Разом ці роботи показують, що вітчизняна наука вже накопичила достатньо емпіричного матеріалу навколо суміжних понять – кризи ідентичності, псевдоідентичності, толерантності до невизначеності, проте сам феномен подвійної адаптації як цілісний психологічний конструкт у цих термінах ще не був сформульований, що й обґрунтовує актуальність його окремого теоретичного опрацювання.

Проведений вище теоретичний огляд дозволяє повернутися до вихідної постановки проблеми й показати, чому саме поняття подвійної адаптації, а не суміжні з ним конструкти акультурації, амбівалентної втрати чи транснаціоналізму окремо, здатне дати продуктивну оптику для вивчення психологічного досвіду українських вимушених мігрантів у нинішній ситуації. Саме на стику між західними теоретичними рамками, які пропонують мову для опису феномену, і вітчизняним емпіричним матеріалом, який фіксує його конкретні прояви на українському контингенті, і виникає теоретична можливість, яку пропонує розробити ця стаття.

Поняття подвійної адаптації має наступний дослідницький потенціал.

По-перше, воно дозволяє переосмислити тривалість перебування українських мігрантів за кордоном не як затримку на шляху до нормальної однобічної адаптації (асиміляції чи повернення), а як самостійну, стійку психологічну конфігурацію, що має власну динаміку, власні ресурси й власні ризики дезадаптації і, відповідно, потребує окремих діагностичних та підтримувальних інструментів, відмінних від тих, що застосовуються до короткострокових криз.

По-друге, поняття подвійної адаптації дозволяє зняти імпліцитну патологізацію, яка часто супроводжує опис такого стану в побутовому і навіть у професійному дискурсі («не може визначитися», «живе на два доми, «не хоче інтегруватися»). Якщо подвійна адаптація є відповіддю на об'єктивно нерозв'язану ситуацію, то й психологічна допомога повинна будуватися на зміцненні здатності людини стабільно функціонувати в умовах збереженої двоїстості.

По-третє, емпіричним напрямком для подальших досліджень може бути перевірка того, чи існує зв'язок між тривалістю перебування за кордоном і виразністю ознак подвійної адаптації; чи опосередковують цей зв'язок такі змінні, як толерантність до невизначеності, тип копінг-стратегій і наявність чи відсутність родини в Україні; чи існують гендерні відмінності в перебігу подвійної адаптації, з огляду на те, що значну частку вимушених мігранток становлять жінки з дітьми.

Окремого емпіричного опрацювання потребує й питання, за яких умов подвійна адаптація стабілізується в конструктивну, психологічно стійку форму, а за яких – переходить у хронічну дезадаптацію.

Практичний потенціал такого дослідження виходить за межі академічного інтересу. Програми психологічної підтримки, що зараз розробляються для українських мігрантів у приймаючих країнах, здебільшого орієнтовані на модель поступової інтеграції за визначений термін – модель, яка не відповідає фактичній ситуації тривалої кризи з невизначеним завершенням. Уточнення поняття подвійної адаптації може стати теоретичною основою для розробки альтернативних форм підтримки, орієнтованих не на

прискорення остаточного вибору між країнами, а на розвиток здатності жити довго й психологічно стійко саме в умовах збереженої двоїстості доки об'єктивна невизначеність не буде розв'язана.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Громова Г. М. Толерантність до невизначеності як чинник трансформації травматичного досвіду особистості : дис. ... д-ра філософії : 053. Київ, 2022. URL: https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2022/07/hromova-dis_07_2022.pdf

2. Завгородня О., Краєва О. Психологічні проблеми осіб, вимушено переміщених внаслідок російської агресії. *Вісник Національного університету оборони України.* 2023. №3 (73). С. 73–82.

3. Краєва О. А. Психологічні особливості ідентичності осіб, переміщених із окупаційної території України. *Вісник Національного університету оборони України.* 2022. № 6 (70). С. 95–101.

4. Лазос Г. П. Психологічна допомога внутрішньо переміщеним особам (на прикладі роботи з переселенцями з Криму). *Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій : метод. посіб.* / за ред. З. Г. Кісарчук. Київ : Логос, 2015. С. 26–46.

5. Слюсаревський М. М., Блінова О. Є. Психологія міграції : навч. посіб. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 244 с.

6. Юрчинська Г., Масельська Л. Чинники психологічного благополуччя українських жінок-вимушених мігранток. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія.* 2024. Т. 1, № 19. С. 73–77.

7. Anwar M. The myth of return: Pakistanis in Britain. London : Heinemann, 1979. 264 p.

8. Basch L., Glick Schiller N., Szanton Blanc C. Nations unbound: transnational projects, postcolonial predicaments and deterritorialized nation-states. Langhorne : Gordon and Breach, 1994. 344 p.

9. Berry J. W. Theories and models of acculturation. *Oxford Handbook of Acculturation and Health* / ed. by S. J. Schwartz, J. B. Unger. New York : Oxford University Press, 2017. P. 15–27.

10. Boss P. The context and process of theory development: the story of ambiguous loss. *Journal of Family Theory & Review.* 2016. Vol. 8, No. 3. P. 269–286.

11. Falicov C. J. Working with transnational immigrants: expanding meanings of family, community, and culture. *Family Process.* 2007. Vol. 46, No. 2. P. 157–171.

12. Levitt P., Glick Schiller N. Conceptualizing simultaneity: a transnational social field perspective on society. *International Migration Review.* 2004. Vol. 38, No. 3. P. 1002–1039.

13. Solheim C., Ballard J. Ambiguous loss due to separation in voluntary transnational families. *Journal of Family Theory & Review.* 2016. Vol. 8, No. 3. P. 341–359.

Науковий керівник: кандидат філософських наук, доцент Запорожченко О. В.

УДК 159.942:159.952:796.51-057.875

Анжела Плошинська
(Дніпро, Україна)

ВАРІАТИВНА ХОДЬБА У ПРИРОДНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЯК ПРАКТИКА РЕГУЛЯЦІЇ УВАГИ ТА ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ

У статті обґрунтовано варіативну ходьбу у природному середовищі як доступну тілесно-орієнтовану практику регуляції уваги та емоційного стану студентів. Розкрито психологічні особливості звичайної, швидкої, пасторальної, скандинавської та сенсорно зосередженої ходьби. Запропоновано структурований маршрут заняття і дизайн пілотного дослідження, що дає змогу перевірити короткочасні зміни ситуативного напруження, афекту та відновлення спрямованої уваги.

Ключові слова: *варіативна ходьба, природне середовище, увага, емоційний стан, студенти, екопсихотерапія, психічна саморегуляція.*

The article substantiates variable walking in a natural environment as an accessible body-oriented practice for regulating students' attention and emotional state. The psychological characteristics of ordinary, brisk, pastoral, Nordic, and sensory-focused walking are considered. A structured session route and a pilot study design are proposed to test short-term changes in situational tension, affect, and restoration of directed attention.

Key words: *variable walking, natural environment, attention, emotional state, students, ecotherapy, psychological self-regulation.*

Постановка проблеми

У студентському житті значна частина навчальної активності пов'язана з тривалим сидінням, роботою перед екраном, частими переключеннями між інформаційними потоками та необхідністю утримувати спрямовану увагу. Наприкінці навчального дня це може проявлятися розумовою втомою, дратівливістю, емоційним виснаженням, труднощами концентрації та схильністю до румінації. Просте збільшення фізичної активності є важливим, але психологічний ефект залежить не тільки від кількості кроків. Значення мають темп, ритм, спосіб використання опори, характер маршруту, сенсорна залученість і середовище, у якому відбувається рух.

Ходьба є базовою формою людської локомоції, доступною більшості людей без спеціального обладнання. Водночас у сучасному міському житті вона часто стає одноманітною: людина рухається рівною поверхнею, поспішає до пункту призначення або продовжує взаємодіяти зі смартфоном. За таких умов потенціал ходьби як засобу відновлення уваги й саморегуляції використовується неповністю.

Під варіативною ходьбою у цій статті розуміється цілеспрямоване чергування кількох режимів пересування відповідно до стану учасника й особливостей природного середовища. Практика охоплює звичайну ходьбу, короткі відрізки швидкої ходьби, пасторальну ходьбу з однією палицею, скандинавську ходьбу з двома палицями та сенсорно зосереджену ходьбу. Її метою є не спортивний результат, а гнучке керування рівнем активації, увагою і переживаннями.

Мета статті – теоретично обґрунтувати варіативну ходьбу у природному середовищі як практику регуляції уваги та емоційного стану студентів, описати її основні режими, запропонувати структуру заняття та проєкт пілотної емпіричної перевірки.

Теоретичні засади відновлювального впливу ходьби

Психологічний потенціал ходьби визначається взаємодією рухового, увагового, емоційного й середовищного компонентів. Ритмічне чергування кроків створює передбачувану часову структуру, а пропріоцептивний зворотний зв'язок повертає увагу до

актуального положення тіла. Помірне навантаження змінює рівень фізіологічної активації та може сприяти покращенню настрою. Проте інтенсивність має відповідати можливостям учасника: надмірний темп здатний посилити втому й відчуття невдачі.

Відповідно до теорії відновлення уваги С. Каплан, тривале довільне зосередження виснажує обмежений ресурс спрямованої уваги. Природне середовище підтримує м'яку, ненасильницьку увагу: погляд і слух залучаються різноманітними, але зазвичай не надмірними стимулами [7]. Експеримент М. Бермана та співавторів засвідчив кращі показники когнітивного відновлення після прогулянки природним маршрутом порівняно з міським [2].

Інший механізм пов'язаний зі зниженням румінації. Г. Братман та співавтори виявили, що 90-хвилинна прогулянка у природному середовищі супроводжувалася меншим рівнем самозвіту про румінацію, ніж прогулянка міською територією [3]. Це не означає, що будь-яка прогулянка автоматично усуває тривожні думки, але вказує на можливість зміни увагового режиму через поєднання руху та середовища.

Дослідження green exercise також показують, що активність у природному оточенні може мати додаткові переваги для самопочуття та настрою [1; 9]. Водночас результати залежать від дизайну дослідження, вихідного стану учасників, типу місцевості й характеру активності. Саме тому варіативну ходьбу доцільно розглядати як модель, що потребує окремої перевірки, а не як уже доведений універсальний метод терапії.

Для студентської молоді важлива доступність практики. Ходьбу можна включати між навчальними заняттями, після тривалої роботи за комп'ютером або як елемент групового практикуму. Її психологічна цінність зростає, коли учасник усвідомлює мету кожного режиму, спостерігає власний стан і має право самостійно регулювати навантаження.

Психологічні функції різних режимів ходьби

Звичайна природна ходьба. Вільний комфортний темп створює базовий режим адаптації до маршруту. Він дає змогу помітити дихання, поставу, контакт стоп із поверхнею та загальний емоційний фон. Це не пасивне переміщення, а початкове калібрування стану.

Швидка або спортивна ходьба. Короткі прискорення підвищують рівень активації, включають великі м'язові групи й можуть допомогти перейти від млявості до мобілізованості. Їх слід дозувати за можливістю говорити короткими фразами без вираженої задишки та чергувати зі спокійним темпом.

Пасторальна ходьба з однією палицею. Звичайна палиця виконує функцію додаткової точки опори, засобу перевірки ґрунту й ритмічного супроводу кроку. Асиметрична опора потребує свідомого чергування руки, щоб не закріплювати однобічний патерн. Пасторальний формат може посилювати відчуття подорожі, автономності й контакту з ландшафтом.

Скандинавська ходьба. Дві спеціальні палиці формують симетричну координацію рук і ніг, підсилюють ритм та залучають верхню частину тіла. Для психологічної саморегуляції важливі не швидкість і технічна досконалість, а передбачуваний повторюваний цикл рухів і відчуття організованості тіла.

Сенсорно зосереджена ходьба. Темп навмисно сповільнюється, а увага послідовно спрямовується на зорові деталі, звуки, запахи, температуру повітря, дотик вітру й тілесні відчуття. Такий режим може перервати автоматичне прокручування думок, але не повинен перетворюватися на жорсткий контроль або вимогу негайно розслабитися.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика режимів варіативної ходьби

Режим	Домінантний фокус	Можливий регулятивний ефект	Основне застереження
Звичайна	Адаптація і самоспостереження	Стабілізація темпу та уваги	Не переходити до смартфона
Швидка	Мобілізація й енергійність	Зміна рівня активації	Уникати надмірної інтенсивності
Пасторальна	Опора і взаємодія з рельєфом	Впевненість, ритм, орієнтування	Чергувати руку; перевіряти палицю
Скандинавська	Симетрична координація	Організованість і ритмічність	Потрібні правильні палиці й інструктаж
Сенсорна	Багатомодальне сприймання	Переключення з румінації	Не нав’язувати релаксацію

Структура практики варіативної ходьби

Пропонована практика розрахована на 35-40 хвилин і може проводитися у парку, лісопарку або на безпечному природному маршруті. Перед початком учасники оцінюють психоемоційне напруження, втому й здатність зосередитися за шкалами від 0 до 10. Інструктор перевіряє придатність маршруту, нагадує про добровільність і пояснює, що індивідуально комфортний темп має перевагу над груповим змаганням.

Перші 5 хвилин відводяться звичайній ходьбі та орієнтуванню. Учасник помічає три характеристики власного руху і три характеристики середовища. Наступні 5 хвилин містять два або три короткі прискорення по 30-60 секунд із поверненням до спокійного темпу. Завдання полягає у свідомому відчутті різниці між мобілізацією та відновленням.

Після цього протягом 7 хвилин використовується пасторальна ходьба. Палиця слугує додатковою опорою, але не повинна приймати основну вагу без медичних показань. Посередині відрізка рука змінюється. Учасник спостерігає, як третя точка опори впливає на впевненість, довжину кроку, сприймання рельєфу й відчуття безпеки.

Наступні 8-10 хвилин присвячуються скандинавській ходьбі. Після короткого інструктажу увага спрямовується на перехресну координацію, відштовхування палицями й узгодження руху з диханням. Якщо спеціальних палиць немає або техніка не освоєна, цей блок замінюється ритмічною ходьбою з активними рухами рук без обладнання.

Завершальні 7-8 хвилин становить сенсорно зосереджена повільна ходьба. Учасники по черзі виділяють зорові, слухові, тактильні та пропріоцептивні сигнали, після чого знову оцінюють напруження, втому й концентрацію. Коротка письмова рефлексія фіксує, який режим був найбільш відновлювальним, який – мобілізувальним, а який викликав дискомфорт.

Проєкт емпіричного дослідження

Для первинної перевірки можна використати рандомізований перехресний дизайн. Кожен учасник у різні дні проходить дві умови: структуровану варіативну ходьбу в природному середовищі та звичайну ходьбу міським маршрутом однакової тривалості. Послідовність умов визначається випадково, а між сесіями витримується інтервал не менше 48 годин. Орієнтовна вибірка – 40-60 студентів віком від 18 років без протипоказань до помірної фізичної активності.

Основна гіпотеза полягає в тому, що після варіативної ходьби у природному середовищі зниження ситуативного напруження та негативного афекту буде більшим, а відновлення спрямованої уваги – виразнішим, ніж після звичайної міської прогулянки.

Додаткова гіпотеза передбачає, що різні режими матимуть неоднакову суб'єктивну функцію: швидка ходьба частіше описуватиметься як мобілізувальна, а звичайна, пасторальна й сенсорна – як стабілізувальні або відновлювальні.

До і після кожної сесії доцільно застосувати візуально-аналогові шкали напруження, втоми й концентрації, методику PANAS для оцінювання позитивного та негативного афекту [10], а також коротке завдання на спрямовану увагу, наприклад коректурну пробу з паралельними формами. Після природного маршруту учасники окремо оцінюють корисність кожного режиму ходьби та відповідають на відкриті запитання про зміни уваги, настрою, тілесного стану й сприймання середовища.

Для аналізу доцільно порівняти зміни показників між умовами за допомогою дисперсійного аналізу з повторними вимірюваннями або непараметричних аналогів. Слід повідомляти розміри ефекту і довірчі інтервали. Важливо контролювати вихідну фізичну активність, якість сну, погоду, знайомство з маршрутом, використання кофеїну та попередній досвід скандинавської ходьби.

Етичні й безпекові умови включають інформовану згоду, право відмовитися від окремого режиму, конфіденційність, попередній скринінг стану здоров'я та можливість рухатися у власному темпі. Палиці мають відповідати зросту і бути технічно справними. Маршрут не повинен містити небезпечних схилів, інтенсивного руху транспорту або ділянок, на яких група змушена постійно контролювати ризик замість власного стану.

Обговорення

Варіативність перетворює прогулянку з однорідної фізичної активності на послідовність регулятивних режимів. Студент отримує можливість не лише рухатися, а й розрізняти, який темп мобілізує, який стабілізує, коли додаткова опора підвищує впевненість, а коли сенсорне сповільнення допомагає відновити увагу. Таким чином формується індивідуальне «рухове меню» саморегуляції.

Природне середовище в цій моделі є не декорацією, а джерелом помірно мінливих завдань і сенсорних сигналів. Рельєф, повороти маршруту, рослинність, звуки та зміни освітлення підтримують орієнтувальну активність. Водночас надто складний або небезпечний маршрут може поглинати увагу й посилювати напруження. Оптимальним є середовище, яке пропонує різноманітність без перевантаження.

Пасторальна та скандинавська ходьба не є взаємозамінними. Одна палиця підкреслює ситуативну опору, асиметрію та взаємодію з рельєфом; дві спеціальні палиці створюють симетричний циклічний патерн і збільшують участь верхньої частини тіла. Психологічну перевагу одного формату над іншим не слід проголошувати без прямого порівняльного дослідження.

До обмежень моделі належать індивідуальні відмінності, культурні асоціації, погода, доступність зелених просторів і неможливість повністю відокремити вплив руху від впливу середовища. Крім того, короткочасне покращення самопочуття не тотожне стійкому терапевтичному ефекту. Варіативна ходьба може бути допоміжною профілактичною та психоосвітньою практикою, але не замінює психологічної або медичної допомоги за виражених симптомів.

Висновки

1. Варіативна ходьба поєднує рухову активність, свідоме переключення уваги та взаємодію з природним середовищем, завдяки чому може використовуватися як доступна практика психічної саморегуляції студентів.

2. Звичайна, швидка, пасторальна, скандинавська й сенсорно зосереджена ходьба мають різні рухові та психологічні акценти; їх чергування дає змогу гнучко переходити між мобілізацією, стабілізацією і відновленням.

3. Ймовірними механізмами практики є ритмічна організація активності, пропріоцептивний зворотний зв'язок, м'яке переключення уваги, зменшення румінації, сенсорне залучення та переживання керованості власного стану.

4. Ефективність запропонованої програми потребує перевірки у контрольованому перехресному дослідженні з показниками напруження, афекту, спрямованої уваги та суб'єктивного досвіду різних режимів ходьби.

5. Необхідними умовами є добровільність, доступність маршруту, індивідуальне дозування навантаження, справність обладнання та відсутність примусу до темпу або техніки, які перевищують можливості учасника.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Barton J., Pretty J. What is the best dose of nature and green exercise for improving mental health? A multi-study analysis. *Environmental Science & Technology*. 2010. Vol. 44, No. 10. P. 3947-3955. DOI: 10.1021/es903183r.

2. Berman M. G., Jonides J., Kaplan S. The cognitive benefits of interacting with nature. *Psychological Science.* 2008. Vol. 19, No. 12. P. 1207-1212. DOI: 10.1111/j.1467-9280.2008.02225.x.

3. Bratman G. N., Hamilton J. P., Hahn K. S., Daily G. C., Gross J. J. Nature experience reduces rumination and subgenual prefrontal cortex activation. *Proceedings of the National Academy of Sciences.* 2015. Vol. 112, No. 28. P. 8567-8572. DOI: 10.1073/pnas.1510459112.

4. Gidlow C. J. et al. Where to put your best foot forward: Psycho-physiological responses to walking in natural and urban environments. *Journal of Environmental Psychology.* 2016. Vol. 45. P. 22-29. DOI: 10.1016/j.jenvp.2015.11.003.

5. Hartig T., Evans G. W., Jamner L. D., Davis D. S., Gärling T. Tracking restoration in natural and urban field settings. *Journal of Environmental Psychology.* 2003. Vol. 23, No. 2. P. 109-123. DOI: 10.1016/S0272-4944(02)00109-3.

6. Hartig T., Mitchell R., de Vries S., Frumkin H. Nature and health. *Annual Review of Public Health.* 2014. Vol. 35. P. 207-228. DOI: 10.1146/annurev-publhealth-032013-182443.

7. Kaplan S. The restorative benefits of nature: Toward an integrative framework. *Journal of Environmental Psychology.* 1995. Vol. 15, No. 3. P. 169-182. DOI: 10.1016/0272-4944(95)90001-2.

8. Thompson Coon J. et al. Does participating in physical activity in outdoor natural environments have a greater effect on physical and mental wellbeing than physical activity indoors? *Environmental Science & Technology.* 2011. Vol. 45, No. 5. P. 1761-1772. DOI: 10.1021/es102947t.

9. Pretty J., Peacock J., Sellens M., Griffin M. The mental and physical health outcomes of green exercise. *International Journal of Environmental Health Research.* 2005. Vol. 15, No. 5. P. 319-337. DOI: 10.1080/09603120500155963.

10. Watson D., Clark L. A., Tellegen A. Development and validation of brief measures of positive and negative affect: The PANAS scales. *Journal of Personality and Social Psychology.* 1988. Vol. 54, No. 6. P. 1063-1070. DOI: 10.1037/0022-3514.54.6.1063.

УДК 159.9:364.62-054.73

Ярослав Співак, Людмила Співак
(Дніпро, Україна)

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ТА БІЖЕНЦІВ У КОНТЕКСТІ КРИЗОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ

У статті розглянуто психологічний супровід внутрішньо переміщених осіб та біженців крізь призму кризової психології. Визначено провідні психологічні потреби вимушено переміщених осіб, принципи кризової допомоги та напрями підтримки, спрямовані на стабілізацію стану, адаптацію, відновлення суб'єктності й життєстійкості.

Ключові слова: *кризова психологія, психологічний супровід, внутрішньо переміщені особи, біженці, психологічна травма, адаптація, життєстійкість.*

The article examines psychological support for internally displaced persons and refugees through the framework of crisis psychology. The main psychological needs of forcibly displaced people, principles of crisis assistance, and key areas of support aimed at stabilization, adaptation, restoration of agency and resilience are identified.

Key words: *crisis psychology, psychological support, internally displaced persons, refugees, psychological trauma, adaptation, resilience.*

Постановка проблеми. Повномасштабна війна в Україні спричинила масштабне вимушене переміщення населення всередині держави та за її межі. Для значної кількості людей переміщення стало не лише зміною місця проживання, а руйнуванням звичного життєвого простору, системи соціальних зв'язків, професійних планів, повсякденних ролей і відчуття передбачуваності. У міжнародних матеріалах наголошується, що потреби у сфері психічного здоров'я та психосоціальної підтримки залишаються важливою складовою гуманітарного реагування на наслідки війни [7; 8].

У межах кризової психології вимушене переміщення доцільно розглядати як складний пролонгований кризовий процес. Його специфіка полягає у нашаруванні кількох стресорів: безпосередньої загрози життю, втрат, евакуації, розлуки з близькими, матеріальної нестабільності, зміни соціального статусу, необхідності адаптації до нового середовища та тривалої невизначеності. Для біженців додатковими чинниками можуть бути мовний бар'єр, культурна дистанція, складність орієнтування в соціальних системах іншої держави та переживання ізоляції. Тому психологічний супровід ВПО та біженців має бути системним, гнучким і чутливим до реального життєвого контексту людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних українських дослідженнях соціально-психологічний супровід ВПО розглядається як важлива умова адаптації до зміненого середовища. Н. Заверико та В. Шашкіна підкреслюють значення комплексної підтримки у громаді, що має враховувати індивідуальний стан особи, доступність соціальних ресурсів, можливості інтеграції та відновлення соціальних зв'язків [1]. Н. Могильова акцентує увагу на впливі війни на психічне здоров'я і психологічну адаптацію внутрішньо переміщених осіб [3]. О. Стельмах та О. Шикула розглядають психологічний супровід ВПО безпосередньо в умовах воєнного стану [4].

Міжнародні дослідження українських біженців фіксують психологічний дистрес, травматичні переживання, симптоми тривоги, депресії та посттравматичного стресу, водночас наголошуючи на ролі копінг-стратегій і резильєнтності [2]. Матеріали УВКБ ООН і ВООЗ засвідчують необхідність переходу від переважно екстреного реагування до багаторівневої системи психічного здоров'я та психосоціальної підтримки, доступної у громадах [5–8].

Мета статті. Метою статті є теоретичне обґрунтування змісту, принципів і провідних напрямів психологічного супроводу внутрішньо переміщених осіб та біженців у контексті кризової психології.

Виклад основного матеріалу. Кризова психологія зосереджується на закономірностях функціонування особистості в умовах подій, які порушують усталений спосіб життя, перевищують звичні адаптаційні можливості та потребують перебудови способів реагування. Вимушене переміщення відповідає цим характеристикам, однак має важливу особливість: криза часто не завершується самим фактом переїзду. Людина може фізично перебувати у відносно безпечному місці, але психологічно продовжувати жити в просторі небезпеки, втрати й невизначеності.

Для ВПО характерним є збереження культурного та правового зв'язку зі своєю країною за одночасної втрати звичного локального середовища. Біженці, крім цього, проходять адаптацію до іншої держави, її мови, норм і соціального оточення. Попри відмінності правового статусу, обидві групи можуть мати спільний досвід вимушеної зміни життєвого простору. Отже, психологічна допомога має виходити передусім з актуальних потреб конкретної людини та її сім'ї, а не лише зі статусної категорії.

Одним із центральних переживань є втрата відчуття безпеки. Після переміщення можуть зберігатися підвищена настороженість, порушення сну, емоційне напруження, страх за близьких, труднощі концентрації, чутливість до звуків і повідомлень про небезпеку. Такі реакції не слід автоматично патологізувати. Важливим завданням психолога є розмежування природних реакцій на екстремальні обставини та станів, що потребують спеціалізованої клінічної допомоги.

Не менш значущим є переживання втрати. Йдеться не тільки про смерть близьких. Людина може втратити житло, роботу, професійний статус, коло спілкування, звичні ритуали, відчуття дому та життєву перспективу. Частина втрат залишається невизначеною: житло існує, але повернення неможливе; близькі перебувають у небезпечній зоні; рішення про повернення постійно відкладається. Така невизначеність підтримує стан очікування і може ускладнювати адаптацію.

Вимушене переміщення здатне спричиняти кризу соціальних ролей та ідентичності. Людина, яка до війни була професійно реалізованою та економічно незалежною, може опинитися у позиції отримувача допомоги. Це іноді супроводжується почуттям безпорадності, сорому або зниженням самооцінки. Тому психологічний супровід має не формувати залежність від допомоги, а підтримувати автономію, компетентність і здатність людини ухвалювати рішення.

Першочерговим принципом кризового супроводу є безпека. Робота має починатися зі з'ясування актуальної життєвої ситуації: наявності безпечного житла, доступу до медичної допомоги, документів, соціальної підтримки, а також можливих ризиків насильства чи повторного переміщення. Психологічна допомога не може бути відірваною від базових потреб людини. Саме тому ефективна підтримка ВПО та біженців передбачає взаємодію психологів із соціальними, медичними, освітніми та гуманітарними службами [5; 6].

Другим принципом є травма-інформованість. Фахівець повинен враховувати можливий вплив травматичного досвіду на пам'ять, увагу, поведінку, емоційні реакції та міжособистісну взаємодію. Практично це означає уникнення тиску, примусу до детального відтворення травматичних подій, оцінних суджень і дій, що можуть посилювати безпорадність. Передбачуваність взаємодії, пояснення меж допомоги, право людини не обговорювати певні теми та можливість контролювати темп роботи створюють основу психологічної безпеки.

Третім принципом є ресурсна орієнтація. ВПО та біженці є не лише постраждалими від війни, а людьми з життєвим досвідом, професійними компетентностями, сімейними й соціальними ресурсами, цінностями та здатністю долати труднощі. Завдання психолога полягає не тільки у роботі з негативними переживаннями, а й у відновленні відчуття власної

дієздатності. Такий підхід співвідноситься з сучасним розумінням резильєнтності як важливого чинника адаптації в умовах вимушеної міграції [2].

Наступним принципом є індивідуалізація допомоги. Не кожна переміщена особа потребує психотерапії, так само як не кожна стресова реакція є психічним розладом. Одній людині достатньо психоедукаційної консультації та інформації про доступні ресурси, іншій потрібна група підтримки, третій – тривала психологічна чи психотерапевтична допомога. За наявності виражених клінічних симптомів необхідним є скерування до відповідного фахівця.

Важливим напрямом супроводу виступає кризова стабілізація. Її мета полягає у відновленні достатнього рівня емоційної та поведінкової регуляції. Доцільними можуть бути прості техніки орієнтації в теперішньому, дихальні й тілесні стабілізаційні практики, відновлення режиму сну та активності, структурування найближчих завдань. У гострий період особливо важливо не перевантажувати людину великою кількістю рекомендацій.

Психоедукація допомагає зменшити страх перед власними реакціями. Пояснення закономірностей стресу дає людині можливість зрозуміти причини дратівливості, порушень сну, труднощів концентрації чи емоційного оніміння. Водночас психоедукація повинна містити зрозумілі орієнтири щодо ознак, за яких необхідно звернутися по спеціалізовану допомогу.

Суттєвим компонентом є підтримка соціальної адаптації. Психологічне благополуччя пов’язане з можливістю поступово відновлювати повсякденність: навчатися, працювати, виховувати дітей, спілкуватися, брати участь у житті громади. Саме тому міждисциплінарність є необхідною умовою ефективного супроводу. Доступність допомоги у громаді та зв’язок психологічних послуг із системою соціальної підтримки сприяють більш цілісному реагуванню на потреби переміщених осіб [1; 6].

Для біженців особливого значення набуває культурна чутливість. Необхідно враховувати мовне середовище, досвід інтеграції, ставлення приймаючої спільноти, культурні відмінності у способах вираження емоцій та звернення по допомогу. Водночас інтеграція в нове середовище не повинна протиставлятися збереженню української ідентичності. Психологічно сприятливою є можливість одночасно формувати зв’язки з приймаючою спільнотою та підтримувати значущі контакти зі своєю культурою.

Особливої уваги потребують сім’ї з дітьми. Дитина переживає переміщення в контексті емоційного стану дорослих. Відновлення передбачуваного режиму, навчання, гри, спілкування з однолітками та стабільної присутності значущого дорослого є важливими чинниками стабілізації. Тому допомога дитині доцільно поєднувати з підтримкою батьків або опікунів.

Супровід має враховувати і феномен повторного переміщення. Кожен новий переїзд може актуалізувати попередній досвід втрати та посилювати недовіру до стабільності життєвих планів. У таких умовах доцільно допомагати людині формувати реалістичні коротко- та середньострокові цілі, зберігаючи гнучкість щодо майбутнього.

Сучасна система психічного здоров’я та психосоціальної підтримки орієнтується на багаторівневу модель: від забезпечення базової безпеки та соціальних ресурсів до підтримки сімейних і громадських зв’язків, сфокусованих психологічних втручань і спеціалізованої допомоги [5–8]. Така модель є продуктивною для роботи з ВПО та біженцями, оскільки дозволяє співвідносити інтенсивність втручання з реальними потребами людини.

Показником ефективності психологічного супроводу є не тільки зменшення вираженості негативних симптомів. Важливими критеріями позитивної динаміки є відновлення здатності ухвалювати рішення, розширення соціальних контактів, повернення до навчальної або професійної активності, поява реалістичних планів, здатність звертатися по допомогу та використовувати власні ресурси.

Окремої уваги потребує професійне благополуччя фахівців. Психологи, соціальні працівники, волонтери та медичні працівники взаємодіють із великою кількістю історій втрат і травматичного досвіду, часто самі перебуваючи у воєнному контексті. Супервізія, командна підтримка та профілактика вторинної травматизації є важливими умовами збереження якості допомоги.

Отже, психологічний супровід ВПО та біженців у контексті кризової психології слід розуміти як динамічний процес, зміст якого змінюється відповідно до потреб людини. На одному етапі провідними можуть бути безпека та стабілізація, на іншому – адаптація, відновлення соціальних ролей, опрацювання втрат і побудова майбутнього. Жорстка універсальна етапність є недоцільною, оскільки траєкторія переживання кризи визначається індивідуальним досвідом, віком, сімейною ситуацією, ресурсами та змінами зовнішніх обставин.

Висновки. Вимушене переміщення в умовах війни є складною пролонгованою кризою, що охоплює емоційну, когнітивну, поведінкову, соціальну та екзистенційну сфери життя. ВПО та біженці можуть одночасно переживати наслідки травматичних подій, втрати, невизначеність, зміну соціальних ролей і необхідність адаптації до нового середовища. Тому психологічний супровід має бути комплексним та не обмежуватися реагуванням на окремі симптоми.

Провідними орієнтирами такого супроводу є психологічна безпека, травма-інформованість, індивідуалізація, ресурсна спрямованість, підтримка суб'єктності та міждисциплінарна взаємодія. Перспективними напрямами подальших досліджень є вивчення довготривалих наслідків повторного переміщення, особливостей супроводу різних вікових і сімейних груп та оцінювання ефективності програм психологічної і психосоціальної підтримки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Заверико Н. В., Шашкіна В. М. Соціально-психологічний супровід внутрішньо переміщених осіб у громаді. *Педагогічні науки: теорія та практика.* 2023. №4. DOI: 10.26661/2786-5622-2023-4-17.

2. Ellis E., Hazell C., Mason O. The mental health of Ukrainian refugees: a narrative review. *Academia Medicine.* 2024. DOI: 10.20935/AcadMed6232.

3. Могильова Н. М. Особливості психічного здоров'я та психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб в умовах війни: досвід України. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права.* 2023. №2. DOI: 10.51547/ppp.dp.ua/ 2023.2.12.

4. Стельмах О. В., Шикула О. П. Психологічний супровід внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану. *Видатні постаті психології: історія, сучасність і перспективи:* матеріали І Всеукр. наук.-практ. конф. Львів, 2023. С. 107–110.

5. UNHCR. Navigating Health and Well-being Challenges for Refugees from Ukraine. 2nd ed. 2025.

6. UNHCR Ukraine. Mental health and psycho-social support: Ukraine operational reporting, 2024. 2025.

7. World Health Organization. 1000 days of war in Ukraine: resilience in health response, recovery and reform efforts despite attacks and ongoing challenges. Copenhagen : WHO Regional Office for Europe, 2024.

8. World Health Organization. WHO's response to health emergencies in Ukraine: annual report 2024. Copenhagen : WHO Regional Office for Europe, 2025.

УДК 159.9:355.13:796

Вікторія Харченко
(Житомир, Україна),
Володимир Галкін
(Івано-Франківськ, Україна)

ПСИХОЛОГІЧНА СТІЙКІСТЬ ВІЙСЬКОВИХ АМПУТАНТІВ: РЕАБІЛІТАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СПОРТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті представлено результати емпіричного дослідження психологічної стійкості військових ампутантів та обґрунтовано можливості використання спортивної діяльності як складової їх реабілітації. Встановлено взаємозв'язки психологічної стійкості з посттравматичним зростанням, соматичними скаргами та психофізіологічним станом, а також проаналізовано результати впровадження реабілітаційної програми.

Ключові слова: *психологічна стійкість, військові ампутанти, реабілітація, спортивна діяльність, посттравматичне зростання.*

The article presents the results of an empirical study of psychological resilience among military amputees and substantiates the potential of sports activity as a component of their rehabilitation. The relationships between psychological resilience, post-traumatic growth, somatic complaints and psychophysiological state are examined, and the results of a rehabilitation program are analyzed.

Key words: *psychological resilience, military amputees, rehabilitation, sports activity, post-traumatic growth.*

Ампутація внаслідок бойової травми супроводжується не лише значними фізичними змінами, а й необхідністю психологічної адаптації до нових умов життя, тому актуальним є пошук комплексних реабілітаційних засобів, спрямованих на зміцнення психологічної стійкості військових ампутантів. Особливого значення проблема психологічної стійкості набуває у військовослужбовців, які внаслідок бойових дій отримали ампутації.

Ампутація є не лише фізичною травмою, а й подією, що може істотно змінювати звичний спосіб життя, професійне функціонування, соціальні ролі, сприйняття власного тіла та майбутнього. K. Simon, D. McCombe та D. Wilks описують процес психологічного реагування на ампутацію через послідовність трьох основних фаз: початкове заперечення та недовіру, подальше усвідомлення втрати, що може супроводжуватися тривогою та гнівом, і поступову адаптацію з прийняттям змін. Водночас проходження цих етапів не завжди відбувається лінійно, а характер адаптації залежить від комплексу особистісних, соціальних та ситуаційних чинників

Мета дослідження – дослідити особливості психологічної стійкості військових ампутантів та визначити можливості використання спортивної діяльності як складової їх психологічної реабілітації.

Психологічна стійкість розглядається як важливий ресурс адаптації особистості до стресових і травматичних ситуацій. О. Євдокімова [2] пов'язує її зі збереженням психічного та соматичного здоров'я, а В. Клочков [3] серед основних проявів стійкості військовослужбовців визначає самовладання, витримку, збереження уваги та здатність ефективно діяти в екстремальних умовах. О. Колесніченко [4] наголошує на комплексному характері чинників психологічної стійкості, серед яких важливе місце посідають професійні, соціально-психологічні та особистісні фактори.

Для військових ампутантів процес психологічної адаптації ускладнюється необхідністю прийняття змін власного тіла та способу життя. За Ю. Бриндіковим [1], ефективна реабілітація таких осіб має поєднувати фізичне відновлення з психологічним

супроводом. Одним із перспективних засобів комплексної реабілітації може виступати адаптована спортивна діяльність, яка створює умови для поступового відновлення активності, формування впевненості у власних можливостях, розвитку самоконтролю та соціальної взаємодії.

У дослідженні взяли участь 55 військовослужбовців віком від 27 до 55 років, які проходили реабілітацію у зв'язку з ампутаціями. Для діагностики використано методики дослідження психологічної стійкості, посттравматичного зростання, психологічного благополуччя, соматичних скарг та психофізіологічного стану. Для встановлення взаємозв'язків між показниками застосовано коефіцієнт кореляції Спірмена.

Первинна діагностика показала, що у досліджуваних переважав середній рівень психологічної стійкості, водночас значна частина учасників мала показники нижче середнього. Високий рівень психологічної стійкості не був виявлений, що свідчить про наявність потреби у цілеспрямованій психологічній підтримці та розвитку особистісних ресурсів у процесі реабілітації.

За показниками посттравматичного зростання у більшості військових ампутантів визначено середній рівень. Отримані результати свідчать про наявність певних позитивних змін після пережитої травматичної події, однак вони ще недостатньо виражені та потребують подальшої підтримки. Водночас показники психологічного благополуччя в окремих сферах були достатньо сформованими, що може вказувати на збереження певних внутрішніх ресурсів адаптації.

Аналіз психофізіологічного стану та соматичних скарг продемонстрував індивідуальну варіативність досліджуваних показників. У більшості учасників соматичні скарги мали середню вираженість, що підтверджує необхідність врахування взаємозв'язку фізичного та психологічного компонентів реабілітації.

Кореляційний аналіз за коефіцієнтом Спірмена виявив статистично значущі взаємозв'язки між досліджуваними показниками, зокрема, психологічна стійкість позитивно корелює з посттравматичним зростанням ($r = 0{,}277$; $p \leq 0{,}05$) та психофізіологічним станом ($r = 0{,}324$; $p \leq 0{,}05$). Водночас між психологічною стійкістю та соматичними скаргами встановлено негативний зв'язок ($r = -0{,}283$; $p \leq 0{,}05$). Виявлено позитивний зв'язок між посттравматичним зростанням і психофізіологічним станом ($r = 0{,}292$; $p \leq 0{,}05$) та негативний зв'язок між соматичними скаргами і психофізіологічним станом ($r = -0{,}278$; $p \leq 0{,}05$). Отримані результати підтверджують взаємопов'язаність психологічних і психофізіологічних характеристик військових ампутантів та дозволяють розглядати психологічну стійкість як важливий ресурс їх адаптації та реабілітації.

На основі результатів первинної діагностики було розроблено та впроваджено реабілітаційну програму підвищення психологічної стійкості з елементами спортивної діяльності. У програмі взяли участь 20 військових ампутантів із низьким рівнем психологічної стійкості. Зміст програми поєднував психологічні вправи, спрямовані на розвиток емоційної саморегуляції, мотивації, впевненості у власних можливостях та відчуття контролю, з адаптованою фізичною і спортивною активністю.

Після завершення програми було проведено повторне дослідження. Зафіксовано виражене підвищення показників психологічної стійкості порівняно з початковим рівнем. Статистична перевірка за критерієм Вілкоксона підтвердила значущість виявлених змін ($p < 0{,}001$). Отримані результати свідчать про позитивну динаміку психологічної стійкості учасників після проходження реабілітаційної програми.

Отже, проведене дослідження показало, що психологічна стійкість є важливим ресурсом адаптації військових ампутантів до наслідків бойової травми. Її рівень пов'язаний із посттравматичним зростанням, соматичним самопочуттям та психофізіологічним станом. Виявлена позитивна динаміка після впровадження реабілітаційної програми та статистично значущі результати критерію Вілкоксона підтверджують перспективність комплексного підходу, у якому психологічна допомога поєднується з адаптованою спортивною

діяльністю. Такий формат реабілітації може сприяти не лише подоланню наслідків травматичного досвіду, а й формуванню нових життєвих орієнтирів, відновленню активної життєвої позиції та підвищенню суб'єктивного відчуття власної спроможності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бриндіков Ю. Л. Зарубіжний досвід реабілітації військовослужбовців – учасників бойових дій. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки».* 2017. № 2 (78). С. 195–200.

2. Євдокімова О. О. Специфіка формування психологічної стійкості у поліцейських у процесі професійної підготовки. *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України : зб. наук. пр.* [конф. (м. Харків, 24 трав. 2018 р.)]. Харків : ХНУВС, 2018. С. 63–66.

3. Клочков В. Психологічні чинники стійкості особистості: наукові погляди. *Вісник Національного університету оборони України*. 2022. №5 (69). С. 58–66. DOI: https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-69-5-58-66

4. Колесніченко О. С., Лиман А. А. Структурно-функціональна модель психологічної готовності військовослужбовців Національної гвардії України до ризику. *Наук. вісник Херс. держ. ун-ту. Серія «Психологічні науки».* 2015. Вип. 3. С. 153–159.

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ / INFORMATION TECHNOLOGY

УДК 004:316.32:351.86(477)

Богдан Дериш
(Тернопіль, Україна)

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЦИФРОВОГО І ТЕХНОЛОГІЧНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ УКРАЇНИ В УМОВАХ КРИЗ ТА ВІЙНИ

Розглянуто вплив інформаційних технологій на глобальну взаємозалежність та цифрову стійкість України в умовах повномасштабної агресії РФ. Запропоновано підхід до збереження суверенітету через керованість критичних залежностей, відновлюваність систем і розвиток власних компетентностей.

Ключові слова: *інформаційні технології, глобалізація, цифровий суверенітет, технологічна залежність, кіберстійкість, цифрова освіта.*

The paper examines how information technologies shape global interdependence and Ukraine's digital resilience amid Russia's full-scale aggression. It proposes an approach to sovereignty based on managing critical dependencies, ensuring system recovery and developing domestic expertise.

Keywords: *information technology, globalization, digital sovereignty, technological dependence, cyber resilience, digital education.*

Постановка проблеми. Цифрові мережі прискорюють обмін знаннями, послугами й капіталом, водночас посилюючи залежність від платформ, інфраструктури та постачальників. Для України ця суперечність загострюється через поєднання воєнних руйнувань, кібератак і потреби безперервно надавати суспільно важливі послуги.

Мета і метод дослідження. Мета – визначити, як використати переваги цифрової глобалізації, зберігаючи спроможність України самостійно керувати критичними технологічними рішеннями. Застосовано порівняльний аналіз матеріалів OECD, UNCTAD, Ради ЄС і Державного центру кіберзахисту. Робота має аналітичний характер: авторські рекомендації сформульовано на основі документів, без власного кількісного оцінювання національного суверенітету.

Механізми цифрової глобалізації. Хмарні обчислення, електронна торгівля та дистанційна взаємодія знижують територіальні бар'єри для підприємств і дослідників. Програмні інтерфейси та спільні стандарти дозволяють об'єднувати організації у міжнародні виробничі й освітні мережі. OECD розглядає цифровізацію українського малого та середнього бізнесу як ресурс стійкості, відновлення й подолання торговельних перешкод, спричинених війною [3].

Водночас глобальна доступність сервісу не означає рівномірного розподілу контролю над ним. Власники обчислювальних потужностей, платформ і програмних екосистем визначають умови доступу, вартість та можливості перенесення даних. UNCTAD у звіті 2025 р. розглядає нерівномірність інвестицій у цифрову економіку [6]. Звідси випливає ризик: країна може активно споживати цифрові послуги, залишаючись обмеженою у створенні та зміні їх технологічної основи.

Цифровізація має також матеріальну основу: енергопостачання, центри обробки даних, мережеве обладнання й мінеральні ресурси. UNCTAD наголошує на екологічних витратах цифрової економіки та нерівномірності їх розподілу [5]. Отже, енергетичні кризи, порушення логістики й дефіцит компонентів здатні обмежувати цифрову взаємодію незалежно від якості програмного забезпечення.

У цій роботі цифровий суверенітет означає спроможність визначати правила використання даних і забезпечувати роботу критичних цифрових функцій. Технологічний суверенітет охоплює ширшу здатність розробляти, обслуговувати та замінювати ключові технології. Вони потребують міжнародної взаємодії, але також власних інженерних компетентностей і реальних альтернатив постачання.

Український досвід і воєнні ризики. OECD у 2026 р. відзначає збереження функціонування українських інституцій та розвиток цифрових державних послуг в умовах російської агресії [4]. Це демонструє суспільне значення цифрової інфраструктури. Проте її стійкість необхідно оцінювати за здатністю працювати під час пошкоджень, втрати зв'язку чи персоналу, а не тільки за кількістю електронних сервісів.

Річний звіт Державного центру кіберзахисту за 2025 рік описує моніторинг мережевих подій і кінцевих точок та фіксує прагнення зловмисників установлювати прихований контроль над системами [1, с. 2–4]. Для захисту суверенітету це означає необхідність контролю доступу, своєчасного виявлення втручань і перевіреного відновлення. Формальна власність на сервер не гарантує фактичного контролю над інформаційною системою.

Пріоритети збереження суверенітету. Перший пріоритет – облік критичних залежностей. Для кожного важливого сервісу слід визначати власника даних, адміністратора, постачальників, доступність резервних копій і порядок переходу на альтернативне рішення. Оцінювати потрібно також ліцензії, формати, ключі шифрування та залежність від зовнішньої автентифікації.

Другий пріоритет – відновлюваність. Доцільно поєднувати географічно рознесені резервні копії, незалежні канали зв'язку, резервне живлення та регулярні навчальні відновлення. Розміщення всіх ресурсів в одному місці створює спільну точку відмови. Використання інфраструктури партнерів може зменшувати фізичний ризик за умови визначених прав доступу, вимог захисту й можливості повернення або перенесення даних.

Третій пріоритет – сумісність і керованість постачання. Відкриті формати, документовані інтерфейси та практично перевірена міграція зменшують залежність від одного постачальника. Відкритий код корисний за наявності аудиту, підтримки й відповідальних фахівців. Так само вітчизняне походження продукту не звільняє від перевірки його безпеки та прихованих зовнішніх залежностей.

Четвертий пріоритет – міжнародна співпраця зі збереженням власної спроможності ухвалювати рішення. Рада ЄС у висновках 2025 р. поєднує технологічну конкурентоспроможність із партнерствами, стійкістю ланцюгів постачання та кібербезпекою [2]. Для України доцільні спільні дослідження, обмін інформацією про загрози й сумісні стандарти. У договорах варто передбачати передавання документації, навчання команд і можливість продовжувати роботу після завершення зовнішньої підтримки.

Освіта як основа технологічної самостійності. Підготовка фахівців має охоплювати проєктування мереж, адміністрування, захист даних, відкриті стандарти та аналіз залежностей програмного забезпечення. Для дисциплін із комп'ютерних систем доцільні практичні завдання з відновлення сервера, перенесення бази даних і перевірки працездатності без зовнішнього сервісу. Результат такого навчання – здатність пояснити й відтворити роботу системи, а не лише користуватися її інтерфейсом.

В інформаційному просторі суверенітет потребує доступності українськомовних знань, медіаграмотності й прозорості автоматизованих рішень. Використання штучного інтелекту слід супроводжувати перевіркою джерел, захистом чутливих даних і відповідальністю людини. Безпекові заходи мають бути пропорційними та підзвітними: захист від зовнішнього впливу повинен підтримувати права громадян і довіру до інституцій.

Для практичного оцінювання запропоновано перевіряти час відновлення критичних послуг, допустимі втрати даних, успішність переходу до іншого постачальника, наявність незалежних каналів зв'язку та забезпеченість підготовленим персоналом. Граничні

значення визначають за критичністю сервісу. Такий підхід переводить загальну вимогу суверенітету в набір перевірюваних організаційних і технічних спроможностей.

Висновки. Інформаційні технології одночасно розширюють міжнародну співпрацю та створюють нові залежності. Для України в умовах повномасштабної агресії РФ цифровий суверенітет передбачає контроль критичних функцій, здатність до відновлення і свободу технологічного вибору. Запропоноване поєднання управління залежностями, сумісності, міжнародних партнерств та освіти формує основу стійкої участі у глобальному цифровому просторі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний центр кіберзахисту. Система виявлення вразливостей і реагування на кіберінциденти та кібератаки: річний звіт за 2025 рік. 7 с. URL: https://cip.gov.ua/services/cm/api/attachment/download?id=73033.

2. Council of the European Union. Council conclusions on an International Digital Strategy for the European Union. 2025. ST 15315/25 REV 1. URL: https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-15315-2025-REV-1/en/pdf.

3. OECD. Enhancing Resilience by Boosting Digital Business Transformation in Ukraine. Paris: OECD Publishing, 2024. DOI: 10.1787/4b13b0bb-en.

4. OECD. Public Governance Review of Ukraine. Paris: OECD Publishing, 2026. DOI: 10.1787/7810f059-en.

5. UNCTAD. Digital Economy Report 2024. 2024. URL: https://unctad.org/publication/digital-economy-report-2024.

6. UNCTAD. World Investment Report 2025: International Investment in the Digital Economy. 2025. URL: https://unctad.org/publication/world-investment-report-2025.

УДК 004.8:81’33:37.091.3

Ulyana Zdrazhevska, Natalia Sushko
(Mykolaiv, Ukraine)

LEARNING FOREIGN LANGUAGES THROUGH NEURAL NETWORKS

У статті досліджується 75-річна еволюцію машинного перекладу – від ранніх систем на основі правил до сучасних нейронних мереж, які перекладають між 200 мовами. Розглянуто ключові прориви (статистичні методи, seq2seq, увага та Трансформер) і показано, як нейромережі сьогодні використовуються для вивчення іноземних мов. Також подано огляд досліджень ефективності ШІ-інструментів і обговорено «парадокс ШІ»: той самий інструмент, який допомагає учням, може створювати й нові проблеми.

Ключові слова: *машинний переклад, нейронні мережі, вивчення мов, штучний інтелект, Трансформер, ШІ-грамотність, багатомовність.*

From a few hand-coded grammar rules to models that speak 200 languages almost like humans – machine translation is one of the most amazing scientific stories of our time. Over the past 75 years, researchers have turned the dream of automatic translation into a real tool used by hundreds of millions of people every day. It all started with a simple idea: to translate sentences using just six grammar rules. Today, neural networks learn to translate by reading billions of words of parallel text [2, p. 89]. Along the way, the field survived big cuts in funding, moved to statistical methods, and finally went through a neural revolution that changed not only translation, but also our understanding of language itself.

The story begins with a bold idea: that human language could be broken down into logical rules that a machine could follow. In 1949, Warren Weaver wrote a memo suggesting that

computers could be used for translation [2, p. 90]. This seemed almost like a fantasy, because the first electronic computers had only just been built. But the Cold War created urgent demand. American intelligence agencies needed to understand Soviet publications, and human translators were far too few and too slow.

The Georgetown-IBM Experiment of 1954 was the field's first public success [2, p. 91]. Researchers translated 60 sentences using only 6 grammatical rules and a vocabulary of 250 words. Headlines said that machines would soon remove the language barrier completely. Government agencies gave a lot of money. The dream of fully automatic translation seemed very close.

But the early optimism soon met the huge complexity of human language. Researchers ran into ambiguity, idioms, and cultural context that no small set of rules could capture. In 1966, the Automatic Language Processing Advisory Committee (ALPAC) gave a very negative review [2, p. 92]. Funding in the United States collapsed almost overnight, and many researchers left the field. This period became known as the "AI winter" – a long, cold time of stagnation that lasted for more than twenty years.

The statistical revolution came from a simple but powerful idea: instead of teaching machines the rules of language, why not let them learn the patterns themselves from huge amounts of text? IBM's Candide system, developed in the early 1990s, was the first important work to show this approach [3, p. 46]. It treated translation as a problem of probability and needed a very large bilingual corpora: millions of sentence pairs.

Rule-based systems needed linguists to write down every exception by hand. Statistical systems improved automatically as more data became available. This was a huge advantage when the internet began to produce large amounts of multilingual content. By the early 2000s, statistical machine translation (SMT) had become the main approach [3, p. 48].

The arrival of Google Translate in 2006 was a turning point. For the first time, statistical machine translation was available to anyone with an internet connection. By 2013, Google Translate supported over 80 languages and was processing billions of characters every day [3, p. 50]. The statistical approach had delivered something rule-based systems never could: translation at a global scale.

The neural revolution came with surprising speed. In 2014, Ilya Sutskever and his colleagues at the University of Toronto introduced the sequence-to-sequence (seq2seq) architecture - a neural network model that could take a sequence of words in one language and produce a matching sequence in another [6, p. 1]. For the first time, a single neural network could do the whole translation task end-to-end.

The first seq2seq models had a serious limitation: important information was lost, especially for longer sentences. This problem was solved in 2015 by Dzmitry Bahdanau and his colleagues. They introduced the attention mechanism, which allowed the decoder to focus on different parts of the input sentence as it produced each word [6, p. 2]. Neural machine translation (NMT) systems with attention were consistently better than statistical systems.

Google's launch of the Google Neural Machine Translation (GNMT) system in 2016 was the moment neural translation became mainstream. GNMT reduced translation errors by up to 60% compared to Google's previous statistical system [5, p. 114]. Within two years, every major translation provider - Microsoft, Amazon, DeepL, and others – had moved to neural architectures.

If the seq2seq architecture with attention was the neural dawn, the Transformer was the sunrise. In 2017, Ashish Vaswani and his colleagues at Google published "Attention Is All You Need" [7, p. 5998]. The Transformer removed recurrence completely and used self-attention mechanisms that could process all positions in a sequence at the same time. This made it possible to train on truly massive datasets. Within three years, every major translation platform had adopted it. By 2020, the Transformer had become the undisputed standard architecture for machine translation [5, p. 116].

The early 2020s saw an unprecedented scaling of machine translation. GPT-3, released by OpenAI in 2020, showed that models trained on huge amounts of text could translate as an

emergent capability – without being explicitly trained on parallel data [4, p. 25]. At the same time, Meta AI released NLLB-200 (No Language Left Behind) in 2022. This system extended high-quality neural translation to 200 languages - more than any previous system [4, p. 27]. For the first time, speakers of languages like Bambara, Luganda, and Assamese had access to machine translation of comparable quality to English or Spanish.

The scaling era also revealed important limitations. Making models larger did not automatically improve performance for all languages. Low-resource languages continued to lag behind high-resource ones. Negative transfer became a recognized challenge. The field was learning that scale alone was not a panacea.

We are now entering a new phase – one defined not just by fluency, but by understanding. The systems of 2024 and beyond are reasoning about context, intent, and communicative purpose [4, p. 30]. AI agents can manage entire multilingual workflows with minimal human oversight. Multimodal integration represents another frontier: modern systems can process documents that combine text with visual layout, and systems like GPT-4V and Google's Gemini can translate text embedded in images.

Many people ask a simple question: do neural networks really help people learn foreign languages? Research says mostly yes – but with important details [1, p. 47].

A large meta-analysis of 117 studies (2022-2025) found that AI tools have a strong positive effect on all five main skills: vocabulary, reading, writing, listening, and speaking. An experiment with 30 students showed that after six weeks of using ChatGPT as a practice partner, they reported improvement in writing, listening, reading, and speaking. But context decides everything. The same research found that AI works well in blended and face-to-face learning, but not in a purely online format. A teacher, a group, and a clear learning goal still matter.

The research also shows something more complex: the same tool that helps can create new problems. This is the "AI paradox" [1, p. 49]. First, there is less anxiety, but also less independence. AI reduces language stress and the fear of mistakes, but too much dependence on automatic corrections weakens the ability to judge your own mistakes. Second, there is the illusion of progress. AI will always understand you, even if you speak badly, which can create a false feeling of knowing the language. Third, there is the question of quality. Duolingo Max, for example, uses generative AI to create lessons, and some users complain that AI-generated content contains errors that learners may accept as correct.

So what is the right way? AI should be a helper, not a replacement. The teacher's role changes: not the source of knowledge, but a facilitator of critical AI literacy. Learners need to understand where AI can make mistakes.

Despite extraordinary progress, machine translation still faces significant challenges. The hallucination problem – where models produce fluent but incorrect translations – is particularly dangerous in healthcare, law, and journalism [4, p. 32]. The compute wall is another challenge: state-of-the-art models require enormous computational resources, and the best models are accessible only to well-resourced organizations, while the communities that most need translation technology are least able to afford it. Negative transfer remains a problem too. Languages like Tamil, Telugu, and Swahili can suffer when a model optimized for English-French is extended to include them without sufficient care.

Beyond these technical challenges, there are also questions about evaluation and accountability. Current metrics like BLEU and COMET provide useful signals but fail to capture communicative adequacy, cultural appropriateness, and domain-specific accuracy. The field needs more robust, auditable evaluation frameworks.

Seventy-five years ago, researchers translated 60 sentences using six grammatical rules and a vocabulary of 250 words. Today, a single AI model can translate between 200 languages, reason about context and intent, process multimodal documents, and do so in milliseconds for hundreds of millions of users. This transformation – from a laboratory curiosity to a global utility – represents one of the most consequential technological achievements in human history [4, p. 35].

But the story is far from over. The next generation of systems will not just translate words – they will understand communicative intent, preserve cultural nuance, and adapt to the needs of each user. They will serve as bridges not just between languages, but between communities, cultures, and ways of thinking. The dream that began with 60 sentences in 1954 has grown into a technology that connects billions of people across every language on Earth. The next chapter belongs to all of us – and it must be written with care, equity, and a commitment to the full diversity of human language.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко О. М. Штучний інтелект у сучасній освіті: виклики та перспективи. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Серія: Педагогіка.* Київ, 2023. Т. 5. С. 45–52.

2. Ковальчук І. П. Машинний переклад: історія, сучасність, майбутнє. *Вісник Львівського університету. Серія: Філологія.* Львів, 2022. Вип. 14. С. 88–95.

3. Петренко С. В. Нейронні мережі та вивчення іноземних мов: практ. посібник. Харків : Основа, 2024. 180 с.

4. Сидоренко А. О. Трансформер як основа сучасних систем машинного перекладу. *Інформаційні технології та комп'ютерна інженерія.* 2023. № 3. С. 112–120.

5. Bahdanau D., Cho K., Bengio Y. Neural Machine Translation by Jointly Learning to Align and Translate. arXiv preprint. 2015. arXiv:1409.0473.

6. Vaswani A. et al. Attention Is All You Need. Advances in Neural Information Processing Systems. 2017. Vol. 30. P. 5998–6008.

УДК 378.147:004.8:004.43

Ірина Кожух
(Дрогобич, Україна)

ЯК ВИКЛАДАТИ МОВИ ПРОГРАМУВАННЯ В ЕПОХУ ШІ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ДИДАКТИЧНИХ ПІДХОДІВ

У статті досліджено трансформацію методики викладання мов програмування в умовах активного впровадження інструментів генеративного штучного інтелекту. Автором запропоновано перехід від навчання базовому синтаксису до розвитку системного мислення, інженерної культури та навичок верифікації згенерованого коду. Особливу увагу приділено оновленню критеріїв оцінювання та впровадженню нових інтерактивних дидактичних практик.

Ключові слова: *генеративний штучний інтелект, комп'ютерна освіта, інженерія промптів, дидактика програмування, перевернутий клас, оцінювання знань, когнітивні навички.*

The article explores the transformation of programming language teaching methodologies driven by the active integration of generative artificial intelligence tools. The author proposes a shift from teaching basic syntax to developing systemic thinking, engineering culture, and code verification skills. Special attention is given to updating assessment criteria and implementing new interactive pedagogical practices.

Keywords: *generative artificial intelligence, computing education, prompt engineering, programming didactics, flipped classroom, student assessment, cognitive skills.*

Вступ

Стрімкий розвиток генеративного штучного інтелекту (Generative AI) та інструментів на кшталт GitHub Copilot, ChatGPT та Claude докорінно змінив ландшафт програмної інженерії. Традиційна модель навчання програмуванню, зосереджена на синтаксисі та написанні коду з нуля, втрачає актуальність [4, с. 45]. Сучасний розробник дедалі частіше виступає в ролі архітектора, рецензента та штурмана для ШІ-асистентів [4, с. 36]. Це вимагає негайної трансформації освітніх методик у вищій та професійній школі.

Зміна парадигми: від синтаксису до архітектури

У класичному навчанні студенти витрачають до 70% часу на вивчення синтаксису, компіляцію та пошук простих помилок (наприклад, пропущених крапок з комою). ШІ нівелює цю потребу, миттєво генеруючи робочі шматки коду, що змушує переглянути підходи до навчання новачків [6, с. 12].

Фокус викладання має зміститися на когнітивні навички вищого рівня за таксономією Блума:

- Проєктування систем: Розуміння архітектурних патернів, взаємодії мікросервісів та структурування баз даних.
- Prompt Engineering для розробників: Вміння правильно формулювати технічні завдання (ТЗ) для ШІ, описувати контекст, обмеження та очікуваний результат [5, с. 8].
- Аналіз та дебаггінг: Студенти повинні вчитися критично оцінювати згенерований код, шукати логічні помилки, "галюцинації" ШІ та вразливості безпеки [5, с. 22].

Оновлення дидактичних методів та практик

Щоб інтегрувати ШІ в навчальний процес екологічно, викладачам варто впроваджувати нові формати завдань, де алгоритми генерації стають допоміжним інструментом, а не заміною мислення [5, с. 14].

Студенти вивчають базову теорію та генерують перші варіанти коду за допомогою ШІ вдома. Аудиторний час присвячується детальному розбору коду, оптимізації Refactoring та обговоренню архітектурних рішень разом із ментором.

ШІ як парний програміст (AI Peer Review)

Завдання формулюється так, щоб студент працював у тандемі з локальною або хмарною моделлю [8, с. 24]. Наприклад:

1. Написати базову функцію власноруч.
2. Попросити ШІ оптимізувати її (зменшити часову складність O(n)).
3. Попросити ШІ написати модульні тести (Unit Tests) для цієї функції.
4. Захистити фінальний проєкт, пояснивши кожний рядок.

Читання коду замість написання

Здатність читати і розуміти чужий (або згенерований машинним способом) код стає критичнішою за вміння його писати [7, с. 38]. Корисними є вправи на пошук замаскованих помилок у великих фрагментах тексту, згенерованих ШІ.

Нові критерії та виклики оцінювання

Головна проблема епохи ШІ в освіті – плагіат нового типу, який неможливо відстежити традиційними антиплагіат-системами [4, с. 52]. Оцінювання лише «працюючого результату» (фінального файлу з кодом) більше не відображає реальних знань студента.

Варто застосовувати такі стратегії оцінювання:

- Оцінка процесу, а не результату: Замість фінального коду оцінювати історію комітів у Git, лог промптів (запитів до ШІ) та еволюцію розв'язання задачі.
- Усний захист (Code Defense): Студент має усно пояснити архітектуру програми, логіку роботи алгоритму та відповісти на запитання: «Що зміниться, якщо ми поміняємо цей тип даних на інший?».
- Live-coding та іспити «без інтернету»: Збереження класичних контрольних зрізів у закритому середовищі (без доступу до мережі) для перевірки базового алгоритмічного мислення. Це необхідно, аби розробник не став ментально залежним від підказок екрана [6, с. 15].

Впровадження концепції «ШІ-грамотності» та етики

Викладачі мають чітко окреслити правила використання ШІ на курсі (наприклад, за допомогою системи оцінювання за принципом "світлофора": зелена зона – повна свобода використання ШІ, жовта – лише для пошуку помилок, червона – заборонено).

Також у програми необхідно включати блоки з:

- Технічної етики: Кому належать права на згенерований код?
- Кібербезпеки: Ризики витоку приватних даних або інтелектуальної власності компанії через запити у відкриті моделі типу ChatGPT.
- Data Bias: Розуміння того, що ШІ вчиться на застарілому або упередженому коді з відкритих джерел і може повторювати погані практики (Anti-patterns) [6, с. 815].

Перехід від «написати програму» до «зрозуміти програму»

Однією з головних змін має стати трансформація практичних завдань.

Наприклад, традиційне завдання:

«Створити програму мовою С++, яка знаходить найбільше число серед елементів масиву».

У середовищі генеративного ШІ може бути виконане студентом шляхом одного запиту.

Тому доцільно змінювати формулювання:

«Проаналізуйте запропонований ШІ алгоритм пошуку максимального елемента масиву. Поясніть принцип його роботи, знайдіть можливі помилки, протестуйте програму на трьох наборах даних, запропонуйте власне вдосконалення та обґрунтуйте його».

У такому випадку ШІ може залишатися доступним інструментом, але готова відповідь уже не є достатньою умовою виконання роботи.

Саме такий підхід узгоджується з результатами сучасних досліджень: структуроване використання генеративного ШІ може бути корисним, якщо студент повинен перевіряти, виправляти та осмислювати отриманий код.

ШІ як «помічник програміста», а не «автор роботи»

Доцільно дозволяти студентам використовувати ШІ для:

- пояснення незрозумілого фрагмента коду;
- пошуку синтаксичної помилки;
- створення додаткового прикладу;
- порівняння двох алгоритмів;
- генерації тестових даних;
- пояснення повідомлення про помилку;
- підготовки запитань для самоперевірки;
- рефакторингу вже написаного студентом коду.

Водночас важливо вимагати, щоб студент міг пояснити кожну суттєву частину програми**.**

Це принципово важливо, оскільки сучасні дослідження показують неоднозначний вплив генеративного ШІ: його використання може допомагати виконувати окремі завдання, але водночас надмірна залежність від нього може бути пов'язана з гіршими результатами навчання за курсом.

Формування AI-компетентності програміста

У сучасному курсі програмування доцільно формувати не лише програмістські компетентності, а й AI-компетентність.

Студент повинен навчитися:

1. правильно формулювати завдання для ШІ;
2. розуміти обмеження генеративних моделей;
3. перевіряти отриманий код;
4. знаходити логічні помилки;
5. перевіряти безпечність запропонованого рішення;
6. порівнювати декілька варіантів реалізації;

7. не сприймати відповідь ШІ як безумовно правильну;
8. документувати використання ШІ під час виконання роботи.

UNESCO пропонує розглядати AI-компетентності студентів через чотири виміри: людиноцентричне мислення, етику ШІ, технічні основи та застосування ШІ, а також проєктування AI-систем [7, с. 18–19].

Висновки

Штучний інтелект не знищує професію програміста, але радикально підвищує планку входу та швидкість роботи. Освіта не повинна боротися з ШІ шляхом заборон. Завдання сучасного викладача – змістити акцент з рутинного кодингу на системне мислення, інженерну культуру та критичний аналіз, готуючи фахівців, які керують штучним інтелектом, а не замінюються ним [5, с. 17].

Якщо раніше значна частина освітнього процесу була спрямована на формування навичок написання програмного коду, то в умовах доступності генеративних моделей особливого значення набувають алгоритмічне мислення, розуміння принципів роботи програм, тестування, налагодження, критичне оцінювання та здатність обґрунтовувати програмні рішення.

Перспективною є не заборона використання ШІ, а його педагогічно керована інтеграція**.** Студент має навчитися не просто отримувати код від штучного інтелекту, а ставити проблему, аналізувати запропоноване рішення, перевіряти його, знаходити помилки, модифікувати та аргументувати власний вибір.

Отже, основним результатом сучасного навчання програмування має бути не здатність студента написати певну кількість рядків коду, а здатність самостійно мислити як програміст, використовуючи ШІ як додатковий інструмент**.**

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Becker, B. A., Denny, P., Pettit, R., et al. (2023). *The Programming Education Landscape in the Age of Large Language Models.* Proceedings of the 2023 ACM Conference on International Computing Education Research (ICER '23). doi.org

2. Bejarano A., Dickey E., Setsma R. *Implementing the AI-Lab Framework: Enhancing Introductory Programming Education for CS Majors*. SIGCSE TS. 2025.

3. Denny, P., Luxton-Reilly, A., & Leinonen, J. (2024). *Generative AI in Computing Education: Perspectives, Challenges, and Pedagogical Shifts.* ACM Transactions on Computing Education (TOCE), 24(2), 1-18.

4. Denny P., Prather J., Becker B. A. et al. *Computing Education in the Era of Generative AI*. Communications of the ACM. 2024.

5. Finnie-Ansley, J., Denny, P., Becker, B. A., et al. (2022). *The Robots Are Coming: Exploring the Implications of OpenAI Codex on Introductory Programming.* Proceedings of the 24th Australasian Computing Education Conference (ACE '22), 10–19.

6. Lau, S., & Guo, P. (2025). *From Synthesizing Code to Designing Systems: How AI Assistants Change the Mental Models of Novice Programmers.* IEEE Software, 42(1), 34-41.

7. UNESCO. *AI Competency Framework for Students*. 2024. Updated 2026.

Перелік скорочень

Abbreviations

- Git – розподілена система керування версіями.
- O(n) – нотація «О» велике, що описує асимптотичну складність алгоритму.
- Unit Tests – модульні тести (програмні засоби перевірки окремих модулів коду).
- Generative AI (GenAI) – генеративний штучний інтелект.
- Prompt Engineering – інженерія промптів (мистецтво формування запитів для ШІ).
- ТЗ – технічне завдання.
- ШІ – штучний інтелект.

УДК 004.89:004.774.2

Марія Малімон, Ростислав Римар
(Миколаїв, Україна)

ОПТИМІЗАЦІЯ ВЗАЄМОДІЇ КОРИСТУВАЧА З ВЕБ-ІНТЕРФЕЙСАМИ НА ОСНОВІ ДИНАМІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ЕЛЕМЕНТІВ UX/UI ЗА ДОПОМОГОЮ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

У статті досліджуються теоретичні та практичні аспекти застосування алгоритмів штучного інтелекту для створення динамічних адаптивних веб-інтерфейсів. Проаналізовано недоліки статичного та чуйного веб-дизайну та запропоновано підхід на основі аналізу мікроповедінки користувача в режимі реального часу. Розглянуто архітектуру інтелектуальної системи, що виявляє когнітивне навантаження та фрустрацію відвідувача без використання формул чи складної обчислювальної математики. Наведено результати експериментального дослідження, які доводять, що персоніфікована перебудова структури, візуальних акцентів і навігаційних елементів підвищує коефіцієнт конверсії та покращує користувацький досвід (UX).

Ключові слова: *UX/UI дизайн, штучний інтелект, машинне навчання, динамічні інтерфейси, мікроповедінковий аналіз, персоналізація, когнітивне навантаження.*

The article explores the theoretical and practical aspects of applying artificial intelligence algorithms to create dynamic adaptive web interfaces. The shortcomings of static and responsive web design are analyzed, and an approach based on real-time user micro-behavior analysis is proposed. The architecture of an intelligent system that detects visitor cognitive load and frustration without complex mathematical formulas is considered. Experimental results prove that personalized restructuring of the layout, visual accents, and navigation elements increases conversion rates and improves overall user experience (UX).

Key words: *UX/UI design, artificial intelligence, machine learning, dynamic interfaces, micro-behavioral analytics, personalization, cognitive load.*

Впродовж багатьох років розробка сучасних веб-додатків була зосереджена на забезпеченні безперешкодного доступу до інформації з різних пристроїв. Традиційний веб-дизайн спирався на статичні макети, створені для усередненого користувача [1, с. 45]. З появою чуйного веб-дизайну (Responsive Web Design) веб-сторінки навчилися адаптуватися до різної роздільної здатності екрана, орієнтації пристрою та технічних можливостей апаратного забезпечення. Однак чуйний дизайн враховує лише фізичні характеристики пристрою, а не психологічний, емоційний чи когнітивний стан людини, яка перебуває за екраном [4, с. 112].

Під час взаємодії зі складними цифровими системами користувачі часто відчувають когнітивне перевантаження через надмірну щільність інформації, незрозумілі навігаційні шляхи або візуально перевантажені елементи. Напруга призводить до дезорієнтації, фрустрації та, як наслідок, до високого показника відмов, коли відвідувачі залишають платформу, так і не досягнувши своєї мети [3, с. 78]. Традиційні статичні інтерфейси не здатні виявити, що користувач відчуває труднощі, і не можуть динамічно змінити свою структуру, щоб надати допомогу під час активної сесії [5, с. 201].

Щоб подолати цей розрив, сучасні інформаційні технології повинні еволюціонувати від статичної адаптивності до динамічної персоналізації на основі штучного інтелекту. Алгоритми штучного інтелекту та машинного навчання, інтегровані у фронтенд-архітектуру, дозволяють веб-сайтам аналізувати поведінкові паттерни в режимі реального часу та автоматично змінювати свій макет, візуальну ієрархію, типографіку та навігаційні сценарії відповідно до поточних потреб конкретного користувача [2, с. 134].

Теоретичний фундамент динамічної адаптації спирається на мікроповедінкову аналітику. Мікроповедінка – це тонкі, низькорівневі взаємодії між користувачем і його пристроями введення, такими як миша, тачпад або сенсорний екран [4, с. 115]. Замість того, щоб просто відстежувати статичні перегляди сторінок, інтелектуальна система збирає та оцінює телеметрію в режимі реального часу, включаючи швидкість руху курсора, прискорення скролінгу, затримки над конкретними блоками контенту та деструктивні паттерни, такі як часті повторні кліки від роздратування (rage clicks) або хаотичне коливання курсора [1, с. 50].

Завдяки обробці цих безперервних потоків поведінкових подій классифікатори машинного навчання визначають поточний стан користувача. Замість використання жорстких математичних формул або ручних бальних систем, моделі нейронних мереж здійснюють якісну класифікацію поведінки за окремими станами, такими як «активне читання», «цільовий пошук», «сумнів» або «когнітивна фрустрація» [5, с. 205].

При виявленні стану фрустрації або дезорієнтації система адаптації запускає конкретні зміни в інтерфейсі через точкові модифікації структури елементів сторінки (DOM-дерева). Ці зміни відбуваються плавно і непомітно, не вимагаючи перезавантаження сторінки [2, с. 140].

Для реалізації цього адаптивного процесу без уповільнення роботи веб-сторінки інтелектуальна система потребує модульної архітектури. Ця архітектура складається з чотирьох взаємопов'язаних компонентів, що працюють узгоджено:

- Модуль збору подій: легкий скрипт на стороні клієнта, який асинхронно відстежує події взаємодії, не блокуючи основний потік обробки браузера [3, с. 82].
- Модуль обробки даних: фільтрує первинні дані, усуває шуми та агрегує координати курсора й події скролінгу у часові інтервали [5, с. 210].
- Двигун машинного навчання: компактна нейронна мережа або модель градієнтного бустингу, оптимізована для виконання безпосередньо в браузері [3, с. 85].
- Двигун динамічного рендерингу: безпечно застосовує CSS-трансформації та структурні зміни сторінки, забезпечуючи плавні візуальні переходи без зсуву макета [4, с. 122].

Залежно від ступеня дезорієнтації користувача, зміни інтерфейсу поділяються на три рівні інтенсивності: мікрокорекції (коригування шрифтів і контрастності), структурні адаптації (приховування другорядних бічних панелей) та сценарні трансформації (перетворення складних форм у покроковий майстер) [5, с. 215].

Для перевірки практичної ефективності цього підходу було проведено 30-денне експериментальне A/B тестування на платформі електронної комерції з понад 10 000 активних користувачів щодня [2, с. 150]. Користувачі були випадковим чином розділені на контрольну групу, яка працювала зі звичайним чуйним сайтом, та експериментальну групу, яка взаємодіяла з ШІ-адаптивним інтерфейсом.

Для детального порівняння параметрів функціонування традиційних підходів та запропонованої системи динамічної адаптації розроблено порівняльну характеристику, наведену в таблиці 1.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика методів адаптації користувацьких інтерфейсів

Параметри порівняння	**Статичний та чуйний дизайн (RWD)**	**Правила-базована адаптація (Rule-Based)**	**ШІ-орієнтована динамічна адаптація (Запропонований)**
Основний фактор адаптації	Роздільна здатність та ширина екрана пристрою	Попередньо задані статичні сценарії та атрибути	Мікроповедінка та когнітивний стан у реальному часі

Параметри порівняння	Статичний та чуйний дизайн (RWD)	Правила-базована адаптація (Rule-Based)	ШІ-орієнтована динамічна адаптація (Запропонований)
Швидкість реакції на фрустрацію	Відсутня (не здатний виявити труднощі)	Низька (політика активується після явних помилок)	Миттєва (фіксація аномалій руху курсора та скролінгу)
Рівень персоналізації	Мінімальний (єдиний макет для всіх)	Середній (групова сегментація за правилами)	Високий (індивідуальне рішення для кожної сесії)
Навантаження на серверну частину	Відсутнє (обробка через CSS media queries)	Високе (постійні запити для перевірки умов)	Нульове (виконання моделей у браузері через WebAssembly)
Вплив на коефіцієнт конверсії	Стандартний базовий рівень	Помірний зрост з урахуванням сегментів	Максимальний за рахунок усунення індивідуальних бар'єрів

Експериментальні результати підтвердили суттєве покращення всіх ключових показників:

● Загальний коефіцієнт конверсії (Conversion Rate) в адаптивній групі зростав на 21.83% завдяки зменшенню бар'єрів під час оформлення замовлення [1, с. 55].

● Показник відмов (Bounce Rate) знизився на 25.18%, що свідчить про те, що користувачі рідше залишали сайт, коли отримували спрощений адаптивний макет [4, с. 125].

● Середня тривалість сесії збільшилася на 32.39%, вказуючи на вищий рівень залученості та комфорту [5, с. 220].

● Показник успішності виконання завдань (Task Completion Rate) покращився на 25.84%, підтверджуючи, що спрощення меню допомагає швидше знаходити потрібні товари [2, с. 160].

● Кількість деструктивних дій користувачів (Rage Clicks) зменшилася на 71.13%, що свідчить про суттєве зниження когнітивного напруження та роздратування.

На основі отриманих даних можна сформулювати такі наукові висновки:

● Традиційний чуйний веб-дизайн є недостатнім для складних сучасних цифрових систем, оскільки він не враховує когнітивний та емоційний стан людини під час взаємодії [1, с. 55].

● Аналіз мікроповедінкової телеметрії, такої як динаміка курсора та паттерни скролінгу, надає надійний спосіб виявлення фрустрації користувача в режимі реального часу без збору приватних персональних даних [4, с. 125].

● Моделі машинного навчання на стороні клієнта можуть безпечно виконувати адаптацію інтерфейсу безпосередньо в браузері, зберігаючи високу швидкість роботи та конфіденційність [5, с. 220].

● Впровадження динамічної адаптації UI/UX на основі штучного інтелекту суттєво підвищує коефіцієнт конверсії, знижує показник відмов та покращує загальний користувацький досвід [2, с. 160].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Глушко О. В., Петренко М. І. Штучний інтелект у веб-дизайні: від автоматизації до адаптації. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Інформаційні системи та мережі.* 2024. Вип. 12. С. 45–52.

2. Ткаченко С. П. Принципи побудови адаптивних UI/UX інтерфейсів на основі аналізу поведінкових факторів. *Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: Обчислювальна техніка та автоматизація.* 2025. № 1 (38). С. 112–119.

3. Ковальчук В. М., Сидоренко О. А. Застосування машинних методів для оцінки когнітивного навантаження користувачів веб-систем. *Системи управління, навігації та зв'язку.* 2023. Вип. 4 (74). С. 89–95.

4. Nielsen J. Usability Engineering. San Diego : Academic Press, 1993. 362 p.

5. Norman D. The Design of Everyday Things: Revised and Expanded Edition. Basic Books, 2013. 368 p.

6. Tidwell J., Brewer C., Valencia-Valencia A. Designing Interfaces: Patterns for Effective Interaction Design. 3rd ed. O'Reilly Media, 2020. 608 p.

7. Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. 4th ed. Pearson, 2020. 1136 p.

УДК 004.4:004.3(091)

Андрій Продан, Наталя Сушко
(Миколаїв, Україна)

COMMODORE 64: THE TECHNOLOGICAL WONDER OF 1980S AND ITS CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF PROGRAMMING

The article examines the development history of the revolutionary Commodore 64 computer, as well as its impact on the modern world and the field of programming. It addresses the challenges engineers had to overcome to bring this invention to the public, its price, its influence on pop culture, and more.

Keywords: *Commodore 64, computer, success, graphics, sound, video games, features.*

У статті розглядається історія розробки революційного комп'ютера Commodore 64, а також його вплив на сучасний світ та сферу програмування. В статті піднімаються питання щодо викликів, які інженерам довелося подолати аби представити даний винахід публіці, його ціна, його вплив на поп-культуру та ін.

Ключові слова: *Commodore 64, комп'ютер, успіх, графіка, звук, відеоігри, функції*

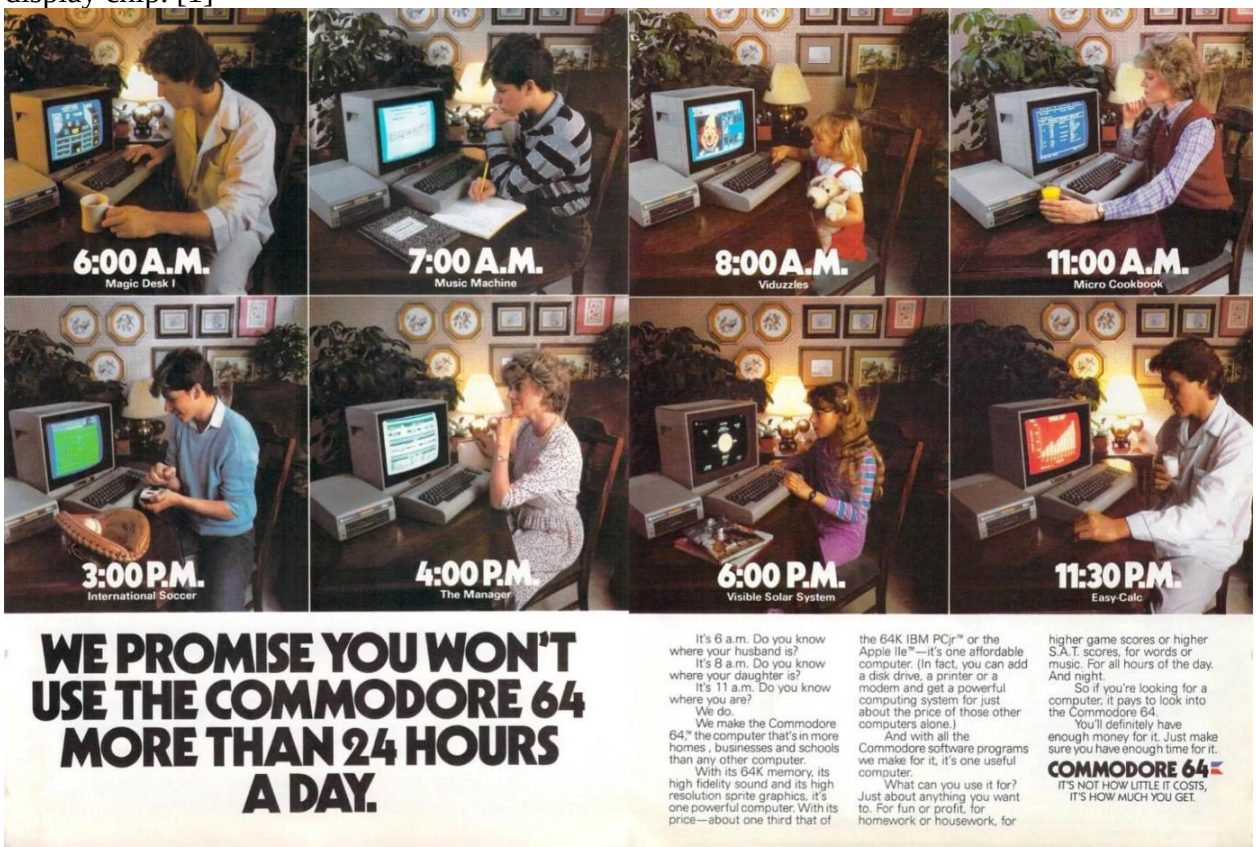
Our world is full of innovations. Something new and more advanced is getting created basically all the time. But as the experience shows: “Everything new is well forgotten old”. Nowadays computers offer a lot of different features: coding, typing, songwriting, entertainment and such. But it wasn’t always like that… At least until one corporation decided to reshape the way of how people envisioned personal computers entirely, making this kind of technology more accessible, sparking an underground revolution of bedroom coders, demoscene hackers, and synth-pop musicians. Meet the 64 kilobyte “breadbox” – Commodore 64, by far the best-selling home computer of the era. [4]

It has all began from the production of a graphics chip and a sound chip for the needs of whoever wanted to make “the world’s best video game.” In January 1982, a home computer incorporating those chips was introduced at the Winter Consumer Electronics Show in Las Vegas, Nev. 5 computers were built for the show in less than 5 weeks. What surprised the rest of the home-computer industry most, however, was the introductory price of the Commodore 64: $595 for a unit incorporating a keyboard, a central processor, the graphics and sound chips, and 64 kilobytes of memory instead of the 16 or 32 that were then considered the norm. [1]

At the start there were numerous complaints regarding quality control and the industry’s slowest disk drive. [1] People started encountering a lot of glitches making the chip do all the kinds of things that he wasn’t supposed to do. But Charpentier (the designer) was completely fine with it. He was completely accepting of it. He’d done something and it was just, thought he wanted people to do all kinds of crazy stuff with it. [3] None of the early mentioned problems couldn’t

stop Commodore 64 from reaching its success and pushing many of its competitors out of the market. One of the reasons for its success was its low price that kept falling – from $595 at its introduction to $149 currently (as of 1985). [1] "This was also at a time where things like the IBM PC and the Magentouch were way more expensive, but they're also black and white, right? There was a sense that a serious computer should probably be black and white and not have any kind of serious things like sound and especially not like kind of action graphics" – Jesper Juul. [3] Though Commodore lacked a global advertising strategy and left it to individual countries come up with their own, there was an early global pattern of focusing on the serious side of the C64, and only mentioning games as an aside. [4]

Despite Commodore efforts to propose the C64 as an all-rounder able to stand its ground also as a business computer, it is undeniable that its first and foremost use, and strength, was in entertainment and, more specifically, in games. [2] People at Commodore were initially looking at arcade games, and they definitely wanted to have arcade games on Commodore 64. So the chip was designed with games in mind, but… That was not really how it was advertised initially. It was pretty weird until you opened the guide, where "it talks very immediately about that you can program your own arcade games. And that's one of the cool things about the computer" – Jesper Juul. [3] "More than 10,000 games were officially published during the C64 lifetime by a new generation of young and passionate developers. While many of these were non exclusive but shared across other competing platforms as well, they often originated or found their best rendition on the C64, making it the platform of choice for many gamers and developers alike" – Roberto Dillon. [2] One of the main things that helped young developers create games was the inclusion of sprites - independently movable objects that overlay the background display. In fact, the circuits that are used to manipulate and display the sprites occupy two-thirds of the machine's video-display chip. [1]



"We promise you won't use the Commodore 64 more than 24 hours a day"
advertisement, showing how diverse the computer's features are

Another unique feature of this computer was its sound chip, specifically 6581 SID (Sound Interface Device). It was designed by Robert Yannes in 1981. According to Yannes, he was inspired primarily by synthesizers, hoping to create a chip for use in other musical instruments. In

practice, the SID chip became the sound chip of the Commodore 64 and has the magical quality that it still sounds modern after more than 40 years. Why? Because it encapsulates the classic analog synth sound of simple waveforms (pulse, triangle, sawtooth, noise) played with an ADSR envelope, controlling the fade in and out of a particular note. There are also filters and ring modulation facility. The SID chip was an unusual combination of digital and analog components, and different versions and individual chips sound different. Just like analog synthesizers. Despite all the ambition Yannes had, the 6581 got reduced to being able play only 3 simultaneous voices (though developers later figured out how to play samples as well). The limited voices gave C64 music its characteristic fast and rhythmic arpeggio style. [4] "As C64 programming advanced, the famous composers, including Rob Hubbard, Jeroen Tell, Chris Hülsbeck, Ben Daglish, and Johannes Bjerregaard, learned to modify the properties of the individual voice on the fly, such that a given note could be a combination of multiple waveforms, or perhaps pitch bend or feature vibrato" – Jesper Juul. [4]

'The really unique thing about the C64 is that you turn it on and it says "READY"! A friend back in school once said "ready for what?" Quick as a flash, I replied "READY! For anything you want to use it for!" Even today, I have a word processor on a cartridge and, with this, I can "BOOTUP" quicker than any PC and start typing a letter. I actually did a bank letter on my C64 and had finished and printed it before my pc had even booted to a logon window!' – Roberto Dillon. [2] By 1991 the Commodore 64 started declining as a commercial platform – yet games were still coming out, especially in Europe, but not for a long time… Developers were trying to keep up with more capable platforms, especially with the Amiga (another computer produced by the Commodore that was meant to replace the older model). In C64 reviews, the recurring question in the late 1980s and early 1990s became, "how good is it, compared to the Amiga version?" – or to a newer computer or console? This was raised for games (Defender of the Crown, Lemmings), user interfaces (the graphical GEOS interface), and demos.

The Commodore 64 wasn't just another computer that "introduced us to the future", it let us build it. In our room, with our own hands, for relatively low price. It has proven that computer could be used both for entertainment and serious business. The times are changing, the world is moving forward, something new is getting created day after day, but we all know: "Everything new is well forgotten old"… The infamous "breadbox" will not be forgotten as long as its legacy lives on…

REFERENCES

1. Teikla S. Perry, Paul Willich (1985). Creating the Commodore 64: The Engineers' Story.
2. Roberto Dillon (2015). Ready: A Commodore 64 Retrospective.
3. Rob Alvarez (2025). When Computers Taught You to Create, Not Just Consume.
4. Jesper Juul (2024). A History of the Commodore 64 in Twelve Objects.

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І СПОРТ / PHYSICAL EDUCATION AND SPORT

УДК 7967612.68

Ольга Барилюк
(Олександрія, Україна)

РОЛЬ ФІЗИЧНОГО НАВАНТАЖЕННЯ ПРИ ЗАХВОРЮВАННЯХ СЕРЦЕВО-СУДИННОЇ СИСТЕМИ

У процесі сучасного навчання важлива роль належить фізичному навантаженню, що здійснюються на заняттях фізичного виховання та фізичної культури.

Ключові слова: *серцево-судинні захворювання, фізичне навантаження, фізкультурно-оздоровчі вправи.*

Серцево-судинні захворювання сьогодні найбільш поширені і частіше за інших стають причиною інвалідності і навіть смерті. Викликають ці хвороби в основному малорухливий спосіб життя, куріння, зловживання алкоголем, постійні стреси.

До захворювань серцево-судинної системи відносяться ішемічна хвороба серця (інфаркт і стенокардія, вади серця), серцево-судинна недостатність, атеросклероз, гіпертонія (підвищений артеріальний тиск), гіпотонія (знижений артеріальний тиск), облітеруючий ендартеріїт і варикозне розширення вен.

Порушення роботи серця і стану судин призводять до функціональних змін в організмі: розвиваються тахікардія (почастішання ритму серцевих скорочень) аритмія (порушення ритму серцевих скорочень), з'являються задишка (спочатку при фізичних навантаженнях, а потім і в спокої), набряки (спочатку, на вечорах у щиколоток, на стопах і гомілках, потім постійно на ногах, у подальшому – зі скупченням рідини в «черевний і плевральній порожнинах), ціаноз (синюшність забарвлення помилкових і слизових покривів, є наслідком застою бідній киснем крові в розширених капілярах вен), болі в серці, За грудиною, в області лівої лопатки, що віддають у ліву руку.

Захворювання серця і судин призводять до недостатності кровообігу: система кровообігу вже нездатна транспортувати кров в кількості, необхідній для нормального функціонування органів і тканин. При хронічній недостатності першого ступеня при швидкій ходьбі, підйомі по сходах з'являється задишка, частішає пульс, людина швидко стомлюється, у неї знижується працездатність; другого ступеня – всі ці симптоми відзначаються і в стані спокою, постійно набрякають ноги, збільшена печінка; третього ступеня – все симптоми наростають, накопичується рідина в черевній і плевральній порожнинах.

За будь-яких серцево-судинні захворювання в гострій стадії заняття лікувальною фізкультурою проводять в умовах стаціонару; в підгострому стані – в санаторії та поліклініці. При хронічному перебігу хвороби можна займатися вдома, під наглядом лікаря. Індивідуально дозовані фізичні вправи при захворюваннях серця і судин не тільки покращують кровообіг у серцевому м'язі і судинах всього організму, але і стимулюють роботу органів дихання і шлунково-кишкового тракту, регулюють обмін речовин.

За будь-яких захворюваннях серцево-судинної системи дуже важливо дотримуватися режиму сну, харчування, роботи і відпочинку і систематично займатися ЛФК. Періодичний лікарський контроль (за необхідності), ведення щоденника самоконтролю, який допоможе лікарю об'єктивно оцінити зміни в стані здоров'я під впливом фізичних вправ, обов'язкові.

Захворювання серця і судин викликають різноманітні порушення функцій, які проявляються характерними симптомами і викликають різноманітні скарги у хворих. Одним з порушень роботи серця є почастішання його скорочень – тахікардія, яка компенсує недостатність кровообігу і може бути симптомом різних захворювань. Хворі нерідко

відчувають тахікардію як серцебиття (посилення і почастішання роботи серця), шо зумовлено підвищеною збудливістю нервового апарату. Порушення серцевого ритму і навіть уражень частоти серцевих скорочень іноді також відчувається як серцебиття. Перебої в роботі серця виявляються у вигляді короткочасного завмирання (зупинки) серця і найчастіше бувають викликані компенсаторної паузою при екстрасистолах. Задишка при захворюваннях серцево-судинної системи – теж пристосувальна реакція, спрямована на компенсацію серцевої недостатності. Спочатку задишка з'являється при фізичних навантаженнях, при вираженій недостатності кровообігу вона є вже в спокої, при розмові, після прийому їжі. Задишка виникає внаслідок накопичення в крові недоокислених продуктів обміну, особливо вуглекислоти, які викликають роздратування хеморецепторів і дихального центру. Причиною задишки також може бути застій крові в легенях у зв'язку з недостатністю лівого шлуночка. При збільшенні застою крові в легенях ночами під час сну можуть раптово з’являтися напади важкої задишки – серцева астма. При цьому хворі відчувають ядуху – почуття гострої нестачі повітря і здавлення грудей. Напади задухи можуть також виникати під час і після фізичних навантажень.

Болі при захворюваннях серця локалізуються за грудиною, в області верхівки або по всій проекції серця. Найбільш частою причиною болів є гостра ішемія (недостатність кровообігу) серця, яка виникає при спазмі вінцевих артерій, їх звуження або закупорки. Болі тиснуть, що стискають або пекучі часто супроводжуються задухою. Вони часто поширюються під ліву лопатку, в шию і ліву руку. При запаленні оболонок серця – болі ниючого і давить характеру, при гіпертонічній хворобі можуть бути як ниючі і щемливі болю, так і характерні для ішемії серця.

Багато захворювань серцево-судинної системи призводять до недостатності кровообігу, тобто нездатності системи кровообігу транспортувати кров в кількості, достатній для нормального функціонування органів і тканин. Недостатність кровообігу виникає як при порушенні функції серця, так і судин і буває гострою і хронічною. При заняттях лікувальною фізкультурою доводиться мати справу в основному з хронічною недостатністю серця або судин; серцева недостатність може виникати при ішемічній хворобі і пороках серця, гіпертонічної хвороби, міокардиті та інших захворюваннях серця; судинна недостатність – при гіпертонічній хворобі.

Хронічна судинна недостатність виникає внаслідок порушення функцій нейрогуморального апарату, що регулює функцію судин, і викликає пониження артеріального і венозного тиску. Розвитку цього стану сприяють конституційні особливості організму, недостатнє харчування, фізична і психічна перевтома, інфекційні хвороби і вогнища хронічної інфекції. Хронічна судинна недостатність викликає швидку стомлюваність, знижену фізичну і розумову працездатність, запаморочення, задишку, серцебиття, схильність до непритомності.

Застосування фізичних вправ при серцево-судинних захворюваннях дозволяє використовувати всі 4 механізму їх лікувальної дії: тонізуючого впливу, трофічної дії, формування компенсацій і нормалізації функцій. При багатьох захворюваннях серцево-судинної системи обмежується руховий режим хворого. Хворий пригнічений, «занурений у хворобу», в центральній нервовій системі переважають гальмівні процеси. У цьому випадку фізичні вправи набувають важливого значення для надання загального тонізуючого впливу. Поліпшення функцій всіх органів і систем під впливом фізичних вправ попереджає ускладнення, активізує захисні сили організму і прискорює одужання. Поліпшується психоемоційний стан хворого, що, безсумнівно, також позитивно впливає на процеси саногенезу.

Фізичні вправи поліпшують трофічні процеси в серці і в усьому організмі. Вони збільшують кровопостачання серця за рахунок посилення вінцевого кровотоку, розкриття резервних капілярів та розвитку колатералей, активізують обмін речовин. Все це стимулює відновлювальні процеси в міокарді, підвищує його скорочувальну здатність. Фізичні

вправи поліпшують і загальний обмін в організмі, знижують вміст холестерину в крові, затримуючи розвиток атеросклерозу. Дуже важливим механізмом є формування компенсацій. При багатьох захворюваннях серцево-судинної системи, особливо при тяжкому стані хворого, використовуються фізичні вправи, які надають дію через внесердечние (екстракардіальні) фактори кровообігу. Так, вправи для дрібних м'язових груп сприяють просуванню крові по венах, діючи як м'язовий насос і викликаючи розширення артериол, знижують периферичний опір артеріального кровотоку. Дихальні вправи сприяють припливу венозної крові до серця за рахунок ритмічного зміни внутрібрюшного і внутрігрудного тиску. Під час вдиху негативний тиск у грудній порожнині надає присмоктуються дію, а підвищується при цьому внутрішньочеревний тиск як би вичавлює кров з черевної порожнини в грудну. Під час видиху полегшується просування венозної крові з нижніх кінцівок, так як внутрішньочеревний тиск при цьому знижується.

Нормалізація функцій досягається поступової й обережної тренуванням, яке зміцнює міокард і покращує його скоротливу здатність, відновлює судинні реакції на м'язову роботу і зміну положення тіла. Фізичні вправи нормалізують функцію регулюючих систем, їх здатність координувати роботу серцево-судинної, дихальної та інших систем організму під час фізичних навантажень. Таким чином підвищується здатність виконувати більший обсяг роботи. Систематичні заняття фізичними вправами впливають на артеріальний тиск через багато ланок регулюючих систем тривалого впливу. Так, під впливом поступової дозованого тренування збільшується тонус блукаючого нерва і продукція гормонів (наприклад, простогландинов), що знижують артеріальний тиск. У результаті в спокої урежаетея частота серцевих скорочень і знижується артеріальний тиск.

Особливо слід зупинитися на спеціальних вправах, які, діючи в основному через нервово-рефлекторні механізми, знижують артеріальний тиск. Так, дихальні вправи з подовженням видиху і урежением дихання знижують частоту серцевих скорочень. Вправи в розслабленні м'язів і для дрібних м'язових груп знижують тонус артеріол і зменшують периферіческой опір току крові. При захворюваннях серця і судин фізичні вправи удосконалюють (нормалізують) адаптаційні процеси серцево-судинної системи, які полягають у посиленні енергетичних і регенеративних механізмів, відновлюють функції і порушені структури.

Для осіб, які страждають серцево-судинними захворюваннями, фізичні вправи є найважливішим реабілітаційним засобом і засобом вторинної профілактики.

Показання та протипоказання до застосування лікувальної фізкультури. Фізичні вправи як засіб лікування та реабілітації показані при всіх захворюваннях серцево-судинної системи. Протипоказання носять лише тимчасовий характер. Лікувальна фізкультура протипоказана в гострій стадії захворювання (міокардит, ендокардит, стенокардія та інфаркт міокарда в період частих та інтенсивних приступів болю в ділянці серця, виражених порушеннях серцевого ритму), при наростанні серцевої недостатності, приєднання важких ускладнень з боку інших ооганів.

При знятті гострих явищ і припинення наростання серцевої недостатності, поліпшенні загального стану слід приступати до занять фізичними вправами.

Вправи в рівновазі використовують для вдосконалення координації рухів, поліпшення порушених функцій вестибулярного апарату та ін

Рефлекторні вправи – це вправи, спрямовані на тренування віддалених від травми м'язів, наприклад, застосування вправ для плечового пояса надаватиме рефлекторний вплив на м'язи нижніх кінцівок, або руху в однієї нижньої кінцівки викликає судинні зміни іншої кінцівки.

Дихальні вправи займають важливе місце при проведенні ЛГ. Всі дихальні вправи умовно поділяють на динамічні та статичні. Динамічні дихальні вправи – це поєднання рухів і дихання; статичні – без руху; при активних дихальних вправах методист ЛФК

здавлює грудну клітку на видиху хворого (так звана активізація дихання). Дихальні вправи бувають із затримкою дихання.

Лікування положенням – це метод фіксації лейкопластирем (при парезі лицевого нерва) уражених м'язів, а також надання їм фізіологічного положення еластичним бинтом (при клишоногості), лонгетой, валиком (при паралічі) під пахви, шухлядкою (при паралічі) для ніг (стоп) і ін Лікування положенням застосовують у ранні терміни виникнення захворювання, воно спрямоване на усунення патологічної позиції в суглобі або мязах (наприклад, мімічних м'язів обличчя при парезі лицевого нерва), попередження контрактур і патологічних синкинезий і синергій. Коррекція бинтом, лонгетой та ін повинна бути нетривалою – від 15-30 хв до 1,5-3 год, так як тривала корекція може призвести до посилення спазму м'язів, особливо у хворих з паралічами (інсультами), травмами опорно-рухового апарату і іншими захворюваннями.

Тренажери. Однією з форм ЛФК є заняття хворих на тренажерах і блочних апаратах (див. рис. Блокові тренажери). Вони призначені для розвитку сили, витривалості м'язів, розробки суглобів, тобто для збільшення рухливості в суглобі (суглобах).

Обережно слід застосовувати вправи на тренажерах (блочних апаратах) хворим із захворюваннями суглобів (артрити, поліартрити та ін), особливо вони протипоказані при коксартрозе. У будь-якому випадку заняття повинні бути з малими вантажами, невеликим напруженням і в поєднанні з кріомасаж суглоба (суглобів), частою повторюваністю (2-3 рази на день), але нетривалими (10-15 хв).

При захворюваннях серцево-судинної, легеневої системи, також небажані вправи на тренажерах, таким чином, більш показані циклічні види діяльності (біг, лижні прогулянки, їзда на велосипеді та ін.)

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дубогай О.Д., Завацький В.І., Короп Ю.О. Методика фізичного виховання студентів, віднесених за станом здоров’я до спеціальної медичної групи: навч. посібник. Луцьк, 2025.
2. Дубогай О.Д., Тучак А.М., Костікрва С.Д., Єфімов А.О. Основні поняття і терміни оздоровчої фізкультури та реабілітації. Луцьк, 2007.
3. Ільницький В.Г., Ясінський Є.А. Фізичне виховання у середніх медичних навчальних закладах. Тернопіль: Укрмедкнига, 2000.

УДК 373.5.016:796(477)

Марія Західна, Катерина Моспан
(Броди, Україна)

РУХОВА АКТИВНІСТЬ ЯК УМОВА ПРОДУКТИВНОГО НАВЧАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті розглянуто поняття фізичної активності як важливого засобу підвищення навчальної працездатності молодших школярів. Проаналізовано взаємозв’язок рухової активності з фізичною та розумовою працездатністю учнів, охарактеризовано основні фази працездатності та особливості їх прояву в молодшому шкільному віці. Визначено основні засоби фізичної культури, що можуть використовуватися у процесі фізичного виховання, зокрема фізичні вправи, рухливі ігри, вправи з м’ячем та елементи колового тренування. Обґрунтовано необхідність систематичного, дозованого й диференційованого використання фізичної активності з урахуванням вікових та індивідуальних можливостей учнів. Акцентовано увагу на доцільності поєднання навчальної та рухової діяльності для запобігання втомі й підтримання продуктивності навчальної роботи.

Ключові слова: *фізична активність, рухова активність, навчальна працездатність, молодші школярі, фізична культура, фізичні вправи.*

The article examines physical activity as an important means of maintaining and improving the learning capacity of primary school pupils. The relationship between physical activity and pupils' physical and mental work capacity is analyzed, and the main phases of work capacity and their characteristics in primary school age are described. The main means of physical education that can be used in the educational process are identified, including physical exercises, active games, ball exercises, aerobics, and circuit training. The necessity of systematic, appropriately dosed, and differentiated physical activity, taking into account pupils' age and individual abilities, is substantiated. Particular attention is paid to the combination of learning and physical activity as a means of preventing fatigue and maintaining pupils' productive learning activity.

Key words: *physical activity, motor activity, learning capacity, primary school pupils, physical education, physical exercises.*

Розглядаючи сучасний освітній процес у початковій ланці, можна помітити достатній рівень розумового навантаження на учнів, який потребує тривалої концентрації уваги, активної роботи пам'яті та здатності підтримувати належний темп навчальної діяльності. Водночас значна частина навчального часу проходить у статичному положенні, що може супроводжуватися зниженням рухової активності та поступовим виникненням втоми. У таких умовах особливого значення набуває пошук ефективних способів підтримання працездатності молодших школярів протягом навчального дня.

Одним із природних засобів подолання втоми та підтримання активності дитини є, власне, фізична активність. ЇЇ раціональне використання в освітньому середовищі сприяє не лише фізичному розвитку школярів, а й створює умови для підтримання уваги, активізації організму та продовження продуктивної навчальної діяльності. Дослідження науковців, таких як О. Дубогай, Г. Єдинака, А. Герасимчука та інших засвідчили тісний взаємозв'язок між руховою активністю, фізичною та розумовою працездатністю учнів початкових класів. Зокрема, О. Дубогай обґрунтовує використання освітньо-рухових методик у навчанні молодших школярів, а Г. Єдинак та Л. Галаманжук досліджували ефективність фізичного виховання для поліпшення розумової працездатності дітей на початковому етапі навчання.

Особливої актуальності ця проблема набуває в умовах сучасної початкової освіти, де важливо забезпечити оптимальне поєднання навчальної та рухової діяльності учнів. Тому дослідження фізичної активності як засобу підвищення навчальної працездатності молодших школярів є важливим напрямом сучасної педагогічної теорії та практики.

Слід зауважити, що ще на початку ХХ ст. французький дослідник Ж. П. Ламарк переконливо доводив, що «праця будує органи людського організму». Не менш цікавою є думка з цього приводу Жан-Жака Руссо, який писав: «Якщо хочете розвивати розум вашого вихованця, розвивайте його сили: нехай бігає, стрибає, діє; нехай буде дорослим щодо міцності, незабаром стане дорослим щодо його розумової активності» [3, с. 13].

Це пояснюється тим, що під час фізичної м'язової діяльності відбуваються не лише процеси дисиміляції, але й асиміляції тобто відновлення ресурсів організму, і на думку вчених, забезпечує не тільки компенсацію витраченої енергії, але й сприяє її збільшенню їх відносно до початкового рівня. [4, с. 16]

Повертаючись до поняття навчальної працездатності молодших школярів, варто виокремити визначення поняття «працездатність». Працездатність – це здатність людини розвинути максимум енергії та раціонально витрачаючи її, досягнути поставленої мети під час якісного виконання розумової і фізичної роботи, що забезпечується оптимальним станом різних фізіологічних систем організму під час синхронної, скоординованої діяльності. Беручи до уваги стани (фази) працездатності, яких є три (входження в роботу

(впрацьовування), оптимальна стійка працездатність, фаза стомлення (зниження працездатності)).

На початку уроку відбувається поступове входження учнів до робочого стану – на це витрачається на першому уроці близько 10 хвилин, на наступних – близько 5 хвилин. Тривалість стійкого робочого стану залежить від віку: в учнів молодших класів він триває 15-20 хвилин, в учнів середнього шкільного віку – 25-30 хвилин, у старшокласників – 30-35 хвилин. У відповідності до цих закономірностей і треба планувати навчальні заняття. Початкова частина уроку – вступна. Учитель повинен домогтися активізації учнів, їх зосередженості на навчальному матеріалі, концентрації уваги на заняттях. Наступна частина уроку – основна. Тут відбувається аналіз найбільш складного матеріалу – опитування чи пояснення нового матеріалу.

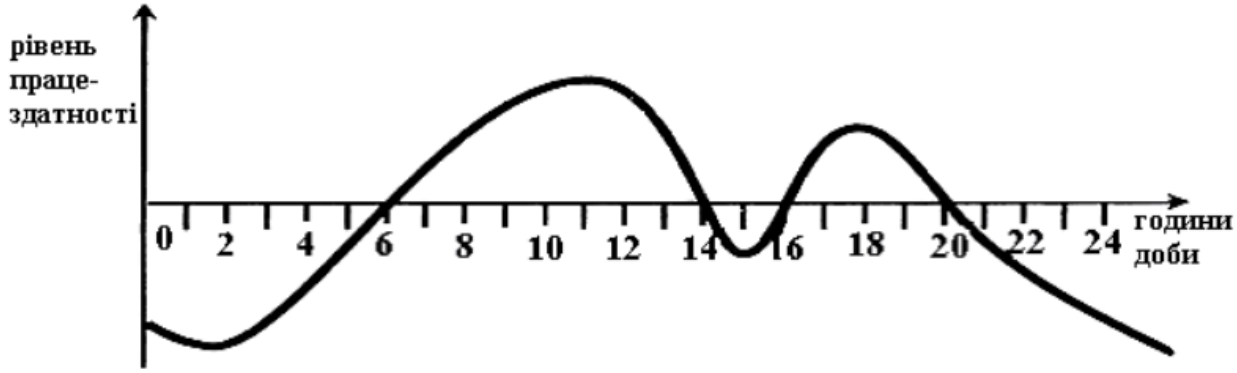


Рис. 1. Зміна динаміки працездатності протягом доби

Розглянемо більш ґрунтовно роль чинників, спроможних забезпечити підвищення фізичної працездатності школярів. Зміст чинних навчальних програм складають засоби фізичної культури, які, за дослідженням вчених, відповідають віковим особливостям учнів молодшого шкільного віку [1, с. 10].

Основними засобами підвищення працездатності школярів є: фізичні вправи, рухливі ігри, ігри з м'ячем, стройові вправи, різновиди ходьби, бігу, стрибків, гімнастичні й акробатичні вправи, а також лазіння, перелізання, лижна підготовка й плавання (за можливості їх використання).

Виконання фізичних вправ активізує діяльність різних систем і функцій організму, залишає певний ефект, сприяє процесу морфо-функціонального розвитку школярів, що позитивно впливає на їх фізичну працездатність [2]. З цього випливає наступний підсумок, поміж уроків, які вимагають статичного, особливо сидячого положення, варто ставити за розкладом уроки фізичної культури, але й посеред уроків доречно використовувати повноцінні рухливі вправи під час фізкультпаузи.

Важливим аспектом підвищення працездатності молодших школярів є правильний добір форм і засобів фізичної активності. Дослідження показують доцільність використання рухливих ігор, естафет, фізичних вправ у парах та колективних рухових дій у різних частинах навчальних і позакласних занять. Зміст таких вправ може змінюватися відповідно до віку дітей, рівня їхньої фізичної підготовленості та поставлених педагогічних завдань.

Важливим чинником підвищення працездатності молодших школярів є раціональна організація рухової активності. І. Яців обґрунтовує доцільність систематичного використання різноманітних засобів фізичної культури, зокрема фізичних вправ, рухливих ігор та елементів колового тренування [3, с. 34].

Особливе значення мають такі форми фізичної активності, які забезпечують не лише виконання рухових дій, а й активне переключення уваги учня. Зокрема, використання ігрових моделей та змагально-ігрових комплексів може створювати позитивний емоційний фон і створювати умови для подальшого включення в освітній процес.

Ефективність такої діяльності значною мірою визначається її систематичністю, відповідністю віковим можливостям учнів, а також правильним дозуванням фізичного навантаження. Важливим є поєднання індивідуальних та колективних форм роботи, що дає змогу підтримувати належний рівень рухової активності учнів.

Таким чином, фізична активність у початковій школі доцільна не лише як засіб фізичного розвитку, а й як компонент організації освітнього процесу, спрямований на підтримання працездатності та запобігання передчасної втоми учнів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гуменна О. А. Фізіологічні характеристики організму дітей молодшого шкільного віку в різних умовах навчання : автореф. дис. … канд. біол. наук. : спец. 03.00.13. Київ, 2006. 20 с.

2. Дубогай О. Д. Навчання в русі. Київ: Вид. Л. Галіцина, 2005. 112 с.

3. Калініченко Н. В. Виховуюче середовище в системі педагогічних поглядів В. Сухомлинського в сучасній школі. *Рідна школа.* 2005. № 9–10. С. 12–13.

4. Яців І. А. Підвищення фізичної працездатності учнів початкових класів засобами фізичної культури на засадах системного підходу : кваліфікаційна робота на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти. Івано-Франківськ, 2025. 107 с.

УДК 796:159.938.363.7(082)

Ірина Земцова
(Київ, Україна)

КОНТРОЛЬ ДИНАМІКИ ВІДНОВЛЮВАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ У ПРОЦЕСІ ТРЕНУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БІГУНІВ НА КОРОТКІ ДИСТАНЦІЇ

Розглянуто питання контролю за перебігом відновлювальних процесів на тренувальному зборі у бігунів-спринтерів на етапі безпосередньої підготовки до змагань з використанням ортостатичної проби та визначення швидкості утилізації лактату. На основі одержаних даних виявлена індивідуальна реакція організму спортсмена на весь комплекс використовуваних фізичних навантажень та стан процесів відновлення за показниками метаболізму та функцій, що дає можливість оперативно змінювати хід тренувального процесу з метою попередження прояву перенапруження або хронічного стомлення.

Ключові слова: *спорт, відновлення, легка атлетика, лактат, пульсометрія.*

The study examines the monitoring of recovery processes among sprinters during a training camp – specifically during the immediate pre-competition preparation phase – using orthostatic tests and measurements of the lactate clearance rate. Based on the data obtained, the athletes' individual physiological responses to the overall training load and the status of recovery processes (assessed via metabolic and functional indicators) were identified; this enables real-time adjustments to the training regimen to prevent overexertion or chronic fatigue.

Keywords: *sport, recovery, track and field, lactate, heart rate monitoring.*

Стомлення є однією з основних проблем фізіології спорту і одним із актуальних питань оцінки тренувальної та змагальної діяльності. Оцінка функціонального стану та працездатності спортсменів має враховуватись при розробці заходів, спрямованих на збереження здоров′я та досягнення високих спортивних результатів. Стомлення відіграє істотну роль у тренуванні функцій організму, їх удосконаленню і розвитку. Але стомлення

веде і до зниження фізичної працездатності, до неекономного витрачання енергії та зниження функціональних резервів організму.

Контроль процесів відновлення в умовах рухової активності завжди був одним із головних питань у сфері фізичної культури і спорту, який дозволяє здійснювати розробку методів підвищення працездатності та знижувати ризик перенапруження. Причиною труднощів, які виникають при виконанні певних видів діяльності, можуть бути чинники, які лімітують загальну та спеціальну працездатність. Використання різних відновлювальних засобів (педагогічних, фізичних, психологічних, дієтологічних, фармакологічних й ін.) дозволяє покращити характеристики діяльності, підвищити можливості рухових якостей, прискорити відновлення та зберегти здоров′я.

У дослідженні брали участь 8 спортсменів-спринтерів (чоловіки) спортивної кваліфікації КМС і МС, віком 18–26 років. Спортсмени знаходились на етапі безпосередньої підготовки до змагань.

При проведенні дослідження використовували методи дослідження: пульсометрія у стані спокою, ортостатична проба, визначення швидкості утилізації лактату після виконання тестового навантаження на тредмілі.

Моніторинг стану відновлювальних процесів у легкоатлетів-спринтерів є особливо актуальним у процесі безпосередньої підготовки до змагань на підготовчих зборах. Деякі із методів контролю спортсмени використовували власноручно. Це стосується, насамперед, методу пульсометрії з використанням сучасних пульсометрів. Спортсмену пропонувалось проводити щоденну реєстрацію пульсу у стані стандартного спокою (ранком, натще). Поступове чи стрибкоподібне підвищення пульсу від середнього значення у стані стандартного спокою може свідчити про стан неповного відновлення чи інші причини, пов′язані із станом здоров′я.

В процесі учбово-тренувального збору для контролю стану відновлення спортсмени також виконували ортостатичну пробу (табл.1). Аналізуючи одержані дані видно, що всі спортсмени на початку мікроциклу були повністю відновленими, але по-різному реагували на комплекс навантажень, виконаних впродовж тижня. Деякі з них добре відновлювались (1, 3, 6), а в інших спостерігалось легке недовідновлення (6, 8) і навіть сильне перевтомлення (2, 4, 7), на що тренери оперативно реагували знижуючи навантаження.

Таблиця 1

Приріст ЧСС у спортсменів-спринтерів при виконанні ортостатичної проби (ΔЧСС), n=8

№ / день тижня	Понеділок	Середа	П′ятниця
1	8	10	16
2	11	22	24
3	6	16	18
4	8	19	24
5	9	20	22
6	10	15	16
7	13	18	23
8	11	16	21

На етапі безпосередньої підготовки до змагань бігунів-спринтерів як правило використовують інтенсивність навантажень нижче змагальної на 15-20%. Тому тренувальна діяльність бігунів-спринтерів в процесі розвитку швидкісної витривалості супроводжується значним накопиченням у м′язах молочної кислоти, яка є звичайним показником обміну речовин, але чинить ряд негативних дій (знижує pH і активність ферментів). При цьому організм намагається різними шляхами зменшити її вміст в організмі (поглинання міокардом, окиснення червоними м′язами, перетворення в

амінокислоти, виведення із потом та сечею). Наукові дослідження показали, що у більш тренованих спортсменів швидкість утилізації лактату вища і це є ознакою тренованості. Ця властивість організму спортсменів використовувалась нами і для оцінки стану відновлення за вмістом лактату після виконання тестового фізичного навантаження (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка утилізації лактату крові у легкоатлетів-спринтерів після виконання тестового навантаження (Δммоль·л$^{-1}$, n=8)

№	Стан спокою	Відновлення	
		Δ 3хв	Δ 6хв
1	1,5	14,6	8,2
2	1,8	15,2	13,1
3	1,1	15,1	9,3
4	2,0	13,0	12,5
5	1,5	12,8	7,2
6	2,2	16,0	10,2
7	1,9	16,1	14,0
8	1,5	16,4	9,2

Аналізуючи одержані дані можна дійти висновку, що у спортсменів досліджуваної групи спостерігається різна швидкість утилізації лактату: у спортсменів 1, 3, 5, 6, 8 швидкість утилізації лактату була високою, що може свідчити про стан високої тренованості та швидкого відновлення, а в інших досліджуваних (2, 4, 7) відбувалась затяжна утилізація, що вказує на стан сильного перевтомлення або недостатню тренованість, що відмічалась у них і за результатами виконання ортостатичної проби. Таким чином спостерігалась пряма залежність між даними ортостатичної проби, яка характеризує стан відновлення організму за даними серцево-судинної системи, і динамікою утилізації лактату, яка свідчить про можливості метаболізму.

Використовуючи данні різних методів визначення стану відновлювальних процесів у досліджуваних спортсменів тренери можуть оперативно змінити хід тренувального процесу для вирішення головного завдання передзмагального етапу підготовки – функціонального і технічного удосконалення спортсменів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Земцова І.І. Метаболізм та система крові в умовах рухової активності: навч. посібник. Київ: Олімпійська літ-ра, 2024. 160 с.

2. Ільїн В.М., Філіппов М.М., Виноградов В.Є., Самсій Р.М. Хронічна втома у спорті:монографія. Київ: Видавничий дім «Кондор», 2025. 240 с.

3. Легка атлетика: теорія і методика тренерської діяльності: підручник: у 2-х кн. / Андрущенко Ю.М., Артюшенко О.Ф., Бех О.В., Земцова І.І.; за заг. ред. В.І. Бобровника, С.П. Совенка, А.В. Колота. Київ: Олімп. л-ра, 2023. Кн.2., гл. 22. С.500–529.

4. Лисенко О.М. Особливості мобілізації енергетичних механізмів при виконанні фізичних навантажень у легкоатлетів, які спеціалізуються у бігу на різні дистанції. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту.* 2000. № 4. С. 47–50.

5. Пастухова В.А. Дослідження антропометричних даних спортсменів-легкоатлетів на різних етапах підготовки. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. 2015. №1. С. 121–125.

6. Хмельницька Ю.К., Станкевич Л.Г., Земцова І.І. Можливості використання лактату крові в процесі фізіологічного тестування веслярів на байдарках і каное під час загальнопідготовчого етапу підготовчого періоду. *Phisical culture and sports in the european educational space. Wloclawek.* Republic Poland. Juli 9–10. 2021. С. 94–97.

7. Khmelnytska Y., Stankevych L., Zemtsova I., Tron R., Krasnova S., Ephanova V., Khurtyk D. Physiological and metabolic effects of using interval training loads by athletes specializing in race walking in different training periods. *Health, Sport, Rehabilitation*. 2024. Vol.10. No.1. P.39–48. https://DOI.ORG/10.58962/HSR.2024.10.1.39-51.

8. Stankevich L., Zemtsova I., Khmelnitska Y., Vdovenko N., Osipenko A., Krasnova S., Lulvychenko O., Moroz Y. Correction of Endurance Training and Competitive Aktivities of Atletes bi Determing the Blood Urea Content. *Sport Mont.* 2021. Vol. 19(S2). P. 131–135.

УДК 796.011.3:[378.018.43:37.041]

Олександр Корінной
(Дніпро, Україна)

ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНИХ ЗАНЯТЬ ФІЗИЧНИМИ ВПРАВАМИ У ФОРМІ ДИСТАНЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ ТА САМОМОНІТОРИНГУ

У статті розглянуто організаційно-методичні засади самостійних занять фізичними вправами у формі дистанційного контролю та самомоніторингу. Обґрунтовано необхідність поєднання зовнішнього дистанційного контролю з системою самомоніторингу для забезпечення ефективності та безпеки занять. Проаналізовано форми організації самостійної роботи, структуру занять, методи дозування фізичних навантажень та інструменти самоконтролю. Розкрито можливості сучасних цифрових технологій для здійснення дистанційного супроводу та зворотного зв'язку. Запропоновано практичні підходи до впровадження системи дистанційного контролю та самомоніторингу.

Ключові слова: *самостійні заняття, фізичні вправи, дистанційний контроль, самомоніторинг, самоконтроль, фізична активність, цифрові технології.*

The article examines the organizational and methodological principles of independent physical exercise sessions involving remote supervision and self-monitoring. It substantiates the necessity of combining external remote supervision with a self-monitoring system to ensure the effectiveness and safety of the sessions. The study analyzes the forms of organizing independent work, the structure of sessions, methods for regulating physical exertion, and self-monitoring tools. It highlights the potential of modern digital technologies for providing remote guidance and feedback, and proposes practical approaches to implementing a system of remote supervision and self-monitoring.

Keywords: *Independent classes, physical exercises, remote control, self-monitoring, self-control, physical activity, digital technologies.*

Актуальність. Сучасні умови життя характеризуються значним зниженням рівня рухової активності населення, що зумовлено поширенням малорухливого способу життя, цифровізацією, дистанційними формами навчання та роботи, а також підвищеним психоемоційним навантаженням. Недостатня фізична активність визнана одним із провідних факторів ризику розвитку хронічних неінфекційних захворювань. У таких умовах самостійні заняття фізичними вправами набувають особливої значущості як доступний і ефективний засіб підтримання здоров'я, розвитку фізичних якостей та формування здорового способу життя. Водночас ефективність і безпека самостійних занять безпосередньо залежать від наявності системи контролю. Традиційний безпосередній педагогічний контроль у багатьох ситуаціях стає обмеженим або неможливим. Тому особливої актуальності набуває організація самостійних занять у формі дистанційного контролю та самомоніторингу, яка дозволяє поєднувати зовнішній супровід фахівця з

внутрішньою саморегуляцією особи, яка займається. Для України ця проблема є особливо важливою в умовах воєнного стану, змішаного та дистанційного навчання, а також необхідності підтримання фізичного і психічного здоров'я населення.

Постановка проблеми. У статті ставиться проблема обґрунтування організаційно-методичних засад самостійних занять фізичними вправами у формі дистанційного контролю та самомоніторингу. Її розв'язання має важливе значення для підвищення ефективності самостійної рухової активності, забезпечення безпеки занять, формування навичок самоконтролю та саморегуляції, а також створення дієвих механізмів зворотного зв'язку між фахівцем і особою, яка займається, в умовах обмеженого безпосереднього контакту.

Питання організації самостійних занять фізичними вправами, самоконтролю та моніторингу фізичного стану висвітлені у наукових працях українських учених, зокрема Круцевич Т.Ю., Грибана Г.П., Юшковської О.Г., Цьося А.В., Носка М.О., Матвієнка М.І., Приступи Є.Н., Москаленко Н.В. та інших. Аналіз цих робіт, а також сучасних методичних розробок дозволив сформувати цілісне уявлення про теоретичні та практичні аспекти досліджуваної проблеми, які викладені в основному матеріалі статті.

Мета даної роботи – обґрунтувати організаційно-методичні засади самостійних занять фізичними вправами у формі дистанційного контролю та самомоніторингу й визначити ефективні підходи до їх реалізації з використанням сучасних цифрових технологій.

Виклад основного матеріалу. Самостійні заняття фізичними вправами займають особливе місце в системі фізичного виховання і фізичної культури особистості. Вони є не просто додатковою формою рухової активності, а важливим засобом формування свідомого ставлення людини до власного здоров'я, розвитку фізичних якостей та навичок саморегуляції. На нашу думку, саме самостійні заняття найбільшою мірою відображають рівень фізичної культури особистості, оскільки передбачають внутрішню готовність людини планувати, організовувати, контролювати і коригувати власну рухову діяльність без постійного зовнішнього керівництва.

Слід підкреслити, що теоретичні засади організації самостійних занять базуються, перш за все, на принципі свідомості та активності. Людина, яка займається самостійно, повинна не лише механічно виконувати фізичні вправи, а й розуміти їхню мету, значення для організму, особливості впливу на різні системи та можливі ризики. Без такого усвідомлення самостійні заняття легко перетворюються на хаотичну активність, яка не дає очікуваного ефекту, а іноді навіть шкодить здоров'ю.

О. Юшковська та Т. Круцевич зазначають, що самостійні заняття дозволяють розвивати й удосконалювати не тільки фізичні якості, але і свідоміше й ініціативніше ставлення до засобів фізичної культури як до необхідного та життєво важливого фактора здорового способу життя [5]. Самостійні заняття за своєю природою є максимально індивідуалізованими. Вони дозволяють враховувати не тільки рівень фізичної підготовленості та стан здоров'я, а й особисті вподобання, режим дня, наявність обладнання, психологічні особливості людини. Слід думати, що саме ця гнучкість робить самостійні заняття особливо цінними в сучасних умовах, коли можливості відвідувати організовані заняття часто обмежені.

Зазначимо також, що теоретичною базою організації самостійних занять виступають закономірності адаптації організму до фізичних навантажень. Організм людини реагує на фізичні вправи комплексом морфологічних, функціональних і біохімічних змін. Для того щоб ці зміни мали позитивний характер, навантаження повинно бути достатнім за обсягом і інтенсивністю, але не надмірним. Саме тому підкреслюється необхідність дотримання принципів поступовості, систематичності та адекватності навантаження.

Г. Грибан звертає увагу на роль внутрішньої мотивації та вольових якостей у процесі самостійних занять, саме сформованість мотиваційно-ціннісного ставлення до фізичної культури визначає ефективність самостійної рухової діяльності [1].

Зазначимо, що форми та зміст самостійних занять фізичними вправами визначаються метою діяльності, рівнем фізичної підготовленості людини, станом її здоров'я, наявними умовами та індивідуальними вподобаннями. На нашу думку, саме різноманітність форм дозволяє зробити самостійну рухову активність гнучкою, доступною і привабливою для широкого кола людей. Наприклад, ранкова гігієнічна гімнастика є найбільш доступною і масовою формою. Її головне завдання – сприяти швидшому переходу організму від стану сну до активного стану, підвищувати загальний тонус і готувати людину до щоденної діяльності. Вважаємо, що недооцінювати цю форму не варто. Навіть невеликий комплекс вправ тривалістю 8–15 хвилин, виконаний одразу після пробудження, здатний суттєво покращити самопочуття протягом усього дня. Фізкультурні паузи протягом дня мають переважно компенсаторний і профілактичний характер. Вони спрямовані на зняття локальної втоми, покращення кровообігу, зменшення негативних наслідків тривалого сидіння або одноманітної роботи. Також допомагають знизити стрес після обстрілів під час військових дій.

В сучасних умовах, коли значна частина населення проводить багато годин за комп'ютером, саме самостійні тренувальні заняття набувають особливої актуальності. Вони мають чітку структуру, яка традиційно включає підготовчу, основну та заключну частини. Підготовча частина – розминка – забезпечує поступову активізацію функціональних систем організму. Основна частина вирішує головні завдання заняття – розвиток певних фізичних якостей, вдосконалення рухових умінь або вирішення оздоровчих завдань. Заключна частина спрямована на поступове зниження навантаження і відновлення. Як зазначають дослідники [3]: форми самостійних занять фізичними вправами визначаються їхньою метою та завданнями. Існує три основні форми: ранкова гігієнічна гімнастика, вправи протягом дня та самостійні тренувальні заняття.

При плануванні змісту занять необхідно орієнтуватися не лише на характер вправ, а й на інтенсивність, обсяг, інтервали відпочинку та частоту занять протягом тижня. Науковці [4] зазначають, що ефективність самостійних занять значно підвищується за умови чіткого планування тижневого обсягу навантаження, правильного підбору засобів і періодичного коригування програми відповідно до динаміки фізичного стану. Вони можуть відбуватися вдома, на спортивному майданчику, у парку, у лісі тощо. Доступність місця занять є одним із вирішальних факторів регулярності.

Система самомоніторингу, тобто самоконтролю, є однією з найважливіших складових ефективної організації самостійних занять фізичними вправами. Без регулярного і грамотного спостереження за власним станом навіть найкраще сплановані заняття можуть втратити свою оздоровчу спрямованість або, навпаки, призвести до перевтоми та травм. На нашу думку, саме самомоніторинг перетворює самостійні заняття з простого виконання вправ на свідомий, керований процес фізичного вдосконалення. Слід зазначити, що самоконтроль – це регулярні самостійні спостереження тих, хто займається, за станом свого здоров'я, фізичного розвитку, за впливом на організм занять фізичними вправами і спортом» [2]. Він дозволяє людині своєчасно отримувати зворотну інформацію про те, як організм сприймає запропоноване навантаження, і на цій основі вносити необхідні корективи.

Дистанційний контроль у процесі самостійних занять фізичними вправами є відносно новою, але надзвичайно актуальною формою педагогічного супроводу. На нашу думку, саме дистанційний контроль дозволяє зберегти керованість самостійної рухової діяльності навіть за відсутності очної взаємодії. Слід зазначити, що дистанційний контроль не замінює повністю традиційний педагогічний контроль, а суттєво його модифікує. Він поєднує елементи зовнішнього спостереження з розвитком внутрішньої саморегуляції людини. Отже, головна цінність дистанційного контролю полягає саме в його здатності підтримувати зворотний зв'язок. Дистанційний контроль дозволяє фахівцю своєчасно реагувати на ці помилки, давати рекомендації та підтримувати мотивацію.

Основними інструментами дистанційного контролю сьогодні виступають: відеозвіти про виконання комплексів вправ; електронні щоденники самоконтролю; дані з фітнес-браслетів і смарт-годинників; фото- та відеофіксація техніки виконання окремих вправ; онлайн-консультації та текстовий зворотний зв'язок через месенджери чи освітні платформи.

Формування умінь самостійно контролювати процес і результати занять фізичними вправами є ключовим елементом підготовки до самостійних занять, особливо в умовах дистанційного навчання [3]. Отже, дистанційний контроль повинен не тільки перевіряти виконання завдань, а й розвивати в людини здатність до самостійного аналізу власної діяльності.

Успішне впровадження системи дистанційного контролю та самомоніторингу можливе лише за наявності комплексу організаційно-методичних умов. Першою умовою є попередня підготовка людини до самостійних занять і оволодіння методами самоконтролю. На академічних заняттях студент формує методичні навички – що і як робити, а на самостійних заняттях він використовує та закріплює отримані знання й уміння [5]. Другою умовою є розробка чітких програм занять із визначеними параметрами навантаження та критеріями звітності. Третьою – забезпечення доступності цифрових інструментів і регулярного зворотного зв'язку. Четвертою – формування стійкої внутрішньої мотивації до систематичних занять. Зробимо висновок, що лише за комплексного дотримання цих умов дистанційний контроль і самомоніторинг стають дієвим механізмом підвищення ефективності та безпеки самостійних занять фізичними вправами.

Висновки. Організація самостійних занять фізичними вправами у формі дистанційного контролю та самомоніторингу є актуальною і перспективною відповіддю на сучасні виклики. Ефективність таких занять забезпечується поєднанням теоретично обґрунтованих форм і змісту, розвиненої системи самомоніторингу та якісного дистанційного супроводу. Самомоніторинг формує відповідальність і вміння керувати власним фізичним станом, а дистанційний контроль дозволяє зберегти педагогічний вплив на відстані.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Грибан Г.П. Фізичне виховання і воля : монографія. Житомир: Рута, 2008. С. 181.
2. Грибан Г.П., Опанасюк Ф.Г. Контроль і самоконтроль при самостійних заняттях фізичними вправами. Житомир, 2005. С. 4.
3. Матвієнко М.І., Муравський Л.В., Лускань О.Ю. Формування умінь студентів самостійно контролювати процес і результати занять фізичними вправами. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 15.* 2023. Вип. 7(167). С. 119.
4. Носко М.О., Архипов О.А. Теоретичні основи фізичного виховання. Чернігів, 2019. С. 94.
5. Юшковська О.Г., Круцевич Т.Ю. та ін. Самостійні заняття з фізичного виховання. Одеса, 2012. С. 11.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент Мартинова Н. П.

УДК 378.016:796:614.2

Анастасія Лихолєтова
(Дніпро, Україна)

ВПЛИВ ФІНАНСУВАННЯ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ НА ЗДОРОВ'Я ТА УСПІШНІСТЬ СТУДЕНТІВ

Стаття присвячена дослідженню впливу фінансування фізичного виховання на здоров'я, психоемоційний стан та навчальну успішність студентів. Проаналізовано взаємозв'язок регулярної рухової активності зі здоров'ям і когнітивними функціями, а також значення матеріально-технічного забезпечення та сучасних форм фізичної активності. Обґрунтовано необхідність удосконалення фінансового забезпечення фізичного виховання для зміцнення здоров'я студентів і підвищення ефективності їхньої освітньої діяльності.

Ключові слова: *фізична активність, фізичне виховання, здоров'я студентів, працездатність, рухова активність, фінансування.*

The article examines the impact of physical education funding on students' health, psychological and emotional well-being, and academic performance. It analyzes the relationship between regular physical activity, health, and cognitive functions, as well as the importance of material and technical support and modern forms of physical activity. The study substantiates the need to improve financial support for physical education to strengthen students' health and enhance the effectiveness of their educational activities

Key words: *physical activity, physical education, student health, efficiency, motor.*

Якість проведення занять із фізичного виховання значною мірою залежить від належного матеріально-технічного забезпечення, оскільки його недостатній рівень може обмежувати можливості для проведення практичних занять, використання сучасного спортивного інвентарю та впровадження різноманітних форм рухової активності. Створення належних умов для фізичного виховання є важливою частиною освітнього процесу та формування здорового способу життя студентської молоді [2; 3].

Метою дослідження є визначення взаємозв'язку між рівнем фінансування фізичного виховання, можливостями організації рухової активності, станом здоров'я та навчальною діяльністю студентів, а також визначення можливих шляхів удосконалення фінансового забезпечення фізичного виховання.

Методи дослідження включають теоретичний аналіз наукових джерел, узагальнення статистичних даних, порівняння та систематизацію інформації.

У сучасних наукових дослідженнях значна увага приділяється вивченню взаємозв'язку між регулярною фізичною активністю та функціональним станом організму студентської молоді. Систематичне виконання фізичних вправ сприяє оптимізації функціональних можливостей організму, покращенню загального самопочуття та підтриманню належного рівня фізичної працездатності студентів [2; 5]. Водночас достатній рівень фізичної активності може створювати сприятливі передумови для підтримання концентрації уваги, підвищення мотивації та оптимізації ефективності навчальної діяльності [1].

Важливе значення у цьому контексті має формування здорового способу життя студентської молоді. Черевко С. В. та Індиченко Л. С. акцентують увагу на проблемах формування здорового способу життя студентів та необхідності відповідального ставлення молоді до власного здоров'я [7]. Тому фізичне виховання доцільно розглядати не лише як частиною освітнього процесу, а і як важливий засіб формування культури здоров'я студентської молоді.

Регулярні фізичні навантаження можуть сприяти підтриманню фізичної працездатності та створенню сприятливих умов для навчальної діяльності [2; 5]. Водночас академічна успішність має багатофакторний характер і залежить від мотивації, організації навчального процесу, індивідуальних особливостей студентів та інших чинників. Дослідження Claver та співавторів показує взаємозв'язок мотиваційних чинників, дисциплінованої поведінки та академічної успішності у фізичному вихованні [1].

Фізична активність супроводжується змінами у функціонуванні різних систем організму та може сприяти підтриманню його адаптаційних можливостей. Регулярні фізичні вправи пов'язані з підтриманням належного функціонального стану, самопочуття та працездатності студентів [2; 5]. Водночас важливими умовами ефективності фізичних навантажень є їх регулярність, відповідність фізичним можливостям людини та правильна організація.

Саме тому заклади вищої освіти мають створювати умови, за яких студенти матимуть можливість систематично займатися фізичною культурою. Матеріально-технічне забезпечення, доступність спортивної інфраструктури та різноманітність форм занять можуть сприяти підвищенню зацікавленості студентів у регулярній руховій активності.

Через недостатнє ресурсне забезпечення можливості закладів вищої освіти щодо впровадження сучасних форм фізичної активності можуть бути обмеженими. До таких форм належать функціональні тренування, фітнес, пілатес, сайклінг та інші види рухової активності. Вибір конкретних форм занять доцільно здійснювати з урахуванням фізичного стану, можливостей та інтересів студентів [2].

Недостатня рухова активність може негативно впливати на функціональний стан і працездатність студентів, особливо в умовах значного обсягу сидячої навчальної діяльності. Регулярна фізична активність сприяє підтриманню функціональних можливостей організму та працездатності, однак її ефективність залежить від індивідуальних особливостей студентів, рівня фізичної підготовленості та організації навантажень [5].

Аналізуючи фінансове забезпечення фізичного виховання, варто зазначити, що його рівень пов'язаний із можливостями закладів вищої освіти забезпечувати належні умови для проведення занять. Фінансові ресурси необхідні для утримання та оновлення спортивної інфраструктури, придбання обладнання й інвентарю та організації різноманітних форм фізичної активності.

Окремою проблемою є необхідність розподілу фінансових ресурсів між різними напрямами діяльності закладу вищої освіти. Відповідно до законодавства України, заклади вищої освіти здійснюють свою діяльність у межах визначених фінансових та організаційних можливостей [3].

Проблема формування здорового способу життя студентів пов'язана також із їхнім психоемоційним станом. Контроль психоемоційного стану розглядається як важливий елемент успішної навчальної та професійної діяльності студентів [8]. Регулярна фізична активність може сприяти зниженню психоемоційного напруження, покращенню самопочуття та підтриманню працездатності [5; 8].

Навчальна діяльність студентів супроводжується значним інтелектуальним навантаженням. У таких умовах фізична активність може бути одним із компонентів здорового способу життя, що сприяє підтриманню належного фізичного та психоемоційного стану студентів [5; 7].

Фінансування фізичного виховання у закладах вищої освіти може здійснюватися в межах загального фінансового забезпечення їхньої діяльності. Водночас для розвитку фізкультурно-спортивної інфраструктури доцільним є пошук додаткових можливостей фінансування, зокрема через грантові та партнерські проєкти.

Перспективним напрямом є перехід до більш цільового використання фінансових ресурсів, за якого кошти спрямовуються на конкретні потреби студентів: оновлення

спортивного обладнання, розвиток спортивних секцій, організацію сучасних форм фізичної активності та проведення спортивних заходів.

Доцільним є також вивчення реального попиту студентів на різні види фізичної активності. Фінансування спортивної інфраструктури варто пов'язувати не лише з кількістю спортивних об'єктів, а й із можливістю їх регулярного та ефективного використання студентами.

Важливим напрямом є диверсифікація джерел фінансування. Поєднання бюджетних ресурсів із грантовою та партнерською підтримкою може створювати додаткові можливості для модернізації матеріально-технічної бази та розвитку фізкультурно-спортивної діяльності.

Перспективна модель фінансування передбачає цільове спрямування коштів на розвиток спортивних секцій, оновлення обладнання, організацію сучасних форм фізичної активності та підвищення якості занять. Її впровадження доцільно здійснювати поетапно: через оцінювання стану спортивної інфраструктури, визначення потреб студентів, розроблення цільових програм та оцінювання ефективності використання коштів.

Фінансування фізичного виховання та академічна успішність студентів пов'язані опосередковано. Належне ресурсне забезпечення може створювати кращі умови для регулярної фізичної активності, яка, своєю чергою, може позитивно впливати на фізичне самопочуття, працездатність і психоемоційний стан студентів [1; 5; 8]. Водночас академічна успішність залежить від комплексу чинників, тому фізичну активність не слід розглядати як єдину або гарантовану причину високих навчальних результатів [1].

Отже, інвестиції у фізичне виховання доцільно розглядати як один із напрямів створення сприятливого освітнього середовища. Їхній результат може проявлятися у покращенні матеріально-технічної бази, розширенні можливостей для регулярної фізичної активності та підтриманні здоров'я і працездатності студентів [2; 5; 7].

Висновки. Недостатнє фінансування фізичного виховання може обмежувати розвиток матеріально-технічної бази та доступність різноманітних форм рухової активності. Натомість належне й цільове ресурсне забезпечення створює умови для регулярних занять, підтримання фізичного та психоемоційного стану студентів. [2; 5; 8]. Удосконалення фінансування доцільно здійснювати комплексно, поєднуючи модернізацію матеріально-технічної бази, цільове використання коштів, розвиток сучасних форм фізичної активності та залучення додаткових ресурсів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Claver F., Martínez-Aranda L. M., Conejero M., Gil-Arias A. Motivation, Discipline, and Academic Performance in Physical Education: A Holistic Approach From Achievement Goal and Self-Determination Theories. *Frontiers in Psychology*. 2020. Vol. 11. Article 1808.

2. Зеніна І. В., Гаврилова Н. М., Кузьменко Н. Вплив фізичних вправ на організм студентів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія №15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт) : зб. наук. пр.* Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2022. Вип. 1(145). С. 47–50.

3. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text (дата звернення: 16.09.2026).

4. Салатенко І. Вплив фізичного виховання на функціональні можливості студентів. *Science of XXI Century: Development, Main Theories and Achievements* : collection of scientific papers. Helsinki, Republic of Finland, 2024. Helsinki : SCIENTIA, 2024. С. 466–467.

5. Сичов С. О. Фізична активність як фактор зміцнення здоров'я та підвищення працездатності студентської молоді. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. Харків, 2009. № 12. С. 173–175.

6. Хомовський О. І., Комарова Т. В. Вплив фізичної активності на стресостійкість здобувачів освіти. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Вип. 65, т. 2. С. 40–44. URL: https://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2023/65/part_2/9.pdf (дата звернення: 17.09.2026).

7. Черевко С. В., Індиченко Л. С. Сучасні проблеми формування здорового способу життя студентської молоді. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2016. Вип. 3 (49). С. 287–300.

8. Черевко С. В., Лутаєва Н. В., Дорош В. А., Черевко А. Д. Контроль психоемоційного стану студентів як важливий елемент успішної навчальної та професійної діяльності. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 15*. 2022. Вип. 5 (150). С. 119–124.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент Черевко С. В.

УДК 796.894

Леонід Плотницький
(Харків, Україна)

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА СПОРТСМЕНА ПЕРЕД ЗМАГАННЯМИ З ПАУЕРЛІФТИНГУ З ПРИКЛАДАМИ ПРИЙОМІВ

У статті обґрунтовано актуальність психологічної підготовки спортсменів-пауерліфтерів як важливої складової забезпечення ефективності тренувальної та змагальної діяльності. Метою дослідження було експериментальне визначення впливу психологічного тренінгу, психологічного контролю та психологічної підтримки на спортивну результативність і рівень реалізації тренувального потенціалу пауерліфтерів. У дослідженні взяли участь дві групи кваліфікованих спортсменів - контрольна та експериментальна, по 8 осіб у кожній. Експеримент передбачав два етапи: оцінювання приросту результату в сумі триборства та визначення рівня реалізації найкращого тренувального результату під час змагань. Встановлено, що після першого етапу показник триборства у контрольній групі зріс з 365 до 377,5 кг, а в експериментальній – з 372,5 до 390 кг. За результатами змагального етапу експериментальна група реалізувала в середньому 385 кг із найкращого тренувального результату 390 кг, тоді як контрольна – 360 кг із 377,5 кг. Отримані результати підтверджують позитивний вплив систематичної психологічної підготовки на спортивну результативність та реалізацію фізичного потенціалу пауерліфтерів у змагальних умовах.

Ключові слова: *пауерліфтинг, психологічна підготовка, психологічний тренінг, психологічний контроль, психологічна підтримка, змагальна діяльність, спортивна результативність, психічна готовність, тренувальний процес.*

The article substantiates the relevance of psychological preparation of powerlifters as an important component of effective training and competitive performance. The aim of the study was to experimentally determine the influence of psychological training, psychological monitoring, and psychological support on sports performance and the level of realization of powerlifters' training potential. The study involved two groups of qualified athletes – a control group and an experimental group, with 8 athletes in each group. The experiment consisted of two stages: assessment of the increase in the total powerlifting result and determination of the level of realization of the best training performance during competition. It was established that after the first stage, the total result in the control group increased from 365 to 377.5 kg, while in the experimental group it increased from 372.5 to 390 kg. At the end of the competitive stage, the experimental group achieved an average result of 385 kg compared with its best training result of 390 kg, whereas the control group achieved 360 kg compared with 377.5 kg. The obtained results

confirm the positive influence of systematic psychological preparation on sports performance and the realization of the physical potential of powerlifters under competitive conditions.

Keywords: *powerlifting, psychological preparation, psychological training, psychological monitoring, psychological support, competitive performance, sports performance, psychological readiness, training process.*

На сучасному етапі розвитку спорту зростає щільність змагальної діяльності, що висуває підвищені вимоги до фізичного і психологічного стану спортсменів. Недостатня психологічна підготовка пауерліфтерів призводить до нестійкості в стресових умовах, якими є змагання, і, як наслідок, деякі спортсмени демонструють на змаганнях нижчі результати ніж в умовах тренувань. Однак більшість тренерів недостатню увагу приділяють психологічній підготовці спортсменів у тренувальному процесі. У результаті аналізу наукових досліджень, опитування тренерів та спортсменів встановлено, що психологічній підготовці в пауерліфтингу приділяється недостатня увага.

Досягнення високого спортивного результату в пауерліфтингу передбачає напружений та тривалий тренувальний процес. Результат змагальної діяльності залежить від рівня підготовки спортсмена, розвитку його фізичних, функціональних та психологічних якостей. Недостатня психологічна підготовка може призводити до нестабільного виступу на змаганнях та невдалої спроби при поганому психологічному налаштуванні спортсмена. Успішність змагальної діяльності обумовлюється, крім усього іншого, достатньою психічною підготовкою.

Фахівці розглядають психологічну підготовку спортсменів як систему засобів, методів та впливів, що використовується з метою вдосконалення психологічних здібностей, необхідних для ефективної тренувальної діяльності, підготовки до змагань та успішного виступу в умовах жорсткої конкуренції між спортсменами. Проблему психологічної підготовки розглядали багато авторів по-новому для окремих видів спорту. В. С. Келлер, В. М. Платонов видали підручник, в якому розглянули психологію спортивної діяльності та описали деякі засоби і методи психологічної підготовки. Питання психологічного налаштування пауерліфтерів під час змагань розглядав А. І. Стеценко. У своїй роботі він приділяє увагу психологічному налаштуванню спортсмена безпосередньо перед виконанням вправи.

Питання психологічної підготовки пауерліфтерів недостатньо досліджено. Більшість авторів розглядають окремі компоненти психологічної підготовки та засоби психологічного впливу. Недостатньо розглянута проблема комплексної психологічної підготовки в пауерліфтингу, починаючи з мотивації до занять і закінчуючи психологічними засобами відновлення після виступу на змаганнях.

Термін ***«психологічна підготовка»*** найчастіше використовується для позначення широкого кола дій тренерів та спортсменів. Вона спрямована на формування і розвиток психічних процесів та якостей особистості спортсменів і є необхідною для успішної тренувальної діяльності та виступів на змаганнях. При цьому розуміється, що психологічна підготовка сприяє ефективному проведенню інших видів підготовки (загальної фізичної, спеціальної фізичної, тактичної, технічної), а також є умовою успішного виступу на змаганнях.

Психологічна підготовка – один з аспектів використання наукових досягнень психології, реалізації її засобів та методів для підвищення ефективності спортивної діяльності. Психологічна підготовка спортсмена є багатогранним педагогічним процесом. Вона здійснюється на базовому рівні в підготовчому періоді тренування і на спеціальному – у змагальному періоді та на етапі безпосередньої підготовки до змагань, що дозволяє визначити її основні види.

Спортивна діяльність, як і будь-яка інша, потребує психологічного забезпечення. Суть її полягає в тому, щоб забезпечити розвиток і вдосконалення нервово-психічних механізмів,

регулюючих рух, переживання і поведінку. Таким чином, психологічне забезпечення спортивної діяльності – це комплекс заходів, направлених на спеціальний розвиток, вдосконалення і оптимізацію систем, які регулюють психічну функцію організму і поведінку спортсмена, вирішуючи при цьому задачі тренувань і змагань.

Інтенсифікація тренувального процесу здатна викликати зрив адаптації спортсмена до значних навантажень. Виникає необхідність нормалізації психічного стану, пом‘якшення негативних впливів надмірного психічного напруження й активізації відновлювальних процесів.

Психологічна підготовка поділяється на ***психологічну підготовку тренера і спортсмена***. У психологічній підготовці спортсмена виділяють чотири розділи, тісно пов‘язані між собою: психологічна підготовка до продовженого навантажувального тренувального процесу; загальна психологічна підготовка до змагань; корекція психічних станів на заключному етапі підготовки до змагань; спеціальна підготовка до конкретних змагань.

Розрізняють ***загальну і спеціальну*** психологічну підготовку. ***Загальна психологічна*** підготовка тісно пов’язана з виховною та ідейною роботою зі спортсменами. Особливо це стосується формування ідейної переконаності, виховання властивостей особистості. У програму психологічної підготовки повинні бути включені заходи, спрямовані на формування спортивного характеру. Спортивний характер – це важливий елемент успішного виступу на змаганнях, де він по-справжньому виявляється і закріплюється. Але формується він у тренувальному процесі.

Спеціальна психологічна підготовка характеризується спрямованістю на формування і розвиток психічних якостей і властивостей особистості спортсменів, які сприяють успіхові в особливих, конкретних умовах спортивної діяльності. Вона включає підготовку до конкретного змагання, до конкретного суперника, до етапу тренування. Основне завдання спеціальної психологічної підготовки спортсмена до конкретного змагання – створення стану його психічної готовності до виступу в змаганнях.

Майстерність тренера полягає у тому, щоб, виходячи з підготовленості спортсмена та рангу змагань, запропонувати виступати там, де спортсмен опиниться серед лідерів. При цьому самі змагання повинні бути важливими для даного спортсмена.

Дуже важливою є і підготовка до етапу тренування. Кожен спортсмен та тренер знає, що існують найбільш важкі або найбільш улюблені навантаження. У підготовчому періоді часто необхідно виконувати великі за об’ємом фізичні навантаження, а це вимагає високих вольових якостей.

Досить ефективним у здійсненні психологічної підготовки спортсменів до змагань є такий прийом, як використання в процесі тренувань спеціальних вправ, що дозволяють поступово звикати до змагальних умов. Найефективнішим способом психологічної підготовки спортсмена до успішного виступу в змаганнях є участь у змаганнях. Для вирішення цієї суперечливої задачі необхідно реалізувати змагальні умови в навчально-тренувальному процесі. Для цього необхідно використовувати наступні способи психологічної підготовки спортсменів до змагань.

Контрольні заходи. Проводяться у вигляді змагань у певному спортивному колективі (внутрішньо-групові змагання), для яких характерні такі елементи психологічної напруженості: спортивна конкуренція, прагнення кожного спортсмена до перемоги, змагальний дух, бажання показати високі спортивні результати і т. п. Важливо, щоб на цих змаганнях були присутні сторонні люди (батьки, знайомі, друзі спортсменів, керівники спортивної організації), це підвищує значимість заходу в очах спортсменів-учасників.

Товариські зустрічі. Проводяться у вигляді змагань у певній спортивній групі із запрошенням спортсменів з інших спортивних колективів (міжгрупові змагання) у присутності інших людей і з дотриманням усіх правил і ритуалів з метою забезпечення високої значимості заходу для спортсменів-учасників.

Психофізичні вправи. Ці вправи характеризуються виконанням певних тактичних завдань при наявності фізичного навантаження і сприяють розвитку і вдосконаленню не тільки адаптаційних можливостей спортсмена до екстремальних умов, а й вихованню його вольових і фізичних якостей.

Психотехнічні вправи. В їх основі лежить виконання певних психологічних завдань в умовах максимальної точності технічних дій змагального характеру. Здійснення цих вправ вимагає:

1) постановки та вирішення досить складних (залежно від рівня майстерності спортсмена) психологічних завдань;

2) використання для вирішення поставленого завдання основних технічних змагальних дій.

Інтелектуальні задачі. Цей прийом вимагає:

1) розробки спеціальних завдань, що включають в себе теоретичні описи змагальних ситуацій (екстремальних);

2) рішення їх спортсменом за певний час (термін залежить від досвідченості спортсмена);

3) подальшого обговорення прийнятого спортсменом рішення.

Психологічне налаштування пауерліфтерів на змаганнях. Готовність до максимальної мобілізації накопиченого рухового потенціалу сил значною мірою залежить від психологічного налаштування спортсмена.

У пауерліфтингу такий стан означає готовність атлета підкорити рекордну для себе вагу, а точніше, проявити надмаксимальні зусилля на даний момент. Для спортсменів, котрі не мають проблем з технікою виконання вправи та максимально мотивовані на підняття замовленої ваги, збудження має доводитися до рівня «сліпої люті». Бо максимально можливий результат може бути досягнутий шляхом повної самовіддачі і вищого ступеня агресивності.

Постановка завдання. Одним з ключових питань є апробація та практичне підтвердження впливу психологічної підготовки спортсменів-пауерліфтерів. Важливим завданням для вирішення є питання: чи буде позитивний ефект у спортсменів, з якими тренер веде психологічну підготовку.

Виклад методики дослідження. В експерименті буде брати участь дві групи, контрольна і експериментальна, кожна група буде складатись з 8 кваліфікованих спортсменів. Тренувальна схема та планування навантаження буде класичним. Але, на відміну від контрольної, в експериментальній групі буде проводитися психологічний тренінг, будуть запроваджуватися психологічний контроль та психологічна підтримка спортсмена. Експеримент матиме два етапи.

Перший етап. Тривалість етапу 3 місяці. За цей період обидві групи будуть напрацьовувати результат. У кінці першого етапу буде заміряний середній приріст результату в сумі триборства в кілограмах.

Другий етап. Другим етапом є змагальний процес, у якому буде визначено якісні показники реалізації результату спортсменом на змаганнях. Тобто ми виміряємо різницю між кращими результатами на тренуваннях і на змаганнях у кілограмах. Оскільки реалізація результату залежить від психологічного стану і, відповідно, психологічної підготовки.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів.

При проведенні дослідження, в кінці першого етапу контрольна група збільшила показники триборства з 365 кг до 377.5 кг ($p<0,05$), а експериментальна з 372.5 кг до 390 кг ($p<0,05$), що є більшою прибавкою результату у відношенні до контрольної групи. У кінці другого етапу по завершенню змагань, контрольна група змогла в середньому реалізувати в сумі триборства 360 кг з середнього кращого показника 377.5 кг ($p<0,05$), а

експериментальна 385 кг з середнього кращого 390 кг ($p<0,05$), що було вищим показником реалізації результату у відношенні до контрольної групи.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розробок у даному напряму. Давно відомо, що успішний виступ у змаганнях залежить не тільки від високого рівня фізичної, технічної і тактичної підготовленості спортсмена, а й від його психологічної готовності. Щоб реалізувати повною мірою свої фізичні, технічні та тактичні здібності, навички та вміння, а, крім того, розкрити резервні можливості як обов'язковий елемент змагання, спортсмену необхідно психологічно готуватися до певних умов спортивної діяльності. Психологічні особливості змагань, закономірності, причини та динаміка передзмагальних станів визначають високі вимоги до психіки спортсмена. Усе те, що було відпрацьовано і накопичено в процесі навчання і тренувань протягом місяців або років, може бути розгублено за лічені хвилини, а часом і секунди перед стартом. Тому даним експериментом було доведено позитивний вплив на зростання результату спортсмена і на його реалізацію на змаганнях методів та засобів психологічно тренінгу, психологічного контролю та психологічної підтримки спортсменів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Безверхня Г. В. Психологія фізичного виховання : метод. рекомендації. Умань, 2013. 42 с. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/handle/6789/4538 (дата звернення: 19.09.2026).
2. Гринь О. Р. Психологічне забезпечення та супровід підготовки кваліфікованих спортсменів: навч. посіб. Київ: Олімпійська література, 2015. 276 с. URL: https://reposit.uni-sport.edu.ua/items/ (дата звернення: 19.09.2026).
3. Келлер В. С., Платонов В. М. Теоретико-методичні основи підготовки спортсменів : навч. посіб. Львів : Українська Спортивна Асоціація, 1993. 269 с.
4. Платонов В. М. Сучасна система спортивного тренування: підручник. Київ: Перша друкарня, 2021. 672 с. URL: https://repository.ldufk.edu.ua/handle/ (дата звернення: 19.09.2026).
5. Стеценко А. І. Пауерліфтинг. Теорія і методика викладання: навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. Черкаси: Вид-во ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2008. 460 с. URL: https://ukrpowerlifting.com/files/Powerlifting.pdf (дата звернення: 19.09.2026).
6. Штифурак В. С. Психологічна підготовка в процесі спортивної діяльності: навч.-метод. посіб. Вінниця: ВДПУ, 2008. 70 с. URL: https://dspace.vspu.edu.ua/handle/ (дата звернення: 19.09.2026).

УДК 796.011.3

Тімур Степаненко, Юлія Чечельницька
(Кам'янське, Україна)

ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ДО ЗАНЯТЬ ФІЗИЧНОЮ КУЛЬТУРОЮ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті розглянуто основні чинники формування мотивації студентської молоді до занять фізичною культурою в сучасному освітньому середовищі. Визначено значення внутрішньої мотивації, позитивного емоційного досвіду, можливості вибору видів рухової активності, сучасних цифрових технологій та підтримки викладача у підвищенні фізичної активності студентів.

Ключові слова: *мотивація, студенти, фізична культура, фізична активність, рухова активність, здоровий спосіб життя.*

The article examines the main factors influencing the formation of students' motivation to engage in physical education in the modern educational environment. The importance of intrinsic motivation, positive emotional experiences, the opportunity to choose types of physical activity, modern digital technologies, and teacher support in increasing students' physical activity is identified.

Key words: *motivation, students, physical education, physical activity, motor activity, healthy lifestyle.*

Фізична культура є важливою складовою всебічного розвитку особистості та одним із чинників збереження здоров'я людини. Особливого значення вона набуває у студентському віці, коли формуються професійні, соціальні та особистісні якості молодої людини, а також закріплюються звички, які можуть зберігатися протягом подальшого життя [1, с. 32–34].

Сучасне студентське життя характеризується значною кількістю розумової праці, тривалим перебуванням у сидячому положенні, використанням комп'ютерів та мобільних пристроїв. Значна частина навчальної діяльності пов'язана з роботою за комп'ютером, виконанням письмових завдань, онлайн-комунікацією та тривалим перебуванням у приміщенні. Унаслідок цього фізична активність може поступово витіснятися іншими видами діяльності.

Всесвітня організація охорони здоров'я наголошує на значенні регулярної фізичної активності для фізичного і психічного благополуччя та окремо розглядає проблему тривалої сидячої поведінки. Рекомендації ВООЗ підкреслюють, що фізична активність може здійснюватися не лише під час організованих тренувань, а й у процесі ходьби, активного відпочинку, пересування, побутової та професійної діяльності [7, с.1–2].

Важливою проблемою є не лише забезпечення студентів можливістю займатися фізичною культурою, а й формування в них внутрішньої потреби в такій діяльності. Наявність спортивної зали, обладнання або навчальної дисципліни сама по собі не гарантує високого рівня зацікавленості. Студент має розуміти особисту користь фізичної активності та бачити в ній не лише обов'язковий елемент освітньої програми, а засіб підтримання власного фізичного і психологічного стану.

Метою роботи є теоретичне обґрунтування основних чинників формування мотивації студентської молоді до занять фізичною культурою та визначення сучасних підходів до підвищення зацікавленості студентів у регулярній фізичній активності.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

1. проаналізувати значення фізичної активності для студентської молоді;
2. визначити основні чинники, що впливають на мотивацію студентів;
3. охарактеризувати роль внутрішньої мотивації у формуванні стійкої потреби в руховій активності;
4. визначити можливості використання цифрових технологій у фізичному вихованні;
5. охарактеризувати значення ігрових, командних та кооперативних форм роботи;
6. обґрунтувати педагогічні умови формування стійкої мотивації студентів до фізичної активності.

Проблема фізичної активності студентської молоді є предметом досліджень у різних країнах. Систематичний огляд, присвячений фізичній активності та фізичній підготовленості студентів університетів, охопив 21 дослідження із загальною кількістю понад 7300 учасників. Автори наголошують на важливості вивчення рівня фізичної активності саме в студентському середовищі, оскільки період навчання у закладі вищої освіти є важливим етапом формування способу життя [8, с. 1–2].

Однією з основних проблем сучасної молоді є поєднання високого навчального навантаження та недостатньої рухової активності. Під час навчання студент може значну частину дня проводити за партою або комп'ютером, а вільний час використовувати для

відпочинку в сидячому положенні. Додатковим чинником є активне використання цифрових пристроїв.

Водночас цифрові технології не обов'язково мають розглядатися виключно як причина зниження рухової активності. За правильного використання вони можуть стати інструментом мотивації. Мобільні застосунки, фітнес-трекери та інші цифрові засоби дозволяють встановлювати особисті цілі, контролювати кількість кроків, тривалість тренувань та інші показники фізичної активності. Таким чином, технології можуть бути використані для перетворення фізичної активності на більш зрозумілий і контрольований для студента процес.

Мотивація є одним із центральних чинників поведінки людини. У сфері фізичної культури вона визначає не тільки бажання студента відвідувати заняття, але й готовність самостійно займатися фізичною активністю поза межами навчального процесу [1, с. 33–35].

Умовно мотиви студентів до фізичної активності можна поділити на декілька груп. До першої належать мотиви, пов'язані зі здоров'ям: бажання підтримувати хороше самопочуття, покращувати фізичну працездатність та запобігати негативним наслідкам малорухливого способу життя. До другої групи належать соціальні мотиви це спілкування, участь у командних заходах, належність до певної спортивної групи. Окрему групу становлять емоційні мотиви: отримання задоволення від руху, зниження напруження та можливість активно відпочити [1, с. 33–34; 2, с. 47–52].

Важливими є мотиви саморозвитку. Студент може прагнути покращити власні результати, опанувати новий вид спорту, навчитися певних вправ або поступово підвищувати рівень своєї фізичної підготовленості. У цьому випадку особливого значення набуває можливість бачити власний прогрес [1, с. 34–35].

Сучасні дослідження мотивації у фізичному вихованні показують, що організація занять, яка надає студентам більше можливостей для самостійності, вибору та позитивної взаємодії, може сприяти розвитку більш стійкої мотивації. Систематичний огляд моделей спортивної освіти вказує на позитивний зв'язок таких підходів із мотивацією та задоволенням студентів від занять. Отже, мотивацію не слід розглядати як постійну характеристику студента. Вона може змінюватися залежно від змісту занять, атмосфери в групі, взаємовідносин із викладачем, складності завдань та можливості бачити власні результати [2, с. 50].

Одним із найважливіших чинників є зміст занять. Якщо фізичне виховання зводиться лише до повторення одноманітних вправ та виконання нормативів, частина студентів може втрачати зацікавленість. Натомість різноманітність вправ та можливість спробувати різні види рухової активності здатні зробити заняття більш привабливими.

Доцільним є використання спортивних ігор, легкої атлетики, фітнесу, гімнастики, силових вправ, рухливих ігор та інших форм активності. При цьому важливо враховувати вік, рівень фізичної підготовленості, інтереси та стан здоров'я студентів.

Другим чинником є доступність поставлених цілей. Надмірно складні завдання можуть викликати розчарування, особливо якщо студент порівнює себе з фізично розвиненими одногрупниками. Тому ефективним є індивідуальний підхід, за якого основним орієнтиром стає особистий прогрес студента. Наприклад, замість того щоб оцінювати лише абсолютний результат, можна звертати увагу на динаміку показників: збільшення кількості повторень, покращення техніки виконання вправ, збільшення тривалості активності або поступове освоєння нового виду рухової діяльності.

Третім чинником є психологічна атмосфера. Студент повинен відчувати, що заняття є простором для розвитку, а не постійного порівняння з іншими. Позитивна комунікація викладача, підтримка та об'єктивне оцінювання можуть сприяти формуванню позитивного ставлення до фізичної культури.

Четвертим чинником є можливість самостійного вибору. Якщо студент має можливість обрати певний вид активності або спосіб виконання завдання, він може сприймати заняття як більш особистісно значущі [1, с. 34–36].

Одним із перспективних напрямів є використання ігрових елементів. Змагання, командні завдання, особисті цілі та система досягнень можуть підвищувати емоційну залученість студентів. Проте такі елементи доцільно використовувати таким чином, щоб вони не перетворювали заняття на постійне суперництво. Основна мета має полягати у підвищенні активності та зацікавленості, а не лише у визначенні переможців [3, с. 129; 4, с. 260–266].

Важливе місце посідає і використання цифрових технологій. Наприклад, викладач може запропонувати студентам вести простий щоденник фізичної активності, фіксувати кількість тренувань або встановлювати індивідуальні цілі. Це сприяє формуванню навички самоконтролю.

Ще одним напрямом є проведення коротких інформаційних блоків під час занять. Студентам доцільно пояснювати, чому певна вправа виконується саме так, які м'язові групи вона залучає, яке значення має розминка, відновлення та поступове збільшення навантаження. Усвідомлення мети діяльності допомагає зробити фізичну культуру більш зрозумілою [3, с. 128–130; 4, с. 253–260].

Важливо також формувати зв'язок між фізичною активністю та повсякденним життям. Фізична культура не повинна обмежуватися лише заняттями в закладі освіти. До фізичної активності належать ходьба, їзда на велосипеді, активний відпочинок, спортивні ігри та інші види рухової діяльності. ВООЗ підкреслює, що фізична активність охоплює рухову діяльність у різних сферах життя, а не лише організовані тренування.

Роль викладача фізичної культури має значний вплив на ставлення студентів до фізичної культури. Викладач не лише організовує виконання вправ, а й формує загальне сприйняття студентами рухової активності. Важливими характеристиками педагогічної взаємодії є доброзичливість, послідовність, справедливість та готовність враховувати індивідуальні особливості студентів. Позитивний зворотний зв'язок дозволяє студенту розуміти, що саме він робить правильно та над чим ще потрібно працювати.

Доцільно уникати ситуацій, у яких слабша фізична підготовленість стає причиною негативної оцінки особистості студента. Фізична культура має сприяти розвитку, а не формувати відчуття невпевненості або страху перед заняттями. Важливим завданням викладача є також демонстрація практичної цінності фізичної активності. Якщо студент розуміє, як отримані знання можуть використовуватися у повсякденному житті, ймовірність формування стійкого інтересу до занять може зростати.

Для підвищення мотивації студентів доцільно дотримуватися кількох основних принципів.

Різноманітність занять – чергування різних видів фізичної активності дозволяє уникати одноманітності та дає можливість студентам знайти діяльність, яка відповідає їхнім інтересам.

Індивідуальні можливості. Однакові вимоги до всіх студентів не завжди є ефективними, рівень фізичної підготовленості може суттєво відрізнятися. Орієнтація на особистий прогрес дозволяє зробити процес більш доступним.

Створювання можливості для самостійності. Студент може обирати окремі вправи, види активності або індивідуальні цілі в межах навчальної програми.

Оцінювання – студент повинен розуміти, за що він отримує певну оцінку та як може покращити результат.

Важливо формувати позитивний емоційний досвід. Заняття фізичною культурою повинні асоціюватися не лише з виконанням нормативів, але й із рухом, спілкуванням, саморозвитком та активним відпочинком. Окрему увагу необхідно приділяти формуванню звички до регулярної активності [1, с. 35–36].

Формування мотивації студентів до фізичної активності є складним багатофакторним процесом. Не існує єдиного універсального способу, який однаково ефективно працював би для всіх студентів. Саме тому сучасна система фізичного виховання має бути достатньо гнучкою. Важливо враховувати не тільки фізичні показники, а й ставлення студентів до занять. Дослідження взаємозв'язку фізичної активності, малорухливої поведінки та освітніх результатів студентів показують, що ця проблема потребує комплексного розгляду та не може зводитися лише до питання спортивної підготовленості.

Особливе значення має поєднання традиційних та сучасних методів. З одного боку, необхідними залишаються базові фізичні вправи, розвиток сили, витривалості, швидкості, гнучкості та координації. З іншого боку, сучасному студенту можуть бути цікаві цифрові інструменти, командні формати, ігрові завдання та можливість персоналізувати частину навчальної діяльності [4, с. 25].

Таким чином, завдання фізичного виховання полягає не тільки у формуванні певного рівня фізичної підготовленості. Не менш важливим результатом є формування позитивного ставлення до рухової активності та готовності продовжувати займатися нею після завершення навчання.

Висновки

Формування мотивації студентської молоді до занять фізичною культурою є важливою складовою сучасного освітнього процесу. На ставлення студентів до фізичної активності впливають різноманітні чинники: зміст занять, рівень фізичної підготовленості, індивідуальні інтереси, психологічна атмосфера, взаємодія з викладачем, можливість вибору та використання сучасних технологій.

Ефективним напрямом є перехід від переважно нормативного підходу до більш особистісно орієнтованої моделі фізичного виховання. Студент має не лише виконувати встановлені вправи, а й розуміти їх значення, бачити власний прогрес та мати можливість обирати види фізичної активності відповідно до своїх інтересів.

Використання різноманітних форм занять, командної взаємодії, ігрових елементів, цифрових технологій та індивідуальних цілей може сприяти підвищенню зацікавленості студентів. Водночас основним результатом має бути не короткочасне виконання вимог навчальної дисципліни, а формування стійкої потреби у регулярній фізичній активності [4, с. 253–268].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Коваль О. Формування мотивацій розвитку фізичної активності у студентів закладів вищої освіти. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини*. 2020. Вип. 16. С. 32–36. DOI: https://doi.org/10.32626/2309-8082.2020-16.32-36.

2. Герасименко С., Шкікавий М. Мотивація студенток ЗВО до занять фізичним вихованням та спортом. *Актуальні проблеми фізичного виховання різних верств населення*. 2023. С. 47–52.

3. Чухланцева Н. В. Використання фітнес-додатків для смартфонів з оздоровчою метою у фізичному вихованні студентів. *Науково-методичні основи використання інформаційних технологій в галузі фізичної культури та спорту*. 2018. № 2. С. 128–131.

4. Чухланцева Н. В., Шуба Л. В., Шуба В. В. Mobile oriented fitness technologies as a means of influence on students' physical activity. *Information Technologies and Learning Tools*. 2020. Vol. 75, No. 1. P. 253–268. DOI: https://doi.org/10.33407/itlt.v75i1.2581.

5. Темченко В. О., Коленченко А. М., Чупир К. І., Бурко В. Л., Акінін Л. А. Застосування інформаційно-комунікаційних систем у фізичному вихованні здобувачів вищої освіти. *Науково-методичні основи використання інформаційних технологій в галузі фізичної культури та спорту*. 2021. № 5. С. 143–150.

6. Про фізичну культуру і спорт : Закон України від 24.12.1993 № 3808-XII. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/l544865p1 (дата звернення: 29.09.2026).

7. World Health Organization. WHO guidelines on physical activity and sedentary behaviour. Geneva: World Health Organization, 2020. 104 p.

8. Kljajević V., Stanković M., Đorđević D. et al. Physical Activity and Physical Fitness among University Students – A Systematic Review. International Journal of Environmental Research and Public Health. 2022. Vol. 19, No. 1. Article 158. DOI: 10.3390/ijerph19010158.

УДК 373.5.016:796(477)

Соломія Шиян, Катерина Моспан
(Броди, Україна)

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ЯК ЗАСІБ ЕМОЦІЙНОГО РОЗВАНТАЖЕННЯ, ЗНЯТТЯ ТРИВОЖНОСТІ ТА ЗГУРТУВАННЯ КЛАСНОГО КОЛЕКТИВУ

У статті висвітлено роль та методичні аспекти застосування засобів фізичної культури для психоемоційного розвантаження, зниження рівня тривожності та соціальної згуртованості учнів початкових класів. Обґрунтовано значення рухової активності як природного механізму зняття м'язового та психічного напруження з урахуванням вікових, психофізіологічних особливостей дітей 6-11 років. Розкрито роль фізкультхвилинок на уроках та фізкультпауз, рухливих ігор, естафет на уроках фізичної культури в контексті вимог Типових освітніх програм О. Я. Савченко та Р. Б. Шияна.

Ключові слова: *фізична культура, емоційне розвантаження, тривожність, згуртування класного колективу, фізкультхвилинки, рухливі ігри, психофізіологічні особливості, НУШ.*

The article highlights the role and methodological aspects of using physical education as a means of psycho-emotional relief, anxiety reduction, and social cohesion among primary school students. It emphasizes the importance of physical activity as a natural mechanism for relieving physical and psychological tension, taking into account the age-related and psychophysiological characteristics of children aged 6–11. The article also examines the role of physical activity breaks during lessons, warm-up exercises, active games, and relay races in physical education classes, in accordance with the requirements of the Standard Educational Programs developed by O. I. Savchenko and R. B. Shyian.

Keywords: *physical culture, emotional relief, anxiety reduction, class cohesion, physical activity breaks, active games, psychophysiological characteristics, New Ukrainian School (NUS).*

Реформування системи початкової освіт в Україні в умовах Нової української школи (НУШ) передбачає створення безпечного, комфортного та здоров'язбережувального освітнього середовища. Сучасний молодший школяр зазнає значного розумового та психоемоційного навантаження. Початок систематичного навчання часто супроводжується підвищенням рівня тривожності, страхами та труднощами в адаптації до шкільного колективу та освітнього процесу. У цьому контексті фізичне виховання перестає бути лише засобом фізичного розвитку, а набуває важливого психологічного та соціалізуючого значення.

У сучасній педагогічній та психологічній науці значну увагу приділено впливу фізичної активності на психоемоційний стан і розвиток дітей, що ґрунтовно висвітлено у працях Л. І. Іванової, а також В. В. Гейтенка, В. М. Присянського та В. О. Зайцевої. Дослідники розкривають засоби, методи та методику проведення уроків і малообʼємних форм

фізичного виховання, особливості організації спортивної підготовки в школі, урахування вікових функціональних особливостей організму, а також засади психологічної регуляції психоемоційних станів, формування мотивації та морально-вольових якостей. У цих працях відображено аналіз освітніх програм НУШ та методичні рекомендації визначають нормативно-прикладні засади здоров'язбереження, доводячи, що систематична рухова діяльність слугує дієвим інструментом для емоційного розвантаження, знаття тривожності, запобігання перевтомі та допомагає активно згуртовувати дитячий колектив.

Період навчання в 1-4 класах є часом інтенсивного розвитку інтелекту та пізнавальних процесів. Водночас мимовільна увага в цьому віці залишається домінуючою (особливо у 1-2 класах), а довільна увага та семантична пам'ять лише перебувають на стадії активного формування. «Довільна увага завершує процес створення лише до кінця навчання в молодших класах та відбувається даний процес саме завдяки проведенню навчальної діяльності» – зазначає педагог В. П. Надьов [3, с. 127]. Емоційна сфера молодших школярів характеризується появою специфічних вікових страхів, побоювання та підвищеної чутливості до оцінки оточуючих. Недостатність аналізу та диференціації об'єктів, а також тривале статичне напруження під час письма та читання викликають швидку втому нервової системи.

Зазначимо, що довільна увага завершує процес становлення лише до кінця навчання в молодших класах та відбувається даний процес саме завдяки проведенню навчальної діяльності.

Фізичне навантаження в дитячому віці виступає потужним стимулятором росту й гармонійного розвитку організму. Урок фізичної культури та рухові паузи слугують природним способом «виплеснути накопичену енергію» та переключити нервову систему з розумової праці на тілесну активність. Системне виконання вправ сприяють розвитку основних фізичних якостей учнів: сили та витривалості (зміцнюють м'язовий корсет, покращують поставу та функціонування серцево-судинної системи), швидкості та спритності (вдосконалюють рухливість нервових процесів, швидкість реакції та координації), гнучкість (знімає м'язові затиски, підвищує еластичність зв'язок та запобігає травматизму). Фізіологічно переключення на активні рухи сприяє активізації кровообігу, насиченню мозку киснем та стимуляції вироблення гормонів радості, що безпосередньо знижує рівень гормону стресу і тамує дитячу тривожність.

Руховий режим молодшого школяра не повинен обмежуватися лише уроками фізкультури. Педагогиня Іванова Л. І. зазначає, що «ураховуючи психологічні особливості молодших школярів програма дозволяє планувати комплексті уроки, які дають можливість включати в урок різнопланові фізичні вправи, що підвищать зацікавленість та емоційний стан учнів» [2, с. 28]. Тобто для підтримання працездатності дітей 6-11 років та запобігання перевтоми критично важливим є впровадження малооб'ємних форм фізичного виховання – фізкультхвилинок та фізкультпауз безпосередньо на уроках мови, математики, курсу «Я досліджую світ» тощо.

Враховуючи особливості уваги дітей (які ще нездатні тривалий час утримувати концентровану увагу на одному об'єкті), проведення фізкультхвилинок на 15-20-й хвилині уроку забезпечує знаття зорової та статичної втоми, емоційне розвантаження, відновлення когнітивної активності. Вимоги Типових освітніх програм О. Я. Савченко та Р. Б. Шияна прямо вказують на необхідність дотримання здоров'язбережувального та інтеграції рухової активності у щоденний розклад здобувачів початкової освіти.

Одним із найкращих методів фізичного виховання учнів є ігровий метод. Рухлива гра є природною формою діяльності для учнів початкової школи, яка поєднує фізичне навантаження з емоційним захопленням. Ігровий метод є провідним у фізичному вихованню дітей. Рухлива гра є природною формою діяльності учня початкової школи, яка поєднує фізичне навантаження з емоційним захопленням. Індивідуальні та командні ігри, а також комбіновані естафети виконують потужну комуніктивну та психотерапевтичну

функцію: зниження тривожності та страху помилки, формування командного духу, соціалізація та подолання ізоляції. Добір ігор має відповідати принципу доступності, безпечності та варіативності, забезпечуючи позитивний емоційний фон уроку. Ще одним із ефективних видів фізичної активності є загально-підготовчі вправи, засоби, що служать всебічному функціональному розвитку організму молодших школярів [1, с. 12].

Типові освітні програми О. Я. Савченко та Р. Б. Шияна визначають основні завдання освітньої галузі «Фізична культура» не через виконання нормативів, а через формування ключових компетентностей, емоційного інтелекту та навичок здорового способу життя. За програмою О. Я. Савченко: орієнтир робиться на поступове формування фізичних якостей, зміцнення здоров'я, систематичний моніторинг фізичного стану без психологічного тиску, та створення умов для позитивного самопочуття кожної дитини. За програмою Р. Б. Шияна акцент зміщено на міжпредметну інтеграцію (рухливі ігри з елементами лічби, мовних завдань, орієнтувань у просторі), соціоемоційне навчання, розвиток співпраці та критичного мислення під час ігрової діяльності. Обидві програми акцентують увагу на тому, що фізична культура є ключовим інструментом збереження ментального здоров'я молодших школярів, зниження шкільної дезадаптації та згуртування учнівського колективу.

Висновки. Фізична культура у початковій школі виконує не лише розвивальну та навчальну, але й глибоко психотерапевтичну, компенсаторну та соціалізуючу функції. Враховуючи психофізіологічні особливості дітей 6-11 років (домінування мимовільної уваги, ріст страхів та тривожності, потреба в русі для росту організму), уроки фізичної культури та фізкультхвилинки є необхідним механізмом скидання м'язового напруження, знаття стресу та стимуляції розвитку сили, швидкості, витривалості, спритності та гнучкості. Систематичне проведення командних рухливих ігор та естафет сприяє формуванню дружніх взаємин у класі, розвиває емпатію, взаємодопомогу та знижує рівень соціальної тривожності. Впровадження підходів, закладених у програмах О. Савченко та Р. Шияна, гарантує створення спиятливого психологічного мікроклімату в закладі загальної середньої освіти.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гейтенко В. В., Пристинський В. М., Зайцев В. О. Теорія і методика дитячого та юнацького спорту : навч.-метод. посіб. Слов'янськ : ДДПУ, 2021. С. 9-93.
2. Іванова Л. І. Методика навчання фізкультурної освітньої галузі : навч. посіб. Рівне : Видавництво О. Зень, 2024. С. 6-127.
3. Надьон В. П. Психологічні особливості учнів початкової школи. *Харківський осінній марафон психотехнологій – 2019* : тези доповідей (м. Харків, 2019 р.). Ч. 2. Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2019. С. 166–167.
4. Типова освітня програма для закладів загальної середньої освіти : 1–2 класи / наук. керівн. авт. кол. О. Я. Савченко. Київ : Міністерство освіти і науки України, 2019. С. 63-68.
5. Типова освітня програма для закладів загальної середньої освіти : 3–4 класи / наук. керівн. авт. кол. О. Я. Савченко. Київ : Міністерство освіти і науки України, 2019. С. 101-107.
6. Типова освітня програма для закладів загальної середньої освіти : 1–2 класи / наук. керівн. авт. кол. Р. Б. Шиян. Київ : Міністерство освіти і науки України, 2019. С. 61-66.
7. Типова освітня програма для закладів загальної середньої освіти : 3–4 класи / наук. керівн. авт. кол. Р. Б. Шиян. Київ : Міністерство освіти і науки України, 2019. С. 68-73.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ / PHILOLOGICAL SCIENCES

УДК 811.111’373.46:005.95/.96

Анастасія Грушецька
(Одеса, Україна)

АНГЛОМОВНА ТЕРМІНОЛОГІЯ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ РОЗВИТКУ СУЧАСНИХ ПРОФЕСІЙНИХ СФЕР

У статті розглянуто роль англомовної термінології у формуванні сучасного професійного мовлення. Проаналізовано причини активного поширення англомовних термінів у різних сферах діяльності, зокрема в інформаційних технологіях, бізнесі, маркетингу, психології та медицині. Особливу увагу приділено зв’язку між появою нових професійних понять і формуванням відповідної термінології. Розглянуто основні способи адаптації англомовних термінів в українській мові та проблеми, які виникають у процесі їх використання. Обґрунтовано положення про те, що професійна термінологія є своєрідним відображенням суспільного, технологічного та наукового розвитку. Зроблено висновок, що поширення англомовної термінології є закономірним наслідком глобалізації професійної комунікації, однак потребує одночасного унормування та розвитку українських відповідників.

Ключові слова: *англомовна термінологія, професійна комунікація, англіцизми, запозичення, термін, глобалізація, цифровізація, професійна лексика, українська мова.*

The article examines the role of English-language terminology in the formation of modern professional communication. The reasons for the active spread of English-language terms in various fields, including information technology, business, marketing, psychology, and medicine, are analyzed. Particular attention is paid to the relationship between the emergence of new professional concepts and the formation of corresponding terminology. The main ways of adapting English-language terms into the Ukrainian language and the problems arising in the process of their use are considered. The article substantiates the view that professional terminology serves as a reflection of social, technological, and scientific development. It is concluded that the spread of English-language terminology is a natural consequence of the globalization of professional communication, but at the same time requires standardization and the development of Ukrainian equivalents.

Keywords: *English-language terminology, professional communication, Anglicisms, borrowings, term, globalization, digitalization, professional vocabulary, Ukrainian language.*

Термінологія є невід’ємною складовою професійної мови. За допомогою термінів фахівці називають конкретні поняття, процеси, явища, об’єкти та види діяльності. Їхня основна функція полягає у забезпеченні точності та однозначності професійної комунікації.

Англійська мова стала одним із головних засобів міжнародного професійного спілкування. У науковій сфері її роль особливо помітна: вона використовується у великій кількості міжнародних публікацій, конференцій та дослідницьких проєктів. Дослідники характеризують англійську як глобальну мову академічного спілкування, хоча водночас наголошують на важливості багатомовності та доступності наукового знання різними мовами [2, с. 10].

Поширення англійської професійної лексики пояснюється також тим, що значна кількість інновацій виникає в міжнародному середовищі, де англійська є основною мовою комунікації. Коли виникає нове поняття, продукт, технологія або вид професійної діяльності, його назва часто спочатку формується англійською. Згодом ця назва поширюється разом із самим явищем.

Наприклад, поява цифрових платформ сприяла поширенню термінів cloud computing, digital platform, content creator, targeting, streaming. Розвиток штучного інтелекту спричинив активне використання понять machine learning, deep learning, prompt, prompt engineering, generative AI. Виникнення нових форм підприємництва зумовило поширення термінів startup, outsourcing, freelance, networking [4, с. 2].

Саме тому, англомовний термін часто з'являється не сам по собі, а разом із новою професійною реальністю.

Однією з найбільш динамічних професійних сфер сьогодні є інформаційні технології. Постійний розвиток програмного забезпечення, цифрових платформ, автоматизації та штучного інтелекту призводить до постійного оновлення термінологічного складу галузі. У професійному мовленні використовуються такі поняття, як software, hardware, developer, database, cloud computing, machine learning, deep learning, blockchain, cybersecurity, data science [2, с. 8]. Багато з цих термінів уже мають українські відповідники або адаптовані форми, однак англійський варіант часто залишається звичним у професійному середовищі.

Особливо показовою є термінологія штучного інтелекту. Поява генеративних систем, великих мовних моделей та нових способів взаємодії людини з технологіями спричинила появу нових понять. У 2026 р. в Україні було оновлено національний глосарій термінів зі штучного інтелекту, що містить сучасні поняття та їхні англійські відповідники. Сам факт необхідності постійного оновлення такого глосарію демонструє швидкість розвитку галузі.

Іншою сферою активного використання англомовної термінології є бізнес. До поширених прикладів належать startup, management, marketing, branding, outsourcing, networking, deadline, team building, business model, freelance.

Кожне з цих понять відображає певну професійну практику. Наприклад, startup пов'язаний із сучасною моделлю інноваційного підприємництва, outsourcing із передаванням певних функцій зовнішнім виконавцям, networking із формуванням професійних контактів, а freelance із самостійною професійною діяльністю без традиційної постійної зайнятості [10, с. 12].

Особливо швидко змінюється термінологія маркетингу, що пов'язано з розвитком соціальних мереж та цифрових платформ. Сучасний маркетолог використовує такі поняття, як digital marketing, SMM, targeting, content marketing, SEO, influencer marketing, content creator, engagement, reach, branding.

Поява цих термінів пов'язана з виникненням нових каналів комунікації між компанією та споживачем. Якщо раніше основними інструментами були телебачення, радіо, друкована реклама та зовнішня реклама, то сьогодні значна частина маркетингової діяльності здійснюється через соціальні мережі та цифрові платформи. Разом із новими технологіями виникли й нові професії: SMM-менеджер, content creator, influencer, SEO-specialist, digital marketer. Отже, термінологія в цьому випадку відображає не лише появу нових слів, а й структурні зміни на ринку праці.

Англомовна термінологія широко представлена також у психології та медицині. У психології використовуються поняття burnout, coping, mindfulness, attachment, resilience, emotional intelligence, trauma, post-traumatic stress disorder. Частина цих термінів має усталені українські відповідники: burnout – «професійне вигорання», emotional intelligence – «емоційний інтелект», resilience – «резильєнтність» або «психологічна стійкість» [3, с. 3].

Водночас професійне середовище часто використовує англійські форми поряд із перекладеними. Це особливо характерно для наукових публікацій, міжнародних конференцій та професійної освіти.

У медицині аналогічний процес пов'язаний із міжнародними протоколами, науковими дослідженнями та глобальним обміном інформацією. Медичні працівники використовують значну кількість міжнародної термінології, що дозволяє фахівцям різних країн краще розуміти один одного.

Поширення англомовної термінології не означає механічного перенесення всіх англійських слів в українську мову. У процесі запозичення терміни адаптуються до української мовної системи. Одним із найпоширеніших способів є транслітерація або транскрипція. Наприклад, startup в українській мові функціонує як «стартап», marketing – «маркетинг», manager – «менеджер», freelance – «фриланс» [9, с. 4].

Іншим способом є калькування, коли значення та структура іншомовного терміна передаються засобами української мови. У результаті може виникати український відповідник, який поступово закріплюється у професійному мовленні.

Також можливе паралельне функціонування англійського та українського термінів. Наприклад, у психології можуть використовуватися як burnout, так і «професійне вигорання». У сфері технологій поряд із artificial intelligence функціонує термін «штучний інтелект».

Дослідження сучасних англіцизмів в українській мові показують, що їхнє входження пов'язане із глобалізаційними процесами, розвитком цифрових технологій та посиленням міжнародних контактів. Водночас адаптація може стосуватися не лише значення слова, а й його граматичної поведінки. Запозичені слова починають відмінюватися, отримувати українські закінчення та брати участь у словотворчих процесах. Наприклад, від слова «маркетинг» утворюються похідні «маркетинговий», «маркетолог», а від «фриланс» – «фрилансер» [7, с. 11].

Сучасні дослідження професійного дискурсу демонструють, що англомовні запозичення можуть адаптуватися на фонетичному, графічному та словотвірному рівнях.

Однак активне використання англіцизмів створює і певні проблеми. Якщо професійний термін використовується міжнародною спільнотою і не має точного українського аналога, його запозичення може бути практичним. Проте надмірне використання іншомовних слів там, де існує зрозумілий український відповідник, може ускладнювати сприйняття інформації.

Національна комісія зі стандартів державної мови також звертає увагу на проблему доречності англіцизмів і необхідність враховувати можливості української мови перед використанням іншомовних відповідників. Тому важливо не протиставляти англійську та українську мови, а забезпечувати їхнє функціональне співіснування.

Розглянуті приклади дозволяють стверджувати, що термінологія безпосередньо пов'язана з розвитком професійної діяльності. Вона не лише описує вже існуючу реальність, а й фіксує нові явища в момент їх появи. Особливо це видно на прикладі назв нових професій. Дослідження сучасної української лексики, присвячене «професіям майбутнього», аналізує 160 назв професій, які потенційно можуть увійти до офіційно-ділової терміносистеми. Серед них значна частина пов'язана з технологічними та цифровими змінами.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Приблуда Л. До проблеми функціонування англізмів у сучасній українській мові: теоретичний аспект. *Folium.* 2024. № 4.

2. Берладин О., Грабовець В. Імплементація англіцизмів у сучасну українську мову: проблеми, виклики, перспективи. 2024. № 4.

3. Білоконенко Л. Тематична група «Назви професій майбутнього» в сучасній українській мові. *Folium.* 2024. № 5.

4. Кошарна Н. В. Роль англійської мови як засобу академічної комунікації в міжнародному науковому середовищі. *Вісник науки та освіти.* 2025. № 38 (8). С. 357–368.

5. Бочарська А. П., Підгорна А. Б. Термінологічна лексика англомовного дискурсу зв'язків з громадськістю та її переклад українською мовою. *Нова філологія.* 2026. № 102.

6. Литвинко О. А. Термін і професіоналізм у сучасній англійській термінології автоматизації виробництва. *Нова філологія.* 2026. № 101.

7. Mauranen A., Hynninen N., Ranta E. English as an academic lingua franca: The ELFA project. *English for Specific Purposes.* 2010. Vol. 29, Issue 3. P. 183–190.

8. Rostan M. English as «Lingua Franca» and the Internationalization of Academe. *International Higher Education.* 2011. No. 63.

9. Chen Y.-S., Ren W., Lin C.-Y. English as a lingua franca: From theory to practice. *Language Teaching.* 2019.

10. Navarro F. et al. Rethinking English as a lingua franca in scientific-academic contexts: A position statement. *Journal of English for Research Publication Purposes.* 2022. Vol. 3, No. 1. P. 143–153.

УДК 81'272:378.014.543.1-044.96

Лариса Довгорук
(Новгород-Сіверський, Україна)

ФІЛОЛОГІЧНА НАУКА ТА ОСВІТА В ЕПОХУ DIGITAL HUMANITIES: ВИКЛИКИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті досліджено ключові трансформаційні процеси, що відбуваються у філологічній науці та освіті під впливом глобалізаційних тенденцій XXI століття. Особливу увагу приділено інтеграції цифрових технологій, зміні методологічних парадигм та викликам збереження національно-культурної ідентичності в єдиному світовому науково-освітньому просторі.

Ключові слова: *філологія, глобалізація, міжнародний, лінгокультурологія, нейромережі.*

Актуальність теми. У XXI столітті знання перетворюються на основний стратегічний ресурс і капітал, а здатність держави генерувати, адаптувати та впроваджувати інновації визначає її місце у світовій економічній ієрархії. [1]

Особливого значення ці процеси набувають у контексті соціогуманітарного знання, зокрема філології. Будучи наукою про мову, текст і культуру, філологія безпосередньо реагує на посилення міжкультурних комунікацій, міграційні процеси, стирання географічних кордонів та формування глобального інформаційного суспільства. Мова перестає бути просто засобом кодування інформації; вона трансформується у динамічне середовище, де перетинаються глобальні стандарти комунікації та локальні соціокультурні коди. [10]

Водночас гуманітарна освіта та наука опиняються перед подвійним викликом. З одного боку, вони мають адаптуватися до вимог прагматичного, технологізованого світу, інтегрувати цифрові інструменти та забезпечувати підготовку конкурентоспроможних фахівців. З іншого боку, філологічна наука покликана виконувати свою засадничу місію – оберігати національну самобутність, мовну різноманітність та культурну спадщину перед загрозою уніфікації.

Метою цієї статті є комплексний аналіз сучасних тенденцій, викликів та стратегічних перспектив розвитку філологічної науки та вищої філологічної освіти в умовах глобалізаційних трансформацій.

Глобалізація науки виявляється насамперед в інтенсивному міжнародному обміні ідеями, формуванні транснаціональних дослідницьких колективів та уніфікації критеріїв оцінювання наукової діяльності через індексацію у міжнародних базах даних (Scopus, Web of Science). Це призводить до розмивання жорстких меж між національними науковими школами та формування інтегрованого світового філологічного простору. [4]

У методологічному вимірі сучасна філологія остаточно відійшла від вузького іманентного підходу, зосередженого виключно на внутрішній структурі мовних або літературних одиниць. Як зазначають дослідники, пріоритетними стали такі напрями:

- **когнітивно-дискурсивна парадигма.** Досліджує мову як інструмент концептуалізації світу та репрезентації ментальних структур людини;
- **лінгвокультурологія та етнолінгвістика.** Вивчають взаємозв'язок мови, етнічної свідомості та культури в епоху масових міграцій та взаємопроникнення традицій;
- **комунікативна лінгвістика.** Орієнтована на аналіз реального дискурсу, стратегій і тактик переконання у медіапросторі.

Характерною рисою глобальної науки є міждисциплінарність. Сучасні філологічні студії дедалі частіше інтегруються з соціологією (соціолінгвістика), психологією (психолінгвістика), політологією (політична лінгвістика, аналіз пропаганди) та нейронауками (нейролінгвістика). Філолог сьогодні – це не просто дослідник текстів, а аналітик складних соціокультурних та інформаційних процесів. [7]

Розвиток корпусної лінгвістики дозволив дослідникам перейти від інтуїтивного аналізу поодиноких прикладів до верифікованого вивчення мовних явищ на масивах у мільярди слововживань. Комп'ютерні програми дозволяють за лічені секунди виявляти семантичні зсуви, частотність лексем та особливості граматичних трансформацій під впливом глобалізації. [3]

Застосування нейромереж та систем штучного інтелекту ставить перед філологами нові теоретичні завдання. Виникає потреба у лінгвістичному забезпеченні технологій обробки природної мови (NLP), розробці алгоритмів якісного машинного перекладу та аналізі специфіки цифрової комунікації. Наука зміщує фокус на вивчення взаємодії «людина – комп'ютер», де мова виступає головним інтерфейсом. [4]

Глобалізація висуває нові вимоги до підготовки майбутніх філологів, перекладачів та викладачів мов і літератур. Традиційна академічна освіта, орієнтована суто на зазубрювання правил та історико-літературних фактів, втрачає свою конкурентоспроможність у мінливому світі. Сучасний ринок праці потребує фахівців із високим рівнем гнучкості та розвиненими надпрофесійними навичками. [7]

Головними тенденціями розвитку філологічної освіти дослідники вважають:

1. **орієнтація на Soft Skills (м'які навички).** У процесі навчання акцент робиться на критичному мисленні, креативності, здатності працювати в полікультурних командах, медіаграмотності та розв'язанні комплексних комунікативних завдань;
2. **академічна мобільність та інтернаціоналізація.** Спільні європейські програми (наприклад, Erasmus+), подвійні дипломи та стажування за кордоном стають нормою для сучасного університету. Вони дозволяють студентам занурюватися у природне мовне середовище та переймати передові наукові практики;
3. **концепція Lifelong Learning (навчання протягом усього життя).** Швидке оновлення інформаційного простору змушує фахівців постійно вдосконалювати свої знання. Університети переходять від моделі «освіта на все життя» до моделі «освіта через усе життя», пропонуючи гнучкі мікрокредитні програми, онлайн-курси та сертифікатні програми;
4. **індивідуальні освітні траєкторії.** Здобувачі освіти отримують можливість самостійно обирати значну частину навчальних дисциплін, що дозволяє поєднувати філологію з IT, маркетингом, менеджментом чи психологією. [6]

Поряд із позитивними інтеграційними процесами, глобалізація несе в собі серйозні ризики лінгвокультурної уніфікації та асиміляції. Домінування англійської мови в науці, бізнесі, інтернет-комунікації та масовій культурі призводить до явища лінгвістичного імперіалізму. Це створює загрозу для розвитку національних мов, звужуючи сфери їх функціонування, особливо у царині високих технологій та фундаментальної науки.

Зникнення або маргіналізація локальних мов є однією з глобальних гуманітарних проблем сучасності. [2]

Для України в умовах сучасних геополітичних викликів та євроінтеграційних прагнень ця проблема має суттєве значення. Модернізація освіти та науки не повинна перетворюватися на сліпе копіювання західних зразків із втратою національного підґрунтя [5]. Українська філологічна наука має важливе стратегічне завдання – кодифікацію, захист та популяризацію української мови у світі, дослідження її історичної самобутності та забезпечення її повноцінного функціонування в усіх цифрових та наукових сферах.

Глобалізація також актуалізує концепцію **глокалізації** (glocalization) – гармонійного поєднання глобальних стандартів із локальними культурними цінностями. Філологічна освіта має виховувати «глобального громадянина», який вільно володіє іноземними мовами, але водночас є глибоким носієм та захисником власної національної культури. [8]

Інтеграція у світовий науковий простір, розвиток цифрової гуманітаристики (*Digital Humanities*), оновлення освітніх програм відповідно до концепції *Soft Skills* та *Lifelong Learning* є необхідними умовами для розвитку конкурентоспроможної системи освіти й науки. Водночас найважливішим завданням вітчизняної філології залишається дотримання балансу між інтернаціоналізацією та збереженням унікального національного мовно-культурного коду, що є запорукою духовного суверенітету держави в епоху глобальних трансформацій. [9]

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко В. П. Модернізація вищої освіти України в контексті глобалізаційних процесів. *Вища освіта України*. 2019. № 2. С. 5–12.
2. Бернал Дж. Наука в історії суспільства / пер. з англ. Київ : Наукова думка, 2021. 412 с.
3. Ворожбіт-Горбатюк В. В. Міждисциплінарні підходи в сучасній філологічній науці. *Филологічні студії*. 2022. Вип. 18. С. 45–53.
4. Зернікіна О. А. Штучний інтелект у перекладацькій діяльності: виклики та перспективи. *Мовні та концептуальні картини світу*. 2024. № 74(1). С. 112–121.
5. Кремінь В. Г. Філософія національної освіти в умовах глобалізаційних викликів. *Педагогіка і психологія*. 2020. № 3. С. 14–22.
6. Критерії та тенденції розвитку комп'ютерної лінгвістики / за ред. М. Р. Ковальського. Львів: Світ, 2023. 280 с.
7. Черненко О. В. Трансформація гуманітарної освіти в епоху дигіталізації. *Нові технології навчання*. 2025. Вип. 102. С. 89–97.
8. Altbach P. G. The Perspectives of Global Higher Education. *Higher Education*. 2016. Vol. 72, No. 4. P. 407–423.
9. Crystal D. Language Death. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. 208 p.
10. Teichler U. Higher Education and the World of Work: Changing Conditions and Challenges. Rotterdam : Sense Publishers, 2009. 244 p.

УДК 378:028:811.111

Tetiana Zhukova
(Zaporizhzhia, Ukraine)

STRATEGIES OF TEACHING READING

У статті викладено теоретичні основи навчання читання. У статті розглядаються ключові стратегії вивчення лексики та різні способи взаємодії з текстом.

Ключові слова: *інтенсивне читання, екстенсивне читання, стратегії вивчення слів, частини слова, контекстні підказки, збалансовані напрями.*

Some theoretical foundations of teaching reading are presented in the article. The article deals with the key word-learning strategies and different ways of interacting with a text to be taught at universities.

Key words: *intensive reading, extensive reading, word-learning strategies, word parts, contextual guiding, balanced strands.*

Reading is important as it strengthens brain function, expands knowledge, reduces stress, improves vocabulary, and enhances memory.

Reading is a mental workout that builds connections between neurons and keeps your mind active. Studies show that just a few minutes of reading can reduce stress levels significantly more than many other relaxation methods. Books, articles, and news expose us to new facts, ideas, and cultures. This broadens our worldview and gives us information we can use in daily life. Encountering new words in context helps you express yourself more clearly. This exposure naturally sharpens your writing and speaking skills.

All these reasons can be used to motivate our students to reading actively.

At the International TESOL 2025 conference in Long Beach, California, called “Vocabulary Richness: Why It’s Important and How to Promote It” Dr. Randi Reppen, Professor of Applied Linguistics and TESL at Northern Arizona University (NAU), introduced the research that showed a very strong relationship between reading comprehension and vocabulary knowledge. It’s a reciprocal relationship: the larger your vocabulary, the easier it is to read, and the more you read, the more your vocabulary increases.

Reading texts on different topics increases the chances that our students will encounter different words and come across new meanings of known words. But how can we get them to do this consistently? One effective way is to combine “intensive” and “extensive” reading practice. This approach can both fine tune reading skills and increase vocabulary knowledge, all while making reading more pleasurable [2].

Intensive reading activities typically take place in class and involve different ways of interacting with a text. Examples include timed readings, scanning for information, or skimming to get the gist of the text before diving in to read.

Newspaper articles offer great resources for scanning activities since they often include dates and names.

Extensive reading usually happens outside the classroom, but there are benefits to including a dedicated time for this type of reading in class.

With extensive reading, students choose texts of high interest to read every day for a predetermined amount of time. It’s important that students are reading for pleasure during this time and NOT reading textbooks. Graded readers or young adult literature are great resources for extensive reading.

So how do we get learners to increase their vocabulary to make reading easier and more pleasurable? Research tells us that to read with adequate comprehension, 95–98% of the words in the text need to be known (Nation 2001: 147).

Nation explains that knowing a word involves understanding its form (spelling and pronunciation), meaning, and grammatical use.

I.S.P. Nation’s approach is based on dividing strategies into four balanced strands that ensure successful vocabulary acquisition. Here are the key word-learning strategies identified by the author:

1. Deliberate learning. This is direct, focused vocabulary memorization. Nation argues that this method is extremely effective for getting off to a quick start.

- Spaced repetition (repeating words at increasing intervals (after an hour, a day, a week, a month) rather than cramming them all at once)
- Deep processing (creating your own sentences using the new word, and finding its synonyms and antonyms)

2. Contextual guiding – strategies that help independently understand the meaning of words while reading or listening.

- Guessing from context – a step-by-step guessing system: determine the part of speech → look at the surrounding words → look at the broader context → verify the guess.
- Extensive reading: reading a large number of easy texts (where 95–98% of the words are familiar). This helps reinforce words you already know and naturally memorize new ones.

3. Word parts. This strategy helps expand vocabulary by fostering an understanding of how words are constructed.

- Studying affixes: Memorizing the most common prefixes (un-, re-, dis-) and suffixes (-tion, -less, -ful).
- Identifying the root: The ability to isolate a word's root to understand its basic meaning.

4. Fluency development. It is not enough to simply know a word; one needs to learn to retrieve it quickly from memory.

- Speed reading and listening: working with very simple texts to build speed.
- Active use: deliberately using new words in speech or writing immediately after learning them [1].

I think these strands really examine how people learn and teach words in a second language.

As for examples of activities, they can be the following:

- Reading adapted books, watching videos with subtitles, listening to podcasts (obtaining information through reading and listening)
- Writing essays, participating in discussions, storytelling, role-playing games (transmission of information through speech and writing)
- Analysis of prefixes and suffixes, study of pronunciation rules, dictations (direct work on linguistic form (vocabulary, grammar, pronunciation)
- Speed reading of simple texts, continuous speed writing (learn to quickly use what is already well-known).

The author argues that a balanced language learning course should devote an equal amount of time (25%) to each of these areas. If this balance is disturbed (for example, 90% of the time is spent only on grammar), learning becomes ineffective.

I.S.P. Nation details two key conditions under which reading becomes an effective source of new vocabulary: enriching one's vocabulary requires reading large amounts of easy text rather than short, complex passages [1].

- The 95–98% rule: to learn new words independently and without stress, a learner must already know 95–98% of the words in the text (this equates to roughly 1–2 unfamiliar words per page in graded readers).
- Natural reinforcement: by reading easy texts, students repeatedly encounter familiar words in new phrases. This process shifts vocabulary from passive knowledge to active usage.

Guessing from context strategies outline a step-by-step algorithm for making a guess [1]:

- Form analysis: determine the word's part of speech (noun, verb, adjective).
- Immediate context: look at the words immediately preceding and following the unfamiliar word (grammatical connections).
- Broader context: analyze the meaning of the entire sentence and surrounding sentences (cause-and-effect relationships, contrasts).
- Formulating a guess: try replacing the word with a Ukrainian equivalent or synonym.
- Verification: check whether the guess fits the context or (if necessary) consult a dictionary.

It should be mentioned that these strategies are widely used in my work.

It’s interesting to know that 2026 is the UK is National Year of Reading. This long-overdue initiative reflects growing concern and renewed commitment around one’s reading and literacy.

Frequent readers tend to have a stronger understanding of both their own and others’ emotions. They are often better able to communicate these emotions, a skill linked to higher emotional

intelligence and improved mental wellbeing. Reading also encourages cause-and-effect reasoning and helps people imagine scenarios beyond the immediate moment – developing the skill of future-thinking. A rich vocabulary underpins learning across the curriculum, strengthens thinking and communication skills [3].

To sum up, reading is one of the most powerful tools for naturally enriching one's vocabulary and we have to apply different strategies and tools while teaching students English.

REFERENCES

1. Nation, I.S.P. (2001). Learning vocabulary in another language. Cambridge: Cambridge University Press. 147 p.

2. The International TESOL 2025 conference in Long Beach, California called “Vocabulary Richness: Why It’s Important and How to Promote It”. 2025.

3. Korochkina, M., Cooper, H., Brysbaert, M., & Rastle, K. (2026). Morpheme knowledge is shaped by information available through orthography. Psychonomic Bulletin & Review, 33, 3. https://doi.org/10.3758/s13423-025-02830-2

УДК 81’42:316.77

Володимир Заплітний
(Одеса, Україна)

КОНЦЕПТ «БІЖЕНЕЦЬ» У СУЧАСНІЙ КОГНІТИВНО-ДИСКУРСИВНІЙ ПАРАДИГМІ: ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ

У тезах розглянуто основні підходи до дослідження концепту «БІЖЕНЕЦЬ» у сучасній когнітивно-дискурсивній парадигмі. Визначено основні понятєві, образні, емоційні та оцінні компоненти концепту й окреслено особливості його актуалізації в сучасному медійному дискурсі, зокрема в контексті війни Росії проти України.

Ключові слова: *концепт «БІЖЕНЕЦЬ», когнітивна лінгвістика, дискурс, медіадискурс, фрейм, репрезентація, біженці.*

The abstract examines the main approaches to the study of the concept REFUGEE within the contemporary cognitive-discursive paradigm. The key conceptual, figurative, emotional, and evaluative components of the concept are identified, with particular attention paid to its representation in contemporary media discourse in the context of Russia's war against Ukraine.

Key words: *REFUGEE concept, cognitive linguistics, discourse, media discourse, frame, representation, refugees.*

Міграція сьогодні належить до найпомітніших соціальних та гуманітарних явищ. Її обговорюють у політиці, в суспільстві та медіа. Особливо ця тема набула актуальності після початку повномасштабного російського вторгнення в Україну у 2022 р. Масовий виїзд українців за межі держави спричинило поширенню відповідної тематичної лексики. В європейському та світовому інформаційному просторі почали складатися нові моделі репрезентації біженців.

У зв'язку з цими подіями приділяється окрема увага дослідженням концепту «БІЖЕНЕЦЬ». Його зміст не обмежується словниковим або юридичним визначенням особи, яку змусили залишити свою країну. У мовній свідомості концепт пов'язаний із комплексом знань, образів, емоцій, оцінок та асоціацій. Тому ефективним способом стає поєднання когнітивного та дискурсивного підходів, що дозволяє одночасно досліджувати структуру концепту та способи його мовної репрезентації.

У когнітивній лінгвістиці концепт – це складне ментальне утворення, яке допомагає людині розуміти та організовувати навколишній світ. На відміну від поняття, концепт охоплює не лише основні ознаки явища, а й образні, оцінні, емоційні та культурно зумовлені компоненти.

Поняттєвий компонент цього концепту охоплює такі ознаки, як вимушене залишення країни або місця проживання, переміщення до іншої території, небезпека чи переслідування, пошук безпеки та потреба в захисті. Образний компонент може актуалізувати уявлення про людину в дорозі, втрату дому, розлуку з близькими та перебування в чужому середовищі. Емоційний компонент пов'язаний зі страхом, невизначеністю, травматичним досвідом, надією та прагненням до безпеки, тоді як оцінний – із допомогою, солідарністю, співчуттям, загрозою або відповідальністю.

Водночас концепт «БІЖЕНЕЦЬ» не є статичною структурою. Він змінюється в залежності від того, у якому дискурсі він використовується. У правовому контексті – це особа з певним юридичним статусом. У гуманітарному – це людина, яка потребує захисту й допомоги. У політичному – це суб'єкт міграційної політики та міжнародних відносин. Щодо медійного дискурсу, ці перспективи можуть поєднуватись, формуючи образ біженця як жертви війни, якій потрібна допомога, так і навпаки – потенційної соціальної чи економічної загрози.

Важливо приділити особливу увагу співвідношенню концептів «БІЖЕНЕЦЬ» і «МІГРАНТ». Сучасні дослідження засвідчують, що відповідні категорії можуть перетинатися в журналістському дискурсі, попри те, що з юридичного статусу мають різний зміст. Отже, для когнітивно-дискурсивного аналізу є недостанім лише дослідження лексеми *refugee*; необхідно також простежити його зв’язок з такими термінами: *migrant*, *asylum seeker*, *displaced person* та їхніми відповідниками в інших мовах.

Сучасне сприйняття біженців значною мірою формується медіадискурсом. ЗМІ не лише передають інформацію про вимушене переміщення, – вони відбирають, упорядковують та інтерпретують ці історії. Вибір номінацій, метафор, тематичних акцентів та візуальних засобів визначає, на яких аспектах життя цієї групи людей громадськість зосереджує найбільшу увагу.

Одним із продуктивних інструментів такого дослідження є **фреймовий аналіз**. Фреймування передбачає висунення на передній план певних аспектів соціальної реальності, тоді як інші залишаються периферійними. Дослідження Б. Аджани, Г. Коннелл та Т. Ліддл щодо висвітлення в новинах ситуації з українськими, сирійськими та афганськими біженцями демонструє важливу роль гуманітарних і моральних фреймів. Автори також виявили відмінності у способах фреймування різних груп біженців. [1]

Схожі результати отримали Л. Б. Гоффманн та М. Гамелерс, які проаналізували понад 84 тисячі газетних матеріалів із Німеччини, Іспанії, Великої Британії та Швейцарії. Дослідники виявили відмінності у фреймінгу сирійських та українських біженців. частіше зображували через призму гуманітарних аспектів та як жертв обставин, тоді як сирійських біженців частіше представляли як загрозу або в контексті ширших проблем. [3, с. 1702]

Таким чином, медіадискурсі може формувати різні моделі концепту «БІЖЕНЕЦЬ»: **БІЖЕНЕЦЬ – ЖЕРТВА**, **БІЖЕНЕЦЬ – ВРАЗЛИВА ЛЮДИНА**, **БІЖЕНЕЦЬ – ЛЮДИНА, ЯКА ПОТРЕБУЄ ДОПОМОГИ**, **БІЖЕНЕЦЬ – НОВИЙ ЧЛЕН СУСПІЛЬСТВА**, **БІЖЕНЕЦЬ – АКТИВНИЙ СУБ'ЄКТ**, а в окремих дискурсивних контекстах – **БІЖЕНЕЦЬ – ЗАГРОЗА**. Такі моделі не є сталими; те, який саме образ домінує, залежить від типу медіа, країни, часового періоду та конкретної ситуації.

Особливо помітними є трансформація репрезентації українських біженців після початку повномасштабної війни. Дослідження Р. Самбараджу та Н. Шрікант виявили, що британські медіа описували українських біженців як «*continent refugees*» – людей, чиє переміщення було зумовлено початком війни, а їхні дії зображувалися як зрозумілі та виправдані [5, с. 1720].

Щоб зрозуміти, як сьогодні сприймають біженців слід звернути увагу, як поєднують вербальний та візуальний аналіз. Дж. Мартікайнен та І. Саккі дослідили як українських біженців зображували у фінських медіа, і виділили чотири способи їхньої гуманізації: через демонстрацію материнства, вразливості, страждань та активності. Відповідно, біженця можна сприймати не лише як пасивну жертву, а й як людину, здатну діяти та долати складні обставини. [4, с. 115]

Європейські медіа також демонструють ширші прояви відчуження («іншості»), сприйняття мігрантів як загрози та оцінювання їхньої значущості. Дж. М. Фуллер зазначала, що після 2015 р. в дискусіях про міграцію зберігалися мотиви відчуження, загрози та стереотипи, і наголошувала на необхідності враховувати відмінності між групами мігрантів та контексти їхнього становища [2]. Це свідчить про те, концепт «БІЖЕНЕЦЬ» слід розглядати в ширшому соціальному та комунікативному контексті, а не ізольовано.

На основі сучасних досліджень можна виділити кілька основних підходів до аналізу концепту «БІЖЕНЕЦЬ». **Когнітивно-семантичний підхід** розглядає структуру цього концепту, його фрейми та пов’язані з ним когнітивні моделі. **Лінгвокультурологічний підхід** дозволяє виявити національно-культурну специфіку концепту та порівняти його в різних мовах. **Дискурсивний підхід** зосереджується на тому, як цей концепт формується в справжній коммунікації. **Медіадискурсивний підхід** передбачає дослідження фреймінгу, номінацій, метафор, ціннісні судження та тематику. **Критично-дискурсивний підхід** дозволяє аналізувати, те як формуються відчуження, протиставлення «свій – чужий» та соціальна нерівність.

Отже, найбільше виділяється комплексний когнітивно-дискурсивний підхід, який поєднує реконструкцію структури концепту з аналізом способів його впровадження в конкретному дискурсі. Такий підхід дозволяє розглядати концепт «БІЖЕНЕЦЬ» не як статичну сукупність ознак, а як динамічну структуру, що змінюється під впливом соціальних, політичних та історичних процесів.

Концепт «БІЖЕНЕЦЬ» є складним когнітивно-дискурсивним утворенням, що охоплює поняттєві, образні, емоційні та оцінні компоненти. Його конкретний зміст формується залежно від дискурсивного контексту, що зумовлює варіативність його мовної репрезентації.

Особливого значення набуває дослідження медіадискурсу, де концепт «БІЖЕНЕЦЬ» може набувати гуманітарних, інтеграційних або загрозливих характеристик. У контексті війни Росії проти України особливої актуальності набувають моделі біженця як жертви війни, вразливої людини, отримувача допомоги, але у той же час сприймають як активного й стійкого суб'єкта.

Перспективним напрямом подальшого дослідження є зіставний аналіз концепту «БІЖЕНЕЦЬ» в українському, англомовному та німецькомовному медіадискурсах, що дозволить визначити його спільні та специфічні компоненти, домінантні фрейми й основні моделі репрезентації, а також простежити трансформацію концепту під впливом повномасштабної війни в Україні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ajana B., Connell H., Liddle T. “It Could Have Been Us”: Media Frames and the Coverage of Ukrainian, Afghan and Syrian Refugee Crises. *SN Social Sciences*. 2024. Vol. 4. Article 135. DOI: https://doi.org/10.1007/s43545-024-00943-4.

2. Fuller J. M. Media Discourses of Migration: A Focus on Europe. *Language and Linguistics Compass*. 2024. Vol. 18, No. 4. Article e12526. DOI: https://doi.org/10.1111/lnc3.12526.

3. Hoffmann L. B., Hameleers M. Unequal Framing in Times of Hardship? How Newspapers from Germany, Spain, the United Kingdom and Switzerland Portray Syrian and Ukrainian Refugees – Evidence from a Deductive and Inductive Automated Content Analysis. *Mass*

Communication and Society. 2024. Vol. 27, No. 6. P. 1685–1716. DOI: https://doi.org/10.1080/15205436.2024.2376598.

4. Martikainen J., Sakki I. Visual Humanization of Refugees: A Visual Rhetorical Analysis of Media Discourse on the War in Ukraine. *British Journal of Social Psychology*. 2024. Vol. 63, No. 1. P. 106–130. DOI: https://doi.org/10.1111/bjso.12669.

5. Sambaraju R., Shrikant N. 'All of a Sudden for No Reason They've Been Displaced': Constructing the 'Contingent Refugee' in Early Media Reports on the Ukrainian Refugees. *British Journal of Social Psychology*. 2023. Vol. 62, No. 4. P. 1715–1732. DOI: https://doi.org/10.1111/bjso.12652.

УДК 378.147:811.111

Tetiana Ivanova
(Odesa, Ukraine)

A PRESENTATION AS READY-TO-USE METHODOLOGICAL MATERIAL IN ENGLISH LANGUAGE CLASSES

The article examines the use of multimedia presentations as a modern methodological tool for teaching English. It highlights the potential of multimedia technologies to increase students' motivation and develop their communicative, language, and independent learning skills.

Keywords: *multimedia presentation, English language teaching, information technologies, communication skills, foreign language communication, motivation, independent learning.*

У статті розглянуто використання мультимедійних презентацій як сучасного методичного засобу навчання англійської мови. Визначено можливості мультимедійних технологій у підвищенні мотивації студентів, розвитку їхніх комунікативних, мовленнєвих і самостійних навчальних навичок.

Ключові слова: *мультимедійна презентація, навчання англійської мови, інформаційні технології, комунікативні навички, іншомовна комунікація, мотивація, самостійна робота.*

At present, the introduction of multimedia technology and the global Internet information network is influencing the education system, causing significant changes in the content and methods of foreign language teaching. A modern teacher faces the challenge of finding a new pedagogical tool. In my teaching practice, I have come to the conclusion that, under modern conditions and taking into account students' strong interest in information technologies, this opportunity can be used as a powerful tool for developing motivation in English classes for specialized purposes. The aim of foreign language teaching is students' communicative activity, that is, practical command of a foreign language. The teacher's tasks are to activate each student's activity in the learning process and to create situations that encourage their active participation. Participation in various international programs and opportunities to study abroad require not only a high level of foreign language proficiency, but also certain personal qualities: communicativeness, the absence of a language barrier, knowledge of international etiquette, a broad outlook, and the ability to present oneself effectively. To achieve all the goals of teaching a foreign language for professional communication, multimedia presentations using computer technologies and Internet resources provide effective assistance to the teacher. The use of presentations is convenient for both teachers and students. It contributes to more effective perception and retention of the material presented.

Presentations prepared for a lesson are rich in content, vivid, and memorable. An obvious advantage of a multimedia presentation compared with conventional visual materials is its greater

emotional impact on students, which helps them concentrate their attention and, consequently, better assimilate the material.

The teacher selects video-based didactic and professionally oriented materials and slide-based tasks for classes, assists students during the work, and assesses their knowledge and development. The use of multimedia presentations makes it possible to carry out a well-grounded choice of the most appropriate teaching option and should be considered from three perspectives. First, as free communication among students in real time through the use of media-based learning materials. Second, as interactive dialogue between the learner and the video material, aimed at achieving real communication goals. Third, as communication among learners in the classroom while working with new material, which serves as a stimulus for communication and as a means of recreating communicative situations.

The specific nature of a foreign language subject determines the active and appropriate use of multimedia materials in classes. Multimedia technologies can be used to accompany the teacher's explanations through multimedia lecture notes and presentations containing concise text, key formulas, diagrams, illustrations, and animations ("At the Zoo," "Seasons and Weather," "Food," "Interior of My House," "Digestive System"). When multimedia presentations are used while explaining a new topic, a simple sequence of pictures can be sufficient to demonstrate the most vivid aspects of the topic. Definitions and diagrams can also appear on the screen for students to write down in their notebooks, while the teacher, without spending time repeating the material, can present a larger amount of information on the topic being studied.

In recent years, the use of new information technologies has increasingly become a subject of discussion. These are not only modern technical tools, but also new forms of teaching and a new approach to the learning process.

The use of multimedia presentations helps to implement effective foreign language teaching and generates considerable interest among students. Modern educational videos and presentations make it possible to display information in classrooms that is engaging and accessible, even to students who have lost interest in the subject. Computer-assisted learning makes it possible to organize independent work for every student. Integrating a traditional lesson with an attractive presentation allows the teacher to delegate part of the work to the computer and screen, while making the learning process more interesting and intensive. At the same time, technology does not replace the teacher; it only complements the teacher's work.

The choice of educational programs depends primarily on the current teaching material, the learners' level of preparation, and their abilities. Presentations can also be used to assess knowledge. For example, computer-based testing increases the effectiveness of the educational process and activates students' cognitive activity. Tests can take the form of question cards, with students writing their answers in their notebooks; slide changes can be set to occur automatically at predetermined intervals.

In listening instruction, every student has the opportunity to hear foreign-language speech. In speaking instruction, every student can pronounce and read phrases and texts in English. When studying grammatical phenomena, every student can complete grammar exercises, solve crosswords and chainwords, search for words, and perform game-based exercises. Such educational material makes it possible to present elements of cultural and regional studies on the display, as well as features of the surrounding environment and setting, which can serve as a background for developing students' foreign-language speech activity. Multimedia classes offer broad opportunities for creating colorful images that are easily absorbed by students.

In foreign language classes, engaging students in oral communication on various topics is often uninteresting. When working with visual presentations, this problem is minimized because the visual materials and situations needed for the lesson appear realistic on the screen: "images" move, solve situational tasks, ask questions, and so on. Some teachers may ask whether a lesson might thereby turn from creative work into mere entertainment. It does not, because in order to receive a good grade, the student has to work creatively and approach the task from different

perspectives. The joy of discovery is what this method provides in the classroom. In turn, together with the development of thinking, it contributes to the development of spontaneous speech. The teacher's task is to support the development of this motivation in every possible way and prevent it from fading.

Presentations provide considerable assistance in teaching phonetics, developing articulation, rhythm and intonation, and pronunciation skills, as well as increasing students' motivation to learn English. Sounds, words, word combinations, and sentences are perceived by students both aurally and visually. Students have the opportunity to observe articulatory movements on the screen and hear correct intonation. Given students' sufficiently strong imitative abilities, correct models are retained in their memory.

It is now widely recognized that the Internet has enormous information resources as well as equally impressive services. The Internet creates unique opportunities for learning a foreign language: incorporating online materials into lesson content, improving monologic and dialogic speaking skills through problem-based discussion, expanding both active and passive vocabulary with contemporary foreign-language vocabulary, and becoming familiar with the culture and social and political organization of different societies.The tasks of modernizing education cannot be solved without the optimal integration of information technologies into all its areas. The use of information technologies stimulates the development of new forms and content of traditional student activities, enabling them to be carried out at a higher level. Properly organized work with multimedia materials can, in particular, contribute to increasing students' cognitive and communicative interest, which in turn promotes their active participation and expands opportunities for independent English-language learning both in class and outside the classroom.

REFERENCES

1. Biboletova M. Z. Multimedia Tools as an Aid to the "Enjoy English" Coursebook for Secondary Schools. *Foreign Languages at School.* 1999. No. 3.

2. Karpov A. S. The Internet in the Training of Future Foreign Language Teachers. *Foreign Languages at School.* 2002. No. 4. P. 73–78.

3. Petrova L. P. The Use of Computers in Foreign Language Classes: A Need of the Times. *Foreign Languages at School.* 2005. No. 5.

4. Polilova T. A. Introduction of Computer Technologies. *Foreign Languages at School.* 1997. No. 6. P. 2–7.

5. Vladimirova L. P. The Internet in Foreign Language Classes. *Foreign Languages at School.* 2002. No. 3. P. 33–41.

УДК 815.166.4/16

Діана Малахова
(Ніжин, Україна)

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті розглянуті актуальні проблеми вивчення української мови.

Ключові слова: *мотивація, компетентності, цифрове середовище, освітні ресурси, система норм, самоосвіта.*

This article examines current issues in the study of the ukrainian language.

Key words: *motivation, competencies, digital environment, educational resources, system of standards, self-directed learning.*

Українська мова є одним із найважливіших складників національної культури, історичної пам'яті та суспільної ідентичності українського народу. Вона забезпечує комунікацію між людьми, зберігає культурний досвід багатьох поколінь, відображає особливості національного світогляду та є важливим засобом формування громадянського суспільства. Саме тому проблема її вивчення не обмежується питаннями засвоєння граматичних правил, правопису чи словникового запасу. Опанування української мови є складним багаторівневим процесом, що передбачає розвиток мовної, мовленнєвої, комунікативної та культурної компетентностей.

У сучасному суспільстві інтерес до української мови помітно зростає. Нею дедалі активніше послуговуються в освіті, державному управлінні, медіа, культурі, науці, бізнесі та повсякденному спілкуванні. Водночас поширення мови саме по собі не усуває труднощів, пов'язаних із її вивченням. Навпаки, сучасні умови ставлять перед мовною освітою нові завдання. Серед них – необхідність підвищувати якість викладання, мотивувати учнів і студентів до систематичного навчання, формувати звичку користуватися нормативною українською мовою в реальних життєвих ситуаціях, протидіяти поширенню мовних помилок у цифровому середовищі та забезпечувати доступ до якісних освітніх ресурсів.

Особливо важливим є розуміння того, що знання мови не можна ототожнювати з механічним запам'ятовуванням правил. Людина може знати теоретичне визначення відмінка, правила вживання розділових знаків чи особливості написання іншомовних слів, але водночас відчувати труднощі під час створення власного тексту або усного висловлювання. Отже, одним із головних завдань сучасного мовного навчання є поєднання теоретичних знань із практичними навичками.

Вивчення української мови має значення не лише для успішного навчання в закладі освіти. Мовна компетентність безпосередньо впливає на здатність людини висловлювати думки, аргументувати власну позицію, розуміти тексти різної складності, вести професійне спілкування та критично сприймати інформацію

У сучасному світі мовна компетентність набуває особливого значення ще й через величезний обсяг інформації, з яким щодня стикається людина. Новини, соціальні мережі, відеоматеріали, рекламні повідомлення, блоги, електронне листування та навчальні платформи формують мовне середовище, у якому людина перебуває постійно. Тому вміння аналізувати мовлення, розрізняти нормативні й ненормативні конструкції, розуміти значення слів і контекст є необхідною умовою інформаційної грамотності.

Вивчення української мови також сприяє усвідомленню культурної спадкоємності. Через літературні твори, фольклор, історичні документи, наукові праці та сучасні медіатексти учень або студент знайомиться не лише з мовними нормами, а й з історією, культурою та особливостями українського суспільства.

Однією з найактуальніших проблем є недостатня мотивація до систематичного вивчення мови. Частина учнів сприймає українську мову передусім як навчальну дисципліну, яку потрібно опанувати для отримання оцінки або складання іспиту. За такого підходу мовні правила можуть сприйматися як набір абстрактних вимог, відірваних від реального життя.

Проблема полягає не стільки в самих правилах, скільки в способі їх подання. Якщо учень не розуміє, де саме йому знадобиться певна мовна конструкція, знання швидко втрачають практичну цінність. Наприклад, правила пунктуації стають значно зрозумілішими, коли їх застосовують під час написання власного тексту, електронного листа, заяви, есе чи публічного виступу.

Сучасний підхід до мовної освіти передбачає перехід від простого запам'ятовування матеріалу до діяльнісного навчання. Учень має не лише знати правило, а й уміти застосувати його в конкретній ситуації. Важливо також створювати умови для творчого використання мови: написання текстів, дискусій, презентацій, інтерв'ю, публічних виступів та аналізу медіаматеріалів.

Мотивацію посилює усвідомлення особистої користі від знання української мови. Високий рівень мовної компетентності допомагає людині впевненіше спілкуватися, навчатися, працювати, створювати професійні тексти та брати участь у суспільному житті.

Українська мова має розгалужену систему граматичних, фонетичних, лексичних і стилістичних норм. Для учнів складними можуть бути відмінювання іменників, уживання числівників, узгодження слів у реченні, правопис іншомовних слів, розрізнення паронімів, уживання прийменників, пунктуація в складних реченнях та інші мовні явища.

Особливої уваги потребує вивчення граматики. Українська мова має розвинену систему відмінювання, що вимагає від мовця правильного вибору граматичної форми відповідно до контексту. Ускладнювати навчання можуть слова з нестандартними або варіантними формами, особливості керування та узгодження.

Не менш важливою є лексична компетентність. Словниковий запас людини визначає її можливості точно й виразно формулювати думки. Водночас механічне накопичення великої кількості слів не гарантує якісного мовлення. Необхідно знати значення слова, його стилістичне забарвлення, сполучуваність з іншими словами та особливості вживання.

Окремою проблемою є паронімія. Слова, близькі за звучанням, але різні за значенням, часто стають джерелом помилок. Наприклад, слова «адресат» і «адресант», «ефектний» і «ефективний», «особистий» та «особовий» мають різне значення, тому їх не можна вільно замінювати одне одним.

Однією з найпомітніших сучасних змін є перенесення значної частини комунікації в цифровий простір. Соціальні мережі, месенджери, коментарі та короткі повідомлення створили новий тип мовної поведінки. У таких формах спілкування часто переважають стислість, швидкість і невимушеність.

Цифрове середовище саме по собі не є негативним чинником. Навпаки, воно створює широкі можливості для вивчення української мови. Завдяки електронним словникам, освітнім платформам, онлайн-курсам, аудіокнигам, подкастам і відеоматеріалам людина може регулярно контактувати з українськомовним контентом.

Проблема виникає тоді, коли особливості неформального цифрового спілкування автоматично переносяться в навчальні, професійні або офіційні тексти. Скорочення слів, відсутність розділових знаків, надмірне використання іншомовних слів або свідоме нехтування орфографічними нормами можуть формувати стійкі мовні звички.

Тому сучасна мовна освіта має не протиставляти нормативну мову цифровій комунікації, а навчати розрізняти стилі й комунікативні ситуації. Важливо пояснювати, що мовна поведінка може змінюватися залежно від адресата, мети, жанру та ситуації спілкування.

Якість мовної освіти значною мірою залежить від методики викладання. Традиційний урок, побудований переважно на поясненні правила та виконанні однотипних вправ, може бути недостатнім для формування повноцінної комунікативної компетентності.

Учень повинен мати можливість використовувати мову як інструмент реального спілкування. Для цього доцільно застосовувати дискусії, рольові ігри, роботу в парах і групах, проєктні завдання, аналіз текстів, редагування помилок, створення власних висловлювань та публічні презентації.

Важливим завданням учителя є також індивідуалізація навчання. Учні мають різний рівень мовної підготовки, різний темп засвоєння матеріалу та різні освітні потреби. Тому універсальна система вправ не завжди забезпечує однаково ефективний результат для всіх.

Розв’язання сучасних проблем вивчення української мови потребує комплексного підходу. Неможливо досягти високого рівня мовної компетентності лише за рахунок збільшення кількості теоретичних правил або годин навчання.

Передусім необхідно посилювати практичну спрямованість мовної освіти. Учні мають регулярно створювати власні тексти, брати участь в обговореннях, виступати перед аудиторією, працювати з різними жанрами та редагувати власне мовлення.

Важливо також активно використовувати цифрові технології. Електронні словники, інтерактивні вправи, навчальні відео, аудіоматеріали та освітні платформи можуть зробити процес навчання більш доступним і різноманітним. Водночас цифрові інструменти мають доповнювати, а не повністю замінювати живе спілкування.

Необхідно розвивати читацьку культуру. Регулярне читання українською мовою сприяє природному накопиченню лексичного запасу та формуванню відчуття мовної норми.

Важливим є й розвиток навичок самонавчання. Людина не може назавжди обмежитися знаннями, отриманими в школі чи університеті. Мова розвивається, з'являються нові слова, терміни, жанри й комунікативні практики. Тому здатність самостійно перевіряти інформацію, користуватися словниками та аналізувати власні помилки є важливою складовою сучасної мовної компетентності.

Отже, актуальні проблеми вивчення української мови мають комплексний характер. Вони охоплюють мотивацію учнів, складність мовної системи, вплив цифрового середовища, мовну інтерференцію, недостатню практику усного мовлення, проблеми орфографічної та пунктуаційної грамотності, особливості професійної комунікації та необхідність постійного оновлення методів навчання.

Сучасне вивчення української мови повинно виходити за межі механічного запам'ятовування правил. Основним результатом навчання має бути здатність людини ефективно, грамотно й доречно використовувати українську мову в різноманітних життєвих ситуаціях. Для цього необхідно поєднувати теоретичні знання з постійною мовленнєвою практикою, читанням, письмом, аудіюванням, дискусіями та роботою з сучасними інформаційними ресурсами.

Українська мова має значний потенціал для розвитку в сучасному інформаційному та культурному просторі. Від того, наскільки ефективно суспільство навчатиме, використовуватиме й передаватиме її наступним поколінням, залежить не лише рівень мовної грамотності громадян, а й збереження та подальший розвиток українського культурного середовища.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. URL: https://dspace.khadi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/1643bdc5-7b5d-40b0-b472-26fcf809c1fc/content.
2. URL: https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/667/695
3. URL: https://ukrgramota.kievpereklad.com.ua.

УДК 81'255.4:81'23:821.111-1.09

Олександра Однолько
(Дніпро, Україна)

НЕЙРОКОГНІТИВНА МОДЕЛЬ ПЕРЕКЛАДАЦЬКИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ: НЕЙРОЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ТА ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ

У статті досліджено нейрокогнітивні та психолінгвістичні детермінанти перекладацьких трансформацій, що призводять до деформації та естетичної стерилізації оригіналу. Висунуто та обґрунтовано гіпотезу про внутрішній когнітивний дисонанс перекладача. Доведено, що коригування некомфортної авторської лексики на користь поетичних кліше чи безпечніших концептів є механізмом відновлення внутрішнього балансу, який супроводжується нейробіологічною винагородою (дофаміновим відгуком). Теоретичні положення ілюстровано порівняльним аналізом рецепції сонетів Шекспіра в українському перекладознавчому дискурсі (на прикладі рецептивних моделей Д. Паламарчука та В. Марача).

Ключові слова: *перекладацькі трансформації, нейрокогнітивна модель, психолінгвістичні детермінанти, когнітивний дисонанс, дофаміновий відгук, рецепція сонетів Шекспіра, Д. Паламарчук, В. Марач.*

The article explores the neuro-cognitive and psycholinguistic determinants of translation transformations that lead to the deformation and aesthetic sterilization of the source text. The hypothesis regarding the translator's internal cognitive dissonance is proposed and substantiated. It is proven that adjusting uncomfortable source vocabulary in favor of poetic clichés or safer concepts serves as a mechanism for restoring internal balance, accompanied by a neurobiological reward (dopamine response). The theoretical concepts are illustrated through a comparative analysis of the reception of Shakespeare's sonnets within the Ukrainian Translation Studies discourse (focusing on the receptive models of D. Palamarchuk and V. Marach).

Keywords: *translation transformations, neuro-cognitive model, psycholinguistic determinants, cognitive dissonance, dopamine response, reception of Shakespeare's sonnets, D. Palamarchuk, V. Marach.*

Традиційне перекладознавство тривалий час розглядало відхилення від першоджерела крізь призму формально-поетичних обмежень (пошук рими, збереження метра, особливості ритмічної структури) або зовнішніх чинників (ідеологічний тиск, нормативна поетика епохи, цензурні приписи). В межах таких підходів суб'єкт перекладу постає радше виконувачем технологічного алгоритму, а текстуальні деформації сприймаються як вимушений компроміс між формальними вимогами двох мовних систем. Проте системний аналіз перекладацьких трансформацій показує, що значна частина модифікацій, зокрема естетична стерилізація, згладжування авторської брутальності, заміна соціально чи біологічно гострої лексики романтизованими кліше не зумовлена браком лексичних еквівалентів чи складністю римування. Поза увагою дослідників часто залишається внутрішня нейрокогнітивна та психолінгвістична механіка самого перекладача як автономної особистості зі сформованою етико-естетичною матрицею.

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю подолання вузькоформального підходу до аналізу перекладацьких рішень та потребою залучення міждисциплінарного інструментарію (психолінгвістики, когнітивістики, нейроетики) для вивчення суб'єктивних чинників рецепції. Дослідження підсвідомих механізмів, які спонукають перекладача коригувати авторський текст на користь власного внутрішнього коду, дозволяє по-новому оцінити феномен естетичної цензури в українському перекладознавчому дискурсі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано в межах науково-дослідної тематики магістерської роботи, присвяченої рецепції та транскультурним стратегіям шекспірівського дискурсу в українській літературі.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні нейрокогнітивної моделі перекладацької трансформації як захисної реакції суб'єкта перекладу на когнітивний дисонанс, викликаний розходженням оригінального тексту з його внутрішньою етико-естетичною матрицею.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання**:

1) обґрунтувати недостатність суто формально-технічного пояснення деформацій першоджерела;

2) концептуалізувати психолінгвістичні та нейроетичні детермінанти перекладацького вибору (механізм розсинхронізації та дофамінового відгуку);

3) проілюструвати дію запропонованої моделі на матеріалі порівняльного аналізу українських перекладів 66-го сонета В. Шекспіра.

Об'єкт дослідження – процес рецептивної та лексико-семантичної трансформації оригінального поетичного тексту під час перекладу.

Предмет дослідження – психолінгвістичні та нейрокогнітивні механізми (когнітивний дисонанс, підсвідомі етико-естетичні фільтри, нейронна винагорода), що зумовлюють деформацію першоджерела.

У світовому та вітчизняному перекладознавстві спроби пояснити, чому перекладачі відходять від букви та духу оригіналу, традиційно групувалися довкола трьох основних парадигм: формально-структурний підхід, соціокультурна концепція доместикації, ідеологічна та цензурна детермінація.

Лінгвістична школа перекладу (Я. Рецкер, А. Федоров, В. Комісаров), як представник формально-структурного (технократичного) підходу, пояснює відхилення від оригіналу виключно через закономірності міжмовних розбіжностей. Основна причина змін – відсутність прямих лексичних еквівалентів, потреба збереження метричної схеми (еквіритмічність), строфічної структури чи римування.

Ця теорія пояснює технічні інверсії чи заміни частин мови, але виявляється безсилою, коли перекладач замінює наявне в рідній мові точне й гостре слово на згладжене поетичне кліше. Метр і рима при цьому дозволяли вжити брутальніший варіант, проте перекладач свідомо від нього відмовився.

Лоренс Венуті та антропологічні підходи до перекладу пропонують соціокультурну концепцію доместикації (одомшнення). Л. Венуті увів поняття *доместикації* (domestication) як свідомої або напівсвідомої стратегії стирання чужорідності оригіналу. Перекладач адаптує текст під етичні, естетичні та релігійні норми цільової культури (target culture), роблячи його зручним, прозорим і безпроблемним для сприйняття читачем.

Венуті розглядає це як соціокультурну стратегію та зовнішній імпульс (орієнтація на смаки публіки чи вимоги ринку). Втім, ця концепція розглядає процес екстернально, залишаючи поза увагою внутрішній психофізіологічний стан самого перекладача в момент вибору.

Соціологія перекладу (Ш. Басснетт, А. Лефевр) пояснює відхилення від оригіналу ідеологічною та цензурною детермінацією. А. Лефевр стверджує, що переклад є формою *переписування* (rewriting), яке регулюється двома чинниками: патронажем (ідеологія, влада, цензурний інститут) та поетикою (панівний естетичний канон епохи). У радянському контексті цей підхід пояснював вирізання соціально небезпечних чи декадентських мотивів вимогами марксистсько-ленінської естетики.

Ідеологічний чинник пояснює зовнішній тиск (страх перед цензором), але не пояснює, чому перекладачі продовжують «стерилізувати» та романтизувати тексти навіть за відсутності будь-якого зовнішнього цензурного контролю чи ідеологічного замовлення, як це спостерігається в багатьох сучасних незалежних перекладах.

На відміну від вищезазначених концепцій, пропонована нейрокогнітивна модель зміщує фокус із зовнішнього середовища (рима, читач, цензор) на внутрішню нейродинаміку суб'єкта перекладу.

Етап 1. Перцепція та когнітивний дисонанс (внутрішня «сирена»).

Під час зчитування першоджерела лексична чи концептуальна одиниця оригіналу (наприклад, шекспірівська брутальність, соціальний цинізм чи табуйована тілесність) входить у гостру суперечність із внутрішньою етико-естетичною матрицею перекладача. На нейронному рівні це фіксується не просто як складне слово, а як сигнал тривоги, розсинхронізації, через що виникає когнітивний дисонанс. Мозок реагує на цей вислів як на естетичну або моральну загрозу власному цілісному «Я».

Етап 2. Підсвідома деформація (захисний фільтр).

Прагнучи усунути дискомфорт, підсвідомість перекладача ініціює корекцію. Перекладач відхиляє автентичний, але небезпечний, некомфортний варіант і обирає лексему з романтичного, елегійного чи традиційно-поетичного арсеналу.

Етап 3. Нейробіологічна винагорода (дофаміновий відгук).

У момент, коли брутальний оригінал успішно замінено на шляхетний чи пристойний відповідник, розсинхронізація зникає. Внутрішня матриця перекладача повертається до стану рівноваги. Мозок фіксує відновлення гармонії та нагороджує людину відчуттям глибокого професійного та естетичного задоволення (дофаміновий відгук). Перекладач щиро переконаний, що він покращив або поетизував текст, хоча насправді відбулася підсвідома деконструкція авторського задуму.

Поняття когнітивного дисонансу введене у 1957 р. американським соціальним психологом Леоном Фестінгером (1919–1989), одним із найвпливовіших, поряд із Зігмундом Фройдом та Жаном Піаже, психологів ХХ століття. Це термін на позначення стану психологічного дискомфорту, що виникає при зіткненні у свідомості суб'єкта двох суперечливих уявлень, переконань чи етико-естетичних установок. Фестінгер довів, що коли в свідомості людини зіштовхуються дві суперечливі ідеї, переконання або уявлення (когніції), виникає гострий психологічний дискомфорт – когнітивний дисонанс. Людська психіка не може довго терпіти цей дискомфорт і робить усе можливе, щоб його усунути. Людина починає несвідомо перекручувати факти, шукати виправдання або підганяти сприйняту інформацію під свої внутрішні переконання, щоб відновити внутрішню гармонію. Згідно з теорією когнітивного дисонансу прагнення усунути внутрішню суперечливість між суперечливими когніціями є базовою мотивуючою потребою людської психіки.

Когнітивний дисонанс перекладача – це гострий психолінгвістичний і нейроетичний конфлікт, що виникає в момент зчитування першоджерела, коли лексико-семантична, ідеологічна чи тілесна конотація авторського слова входить у непримиренну суперечність із внутрішньою етико-естетичною матрицею, нормативним досвідом та вихованим мовним чуттям суб'єкта перекладу.

Розглянемо механіку дії когнітивного дисонансу під час перекладу. В процесі інтерпретації перекладач не є пасивним транслятором, він прагне пропустити текст через власну когнітивну систему. Коли він натрапляє на шекспірівську брутальність, неортодоксальні метафори чи табуйовані концепти, його мозок фіксує це як помилку, бруд або загрозу естетичній гармонії. Виникає психофізіологічне напруження: мозок не може одночасно зберегти лояльність до оригінального авторського цинізму та до власного внутрішнього коду як має звучати висока поезія. Оскільки перекладач прагне позбутися цього внутрішнього дискомфорту, зменшити дисонанс, підсвідомість обирає найпростіший шлях: деформацію та стерилізацію оригіналу, замінюючи виклично-гостре слово на безпечне, емоційно згладжене поетичне кліше.

Після цього запускається механізм нейробіологічної винагороди (дофаміновий відгук). Дофамін – це нейромедіатор, що виробляється у головному мозку, зокрема в ділянці вентральної області покришки середнього мозку та прилеглому ядрі. Він відповідає за відчуття задоволення, відчуття виконаного обов'язку, мотивацію та навчання на основі винагороди.

Дофаміновий відгук (нейробіологічна винагорода) перекладача – це біохімічна реакція самозаспокоєння та відновлення когнітивної рівноваги, яка виникає в момент успішної вимушеної заміни некомфортного елемента оригіналу на лексему, що відповідає внутрішньому естетичному канону суб'єкта перекладу.

Усунення когнітивного дисонансу завжди супроводжується нейронним полегшенням. Мозок сприймає усунення етичного чи естетичного подразника як вирішення проблеми або подолання загрози. Коли перекладач змінює брутальне слово на шляхетний або романтизований відповідник, знімається напруга, механізм «сирени» вимикається, дисонанс зникає, а внутрішня матриця повертається до стану гармонії. Відбувається викид дофаміну до крови. Мозок інтерпретує це повернення до балансу як перемогу та покращення тексту, нагороджуючи перекладача вираженим почуттям естетичного задоволення, професійного самоствердження та суб'єктивної правоти.

Це створює замкнену нейронну петлю: чим частіше перекладач виправляє автора на користь власного комфорту, тим сильніший дофаміновий відгук він отримує, щиро вважаючи відхилення від першоджерела високим проявом майстерності та поетичного чуття.

Аналіз оригінального тексту 66-го сонета Вільяма Шекспіра та його українських версій у виконанні Дмитра Паламарчука й Віктора Марача виявляє лексичні трансформації, зумовлені дією внутрішнього фільтра перекладача. Розглянемо ключові лексичні вузли сонета, де авторський цинізм Єлизаветинської доби наражається на внутрішній етико-естетичний опір перекладачів.

В оригіналі в рядку «...and purest faith unhappily forsworn» Шекспір фіксує брутальний акт зламаної присяги та зради. Дмитро Паламарчук перекладає це як «і вірність, зрадою підперту», підсилюючи драматизм через оксиморон і згладжуючи факт свідомого порушення клятви. Віктор Марач обирає варіант «і найчистішу віру забуту», замінюючи активне зло на пасивну забудькуватість, що вихолощує вихідне етичне напруження.

В рядку «And gilded honour shamefully misplac'd...» оригінальний концепт посилається на соціальний цинізм: честь віддано тому, хто на неї зовсім не заслуговує. Обидва перекладачі переводять цей соціальний маркер у площину абстрактної трагедії. Дмитро Паламарчук вживає формулювання «і честь, заплямовану незмірно», а Віктор Марач – «і честь золочену в болоті». В обох випадках відбувається зсув від соціальної несправедливості до елегійного жалю.

Фрагмент «And maiden virtue rudely strumpeted...» є критичною точкою когнітивного дисонансу. Шекспірівське дієслово strumpeted (буквально «зроблена повією») маркує примусову деградуючу тілесність. Дмитро Паламарчук замінює це брутальне клеймо на романтизоване кліше «і дівочу честь, втоптану у бруд». Віктор Марач використовує абстрактно-нормативне «і дівочу чесноту збезчещену». В обох рецепціях спрацювала «сирена» етичного блоку, яка прибрала біологічний цинізм автора.

Вживання дієслова to strumpet (від strumpet – повія), автентичний імпульс Шекспіра, є гранично жорстким. Це не просто приниження, а примусове надання дівочій цноті статусу проституйованого об'єкта. У свідомості перекладача, особливо в межах класичного панівного канону, поєднання слів «непорочна діва» та «повія» породжує гострий когнітивний дисонанс. Мозок фіксує це як недопустиму брутальність, що руйнує естетику високої шекспірівської поезії та запускає режим трансформації. Д. Паламарчук обирає метафору «втоптана у бруд». В. Марач обирає абстрактно-нормативне «збезчещена». Обидва варіанти усувають біологічно-соціальний цинізм оригіналу. У момент написання цих слів напруга зникає, мозок отримує дофамінову винагороду за збереження естетичного табу, а перекладач отримує відчуття створення вишуканого вірша.

Порівняльний аналіз показує, що текстуальні деформації в перекладах Паламарчука та Марача не були зумовлені браком лексичних відповідників в українській мові, адже наша мовна система має всі засоби для відтворення понять «повія» чи «ложноприсяга». Головним чинником змін виявився внутрішній нейрокогнітивний фільтр перекладача: зіткнення з брутальним першоджерелом викликає когнітивний дисонанс, підсвідомий механізм «сирени» ініціює заміни на користь прийнятного поетичного канону, а дофаміновий відгук закріплює ілюзію того, що текст оригіналу було «врятовано» та «покращено».

Висновки

У результаті проведеного дослідження обґрунтовано нейрокогнітивну модель перекладацької трансформації, яка пояснює деформації та естетичну стерилізацію оригіналу не формально-технічними обмеженнями чи зовнішніми чинниками, а глибинною психолінгвістичною та нейроетичною саморегуляцією перекладача.

Основні наукові результати дослідження:

1. Спростовано однобічність класичних підходів. Доведено, що формально-структурний підхід (пошук рими, збереження метра), соціокультурна концепція

доместикації (Л. Венуті) та теорії ідеологічно-цензурного тиску (А. Лефевр) виявляються недостатніми для пояснення систематичного згладжування брутальної, біологічно- та соціально-маркованої лексики в умовах, коли мовна система цільової мови дозволяє зберегти автентичну виразність автора.

2. Концептуалізовано нейрокогнітивну модель «сирени» та дофамінової саморегуляції. Обґрунтовано триетапний механізм спрацювання внутрішнього фільтра суб'єкта перекладу:

1) *Етап перцепції та когнітивного дисонансу*. Зіткнення з некомфортним або брутальним словом першоджерела фіксується мозком перекладача як сигнал загрози, що ламає його суб'єктивну етико-естетичну матрицю та створює психологічне напруження.

2) *Етап захисної деформації*. Прагнучи усунути дисонанс, підсвідомість ініціює заміну виклично-гострого авторського образу на нейтральне, романтизоване або елегійне поетичне кліше.

3) *Етап нейробіологічної винагороди*. Ліквідація дисонансу та повернення когнітивної системи до стану гармонії супроводжується дофаміновим відгуком у вентральній ділянці середнього мозку. Це біохімічно закріплює в перекладача ілюзію «вдалого вдосконалення» першоджерела.

3. Модель верифіковано на матеріалі рецепції 66-го сонета В. Шекспіра. Зіставний аналіз оригіналу з перекладами Д. Паламарчука та В. Марача засвідчив наявність чітких маркерів естетичної стерилізації, що підтверджує факт спрацювання підсвідомого нейроетичного бар'єра.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Шекспір В. Сонети. Переклад Дмитра Паламарчука. Київ : Дніпро, 1966. 200 с.
2. Шекспір В. Сонети / перекл. з англ. В. Марача. Київ : ВПЦ «Експрес», 2013. 156 с.
3. Festinger L. A Theory of Cognitive Dissonance. Stanford : Stanford University Press, 1957. 291 p.
4. Lefevere A. Translation, Rewriting, and the Manipulation of Literary Fame. London and New York : Routledge, 1992. 176 p.
5. Rojo A., Ibarretxe-Antuñano I. Cognitive Linguistics and Translation Studies: Past, Present and Future Trends. Berlin : Mouton de Gruyter, 2013. 350 p.
6. Schleiermacher F. On the Different Methods of Translating. The Translation Studies Reader / Ed. By L. Venuti. London and New York : Routledge, 2000. P. 43–66.
7. Schultz W. Predictive Reward Signal of Dopamine Neurons. Journal of Neurophysiology. 1998. Vol. 80, No. 1. P. 1–27.
8. Shakespeare W. The Sonnets / ed. By G. Blakemore Evans. Cambridge : Cambridge University Press, 1996. 296 p.
9. Venuti L. The Translator's Invisibility: A History of Translation. 2nd ed. London and New York : Routledge, 2008. 336 p.

Зоряна Сея, Ольга Ястремська
(Дрогобич, Україна)

СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ

Усі слова мови поділяються на великі лексико-граматичні розряди – частини мови (повнозначні та службові). Кожна частина мови характеризується своїми граматичними, лексико-семантичними й функціональними особливостями.

Повнозначними частини мови називаються тому, що мають лексичні та граматичні значення і є членами речення. *Службові* слова виконують лише службову функцію, є граматичними засобами вираження зв'язків і відношень між словами в реченні або надають цілому реченню чи окремим його членам смислових та емоційних відтінків. Вигуки не

належать ні до службових, ні до повнозначних слів. Вони являють собою слова, що виражають почуття або волевиявлення, але не називають їх.

Прийменником називається службова частина мови, яка об'єднує слова, котрі разом з формами непрямих відмінків виражають відношення між предметами, відношення дії чи стану до предмета. Разом з відмінковими формами іменників, числівників, займенників прийменники можуть виражати: простір *(злетіти в небо; приїхати до міста; хмари над селом; гуси на леваді);* час *(о дев'ятій годині; без п'яти хвилин вісімнадцята година; роботи на тиждень; приїде через день);* причину *(запізнився через транспорт);* мету *(поїхати на зустріч з випускниками; прийшов на консультацію);* порівняння *(більший за батька; старший від неї);* спосіб дії *(сказати по правді; робити з задоволенням);* відношення до матеріалу *(шапка з хутра; нитки з капрону);* а також указувати на предмет, на який спрямована дія *(писати за планом; розказувати про навчання; вітати зі святом).*

Без прийменників вживається лише називний відмінок, місцевий відмінок завжди вживається з прийменниками, а всі інші можуть бути як з прийменниками, так і без них.

За походженням прийменники поділяються на дві групи: первинні (*в, на, від, од, до, у, при, під, з, о, за, над, через*) і вторинні, що походять переважно із повнозначних слів (*близько, навколо, вздовж, поблизу, край, коло, завдяки, всупереч, на противагу, вслід* тощо).

За будовою прийменники поділяються на прості, складні і складені. До простих належать прийменники *без, від, по, в, з, до, для, за, на, при, під, через, між.* Складні прийменники складаються з двох або кількох простих прийменників: *з-за, з-під, з-попід, з-над, з-понад, з-поміж, поміж, з-між, посеред, задля, заради, поза, з-поза.* Складені прийменники складаються з кількох слів, наприклад, іменника та прийменника (*з метою, за винятком, за рахунок, за допомогою, в справі, в галузі, у зв'язку з, на відміну від, у відношенні до* тощо) або прислівника і прийменника (*нарівні з, одночасно з, згідно з, незалежно від* та ін.).

Правопис прийменників

1. Прийменники з тими частинами мови, з якими вживаються, пишуться окремо: при дорозі (але придорожній), за озером (але заозерний), без меж (але безмежний), за тобою, в нього.

2. Складні прийменники пишуться разом, крім тих, що починаються на *з, із*, які пишуться через дефіс: попід, поміж, посеред, навколо, але із-за, з-над, з-під, з-поза.

3. Іноді для милозвучності мовлення до прийменників, які закінчуються на приголосний, додаються *і* або *о*: переді (о) мною, зі стріхи, наді (о) мною, зі страху.

4. У складених прийменниках усі слова пишуться окремо: на відміну від, поряд з, незалежно від, поруч з.

Сполучником називається службова частина мови, до якої відносяться слова, які поєднують однорідні члени речення і частини складного речення, вказуючи на різні смислові зв'язки між ними. Наприклад: Коли лежиш в полі лицем до неба і вслухаєшся в многоголосу тишу полів, *то* помічаєш, *що* в ній щось є не земне, *а* небесне.

Значення сполучників виявляється лише в реченні, у зв'язку з повнозначними словами.

1. За будовою сполучники поділяються на прості, складні та складені. До *простих* належать такі сполучники: і, а, але, бо, та, як, що. До *складних* належать сполучники, які можна розкласти на частини: щоб, якби, проте, якщо. *Складені* сполучники з двох або кількох слів: тому що, через те що, так що, для того щоб.

2. За своїм уживанням сполучники можуть бути *неповторюваними* (а, але, проте, однак, зате), *повторюваними* (і-і, ні-ні, то-то, чи-чи) і *парними* (не тільки..., але й, як..., так, хоч..., але, якщо..., то).

3. За синтаксичною роллю в реченні сполучники поділяються на сурядні та підрядні. *Сурядні* сполучники з'єднують між собою однорідні члени речення або частини складносурядного речення: Пожовклі стерні на полях, І гине слід по журавлях Ген-ген в далечині. За тим, які смислові зв'язки між однорідними членами речення чи частинами складносурядного речення вони виражають, сполучники сурядності поділяються на єднальні, протиставні і розділові.

До *єднальних* належать сполучники *і, й, та, ні-ні, та й, ані-ані, також:* А тим часом місяць пливе оглядать і небо, і зорі, і землю, і море.

До *протиставних* належать сполучники а, але, проте, зате, однак: Лечу, лечу, а вітер віє, Передо мною сніг біліє.

До *розділових* належать сполучники або, чи, або-або, чи-чи, то-то, хоч-хоч: Кроки почулись, чи скрипнула хвіртка.

Підрядні сполучники у складнопідрядних реченнях приєднують підрядну частину до головної. За значенням вони поділяються на:

а) причини (бо, тому що, через те що): Я вірю в ті чари, я вірю в ту силу, Бо серцем я їх почуваю.

б) мети (щоб, для того щоб, з тим щоб): Він знову пішов у гай для того, щоб останній раз надивитись і попрощатися з пам'ятними місцями.

в) умовні (якби, якщо, коли, тільки): Якби мої думи німії та піснею стали без слова, вони б тобі більше сказали, ніж вся моя довга розмова.

г) часові (коли, поки, доки, тільки, ледве, як тільки): Рідний край у тебе в серці, поки спогад ще не гине.

д) порівняльні (як, мов, ніби, наче, нібито): Але мрії вже щезли, ніби птах розвіяв їх крильми.

е) з'ясувальні (що, щоб, як): Переконатися попробуй сам, Чи міцно думки цвях сидить у слові.

Правопис сполучників.

1. Складні сполучники пишуться разом: адже, також, проте, ніби, неначе, мовбито.

2. Сполучники проте, зате, щоб, якби, якщо треба відрізняти від однозвучних займенників і часток: на сполучник логічний наголос у реченні не падає, а на займенники може падати.

Частками називають службові слова, котрі надають окремим словам, словосполученням і реченням додаткових відтінків у значенні або служать для творення деяких граматичних форм та нових слів. Наприклад: **Як** тихо на землі; **Чи то** мені так сниться? Який-**бо** ти, дідусю, став сувори?

За значенням та роллю в реченні частки поділяються на: а) словотворчі; б) формотворчі; в) заперечні; г) модальні.

До словотворчих часток належать ті, за допомогою яких утворюються нові слова (аби-, де-, будь-, небудь-, казна-, хтозна-, не, ні, б, би): **аби**хто, **де**що, **будь-**де, де-**небудь, не**правда, **не**доля, **ні**де, що**б**.

До формотворчих належать частки **хай, нехай, би (б).** За допомогою їх твориться наказовий спосіб дієслова (**хай** співає, **нехай** зроблять) та умовний спосіб дієслова (ходила **б**, косив **би**).

До заперечних належать частки **не, ні, ані**. Частка **не** надає заперечного значення тому слову, перед яким стоїть: Мудрість у голові, а **не** у бороді. Якщо заперечна частка стоїть перед присудком, то вона надає заперечного значення усьому реченню: **Не** вмирає душа наша, **Не** вмирає воля; **Не** вмієш шити, так і **не** пори.

Модальні частки вносять різні смислові відтінки в речення, а також виражають почуття і ставлення того, хто говорить до висловленого. До модальних часток належать:

а) *вказівні* (ось, осьде, он, от, ото, це, оце): **Оце** тобі хомут і дуга: більше я тобі не слуга! **Ото** хліб святий так пахне.

б) *означальні* (якраз, саме, ледве, просто, прямо, власне, майже, саме): Рано-вранці, в пилипівку, **Якраз** у неділю, побігла я за водою… Убраний Лев у полотняну одежу і ясно-сиву, **майже** білу свиту.

в) *обмежувально-видільні* (тільки, лише, хоч, хоч би, виключно): Часом я цілий день стараюсь почути від вас **хоч** одне ласкаве слово; **Лише** мох вкриває собою оте віковічне, ніким незаймане каміння.

г) *підсилювально-видільні* (і, й, та, таки, аж, навіть, вже, бо): На те **й** щука в річці, щоб карась не дрімав; **Навіть** не закінчивши середньої школи, Вася нетерпляче, з буйним азартом молодості, кинувся у білий світ.

д) *модально-вольові* (хай, нехай, би, б, ну, давай, бодай): **Ну** от, мужики мають право на землю; **Ну**, що ж – **хай** буде поєдинок!

е) *стверджувальні* (так, отак, еге, авжеж, атож, гаразд): **Авжеж**, такий у нас ведеться звичай; **Атож**, хіба кому доводилось тягати таких щук.

є) *питальні* (чи, невже, хіба, та ну, що за); Мамо, **чи** кожна пташка В вирій на зиму літає? **Хіба** від добра кидає людина рідну сторону і йде між чужі люди на їх робити, їм служити?..

ж) *порівняльні* (мов, мовби, немов, наче, неначе, ніби, нібито): Галя мов не чула; Село неначе погоріло…

Правопис часток

Частки з різними частинами мови пишуться окремо, разом і через дефіс.

1.Окремо від інших слів пишуться частки, що надають цілим реченням якихось смислових чи емоційних відтінків (ось, це, саме, от, лиш, навіть, тільки): **От** ждуть вони, стоять; **Аж** до діброви чути ваші розмови.

2. Разом пишуться словотворчі частки аби-, де-, -ся (-сь), що-, чи-: абихто, абиде, дещо, десь, щось, щороку.

3. Разом пишуться частки би (б), же (ж), якщо вони входять до складу сполучників: щоб, якби, абищо, мовбито, начеб, начебто.

4. Частки -небудь, казна-, хтозна- із займенниками і прислівниками пишуться через дефіс: будь-який, будь-де, як-небудь, казна-хто.

5. Через дефіс з різними частинами мови пишуться частки -бо, -но, -таки, -то: розкажіть-бо, як-от, тому-то, все-таки, але *все ж таки, коли ж то, знайшов би таки.*

Правопис часток *не* і *ні*

Частка *не* пишеться з різними частинами мови разом у таких випадках:

1. З усіма словами, які без частки *не* не вживаються (вона виступає префіксом): ненависть, неук, непорушний, негода, незабаром, невпинно.

2. У префіксі *недо*-, який вказує на неповну ознаку або дію: недорід, недолік, недостача, недобачати, недочувати, але: *не до вподоби, не до ладу, не до речі.*

3. З іменниками, прикметниками, займенниками і прислівниками, якщо вони з часткою *не* становлять єдине поняття і їх можна замінити синонімічними словами без неї: неволя (полон), нещастя (лихо, біда), недалекий (близький), несміливий (боязкий), невисоко (низько), неголосно (тихо).

4. З дієприкметниками частка *не* пишеться разом, якщо дієприкметники не є присудками і не мають при собі пояснюючих слів: незавершена робота, але робота не завершена (ким?) мною, непідписаний документ, але документ ще не підписаний.

5. З дієсловами *нездужати, непокоїтися, неславити*, але не здужати (не змогти), не славити (не прославляти).

Частка *ні* пишеться з іменниками та прикметниками разом, якщо вони без неї не вживаються: нісенітниця, нікчема, ніяковий, нікчемний.

Ні пишеться завжди разом з прислівниками (ніде, ніколи, нізвідки, ніврокy, ніскільки) та займенниками (ніхто, ніщо, нізащо, ніякий, нічий). Проте, якщо між часткою і займенником стоїть прийменник, то всі три слова пишуться окремо: ні з ким, ні до кого, ні при кому.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Козачук Г. О. Українська мова (практикум). Київ, 2015.
2. Мацько Л. І., Мацько О. М. Українська мова. Київ, 2011.
3. Ющук І. П. Українська мова. Київ, 2014.

УДК 811.111:378.147

Наталя Сушко
(Миколаїв, Україна)

THE TRANSVERSAL SKILLS APPROACH IN TEACHING ENGLISH: FROM LANGUAGE COMPETENCE TO FUTURE-READY SKILLS

У статті розглянуто трансверсальний підхід до навчання англійської мови як перспективний напрям модернізації іншомовної освіти в закладах фахової передвищої освіти. Обґрунтовано необхідність переходу від переважно предметно орієнтованого навчання до моделі, у якій англійська мова виступає не лише метою, а й інструментом розвитку критичного мислення, комунікації, співпраці, творчості, ініціативності, уміння розв'язувати проблеми, цифрової та міжкультурної компетентностей. Проаналізовано співвідношення понять «трансверсальні навички», «наскрізні вміння» та «ключові компетентності» в сучасній освітній практиці. Визначено потенціал іншомовної освіти для формування навичок, які можуть застосовуватися в різних навчальних, професійних і життєвих ситуаціях. Запропоновано практичні способи реалізації трансверсального підходу на заняттях з англійської мови: проблемно-орієнтовані завдання, проєктну діяльність, рольові та професійні симуляції, дискусії, командну роботу, цифрові інструменти, рефлексію та формувальне оцінювання.

Ключові слова: *трансверсальні навички; наскрізні вміння; викладання англійської мови; компетентнісна освіта; іншомовна освіта; комунікативні навички; критичне мислення; співпраця; цифрова компетентність; здобувачі освіти фахових коледжів.*

The article examines the transversal skills approach to teaching English as a promising direction for the modernization of foreign language education in professional college settings. The necessity of moving from predominantly subject-oriented instruction towards a model in which English functions not only as a learning objective but also as a means of developing critical thinking, communication, collaboration, creativity, initiative, problem-solving, digital and intercultural competences is substantiated. The relationship between the concepts of "transversal skills", "cross-cutting skills" and "key competences" is analysed within the contemporary educational practice. The potential of foreign language education for developing skills transferable across academic, professional and real-life contexts is identified. Practical ways of implementing the transversal skills approach in English classes are proposed, including problem-based tasks, project work, role plays and professional simulations, discussions, collaborative activities, digital tools, reflection and formative assessment.

Keywords: *transversal skills; cross-cutting skills; English language teaching; competence-based education; foreign language education; communication skills; critical thinking; collaboration; digital competence; professional college students.*

Contemporary education is undergoing a significant transformation caused by rapid technological development, globalization, changing labour-market requirements and the growing complexity of social and professional life. These changes have affected the understanding of educational outcomes. Knowledge and subject-specific skills remain important; however, they are increasingly complemented by the ability to communicate, collaborate, solve problems, think critically, adapt to new circumstances, use digital technologies effectively and continue learning throughout life.

The OECD Learning Compass 2030 emphasizes that education should help learners develop not only knowledge and skills but also attitudes and values, agency and the ability to navigate unfamiliar situations and shape their own futures [1]. The OECD framework also stresses the importance of competencies that enable learners to create new value, reconcile tensions and

dilemmas, and take responsibility for their actions [1; 2]. Such competencies cannot be developed effectively within the boundaries of a single academic subject.

This tendency is particularly relevant to foreign language education. English is no longer viewed exclusively as a system of grammatical rules and vocabulary that students need to master. It is increasingly understood as a means of communication, cooperation, access to information, professional interaction and participation in intercultural and digital environments.

The Common European Framework of Reference for Languages (CEFR) Companion Volume significantly broadens the traditional understanding of language competence by incorporating descriptors related to online interaction, mediation, plurilingual and pluricultural competence [3]. Thus, contemporary language education increasingly focuses on what learners can *do* with language in authentic social and professional contexts.

For Ukrainian education, this transformation is particularly significant. The competence-based approach and the development of cross-cutting skills have become important components of educational policy. The State Standard of Basic Secondary Education identifies key competences and cross-cutting skills as interconnected elements of educational outcomes [4]. The Ministry of Education and Science of Ukraine also emphasizes that cross-cutting skills should be developed across educational subjects rather than treated as the responsibility of a single discipline [4; 5]. Therefore, the purpose of this article is to substantiate the potential of the transversal skills approach in teaching English and to identify practical ways of implementing this approach in professional college education.

The concept of transversal skills is closely connected with the contemporary competence-based paradigm. The term *transversal* emphasizes that such skills are not limited to one subject, professional field or particular learning situation. They can be transferred and applied across different contexts.

In Ukrainian educational discourse, the related concept of "наскрізні вміння" (cross-cutting skills) has become an important component of competence-oriented education. The Ministry of Education and Science of Ukraine identifies such skills as reading with understanding, expressing one's opinion orally and in writing, critical and systematic thinking, creativity, initiative, logical argumentation, emotional self-regulation, risk assessment, decision-making and problem-solving [4]. These skills are regarded as common to different key competences and educational fields.

Research conducted within the Ukrainian educational context also demonstrates that cross-cutting skills have a multifunctional and interdisciplinary character. They connect different educational fields and contribute to the development of learners as individuals, citizens and future professionals [6]. In foreign language education, this principle is especially relevant because language itself is a universal means of interaction.

Polonska T.K. emphasizes that competence-oriented foreign language education should move beyond the acquisition of linguistic knowledge towards the development of learners' ability to use the language in meaningful communication [7]. Redko V.H. and Polonska T.K. similarly emphasize the importance of situational and competence-oriented foreign language instruction [8].

Consequently, the transversal skills approach does not mean simply adding several "soft skills" to the English curriculum. Rather, it involves reconceptualizing the learning process so that language tasks simultaneously develop linguistic and broader transferable abilities.

For example, a traditional English lesson might ask students to learn vocabulary related to environmental protection and complete a vocabulary exercise. Within a transversal approach, the same topic may become a basis for analysing environmental information, evaluating different solutions, discussing their advantages and disadvantages, working collaboratively and presenting a justified proposal in English.

Thus, English becomes both the content of learning and the medium through which broader competencies are developed.

Foreign language education has considerable potential for developing transversal skills because communication itself requires learners to interpret information, formulate ideas, respond to other perspectives and make decisions.

The following transversal skills are particularly relevant to English language teaching.

– *Communication* – is the central component of language education, but within the transversal approach it extends beyond grammatical accuracy. Students learn to communicate for particular purposes, with different audiences and in different social and professional contexts.

Activities may include: discussions and debates, interviews, presentations, negotiations, professional correspondence, problem-solving dialogues, role plays, online communication.

– *Critical Thinking* – can be developed when students are required to analyse information rather than simply reproduce it. For example, students may receive two short English-language texts presenting different approaches to an environmental or technological problem. They can be asked to identify the main arguments, distinguish facts from opinions, evaluate the evidence and formulate their own position. Such tasks combine reading comprehension, vocabulary development, oral communication and critical analysis.

– *Collaboration* – modern professional environments require individuals to work effectively in teams. English lessons can create authentic opportunities for collaborative learning. Students may work in groups to: prepare a presentation, develop a solution to a problem, create a project, conduct a survey, design an advertising campaign, prepare a professional event, produce a digital product. The teacher's role changes from that of the primary source of information to that of a facilitator who organizes interaction and provides feedback.

– *Creativity* – creative thinking can be developed through open-ended tasks in which students have more than one possible answer. Examples include creating a product advertisement, designing an imaginary technological innovation, developing an environmental campaign or producing a short video in English. Creativity is particularly important when students are encouraged not simply to reproduce a model but to transform information and create something new.

– Problem-Solving and Decision-Making – problem-solving activities allow students to use English in situations that resemble real-life professional communication. For example:

Your company has received a complaint from an international customer. Identify the problem, discuss possible solutions and prepare a response.

Students must understand the situation, exchange opinions, evaluate alternatives and reach a decision. At the same time, they practise vocabulary, functional language, argumentation and interpersonal communication.

– Digital Competence – digital technologies have changed the contexts in which English is used. Students increasingly communicate through digital platforms, search for information online, create multimedia content and use artificial intelligence tools.

Therefore, digital competence can be integrated into English lessons through: collaborative online documents, digital presentations interactive quizzes, multimedia projects, online discussions and information-search tasks.

The transversal skills approach is particularly appropriate for professional college students because their English learning should be connected with future professional activity.

A useful principle is:

English language + professional context + transversal skill + meaningful task = competence-oriented learning outcome.

For instance, students studying economics may work on the topic *"Customer Service and Business Communication"*. Instead of completing only vocabulary and grammar exercises, they can analyse a customer complaint, identify the problem, discuss possible solutions in groups, prepare an email response and role-play a conversation between a customer and a company representative. Students in technological or engineering-related programmes may work with topics such as: technological innovations, renewable energy, environmental protection, workplace safety, artificial intelligence, sustainable technologies, digital communication. A lesson may therefore be organized according to the following sequence:

Input → Analysis → Collaboration → Problem-solving → Communication → Reflection

At the first stage, students receive relevant information in English. At the second stage, they analyse and interpret it. Then they collaborate to solve a problem or complete a task. The result is communicated through a presentation, discussion, written text or simulation. Finally, students reflect on both their language learning and the transversal skills they used.

Table 1. Examples of transversal skills integrated into English lessons

Transversal skill	Possible English-language activity	Expected outcome
Communication	Debate, interview, role play	Ability to express and clarify ideas
Critical thinking	Comparing sources and arguments	Ability to analyse and evaluate information
Collaboration	Group project	Ability to distribute roles and reach a common goal
Creativity	Designing a product/campaign	Ability to generate and present original ideas
Problem-solving	Professional case study	Ability to identify problems and propose solutions
Decision-making	Business simulation	Ability to justify and defend a decision
Digital competence	Multimedia project	Ability to use digital tools for communication
Self-regulation	Reflection and self-assessment	Ability to monitor one's own learning

Such activities demonstrate that transversal skills should not be taught as isolated theoretical concepts. They are developed through purposeful action.

The implementation of a transversal skills approach requires a change in the teacher's role. The teacher remains responsible for the linguistic accuracy and educational quality of the learning process, but increasingly acts as a facilitator, designer of learning situations, moderator and provider of feedback.

The OECD Teaching Compass also emphasizes teacher agency, professional competence and the teacher's role as a co-designer of learning and curriculum development [2]. This perspective is particularly important in competence-oriented English teaching because the teacher needs to design tasks that simultaneously address linguistic objectives and broader learning outcomes.

When planning a lesson, the teacher may therefore formulate two interconnected groups of objectives:

– Language objective: students will be able to use vocabulary and functional expressions related to professional communication.

– Transversal objective: students will develop collaboration, critical thinking and decision-making skills by working on a professional communication problem.

This approach prevents transversal skills from becoming an additional, disconnected element of the curriculum.

Assessment should also reflect both dimensions. Instead of assessing only grammar and vocabulary, teachers can use criteria such as: clarity of communication, relevance and accuracy of language, quality of argumentation, contribution to teamwork, creativity of the proposed solution, ability to respond to questions, reflection on the learning process. Formative assessment is particularly appropriate because it allows students to understand not only *what* they have learned but also *how effectively* they have used their knowledge and skills.

Another important characteristic of the transversal approach is its connection with learner autonomy. Students need to become capable of planning, monitoring and evaluating their own learning.

This can be achieved through: self-assessment checklists, learning diaries, reflection questions, individual learning goals, peer feedback, digital portfolios;

project reflection. For example, after completing a group task, students may answer three questions:

What new English language did I learn? What transversal skill did I use most effectively?What would I improve in my next task?

Such reflection transforms the student from a passive recipient of feedback into an active participant in the learning process.

Despite its potential, the transversal skills approach presents several challenges. *First*, teachers need sufficient methodological preparation to design complex, integrated tasks. A task should not merely contain several activities; its components should contribute to a meaningful learning outcome. *Second*, classroom time can become a limiting factor. Project work, discussion and reflection often require more time than traditional exercises. Therefore, teachers need to combine short targeted activities with larger communicative tasks.

Third, assessment may be challenging because transversal skills are more complex than the reproduction of factual knowledge. Clear criteria and descriptors are therefore essential. *Fourth*, students may initially be accustomed to teacher-centred instruction and may require time to adapt to greater autonomy and responsibility.

Finally, digital and AI tools should be used critically. Technology can support personalization, communication and feedback, but it cannot replace pedagogical interaction, teacher guidance or authentic human communication.

Conclusions

The transversal skills approach represents an important direction in the modernization of English language education. Its significance lies in the shift from understanding English as an isolated academic subject towards understanding it as a means of developing the learner's ability to communicate, cooperate, analyse information, solve problems, make decisions and act effectively in different contexts.

The Ukrainian educational framework already provides a strong basis for such transformation. The concept of cross-cutting skills is incorporated into competency-oriented educational standards, while current approaches to foreign language education emphasize communication, mediation, intercultural interaction and meaningful language use [3–5].

For professional college students, this approach is particularly relevant because English should contribute to both general educational development and future professional competence. Professionally oriented cases, projects, simulations, discussions and collaborative tasks enable students to use English in situations that resemble real-life communication.

The effectiveness of the transversal skills approach depends not on the number of innovative methods used but on the quality of their integration. The key principle is to design learning situations in which language and transferable skills develop simultaneously.

Thus, the contemporary English lesson can be viewed not simply as a space for learning a foreign language but as a laboratory for developing future-ready learners. English provides the communicative environment in which students learn to think critically, cooperate, create, solve problems and take responsibility for their decisions. Such an approach corresponds both to international trends in future-oriented education and to the competency-based transformation of Ukrainian education.

REFERENCES

1. Council of Europe. (2020). *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment – Companion Volume*. Strasbourg: Council of Europe. ISBN 978-92-871-8621-8.

2. OECD. (2018). *The Future of Education and Skills: Education 2030*. OECD Education Policy Perspectives, No. 98. Paris: OECD Publishing. DOI: 10.1787/54ac7020-en.

3. OECD. (2021). *Embedding Values and Attitudes in Curriculum: Shaping a Better Future*. OECD Publishing. DOI: 10.1787/aee2adcd-en.

4. OECD. (2025). *OECD Teaching Compass: Reimagining teachers as agents of curriculum changes*. OECD Education Policy Perspectives, No. 123. DOI: 10.1787/8297a24a-en.

5. OECD. The OECD Learning Compass 2030. OECD. Available at: https://www.oecd.org/en/data/tools/oecd-learning-compass-2030.html

6. Polonska, T. K. (2019). Innovation in the Ukrainian primary school: Student learning outcomes requirements for foreign language according to competency-based approach. *Український педагогічний журнал*, 1, 69–76.

7. Redko, V. H., & Polonska, T. K. (2020). Competence-oriented foreign languages teaching to students of gymnasiums in grades 5–6: Prognostic concepts. *Український педагогічний журнал*, 1, 41–50.

8. Горошкін, І. О. (2020). Speech situations as a means of forming the key competences of gymnasium grade 5–6 students in foreign languages. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*, 2 (333), 13–21.

9. Засєкіна, Т. М. (2019). Чинники формування змісту навчальних предметів: наскрізні вміння, ключові компетентності та предметний зміст. *Український педагогічний журнал*, 2.

10. Міністерство освіти і науки України. (2025). Компетентнісний потенціал мовно-літературної освітньої галузі (іншомовна освіта) та наскрізні вміння. МОН України, програмні матеріали

11. Міністерство освіти і науки України. Державний стандарт базової середньої освіти: ключові компетентності та наскрізні вміння. МОН України

12. Нова українська школа. Наскрізні вміння. Міністерство освіти і науки України. Матеріали МОН України

УДК 821

Лариса Швидка
(Олександрія, Україна)

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ІНТЕРЕСУ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ДО ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

У процесі сучасного навчання важлива роль належить підвищенню інтересу здобувачів освіти до вивчення іноземних мов.

Ключові слова: *шляхи підвищення інтересу до вивчення іноземних мов, ефективність занять іноземних мов, мотивація здобувачів освіти.*

В останні роки статус іноземної мови значно змінився в українському суспільстві. Стрімке входження України у світове співтовариство, економічна і соціокультурна ситуація в країні забезпечили величезний попит на знання іноземних мов та створили потужну мотиваційну базу для їх вивчення. Володіння навичками іншомовної компетенції стало розглядатися як необхідна особистісна і професійна якість будь-якого фахівця, засіб соціалізації, що об'єднує держави і народи. Саме тому сьогодні необхідно приділяти серйозну увагу ефективності та якості процесу навчання іноземним мовам.

Під ефективністю навчального процесу ми розуміємо потужну співпрацю викладача та студента.

Безсумнівно, провідна роль в досягненні поставленої мети педагогічної діяльності належить викладачу. Ефективність роботи викладача іноземної мови залежить від того, наскільки успішно він опанує ідеї модернізації сучасної освіти і чи буде він впроваджувати ці ідеї в практику викладання іноземної мови.

Викладач іноземної мови повинен розуміти, що модернізація передбачає:

- по-перше, зміни цілей і результату навчання,
- по-друге, скорочення обсягу обов'язкового для освоєння змісту,
- по-третє, зміну методів і технологій засвоєння мінімізованого змісту навчання,
- по-четверте, індивідуалізацію процесу навчання іноземної мови,
- по-п'яте, зміну стандартів, програми навчальних планів з іноземної мови.

Викладач повинен створити умови для найбільш ефективного виконання завдання, структуруючи його та задаючи перший імпульс. Викладач повинен також втручатись у роботу, коли виникає пауза, і робити це в основному, задаючи запитання. Більша концентрація уваги здобувачів освіти на мотивованому неформальному спілкуванні, аніж на граматиці, дає кращий результат, оскільки сама робота приносить задоволення.

Серед доступних і перевірених практикою шляхів підвищення ефективності заняття є планування та організація нестандартних занять. Нестандартні заняття – це неординарні підходи до викладання навчальних дисциплін. Мета їх гранично проста: оживити нудне, захопити творчістю, зацікавити повсякденним, оскільки інтерес – це каталізатор всієї навчальної діяльності. Ці заняття включають в себе все розмаїття форм і методів, особливо таких, як проблемне навчання, пошукова діяльність, міжпредметні і внутрішньопредметні зв'язки, опорні сигнали, конспекти та інше. Знімається напруга, пожвавлюється мислення, порушується і підвищується інтерес до предмету в цілому.

Навчальне відео на заняттях іноземної мови розвиває навички та вміння сприйняття і розуміння іноземної мови на слух, яке вимагає від викладача та здобувачів освіти значних зусиль і часових витрат. Опанувати комунікативною компетенцією, не перебуваючи в країні досліджуваної мови, справа дуже важка. Тому важливим завданням викладача є створення реальних і уявних ситуацій спілкування на занятті іноземної мови з використанням різних прийомів роботи. Не менш важливим вважається залучення здобувачів освіти до культурних цінностей народу – носія мови. У цих цілях велике значення мають автентичні матеріали, в тому числі відеофільми. Їх використання допомагає здобувачам освіти збагнути живу іншомовну культуру без відриву від вивчення мови. Ще однією перевагою відеофільму є його емоційний вплив на здобувачів освіти.

Крім провідної форми організації навчальної діяльності – заняття, використовують також допоміжні форми: семінари, практикуми, лекції, навчальні екскурсії, предметні гуртки, факультативні заняття.

Навряд чи варто доводити, що найбільш надійним свідченням опанування іноземної мови є здатність вести бесіду на конкретну тему. Інтерв'ю – це своєрідний діалог з обміну інформацією. Як правило, здобувачі освіти опановують певну кількість частотних кліше і користуються ними в автоматичному режимі. Оптимальне поєднання структурної повторюваності забезпечує міцність і свідомість засвоєння.

Сучасний підхід до вивчення іноземної мови передбачає не тільки отримання певної суми знань з предмету, а й вироблення власної позиції, власного ставлення до прочитаного: оригінальне мислення, співпереживання, сполучення свого та авторського "я". На заняттяхх іноземної мови здобувачі освіти аналізують обрану проблему, відстоюють свою позицію. Вони повинні вміти критично оцінювати прочитані твори, в письмовому вигляді викладати думки відповідно до поставленої проблеми, навчитися відстоювати свою точку зору й усвідомлено приймати власне рішення. Така форма розвиває психічні функції здобувачів освіти, логічне та аналітичне мислення і, що важливо, вміння мислити іноземною мовою.

Все більша кількість учених схиляється до думки про доцільність створення циклів занять, проведення яких сприяло б залученню здобувачів освіти до тих видів діяльності, в процесі яких досягаються намічені цілі.

Мотивація у вивченні іноземних мов за своєю природою являє собою сукупність дій, які застосовує викладач, з метою ініціювання, зацікавлення, активізації навчальних груп для досягнення ефективності у навчанні. Розрізняють зовнішню та декілька видів

внутрішньої мотивації. Зовнішня мотивація, як правило, націлює здобувачів освіти на досягнення кінцевого результату. Внутрішня мотивація має сильний стимулюючий вплив на процес вивчення. А для цього необхідно будувати процес вивчення таким чином, щоб ті, хто вивчають мову на кожному етапі, відчували просування до бажаної цілі. Формування мотивації – це не переклад викладачем в голову здобувачів освіти вже готових мотивів та цілей навчання. Формування мотивів – це насамперед створення умов для проявлення внутрішніх побуджень до навчання, усвідомлення їх самим здобувачем освіти та подальший саморозвиток мотиваційної сфери. Між тим при оволодінні іншомовною культурою зовсім не байдуже, які мотиви побуджують до здійснення діяльності. Найбільш цінні мотиви важливо довести до рівня повного усвідомлення, щоб надати їм пробуджуючу силу. Існує багато сучасних підходів до проблеми мотивації з виведенням культури на перше місце. Кожен підхід має свої принципи і у всіх присутня необхідність мотиваційної забезпеченості навчання. Але реальність включення механізмів дії мотивів здобувачів освіти недостатньо опрацьовані практично. Всі вони впевнено стверджують, що мотив повинен бути присутнім як на початку заняття, так і на кожному окремо взятому його етапі.

Тому розробка ефективної системи формування іншомовної професійної компетентності майбутніх фахівців можлива тільки за умови дотримання теоретико-методологічних основ з урахуванням психологічних особливостей і резервних навчальних можливостей тих, хто навчається. Орієнтація на середній рівень володіння здобувачами освіти іноземною мовою – домінуюча характеристика традиційної педагогічної системи навчання іноземної мови професійного спрямування у вищій школі. Такий підхід нівелює індивідуалізацію навчання, не враховує активізацію резервних навчальних можливостей здобувачів освіти, що призводить до їх психологічного травмування.

У процесі навчання, розвитку і виховання здобувач освіти прагне до ідеалу, який формується і визначається потребами суспільства, його традиціями і звичаями. Громадське почуття обов’язку підказує здобувачу освіти потребу стати високоосвіченою людиною, готовою до виконання тих завдань, які може поставити перед ним суспільство. З огляду на це, засвоєння здобувачем освіти іноземної мови виступає як реалізація потреб суспільства, з якими він повинен рахуватися як громадянин. В обов’язок викладача входить всіляко висвітлювати ці моменти – як крізь призму функцій іноземної мови в поточних подіях, так і на прикладах людей, які володіють іноземною мовою (дипломатів, бізнесменів, юристів, акторів, співаків тощо). Опрацювання теоретичного матеріалу з проблеми мотивації навчальної діяльності дало змогу констатувати, що структура мотивації навчальної діяльності не є раз і назавжди сформованою, вона постійно змінюється.

Отже, ефективність навчального процесу багато в чому залежить від вміння викладача правильно організувати заняття і вибрати ту чи іншу форму проведення заняття.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко Н.Б. Мотиви опанування учнями іноземної мови як засобу самовираження особистості: автореф. дис. … канд. пед. наук: 13.00.07. Київ, 2012. 24 с.

2. Литвин С.В., Скляренко Н.К. Навчання писемного спілкування учнів старшої загальноосвітньої школи. Київ, 2019. 48 с.

3. Морська Л. Інформаційні технології у навчанні іноземних мов: навч. посібник. Тернопіль: Астон, 2019. 256 с.

МЕДИЧНІ НАУКИ / MEDICAL SCIENCES

УДК 616-053.2:355.018

Алла Галич
(Дніпро, Україна)

МЕНТАЛЬНЕ ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ: ВИКЛИКИ ДЛЯ СУЧАСНОЇ ПЕДІАТРІЇ

У статті узагальнено сучасні українські дані щодо впливу воєнних чинників на психічне здоров'я дітей та підлітків і визначено основні клінічні прояви психоемоційного неблагополуччя. Окрему увагу приділено ролі педіатра у ранньому виявленні тривожних, стресових, соматоформних і поведінкових проявів та необхідності мультидисциплінарної допомоги. Показано, що результати українських досліджень підтверджують доцільність системного психосоціального супроводу дітей у закладах охорони здоров'я та освіти.

Ключові слова: *діти, війна, ментальне здоров'я, тривожність, стрес, психоемоційний стан, педіатрія.*

The article summarizes current Ukrainian data on the impact of war-related factors on the mental health of children and adolescents and identifies the main manifestations of psychological distress. Particular attention is paid to the pediatrician's role in early detection of anxiety, stress-related, somatic and behavioral manifestations and to the need for multidisciplinary care. Ukrainian research findings support the development of systematic psychosocial support for children in healthcare and educational settings.

Key words: *children, war, mental health, anxiety, stress, psychosocial state, pediatrics.*

Проблема ментального здоров'я дітей та підлітків в Україні набула особливої актуальності внаслідок тривалого воєнного впливу. Дитина може одночасно стикатися з повітряними тривогами, вибухами, вимушеним переміщенням, втратою або тривалою розлукою з близькими, зміною умов навчання, обмеженням соціальних контактів та постійним інформаційним навантаженням. Сукупність цих чинників створює умови для тривалого психоемоційного напруження та ускладнює нормальне проходження вікових етапів розвитку.

Українські дослідження підтверджують, що воєнний досвід відображається не лише на емоційному стані дітей, а й на соматичному функціонуванні та адаптаційних можливостях організму. У дослідженні Д. А. Кашкалда та співавторів було обстежено 243 дітей і підлітків віком 10–17 років, зокрема 203 особи до початку повномасштабного вторгнення та 40 підлітків після 24 лютого 2022 р. Автори виявили зміни показників стрес-регулюючих систем у групі, обстеженій під час війни, що підтверджує фізіологічну ціну тривалого стресового впливу [1, с. 61–66].

За даними ЮНІСЕФ щодо життя дітей під час війни в Україні, батьки повідомляють про перепади настрою, дратівливість, страх, невпевненість та інші ознаки психологічного напруження. В одному з досліджень 36 % дітей мали досвід травматичних подій, а 9 % батьків пов'язували незадовільний психічний стан дітей саме з війною. Водночас 69 % опитаних батьків визначали спілкування з однолітками як важливу навичку для раннього розвитку дитини [7, с. 10]. Ці дані підкреслюють, що для психічного благополуччя важливі не тільки медичні втручання, а й збереження соціальних зв'язків.

Особливістю дитячого віку є залежність реакції на стрес від етапу розвитку. У дітей раннього віку психотравмуючі обставини можуть проявлятися порушенням сну, страхом розлуки, плаксивістю, регресивними поведінковими реакціями. У молодшому шкільному віці частіше звертають на себе увагу труднощі концентрації, зниження навчальної

продуктивності, соматичні скарги та підвищена дратівливість. У підлітків зростає значення тривожних і депресивних переживань, соціального відсторонення, емоційного виснаження та порушень харчової поведінки.

Коляда О. та Оніщенко Н. у дослідженні особливостей психоемоційного стану дітей в умовах війни звертають увагу на вікову специфіку травматизації. Автори зазначають, що серед дітей, які перебувають у зоні активних бойових дій, особливо вираженим є страх гучних звуків, схожих на вибухи, а майже кожна третя дитина має проблеми зі сном [3, с. 93–104]. Для педіатра це має практичне значення, оскільки повторювані соматичні або поведінкові скарги можуть бути проявом не ізольованого захворювання, а реакції на тривалий стрес.

Одним із найбільш поширених проявів психоемоційного неблагополуччя є тривожність. У воєнних умовах вона може мати ситуативний характер і бути нормальною реакцією на реальну небезпеку. Проте за тривалого збереження симптомів, їх надмірної інтенсивності або суттєвого порушення повсякденного функціонування необхідна професійна оцінка. Педіатр повинен звертати увагу на постійне очікування небезпеки, повторювані страхи, уникнення певних ситуацій, порушення сну, зміни апетиту та поведінки, труднощі навчання.

Порушення сну є важливим клінічним маркером психоемоційного навантаження. Воно може проявлятися труднощами засинання, частими пробудженнями, нічними кошмарами або надмірною сонливістю вдень. У дітей, які регулярно переживають повітряні тривоги або перебувають у середовищі постійної невизначеності, сон може ставати фрагментованим. Важливо не розглядати такі порушення виключно як окрему проблему сну, а оцінювати їх у контексті сімейної ситуації, навчання, безпеки та емоційного стану.

Психосоматичні прояви також мають значення для педіатричної практики. Головний біль, біль у животі, нудота, серцебиття, швидка втомлюваність, зміни апетиту та інші функціональні скарги можуть виникати або посилюватися на тлі стресу. Водночас наявність психологічного чинника не означає, що лікар повинен автоматично відмовлятися від пошуку соматичної патології. Першочерговим залишається клінічне обстеження, після якого за відсутності органічних причин доцільно оцінювати психоемоційні фактори.

Важливі дані отримано і в дослідженнях українських підлітків. О. Столярчук у квітні 2022 р. провела анкетування 519 українських підлітків. Дослідження було спрямоване на аналіз навчальної мотивації та психоемоційного стану в умовах війни й засвідчило необхідність врахування резильєнтності, адаптаційних можливостей та змін освітнього середовища [6, с. 116]. Для педіатричної практики це означає, що оцінка психічного стану дитини має бути пов’язана не лише з окремими симптомами, а й з її функціонуванням у сім’ї, школі та колективі.

Сучасні українські дані також свідчать про необхідність розглядати ментальне здоров’я дітей як складову загального здоров’я. У 2026 р. П. Киричек, Н. Моторна та Т. Лукаш проаналізували психоемоційний стан і харчову поведінку підлітків в умовах війни, акцентуючи увагу на взаємозв’язку стресу, емоційного стану та повсякденних поведінкових змін [2, с. 213–220]. Такий підхід відповідає сучасній педіатричній моделі, у якій фізичні, психологічні та соціальні чинники розглядаються у взаємозв’язку.

Окремого значення набуває роль сім’ї. Дитина значною мірою орієнтується на емоційний стан дорослих, тому тривала напруженість батьків може посилювати відчуття небезпеки. Водночас передбачуваний режим дня, доступне пояснення подій відповідно до віку, підтримання щоденних ритуалів, фізична активність і можливість спілкуватися з однолітками є важливими захисними чинниками. ЮНІСЕФ рекомендує батькам звертати увагу на зміни поведінки дитини, підтримувати відчуття безпеки та за потреби звертатися по професійну допомогу [7, с. 10].

Не менш важливим є освітнє середовище. Навчання в умовах війни часто поєднується з дистанційним форматом, перервами через повітряні тривоги, переміщенням дітей між

містами або країнами та зміною кола спілкування. Для частини підлітків школа залишається одним із небагатьох стабільних компонентів повсякденного життя. Тому педагогічна підтримка, передбачуваність навчального процесу та можливість контакту з однолітками мають не лише освітнє, а й психопрофілактичне значення [6, с. 117–118].

У контексті педіатричної допомоги доцільним є короткий психоемоційний скринінг під час профілактичних та інших планових звернень. Лікар може уточнювати якість сну, настрій, наявність страхів, зміни апетиту, труднощі навчання, соціальне відсторонення, повторювані соматичні скарги та обставини, які дитина сприймає як загрозливі. За необхідності педіатр може рекомендувати консультацію психолога, психіатра або іншого фахівця з психічного здоров'я.

Важливо дотримуватися меж компетенції педіатра. Скринінг не замінює психіатричної діагностики, а виявлення симптомів не повинно автоматично означати встановлення психічного розладу. Завдання первинної ланки полягає у своєчасному виявленні ризиків, виключенні небезпечної соматичної патології, наданні базової підтримки, психоосвіті сім'ї та своєчасному направленні до профільного спеціаліста.

Системність допомоги особливо важлива для дітей, які пережили втрату близької людини, вимушене переміщення, тривале перебування в зоні бойових дій або інші тяжкі травматичні події. Для них необхідна координація між медичною системою, психологічною службою, закладом освіти та сім'єю. Українські фахівці підкреслюють, що доступність дитячої психіатричної допомоги, навчання педіатрів і розвиток взаємодії між медичними та соціальними службами є важливими напрямами вдосконалення системи охорони психічного здоров'я дітей [5, с. 30–36].

Узагальнення українських досліджень дозволяє визначити кілька практичних напрямів роботи педіатра: активне виявлення психоемоційних симптомів; оцінка сну, харчування та соматичних скарг; з'ясування сімейних і соціальних факторів; психоосвіта батьків; підтримка здорового режиму дня та фізичної активності; за потреби – направлення до психолога або психіатра. Такий підхід дає можливість не лише реагувати на сформований розлад, а й працювати на рівні профілактики.

Важливо підкреслити, що в умовах війни не кожна емоційна реакція є патологічною. Страх, плач, напруження або тимчасові труднощі зі сном можуть бути природною реакцією на небезпеку. Медичної уваги потребують насамперед тривалі, інтенсивні або такі, що погіршують функціонування, симптоми. Саме тому клінічне рішення має базуватися на віці дитини, тривалості проявів, їхній інтенсивності та впливі на навчання, сімейні стосунки й соціальну активність.

Таким чином, війна створює довготривале навантаження на психічне та фізичне здоров'я дітей. Українські дослідження демонструють зміни психоемоційного стану, сну, адаптаційних можливостей і стрес-регулюючих систем у дітей та підлітків. Для сучасної педіатрії це означає необхідність інтегрувати оцінку ментального здоров'я в повсякденну практику, підвищувати компетентність медичних працівників та розвивати мультидисциплінарну систему допомоги.

Висновки

1. Воєнні чинники є значущим тривалим стресовим навантаженням для дітей та підлітків і можуть проявлятися емоційними, поведінковими, когнітивними, соматичними та функціональними порушеннями.

2. Найбільш практично значущими для педіатра є зміни сну, підвищена тривожність, страхи, дратівливість, труднощі концентрації, соціальне відсторонення та повторювані соматичні скарги.

3. Українські дослідження підтверджують необхідність врахування вікових особливостей психоемоційних реакцій і взаємозв'язку психічного та соматичного здоров'я.

4. Педіатр відіграє важливу роль у ранньому виявленні психоемоційних ризиків, психоосвіті сім'ї та своєчасному направленні дитини до фахівця з психічного здоров'я.

5. Оптимальною моделлю допомоги є мультидисциплінарний підхід, що об'єднує педіатрів, психологів, психіатрів, педагогів, соціальних працівників і батьків.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кашкалда Д. А., Рак Л. І., Камарчук Л. В., Сухова Л. Л., Волкова Ю. В. Зміни показників стрес-регулюючих систем у підлітків на тлі війни в Україні. *Сучасна педіатрія. Україна*. 2023. № 8 (136). С. 61–66. DOI: https://doi.org/10.15574/SP.2023.136.61.

2. Киричек П. В., Моторна Н. В., Лукаш Т. Є. Психоемоційний стан та харчова поведінка підлітків в умовах війни. *Спортивна медицина, фізична терапія та ерготерапія*. 2026. № 1. С. 213–220. DOI: https://doi.org/10.32782/spmed.2026.1.26.

3. Коляда О., Оніщенко Н. Особливості психоемоційного стану дітей в умовах війни. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. Харків : НУЦЗУ, 2024. Вип. 1 (7). С. 93–104. DOI: https://doi.org/10.52363/dcpp-2024.1.7.

4. Кравченко О., Сокирська Л., Григоренко Д. Ментальне здоров'я підлітків в умовах війни. *Психологічний журнал*. 2026. № 17. С. 71–81. DOI: https://doi.org/10.31499/2617-2100.17.2026.362071.

5. Марценковський Д. І. Сучасний стан дитячої психіатрії в Україні: освіта та практика. *Українські медичні вісті*. 2023. № 1. С. 30–36. DOI: https://doi.org/10.32782/umv-2023.1.6.

6. Столярчук О. А. Навчання та психоемоційний стан українських підлітків в умовах війни в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*. 2022. № 1. С. 115–120. DOI: https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2022.1.22.

7. ЮНІСЕФ Україна. *Життя дітей під час війни*. Україна : лютий 2024. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/43321/file (дата звернення: 10.09.2026).

УДК 615.825:355.1

Віктор Назарук, Любов Новакова, Назар Коба
(Тернопіль, Україна)

НОВІТНІ ФІТНЕС-ТЕХНОЛОГІЇ В ПРОГРАМІ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ІЗ НАСЛІДКАМИ БОЙОВИХ ТРАВМ

У статті здійснено теоретичний аналіз можливостей застосування новітніх фітнес-технологій у комплексних програмах фізичної терапії та реабілітації військовослужбовців із наслідками бойових травм. Обґрунтовано актуальність використання цифрових та інтерактивних засобів у процесі відновлення рухових функцій, фізичної працездатності, координації, рівноваги та загальної рухової активності. Проаналізовано можливості персоналізації фізичних навантажень, дистанційного моніторингу та підвищення прихильності пацієнтів до реабілітаційних програм. Окрему увагу приділено необхідності адаптації фітнес-технологій до характеру травми, функціонального стану, етапу відновлення та індивідуальних можливостей військовослужбовця. Показано, що сучасні технології доцільно інтегрувати в комплексну програму фізичної терапії як додатковий інструмент, поєднуючи їх із терапевтичними вправами, функціональним тренуванням, відновленням сили та витривалості, роботою над балансом і координацією.

Ключові слова: *новітні фітнес-технології, адаптивний спорт, види оздоровчо-рухової активності, функціональне тренування, військовослужбовці, бойові травми, фізична терапія, реабілітація.*

This article presents a theoretical analysis of the potential applications of the latest fitness technologies in comprehensive physical therapy and rehabilitation programs for military personnel suffering from the effects of combat injuries. The relevance of using digital and

interactive tools in the process of restoring motor functions, physical performance, coordination, balance, and overall motor activity is substantiated. The possibilities for personalizing exercise regimens, remote monitoring, and increasing patient adherence to rehabilitation programs are analyzed. Particular attention is paid to the need to adapt fitness technologies to the nature of the injury, functional status, stage of recovery, and individual capabilities of the service member. It is demonstrated that modern technologies should be integrated into a comprehensive physical therapy program as an additional tool, combining them with therapeutic exercises, functional training, restoration of strength and endurance, and work on balance and coordination.

Keywords: *cutting-edge, fitness technologies, adaptive sports, types of health-promoting physical activities, functional training, military personnel, combat injuries, physical therapy, rehabilitation.*

Сучасні бойові дії характеризуються високою інтенсивністю фізичних навантажень, значною кількістю травматичних факторів та різноманітністю механізмів ушкодження організму. Наслідки бойових травм можуть мати комплексний характер і проявлятися порушеннями опорно-рухового апарату, зниженням сили та витривалості, обмеженням рухливості суглобів, порушеннями координації та рівноваги, змінами ходи, зниженням толерантності до фізичного навантаження та обмеженням професійної і побутової активності.

Для військовослужбовців особливого значення набуває не лише відновлення базових функціональних можливостей, а й формування достатнього рівня фізичної спроможності для повернення до повсякденної активності, професійних завдань та самостійного життя. Саме тому реабілітаційний процес має бути спрямований на поступове відновлення сили, витривалості, мобільності, координації, балансу, швидкості реакції та здатності виконувати складні функціональні рухи.

Традиційні програми фізичної терапії передбачають широке використання терапевтичних вправ, функціонального тренування, механотерапії, тренування ходи, вправ на координацію та рівновагу. Водночас розвиток цифрових технологій створює додаткові можливості для урізноманітнення реабілітаційного процесу та підвищення його індивідуалізації [2, с. 327].

Особливий інтерес становлять технології віртуальної та доповненої реальності, інтерактивні фітнес-системи, exergaming, сенсорні пристрої, системи біологічного зворотного зв’язку та wearable-технології. Їх використання дозволяє перетворити традиційну вправу на інтерактивне завдання, під час виконання якого пацієнт отримує оперативну інформацію про рух, положення тіла, швидкість, амплітуду або інші параметри.

Систематичні огляди показують, що інтерактивні відеоігрові технології вже використовувалися в реабілітації різних груп пацієнтів. При цьому результати не завжди демонструють перевагу цифрового підходу над традиційною терапією, що підкреслює необхідність розглядати такі технології передусім як додатковий інструмент комплексної реабілітації.

Актуальність проблеми зумовлена необхідністю пошуку сучасних засобів фізичної терапії, які забезпечують не лише дозоване фізичне навантаження, а й можливість його об’єктивного контролю, персоналізації та поступового ускладнення відповідно до функціонального стану військовослужбовця.

Мета статті – теоретично обґрунтувати можливості застосування новітніх фітнес-технологій у комплексних програмах фізичної терапії військовослужбовців із наслідками бойових травм та визначити перспективні напрями їх практичного використання.

Для підготовки статті використано методи аналізу, систематизації та узагальнення сучасної наукової літератури щодо застосування цифрових технологій, віртуальної реальності, exergaming, wearable-пристроїв та телереабілітації у фізичній терапії.

Під час аналізу особливу увагу приділяли дослідженням, у яких оцінювали вплив технологічних засобів на рухову функцію, баланс, координацію, фізичну активність, біль,

прихильність до реабілітації та якість життя. Для інтерпретації отриманої інформації використовували системний, функціональний та порівняльний підходи.

Наслідки бойових травм характеризуються значною клінічною варіативністю. У одного військовослужбовця домінувати можуть порушення функції нижньої кінцівки, в іншого – наслідки травми верхньої кінцівки, у третього – порушення рівноваги, координації або толерантності до фізичного навантаження.

Тому реабілітаційна програма не може формуватися виключно за нозологічним принципом. Вона повинна враховувати функціональні обмеження, активність пацієнта, його участь у повсякденному житті, цілі відновлення та специфіку професійної діяльності.

Особливість реабілітації військовослужбовців полягає в необхідності поступового переходу від простих рухів до функціональних завдань, які наближені до реальних умов життєдіяльності. Тому використання технологій, що дозволяють моделювати різноманітні рухові ситуації, може мати важливе практичне значення [1, с. 127].

Віртуальна реальність (ВР) є одним із найбільш перспективних напрямів технологічної модернізації реабілітації. За допомогою спеціального обладнання пацієнт може взаємодіяти з цифровим середовищем, виконуючи рухові завдання, які контролюються системою.

Для фізичної терапії важливою перевагою ВР є можливість створення контрольованого середовища з поступовим підвищенням складності завдань. Наприклад, пацієнт може виконувати вправи на перенесення ваги тіла, підтримання рівноваги, досягнення певної точки рукою, переміщення у просторі або реагування на візуальні стимули.

Особливий інтерес ВР становить для пацієнтів із порушеннями балансу та координації. Віртуальне середовище дозволяє змінювати умови виконання вправ без необхідності фізично переміщувати різні об’єкти в реабілітаційному просторі.

Водночас ВР не повинна використовуватися без попередньої оцінки функціонального стану. Надмірно складне або тривале занурення може спричиняти перевтому, запаморочення, нудоту чи дезорієнтацію. Тому інтенсивність і тривалість ВР-сесії повинні визначатися індивідуально [4, с. 327].

Exergaming поєднує фізичні вправи та елементи комп’ютерної гри. На відміну від пасивного використання цифрових технологій, пацієнт повинен активно рухатися, щоб виконувати завдання або взаємодіяти з віртуальним середовищем. До переваг exergaming можна віднести: підвищення мотивації; урізноманітнення занять; можливість багаторазового повторення рухів; отримання негайного зворотного зв’язку; можливість поступового ускладнення завдань; потенційну можливість дистанційного використання.

Систематичний огляд застосування комерційних відеоігор у фізичній реабілітації продемонстрував, що в багатьох випадках результати exergaming були подібними до традиційної терапії, а основною додатковою перевагою може бути підвищення мотивації та залучення пацієнта до активності. Водночас доказова база щодо впливу exergaming на біль залишається неоднорідною. Зокрема, метааналіз досліджень при скелетно-м’язовому болю не дозволив зробити однозначний висновок про перевагу exergaming у зменшенні болю, що свідчить про необхідність обережної інтерпретації результатів. Для військовослужбовців exergaming може бути особливо корисним у тих випадках, коли необхідно збільшити обсяг повторень та підтримувати мотивацію під час тривалого відновлення.

Wearable-пристрої – це технології, які можуть носитися на тілі та використовуватися для реєстрації різних показників фізичної активності. До них належать фітнес-браслети, смарт-годинники, сенсорні системи, інерційні датчики руху та інші пристрої. У реабілітації вони можуть використовуватися для моніторингу: кількості кроків; тривалості фізичної активності; частоти серцевих скорочень; швидкості пересування; рухової активності протягом дня; параметрів окремих рухів; дотримання рекомендацій щодо фізичної активності.

Важливою перевагою wearable-технологій є можливість отримувати інформацію не лише під час заняття з фізичним терапевтом, а й у повсякденному житті. Це дозволяє оцінити, наскільки сформовані в реабілітаційному закладі рухові навички переносяться у звичайну діяльність.

Для військовослужбовців такий моніторинг може бути корисним під час переходу від стаціонарної або амбулаторної реабілітації до самостійного тренування. Водночас дані пристрою повинні інтерпретуватися фахівцем, оскільки автоматично отримані показники не завжди відображають клінічний стан пацієнта. Одним із перспективних напрямів є використання систем біологічного зворотного зв'язку. Їх сутність полягає в тому, що пацієнт отримує інформацію про певний параметр власної рухової або фізіологічної діяльності. Наприклад, система може візуально або звуково відображати: симетрію перенесення ваги; положення тіла; амплітуду руху; швидкість виконання вправи; стабільність положення; результати виконання завдання. Такий підхід змінює традиційну модель заняття: пацієнт не просто виконує рух за командою терапевта, а отримує інформацію, яка допомагає йому самостійно коригувати рух. Для відновлення координації та постурального контролю це може мати важливе значення. Наприклад, під час тренування балансу пацієнт може бачити зміщення центру маси та намагатися утримувати його в заданій зоні [3, с. 87].

Висновки. Віртуальна реальність та exergaming можуть застосовуватися для тренування балансу, координації, рухового контролю та підвищення мотивації, проте сучасні наукові дані не дають підстав розглядати їх як універсальну заміну традиційній фізичній терапії. Wearable-технології є перспективним засобом об'єктивізації повсякденної рухової активності та контролю виконання рекомендацій у період самостійного відновлення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Антонов І. П. Захворювання хребта та їх профілактика. Київ: Здоров'я, 2018. 320 с.
2. Вакуленко Л. О. та ін. Реабілітаційний масаж : підручник для студентів І рівня вищої освіти. Тернопіль : ТДМУ «Укрмедкнига», 2018. 524 с.
3. Кручаниця М. І., Філак Ф. Г., Розумик Н. В., Філак Я. Ф. Нетрадиційні засоби оздоровлення : навч. посіб. для студентів вищих навч. закл. фіз. вихов. і спорту. Ужгород : Вид-во УжНУ, 2008. 120 с.
4. Мухін В. М. Фізична реабілітація. Київ : Олімпійська література, 2019. 488 с.

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО / AGRICULTURE

УДК 632.51(477)

Олена Дяченко, Петро Дяченко
(Немішаєве, Україна)

ІНВАЗІЙНЕ ПОШИРЕННЯ ЗОЛОТУШНИКА КАНАДСЬКОГО ТА ЙОГО ВПЛИВ НА АГРО- І ЛІСОВІ ЕКОСИСТЕМИ КИЇВСЬКОГО ПОЛІССЯ

Вступ. Однією з актуальних проблем сучасного природокористування в Україні є активне поширення чужорідних рослинних видів, серед яких особливе місце посідає золотушник канадський (Solidágo canadénsis L.). Упродовж останніх років площа територій, на яких він трапляється, помітно збільшується. Вид успішно освоює різноманітні за умовами місцезростання ділянки та формує стійкі популяції як на порушених, так і на природних територіях.

Найчастіше осередки золотушника виявляють на присадибних ділянках, уздовж автомобільних і залізничних шляхів, ліній електропередач та магістральних трубопроводів. Сприятливими місцями для його закріплення є також береги річок та інших водойм, перелоги, луки, пасовища, вигони, пустирі, кладовища, меліоровані болотні території, лісові галявини та ділянки після вирубування лісу. Таким чином, рослина використовує широкий спектр екологічних ніш і здатна проникати на території з різним характером господарського використання.

За своїм походженням золотушник канадський є адвентивним видом, який у процесі інвазії пройшов послідовні етапи проникнення, розселення та натуралізації. Його сучасне масове поширення в Україні значною мірою пов’язане з недостатнім контролем на ранніх етапах розселення. Після закріплення на новій території рослина отримує можливість активно розмножуватися та формувати численні дочірні популяції.

Певною мірою поширенню золотушника сприяє і ставлення населення до цієї рослини. Її нерідко вирощують як декоративну, лікарську або медоносну культуру, не враховуючи можливість виходу за межі місця посадки. За сприятливих умов рослина швидко розростається, займає значну площу та поступово пригнічує місцеві види. При цьому відомості щодо властивостей меду, отриманого із золотушника, залишаються недостатньо вивченими.

Історичною передумовою сучасного поширення золотушника канадського в Європі стало його завезення з Північної Америки як декоративної рослини. Спочатку його вирощували переважно в ботанічних садах, парках та приватних садибах, однак згодом рослина почала виходити за межі місць культивування. Завдяки високій насіннєвій продуктивності, здатності до вегетативного розмноження та пристосованості до різних умов середовища золотушник поступово натуралізувався і став компонентом антропогенно трансформованих та природних рослинних угруповань. У подальшому транспортні шляхи, переміщення ґрунту, сільськогосподарська діяльність та інші види господарського освоєння територій сприяли його подальшому розселенню.

Окремої уваги заслуговує вплив золотушника на здоров’я населення. У період цвітіння рослина утворює значну кількість пилку, який може провокувати алергічні реакції. Особливо чутливими до нього є люди, схильні до алергічних проявів. Унаслідок цього території з високою щільністю золотушника можуть бути несприятливими для тривалого перебування людей.

Київське Полісся є територією, де поєднання природних умов і значного антропогенного навантаження створює передумови для поширення адвентивних рослин. Чергування лісових масивів, луків, заплав, сільськогосподарських угідь, населених пунктів, транспортних коридорів та земель із порушеним рослинним покривом формує значну

кількість потенційних місць для проникнення і закріплення золотушника канадського. Особливого значення набувають узбіччя автомобільних і залізничних шляхів, вирубки, перелоги та інші порушені ділянки, які можуть виконувати функцію осередків подальшого розселення виду.

Небезпека поширення цього чужорідного виду полягає не лише в його здатності швидко займати нові площі. Формування густих заростей змінює структуру рослинних угруповань, зменшує різноманіття місцевої флори та створює додаткові проблеми для використання земель у сільському й лісовому господарстві. За характером потенційної шкоди золотушник канадський відносять до небезпечних інвазійних рослин, проблема яких за значущістю розглядається поряд із поширенням амброзії полинолистої.

Мета роботи. Основною метою дослідження було визначення особливостей поширення золотушника канадського на території Київського Полісся України. У межах поставленої мети передбачалося встановити сучасні осередки його зростання, оцінити інтенсивність заселення різних типів територій, визначити можливі напрями подальшого розширення площ інвазії та окреслити ділянки, на яких необхідно першочергово застосовувати заходи контролю. Окремим завданням було узагальнення способів стримування подальшого поширення виду.

Матеріали та методи. Дослідження місць зростання Solidágo canadensis L. здійснювали із застосуванням комплексу методів. Польовий етап передбачав проведення маршрутно-експедиційних обстежень, під час яких фіксували місця виявлення рослини та особливості територій, на яких вона формувала осередки.

Для підтвердження видової належності виявлених рослин використовували лабораторний метод. Кількісні характеристики популяцій визначали біологічним методом, який передбачав підрахунок кількості рослин на визначеній обліковій площі.

Застосування комплексного підходу дозволило не тільки виявити території, заселені золотушником, а й встановити відмінності між ними за інтенсивністю поширення. Отримані результати можуть бути використані для визначення меж ареалу виду, виділення територій із різним ступенем засміченості та подальшого планування комплексу агротехнічних і агрохімічних заходів.

Результати і обговорення. Золотушник канадський (Solidágo canadénsis L.) є представником родини Складноцвіті (Asteraceae) та належить до багаторічних трав'янистих кореневищних рослин. Для нього характерні висока життєздатність, здатність до насіннєвого та вегетативного розмноження, а також значна конкурентоспроможність. До складу флори України він потрапив у XIX столітті з Північної Америки, спочатку як декоративна рослина.

В Україні вирощують понад 20 видів і сортів золотушника. Однак окремі представники цього роду можуть виходити за межі місць, де їх культивують, і переходити до самостійного існування в природних умовах. Після натуралізації вони здатні швидко збільшувати чисельність та займати нові території, формуючи густі зарості.

Для аграрних та лісових екосистем Київського Полісся найбільше значення мають золотушник канадський (Solidágo canadénsis L.), золотушник гігантський (Solidágo gigantea) та золотушник гібридний (Solidágo hybrida L.). У процесі адаптації до нових умов та поширення за межами природного ареалу рослини цієї групи набули певних таксономічних особливостей. У європейській зоні їх також розглядають у межах збірного таксону Solidágo altissima, який наводиться як синонім Solidágo canadensis.

Золотушник канадський може досягати висоти 70–210 см. Його стебло прямостояче, міцне, вертикально спрямоване та опушене по всій довжині. Рослина добре пристосовується до умов інтенсивного освітлення й відкритих ділянок. За сприятливого поєднання факторів середовища вона формує дуже щільні зарості. Чисельність продуктивних пагонів у таких угрупованнях може становити до 300 на 1 м², а окремі популяції здатні існувати понад 100 років.

Зовнішній вигляд рослини особливо добре помітний у період цвітіння. Суцвіття має розлогу волотеподібну будову та складається з великої кількості дрібних кошиків. Їхній діаметр становить близько 3–6 мм, а золотисто-жовті крайові язичкові квітки формують характерне забарвлення. Суцвіття об'єднані у широку пірамідальну волоть завдовжки приблизно 5–20 см. Період цвітіння триває з липня до жовтня.

Саме під час цвітіння посилюється алергенний вплив рослини. Пилок золотушника може подразнювати слизові оболонки та спричиняти алергічні прояви у чутливих людей. Тому значне скупчення рослин поблизу населених пунктів, місць відпочинку та інших територій регулярного перебування людей є небажаним.

Після цвітіння формуються плоди – вузькі циліндричні ребристі сім'янки завдовжки 1–1,5 мм. Вони мають численні бурі волоски, а насіння забезпечене чубком із білих волосків, що полегшує його поширення повітряними потоками. Важливою особливістю виду є збереження високої насіннєвої продуктивності навіть за несприятливих погодних умов, оскільки за таких обставин можливе самозапилення.

Насіннєвий потенціал золотушника є значним: на одному генеративному пагоні може утворюватися до 10 тис. насінин, схожість яких сягає 95 %. При цьому добре розвинена рослина може формувати до 30 генеративних пагонів. Таке поєднання високої продуктивності та ефективного поширення насіння створює сприятливі передумови для швидкого освоєння нових територій.

Важливу роль у конкурентній здатності виду відіграє його коренева система. Повзуче кореневище забезпечує вегетативне розростання рослини та формування нових пагонів. Завдяки цьому навіть окрема рослина за сприятливих умов може поступово перетворитися на значний за площею клон.

Листки золотушника розташовані почергово. Вони мають видовжено-ланцетну форму, досягають 5–12 см завдовжки, характеризуються загостреною верхівкою та опушенням нижньої поверхні. У період цвітіння листки зазвичай починають втрачати тургор і в'янути.

Розвиток рослини розпочинається з формування кореневищної системи. Уже впродовж першого року утворюється розгалужене кореневище з мичкуватими бічними коренями. На його базальній частині формуються бруньки відновлення, з яких надалі розвиваються нові пагони. Отже, вид має одночасно два ефективні механізми відтворення – статевий і вегетативний.

Квітки запилюються комахами, після чого формується значна кількість насіння. Певна частина насіннєвого матеріалу може переноситися вітром на відстань понад 2,5 м від материнської рослини. У поєднанні з вегетативним розростанням це сприяє поступовому збільшенню площі зайнятої території.

Значну загрозу для природних угруповань становить здатність золотушника пригнічувати розвиток інших рослин. Коренева система виділяє речовини, які можуть негативно впливати на проростання та подальший ріст сусідніх рослин. Така алелопатична взаємодія особливо важлива під час проникнення виду в природні екосистеми, оскільки дає йому додаткову конкурентну перевагу.

Утворення суцільного рослинного покриву золотушником супроводжується зменшенням кількості місцевих видів рослин. Зміна рослинного складу, своєю чергою, впливає на пов'язані з ним компоненти екосистеми – комах, птахів та дрібних ссавців. У результаті трансформується структура біоценозу, а інвазійний вид поступово стає його домінуючим компонентом.

Особливо помітними наслідки поширення золотушника є на луках та в заплавних екосистемах. Його поява призводить до перебудови видового складу травостою та зниження якості сінокосів. Заготовлене сіно, в якому значну частку становить золотушник, має низьку кормову цінність, оскільки велика рогата худоба практично не споживає цю рослину.

Іншим наслідком формування щільних заростей є утворення жорстких дернин. Це може позначатися на структурному стані ґрунту, процесах його аерації та загальному режимі функціонування ґрунтового середовища.

Для оцінювання масштабів поширення золотушника під час дослідження враховували кілька основних параметрів. До них належали площа заселення, кількість адміністративних одиниць, на території яких виявлено рослину, інтенсивність засмічення та характер просторового розміщення осередків. За рівнем поширення території поділяли на ділянки з високим, середнім і низьким ступенем засмічення. За характером розміщення виділяли суцільне поширення, осередкове розташування та повсюдну присутність.

Результати обстежень показали, що найбільш виражені осередки золотушника канадського зафіксовано на землях несільськогосподарського призначення. Значна його кількість також виявлена вздовж автомобільних і залізничних шляхів та на прибережних територіях річок. Такі місця можуть виконувати роль своєрідних коридорів поширення, через які рослина потрапляє на нові ділянки.

Середній рівень заселення встановлено на пустирях і територіях кладовищ. Для цих земель характерна відносно невисока інтенсивність господарського використання, що створює можливість для тривалого існування та поступового розростання золотушника.

Під час моніторингу були також виявлені окремі осередки виду на узліссях, уздовж лісових доріг, квартальних просік та на ділянках лісових вирубок. Незважаючи на відносно невеликі масштаби таких осередків, саме їх наявність має важливе значення для прогнозування подальшого поширення виду.

Проникнення золотушника на лісові території є небезпечним через його високу конкурентну здатність та алелопатичний вплив. Речовини, що виділяються кореневою системою рослини, можуть тривалий час зберігатися в ґрунті. За наведеними даними, їхня дія може тривати до 5 років. Це означає, що навіть після видалення рослин умови для відновлення місцевої рослинності можуть залишатися несприятливими.

Особливу проблему становлять ділянки, де золотушник уже сформував суцільний покрив. За таких умов розвиток інших рослин значно пригнічується, а природне відновлення рослинного угруповання ускладнюється. Одночасно відзначаються зміни фізичних властивостей ґрунту: він ущільнюється, злежується, а доступ повітря до ґрунтового середовища погіршується.

Господарське використання таких територій також стає менш ефективним. Оскільки золотушник практично не споживається свійськими та дикими тваринами, його масове поширення знижує придатність відповідних земель для сінокосіння та випасання худоби.

Висновки. Проведені дослідження показали, що поширення золотушника канадського (Solidágo canadénsis L.) на території Київського Полісся має неоднорідний характер. Розміри та інтенсивність сформованих осередків відрізняються залежно від типу ландшафту, способу використання земель, ступеня антропогенного навантаження та рівня догляду за конкретними територіями.

Найбільш сприятливими для закріплення та подальшого поширення виду виявилися землі, які характеризуються порушеним рослинним покривом або недостатнім господарським доглядом. До таких територій належать землі несільськогосподарського призначення, узбіччя автомобільних і залізничних шляхів, пустирі, кладовища, прибережні ділянки, а також окремі лісові території.

Для обмеження подальшого розширення ареалу необхідно здійснювати регулярне спостереження за станом популяцій золотушника та змінами площ його поширення. Систематичний моніторинг дозволить своєчасно виявляти нові осередки та проводити заходи контролю до того, як рослина сформує численні й стійкі популяції.

Важливою передумовою стримування інвазії є раціональна організація землекористування. Необхідно не допускати утворення стихійних сміттєзвалищ, забезпечувати належний догляд за орними землями, городами, кладовищами та іншими

територіями несільськогосподарського призначення. Регулярного контролю потребують також узбіччя автомобільних доріг, залізничні смуги, береги річок і водойм, узлісся, лісові дороги, квартальні просіки та місця проведення вирубок.

На невеликих ділянках доцільно застосовувати механічне видалення рослин. Воно може передбачати прополювання, викопування кореневищ та регулярне скошування. Основним завданням таких заходів є недопущення цвітіння та формування насіння. Скошування рекомендується проводити після відростання рослин до висоти 15–20 см, повторюючи процедуру 3–4 рази за сезон.

Як альтернативний варіант можливе одноразове скошування до достигання насіння, орієнтовно у другій половині серпня. Після проведення скошування рослинні рештки необхідно належним чином утилізувати – спалити або закомпостувати, щоб запобігти їхньому подальшому поширенню.

На значних за площею орних землях, де золотушник уже сформував масові зарості, до комплексу заходів контролю можна включати переорювання ґрунту з подальшим підсівом багаторічних злакових трав. Створення густого травостою сприяє зайняттю вільного простору та обмежує можливості для повторного розвитку інвазійної рослини.

Окреме значення має запобігання проникненню золотушника в лісові екосистеми. Особливо ретельного контролю потребують узлісся, лісові дороги, просіки та свіжі вирубки, оскільки саме такі відкриті ділянки можуть стати початковими пунктами подальшого заселення лісових територій.

Необхідною складовою системи контролю є підвищення рівня екологічної обізнаності населення. Потрібно інформувати громадян про ризики неконтрольованого вирощування інвазійних рослин та необхідність запобігання їхньому виходу за межі присадибних ділянок. Особливу увагу слід приділяти приватним територіям, де золотушник може вирощуватися як декоративна рослина. При створенні квітників та клумб доцільно віддавати перевагу декоративним видам, які не характеризуються високою інвазійною здатністю.

Хімічний метод також може використовуватися як складова комплексу заходів контролю. Ефективність застосування гербіцидів значною мірою залежить від своєчасності проведення обробки. Найвищу чутливість молоді рослини мають у період від появи сім’ядоль до формування чотирьох справжніх листків, тому саме ця фаза є важливою для проведення відповідних заходів. Наприкінці вегетаційного періоду використання ґрунтових гербіцидів не забезпечує очікуваної ефективності.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання встановлених закономірностей поширення золотушника для організації локального моніторингу та визначення ділянок, на яких заходи контролю необхідно проводити першочергово. Особливу увагу доцільно приділяти територіям, що можуть виступати джерелами подальшого розселення виду – присадибним ділянкам, узбіччям транспортних шляхів, пустирям, перелогам, узліссям і лісовим вирубкам.

Отже, поширення золотушника канадського залишається важливою екологічною та господарською проблемою для Київського Полісся. Особливості біології виду, його здатність до насіннєвого та вегетативного розмноження, висока конкурентоспроможність і можливість формування тривало існуючих заростей обумовлюють необхідність системного підходу до контролю його популяцій. Подальше вивчення динаміки поширення виду та вдосконалення методів його обмеження є необхідними для збереження стабільності природних угруповань і продуктивності сільськогосподарських та лісових земель.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Корпіта Г. М., Шувар І. А. та ін. Вплив гербіцидів на морфометричні, фенологічні та фотосинтетичні показники *Solidago canadensis* L. *Агронаука і практика*. 2026. Т. 5, № 2. С. 48–54.

2. Корпіта Г. М., Шувар І. А. Контроль *Solidago canadensis* L. із використанням різних схем гербіцидного захисту. *Людина та довкілля. Проблеми неоекології*. 2026. № 45.

3. Харитонова І., Малащук О., Закрасов О. Фенологічні зміни вторинних метаболітів і мінерального живлення *Solidago canadensis* та їхній вплив на екосистему ґрунту ризосфери. 2025.

4. Андрєєв В. *Solidago canadensis* L. – потенційний біоремедіатор забруднених ґрунтів. *Карантин і захист рослин*. 2020. № 2–3. С. 24–28.

5. Данько Г., Лукаш О., Морозова І., Бойко В., Яковенко О. Лучні, псамофітні та рудеральні рослинні угруповання з участю *Solidago canadensis* L. у Чернігівському Поліссі (Україна). *Studia Quaternaria*. 2021. Т. 38, № 2. С. 149–158.

6. Ойціус Л. В., Воловик Г. П., Долецький С. П., Лисиця А. В. Поширення адвентивних видів *Solidago canadensis*, *Phalacroloma annuum*, *Ambrosia artemisiifolia*, *Heracleum sosnowskyi* у фітоценозах Волинського Полісся (Україна). 2020.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ. ТРАНСПОРТ / TECHNICAL SCIENCES. TRANSPORT

УДК 621.311:621.3.027

Вадим Дзига, Наталя Сушко
(Миколаїв, Україна)

OPERATIONAL DYNAMICS, HIGH-VOLTAGE PHYSICS, AND GRID RESILIENCE IN MODERN ELECTRICAL POWER ENGINEERING

The article examines the physical and operational principles that determine the reliable operation of modern electrical power systems. Particular attention is paid to the real-time balance between generation and consumption, frequency regulation, high-voltage transmission, Joule losses, switching processes and arc extinction. The role of high voltage in reducing transmission losses is explained using basic electrical relationships.

Keywords: *electrical power engineering, frequency control, Joule losses, high-voltage transmission, ENTSO-E, SF6 gas, grid stability, islanding, black start.*

У статті розглянуто фізичні та експлуатаційні принципи, що визначають надійну роботу сучасних електроенергетичних систем. Особливу увагу приділено балансу між виробництвом і споживанням електроенергії в реальному часі, регулюванню частоти, передачі електроенергії високою напругою, джоулевим втратам, комутаційним процесам та гасінню електричної дуги. На основі базових електричних залежностей пояснено значення підвищення напруги для зменшення втрат під час передавання електроенергії.

Ключові слова: *електроенергетика, регулювання частоти, джоулеві втрати, високовольтна передача, ENTSO-E, елегаз, стійкість енергосистеми, острівний режим, Black Start.*

Modern electrical power systems are large interconnected technical systems in which generation, transmission and consumption are closely connected. Their reliable operation depends not only on the installed capacity of power plants and transmission lines, but also on the ability of operators and automatic control systems to maintain the main electrical parameters within acceptable limits. One of the most important parameters is system frequency. In a synchronized power system, frequency reflects the balance between the mechanical power supplied by generators and the electrical power demanded by consumers. Therefore, even a relatively short-term imbalance can affect the operating conditions of generators, transformers and other network equipment.

The development of renewable energy sources, the growth of electricity consumption and the increasing interconnection of national power systems make the problem of operational stability especially important.

For Ukraine, questions of grid resilience have an additional practical significance. The operation of the Ukrainian power system in coordination with the European network requires compliance with technical principles of synchronized operation and readiness for different operating conditions. In this context, frequency control, voltage stability, islanding capability and black start procedures are important components of power-system reliability [1–3].

A distinctive feature of electrical energy is that, under normal operation, the amount of energy generated and the amount consumed must be continuously balanced. Unlike many other energy resources, electricity in an interconnected grid cannot simply be stored in unlimited quantities inside the transmission network itself.

The physical relationship can be explained through the active power balance. When the generated power is approximately equal to the consumed power and network losses, the frequency

remains close to its nominal value. If the load increases and generation does not immediately increase by the same amount, the frequency tends to decrease. Conversely, if generation becomes greater than demand, the frequency tends to increase. Thus, frequency deviations provide important information about the current balance of the system.

Frequency control is performed at several levels. The first response is associated with the physical characteristics of rotating generators and their governors. Further regulation can be provided by automatic control systems that change generator output or involve other flexible resources. At the operational level, system operators coordinate generation and consumption in order to prevent the development of a local disturbance into a larger system event [1, 2].

The importance of frequency control can be illustrated by a simple example. If a large consumer suddenly disconnects from the network, the amount of consumed power decreases. If generation remains unchanged for some time, the balance is temporarily shifted toward excess generation and the frequency may rise. If, instead, a generating unit suddenly disconnects, the available generation decreases and the frequency may fall. The faster the system detects and compensates for such changes, the smaller the consequences for the network.

Transmission of electricity over long distances is one of the central tasks of the power system. Conductors have electrical resistance, and current flowing through them causes heat losses. These losses are described by the Joule–Lenz law:

$$P_{loss} = I^2R$$

where P_{loss} is the power dissipated as heat, I is the current in the conductor, and R is its electrical resistance. The equation demonstrates that losses depend on the square of the current. Therefore, reducing current can significantly reduce the amount of energy converted into heat in the transmission line. For a simplified transmission system, active power can be represented by the relationship:

$$P = UI$$

where P is active power, U is voltage and I is current. If the transmitted power remains approximately constant, an increase in voltage allows the current to be reduced. Combining this relationship with the Joule–Lenz law gives a clear physical explanation of why electricity is transmitted at high and very high voltages over long distances. For example, if the transmission voltage is increased while the transferred power remains the same, the current decreases, and the resistive losses decrease approximately with the square of this reduction [1].

This principle explains the structure of modern power grids, where electricity may be generated far from major consumption centers. High-voltage and ultra-high-voltage lines make long-distance transmission more efficient and allow different regions to exchange significant amounts of electrical power. However, increasing voltage also increases requirements for insulation, clearances, switching equipment and protection systems. Consequently, high-voltage transmission is not simply a matter of increasing one electrical parameter; it requires a coordinated technical system.

Another important physical process in electrical power engineering occurs during switching operations. When a circuit carrying current is interrupted, the current does not always stop instantaneously in the physical sense. An electric arc can appear between the contacts of a switching device. The arc is a conductive plasma channel containing charged particles and can maintain current for a short period after the contacts begin to separate.

The main task of a circuit breaker is therefore not only to separate the contacts, but also to create conditions under which the arc is extinguished and does not re-establish. In high-voltage equipment, this process is complicated by high electric fields, large currents and the energy stored in the electromagnetic system. The design of switching equipment must ensure that the dielectric strength of the gap recovers sufficiently quickly after current interruption.

Sulfur hexafluoride (SF_6), traditionally known as an insulating and arc-extinguishing gas, has been used in high-voltage switchgear because of its electrical properties. Its high electronegativity

contributes to the capture of free electrons, while its physical properties support the cooling and deionization of the arc region. These mechanisms help interrupt current and restore the insulating properties of the space between the contacts [2].

At the same time, modern electrical engineering pays increasing attention to the environmental characteristics of insulating and switching technologies. This creates a technical task of combining electrical reliability with the search for solutions that reduce environmental impact. Therefore, the development of high-voltage switchgear should be considered not only from the point of view of electrical strength and switching capability, but also from the perspective of the entire life cycle of equipment.

Voltage stability is another important aspect. A power system must maintain voltages within acceptable ranges at different points of the network. Reactive power flows, transformer operation and the characteristics of loads influence voltage levels. Therefore, frequency stability and voltage stability are interconnected but should not be treated as identical phenomena. Reliable operation requires simultaneous control of both active-power and voltage-related processes.

Grid resilience is therefore broader than simple resistance to a single failure. It includes the ability to withstand disturbances, limit their consequences, maintain critical functions and restore normal operation as quickly and safely as possible. Modern control and protection systems contribute to this resilience by detecting abnormal conditions and automatically changing the configuration or operating mode of the network.

A particularly important part of power-system resilience is the ability to restore the system after a complete or significant loss of supply. The process of restoring generation and network operation after a blackout is known as Black Start. It requires a coordinated sequence of technical actions rather than simply switching individual power plants back on.

Some generating units can start using their own auxiliary sources of power. Such units can then energize selected parts of the network and provide the initial conditions for starting other generating units. Hydropower facilities and generating units equipped with appropriate auxiliary systems can be important elements of a restoration process. Diesel generators or other independent auxiliary sources may be used to supply the equipment necessary for initial start-up [3].

During restoration, the operator must carefully control the amount of connected load and generation. If too much load is connected before sufficient generation is available, frequency can fall and the restoration process may fail. Similarly, energizing transmission lines and transformers requires attention to voltage conditions and switching transients. Therefore, Black Start procedures are closely connected with the general principles of frequency control, voltage control, protection and operational planning.

The synchronization of the Ukrainian power system with the European Network of Transmission System Operators for Electricity (ENTSO-E) is an important stage in the development of the national power system. From a technical point of view, synchronized operation requires coordinated rules for system frequency, voltage, protection, operational security and the exchange of information between transmission system operators.

Operation within a synchronized European network provides the possibility of coordinated actions during normal and abnormal conditions. The ability to maintain stable operation in an islanded condition and the availability of restoration procedures are significant elements of system security [3].

For a future electrical engineer, understanding these processes is important because the reliability of the power system depends on the interaction of physical laws, electrical equipment, automation and human operational decisions. The example of Ukraine demonstrates that power-system engineering is not limited to the construction of individual substations or transmission lines. It also includes the organization of coordinated operation of a large interconnected technical system.

Conclusions. Modern electrical power engineering combines fundamental physical laws with complex control, protection and operational technologies. The continuous balance between

generation and consumption is reflected in system frequency and is one of the main conditions for stable operation. High-voltage transmission makes long-distance electricity transfer more efficient by reducing current and, consequently, Joule losses.

High-voltage switching demonstrates another important area in which physical processes directly determine the design of electrical equipment. The formation and extinction of an electric arc require appropriate switching technologies and reliable insulation. At the system level, stability depends on the coordinated behavior of generators, networks, protection and control systems.

Islanding capability and Black Start procedures are important elements of grid resilience because they allow a power system to maintain or restore critical functions after serious disturbances. Ukraine's operation in synchronization with the European network further emphasizes the importance of common technical principles and coordinated operational security. Thus, the reliable electrical power system should be considered as an interconnected physical and organizational structure in which generation, transmission, automation, protection and human operational decisions work together.

REFERENCES

1. Кириленко О. В. Режими роботи енергосистем: підручник. Київ : Наукова думка, 2019. 320 с.

2. Kundur P. Power System Stability and Control. New York : McGraw-Hill Education, 1994. 1176 p.

3. Standard Market Design for ENTSO-E Network Code on Operational Security. Brussels : ENTSO-E, 2021. 142 p.

УДК 621.436

Вячеслав Єлістратов
(Кременчук, Україна)

ПОКРАЩЕННЯ ПОКАЗНИКІВ РОБОТИ ДИЗЕЛІВ НА ЧАСТКОВИХ ШВИДКІСНИХ РЕЖИМАХ І РЕЖИМАХ ХОЛОСТОГО ХОДУ

Для покращення паливної економічності та екологічних характеристик дизеля під час його роботи на часткових швидкісних режимах і режимах холостого ходу пропонується застосувати новий керований привод валу паливного насоса високого тиску, що інтенсифікує процес подачі палива шляхом підвищення тиску його впорскування.

Ключові слова: *дизель, насос, привод, керування, частковий швидкісний режим, холостий хід.*

To improve the fuel economy and environmental performance of a diesel engine during partial-load and idling operation, it is proposed to use a new controllable drive for the high-pressure fuel pump shaft, which intensifies the fuel delivery process by increasing the injection pressure.

Keywords: *diesel, pump, drive, control, partial speed mode, idling.*

Результати дослідження та аналізу реальних умов експлуатації сучасних транспортних, дорожніх і будівельних машин [1] дозволили встановити, що значну частину загального фонду робочого часу їхні енергетичні установки (двигуни внутрішнього згоряння) функціонують на неномінальних режимах, а саме на часткових швидкісних режимах і на режимах холостого ходу.

Вказані режими експлуатації обумовлені специфікою технологічних процесів і характером роботи транспортних і технологічних машин і обумовлені наступними ключовими факторами [2]:

– технологічні зупинки – виконання операцій розвантаження, навантаження, очікування технологічного транспорту, маневрування тощо змушує працювати двигуни транспортних засобів на холостому ході для підтримки працездатності гідравлічних систем і кліматичного обладнання кабіни водія чи оператора;

– змінний характер навантаження – робота дорожньої та будівельної техніки (екскаваторів, бульдозерів, скреперів тощо) супроводжується різкими коливаннями опору робочого середовища, через що оператори вказаних машин змушені використовувати часткову потужність двигуна для забезпечення точності виконання технологічних операцій;

– умови міського руху – на роботу міських транспортних засобів значно впливають затори, цикли розгону-гальмування та численні й тривалі зупинки на світлофорах.

Усе описане призводить до погіршення показників роботи машин, обладнаних силовими установками на базі двигунів внутрішнього згоряння:

– економічних – робота двигуна на холостому ході та малих навантаженнях характеризується низьким ефективним коефіцієнтом корисної дії, що призводить до економічних втрат;

– екологічних – на часткових швидкісних режимах погіршуються процеси сумішоутворення та згоряння палива, що призводить до зростання токсичності відпрацьованих газів;

– ресурсних – тривала робота без навантаження призводить до появи низькотемпературних відкладень, закоксовування поршневих кілець, розрідження моторного мастила та прискореного зносу деталей циліндро-поршневої групи.

Керування процесом паливоподачі палива в циліндри двигуна з метою інтенсифікації та збільшення тиску його впорскування на часткових швидкісних режимах і режимах холостого ходу є одним із ефективних способів покращення паливно-економічних і екологічних характеристик дизелів транспортних засобів.

У традиційних механічних паливних системах дизелів тиск упорскування залежить від частоти обертання колінчастого валу двигуна. Коли двигун переходить на режими холостого ходу чи часткових навантажень, швидкість руху плунжера паливного насоса високого тиску падає, що призводить до [3]:

– затягнутого впорскування через зниження тиску палива в системі;

– погіршення якості розпорошення палива – середній діаметр крапель палива суттєво збільшується, зменшуючи сумарну площу контакту паливного факела з повітрям;

– зниження далекобійності та кінетичної енергії струменя впорскуваного палива, що унеможливлює якісне перемішування палива з повітрям у камері згоряння, особливо за об'ємного сумішоутворення.

Підняття тиску впорскування палива на часткових швидкісних режимах і режимах холостого ходу значно змінює характер процесу його згоряння [4]:

– дрібнодисперсне розпорошення – паливо подрібнюється на мікроскопічні краплі, які швидко випаровуються, скорочуючи період затримки займання;

– оптимізація виділення теплоти – згоряння палива відбувається швидше збільшує ефективний коефіцієнт корисної дії;

– повне вигоряння збіднених сумішей – на холостому ході висока кінетична енергія струменя впорскуваного палива забезпечує рівномірний його розподіл по всьому об'єму камери згоряння, запобігаючи утворенню зон локального переохолодження та неповного окиснення.

Керування тиском впорскування палива на часткових швидкісних режимах і режимах холостого ходу дозволить досягти таких результатів [5]:

– зменшення витрати палива за рахунок збільшення повноти згоряння;

– зменшення негативного екологічного впливу відпрацьованих газів через покращення згоряння палива;

– стабільність роботи силової установки через зменшення коливань обертального моменту на колінчастому валу двигуна.

Для досягнення описаних результатів були розроблені два типи керованих приводів паливного насоса високого тиску дизеля [6-7], які перетворюють рівномірне обертання приводного валу паливного насоса високого тиску в нерівномірне обертання кулачкового валу паливного насоса високого тиску і забезпечують безступінчасте регулювання ступеня нерівномірності обертання кулачкового валу паливного насоса високого тиску, що дозволяє зберігати високу лінійну швидкість плунжера при нагнітанні палива на часткових швидкісних режимах і режимах холостого ходу дизеля.

Результати експериментального дослідження процесу паливоподачі [8-11] паливного насоса високого тиску дизельного двигуна з керованим приводом показують, що в діапазоні частот обертання кулачкового валу 400…800 $хв^{-1}$ тривалість впорскування скоротилася на 25…35 % і стала практично такою ж, як на номінальному режимі. Це означає, що середній тиск упорскування збільшився на вказаних режимах в 1,5…1,9 рази.

Застосування керованого приводу паливного насоса високого тиску дизеля дозволило інтенсифікувати процес паливоподачі шляхом збільшення тиску упорскування палива на часткових швидкісних режимах і режимах холостого ходу, що дозволить покращити паливно-економічні та екологічні характеристики дизеля під час його роботи на вказаних режимах.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Єлістратов В.О. Спосіб оптимізації паливоподачі на часткових режимах роботи дизеля. *Проблеми створення нових машин і технологій: наукові праці регіональної конференції*. Кременчук: КДПІ, 1999. Вип. 1. С. 276–279.

2. Король С.О. Розробка та дослідження регульованого приводу паливного насоса транспортного дизеля: автореф. дис. на здобуття вченого ступеня канд. техн. наук: спец. 05.05.03 «Теплові двигуни». Харків, 2002. 20 с.

3. Григор'єв О.Л. Розробка методів інтенсифікації процесу паливоподачі в паливній апаратурі високооборотних дизелів: автореф. дис. … канд. техн. наук: спец. 05.04.02 «Теплові двигуни». Харків, 1988. 20 с.

4. Абрамчук Ф.І., Марченко А.П., Разлейцев Н.Ф. Сучасні дизелі: підвищення паливної економічності та тривалої міцності. Київ: «Техника», 1992. 272 с.

5. Єлістратов В.О., Король С.О. Стендові безмоторні випробування кулачково-синусного регульованого привода ПНВТ дизеля. *Науковий вісник Кременчуцького університету економіки, інформаційних технологій і управління*. 2010. № 1(27). С. 213–217.

6. Григорьєв О.Л., Король С.О., Єлістратов В.О. Пристрій для управління кутовою швидкістю обертання вала приводу плунжера паливного насоса. Пат. 64250А. Заявл. 17.04.2003. Опубл. 16.02.2004. Бюл. №2.

7. Григорьєв О.Л., Король С.О., Єлістратов В.О. Пристрій для управління кутовою швидкістю обертання вала привода плунжера паливного насоса. Пат. 64250А. Заявл. 17.04.2003. Опубл. 16.02.2004. Бюл. №2.

8. Григор’єв О.Л., Король С.О., Єлістратов В.О. Моторні випробування регульованого приводу паливного насоса автомобільного дизеля. *Вісник Кременчуцького державного політехнічного університету*. Кременчук, 2003. Вип. 6(23). С. 103–106.

9. Korol, S., Moroz, M., Korol, S., Yelistratov, V., Moroz, O. (2019). Development of a Moderator of the Pump Controlled Drive for the Engine. *Proceedings of the International Conference on Modern Electrical and Energy Systems (MEES)*. 2019/9/23. PP. 30–33.

10. Moroz, M., Korol, S., Yelistratov, V., Moroz, O., Korol, K., Zahorianskyi, V. (2020). Device for Stabilizing the Electrical Power of a Diesel Generator in Transport. *Proceedings of the 25th IEEE International Conference on Problems of Automated Electric Drive.* Art. no. 9240910.

11. Moroz, M., Korol, S., Yelistratov, V., Moroz, O., Korol, K., Haikova, T. (2023). Energy analysis of the structures of the controlled drive of the fuel pump of a vehicle diesel engine for driving in urban conditions. *International Conference on Modern Electrical and Energy Systems (MEES).* 2023/09/27. PP. 1–4.

АРХІТЕКТУРА І БУДІВНИЦТВО / ARCHITECTURE AND CONSTRUCTION

Валентина Костенко, Максим Решетняк, Дмитро Чернишов
(Суми, Україна)

ПРОЄКТУВАННЯ ЖИТЛОВИХ БУДИНКІВ ІЗ НУЛЬОВИМ РІВНЕМ СПОЖИВАННЯ ЕНЕРГІЇ

У статті розглянуто сучасні принципи проєктування житлових будинків із нульовим рівнем споживання енергії. Проаналізовано основні архітектурно-планувальні, конструктивні та інженерні рішення, спрямовані на мінімізацію енергетичних потреб будівлі та забезпечення їх покриття за рахунок відновлюваних джерел енергії. Особливу увагу приділено енергоефективній оболонці будинку, теплоізоляції, герметичності, використанню пасивної сонячної енергії, теплових насосів, систем вентиляції з рекуперацією теплоти та фотоелектричних установок. Визначено перспективи застосування концепції будинків із нульовим енергоспоживанням в умовах сучасного будівництва України.

Ключові слова: *енергоефективність, житловий будинок, нульове енергоспоживання, відновлювані джерела енергії, теплоізоляція, тепловий насос, рекуперація, сонячна енергія, енергоефективне проєктування.*

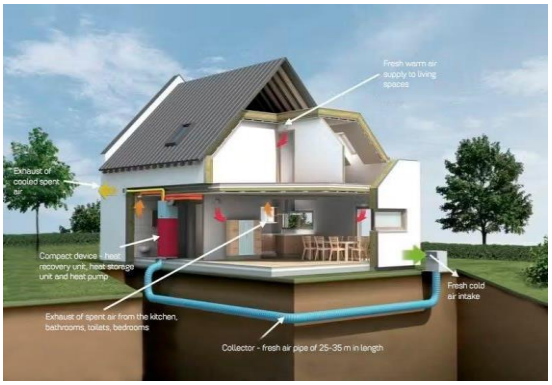
Актуальність теми. Сучасні умови розвитку будівельної галузі характеризуються постійним зростанням вимог до енергоефективності, екологічності та економічності житлових будинків. Значна частина енергетичних ресурсів використовується саме будівлями для опалення, охолодження, вентиляції, гарячого водопостачання, освітлення та забезпечення роботи побутового обладнання. У зв’язку з цим скорочення енергоспоживання будівель є важливим напрямом раціонального використання природних ресурсів і зменшення негативного впливу на довкілля. Особливої актуальності набуває проєктування житлових будинків із нульовим рівнем споживання енергії. Такі будівлі передбачають максимально можливе зменшення потреби в енергії завдяки ефективним архітектурно-планувальним і конструктивним рішенням та використанню сучасних інженерних систем.

Залишкова потреба в енергії може компенсуватися за рахунок відновлюваних джерел, зокрема сонячної, геотермальної та аеротермальної енергії. Актуальність даної теми для України посилюється необхідністю підвищення енергетичної незалежності та стійкості житлового сектору, зменшення експлуатаційних витрат і раціонального використання енергетичних ресурсів. Особливого значення набуває розвиток децентралізованої генерації, використання теплових насосів, фотоелектричних систем, систем накопичення енергії та автоматизованого керування мікрокліматом будівель.

Важливим аспектом є також підвищення якості житлового середовища. Енергоефективні будинки забезпечують стабільні параметри температури та вологості, зменшують вплив зовнішніх кліматичних факторів і сприяють створенню комфортних умов проживання. Застосування сучасних теплоізоляційних матеріалів, енергоефективних вікон, вентиляції з рекуперацією теплоти та автоматизованих систем керування дозволяє одночасно підвищувати комфорт і знижувати енергетичні витрати.

Таким чином, проєктування житлових будинків із нульовим рівнем споживання енергії є актуальним напрямом сучасного будівництва, який поєднує енергоефективність, використання відновлюваних джерел енергії, економічну доцільність та екологічну відповідальність. Впровадження таких принципів сприятиме формуванню енергоощадного житлового фонду, зменшенню залежності від традиційних енергоресурсів і переходу до більш сталого розвитку будівельної галузі.

Основні принципи проєктування. Проєктування житлового будинку з нульовим енергоспоживанням необхідно розпочинати не з вибору сонячних панелей чи теплового насоса, а з максимального скорочення енергетичної потреби самої будівлі. Основним принципом є послідовність: зменшити потребу в енергії – підвищити ефективність систем – забезпечити залишкову потребу відновлюваною енергією. Важливу роль відіграє правильна орієнтація будинку за сторонами світу. Архітектурно-планувальне рішення повинно забезпечувати ефективне використання природного освітлення та сонячних теплопритоків у холодний період року. Приміщення з найбільшою потребою в природному освітленні доцільно орієнтувати на південні, східні або західні сторони з урахуванням сонцезахисту. Допоміжні приміщення можуть розташовуватися на північному боці та виконувати додаткову функцію температурного буфера. Геометрична форма будинку також впливає на його енергоефективність. Компактний об'єм із раціональним співвідношенням площі зовнішніх огороджувальних конструкцій до опалюваного об'єму має менші тепловтрати. Під час проєктування необхідно мінімізувати необґрунтовані виступи, заглиблення та складні вузли, які збільшують площу тепловіддачі й можуть створювати містки холоду. *Енергоефективна оболонка будинку*. Однією з основних умов досягнення низького енергоспоживання є створення високоефективної теплової оболонки. До її складу входять зовнішні стіни, покриття або горищне перекриття, підлога над ґрунтом чи неопалюваним приміщенням, вікна та двері Теплоізоляційні характеристики огороджувальних конструкцій повинні відповідати сучасним нормативним вимогам. Водночас недостатньо лише збільшити товщину теплоізоляції. Необхідно забезпечити безперервність теплоізоляційного контуру та мінімізувати теплові містки в місцях стикування стін, перекриттів, балконів, фундаментів, покрівлі та віконних конструкцій. Особливого значення набуває *герметичність будівлі*. У будинках із нульовим рівнем споживання енергії герметичність огороджувальних конструкцій і правильно організована вентиляція є взаємопов’язаними складовими енергоефективності. Основна мета полягає в тому, щоб мінімізувати неконтрольовані втрати тепла через інфільтрацію, одночасно забезпечуючи необхідну якість повітря в приміщеннях. Для енергоефективного будинку важливо забезпечити безперервний повітряний бар’єр, який охоплює: зовнішні стіни; покриття та дах; перекриття над неопалюваними приміщеннями; віконні та дверні блоки; місця проходження інженерних комунікацій; стики між конструктивними елементами; примикання стін до фундаментів, перекриттів і покрівлі. Навіть добре утеплена будівля може мати значні тепловтрати, якщо через щілини відбувається неконтрольований рух повітря. Тому теплоізоляція та повітронепроникність повинні розглядатися як єдина система. Найчастіше повітря проникає через: неякісно виконані стики будівельних конструкцій; примикання вікон і дверей до стін; проходки трубопроводів, кабелів та вентиляційних каналів; з'єднання стін із покрівлею; технологічні отвори; недостатньо герметичні люки та двері; пошкодження пароізоляційного або повітрозахисного шару. Особливої уваги потребують вузли примикань, оскільки саме в них часто виникають одночасно проблеми з герметичністю та утворенням теплових мостів. Для перевірки якості повітряної оболонки будівлі застосовують Blower Door Test – випробування із використанням вентилятора, який створює контрольовану різницю тиску між приміщенням і зовнішнім середовищем. Під час випробування визначають повітропроникність оболонки та виявляють місця витоку повітря. Для будинків із дуже низьким енергоспоживанням особливо важливим є досягнення високого рівня герметичності, оскільки це безпосередньо впливає на потребу в



опаленні та охолодженні. У герметичному будинку необхідний повітрообмін, який забезпечує механічна вентиляційна система. Одним із найефективніших рішень для будинків із нульовим або близьким до нульового енергоспоживанням є припливно-витяжна вентиляція з рекуперацією тепла. Принцип її роботи полягає в тому, що тепле повітря, яке видаляється з приміщень, передає частину свого тепла холодному припливному повітрю. Герметична оболонка та енергоефективна вентиляція з рекуперацією тепла є одними з основних передумов створення будинків із нульовим рівнем енергоспоживання. Герметичність зменшує неконтрольовану інфільтрацію та тепловтрати, тоді як вентиляційна система забезпечує необхідний санітарно-гігієнічний повітрообмін. Для досягнення високої енергоефективності необхідно вже на стадії проєктування сформувати безперервний повітронепроникний контур, ретельно опрацювати вузли примикань і проходки інженерних мереж, передбачити вентиляцію з рекуперацією та перевірити фактичну герметичність будівлі після виконання будівельно-монтажних робіт. У процесі роботи вентиляційної установки теплота витяжного повітря передається припливному, що дає змогу зменшити втрати енергії під час повітрообміну. Таким чином, принцип енергоефективного будинку можна сформулювати як: «герметична оболонка + контрольований повітрообмін рекуперація тепла». Енергоефективні інженерні системи. Після зменшення теплових втрат необхідно забезпечити ефективне функціонування інженерних систем. Для опалення та гарячого водопостачання перспективним рішенням є використання теплових насосів. Вони дають змогу використовувати низькопотенційну енергію повітря, ґрунту або води та перетворювати її на корисну теплову енергію. Енергоефективне освітлення передбачає застосування світлодіодних джерел світла, автоматичного керування, датчиків присутності та використання природного освітлення. Системи «розумного будинку» можуть здійснювати автоматизований контроль температури, освітлення, вентиляції та роботи побутового обладнання. Використання відновлюваних джерел енергії. Після максимально можливого скорочення енергетичної потреби будинку залишкове споживання може компенсуватися за рахунок відновлюваних джерел енергії. Найбільш поширеним рішенням для житлового будівництва є фотоелектричні установки. Сонячні панелі можуть розміщуватися на покрівлі, фасадах або спеціальних конструкціях на території ділянки. Під час проєктування необхідно враховувати орієнтацію, кут нахилу, затінення сусідніми будівлями, деревами та елементами самого будинку. Для підвищення ефективності енергосистеми можливе використання акумуляторних накопичувачів, які дають змогу зберігати надлишок електроенергії та використовувати його в періоди низької сонячної генерації. Для гарячого водопостачання можуть застосовуватися сонячні теплові установки. У комплексі з тепловим насосом та фотоелектричною системою вони здатні суттєво знизити залежність житлового будинку від зовнішніх енергетичних ресурсів.

Екологічний та економічний ефект. Проєктування будинків із нульовим енергоспоживанням має не лише енергетичне, а й екологічне значення. Скорочення використання викопного палива сприяє зменшенню викидів парникових газів та інших забруднювальних речовин.Водночас підвищення енергоефективності впливає на експлуатаційні витрати. Первинні капіталовкладення у теплоізоляцію, енергоефективні вікна, вентиляцію з рекуперацією, тепловий насос і сонячну електростанцію можуть бути вищими порівняно з традиційними рішеннями. Проте протягом життєвого циклу будівлі зменшення витрат на енергію може компенсувати частину початкових інвестицій. Економічну ефективність таких проєктів доцільно визначати не лише за початковою вартістю будівництва, а й з урахуванням повної вартості життєвого циклу будинку. При цьому важливими показниками є енергоспоживання, експлуатаційні витрати, строк служби обладнання та витрати на його обслуговування.

Перспективи застосування в Україні. Для України концепція житлових будинків із нульовим енергоспоживанням має особливе значення. Підвищення енергоефективності

житлового фонду може сприяти скороченню потреби в імпортованих енергоресурсах, підвищенню енергетичної стійкості будівель та розвитку децентралізованої генерації. Перспективним є поєднання енергоефективних архітектурно-конструктивних рішень із локальними відновлюваними джерелами енергії. Для нових житлових будинків доцільно передбачати можливість встановлення фотоелектричних панелей, теплових насосів, систем накопичення енергії та зарядної інфраструктури для електромобілів уже на стадії проєктування. Важливим напрямом є також модернізація існуючих будівель. У цьому випадку повне досягнення нульового енергетичного балансу може бути складнішим, тому першочерговими заходами мають бути утеплення оболонки, заміна вікон, усунення теплових містків, модернізація систем опалення та вентиляції, а також встановлення засобів автоматизованого контролю.

Висновки. Проєктування житлових будинків із нульовим рівнем споживання енергії є комплексним завданням, яке охоплює архітектуру, будівельні конструкції, інженерні системи та використання відновлюваних джерел енергії. Основою такого підходу є не максимальне встановлення енергогенерувального обладнання, а послідовне скорочення потреби будівлі в енергії. При цьому всі рішення мають розглядатися у взаємозв’язку ще на початковій стадії проєктування.Застосування принципів нульового енергоспоживання сприяє зниженню експлуатаційних витрат, підвищенню комфорту мешканців, скороченню негативного впливу на довкілля та підвищенню енергетичної стійкості житлових будівель. Для України цей напрям може стати важливою складовою подальшого розвитку сучасного енергоефективного та сталого будівництва.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. ДБН В.2.6-31:2021. Теплова ізоляція та енергоефективність будівель. Київ: Міністерство розвитку громад та територій України, 2022. Документ встановлює технічні параметри забезпечення енергоефективності будівель та зменшення споживання енергії.

2. Закон України «Про енергетичну ефективність». *Відомості Верховної Ради України.* 2021. № 14. Ст. 114.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / AUTHORS' INFORMATION

Байкенжина Кулбагіла Аліакпарівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри загальноюридичних і спеціальних дисциплін Карагандинського університету Казпотребсоюзу (Казахстан)

Баленко Людмила Миколаївна – викладач КЗ «Олександрійський медичний фаховий коледж»

Барилюк Ольга Володимирівна – викладач фізичного виховання та фізичної культури першої кваліфікаційної категорії КЗ «Олександрійський медичний фаховий коледж»

Борзовець Дарина Володимирівна – студентка 4 курсу факультету обробки інформації Володимирського педагогічного фахового коледжу імені Агатангела Кримського Волинської обласної ради

Брік Софія Євгенівна – студентка 2 курсу факультету систем і засобів масової комунікації Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Бугаєнко Поліна Володимирівна – студентка другого (магістерського) рівня вищої освіти факультету спеціальної освіти та соціальної політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Буряченко Світлана Дмитрівна – викладач вищої кваліфікаційної категорії фахового коледжу «КАІ ТЕХ» Національного університету «Київський авіаційний інститут» (Слов'янський кампус)

Галич Алла Михайлівна – викладач педіатрії вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист КЗ «Дніпровський базовий фаховий медичний коледж» Дніпропетровської обласної ради»

Галкін Володимир Володимирович – магістрант ІІ року навчання факультету психології, історії та соціальної роботи Херсонського державного університету

Гензера Ольга Володимирівна – викладач ВСП «Індустріальний фаховий коледж Криворізького національного університету»

Гірняк Світлана Петрівна – доктор філологічних наук, професор Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Горбань Роман Владиславович – здобувач вищої освіти 3 курсу Навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ

Горна Надія Василівна – студентка 2 курсу магістратури факультету соціальних технологій, оздоровлення та реабілітації Національного університету «Чернігівська політехніка»

Грушецька Анастасія Юріївна – викладачка кафедри іноземних мов професійного спілкування Міжнародного університету (м. Одеса)

Гуменюк Любомира Михайлівна – викладач ВСП «Фаховий коледж ракетно-космічного машинобудування Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара»

Дериш Богдан Богданович – викладач ВСП «Фаховий коледж економіки, права та інформаційних технологій Західноукраїнського національного університету»

Дзига Вадим Дмитрович – здобувач освіти 2 курсу спеціальності G3 Електрична інженерія ВСП «Технолого-економічний фаховий коледж Миколаївського національного аграрного університету»

Дзюба Поліна Олегівна – студентка 2 курсу факультету готельно-ресторанної справи та кейтрингу ВСП «Технолого-економічний фаховий коледж Миколаївського національного аграрного університету»

Довгальова Ольга Павлівна – студентка 6 курсу педагогічного факультету Ізмаїльського державного гуманітарного університету

Довгорук Лариса Петрівна – викладач іноземних мов, викладач-методист КЗ «Новгород-Сіверський фаховий медичний коледж» Чернігівської обласної ради

Докашенко Тетяна Вікторівна – викладач кафедри англійської філології та лінгводидактики Сумського державного педагогічного університету

Дубина Мар'яна Іванівна – студентка 3 курсу спеціальності «Дошкільна освіта» Комунального закладу Львівської обласної ради «Бродівський фаховий педагогічний коледж імені Маркіяна Шашкевича»

Дяченко Олена Анатоліївна – викладач вищої категорії, викладач-методист ВСП «Немішаївський фаховий коледж НУБіП України»

Дяченко Петро Іванович – викладач вищої категорії, викладач-методист ВСП «Немішаївський фаховий коледж НУБіП України»

Єлістратов Вячеслав Олександрович – кандидат технічних наук, доцент кафедри автомобілів і тракторів Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

Єрьоменко Олена Василівна – студентка 2 курсу магістратури факультету психології та соціальної роботи Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Жукова Тетяна Василівна – старший викладач кафедри іноземних мов Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного

Залізняк Яна Іванівна – доктор філософії за спеціальністю 103 Науки про Землю, викладач кафедри екології Уманського національного університету

Заплітний Володимир Іванович – викладач кафедри іноземних мов професійного спілкування Міжнародного університету (м Одеса)

Запорожченко Олексій Володимирович – кандидат філософських наук, доцент кафедри закальної та практичної психології Ізмаїльського державного гуманітарного університету

Західна Марія Богданівна – студентка 4 курсу спеціальності «Початкова освіта з додатковою спеціальністю вчитель англійської мови» Комунального закладу Львівської обласної ради «Бродівський фаховий педагогічний коледж імені Маркіяна Шашкевича»

Здражевська Ульяна Олександрівна – студентка 2 курсу ВСП «Технолого-економічний фаховий коледж Миколаївського національного аграрного університету»

Зеленько Валерія Валеріївна – студентка 1 курсу спеціальності «Початкова освіта» Володимирського педагогічного фахового коледжу імені Агатангела Кримського Волинської обласної ради

Земцова Ірина Іванівна – кандидат біологічних наук, доцент кафедри медичної біології та спортивної дієтології Національного університету фізичного виховання і спорту України

Іванова Олена Михайлівна – студентка 2 курсу магістратури факультету адміністрування, управління та інформаційної діяльності Ізмаїльського державного гуманітарного університету

Іванова Тетяна Володимирівна – викладач кафедри іноземних мов професійного спілкування факультету іноземних мов, медіа та психології Міжнародного університету (м. Одеса)

Іванюк Михайлина Миколаївна – магістрантка 2 курсу факультету початкової освіти та мистецтва Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Кайроллаєва Лаура Кайроллаївна – магістр юридичних наук, викладач кафедри загальноюридичних і спеціальних дисциплін Карагандинського університету Казпотребсоюзу (Казахстан)

Керман Вікторія Вікторівна – магістрантка ІІ року навчання Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Клименко Лідія Василівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту Уманського національного університету; здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти за освітньою програмою «Практична психологія» Одеського національного економічного університету

Коба Назар Юрійович – магістрант 2 курсу медичного факультету (спеціальність 227 Терапія та реабілітація) Тернопільського національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського

Коваленко Ангеліна Євгеніївна – студентка 2 курсу спеціальності J8 Автомобільний транспорт ОПП «Організація перевезень і управління на автомобільному транспорті» Харківського автотранспортного фахового коледжу

Кожух Ірина Вікторівна – викладач комп'ютерних наук Дрогобицького механіко-технологічного фахового коледжу

Козлова Марія Олегівна – студентка 6 курсу (магістрантка) факультету управління, адміністрування та інформаційної діяльності Ізмаїльського державного гуманітарного університету

Комарницька Іванна Віталіївна – студентка 3 курсу спеціальності 013 Початкова освіта Комунального закладу Львівської обласної ради «Бродівський фаховий педагогічний коледж імені Маркіяна Шашкевича»

Корінной Олександр Григорович – студент 3 курсу історичного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Костенко Валентина Василівна – викладач спеціальних дисциплін вищої категорії циклової комісії будівельних дисциплін Сумського фахового коледжу будівництва і архітектури

Кошман Ангеліна Юріївна – студентка 4 курсу відділення адміністрування та права ВСП «Роменський фаховий коледж Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана»

Кравець Ніна Павлівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри спеціальної педагогіки та реабілітології Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Красний Едуард Костянтинович – старший викладач кафедри архітектури та дизайну Національного університету «Чернігівська політехніка»

Кузін Олександр Васильович – аспірант ІІ року навчання кафедри педагогіки вищої школи ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Кучерявенко Марина Юріївна – викладач ВСП «Індустріальний фаховий коледж Криворізького національного університету»

Лейнік Соломія Іванівна – студентка 4 курсу факультету обробки інформації Володимирського педагогічного фахового коледжу імені Агатангела Кримського Волинської обласної ради

Лихолєтова Анастасія Віталіївна – студентка 2 курсу факультету економіки Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Малахова Діана Михайлівна – викладач вищої категорії, старший викладач циклової комісії соціально-гуманітарних дисциплін ВСП «Ніжинський фаховий коледж Національного університету біоресурсів і природокористування України»

Малімон Марія Костянтинівна – студентка 2 курсу факультету інформаційних технологій ВСП «Технолого-економічний фаховий коледж Миколаївського національного аграрного університету»

Мальована Ірина Сергіївна – викладач природничих дисциплін, спеціаліст вищої категорії, викладач-методист Київського фахового коледжк мистецтв та дизайну

Марченко Дарина Олегівна – студентка 2 курсу магістратури факультету історичної та філологічної освіти Уманського національного університету

Мельниченко Вікторія Олександрівна – магістрантка ІІ року навчання Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Мітін Олександр Сергійович – студент 2 курсу магістратури факультету історичної та філологічної освіти Уманського національного університету

Моспан Катерина Василівна – спеціаліст вищої категорії, голова циклової комісії фізичного виховання Комунального закладу Львівської обласної ради «Бродівський фаховий педагогічний коледж імені Маркіяна Шашкевича»
Назарук Віктор Львович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри фізичної терапії, ерготерапії та фізичного виховання Тернопільського національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського
Нєсвєтова Світлана Владиславівна – викладач економічних дисциплін ВСП «Роменський фаховий коледж Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана»
Новакова Любов Володимирівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри фізичної терапії, ерготерапії та фізичного виховання Тернопільського національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського
Однолько Олександра Станіславівна – магістрант ІІ року навчання кафедри української й іноземної філології та мистецтвознавства Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
Оліфірова Світлана Владиславівна – викладач ВСП «Індустріальний фаховий коледж Криворізького національного університету»
Остапенко Дар'я Вадимівна – магістрантка 2 курсу факультету історичної та філологічної освіти Уманського національного університету
Павлишак Ярослава Ярославівна – кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри біології та хімії Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
Панкова Людмила Олександрівна – магістрантка 6 курсу спеціальності «Психологія» факультету управління, адміністрування та управлінської діяльності Ізмаїльського державного гуманітарного університету
Плесканьов Дмитро Володимирович – аспірант ІІІ року навчання кафедри соціальної роботи ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
Плотницький Леонід Маркович – старший викладач кафедри фізичного виховання та спорту Харківського національного університету міського господарства
Плошинська Анжела Анатоліївна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Комунального закладу вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти Дніпропетровської обласної ради»
Подворнюк Ілля Григорович – студент 1 курсу спеціальності «Технологічна освіта» Володимирського педагогічного фахового коледжу імені Агатангела Кримського Волинської обласної ради
Подворнюк Ольга Олександрівна – викладач-методист циклової комісії «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» Володимирського педагогічного фахового коледжу імені Агатангела Кримського Волинської обласної ради
Подосиннікова Ганна Ігорівна – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської філології та лінгводидактики Сумського державного педагогічного університету
Поліщук Владислав Сергійович – магістрант 2 курсу факультету історичної та філологічної освіти Уманського національного університету
Привала Валерій Олександрович – кандидат технічних наук, доцент кафедри дизайну Хмельницького національного університету
Продан Андрій Олегович – студент 2 курсу обліково-економічного відділення спеціальності F6 Інформаційні системи і технології ВСП «Технолого-економічний фаховий коледж Миколаївського національного аграрного університету»
Решетняк Максим Миколайович – студент 4 курсу спеціальності 192 «Будівництво та цивільна інженерія» Сумського фахового коледжу будівництва та архітектури

Римар Ростислав Володимирович – викладач фізико-математичних дисциплін ВСП «Технолого-економічний фаховий коледж Миколаївського національного аграрного університету»
Савело Мар'яна Сергіївна – здобувачка вищої освіти 3 курсу Навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ
Савранчук Людмила Леонідівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри публічного та міжнародного права Національної академії внутрішніх справ
Савчин Роман Олегович – спеціаліст вищої категорії, викладач математики циклової комісії фізико-математичних дисциплін Комунального закладу Львівської обласної ради «Бродівський фаховий педагогічний коледж імені Маркіяна Шашкевича»
Сарсембаєв Болат Шайменович – кандидат хімічних наук, доцент кафедри загальноюридичних і спеціальних дисциплін Карагандинського університету Казпотребсоюзу (Казахстан)
Свиріпа Людмила – спеціаліст вищої категорії, викладач-методист Комунального закладу Львівської обласної ради «Бродівський фаховий педагогічний коледж імені Маркіяна Шашкевича»
Сея Зоряна Ігорівна – викладач Дрогобицького механіко-технологічного фахового коледжу
Слободзян Ірина Миколаївна – викладач-методист вищої кваліфікаційної категорії ВСП «Сарненський педагогічний фаховий коледж Рівненського державного гуманітарного університету»
Слюсар Вадим Миколайович – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри журналістики та філософських студій Державного університету «Житомирська політехніка»
Соколова Ірина Валентинівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Державного податкового університету
Сорока Дмитро Сергійович – студент 4 курсу спеціальності 192 «Будівництво та цивільна інженерія» Сумського фахового коледжу будівництва та архітектури
Співак Людмила Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри практичної психології ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
Співак Ярослав Олегович – доктор педагогічних наук, професор кафедри практичної психології ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
Старинська Лариса Миколаївна – викладач спеціальних дисциплін вищої категорії циклової комісії будівельних дисциплін Сумського фахового коледжу будівництва та архітектури
Степаненко Тімур Сергійович – студент 3 курсу технолого-механічного відділення ВСП «Дніпровський фаховий коледж інженерії та педагогіки Українського державного університету науки і технологій»
Степова Альона Ігорівна – магістрантка 2 курсу факультету історичної та філологічної освіти Уманського національного університету
Сурова Ірина Петрівна – студентка 4 курсу факультету комп'ютерної інженерії фахового коледжу «КАІ ТЕХ» Національного університету «Київський авіаційний інститут» (Слов'янський кампус)
Сушко Наталя Мирославівна – викладач філологічних дисциплін вищої категорії ВСП «Технолого-економічний фаховий коледж Миколаївського національного аграрного університету»
Терещук Марія Сергіївна – студентка 1 курсу магістратури факультету історичної та філологічної освіти Уманського національного університету
Ткаченко Дмитро Ігорович – науковий співробітник Державного історико-архітектурного заповідника «Стара Умань», викладач історії Комунального закладу фахової передвищої освіти «Уманський медичний фаховий коледж Черкаської обласної ради»

Тюріна Олена Миколаївна – кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин МАУП
Харченко Вікторія Євгеніївна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Київського інституту бізнесу та технологій (Житомирська філія)
Хом'як Марія Миколаївна – студентка другого (магістерського) рівня вищої освіти факультету здоров'я людини та природничих наук Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
Чашечникова Ольга Серафимівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри математики, фізики та методик їх навчання Сумського державного педагогічного університету; магістрантка 2 курсу факультету іноземної та слов'янської філології Сумського державного педагогічного університету (до 01.10.2026 р. імені А. С. Макаренка)
Чернишов Дмитро Павлович – студент 4 курсу спеціальності 192 «Будівництво та цивільна інженерія» Сумського фахового коледжу будівництва та архітектури
Чечельницька Юлія Євгенівна – викладач-методист, викладач вищої категорії ВСП «Дніпровський фаховий коледж інженерії та педагогіки Українського державного університету науки і технологій»
Чмут Катерина Володимирівна – студентка 3 курсу факультету гуманітаристики, психології та спорту Державного університету «Житомирська політехніка»
Шалигіна Марія Мирославівна – викладач Дрогобицького механіко-технологічного фахового коледжу
Швидка Лариса Леонідівна – викладачка іноземних мов першої кваліфікаційної категорії КЗ «Олександрійський медичний фаховий коледж»
Шиян Соломія Андріївна – студентка 4 курсу спеціальності «Початкова освіта» Комунального закладу Львівської обласної ради «Бродівський фаховий педагогічний коледж імені Маркіяна Шашкевича»
Шукайло Юлія Олександрівна – магістрантка 2 курсу спеціальності А2 Дошкільна освіта факультету педагогічної освіти Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
Щекотиліна Наталя Федорівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри гімнастики та фізкультурно-спортивних технологій Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
Яблонська Надія Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри журналістики та філософських студій Державного університету «Житомирська політехніка»
Янчук Тетяна Петрівна – викладач спецдисциплін вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист ВСП «Фаховий коледж будівництва, архітектури та дизайну Поліського національного університету»
Ястремська Ольга Любомирівна – викладач Дрогобицького механіко-технологічного фахового коледжу

ЗМІСТ / CONTENTS

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ / BIOLOGICAL SCIENCES

Любомира Гуменюк
РОЛЬ ФОТОСИНТЕЗУ У ПРИРОДІ ТА ЖИТТІ ЛЮДИНИ 3

Mariia Malimon, Natalia Sushko
THE SECRET LANGUAGE OF PLANTS: HOW FLORA COMMUNICATES THROUGH CHEMICAL SIGNALS AND UNDERGROUND NETWORKS 5

Ярослава Павлишак, Марія Хом'як
ФЛОРИСТИЧНО-ТАКСОНОМІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН ПРИРОДНОЇ ФЛОРИ ТЯЧІВСЬКОГО РАЙОНУ 8

Ірина Слободзян
ВІД АНТРОПОЛОГІЇ ДО ФІТОНЦИДІВ: СТУДЕНТСЬКИЙ ВИМІР ПРОЄКТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПОЛІССЯ 11

ЕКОЛОГІЯ / ECOLOGY

Яна Залізняк
КОНТРОЛЬ ТА ЗМЕНШЕННЯ БІОГЕННОГО НАВАНТАЖЕННЯ: ТЕХНОЛОГІЧНІ РІШЕННЯ ДЛЯ ЗАПОБІГАННЯ «ЦВІТІННЮ» ВОДОЙМ ТА ЕВТРОФІКАЦІЇ 14

Ангеліна Коваленко
СИНТЕЗ ТА ВЛАСТИВОСТІ ПОЛІМЕРНИХ КОМПОЗИЦІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ, АРМОВАНИХ ВУГЛЕЦЕВИМ ВОЛОКНОМ, ДЛЯ ЗМЕНШЕННЯ МАСИ КУЗОВА ТА ЕКОНОМІЇ ПАЛЬНОГО 17

Ірина Мальована
ЯКА СЬОГОДНІ ФІЛОСОФІЯ «ВИЖИВАННЯ ЛЮДСТВА»? 19

ТУРИЗМ І РЕКРЕАЦІЯ / TOURISM AND RECREATION

Поліна Дзюба, Наталія Сушко
CUSTOMER SERVICE AND ITS IMPORTANCE IN THE HOSPITALITY INDUSTRY 22

ЕКОНОМІКА / ECONOMICS

Лариса Старинська, Дмитро Сорока
ІНВЕСТУВАННЯ В БУДІВЕЛЬНУ ГАЛУЗЬ СУМЩИНИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ 26

МЕНЕДЖМЕНТ І МАРКЕТИНГ / MANAGEMENT AND MARKETING

Дарина Борзовець
ПЕРСОНАЛІЗАЦІЯ МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ У ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ: УПРАВЛІНСЬКИЙ ВИМІР 29

Ангеліна Кошман, Світлана Нєсвєтова
ДОСЛІДЖЕННЯ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ КОМПАНІЇ З ВИКОРИСТАННЯМ ІНСТРУМЕНТІВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ 32

Соломія Лейнік
ЦИФРОВИЙ МАРКЕТИНГ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ У СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ 35

ЖУРНАЛІСТИКА / JOURNALISM

Софія Брік
ВИСВІТЛЕННЯ ЛЮДЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УКРАЇНСЬКИХ ОНЛАЙН-МЕДІА: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ 39

Вадим Слюсар
ІНТЕРАКТИВНІСТЬ І МЕРЕЖЕВІСТЬ ЯК УМОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ РЕЛІГІЙНОГО МЕДІАДИСКУРСУ В ЦИФРОВУ ЕПОХУ 42

Надія Яблонська, Катерина Чмут
ЦИФРОВІ АТРИБУТИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ІМІДЖУ
ОСОБИСТОГО БРЕНДУ МЕДІАФАХІВЦЯ 45

СОЦІОЛОГІЯ / SOCIOLOGY

Ірина Сурова, Світлана Буряченко
ЦИФРОВА СОЦІАЛІЗАЦІЯ МОЛОДІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ОСВІТИ:
СОЦІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ТРАНСФОРМАЦІЙ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ 49

Марія Терещук
ОСВІТА В УМОВАХ СУСПІЛЬНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ:
СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ 52

СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ / SOCIAL WORK AND SOCIAL SECURITY

Надія Горна
УДОСКОНАЛЕННЯ ТА НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ
ДЛЯ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ ПІД ЧАС ВІЙНИ 55

ІСТОРИЧНІ НАУКИ / HISTORICAL SCIENCES

Дмитро Ткаченко
ІСТОРІЯ БОГДАНА ЧОРНОМАЗА, ЯКИЙ КИНУВ ВИКЛИК
РАДЯНСЬКІЙ СИСТЕМІ 59

КУЛЬТУРОЛОГІЯ / CULTURAL STUDIES

Марія Шалигіна
УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ 63

ПОЛІТОЛОГІЯ / POLITICAL SCIENCE

Олена Тюріна
ДВОСТОРОННІ ВІДНОСИНИ УКРАЇНИ ТА КРАЇН БАЛТІЇ
НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ 68

ЮРИДИЧНІ НАУКИ / LEGAL SCIENCES

Кулбагила Байкенжина, Болат Сарсембаев
ОТБАСЫНДАҒЫ КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРҒА ҚАТЫСТЫ КҮШ
ҚОЛДАНУДЫ ЗЕРТТЕУДІҢ ВИКТИМОЛОГИЯЛЫҚ АППАРАТЫ 74

Роман Горбань, Людмила Савранчук
ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ
В АДМІНІСТРАТИВНІЙ ПРОЦЕДУРІ: ПРАВОВІ РИЗИКИ
ТА ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ПРИВАТНОЇ ОСОБИ 77

Лаура Кайроллаева
ПРОКУРОРДЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ СОТ ІСІН ЖҮРГІЗУГЕ ҚАТЫСУШЫ
РЕТІНДЕГІ ТҮСІНІГІ 80

Мар'яна Савело, Людмила Савранчук
АВТОМАТИЗОВАНЕ ПРИЙНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ АКТІВ
ПРОБЛЕМИ ПРОЗОРОСТІ МОТИВУВАННЯ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
АДМІНІСТРАТИВНОГО ОРГАНУ 84

Болат Сарсембаев, Кулбагила Байкенжина
ДИПФЕЙК КРИМИНАЛИСТИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУ ОБЪЕКТІСІ РЕТІНДЕ:
ЦИФРЛЫҚ ДӘЛЕЛДЕМЕЛЕРДІ АНЫҚТАУ ЖӘНЕ БАҒАЛАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ 87

МИСТЕЦТВО. ДИЗАЙН / ART. DESIGN

Едуард Красний
ВІЗУАЛЬНА ГРАМОТНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ДИЗАЙНЕРА
В УМОВАХ РОЗВИТКУ ГЕНЕРАТИВНОГО ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ 91

Валерій Привала
МІЖДИСЦИПЛІНАРНА СИНЕРГІЯ ДИЗАЙНУ З ІНШИМИ НАУКАМИ 96

Тетяна Янчук
ІННОВАЦІЙНІ БУДІВЕЛЬНІ ТА ОЗДОРОВЧІ МАТЕРІАЛИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА В СУЧАСНОМУ ДИЗАЙНІ 100

ПЕДАГОГІКА. ОСВІТА / PEDAGOGY. EDUCATION

Людмила Баленко
ВПРОВАДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС 105

Поліна Бугаєнко, Ніна Кравець
СТАН ПСИХОМОТОРНОГО РОЗВИТКУ УЧНІВ 1-4-х КЛАСІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ ЗАСОБАМИ ЛІКУВАЛЬНОЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ 110

Світлана Гірняк, Михайлина Іванюк
ВИКОРИСТАННЯ ОНЛАЙН-СЕРВІСІВ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ОРФОЕПІЧНИХ ВМІНЬ У ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ 112

Ольга Довгальова
ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕМОЦІЙНИХ УМІНЬ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 115

Мар'яна Дубина, Людмила Свиріпа
РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ЛЕКСИКИ НА ЗАНЯТТЯХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ЗАКЛАДАХ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ 118

Валерія Зеленько
ВЕБКВЕСТ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ АНГЛОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ 122

Іванна Комарницька
МЕНТАЛЬНІ КАРТИ, ІНТЕРАКТИВНІ ВПРАВИ ТА ЦИФРОВІ ДОШКИ ЯК ІНСТРУМЕНТИ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ЗНАНЬ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ В УМОВАХ НУШ 126

Олександр Кузін
ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО ІМІДЖУ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ 129

Дарина Марченко
ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК УМІНЬ ГОВОРІННЯ І ПИСЬМА У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ 133

Олександр Мітін
МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ НАВЧАННЯ УСНОГО АНГЛОМОВНОГО МОВЛЕННЯ В СТАРШІЙ ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ 136

Світлана Оліфірова, Ольга Гензера, Марина Кучерявенко
НЕСТАНДАРТНІ ФОРМИ НАВЧАННЯ ПРИ ФОРМУВАННІ ПОТРЕБИ В ЗНАННЯХ 140

Дар'я Остапенко
ПИСЬМОВІ НАВИЧКИ У ЦИФРОВУ ДОБУ: ОСВІТНІЙ ПОТЕНЦІАЛ ПЛАТФОРМ ДЛЯ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ 142

Дмитро Плесканьов
ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО ІМІДЖУ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ 146

Ольга Подворнюк, Ілля Подворнюк
ВИКОРИСТАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ПЕДАГОГІЧНОГО ФАХОВОГО КОЛЕДЖУ ПІД ЧАС ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТЕХНОЛОГІЙ 149

Владислав Поліщук
ОСОБЛИВОСТІ ТА ПОТЕНЦІЙНІ ТРУДНОЩІ В ІНТЕГРАЦІЇ ПОДКАСТІВ ТА ВІДЕОБЛОГІВ В СТАРШІЙ ШКОЛІ 152
Роман Савчин
ТЕХНОЛОГІЯ МІКРОНАВЧАННЯ (MICROLEARNING) ТА МОБІЛЬНІ КВІЗИ ЯК ЗАСІБ АКТУАЛІЗАЦІЇ ОПОРНИХ ЗНАНЬ ІЗ МАТЕМАТИКИ 158
Ірина Соколова
РОЗВИТОК МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ-БАКАЛАВРІВ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ 161
Альона Степова
УСНЕ МОНОЛОГІЧНЕ МОВЛЕННЯ У КОНТЕКСТІ ПРОЄКТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА УРОКАХ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ 164
Ольга Чашечникова, Ганна Подосиннікова, Тетяна Докашенко
ВИКОРИСТАННЯ ПЛАТФОРМИ JUST CLASS З МЕТОЮ ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ НАВИЧОК САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ 167
Юлія Шукайло
БАЗОВІ ПОНЯТТЯ ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВИХОВАТЕЛЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ 170
Наталя Щекотиліна, Вікторія Керман
ІНТЕГРУВАННЯ ЮНИХ СПОРТСМЕНІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ У СУЧАСНОМУ СПОРТІ 173
Наталя Щекотиліна, Вікторія Мельниченко
ВАЖЛИВІСТЬ АДАПТАЦІЙНОГО ПЕРІОДУ ДО НАВАНТАЖЕНЬ СЕРЕД АМАТОРІВ, ЩО ЗАЙМАЮТЬСЯ ФІГУРНИМ КАТАННЯМ РІЗНИХ ВІКОВИХ КАТЕГОРІЙ 176

ПСИХОЛОГІЯ / PSYCHOLOGY

Олена Єрьоменко
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОРОСЛИХ ІЗ ДОСВІДОМ ВИХОВАННЯ В СІМ'Ї З БАТЬКІВСЬКОЮ АЛКОГОЛЬНОЮ ЗАЛЕЖНІСТЮ 179
Олексій Запорожченко, Марія Козлова
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ТА ЇХ ЕМОЦІЙНИЙ СТАН 181
Олена Іванова
СІМЕЙНИЙ КОНФЛІКТ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ТРИВОЖНОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ 186
Лідія Клименко
ПСИХОЛОГІЧНІ РЕСУРСИ СТУДЕНТІВ У СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ОСВІТНІМ СЕРЕДОВИЩЕМ: ЕМПІРИЧНІ ОРІЄНТИРИ ДЛЯ МЕНЕДЖМЕНТУ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ 189
Людмила Панкова
ФЕНОМЕН ПОДВІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ВИМУШЕНИХ МІГРАНТІВ В УМОВАХ ТРИВАЛОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ 193
Анжела Плошинська
ВАРІАТИВНА ХОДЬБА У ПРИРОДНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЯК ПРАКТИКА РЕГУЛЯЦІЇ УВАГИ ТА ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ 198
Ярослав Співак, Людмила Співак
ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ТА БІЖЕНЦІВ У КОНТЕКСТІ КРИЗОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ 203
Вікторія Харченко, Володимир Галкін
ПСИХОЛОГІЧНА СТІЙКІСТЬ ВІЙСЬКОВИХ АМПУТАНТІВ: РЕАБІЛІТАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СПОРТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 207

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ / INFORMATION TECHNOLOGY

Богдан Дериш
ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЦИФРОВОГО І ТЕХНОЛОГІЧНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ УКРАЇНИ В УМОВАХ КРИЗ ТА ВІЙНИ 210

Ulyana Zdrazhevska, Natalia Sushko
LEARNING FOREIGN LANGUAGES THROUGH NEURAL NETWORKS 212

Ірина Кожух
ЯК ВИКЛАДАТИ МОВИ ПРОГРАМУВАННЯ В ЕПОХУ ШІ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ДИДАКТИЧНИХ ПІДХОДІВ 215

Марія Малімон, Ростислав Римар
ОПТИМІЗАЦІЯ ВЗАЄМОДІЇ КОРИСТУВАЧА З ВЕБ-ІНТЕРФЕЙСАМИ НА ОСНОВІ ДИНАМІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ЕЛЕМЕНТІВ UX/UI ЗА ДОПОМОГОЮ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ 219

Андрій Продан, Наталя Сушко
COMMODORE 64: THE TECHNOLOGICAL WONDER OF 1980S AND ITS CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF PROGRAMMING 222

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І СПОРТ / PHYSICAL EDUCATION AND SPORT

Ольга Барилюк
РОЛЬ ФІЗИЧНОГО НАВАНТАЖЕННЯ ПРИ ЗАХВОРЮВАННЯХ СЕРЦЕВО-СУДИННОЇ СИСТЕМИ 225

Марія Західна, Катерина Моспан
РУХОВА АКТИВНІСТЬ ЯК УМОВА ПРОДУКТИВНОГО НАВЧАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ 228

Ірина Земцова
КОНТРОЛЬ ДИНАМІКИ ВІДНОВЛЮВАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ У ПРОЦЕСІ ТРЕНУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БІГУНІВ НА КОРОТКІ ДИСТАНЦІЇ 231

Олександр Корінной
ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНИХ ЗАНЯТЬ ФІЗИЧНИМИ ВПРАВАМИ У ФОРМІ ДИСТАНЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ ТА САМОМОНІТОРИНГУ 234

Анастасія Лихолєтова
ВПЛИВ ФІНАНСУВАННЯ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ НА ЗДОРОВ'Я ТА УСПІШНІСТЬ СТУДЕНТІВ 238

Леонід Плотницький
ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА СПОРТСМЕНА ПЕРЕД ЗМАГАННЯМИ З ПАУЕРЛІФТИНГУ З ПРИКЛАДАМИ ПРИЙОМІВ 241

Тімур Степаненко, Юлія Чечельницька
ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ДО ЗАНЯТЬ ФІЗИЧНОЮ КУЛЬТУРОЮ В СУЧАСНИХ УМОВАХ 245

Соломія Шиян, Катерина Моспан
ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ЯК ЗАСІБ ЕМОЦІЙНОГО РОЗВАНТАЖЕННЯ, ЗНЯТТЯ ТРИВОЖНОСТІ ТА ЗГУРТУВАННЯ КЛАСНОГО КОЛЕКТИВУ 250

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ / PHILOLOGICAL SCIENCES

Анастасія Грушецька
АНГЛОМОВНА ТЕРМІНОЛОГІЯ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ РОЗВИТКУ СУЧАСНИХ ПРОФЕСІЙНИХ СФЕР 253

Лариса Довгорук
ФІЛОЛОГІЧНА НАУКА ТА ОСВІТА В ЕПОХУ DIGITAL HUMANITIES: ВИКЛИКИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ 256

Tetiana Zhukova
STRATEGIES OF TEACHING READING 258
Володимир Заплітний
КОНЦЕПТ «БІЖЕНЕЦЬ» У СУЧАСНІЙ КОГНІТИВНО-ДИСКУРСИВНІЙ ПАРАДИГМІ: ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ 261
Tetiana Ivanova
A PRESENTATION AS READY-TO-USE METHODOLOGICAL MATERIAL IN ENGLISH LANGUAGE CLASSES 264
Діана Малахова
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ 266
Олександра Однолько
НЕЙРОКОГНІТИВНА МОДЕЛЬ ПЕРЕКЛАДАЦЬКИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ: НЕЙРОЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ТА ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ 269
Зоряна Сея, Ольга Ястремська
СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ 274
Наталя Сушко
THE TRANSVERSAL SKILLS APPROACH IN TEACHING ENGLISH: FROM LANGUAGE COMPETENCE TO FUTURE-READY SKILLS 278
Лариса Швидка
ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ІНТЕРЕСУ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ДО ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ 283

МЕДИЧНІ НАУКИ / MEDICAL SCIENCES

Алла Галич
МЕНТАЛЬНЕ ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ: ВИКЛИКИ ДЛЯ СУЧАСНОЇ ПЕДІАТРІЇ 286
Віктор Назарук, Любов Новакова, Назар Коба
НОВІТНІ ФІТНЕС-ТЕХНОЛОГІЇ В ПРОГРАМІ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ІЗ НАСЛІДКАМИ БОЙОВИХ ТРАВМ 289

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО / AGRICULTURE

Олена Дяченко, Петро Дяченко
ІНВАЗІЙНЕ ПОШИРЕННЯ ЗОЛОТУШНИКА КАНАДСЬКОГО ТА ЙОГО ВПЛИВ НА АГРО- І ЛІСОВІ ЕКОСИСТЕМИ КИЇВСЬКОГО ПОЛІССЯ 293

ТЕХНІЧНІ НАУКИ. ТРАНСПОРТ / TECHNICAL SCIENCES. TRANSPORT

Вадим Дзига, Наталя Сушко
OPERATIONAL DYNAMICS, HIGH-VOLTAGE PHYSICS, AND GRID RESILIENCE IN MODERN ELECTRICAL POWER ENGINEERING 299
Вячеслав Єлістратов
ПОКРАЩЕННЯ ПОКАЗНИКІВ РОБОТИ ДИЗЕЛІВ НА ЧАСТКОВИХ ШВИДКІСНИХ РЕЖИМАХ І РЕЖИМАХ ХОЛОСТОГО ХОДУ 302

АРХІТЕКТУРА І БУДІВНИЦТВО / ARCHITECTURE AND CONSTRUCTION

Валентина Костенко, Максим Решетняк, Дмитро Чернишов
ПРОЄКТУВАННЯ ЖИТЛОВИХ БУДИНКІВ ІЗ НУЛЬОВИМ РІВНЕМ СПОЖИВАННЯ ЕНЕРГІЇ 305

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / AUTHORS' INFORMATION 309

Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»: зб. наук. праць. Переяслав, 2026. Вип. 133. 321 с.

Відповідальність за грамотність, автентичність цитат, достовірність фактів і посилань несуть автори публікацій. Передрук і відтворення опублікованих у збірнику матеріалів будь-яким способом дозволяється тільки при посиланні на ***«Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»****.*

Матеріали науково-практичної інтернет-конференції розміщені на сайті: http://confscientific.webnode.com.ua

Укладачі: Ю. В. Кикоть, І. В. Гайдаєнко
Верстка та дизайн: І. В. Гайдаєнко

Адреса оргкомітету та редколегії:
08401, вул. Сухомлинського, 36 (к. 65),
м. Переяслав, Київська обл., Україна,
тел. +380930569496,
сайт: confscientific.webnode.com.ua